

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI**

SOSYAL BİLİMLERDE MEKÂNSAL DÖNÜŞ

Doktora Tezi

Pınar YURDADÖN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI**

SOSYAL BİLİMLERDE MEKÂNSAL DÖNÜŞ

Doktora Tezi

Pınar YURDADÖN

**Danışman
Prof. Dr. Nuri YAVAN**

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI
BEŞERİ VE İKTİSADİ COĞRAFYA BİLİM DALI**

SOSYAL BİLİMLERDE MEKÂNSAL DÖNÜŞ

Doktora Tezi

Pınar YURDADÖN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nuri YAVAN**

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Dr. Nuri YAVAN**
- 2. Prof. Dr. Mustafa Kemal BAYIRBAĞ**
- 3. Prof. Dr. Ertuğrul Murat ÖZGÜR**
- 4. Doç. Dr. Cemal Erdem BEKAROĞLU**
- 5. Doç. Dr. İrfan KAYGALAK**

**Tez Savunma Tarihi
16.01.2025**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Nuri YAVAN danışmanlığında hazırladığım “**Sosyal Bilimlerde Mekânsal Dönüş (Ankara, 2025)**” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26/05/2025

Pınar YURDADÖN

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının başlıca konusu sosyal bilimlerde mekân mefhumuna, sorunu ise mekânın öne çıkmasına ilişkin yönelime dairdir. Sosyal bilimlerde mekâna dönüş yalnızca tematik bir genişleme değil, aynı zamanda sosyal teorinin temel onto-epistemolojik dayanaklarını yerinden eden bir düşünsel dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir. Bahse konu yönelim, mekânın maddeye dışsal, eyleme önsel, durağan ve nötr/*yüksüz* bir arka plan olmaktan çıkıp; çoklu, oluşsal ve ilişkisellik üzerinden örgütlenen olumsal bir birliktelik - *assemblage*- olarak kavranmasını mümkün kılmaktadır. Bu görüşte mekân artık bir temsili düzlem değil, sürekli yerinden edilen ve yeniden kurulan farkların üretildiği, ağsal olarak ilişkilenen bir ortam, iktidar, arzu ve bilgi akışlarının düğümlendiği ve çözündüğü bir dizi geçiş alanıdır; fakat aynı zamanda mekân *iştirakiyûn* tarafından üretilen, üzerinde/içinde/etkisinde ve bahsinde mücadele edilen bir müşterektir. “Mekânsal dönüş”, bu anlamda yalnızca epistemolojik bir yönelim olmayıp, maddi güçlerin yeniden konumlandığı tarihsel sürecin kritik parçalarından ve eşiklerindendir. Böylesi bir yaklaşımda sosyal bilimlerde mekâna yönelme, bir temsiliyet krizine değil, temsiliyetin yerine geçen üretimsel bir fark mantığına işaret etmektedir. Yani dünyayı farklı şekillerde bilmenin ötesinde, bizatihi dünyanın kendisi de farklıdır artık. Dolayısıyla “mekânsal dönüş”, varlığı düşünmenin, bilgiyi kurmanın ve toplumu anlamlandırmanın farklı yollarını açan *kronotopik* ve onto-politik bir kırılmadır.

Yukarıdaki bağlam tez çalışmasında nasıl bir mekân-kuramsal donanım ile karşılaşılacağına ve çalışmanın konusu, amacı ve buna uygun düşünsel-politik retoriğine dair önsel bir fikir vermektedir. Bununla birlikte işbu önsöz metninin yazımı, akademik metinle olan ton ve içerik gerilimi ve buna karşın akademik metnin -*söz/yazı*- öncesi olması hasebiyle tez ile olan bağı yönünden satırların yazarını ayrıca düşündürmüştür. Tez çalışmasının *yazanı* olarak konumum elbette ki kurmaca bir metnin yazarından farklı olacaktır. Akademik-bilimsel koyutlar, kurumsal gereklilik ve düzenlemeler söz konusu sorgulamalar, göstermeler yazanı kolayca otorite ve özne pozisyonuna itebilir. Oysaki

akademik yazın dahi olsa yazan yazıyla büyüyen, *maddesi* ile oluşan bir fail, “göçebe bir özne”dir. Ne işlev ne iz ne hiçbir şey ne de her şeydir. Metnin kurucusu değil, düşüneni, ilişkilendireni, çoğullaştırıcı ve bu bağlamdaki faildir. Ben de kendimi tam olarak böylesi bir noktada konumlandırmaktayım.

Devamla, yukarıdaki konum metnin öznesi olarak yerimi paylaşmayı da beraberinde getirmektedir. Tez metninin ve benim metinle birlikte öz-bilinç inşanın başlı başına aktörü danışmanım Prof. Dr. Nuri Yavan’dır. Kendisinin yeri işbu cümlelerin çok ötesinde hayatıma, entelektüel düşün dünyama, çalışmamdaki inat ve mücadeleye içkindir. Onun önerisi, programı, disiplini olmasaydı, benim tezin *dışına* da çıkabilen ve bu anlamda belki pratik de bulunmayabilecek olan felsefi-düşünsel arayışlarıma, düşünsel öznelliğimi inşa etmeme duyduğu anlayış, saygı, özen ve sabır olmasaydı ve son tahlilde her koşulda yanımda duruşu ve desteği olmasaydı bu çalışma olmazdı. Bu bağlamda Nuri Hocama ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Tez metnine içerilen katkı ve kritik müdahalelerinin yanında zihin dünyama ve zorlu geçen tez yazım sürecinde yapıcı, öğretici ve destekleyici tutumları ile hocalarım Prof. Dr. Mustafa Kemal Bayırbağ ve Doç. Dr. İrfan Kaygalak’a içtenlikle minnettarım. Tez jürisinde bulunan hocalarım Prof. Dr. E. Murat Özgür ve Doç. Dr. C. Erdem Bekaroğlu’na katkı, görüş ve değerlendirmeleri için; beni mekân felsefesine *çağırıcı* değerli hocam Prof. Dr. Senem Kurtar’a ve kıymetli arkadaşım Dr. Ceyda Kurtar Anlı’ya teşekkürü borç bilirim. Vakitlerinden ve programlarından zaman ayırıp, çalışmaya katılım sağlayan görüşmecilere ise sonsuz minnettarım.

Doğduğum günden bugüne sınırsız sevgi ve destek gördüğüm aileme, annem, babam ve kardeşime edeceğim teşekkür bu satırlara sığmaz. Çok açık ki onların saygısı, sevgisi ve sabrı olmasaydı bu çalışma mümkün olmazdı. En büyük teşekkür ise bu sürece doğan ve ilk çocukluğunu tezimle geçiren biricik oğlum Güneş Fikret’e.

Tüm yeraltı coğrafyacılarına saygıyla...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1.Mekânsal Dönüş Hakkında.....	2
1.1.1.“Dönüş” Edimi ve Süreci Hakkında.....	4
1.1.1.1 Mekânın ihmalı/ilgası ile mekânın ihyası ya da genişleyen hinterlandı.....	6
1.1.2.Mekânsal Dönüşün Bağlamı	8
1.1.2.1.Kültürel dönüşler	9
1.1.2.2.Kavramsal Yerseşim (meta kavramlar)	13
1.2.Mekânsal Dönüş Üzerine Olan Literatürün Analizi ve Değerlendirilmesi	29
1.2.1.Temel-Teorik Literatürün Değerlendirilmesi.....	29
1.2.2.Sistematik-Empirik Literatürün Değerlendirilmesi.....	36
1.2.3.Türkçe Yazın Odağında Literatürün Değerlendirilmesi	39
1.3.Araştırmanın Yapısı	47
1.3.1.Araştırmanın Konumu ve Sorunsalı.....	47
1.3.2.Araştırma Soruları, Amacı ve Önemi.....	51
1.3.3.Araştırmanın Kapsamı ve Planı.....	55
2. KURAMSAL YAKLAŞIM VE TARİHSEL ARKAPLAN.....	67
2.1. Mekânsal Dönüş Öncesi: Mekânın Bastırılmasının Müellifleri ile Mekânsal Dönüşe İlham Olanlar	67
2.1.1.Mekânı Bastıranlar: <i>Müellifler</i>	68
2.1.1.1.İçsel Müellif: Coğrafi Paradigmalar	68
2.1.1.2.Dışsal Müellif: Ortodoks Marksizm	78
2.1.2.Mekânı İleri Sürenler: Direnenler ya da İtiraz Edenler	80
2.1.2.1.Antonio Gramsci: Marksizmin Gövdesinde, Coğrafyanın Marjinde	81
2.1.2.2.Özgürlükçü ve Toplumsal: Anarşist Coğrafya.....	82
2.1.2.3.Günümüzde Anarşist Coğrafya.....	88
2.2. Erken Mekânsal Dönüş: Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşım ve Marksist Eleştiri (1960’lar - 1970’lerden İtibaren).....	91
2.2.1.Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşımın Temelleri	91
2.2.1.1.Fenomenolojik Eleştiri: Varlık - Mekân Dolayımı ve Bedenli Varlık	92
2.2.1.2.Dünyada Deneyim, Dünyanın Deneyimi	101

2.2.2. Marksizm ve Marksist Coğrafya: Marksist Eleştiri	105
2.2.2.1.Kökler: Karl Marx ve Friedrich Engels	106
2.2.2.2.Mekân-Politik Referanslar ve Argümanlar	112
2.2.2.3.Coğrafi ve uluslararası eşitsiz gelişme	132
2.3.Mekânsal Dönüşün Olgunlaşması: Post-Paradigmatik Dönem, Mekânın Sorunsallaşması ve İmkânları (1980’ler-1990’lardan İtibaren).....	139
2.3.1.Foucault’da mekânsal soykütük	141
2.3.1.1.Mekân-yoğun perspektif.....	143
2.3.1.2.Mekânsal terminoloji.....	148
2.3.2.Bir Canlandırma Ögesi ve Teşnesi Olarak Mekân: Baudrillard’cı Yorum...166	
2.3.2.1.Gösterge ekonomi-politiği.....	166
2.3.2.2.Nesne-sonrası eleştiri.....	179
2.3.3.Post- Mekânsal Tahayyüller.....	187
2.3.3.1.Marksist tandanslı bir okuma	188
2.3.3.2.Postmodern coğrafi eleştiri.....	192
2.4.Mekânsal Dönüşün Devamı: Süreğen ve Yeniden Mekânsal Gündem (2000’lerden Günümüze).....	197
2.4.1.Feminizmler ve Coğrafyayı <i>Dünyevileştirmek</i>	199
2.4.1.1.Bilme biçimleri sorunsalı: Feminist praksisin koşulları	200
2.4.1.2.Feminist Coğrafyalara Doğru	211
2.4.2.Mekânın Dijitalleşmesi, Modern Figüratif Temsilleri ve Yeni Mekânsal Kavrayışlar	218
2.4.2.1.Konum tabanlı dijital verinin üretimi	219
2.4.2.2.Sanal mekândan artırılmış mekâna.....	220
2.4.3.Postkolonyalizm, Küreselleşme ve Güç İlişkileri	224
2.4.3.1.Postkolonyalizm ve postkolonyal coğrafi perspektif.....	225
2.4.3.2.Küreselleşme, güç ilişkileri ve coğrafi perspektif	227
2.4.4.İktisat Teorisinde Mekânın Seyri ve İktisat-Coğrafya Yakınsaması	229
2.4.4.1.Klasik ve neoklasik iktisadın mekânsız yaklaşımı	230
2.4.4.2.Alman lokasyon geleneği ve Bölge Bilimin gelişimi ile İktisadın mekâna yönelimi	232
2.4.4.3.Yeni ekonomik coğrafya ile İktisatın mekânı yeniden keşfetmesi	238
3. YÖNTEM	242
3.1.Mekânsal Dönüş Literatürünün Araştırma Yöntemi ve Tasarımı Bakımından Değerlendirilmesi	242
3.2.Araştırmanın Tasarımı.....	246

3.2.1.Yaklaşım-Tercihler.....	246
3.2.2.Araştırmanın Mantığı ve Organizasyonu	249
3.2.3.Araştırmanın Gerçekleştirilmesi	254
3.2.3.1.Çalışma grubunun belirlenmesi (Örneklem)	254
3.2.3.2. Verilerin Toplanması (Görüşmeler)	254
3.2.3.3. Verilerin Analizi.....	256
4. BULGULAR	257
4.1.Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları.....	258
4.1.1.Öz Yaşam Öyküsünün Etkinliği.....	262
4.1.2.Akademik ve/veya Entelektüel Arayış	269
4.1.3.Türkiye’deki Akademik Coğrafyanın Katkısı.....	280
4.1.4.Mekânın/Coğrafyanın Kişinin Çalışmalarına Katkısı	286
4.1.5.Kişinin Mekânsal/Coğrafi İçerikteki Çalışmalarının (Alana) Katkısı.....	299
4.1.6.Mekân/Coğrafya Çalışmanın Yorumlanması.....	303
4.2.Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma	321
4.2.1.Tanımsızlık Vurgusu	323
4.2.2.Doğrudan Mekân Tanımı/Temsili	326
4.2.3.Mekânla İlişkili Kavramsal Bağlam.....	333
4.3.Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti	342
4.3.1.Mekân ve İlgili Kavramların Nasıl Anlamlandırıldığı	345
4.4.Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif	356
4.4.1.Tarihsel Olarak Mekândan/Coğrafyadan Uzaklaşmanın Koşulları	360
4.4.2.Tarihsel Olarak Mekâna/Coğrafyaya Yönelmenin Koşulları.....	369
4.4.3.Türkiye’de Mekânsal Dönüşün Etkinliği	388
4.4.4.Mekânsal Dönüşün Zamanlaması	392
4.4.5.“Mekânsal Dönüş” Tanımlamasına Yaklaşım	397
4.5.Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu	399
4.5.1.Mevcut Çalışmalara İlişkin Görüşler	401
4.5.2.Geleceğe Dair Öngörüler	410
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	419
5.1.Çalışmanın Kavramsal - Kuramsal Yönden Değerlendirilmesi.....	419
5.2.Çalışmanın Empirik Yönden Değerlendirilmesi.....	427
5.2.1.Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları Temasına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi	427

5.2.2.Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma Temasına Dair Bulguların Değerlendirilmesi	440
5.2.3.Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti Temasına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi ..	446
5.2.4.Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif Temasına Dair Bulguların Değerlendirilmesi	459
5.2.5. Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu	466
5.3.Çalışmanın Ana Akslar ve Arayışlar Yönünden Değerlendirilmesi	469
5.3.1.Çalışmanın Temel Sonuçları	469
5.3.1.1.Mekâna yönelmenin teorik çerçevesi	470
5.3.1.2. Disipliner açılımlar ve mekânsal çoğulluklar	471
5.3.1.2.Tarihsel derinlik, sürecin seyri.....	472
5.3.1.4. Alternatif güzergahlar ve kavramsal genişleme.....	473
5.3.1.5. Aktörler ve Türkiye bağlamı.....	474
5.3.1.6. Kavramların derinliği: Evrimi, disiplinler temsili ve temsiliyetin ilişkiselliği	475
5.3.1.7. Epistemolojik müdahale ve gelecek yönelimler	476
5.3.2.Çalışma Sonuçlarının Değerlendirmesi.....	477
5.4.Çalışmanın Katkıları, Sınırlılıkları ve Önerileri	479
KAYNAKLAR	483
EKLER	513
ÖZET	516
ABSTRACT	518

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1 Görüşme veri toplama ve analiz süreci	252
Şekil 4.1 Öz yaşam öyküsünün etkinliği kategorisi hiyerarşik kod modeli	262
Şekil 4.2 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisi hiyerarşik kod modeli	270
Şekli 4.3 Türkiye’deki akademik coğrafya katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli ..	281
Şekil 4.4 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli	286
Şekil 4.5 Kişinin mekânsal/coğrafi içerikteki çalışmalarının (alana) katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli	299
Şekil 4.6 Mekân/coğrafya çalışmanın yorumlanması kategorisi hiyerarşik kod modeli	304
Şekil 4.7 Tanımsızlık vurgusu kategorisi hiyerarşik kod modeli	324
Şekil 4.8 Doğrudan mekân tanımı/temsili kategorisi hiyerarşik kod modeli	326
Şekil 4.9. Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisi hiyerarşik kod modeli	334
Şekil 4.10 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisi hiyerarşik kod modeli	344
Şekil 4.11 Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları, nedenleri kategorisi hiyerarşik kod modeli	360
Şekil 4.12 Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları kategorisi hiyerarşik kod modeli	370
Şekil 4.13 Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği kategorisi hiyerarşik kod modeli .	388
Şekil 4.14 Mekânsal dönüşün zamanlaması kategorisi hiyerarşik kod modeli	392
Şekil 4.15 “Mekânsal dönüş” tanımlamasına yaklaşım kategorisi hiyerarşik kod modeli	397
Şekil 4.16 Mevcut çalışmalara ilişkin görüşler kategorisi hiyerarşik kod modeli	401
Şekil 4.17 Geleceğe dair öngörüler kategorisi hiyerarşik kod modeli	411
Şekil 5.1 Öz yaşam öyküsünün etkinliği kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	428
Şekil 5.2 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi	431
Şekil 5.3 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	433
Şekil 5.4 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	435
Şekil 5.5 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	437
Şekil 5.6 Doğrudan mekân tanımı/temsili kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	441
Şekil 5.7 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi	443
Şekil 5.8 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kodlarının kullanım sıklığı deseni	443
Şekil 5.9 Mekânla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	444
Şekil 5.10 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi	448
Şekil 5.11 Mekân ve ilgili kavramların kullanım sıklığı deseni	448
Şekil 5.12 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisinin disiplinlere göre değerlendirilmesi	449

Şekil 5.13 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisinin disiplinlere göre değerlendirilmesi	450
Şekil 5.14 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi	457
Şekil 5.15 Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları.....	461
Şekil 5.16 Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları.....	461
Şekil 5.17 Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği	463
Şekil 5.18 Mekânsal dönüşün zamanlaması.....	464
Şekil 5.19 Dünya ve Türkiye’de mekânsal dönüşün kökensel temellerinin zamanlaması	465
Şekil 5.20 Mevcut mekân/coğrafya perspektifli çalışmalara ilişkin görüşler	467
Şekil 5.21 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların geleceğine ilişkin görüşler.....	468

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.1 Mekânsal dönüş literatürünün uluslararası yazın kapsamında çalışma konularına göre değerlendirilmesi	37
Tablo 1.2 Mekânsal dönüş literatürünün Türkçe yazın kapsamında çalışma konularına göre değerlendirmesi	42
Tablo 3.1 Araştırma yöntemi, tasarımı ve veri toplama biçimlerine göre mekânsal dönüş literatürünün değerlendirilmesi	243
Tablo 3.2. Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bilgiler	255
Tablo 4.1 Mekânla/coğrafyayla düşünme ve üretmenin koşulları temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağıntısı	258
Tablo 4.2 Mekânla/coğrafyayla düşünme ve üretmenin koşulları temasının kod kitabı	259
Tablo 4.3 Mekâna/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağıntısı	322
Tablo 4.4 Mekâna ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kod kitabı	323
Tablo 4.5 Mekâna/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağıntısı	343
Tablo 4.6 Mekân ve ilgili kavramların disiplinlerce anlamlandırılması ve disiplinlerin mekânsal terminoloji aidiyeti temasının kod kitabı	344
Tablo 4.7 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağıntısı	357
Tablo 4.8 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasının kod kitabı	358
Tablo 4.9 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağıntısı	399
Tablo 4.10 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasının kod kitabı	400
Tablo 5.1 Mekânla/coğrafyayla düşünme ve üretmenin koşulları temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi	428
Tablo 5.2 Mekânla/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasına dair bulguların değerlendirilmesi	441
Tablo 5.3 Mekân ve ilgili kavramların disiplinlerce anlamlandırılması ve disiplinlerin mekânsal terminoloji aidiyeti temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi	447
Tablo 5.4 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasına dair bulguların değerlendirilmesi	460
Tablo 5.5 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi	467

1. GİRİŞ

...Tözel her türlü sosyalbilimsel transandantal argümanın küçük öncülü, deneyimde kavramsallaştırıldığı şekliyle bir sosyal etkinlik olacaktır. Bu tür bir sosyal etkinlik, ilke olarak *uzam-zaman-bağımlı* olacaktır. Ve şüphesiz ilk başta, ilgili faillerin deneyimleri içerisinde kavramsallaştırılacaktır.

Roy Bhaskar, *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi*, sf. 92.

İnsan doğanın bir bileşenidir ve kendisi de doğadır. Bununla beraber aynı zamanda hem ‘dış’ doğaya hem de kendi doğasına hâkim olduğundan, doğada sadece kendi doğasına indirgenemeyecek yeni bir gerçeklik oluşturan bir varlıktır. İnsanın toplumsal-insani bir gerçeklik şeklinde inşa ettiği dünya, insandan bağımsız koşullardan doğar ve onlar olmadan düşünülemez. Ama bu koşullara indirgenemeyen farklı bir niteliği yansıtır. İnsan doğadan ortaya çıkar ve onu aştığında bile onun bir parçasıdır. Kendi yaratılarıyla özgürce ilişki kurar, onlardan uzaklaşır, onların anlamını sorgular ve kendisinin evrendeki yerini sorgular. Kendisinin ve kendi dünyasının içine kapanmış değildir. Bir insan dünyası, nesnel bir toplumsal gerçeklik oluşturduğu ve böylece kendi durumunu, koşullarını ve varsayımlarını aşabildiği için, insandışı dünyayı, evreni ve doğayı da kavrar ve yorumlar... Böylece insani praksis başka bir ışıktadır: nesnel olanın öznel olana, öznel olanın da nesnel olana dönüşmesinin alanı olarak.

Karel Kosik, *Somutun Diyalektiği*, sf. 113.

Çalışma, “sosyal bilimler” ve “mekân” arasındaki *özel bir gündem*, 1990’lı yıllarda kültürel alanda ve sosyal bilimlerde yaşanan “kültürel dönüşler”in (*cultural turns*) bir parçası olarak görülen “mekânsal dönüş”¹ (*spatial turn*) hakkındadır. Bu dönem coğrafya ile sosyal ve beşeri bilimler arasındaki etkileşim ve karşılıklı görüş alışverişine dayalı bir süreçtir. Söz konusu durum yeni bir coğrafya yapma biçimi, mekânsal düşünce gelişimi ve bu yöndeki pratiklerin varlığıyla tariflenebilir. Dolayısıyla mekânın önemsendiği ve sosyal bilimler gündemine taşındığı bahse konu

¹ Jörg Döring ve Tristan Thielmann (2009, s. 7-9), “mekânsal dönüş” teriminin kullanımını Edward Soja’nın 1989 yılında yayımlanan ünlü eseri *Postmodern Coğrafyalar*’a dayandırmaktadır. Bununla birlikte yazarlar, Soja’nın kavramı başlangıçta oldukça gelişmiş güzel olduğunu, hatta kitabın sonraki bölümlerinde neredeyse unuttuğunu, kavramı açık bir paradigmatik ağırlıkla ele alması için 1996 yılında yayımlanan *Thirdspace (Üçüncümekan)* isimli çalışmasını beklemek gerektiğini söylemekte; ancak mekânsal dönüşe atfedilen tarihsel ve politik önem düşünülürken yine de terimin yeterince açıklanmadığını eklemektedirler.

mekânsal dönüş sürecinde mekân epistemolojisi, ontolojisi ve mekânın ele alınma retoriğinde kökensel değişimler meydana gelmiştir demek mümkündür.

Mekânsal dönüşün kavramsal ve kuramsal içeriğine dair genel ve tanımlayıcı açıklamalar ile tez çalışması kapsamında hangi minvalde ele alındığı hususları bu bölümün ilk alt bölümünü oluşturmaktadır. İkinci alt bölümde mekânsal dönüş üzerine olan literatür analiz edilmekte olup, üçüncü alt bölümde ise tez çalışmasının hangi sorunsal üzerine şekillendiği, problem seçimi ve söz konusu problemi çözme yönündeki araştırmanın seyrini belirleyen nirengi noktalarından ve argümanlarından bahsedilmektedir. Dolayısıyla tez çalışmasının mekânsal dönüşü neden bir problem alanı olarak kendisine seçtiğini anlamak, çalışmanın üzerinde yükseldiği zemini tanımlamak ve açıklamak üzere mekânsal dönüşü dair bahse konu kavramsal alt bölüm metnin bu kısmında yer almıştır.

1.1. Mekânsal Dönüş Hakkında

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren –evvelden beri coğrafyanın üzerine kafa yorduğu- mekân meselesi sosyal bilimlerin, fiziğin ve felsefenin gündemine daha fazla oturmaya başladı. Buna en azından sosyal bilimler bağlamında daha sonra ‘mekânsal dönüş’ dendi; coğrafya da bu arada boş durmadı, o da bir dönüş yaşadı: Kültürel dönüş (Bekaroğlu, 2016b, s. 203).

Mekânsal dönüşü tanımlamaya dair bir girişim, tanımlama ediminin pür belirleyici anlamlarından uzaklaşmayı; ancak konunun genel bir çehresi olduğu fikriyle de uzlaşmayı önvarsayım olarak gereksinmektedir. Mekânsal dönüş, bir dönemin ya da sürecin ifadesi olarak en temelde mekâna/mekânsal olana dönüş -ki “dönüş” ifadesinin kendisi dahi başlı başına mekânsal bir metafordur- mekânsallığa artan ilgi olarak değerlendirilebilir².

² Stephan Günzel (2009, s. 223-231), mekânsal (*spatial turn*), topografik (*topographical turn*) ve topolojik (*topological turn*) dönüşler arasındaki ayrımları irdelediği yazısında “mekânsallık sorunlarını ele almanın, kültürel mekân ile doğal mekânın senkronizasyonu ile sonuçlanmayan” (s. 220) mekânsal dönüşün dışında da yolları olduğunu söylemektedir. Ona göre mekân ve topoloji arasındaki gibi topoloji ve topografi arasında da bir fark bulunmaktaysa da aralarında bir ilişkisellik de söz konusudur. Buna göre; topolojik gösterimler (diyagramlar), bir arazinin topografisi ya da kendisi hakkında değil, konumsal

Mekânsal dönüşü bir çeşit epistemolojik yarıma ya da yakınsama olarak görmek mümkündür. Coğrafyanın ontolojik parçalanması, 1950-1960'larda, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ve coğrafyanın beşeri coğrafya ve fiziki coğrafya olarak bölünerek artık "iki kültürlü" bir hale gelmesini, epistemolojik parçalanması ise 1968-1970'ler sonrasında bu ayrılan kanatların pozitivist yaklaşımın kalkınmacı ideallerinden ayrılıp metodolojik birliğini de kaybetmesini ifade etmektedir. Böylece ilk olarak iki temel pratiğe bölünen coğrafya, ikinci bir bölünme daha yaşayarak parçalarının temel ilgi alanlarına daha çok yaklaşmış ve önceki dönemin nomotetik kaygılarından da uzaklaşmıştır. Beşeri coğrafya sosyal teori ile fiziki coğrafya ise doğa bilimleri ile yaklaşmıştır (Bekaroğlu, 2016a, s. 131-132). Dolayısıyla mekânsal dönüş gündemi coğrafyanın epistemolojik parçalanması dönemiyle birlikte ele alındığında, beşeri coğrafyanın sosyal teori ile yaklaşma süreci önceki dönemlerden farklı olarak mekân tartışmasını insan aktörü ve sosyo-ekonomik süreçlerle birlikte değerlendirme yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan aynı sürecin sosyal bilim alanında mekânı ortak bir araştırma nesnesi olarak gören disiplinlerin yaklaşması, *mekânda buluşması* olarak da görmek mümkündür. Bu bakımdan mekânsal dönüş coğrafyanın kendi içinde epistemolojik olarak bir parçalanmaya denk düşse de disiplinlere bölünmemiş, geçirgen yapısıyla coğrafyanın/mekânın genel bilim ve çalışma alanlarıyla yakınsaması olarak değerlendirilebilir.

ilişkiler hakkında bilgi verirler (Örneğin Londra metrosundaki diyagramın, topografik özellikler hakkında değil, ilişkiler yani topolojik özellikler hakkında bilgi veren mekânsal bir içerik taşıyıcı). Devamla, yazara göre, topolojik dönüş mekânsallık hakkında düşünmeyi kapsamaktadır. Buradaki önemli ayrım, mekânsal dönüşün mekâna dönmeyi, topolojik dönüşün ise mekânsallığa odaklanmak için mekândan uzaklaşmayı amaçlamasıdır. Günzel (2009, s. 223), Sigrid Weigel'in 2002 yılında yayımlanan "*Zum topographical turn. Kartographie, Topographie und Raumkonzepte in den Kulturwissenschaften*" (Topografik Dönüş: Dair: Kültürel Çalışmalarda Haritacılık, Topografya ve Mekânsal Kavramlar) isimli makalesinden topografik dönüşü açıklarken ilksel bir çalışma olarak destek almakta, Weigel'in kültürel çalışmalara odaklanarak, mekânın bölgesel ve tarihsel bir yapı olarak inşa edildiğini vurguladığını, devamla harita, haritacı ve kartografinin kendisinin içerdiği siyasal gücü tartışma konusu ettiğini belirtmektedir. Weigel (2002), bahse konu çalışmasında hem Anglo-Amerikan Kültür Teorisi hem de Avrupa Kültür Çalışmaları kapsamında mekân kavramını tartışarak, kültürel çalışmalarda (*Kulturwissenschaften*) tarihsel anlatıların mekansallaştırılması sürecinin mekânsal bir söyleme eşlik etmek üzere, azınlıkların aleyhinde gelişen sembolik topografik figürlerde ve onlardan oluşan bütün bir dilde ifade bulduğunu belirtmektedir.

Döring ve Thielmann’a göre tek bir mekânsal dönüşten değil, çok sayıda “mekânsal dönüşler”den (*spatial turns*) bahsetmek mümkündür: “Artık teoloji ve organizasyon teorisi için de mekânsal bir dönüş ilan ediliyor. Kültürel ve sosyal bilimlerde, mekânsal dönüşümü başlatmamış, diğer disiplinlerde ilan edileni yorumlamamış ya da onu konumlandırıp benimsememiş bir disiplin neredeyse kalmadı” (2009, s. 10). Disiplinler arasında ve içinde mekâna ilişkin farklı bakış açılarına, homojen olmayan görüşlere sahip, farklı disiplinlerden ve geleneklerden akademisyenler, farklı epistemolojik ve ontolojik kabuller yapmaktadırlar. Bu durum mekâna ve mekânsal dönüşe ilişkin çok çelişkili ve katmanlı anlamların ortaya çıkmasına vesile olmakta, nihayetinde mekânsal dönüşü ise çok sesli kılmaktadır (Arias, 2010, s. 31).

1.1.1. “Dönüş” Edimi ve Süreci Hakkında

Mekânsal dönüş uzun yıllar boyunca geri plana itilmiş, bilginin inşası ve üretimi sürecinde yedeklenmiş ya da zaten hiç görülmemiş mekânın yeniden talep edilmesidir. Dolayısıyla mekânsal dönüşün olabilmesi için mekânın bir anlamda *kaybedilmesi*, en azından *gözden yitmesi* gerekmektedir. Esasta tartışma biraz da buradan başlamaktadır demek yanlış olmaz. 1960-1970’lere kadar olan mevcut mekânsal formülasyonlarda mekânın açıklamaya dahil edildiği, bir analiz birimi olduğu konusu şüphelidir. Paradigmatik yaklaşımın temel handikapı olan baskın paradigma anlayışı yanlışlanarak şu söylenebilir: Ana akım yaklaşımlarda mekân tali olsa da kimi açıklamalar mekânı önceleyebilmiştir. Diğer yandan bu durumun sürekli ve belirgin olduğu söylenemez. Dahası kimi zaman en çok görünür olduğu zamanda bile belki de en atıl olan konumundadır.

Kültürel çalışmalar ve sosyal bilimlerde son otuz yılı geçkin, “dönüş, dönemeç, vb.” ifadelerde kendini bulan bahse konu değişim sürecini bir çeşit paradigma değişimi ya da paradigma sıçrayışı olarak değerlendirmektense evrimsel olmayan ve disiplinler

sınırlar içine sıkışmayan bir bakışla, her teorik yeniden inşayı eskisiyle birlikte almak, algılanan ve deneyimlenen işbu süreci anlamlandırmak üzere Pierre Bourdieu'nun meşhur “alan” (*champ*) kavramı³ katkısıyla da konuya yaklaşmakta fayda bulunmaktadır⁴. Bu bakımdan tek yönde, dikey gelişen, kendi iç disiplininde ani ve vurucu değişimler yaşayan sabit bir hat yerine çok yönlü, yatayda genişleyen, farklı alanlarla kesişen, toplumsallıkla iç içe olumsal bir anlayış, dönüşlerin anlamlandırılması bakımından daha makul olacaktır. Katı eski-yeni ayrımlarıyla örneklik ya da normatiflik iddiası taşıyan paradigma odaklı bir perspektifin, genel olarak dönüşlerin özel olarak ise mekânsal dönüşün çelişkilerini ve devinimini ifade etmek konusunda yetersiz kalacağı ortadadır. Bu minvalde çoklu konumlar, sosyal uzamlar ve bunlar arasındaki tarihsel-nesnel bağıntıları içeren, çatışma ve mücadele ile hemhal “alan” yaklaşımı, dönüşlerin içsel ivmelenmesini, karşılıklı iletişimini ve mekânsal dönüşün de bu güzergahtaki yer seçimini ifade etmek üzere *dalga*, *dönüş*, *kopuş*, *bitiş*, *başlangıç* gibi çeşitli terimlerle - ki bunlar çoğu zaman bir fikri ifade etmek üzere kullanılsa da kimi zaman kavramsal bir kakofoninin parçası olmaktadır- ifade edilen edimden anlaşılanı ortaya koymak üzere anlamlı bulunmaktadır.

Toparlanırsa tezde, kökensel değişimlerden hareketle “dönüş” teriminin kullanımı sürecin bitimli oluşuna değil aksine kopuşçu perspektiflerin reddine ilişkindir. Sürecin kesintili de olsa devamlılığına gönderme yapmak ve dönem dönem yaşanan ivmelenmelerin tali akslarıyla dahi bütünlüklü bir bağlamda, “alan”da geliştiğini ifade etmek üzere tez çalışmasınca seçilmektedir.

³ Bourdieu'nun kuramsal çatkısında yer etmiş “alan” kavramı, geleneksel ikili karşıtlıklar anlayışının eleştirisinden hareketle kendi içine kapalı bir yapıyı değil, tarihsellikte inşa edilen, konumluluk-mücadele-rekabet gibi devinimsel unsurlara haiz bir ortamı imlemektedir (Swartz, 2008, s. 46-47).

⁴ Benzer bir önerme için bkz. (Bachmann-Medick, 2016, s. 8-9).

1.1.1.1 Mekânın ihmali/ilgası ile mekânın ihyası ya da genişleyen hinterlandı

Mekâna yönelen ilgiyi sorgulamak mekânın göz ardı edilmesi koşullarını da düşünmeyi gerektirmektedir. Mekânın ihmalinin koşulları ve dinamikleri oldukça derinlikli bir tartışmayı içerdiğinden ve tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bu konuya yer yer değinileceğinden bu bölümde kısaca ifade edilmektedir. Mekânın göz ardı edildiği ya da gözden *düştüğüne* yönelik tespitler farklı şekillerde ve farklı perspektiflerde tanımlanmaya ve sistematize edilmeye çalışılmıştır; ancak görüleceği gibi bu farklı tasniflerin hemen hepsinde felsefi, politik ve coğrafi düzlemler iç içe olup, kendinden menkul bir ayrımlaşmayı reddetmektedir. Bu bakımdan ilgili sorgulamaları, özdüşünsel (*self-reflexive*) arayışlar olarak kabul ederek, bir çeşit *coğrafi praksis (geographical praxis)* şeklinde de görmek mümkündür.

Harry Dahms, “*Retheorizing Global Space in Sociology: Towards a New Kind of Discipline*” (*Sosyolojide Küresel Mekânın Yeniden Kuramlaştırılması: Yeni Bir Disiplin Doğru*) başlıklı yazısında mekânın (sosyolojide) ihmali - disiplinin kör noktalarından biri olarak görerek- iki nokta üzerinden konuyu değerlendirmektedir. İlki klasik sosyoloji kuramında mekânın pozisyonu ile ilgiliyken ikincisi sosyal ilişkileri, etkileşim biçimlerini ve birlikte yaşama biçimlerini etkileyebilecek somut çevrelerin ihmal edilmesiyle ilgilidir. Dahms, ilk noktadan hareketle zamanın sosyoloji tarihi boyunca merkezi bir rol oynarken mekânın açık ve görünür bir role sahip olmadığını belirterek, Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber’in kuramlarının modern çağın toplumsal yaşamının analizine ve temellerini araştırmaya yöneldiğini, bu sebeple doğrudan mekânsal bir katkı içermediğini; ancak mekânla da uyumlu (Marx’ın sosyal koşulları farklı yerlere göre farklılaştırması, Durkheim’in modern toplumları mekân odaklı ayrışma ile karşılaştırması, Weber’in coğrafi temelli dünya dinleri karşılaştırması gibi) olduğunu söylemektedir. Yazar disiplinin mekânla çalışmanın zorluğuyla (kapsamlı ve çok yönlü olacağından) yüzleşmek yerine onu ötelediğini oysaki bu teorilerin birbirlerini tamamlayıcı olarak görüldüğünde, uyumlu ve elverişli bir mekân okuması çıkacağını savlamaktadır. İkinci olarak vurgulanan konu ise, mekânı içeren çalışmaların sosyal değişimin

temposu, kapsamı ve derinliğine ayak uydurabilme anlamına da geleceğini, bu sebeple bir anlamda disiplini zorlayan bir duruma da denk düşeceğini belirtmektedir. Mekânın ele alınması doğrudan somut yaşam biçimlerinin fiziksel çevrede farklılaşmasını doğuracaktır. Yazar, mekânsal dönüşün yirminci yüzyılın başlarındaki toplumsal gerçekliğin karmaşıklığı ve çelişkili doğasıyla yüzleşmeye kararlı bir sosyoloji pratiği için de gerekli olduğunu eklemektedir (Dahms, 2009, s. 89-97).

İlhan Tekeli, “*Mekâna ve Zamana Eşdeğerde Önem Veren Bir Sosyal Bilimin Gerekliliği Üzerine*” (2010) isimli makalesinde mekânın marjinalleşmesinde Neo-Kantist ve Neo-Pozitivist dönemleri müellif kılan ikili bir sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre, mekân kavramının marjinalleşmesi bir anda gerçekleşmemekte, sürece yayılmaktadır. Bu sürecin ilk aşamasını Neo-Kantist coğrafi bakış açısının hakim olduğu Bölgesel dönem⁵, ikinci aşamasını ise pozitivist bakış açısının hakim olduğu mekânsal organizasyon dönemi yani coğrafyanın pozitivist dönemi⁶ oluşturmaktadır (Tekeli, 2010, s. 71-94). Her iki dönem ve üzerinde yükseldiği mekânsal anlayış arasında ciddi farklar bulunsa da mekânın atıllaşması noktasında bulunduğu görülmektedir.

Zaman- mekân ilişkisinin kurulup kurulmaması kadar önemli bir konu da toplum-mekân ilişkisi hakkındadır. Mekânı “doğal” olanın bir parçası, insan eyleminin iki boyutlu zemini ve “sahnesi” olarak gören anlayış onun üretici gücünü ve coğrafyanın analitik boyutunu yadsıdığı kadar toplumsal olana ilişkin açıklamayı da eksik bırakıp, hatalı (ya ironik olarak mekânı fetişleştirmekte ya da tümüyle görmezden gelmekte) teorize etmektedir. Mekândan bağımsız bir toplumsal analiz ya da toplumdan bağımsız bir mekânsal açıklamaya giden süreci ortaya çıkaran böylesi bir yaklaşımın çok yaklaşımlı dönemin eleştirel süzgecinden aynı içerikte geçmesi mümkün olmayıp, bu görüş açısı tarihsel olanla eşdüzeyle hale gelip toplumsala dokunarak güncellenecektir. Böylece coğrafi bilgi birlikte inşa edildiği toplumsal-mekânsal olgu(su)nun gerisinde kalma sıkıntısından da kurtulacaktır.

⁵ Tezin 2.1.1. kısmındaki “Mutlak Mekân Orijinli Yaklaşımlar” başlığına bakınız.

⁶ Tezin 2.1.1. kısmındaki “Görelî Mekân Orijinli Yaklaşımlar” başlığına bakınız.

Tezin konusu ve uğraşı temelde bahse konu *mekânın ihyası* sürecine ilişkin olduğundan burada kısa bir perspektif sunmaktan öteye gidilmeyecektir. Mekânın yukarıda bahsedilen dönemlere ve yaklaşımlara haiz içeriğine eleştiriler 1960’lar itibariyle görünür olurken, coğrafyacılar nezdinde bu itirazlar sosyal bilimler ve genel düşün alanındaki ayrışmalarla paralel gelişmiştir. Yavan’a göre, 1960’ların sonu ve 1970’lerde artan eleştirilerin ilki davranışsal coğrafyacılar, ikincisi ise hümanist (idealizm, pragmatizm, fenomenoloji, varoluşçuluk) ve radikal/postmodern (Marksizm, yapısalcılık, realizm, eleştirel teori, sosyal teori, politik ekonomi, post-yapısalcılık, postmodernizm, feminizm) coğrafyacılar aittir (2005, s.411).

1.1.2. Mekânsal Dönüşün Bağlamı

Mekânsal dönüş gibi bir konunun sosyal bilimler başta olmak üzere salındığı geniş bağlam irdelenirken anlaşılma güdümünde basitleştirilme, çıkarsama görünümünde spekülifleştirilme hali literatürde rastlanılmayan bir durum değildir⁷. Diğer yandan mekânsal dönüş üzerine yazılanları, mekânsal dönüşten hareketle yapılan çalışmalara ve konuya ilişkin arayışlar hakkında aşırı indirgemeye ya da aşırı yoruma kapılmadan da sistematize etmek mümkündür. Bu bölümde mekânsal dönüş önce kültürel dönüşler kapsamında ve ilişkisinde sonrasında ise coğrafya disiplindeki anahtar kavramların tanımlanması/yeniden tanımlanmasına göre ele alınmaktadır. Temel amaç mekânsal dönüşün hem yatayda hem de dikeyde nasıl bir uzamda olduğunu tespit edebilmektir. Kültürel dönüşlerle olan bağlamsallığı mekânsal dönüşü öncelik-sonralık ayrımlarından uzaklaştırıp, kendisi ve *çevresinin* eşzamanlı gündeminde anlamayı mümkün kılmaktadır. Buna ek olarak dönüşlerin, bizzat “dönüş” ile ifade ediliyor olması başlı başına bir zamansal vurgunun muhtevasında yer alması anlamına gelmektedir. Coğrafi kavramların ele alınışı ise kavramların *seyahatini* göstermeyi,

⁷ Döring ve Thielmann bu durumu benzer şekilde, mekânsal dönüşün sığlaştırılması, kavramın etiketleştirilerek, popüler isminin altında yüzeysel ve enflasyonist ele alınışı olarak ifade etmektedir (2009, s. 12).

anlamlarının inşasını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu durum mekânsal dönüşün coğrafi terminolojiyle ve coğrafi kavramlar nezdinde dikey bir sorgulamaya konu olması demektir. Toparlanacak olursa mekânsal dönüşün bağlamı ile kastedilen yatay ilişkiselliğin olumsuzluğunu, dikey ilişkiselliğin kalıtımını birlikte almaya dairdir.

1.1.2.1. Kültürel dönüşler

Bu alt bölüm mekânsal dönüşün farklı *dönüşlerle* ilişkisini tartışmak, coğrafi gündemin farklı alan ve disiplinlerle nasıl bir bağlamda buluştuğunu konu etmek amacındadır. Mekânsal dönüşün mekânın farklı alanlarında anlam bulması ve söz konusu ihtiyacın ise hem kavramın kendi iç hesaplaşması sonucu yaşadığı değişim hem de *hedef alanın* özdeşünümsel arayışları olduğu varsayımı çalışmadaki temel iddialardan başlıcasıdır.

1970'lerden bu yana “edebi dönüş” (*literary turn*) sonrası gelişen ve onu da eleştiren farklı dönüşler, dinamik bir çalışma alanı üretmiştir. Farklı perspektifler ortaya çıkarken, yeni odaklar ve daha önce üzerinde durulmamış disiplinlerarası araştırma alanları açılmış, “yerleşik teorik ve metodolojik kanonlar parçalanmıştır”. Bu sayede disiplinler arasındaki geçişler ve iletişim epistemolojik fırsatlara kapı aralamış, katı disiplinler sınırlar zorlanmıştır. Mekânsal dönüş ise artzamanlı olanın yerine eşzamanlı olanı koyması ve mekânı sosyal bir inşa olarak alması gibi sebeplerle kültürel dönüşler sürecini sürükleyen “dilbilimsel dönüş”ün (*linguistic turn*) halefi olarak değerlendirilmektedir (Bachmann-Medick, 2016, s. 211).

Özellikle 2000'ler sonrası süreçte -konunun öz-düşünümsel boyutu saklı kalarak- grafik ve tasarım programlarına ek olarak tarihsel-kültürel dokunun da kimi ölçeklerde ve kimi ortamlarda görsel bir *veri* olarak sunulduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum palimpsestvari bir kolajla eşzamanlı ve hemmekân temsillerin olanaklılığından feyz alırken işbu imkanı da derinleştirmektedir. Söz konusu imajlar

sadece görsellikle değil şehir dinleme yürüyüşleri, kentin kokusu üzerine sergiler örneğinde olduğu gibi farklı duyumlara genişlemenin emareleridir. Bahse konu emareler ise kentsel hafızanın kolektif üretimi gibi mefhumlardan hareketle bedensel deneyime ve bedenle alımlamaya yönelmişliğin en bariz ifadeleridir. Dolayısıyla mekân artık karşıya alınan bir uzanım olmaktan kurtulmaktadır. Bu durum tam da “performatif dönüş” (*performative turn*) ve mekânsallık arasındaki ilişkiselliği ifade etmektedir. Performatif dönüşle kurulan bedensel dolayım coğrafi düşünde kavramsal ve kuramsal olarak kritik bir odaktan beslenmektedir. Özellikle fenomenoloji geleneği referansı ile alındığında yer, doğrudan bedenle hemhal bir görüye sahiptir. Yer’in bu içsel ve özel okuması, kişisel duygulanım ve psikanalitik bir boyuta çağırmakta ve özellikle Maurice Merleau-Ponty’ci⁸ içerimiyle dünyada olmaklık -bir yerde olmaklığı bedenle inşa eden anlayış ise yer ve coğrafi bağlamı “yorumlayıcı dönüş”le (*interpretive turn*) buluşturmaktadır.

Eleştirel bir mekânsal bakışın gelişimi olan mekânsal dönüş 1980’lerden sonra uluslararası araştırmalardan fazlasıyla esinlenmiştir. O günlerin sosyal ve siyasal bakımlardan çalkantılı günleri, Soğuk Savaş bloklarının dağılması, Berlin Duvarı’nın yıkılması dünyanın yeniden gruplaşması ve haritalandırılması mekâna yönelen yeni bir ilgi doğurmuştur. Sermaye piyasalarının yayılımı, küreselleşme, hegemonya süreçleri, yeni sınırlar ve etkinlik biçimleri mekânsal sınırlamalar ve iddiaları gündeme getirmiştir. Jeopolitik, güvenlikçi yaklaşımlar, bölgesel sınıflandırmalar da bu kapsamda sayılabilir. Tüm bu gelişmeler ise mekân sathında eleştirel jeopolitik ve postkolonyal coğrafi perspektifle karşılanmış, mekânsal ve postkolonyal ortaklık işte tam da böylesi bir gündemde gelişmiştir. Dünyayı merkez-çevre olarak ayrıştıran Avrupamerkezli haritanın sorgulanması, emperyalizmin mekânsal hegemonyasının deşifre edilmesi yeni

⁸ Bahse konu yaklaşım Edmund Husserl, Martin Heidegger ve Maurice Merleau-Ponty’nin yaklaşımlarını içeren tezin 2.2.1 kısmındaki “Fenomenolojik Perspektif ve Hümanist Yaklaşım” başlıklı bölümde detaylı olarak yer almaktadır.

ve eleştirel bir mekân politikasını işaret etmektedir. Artık mekânsal perspektifi siyasallaştırma işi postkolonyal teorinin sorumluluğundadır ve mekân temel bir iktidar kategorisidir. Bu durum ise mekânsal dönüşün postkolonyal teori eliyle daha sürecin başından itibaren politik bir içerimle yüklendiğini söylemektir (Bachmann-Medick, 2016, s. 212-215).

Mekânsal dönüşe postkolonyalizm üzerinden yaklaşıldığında “refleksif/düşünümsel”, “ikonik” ve “çevirisel” dönüşlerin doğrudan konuya dahil olduğu görülecektir. Mekânın ve coğrafyanın yukarıda da ifade edilen postkolonyal deşifresi, öncelikle mekânsal bilimlerin içe dönük bir sorgulama yapmasını ve aynı zamanda diğer alanların da dünyanın bir bölümünün diğerini sömürgeleştirme süreçlerinde konunun fiziksel bağlama ek olarak çeşitli politik mekan stratejileri gerektirdiğini, sosyo-mekânsal politikaları ve bunları destekleyen -haritanın sayısallaşması ve yeni görsel angajman biçimleriyle geliştirilmesi gibi-teknolojik araçları zorunlu kıldığını görmelerini gerektirmiştir. Üstelik bu süreçlerin ve donanımların hepsi içe içe geçerek, birbiriyle çalışan dolayimli bir haldedir.

Mekânın ve coğrafyanın farklı dönemlerde farklı temsilleri öne çıkmış, dönemin ruhuna uygun olarak geçerlilik kazanmıştır. Temsil sorunu denilince konunun başat göndergesi “edebi dönüş” ya da “düşünümsel dönüş” (*literary/refleksive turn*) olmaktadır. Edebiyat-temsil-mekân ilişkiselliğinde “anlatının mekânının-dünyanın bir temsili” olduğu düşünülürse edebi metnin bir kartografik edim ile ortaya çıkması, metnin bir çeşit edebi güzergahlar ve coğrafyalar *dizgesi* olması mekânı yazınsal alana nakledilen bir metafor olmanın çok ötesine taşımaktadır (Tally, 2020). Bir başka temsil dili olan harita da bilindiği üzere ilkçağlardan bu yana coğrafya için vazgeçilmez bir unsurdur. Geleneksel olarak *halihazırın* ya da olanın/mevcudun gösterimi gibi kabul edilmiştir; ancak bugün artık biliyoruz ki harita toplumsal bir inşa olarak görülmektedir (Pickles, 2011). Harley’in 1989 tarihli “*Deconstructing the Map*” (*Haritanın*

Yapısökümü) isimli meşhur makalesinde iddia ettiği gibi tümünden bir kurgu olduğu da en uç noktada savlanabilir (Pickles, 2011). Dolayısıyla inşa ya da somut gerçeklik arasındaki bu -alışıldık- salınımda özelde harita genelde tüm coğrafi temsil sistemleri, araçları, fenomenleri vb. üzerine düşünmek başlı başına refleksif dönüşle (*reflexive/literary turn*) kurulan bir ilişkidir.

Mekânsal dönüşün “ikonik dönüş”le (*iconic turn*) kurduğu güçlü bağıntı için yine harita ve diğer coğrafi temsil biçimleri üzerinden gidilirse, mutlaklık anlayışından görelî perspektife geçişle belki de ilk gösterimsel sıçrama gerçekleşmiştir demek mümkündür. Pozitivist mekânın sayısallaştırma odaklı mekânsal bilim anlayışında, dönüşler sürecinde gerçekleşecek ikonik-coğrafi dönüşün nüveleri bulunabilir. 1980’ler ve 1990’lar sürecinde özellikle bilgisayar destekli çizim programları ve web tabanlı uydu görüleme sistemlerinde yaşanan büyük değişimler fiziki olanın ölçeklendirilmesi ve imgenin (*imago*) üretimi bakımlarından teknik boyutlarıyla olduğu kadar görme biçimlerinde de devrimsel değişiklikler yaratmıştır. CAD⁹ uzantılı çizim programları ve coğrafi bilgi sistemlerindeki teknolojik ilerlemeler mekânın ölçeği ve çizim evreni konusunda *çizen* ve ortaya çıkan *çizim* konusunda ve daha ileri gidilirse çizime içkin kuramsal anlayış bakımlarından yeniden düşünmeyi gerekli kılmıştır.

Bu durum çeviri alanının seyrinde de farklılık yaratmış ve postkolonyal *teorisyen* Bhabha’nın çalışmalarıyla¹⁰ ivmelenmiştir. “Çevirisel dönüş” (*translational turn*) çevirinin yalnızca dilbilim ve filoloji alanına haiz değil aynı zamanda da kültürel

⁹ CAD (*Computer Aided Design*): Bilgisayar destekli tasarım.

¹⁰ Homi Bhabha’nın (1994) önemli yaklaşımı “kültürel tercüme” (*cultural translation*) burada devreye girmektedir. Bhabha, kültürel tercüme ile zor ve dayatmaya karşı hatta rıza ile inşa edilen hegemonyaya da karşı bir pratik ve teorik bağlamı kastetmektedir. Şöyle ki, aradaki bu karasız alan güç ilişkilerinin geometrisini bozan haliyle “ tarafların” birbirini anladığı, anlamaya yaklaştığı bir alan olduğundan ilişkisel bir iletişimin yolunun açıldığı tercüme ve diyalog imkânı veren bir alandır da. Kültürel tercüme, çeviri yoluyla ortak bir anlam alanı yaratılabilir, dahası sürdürülebilir bir ilişki mümkün olabilir. Bhabha burada evrenselci anlayışların baskıcı ve asimile edici özelliğini eleştirir, kültürel farklılığın desteklenmesi gerektiğini savlar. Kültürel tercümeyi de bu anlamda verimli bir araç olarak alır (Rutherford , 1990, s. 209-211).

bir konu olduğunu savlarken, Bhabha’cı anlamda bir çeşit aralık hatta “üçüncümekân” oluşu ile örtüşmektedir¹¹. Çevirinin yorumsal yönü ve postkolonyal çalışmalar bakımından kaynak dil ve hedef dil ayrımları ile çevirinin müellifinin niteliği oldukça problematik bir durum sergilemektedir. Çeviri dönüşü, edebi dönüş, postkolonyal dönüş ve mekânsal dönüş birbirini besleyen ve paslaşan başta “temsil” gibi çok önemli ortak sorunsallara sahiptir. Bu anlamda temsil, madun grupların metinler üzerinden kurgulanışının yine onların konumsallığının olmazsa olmaz bir parçası olması gibi önemli bir muhtevayı içermektedir.

1.1.2.2.Kavramsal Yerleşim (meta kavramlar)

Bu bölümde çalışmanın içerisinde sıklıkla yer alan ve kuramsal çerçevenin inşasında önemli bir görev üstlenen bazı anahtar kavramlar ele alınmaktadır. Mekân kavramsallaştırmaları ve mekândan türeyen ya da ilişkilenen metaforların kapsamlı değerlendirmesi sosyal bilimlerde mekânsal dönüş iddiasını temel alan bu çalışma için oldukça hayati bir yerde durmaktadır. Temel kavramların çoğu ortaya çıktığı dönemin izlerini taşısa da tıpkı “bölge” ya da “doğa/çevre” kavramlarında olduğu gibi evrilerek yenilenmiş, bir anlamda güncellenmiştir. Farklı düşünsel temellerle bazen görece karıştına dönüşmüş (“ölçek”), bazen de daha kapsamlı bir boyutla derinleşmiştir (“peyzaj” gibi).

David Harvey’in vurguladığı gibi, kavramlar da nesneler gibi kalıcı görünmesine rağmen *kendi kendine* değil, tarihsel olarak gelişir, geçici ve ilişkiseldir (Cox, 2014, s. 205). Esasında bu durumu Lefebvre’in (2014/1974) *Mekânın Üretimi*’nde (*The Production of Space*) ele aldığı, toplumsal mekânın üretiminde irdelediği yanılısamanın iki veçhesiyle ortaya koymak mümkündür. İlki, mekân ve diğer coğrafi kavramların her türlü içkinlik ve ilişkisel yapıdan uzak görüldüğü gibi ele alınması durumudur. Böyle

¹¹ “Üçüncümekân” (*Thirdspace*) kavramsallaştırması, hibrit alanların hibrit mekânlarını ifade etmektedir (Bhabha, 1994).

şeffaf bir kavramsallaştırma saydamlık yanılması olacaktır. Dolayısıyla aslında bu durumun “mekân içermeyen mekân düşüncesi” ile ateorik coğrafya dönemlerinin (Çevresel Determinist ya da Bölgeselci¹²) ya da neo-pozitivist paradigma -teorisi örtük bırakılan- eksenli çalışmaların merkezinde yer aldığını varsaymak mümkündür. İkincil yanılma ise nesne ve duyum dünyasını öne çıkaran ve toplumsal öznenin rolünü görmezden gelen gerçeklik yanılmasıdır. Coğrafi kavramın yine “doğa, çevre” vb. kavramsallaştırmalarında olduğu gibi, aktör-fail, nesne-özne ya da kutuplu olmayan tüm üretici ilişkilerdeki diyalektik rolün “görünen” lehine deforme edilmesi olarak yorumlanabilir. Diğer yandan her iki yanılma, kavramların olgusunu öncelemediği, a *posteriorik* olduğu fikri ile desteklenerek okunduğunda anlamlı olacaktır.

Dolayısıyla kavram ortaya çıktığı sosyo-politik koşullar, aktörler, imlediği olgunun niteliği ve biçimi ve dönemin coğrafi düşün ortamı ve coğrafya yapma pratiği ile birlikte bir habitusta gelişmektedir. Bu durum 1920’lerde kültürel coğrafi görünüm perspektifiyle salt bir görsel obje ve objektif görme yolu olarak gelişen “peyzaj” kavramının 1980’lerde Denis Cosgrove’un elinde dönüşerek, bir çeşit politik içerimiyle yapılı çevre üretimine dahil edilmesi örneğindeki gibidir. Böylesi bir yaklaşım yine tıpkı mekân tartışmasında olduğu gibi *doğal ve doğalında öyle olduğu* varsayılan bir kavramın ve olgunun nötr bir içerim yerine anlam ve değerlerle yüklenecek yeniden işlevlenmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, çalışmada coğrafyanın temel kavramlarının yapısal inşacı bir yaklaşımla kazı çalışması yapılmakta olup, kavramlar coğrafi materyalist bir perspektifle yerinden edilmektedir. Kişisel, zihinsel ya da tözel bağlamları sorgulanarak, sosyo-politik mekânsal pozisyonları, bağlamları ile değerlendirilmektedir. Bu durum, yer’e yerinden bir bakış geliştirirken yer’in dahil olduğu ağlar, etkileşimlerin de göz

¹² Bu akımlar tezin ilgili bölümünde yer almaktadır: bkz. “2.1. Mekânsal Dönüş Öncesi: Mekânın Bastırılmasının Müellifleri ile Mekânsal Dönüş İlaham Olanlar”.

önüne alınması örneğinde olduğu gibi kavrama hem içeriden hem de dışarıdan bakış ile sağlanmaktadır. Dolayısıyla hümanist ya da fenomenoloji odaklı coğrafya çalışmalarının vurguladığı insan öznesi ile yapısalcı-eleştirel çalışmalarca vurgulanan insan öznesinin nasıl bir yapının faili olduğu, toplumsal üretimin varlığı ve dinamikleri kaçırılmadan diyalojik bir denge önemsenmektedir. Bunun için de söz konusu kavramsal çerçeve, bir ölçüde kavramın kendisine *yabancılaşarak* ele alınmakta ve bu durumun bahsedilen denge için gerekli olduğu düşünülmektedir.

Coğrafyanın anahtar kavramlarının üzerinde durmak ve kavramsallaştırmayı derinleştirmek çalışmanın temel erekleri açısından da önemlidir. Cox’a göre, beşeri coğrafyanın diğer sosyal bilimlere en temel katkısı üç temel kavramına; “mekân”, “yer” ve “çevre”ye geri dönmekten geçmektedir. Çünkü bu kavramlar alanın tarihini yansıtmakta, yine disiplinin sosyal bilimlerin iş bölümünün bir parçası olarak nasıl geliştiğini göstermektedir (2014, s. 203). Warf’a göre de insandan muaf kabul edilen birçok olgunun “*denatüre*” edilmesi ile beşeri coğrafya sosyal teori ile olan ilişkisinin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bu durum konunun toplumsal cinsiyetçilik, zaman ve mekân, yoksulluk ve beden de dahil olmak üzere toplumsal inşacılıkla örülmesi vasıtasıyla sosyal ilişkilerin fiziksel çevre ile iç içe geçerek, coğrafyanın takdir görmesi sonucunu da doğurmuştur (Warf, 2006a, s. xxvii).

Coğrafyanın temel kavramlarının ve temel araştırma nesnelerinin başında gelen “mekân” (*space*) kavramı, tez çalışmasının odağında yer almaktadır. Varlığı tüm çalışmaya içkindir. Bu sebeple uzun uzadıya işbu bölümde yer almamaktadır. Ancak tez çalışmasının konumlandığı ilişkisel mekân anlayışının kısa bir özeti için Doreen Massey’in görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Massey, *For Space* (2008) isimli ünlü eserinde okuyucuları mekân kavramını yeniden düşünmeye çağırmaktadır. Bahse konu metinde Massey, mekân kavramına ilişkin yerleşik anlayışlara meydan okumakta, mekânı açık, çoklu ve ilişkisel, tamamlanmamış ve daima oluş halinde olarak

kavramsallaştırmaktadır (s. 59). Ona göre mekân kapsayıcı bir kabuk ya da boş bir alan, durağan bir arka plan olmayıp, aksine sürekli değişen, toplumsal ve politik süreçlerle şekillenen bir yapıdadır (s. 11): “O halde mekân, ne her zaman halihazırda oluşturulmuş kimlikler için bir kaptır, ne bütüncüllüğünü tamamlamış bir kapanıştır. Burada yarım kalmış işler ve kayıp halkalar vardır. Geleceğin açık olabilmesi için mekânın da açık olması gerekir.” Geleneksel coğrafya anlayışı ise mekânı genellikle sabit ve sınırları belirli kabul etmektedir, oysaki mekân sürekli değişen, toplumsal, ekonomik ve politik etkileşimlerle, ilişkilerle şekillenmekte ve yeniden inşa edilmektedir. Ona göre, mekân farklı tarihsel ve toplumsal süreçlerin kesişim noktaları olup, tek bir kimliğe ya da homojen yapılara içerilerek anlaşılamaz, tarihsel bir anlatıya veya tek bir perspektife indirgenemez. Sonuç olarak Massey mekânı, kendi terminolojisiyle, çoğul (*multiplicity*) ve biraradalık (*throwntogetherness*) özelliklerini içeren ilişkisel (*relational*) bir bağlamda ele almaktadır (2008).

○ Yer¹³ (*Place*)

Yer, mekânın tarihsel ve toplumsal süreçlerle yorulduğu ve siyasal pozisyonlarla hemhal olduğu bir ortamda insan öznesiyle sınıfsal ya da politik bir bağlam gerektirmeden doğrudan kültürel ve psikolojik bir içerimle ilişkilendiği iddia edilen özel bir mekân türü olarak ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda en *küçük* ve en *yakın* ölçeğin de bir ifadesi olan yer, esasta rahatsız edici olan ideolojik ve çatışmalı dünyayı bir kenara bırakarak söz konusu ölçekte insan etkinliği ve bu etkinliğin inşa ettiği kişisel bir alana yaslanmaktadır. “Yerler, esasında, insanın büyük ölçüde zihninde oluşturduğu bir sosyal inşa olup, söz konusu inşalar yerlerdeki sosyal ilişkiler aracılığıyla yaratılmaktadır” (Holt-Jensen, 2017, s. 26). Bu kişisel mesafe ve aidiyet alanı bir bakıma romantik ve nostaljik bir içeriğe de sahiptir. Dolayısıyla yerin varlığı, kişinin varlığına koşuttur. Bu

¹³ “Yer” kavramına tezin özellikle “Fenomenolojik Perspektif ve Hümanist Yaklaşım” başlıklı bölümünde değinilmektedir.

anlayış özellikle 1980’ler ve 1990’ların aşınmış modernizm ortamında özellikle paylaşılan bir yaklaşım olmuştur ve çarpıcı bir eleştiriye tabi tutulmuştur:

Yer, genellikle özgün, yakın ve yaşanan mekân olarak kurumsallaştırılsa da, yapısalcı ve eleştirel yaklaşımları kullanan düşünürler, yerlerin kendi kavramsal sınırlarının ötesinde konumlandırılan karmaşık varlıklar olduğunu iddia etmiştir. Bu noktada yerlerin siyasi olmayan varlıklar olarak romantik bir biçimde algılanmaması gerektiğine, daha çok baskıcı kurumsal güçler ve toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirildiklerine dair bir teşhis yer almaktadır (Hubbard ve Kitchin, 2018, s. 30).

Eleştirinin güzergahı ve kapsamı açıktır: Dönemin yer’ci eğilimi çeşitli kapitalist (esnek) birikim rejimleriyle angaje kabiliyeti yüksek bir içerime, yer ile yerel olanı sosyal ve siyasal bağlamdan koparan bir yönelime ve devamla mekânı ve yeri birbiriyle çalışamaz hale getiren bir pratiğe sahiptir. Özgün olmadığı gibi ve daha bütüncül bir sürecin de parçası olmayan yer yaklaşımı pek çok bakımdan eleştirilmiştir. Neil Smith de Doreen Massey gibi “yere saplanıp kalan” yaklaşımı eleştirmiş -coğrafi ölçeğin ve mekânın üretimi noktasındaki çalışmalarıyla da destekleyerek- yerin artık küreselin bir parçası olduğunu, küreselin yerelin içinde olduğunu ve ayrı olmadığını iddia etmiştir (Castree, 2018a, s. 641). Harvey de yere ilişkin yapıları çevre, kültür, insan vb. nin etkinliğini önceleyen özgün bir bileşimi kabul etmektedir. Ancak yerin mutlak farklı ve tekil olduğunu düşünmemektedir; çünkü kapitalist bir dünyada yerler artık farklılıklar içerse de ortak bir ekonomi ile birbirine bağlıdır. Yerin özgünlüğü küresel ekonomi ile çelişmemekte aksine bu durum yerel olan küresel olana bu minvalde bağlanmaktadır, Kalküta’da üretilen halı ile Silikon Vadisi’nde üretilen mikroçip aynı işlevi görmektedir. Bu durumda yerin yerelliği küresel olanla çelişmemekte, aynı ekonomik evrende genel fikirler geliştirmeye engel olmamaktadır (akt. Castree, 2018b, s. 411). Massey’e göre de -Harvey’den yerin olumlu ve olumsuz inşasına dair çeşitli noktalarda ayrılmakla beraber- yerin özgül mekânın genel kavrayışının yeri somut, mekânı ise soyut almak anlamına gelmemesi gerektiğini, yerin de küresel çatışma ve çelişkilerle

etkileşim halinde olan ve bunları içeren niteliğiyle “iktidar/güç geometrisinin” alanı olduğunu ve dahası küresel bir ekonominin hiç de yerel ekonomiden daha soyut olmadığını ifade etmektedir (Callard ve Mary, 2018, s. 519).

- Peyzaj (*Landscape*)

1900’lerin başında sosyal ve siyasal gelişimi tamamen fiziki çevre faktörlerine bağlayan, bu sebeple de geri kalmış yerlerin geri kalma nedenlerini coğrafi unsurlara sabitleyerek sömürgeciler yararına kalıtsallaştıran çevresel determinizme tepki olarak Olasıcılık (*Possibilism*) akımı gelişmiştir (Arı, 2005; Yavan ve Kurtar Anlı, 2018). Buna göre gelişim yalnızca çevre odaklı değil aynı zamanda da insan odaklıdır; çünkü insanın yaşadığı çevreyi değiştirmesi söz konusudur. İşte coğrafyanın bundan sonraki gelişimine kültürel yaklaşımıyla damga vuracak kişilerden biri olan Carl O. Sauer’in - daha önce Alman coğrafyacılar tarafından da kullanılan- peyzaj (*landschaft/landscape*) kavramı böyle bir habitusta gelişmiştir. Peyzaj, bir çeşit “yapıntı” olarak hem kültürel hem de doğal coğrafi görünümü içerir ve bu haliyle coğrafyanın yeni araştırma nesnesidir.

Sauer, için coğrafi görünüm tarihçilerin dönemlerinin coğrafyadaki karşılığıdır. Bununla birlikte mekânı, bölgeyi ve hatta coğrafi görünümü de aşacak bir terim olarak peyzajı seçmiştir. Ona göre, insanlar doğal coğrafi görünümü zamanla değiştirmekte kültürel ortamlara dönüştürmektedir. Kültürle ilgili bütün maddi unsurlar bu dönüşümde rol alarak oluşan görünümde etkisini de göstermektedir. Dolayısıyla coğrafi görünüm bir bütün olarak zaman içinde insan-doğa etkileşimiyle oluşmaktadır (Özgüç ve Tümerterkin, 2012, s. 220).

Görüldüğü üzere peyzaj, mekân ya da yer gibi sınırları belirli bir alanı yerine daha geniş kapsamlı “görünüm” esaslı üretilen bir alanı içermektedir. Dahası kültür kavramını değiştiren ya da eleştiren her girişim peyzajın içerimini de doğrudan

etkileyecektir. Tıpkı 1980’ler sonrası yaptığı çalışmalarla peyzajı eleştirel bir biçimde ele alan Denis Cosgrove’un yaklaşımlarında olduğu gibi. Yeni kültürel coğrafyacılar olan Cosgrove, coğrafya, beşeri bilimler ve sanat ile ilgilenmiş, özellikle Ortaçağ ve Rönesans İtalya’sında peyzajın ortaya çıkışı, projeksiyon, imgesel tasvir, ikonografi üzerine çalışmıştır. Burada yakaladığı arka plan görülebilen alana yönelik bir kavram olarak kabul edilen peyzajı geliştirmesine, tarihsel ve ideolojik boyutuyla kritik etmesine vesile olmuştur. Cosgrove’un yaklaşımındaki en temel ayrım peyzajın bir “görüş/görme biçimi” olduğu fikrine odaklanır. Sanatsal boyutuyla bir çeşit coğrafi temsil de olan peyzajın yalnızca bir alanın görülmesi anlamına gelmediğini bir inşa ve fikirlerle örülen bir dünya kompozisyonu olduğunu belirtir. Bu haliyle peyzaj “toplumsal ve kültürel sembolizm” içerir ve sorunsuz bir coğrafi kavram değildir. Sonuç olarak, Cosgrove’un çalışmaları –kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi- temelde peyzajı dar bir kapsamdan çıkarmayı, eleştirel bir tarih yazımı içinde konumlandırarak Marksist kültür ve toplum anlayışı içerisinde kuramsallaştırmayı amaçlamaktadır (Lilley, 2018, s. 220-223).

- Bölge (*Region*)

Coğrafyanın zamanla değişen kavramlarına verilebilecek en belirgin örneklerden biri de “bölge”dir¹⁴. Kavramın tarihsel yolcuğu ekonomik, toplumsal gündem ve coğrafi anlayıştaki değişim ve süreçlerle doğrudan ilgili olup, tarihsel ve kavramsal evrimini açıklamak üzere aşağıda özetlenen sürece bakmakta fayda bulunmaktadır.

1930 – 1950 yılları arası dönemde hakim coğrafya yaklaşımı metodolojik olarak bölgeye odaklanmış, bölgeyi coğrafyanın temel araştırma birimi olarak tanımlamıştır. Çevresel deterministler ve *Possibilistlerin* tüm alanı bütüncül ele alan metoduna karşın, bölgeye odaklananlar bütünün tüm özelliklerini bünyesinde barındıran ancak yere özgü

¹⁴ Bölgenin mutlak mekân anlayışıyla kesişimi ve Kantçı içerimi daha sonra detaylıca ele alındığından burada açıklanmamaktadır.

farklılaşmalara da sahip olan ve fiziki ve beşeri coğrafi etmenlerin bulunduğu bölgeye eğilerek, dünyayı bölgeler yoluyla temsil eden çalışmalar yapmışlardır (Öztürk, 2007, s. 7; Yavan ve Kurtar Anlı, 2018). Bu kapsamda örneğin tarım ve sanayide üretimin hangi bölgelerde gerçekleştiğini ele alan, üretimi bölgelerdeki dağılımla açıklayan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1950-1970’li yıllara gelindiğinde ise bölgeler mozaikinden oluşan dünya anlayışı ve tasvirci-betimlemeci metodolojisi çoktan yerinden edilse de “bölge” kavramı 1970’lerin başından itibaren başka bir formda yeniden gündeme gelmiş, artık sadece fiziksel coğrafya ile değil, beşerî ve ekonomik faktörlerle de tanımlanmaya başlamıştır. Bu dönem İkinci Dünya Savaşı sonrası süreci kapsadığından kalkınmacılık-kalkınma politikaları, sanayi bölgeleri, bölgesel kalkınma ve planlama, stratejik mekânsal planlama perspektifinin ön plana geçtiği görülmektedir (Yavan, 2013, s. 522). 1970-1990’lı yıllar bandında ise artık küreselleşme olgusunun alanı domine ettiği görülmektedir. Sermaye hareketleri ve pazar dinamiklerinin küresel kentleri ve bölgesel rekabeti belirginleştirdiği neoliberal politikaların etkin olduğu bu süreçte postmodern perspektif etkili olup, bölgelerin kültürel, politik ve ekonomik dinamiklere göre şekillendiği fikri ön plandadır (Özgür, 2019, s. 41-47; Yavan, 2013, s. 522-523). 1990’lardan itibaren 2000’li yılların başlarına kadar ise küreselleşmeye paralel sanayisizleşme süreçlerinin hızlandığı, ulusal politikalar yerine, yerel ve bölgesel düzeyde kalkınma modelleri geliştirilmeye başlandığını ifade etmek mümkündür. Bu süreçte Yeni Bölgeselcilik (*New Regionalism*)¹⁵ anlayışı etkin olmuştur. İlerleyen süreçte ise “akıllı bölgeler” (*smart regions*), “yenilikçi ekosistemler” (*innovative ecosystems*) gibi kavramsal yaklaşımlar değişen bölge mantığını anlamak üzere elverişli perspektifler sunmaktadır. Söz konusu kavramlar bilgi, dijitalleşme süreçlerinin iç içe

¹⁵ 1980’lerin sonlarından itibaren ortaya çıkan ve küreselleşme, ekonomik entegrasyon ve çok düzeyli/bölgesel yönetim süreçleriyle bağlantılı olarak gelişen yeni bölgeselcilik anlayışı, devlet merkezli değil, çok aktörlü, esnek ve dinamik bir bölgesel iş birliği modelini ifade etmektedir (Stavridis ve Manoli, 2011, s. 218-221).

geçtiği, yönetişimin etkin olduğu, rekabetçi yapılar olup, dinamik ve esnek bir bölge kavrayışını gereksinmektedir (Cybellium, 2024, s. 7-8,17).

Toparlanacak olursa, bölge kavramının 1930’lu yıllardaki tasvirici-betimlemeci ele alınışlarının 1950’li yıllarda pozitivist coğrafya ve ilgili bağlamda ciddi bir kırılma yaşadığı, 1970’lerle birlikte ciddi eleştirilere tabi tutulduğu, özellikle 1980 sonrası süreçte ise yukarıda özetlenen oldukça farklı bir muhtevaya evrildiği görülmektedir. Kültürün ve bireyin önemini öne çıkaran 1970’lerin eleştirisi üzerine yükselen yeni çalışmalar, coğrafyanın mekânsal organizasyoncu eğilimi ile yapısalcı perspektifini eleştirerek özellikle 1980’li yılların kültürel dönüş ortamını beslemiş ve dönüşün aktörlerinden biri olmuştur. Son olarak 1970’lerde gündeme gelmekle birlikte 1990’lı yıllar ve 2000’li yıllar dolayında etkinliğini artıran kurumsalcı-ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımının¹⁶ “bölge” kavramsallaştırmasını nasıl derinden etkilediğini ifade etmek yerinde olacaktır. Söz konusu yaklaşım ekonomik faaliyetlerin ve toplumsal ilişkilerin mekânla nasıl şekillendiğini ve bölgesel gelişimi nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir anlayış kabul etmekte olup, kültür-ekonomi-toplumsallık kesişiminde, bu verilerin gömülü olduğu bir “bölge” kavramsallaştırmasından hareket etmektedir (Kaygalak, 2020, s. 46-47, 49; Yavan, 2013, s. 523, 531).

○ Çevre (*Environment*)

Genel bir tanım yapılacak olursa çevre, “insan ve diğer canlıların içinde yer aldığı ve yaşam şartlarını oluşturan tüm organik ve inorganik unsurlardan oluşan, süreç ve etkileşimlerin gerçekleştiği ortamdır” (Öztürk, 2007, s. 26). Johnston’a göre de bir yerin doğal çevresi denildiğinde çoğunlukla o yerin yeryüzü şekilleri, akarsu ve göllerinin hidrolojisi, flora ve faunası, toprak örtüsü ile iklimatik özellikleri anlaşılmaktadır. Ancak kimi beşeri coğrafyacılar için durum bu görünenden biraz

¹⁶ Söz konusu yaklaşıma tez çalışmasının kavramsal-kuramsal kısmında iktisat alanındaki mekânsal dönüşün irdelendiği “İktisat Teorisinde Mekânın Seyri ve İktisat-Coğrafya Yakınsaması” başlığı altında değinildiği için burada tekrar açıklamaya gidilmemiştir.

farklıdır (2016, s. 179-180): “...doğa kavramı başlı başına bir sosyal inşadır ve fiziki dünyanın yorumlanması bundan ötürü toplumun ideolojik üst yapısının bir parçasıdır.” Barney Warf da bazı beşeri coğrafyacıların doğanın toplumsal olarak inşa edildiğini söyleyerek, doğanın insan ilişkilerinin “dışında” olduğu şeklindeki uzun süredir devam eden varsayımları reddeden bir politik ekoloji ve doğanın toplumsal üretimi perspektiflerinden yol alan bir bakış açısını savunduklarını belirtmektedir. Buna göre doğa, sosyal ilişkiler ve söyleme dahil edilerek biyofiziksel çevre şekillendirilmiş ve hatta insan eylemiyle yaratılmış olarak kabul edilmektedir (Warf, 2006a, s. xxvii).

Çevreyi insan-doğa ilişkisinin olağan ve normatif akışında salt genel bir çerçeve gibi ortaya koymak, çokça kabul edilen nötr ve verili, herhangi bir sorunsal içermeyen kavramsallaştırma ile çevrenin de bir üretimin parçası olduğu fikrinden uzaklaşmak anlamına gelecektir.

- Lokasyon (*Location*)

Bu kavram genellikle mekânsal kantitatif devrim ve lokasyon teorisi ile ilişkilendirilmektedir (Yavan, 2005, 2006). Bu haliyle (hareketsiz konum, kentleşme, dağılım vb.) harekete vurgu yapılmasını gerektirmekte olup, yere ve durağanlık hissine yaptığı vurgu ile rahatsız edici bir içeriği bulunmaktadır (Cox, 2014, s. 203). Konum, coğrafya çalışmalarında olayın ya da yerin nerede olduğunun belirlendiği ilk başlangıç aşaması olarak önemlidir. Konum analizi/lokasyonel analiz mekânsal organizasyonda coğrafi açıklamanın bir parçasıdır. Farklı haritalama teknikleri vasıtasıyla bir örüntüyü açıklamak için, öncelikle örüntüyü oluşturan fenomenlerin yerlerinin belirlenmesi gerekmektedir (Holt-Jensen, 2017, s. 15).

Konum iki türlü olarak değerlendirilebilir. İlki dünya üzerinde herhangi bir değişkenin etkisine duyarlı olmayan, standart koordinat sistemiyle belirlenen mutlak konumdur (*absolute location*). Mutlak konum, yaygın olarak kullanılan enlem-boylam referans sistemi ile belirlenebilir. Mülkiyet ve mülkiyet devrini tanımlayan kadastro

haritaları mutlak konum örneği olarak verilebilir. Bununla birlikte mutlak konum bir yeri belirlemek için yeterli görülmemektedir; çünkü o yerin önemi esasta onu çevreleyen ülkelere, yerlere yakınlığı ile anlam kazanmaktadır (Öztürk, 2007, s. 27; Pitzl, 2004, s. 1-2). Diğeri ise zaman, mesafe, yön, ilişkiler, maliyet ve çeşitli coğrafi unsurların değişken olarak yer aldığı bir yerin başka bir yere göre konumunu gösteren göreceli konumdur (*relative location*). Göreceli konum temelde bir yerin konumunu diğerine göre belirlemek demektir. Bu şekilde yerlerin belirlenmesi, coğrafyacılar için çok güçlü bir araç olabilir çünkü disiplinin dinamik karakterini *çağırır* (Pitzl, 2004, s. 210; Öztürk, 2007, s. 27).

- *Teritori (Territory)*

Teritori bir aktörün belirli bir mekâna kendisini dayatması, fiili güç ve söylemle inşa etmesi olarak tanımlanabilir. Holt-Jensen'e göre (2017, s. 27), bir karar alınıp bu karara bağlı eylem gerçekleştirildiğinde bir çeşit kuvvet uygulandığında alansal bir hakimiyet yaratılmış olur. Kontrol hissi ön planda olup, özel fonksiyonların/ayırt edici anlamların yüklenilmesi ile hakimiyet alanı oluşmaktadır. Böyle bakıldığında *teritori* bireysel ölçekte kişisel mesafe çemberi olabileceği gibi küresel ölçekte herhangi bir gücün sınırları içerisinde olup olmaksızın kontrol veya denetim uyguladığı bir alan da olabilmektedir.

Teritori ve teritoryellik (territoriality) politik ve ekonomik coğrafyanın beraber çalışan iki temel kavramıdır. İktidar ve mekân fikrini bir araya getiren bu iki kavramdan *teritori* savunulan, itiraz edilen, talep edilen alanlarken, diğeri savunma, kontrol, dışarda bırakma, içerde tutmaya dair bir aktivitedir (Cox, 2008, s. 1). Maddi bir eleman olarak toprak, işlevsel bir eleman olarak mekânın kontrolü ve sosyal kimlik gibi sembolik özelliklerin bileşimi toprak-güç-kimlik bileşkesinde *teritoryel* ulus devletin dayandığı üç sac ayağı olup, kolluk gücü, politika ve yasalar yoluyla halkın kontrolü amaçlanmaktadır (Paasi, 2003, s. 100). *Teritori* sosyal ve kültürel olarak inşa edilir ve

güç ilişkileri bu inşanın bir parçasıdır. Öyleyse *teritori* neresidir? Stuart Elden’in (2013) Foucault’ya referansla “*teritori*” kavramının tarihini kritik ettiği “*How Should We Do the History of Territory?*” (*Teritori Tarihini Nasıl Yazmalıyız?*) isimli makalesinin giriş kısmında bu sorunun cevabı genel bir fikir verecek düzeyde karşılığını bulmaktadır. Elden, burada *teritoriye* dair kapsamlı bir resim vermekte, *teritorinin* bağlamına, tarihine ve ölçeğine göre farklılaşabildiğini belirtmektedir. Buna göre post-1989 dönemde Merkez ve Doğu Avrupa’yı kapsayan Çekoslovakya, Sovyetler Birliği coğrafyaları, Kosova-Gürcistan hattı, Doğu Afrika’daki çatışmalı ortama ev sahipliği yapan bölgeler, Güney Sudan’ın devam eden sınır çatışmaları, İsrail’in işgalleri, Doğu Timor, Batı Sahra, Doğu Türkistan, Tibet bağımsızlık çatışmaları gibi pek çok örnek ulusalcı mücadeleler olarak karakterize edilse de aynı zamanda *teritoryal* bağlamda mekânın kontrolü mücadelesi vermektedirler.

Anssi Paasi, *teritorinin* kurumsallaşmasında eşzamanlı çalışan dört soyutlama aşamasından bahsetmektedir (2003, s. 112-113): İlki, fiziksel veya sembolik bir biçimde olan sınırlardır. “Sınırlar”, *teritoryellik* uygulamasının ve *teritori* inşasının temel elemanlarından olup, yeri veya bölgeyi tanımlamak ve sınıflandırmak için mekânla ya da haritalarla kuşatma anlamına gelir. Geleneksel politik coğrafya sınırları doğal çizgiler/ayrımalar olarak kanıksar. Bununla birlikte toplumsal grupları “biz” ve “onlar” şeklinde ayıran, bu gruplar arasında içeri ve dışarı ayrımı yaratan söylem etkisiyle de var edilen hatlardır. İkincisi, “sembolik şekiller” anlamındadır ve (a) isimlendirme süreçleri gibi dinamik, söylemsel inşa elemanlarıdır, (b) bayraklar, ordu kıyafetleri ve heykeller gibi sabit sembollerdir, (c) bu sayılanları bir araya getiren milli bayramlar, askeri geçit törenleri ve eğitim gibi toplumsal pratiklerdir. Üçüncü kurumsallaşma elemanı, “kurumsal form”dur. Bununla Paasi, sembolizm ve sınırların ve onların anlamlarının üretildiği ve yeniden üretildiği yönetim, politika, ekonomi, kültür, iletişim ve eğitim sistemini kasteder. Son olarak, *teritoriler* daha geniş bir *teritoryel* sistem

içinde onları diğerlerinden ayıran kimlik gibi özellikler kazanarak kalıcı bir pozisyon edinebilirler. *Teritori*, milliyetçilik ve romantizm etkisiyle toprak ve ulus arasında “anavatan”, “vatan”, “yurt” gibi *biz* ve *onlar* arasında bölünmeye götüren pozisyonuyla ulusal kimliğin ve modern ulus devletinin anahtar kavramlarından biridir (Paasi, 2003, s. 116). Toparlanırsa, *teritori* politik pratiğin statik bir fon ve konteynırı, siyasi mücadelenin pasif bir nesnesi değildir. Şekillenen ve şekillendiren yapısıyla sürekli dönüşüm halindedir. Bölünme, sınırlama, fethetme, çekişme, kaynakların sahipliliği, kolonizasyon, ölçme ve nicelleştirme sorunları *teritoryal* tartışmaya içkindir. O yereldeki halkın kontrolü yine toprağa hakimiyeti gerektirir. Bu anlamda da *teritori* hem jeopolitik hem de biyopolitik bir meseledir (Elden, 2013, s. 17). *Teritoryal* eylemin başlıca aktörü devlet olsa da hegemonik edimi ulus-devletle de sınırlamak çok doğru değildir: Örnekler farklı ölçeklerde, farklı ilişki ve etki alanlarında bulunabilmektedir: Amerikan kentlerinde yaygınlaşan kapalı topluluklar (*gated-communities*) ya da İngiliz şehirlerini çevreleyerek yeni konut gelişimini sınırlayan yeşil kemerler (*green-belt*) gibi. Daha kapsayıcı nitelikteki faaliyetler veya süreçler de vardır. İsrail devletinin anayasasının, talep etmeleri halinde bütün Yahudilerin İsrail'de ikamet haklarına sahip olmaları gerektiğini kabul etmesi ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin yerel ve eyalet düzeyinde yeni yatırımları çekmek için çeşitli politikalar uygulaması gibi. Bunlar hem kapsayıcı hem de dışlayıcı uygulamaları içermektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yürütülen soylulaştırma (*gentrification*) projeleri de buna örnek olarak verilebilir (Cox, 2008, s. 1-3).

Devamla *teritori* kavramı, beşeri coğrafyanın en önemli kavramlarından hareket ve hareketsizlik ile de bütünleşmektedir. 1960'lı yılların çoğunda beşeri coğrafyaya hakim olan ve bugün hala etkili olan mekânsal analiz okulunun baskın bir teması olan hareketlilik, insan ve malların hareketliliği, yatırım hareketliliği, tüm bunlara bağlı olarak kentte konut, sanayi vb.nin hareketliliği olarak temsil edilmiştir. Diğer yandan

son zamanlarda ise tersi olarak hareketsizlik/gömülülük ön plandadır. Ekonomik sebeplerle insanlar, firmalar, kuruluşlar bir yerde kalmayı da tercih edebilmektedir. Aynı firmalar aynı lokasyonda iş birliği ve rekabet avantajları yakalayabilmektedirler. Firmalar aynı işgücü arzını paylaşabilir. İnsanlar konut piyasasına dahil olabilir ve bu nedenle hareket etmek istemeyebilirler (Cox, 2008, s. 4-5).

Görüldüğü gibi çeşitli nedenlerle bir alanın içeriğini etkileme isteği ile alansal kontrol, alanda hakim olma, alanda kalma, alana nüfuz etme, alanı sahiplenme, alana içerme, alandan dışlama ve benzeri eylemler gerçekleştirilebilir. Anlaşıldığı üzere bunlar her zaman görünür fiiller ve aktörler eliyle de olmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda açıklanan *teritori* kavramının devlet ve onun hegemonyasına odaklanan içeriğine ek olarak devlet dışı güçler ve küresel ilişkilerle şekillenen yeni, modern sonrası boyutu de değerlendirilmiştir.

○ Ölçek (*Scale*)

Ölçek mekân ilişkileri hakkındaki başlıca düşünme biçimidir. Hem bölgeden ülkeye kadar tüm yerlere hem de doğal çevreye uygulanabilir (Cox, 2014, s. 203). Ölçek, tüm coğrafi incelemelerin merkezinde yer almaktaysa da coğrafyacıların ilgisini çekmesi kartografyalardan sonra olmuştur. Ölçeğe yönelik tanımlama girişimleri genellikle kartografik, metodolojik ve mekânsal olmak üzere üçe ayrılarak yapılmaktadır (Marston, 2006, s. 421-423; Öztürk, 2007, s. 16-17; Pitzl, 2004, s. 222-223):

- i) Kartografik ölçek: Dünya üzerindeki doğal ve beşeri unsurların harita düzleminde küçültülerek temsil edilmesidir. Kesin bir ölçüm sistemini tanımlar. Bu anlamda ölçek, bir harita üzerinde bir mesafe ya da alan ölçümü ile gerçek dünyadaki gerçek boyut arasındaki ilişkiyi göstermenin bir yoludur. Ölçek, haritanın oluşturulması için dünya yüzeyinin ne kadar indirgendiğini belirtir. Bir harita üzerinde mesafeyi yeryüzü ile ilişkilendiren temsili kesir (*Representative Fraction-“RF”*), ölçeği

tanımlamanın standart yoludur (1/1000, 1:5000 gibi). Küçültme ve detay içeriği arasında ters orantı bulunmaktadır. Küçük ölçekli harita daha geniş bir alanı gösterirken, büyük ölçekli harita daha detaylı bir gösterim içermektedir. Her iki harita türü de tasvir edilen alanı genelleştirmektedir. Genelleştirme, ölçek ve bozunum (*distortion*) tüm haritaların ortak olan üç özelliğidir.

- ii) Metodolojik ölçek: Araştırmanın içeriğine göre çalışılacak alanın sınırlandırılmasını içerir, veriler söz konusu ölçekte toplanır. Kartografik ölçeğin coğrafyacılar tarafından operasyonelleştirilmiş hali olan alanları ve sistemleri analiz etmeye yarayan operasyonel/metodolojik ölçek de kartografik ölçek de nihayetinde coğrafyacıların mekânı temsil etmelerine ve organize etmelerine yardımcı olan soyut bir inşadır.
- iii) Mekânsal/Coğrafi ölçek: Yerel, bölgesel, küresel gibi somutta olmayıp inşa edilen ancak geçerliliği de objektif olarak bilinebilen mekânın boyutlarını ve algılanmasını sağlayan bir kavramdır.

Son yirmi yılda, coğrafi/mekânsal ölçek, kartografik ya da metodolojik/operasyonel ölçeğin aksine, ekonomik, kültürel, politik ve çevresel tezahürlerinde küreselleşmeyi kuramsallaştırmak ve kavramak için giderek daha önemli olduğu için, beşeri coğrafyacılar açısından yeni bir odak noktası olmuştur (Pitzl, 2004, s. 222-223). Marksist coğrafyacı Jamie Gough mekân, yer, alan, bölge kavramlarını zaman zaman birbirleri yerine kullansa da ölçek kavramını ayrı tutmakta, ölçeğin belirli toplumsal süreçlerle ilgili olduğunu ve o süreçlerin gerçekleştiği alanların boyutlarına ilişkin niteliksel farklılıkları ifade ettiğini, dolayısıyla ölçeğin diğerlerinden farklı olarak herhangi bir mekânsal terime indirgenemeyeceğini söylemektedir. Ona göre hiçbir ölçek birbirinden daha önemli değildir ve hiçbir ölçek bu anlamda görmezden gelinmemeli ya da dışarıda bırakılmamalıdır. Ölçeği düşünmek demek ona içkin olan toplumsal-mekânsal pratikler üzerine de düşünmek demektir. Gough ölçeğin ilişkiler ve bir

bütünün parçası şeklindeki ele alınışına katılmakla birlikte, ölçeğin bizzat o yerin kendi niteliği ve içsel süreçlerine de vurgu yapmakta, öne çıkarmaktadır (Gough, 2011, s. 28-29, 44).

Coğrafi ölçeği keşfetmeye yönelik ilk girişimlerden biri kentin mikro, ulus devleti mezo ve dünya ekonomisinin makro ölçeğini “üç boyutlu bir yapı” olarak öneren Peter Taylor’dan gelmiştir. Taylor’un bu hiyerarşisi farklı düzeylerin daha geniş kapsamdaki sermaye birikiminin nasıl bir parçası olabileceğini göstermektedir. Böylece dünya ekonomisinin çalışma şekli de mekânsal düzeyde anlaşılır olmaktadır. Coğrafyacı Neil Smith, Taylor’un önerdiği ölçekleme girişimini kabul etmekle birlikte, sabit ve katı bulmuş özellikle en üst katmanda ifade edilen küresel sermaye ve birikimin mikro ve mezo ölçeklerde de hiyerarşinin her seviyesinde olabileceğini belirtmiştir (Marston, 2006, s. 421-423). Smith’in başlıca çalışma alanlarından biri de coğrafi ölçektir. Mekân üretimini sorunsallaştırırken aynı zamanda ölçeğin üretimini de irdelemiş, ölçeğin mekân gibi sabit ve verili bir şekilde algılandığını oysaki toplumsal bir üretim olduğunu iddia etmiştir. Yerel, ulusal, küresel gibi ölçekler doğalında var olmamakta, toplumsal süreçlerin tarihsel süreçte koşullara bağlı olarak ürettiği, sonradan belirlenen alanları tanımlamaktadır. Ölçeğin değişimi tümünden gündemin değişimi anlamına da gelebilmektedir. Örneğin herhangi bir yerelde eylemde bulunan işçiler seslerini duyurabilmek için bir “üst ölçeğe” geçmeye çalışabilirler (Castree, 2018a, s. 640). Hem Taylor hem de Smith coğrafi ölçeğin Marksist yorumu ile politik bir bakış geliştirmişlerdir. Bu tıpkı harita gibi ölçeğin de yapısal bir insanın parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta daha matematiksel bulunan kartografik ölçek bile içerdiği indirgeme ve deformasyon ile diğerlerinde olduğu gibi kendine özgü bir temsil dili içermektedir.

1.2. Mekânsal Dönüş Üzerine Olan Literatürün Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu bölümde mekânsal dönüşün literatürde tuttuğu yer hem teorik ve empirik çalışmalar özelinde hem de uluslararası alan ve Türkçe yazın çerçevesinde irdelenmektedir. Bahse konu husus bir literatür değerlendirmesi olarak görülebilir. Kuramsal olarak literatür analizi, araştırma alanının, probleminin tespiti, araştırma sorularının gelişimi ve nihayetinde çalışmanın gerekliliğinin sağlanmasında temel bir başvuru kaynağı olarak, adeta çalışmanın kaderini tayin edici muhtevasıyla tez çalışmasının hangi zemine oturacağı, hangi damarlarda ilerleyeceği/ilerlemeyeceği gibi kökensel unsurların başında gelmektedir. Dolayısıyla mekânsal dönüş temalı, yani bizzat mekânsal dönüşün teorik farkındalığında ya da icracı yönünü deneyimlenmesinde anlamlı bulunan çalışmalar bu bölümde ele alınmıştır. Literatürü Türkçe yazın ve uluslararası yazın şeklinde irdelemek yerine doğrudan konu/bağlam üzerinden sorgulamak çalışma kapsamında arzu edilse de bu iki literatürün farklı hacimleri, kategorizasyonu mümkün kılmayan bağlamları, oldukça farklı katmanlarda ve yetilerde oluşları tematik bir tasnifi zora düşürmektedir. Ancak yine de konu/bağlam ile empirik-sistemik literatür analizi ve Türkçe-uluslararası yazın belirli bir dengede değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte tez çalışması esasta uluslararası literatür ekseninde gerçekleştirilmekte olup, bu durum bir tercihten çok zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Türkçe akademik yazında da bu minvalde üretilen çalışmalar ve belirginleşen aktörler sayılı da olsa bulunmaktadır. Bahse konu Türkçe literatür, uluslararası literatürle nasıl ilişkilendiği, hangi konulara odaklanıldığı, hangi motivasyonla ve hangi alanlarda bu temasın gerçekleştirildiğini ifade etmek üzere yer almaktadır.

1.2.1. Temel-Teorik Literatürün Değerlendirilmesi

Mekânsal dönüş konusunda uluslararası literatür ölçeğinde bugün için belirli bir yazın alanının varlığından söz etmek mümkündür. Bahse konu alanın esasta hemen

hepsi derleme çalışmalar olan temel önemde birkaç eserden ve teorik ya da bulgusal arayışlarla yazılmış akademik makalelerden oluşan bir desene sahip olduğu görülmektedir.

Konunun kendisinin çok koldan ilerleyen çok başlıklı yapısı ve hatta sürekli kendisini açarak genişlemesi genellikle mekânsal dönüşün farklı alanlardaki etkilerini araştıran ya da olası etkileri sorgulayan çalışmalardan oluşan derlemeler şeklinde metinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur demek yanlış olmaz. Konuya yönelik literatür taramasında “Web of Science” veritabanı (esas) ve “Google Scholar” sistemi (tali) olarak kullanılmış olup, “kitap” türünde yapılan daraltma işleminde hem “başlık” hem de “konu” seçeneklerinde tarama yapılmıştır. Diğer yandan makaleler ve süreli yayınlarda yer alan diğer çalışmalar için “*spatial turn*” içerimli bir tarama (“konu/*topic*”, “başık/*title*” ve “anahtar kelimeler/*keywords*” analiz birimleri olarak seçilerek) yapılmış, Kasım 2024 tarihi itibariyle 423 adet makaleye ulaşılmıştır.

Bu kapsamda; “*spatial turn(s)*” ifadesini doğrudan başlığına taşıyan ve temel gündemi ve uğraşı mekânsal dönüşün bizatihi kendisi olan çalışmalardan (i) az sayıda da olsa bahsetmek mümkündür. Buna ek olarak mekânsal dönüşü daha geniş bir bağlamın parçası olarak tartışan çalışmalar olduğu gibi konuyu bir ya da birkaç alana daraltan, spesifik alanlara göre özelleştiren çalışmalar da (ii) söz konusudur.

İlk olarak Barney Warf ve Santa Arias’ın 2009 yılında yayımladığı *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (Mekânsal Dönüş: Disiplinlerarası Yaklaşımlar) isimli derleme eserlerinden bahsedilirse, kitapta konunun felsefi kökenlerine ve düşünce tartışmalarına değinen çalışmalar (kitabın ilk makaleleri) olduğu gibi bir çeşit örnek alan çalışması yaparak konuya farklı disiplinlerce (sosyoloji, postkolonyalizm, din çalışmaları, toplumsal cinsiyet, edebiyat alanı) nasıl yaklaşıldığını irdeleyen çalışmaların da bulunduğu görülmektedir. Warf ve Arias, kitabın “Giriş” yazısında coğrafyada mekânsal dönüşle nelerin değiştiğini ele almakta, ardından mekânsallık

fikrinin düşüşü ve yükselişinin hangi düşünsel zeminden hareket ettiğini değerlendirmektedirler. Bu kapsamda Tarihseleliliğin (*historicism*), Sosyal Darwinizm, Oryantalizmin etkilerini tartışırken, 1960’lardan itibaren Henri Lefebvre, Michel Foucault, David Harvey, Manuel Castells gibi aktörlerin coğrafyada ne tür uğraklar geliştirdiği sorgulanmakta, özellikle küreselleşme dönemiyle birlikte değişen toplumsal, ekonomik, politik koşullar ışığında mekânın kullanımı ve nasıl teorize edildiği ele alınmaktadır (Warf ve Arias, 2009, s. 1-10.). Son olarak eserle ilgili iki noktanın üzerinde durmakta fayda bulunmakta. Bunlardan ilki David Harvey’in ünlü “coğrafya, coğrafyacılar bırakılmayacak kadar önemlidir¹⁷” minvalindeki ifadesinin yapıtın giriş bölümünde prolog olarak seçilmesine ilişkindir. İkincisi ise hemen giriş bölümü sonrası Edward Soja’nın (2009) adeta düşünömsel bir öz anlatısını içeren kendi kişisel yaşamını mekânla dolayımıladığı makalesinin yer almasıdır. Soja bu yazıda pozitivist saiklerle başlayan ve son kertede postmodern bir düzleme evrilen disipliner arayışını, ona eşlik eden yaşam öyküsünü anlatmakta, coğrafyadaki mekân kavramsallaştırmaları, pratiğı ve paradigma arayışını nesnel koşullarla ilişkilendirdiğı içsel bir sorgulamaya tabi tutmaktadır. Bunu ise yer yer felsefi pozisyonlarla bağlamsallaştırarak ve mekân felsefesine dair kapsamlı bir tartışma yürüterek yapmaktadır.

İkinci eser ise yukarıdaki ile hemen eş zamanlı olarak yayımlanan *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur -und Sozialwissenschaften (Mekânsal Dönüş: Kültürel ve Sosyal Bilimlerde Mekân Paradigması*, 2009) isimli çalışmadır. Jörg Döring ve Tristan Thielmann kitabın -Warf ve Arias’ın (2009) *Mekânsal Dönüş: İnterdisipliner Perspektifler* isimli çalışmalarının da benzer bir kaygı taşıdığını ekleyerek- motivasyonu anlamında şunları ifade etmektedirler (Döring ve Thielmann, 2009, s. 11):

¹⁷ “Coğrafi düşünüm, entelektöel yaşamın coğrafyacılar bırakılmayacak kadar yaygın ve önemli bir gerçeğidir” (Harvey’den akt. Warf ve Arias, 2009, s. 1; Harvey, 1995, s. 161).

Her halükarda, bu mekânsal konjonktürün bugüne kadar ürettiği literatür zenginliğine ve terimin çok sık kullanılmasına rağmen, mekânsal dönüş konusunda uluslararası düzeyde bile bağımsız bir antolojinin henüz yayınlanmamış olması dikkat çekicidir. Bunun nedeni, çoğu zaman tam gövdeli paradigma iddialarına rağmen, mekânsal bir dönüşe ilişkin birçok bireysel bilimsel gerekçenin birbiriyle ortak noktalarına ilişkin ortak bir zemin belirlemenin zor olması olabilir. Bu yapıt, tek bir uzamsal dönüş değil, birçok farklı dönüş olduğu ortaya çıkma riskini göze alarak bu boşluğu kapatmaya çalışmaktadır.

Kitabın içeriği incelendiğinde iki bölümden oluştuğu ve her bölümün aslında mekânsal dönüşün anlamlandırılmasına ilişkin bir iddiayı taşıdığı görülmektedir. Buna göre, yazarlar ilk bölümde edebiyat çalışmaları/film çalışmaları, tarih, sosyoloji, medya çalışmaları ve felsefe alanlarında kültürel çalışmalar perspektifinden metinlerin yer aldığını ve bu bölümün “ortak bir forum” gibi tasarlandığını söylerken, ikinci bölümün ise önemli bir yenilik taşıdığını belirtmektedirler. Söz konusu yenilik doğrudan beşeri coğrafyacıların kaleminden çıkan mekânsal dönüşe ilişkin metinlerin varlığıdır. Devamla, Döring ve Thielmann şu önemli tespiti yapmaktadırlar: O güne kadar disiplinlerarası mekânsal konjonktür, özel olarak mekân uzmanları ya da beşeri coğrafyacıları dışarıda bırakan, en iyi ihtimalle onlara ikincil bir rol veren metinler üretmiştir. Kendi çalışmaları ise bu geleneksel yapıyı bozmakta beşeri coğrafya ilk kez mekânsal dönüşe ilişkin disiplinler arası tartışmalara doğrudan ve başat bir yerden dahil edilmektedir (2009, s. 12).

Kitabın hedeflerine ve kabullerine ilişkin bir diğer husus da ilkiyle irtibatlı olacak şekilde beşeri coğrafyanın ötesindeki mekânsal bir paradigmanın avantajları ve dezavantajları hakkında süregelen bir tartışmaya ilişkindir. Bahse konu “ötesi” durumunun kimilerince memnuniyetle karşılandığı kimilerince ise sert bir şekilde eleştirildiğini belirten yazarlar derledikleri eserin bu paradigmatik bölünmeyi taşıdığını ve zaten bunun amaçlandığını ifade etmektedirler. Son olarak ise önemli bir tespitle ilişkilendirdikleri kritik bir yer seçiminde bulunmaktadır. Mekânsal dönüşü yüzeysel deformasyonlar kullanarak adeta bir çeşit akademik/bilimsel/düşünsel “etiket” (*label*)

haline getiren ve adeta “pazarlama” pratiğinde olan çalışmaların karşılığında kendileri mekânsal dönüşü bir “gündem” (*agenda*) olarak aldıklarını, ilgili yazarların bakış açılarından hareketle mekânsal dönüş ile nasıl bir araştırma gündeminin kastedildiğini sorguladıklarını belirtmektedirler (Döring ve Thielmann, 2009, s. 11-12).

Önceki iki çalışmaya göre daha yeni sayılabilecek bir çalışma ise yine bir derleme şeklinde ele alınmış *Cultural Turns/Geographical Turns: Perspectives on Cultural Geography* (*Kültürel Dönüşler/Coğrafi Dönüşler: Kültürel Coğrafyaya Yaklaşımlar*) (2010) isimli kitaptır. Simon Naylor, James Ryan, Ian Cook ve David Crouch tarafından derlenen eser, her ne kadar kültürel çalışmalardan feyz alsın ve kültürel coğrafya arka planından beslense de anlaşılacağı üzere kapsamlı bir kültür yaklaşımını savlamakta olup, coğrafi olanı bahse konu minvalde tartışmaktadır. Eser kültürel dönüşlerin veçhelerinden biri olarak mekânı almak ya da kültürel çalışmalarda bir durak olarak mekân fikrindense, mekâna kültürel çalışmalar gözlüğüyle bakmakta, kültürel dönüşün çağdaş coğrafyadaki etkisi, önemi ve özellikleri üzerinde durmaktadır. Yani bir bakıma kültürü coğrafyaya çağırılmaktadır. Buradan hareketle kültürel coğrafya çalışmanın oturduğu zemindir (Naylor vd., 2010). Eserin önsözünde adeta mekânsal dönüşe dair içeriden bir okuma ya da içgörü olarak da değerlendirilebilecek ifadeler yer almakta olup, bu durum kitabın temel iddiası ve gerekçesine ilişkin olarak aşağıda yer verilen alıntıdan da takip edilebilmektedir (2010, s. xi-xii):

Son yirmi yıldır coğrafya, sosyal bilimler ve beşeri bilimlerdeki çalışmalarını takip etmiş ve özümsemiş, 'kültür'e ilişkin tartışmalara içerilen bir disiplin haline gelmiştir.... Bu kitap coğrafyadaki 'kültürel' fikrini disiplin genelinde geniş alanları kapsayacak şekilde genişletiyor. Dahası, bizzat coğrafyanın sınırlarını aşar ve antropoloji, kültürel çalışmalar, sosyoloji ve beşeri bilimlerdeki çalışmalarla örtüşür. Ancak tüm bu yönleri coğrafyayla, coğrafyanın ne yaptığıyla ve coğrafyacıların ne katkıda bulunduğuyula ilişki içinde tutar... Bu kitapta coğrafyadaki kültürel söylemin ikilemlerine dair eleştirel bir farkındalık bulunmaktadır ve bu farkındalığın daha ilerideki birçok tartışma ve araştırma için zemin hazırlayacağı umulmaktadır.

Bu başlık altında yer verilebilecek bir diğer çalışma da aslında bizzat mekânsal dönüşün bir veçhesinden çok *normatif* hali olmaya da talip görülebilir. Bahse konu çalışma mekânsal dönüşün -esasinda içerdiği iddialarla ve ortaya çıkış gündemiyle de ilgili olarak- Batı merkezci ele alınışına eleştiri getirmektedir. Marijn Nieuwenhuis ve David Crouch (2017) tarafından derlenen *The Question of Space: Interrogating the Spatial Turn between Disciplines (Mekân Sorunu: Disiplinler Arası Mekânsal Dönüşün Sorgulanması)* isimli eser bu kapsamda iki zeminden hareket etmektedir. İlki, önceki ve diğer çalışmalarda olduğu üzere mekân ve sosyal bilimler kesişiminde bulunmak, mekânsal dönüşün diğer alanlarda etkisini ve yerini sorgulamak iken, ikincisi bu sorgulamayı Avrupamerkezci olmayan saiklerle gerçekleştirebilmektir. İkinci hususun yazarların konumsallığı, çalışılan örnek olaylar ve kuramsal perspektiflerle inşa edilmeye çalışıldığını ifade etmek mümkündür.

Bu başlık altında yer verilecek son çalışma ise yine bir derleme olan *Interdisciplinary Unsettlings of Place and Space: Conversations, Investigations and Research (Disiplinlerarası Mekan ve Yer Huzursuzlukları: Konuşmalar, İncelemeler ve Araştırmalar)* başlıklı kitaptır. Pinto ve diğeri (2019)'nin bu çalışmasında araştırma ve inceleme çerçeveleri ile uygulama ve bulgu odaklılık söz konusu olduğu kadar mekân/yer mefhumlarına ilişkin derinlikli sorgulamalara konu bölümler de bulunmaktadır. Bu durum kitabın “huzursuzluk” temasını, kişisel, kırsal, kentsel düzeylerde aldığı alt bölümlerinde seçilmektedir. Çalışmanın yukarıda yer alan diğer metinlerdeki kadar derinlikli bir içerime sahip olup olmadığı tartışmalıdır; ancak konuyu mekân ve yer farklılaşmasında veçhelendirmeye çalışması önemli bulunmaktadır.

Mekânsal dönüşü daha geniş bir bağlamda irdeleyen çalışmalar öngörülebileceği gibi bahse konu bağlamı kültürel dönüşler evreninde konumlandırmaktadırlar¹⁸. Doris Bachmann-Medick tarafından 2016 yılında yayımlanan *Cultural Turns: New Orientations in the Study of Culture (Kültürel Dönüşler: Kültür Çalışmalarında Yeni Yönelimler)* isimli kitap tam anlamıyla kültürel dönüşlere dair bir başvuru metni özelliği taşımakta olup, mekânsal dönüşün uzanımlarını, etkilenme ve etkiye sahasını belirginleştirmek için imkân sunmaktadır. Bachmann-Medick (2016), 1970'lerden itibaren çeşitli “kültürel dönüşler” etrafında organize edilen beşeri bilimler ve kültür alanının oldukça farklılaşmış, dinamik bir etkinlik ile “perspektifleri değiştirdiğini yeni odaklar getirerek daha önce incelenmemiş disiplinler arası araştırma alanları açtığını, spesifik yeni araştırma teşvikleri sunarak, yerleşik teorik ve metodolojik kanonları da parçaladığını” belirtmektedir (s. 1). Orijinali Almanca olan kitap Anglo-Amerikan kültür alanına odaklanan literatürün ibresini Almanca kültürel çalışmalara çevirmekte, böylece her iki bağlamı buluşturmaya, farklılıklarıyla zenginleştirmeye çalışmakta ve metnin tez kapsamında da irdelenen İngilizce çevirisi ile Anglosakson literatüre katkı yapmayı ummaktadır. Yazar bu çalışma ile “yalnızca güçlü bir kültürel dönüş iddiasını daha incelikli bir şekilde yeniden düşünmeyi değil, aynı zamanda ortaya çıkan çeşitli kültürel dönüşleri birbirleriyle ve daha geniş bir araştırma ortamında - özellikle metodolojik etkilerine odaklanarak, sistematik olarak incelemeyi” amaçladığını belirtmektedir (Bachmann-Medick, 2016, s. 3). Mekânsallık ve toplumsal eylemin mekânsal ilişkilerinin öne çıkması anlamına gelen mekânsal dönüş ise yazarın savladığı ve gündemine aldığı kültürel çalışmalar alanındaki yenilikçi yaklaşımların, çoklu ve dinamik perspektiflerin bir parçasıdır.

¹⁸ Daha geniş bir bağlamı karşılamak üzere “kültürel dönüşler” başlıklı, alt başlıklı, konulu pek çok yayın bulunmakta olup, tez metninin amacını aşmamak ve hacmini gözetmek hususlarından ötürü burada mekânsal dönüşe değinmenin ötesinde kültürel dönüşler bakımından önemli bir aktör olarak alan Doris Bachmann-Medick’in (2016) ilgili çalışması öne çıkarılmaktadır. Devamla, aynı durum mekânsal dönüşün belirli bir /birkaç alana uygulandığı çalışmalar için de geçerli olduğundan, konu yine tek çalışma (Fisher ve Mennel, 2010) ölçeğinde irdelenmektedir.

Mekânsal dönüşün *özelleştirildiği*, belirli alanlara uygulandığı metinlerden biri olarak Jaimey Fisher ve Barbara Mennel (2010) tarafından derlenen *Spatial Turns: Space, Place, and Mobility in German Literary and Visual Culture* (Mekânsal Dönüşler: Alman Edebiyatı ve Görsel Kültüründe Mekân, Yer ve Hareketlilik) isimli çalışmadan bahsetmek mümkündür. Bu eserde editörler hem analitik hem de temsili bir kategori olarak mekânın artan önemine vurgu yapan mekânsal dönüş kavramının, kendi çalışmalarında Alman kültürü, mekânsallığı ve tarihi konusuyla birlikte ele alındığını, derlemelerinin bu bakımdan bir ilk olduğunu savlamaktadırlar. Mekânsal dönüşün coğrafya, kentsel çalışmalar ve mimarlık gibi alanlardan sosyoloji, felsefe, psikoloji gibi çok çeşitli sosyal bilimler alanına kayan bir mekânsallığı ifade ettiği varsayımıyla, mekân kavramının söz konusu “göçü”nü Alman edebiyatı ve medya analizlerine uygulayan çalışmalarla ortaya koymaya çalışıldığı da yine kitabın giriş bölümünde ifade edilmektedir (Fisher ve Mennel, 2010, s. 9-10).

1.2.2. Sistematik-Empirik Literatürün Değerlendirilmesi

Mekânsal dönüşün uzanımı ve uzamının derinliği ile kapsamına dair belirgin fikir edinebilmek üzere akademik bir veri tabanında yapılacak bir literatür taraması konuyu etraflıca açıklamaya yardımcı olacaktır. Buna göre; mekânsal dönüşle anlamlandırılmış ya da yapılan analiz bakımından mekânsal dönüşü arka planına alan makalelerde mekânsal dönüşün ve mekân ile ilgili meta kavramlarının konumlandırılmasına odaklanan temel- kökensel felsefi çalışmaların haricinde farklı alanlarda çalışmaların çeşitlendiği görülmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucu konunun kapsamı düşünüldüğünde indirgemeye gidilerek sadece çalışma alanlarını doğrudan içeren ve/veya temsil eden makalelere yer verilmiştir. Söz konusu çalışmalar konularına ve alt alanlarına göre incelenmiş olup, aşağıda ifade edilmiştir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1 Mekânsal dönüş literatürünün uluslararası yazın kapsamında çalışma konularına göre değerlendirilmesi

Çalışma Konuları	Literatür
Temel-kökensel	Finnegan, 2008; Livingstone, 1995; Withers, 2009
Uluslararası ilişkiler	Boege ve Hunt, 2020; Di Fiore, 2016; Grigore, 2018; Saravia, 2024
Kamu Yönetimi	Eynaud vd. 2018; Grant, 2005; Pugh, 2009
Tarih	Grosvenor, 2009; Kong vd. 2017; Nagornaia, 2023; Qin, 2014
Sosyo-kültürel bağlam	Almila, 2021; Batora, 2020; Faist, 2013; Fonrobert, 2009; Harrison vd. 2012; Liu ve Fan, 2023; Mendes, 2021; Rembold ve Carrier, 2011; Zieleniec, 2017
Ekonomi politik	Garb, 2014; Roberts, 2018; Ward ve Aalbers, 2016
Edebiyat	Classen, 2016; Cooper, 2008; Dustagheer, 2013; Kurikka, 2019; Larson, 2009; Nöth, 2015; Reznicek, 2018; Wodzynski, 2018
Arkeoloji	Agelidis, 2017
Toplumsal cinsiyet	Hill, 2015; Purvis, 2018; Sethna ve Doull, 2013
Postkolonyalizm	Borutta ve Gekas, 2012; Kipfer, 2007
Teknoloji	Blaschke vd. 2018; Cinnamon ve Schuurman, 2013; Majsova, 2014; Rutkowski ve Williams, 2019; Sui ve DeLyser, 2012; Sun vd. 2016; Unamuno, 2017
Eğitim	Gale ve Parker, 2015; Manchester ve Bragg, 2013; Taylor, 2009
Hukuk	Leman, 2014; Philippopoulos-Mihalopoulos, 2011
Gerontoloji	Cristoforetti vd. 2011; Skinner vd. 2015
Teoloji	Knott, 2010; Palma, 2023
Medya ve iletişim	El-Hibri, 2017; Pfetsch vd. 2021
Sanat	Holzapfe, 2010; Suvakovic ve Duric, 2015
Psikoloji	Walker, 2010; Walsh, 2024
Farklı mekânsal içerimler	Boland, 2016; Grgas, 2016; Grydehoj, 2015; Pugh, 2013; St. Martin, 2008

Kaynak: Web of Science veri tabanından yazar tarafından süzülerek hazırlanmıştır.

Bu kapsamda ilk olarak temel-kökensel çalışmaların (Finnegan, 2008; Livingstone, 1995; Withers, 2009) haricinde konuların yukarıda genellendiği üzere çeşitlendiği görülmektedir. “Uluslararası ilişkiler” yazını vatan, ulus-devlet, bölge/teritori, jeopolitik, sınır, küreselleşme, güvenlik çalışmaları, barış çalışmaları ve kısmen konuyla ilişkili milliyetçilik gibi temalar üzerinden şekillenmektedir (Boege ve Hunt, 2020; Di Fiore, 2016; Grigore, 2018; Saravia, 2024). “Kamu yönetimi” üst başlığı ise “kamusal alan” (Eynaud vd. 2018) ve “yönetimsel yaklaşımlar, ideolojiler” (Grant, 2005; Pugh, 2009) şeklindeki alt alanlarla ifade edilebilir. “Tarih” çalışmalarında tarihi olaylar ve tarihsel çevreler odağında mekânsal/coğrafi içeriğin geleneksel tarihsel

metot ve içeriklerde (Grosvenor, 2009; Nagornaia, 2023; Qin, 2014) ya da güncel dijital tarih çalışmalarında (Kong vd. 2017) irdelendiği görülmektedir. “Sosyo-kültürel bağlam” söz konusu çalışmalar bakımından dört alt başlıkta ele alınabilir: Bunlardan ilki “sosyal yapı ve ilişkiler” (Bátora, 2020; Faist, 2013; Liu ve Fan, 2023; Zieleniec, 2017), ikincisi “kimlik ve hafıza” (Fonrobert, 2009; Rembold ve Carrier, 2011), üçüncüsü “göç-göçmenlik deneyimleri” (Harrison vd. 2012) ve son olarak da ayrıca bir başlık olarak çalışıldığı görülen “moda” (Almila, 2021; Mendes, 2021) temalı alanlardan bahsetmek mümkündür. Ekonomi politik odaklı çalışmaları ise kentsel emek piyasaları, grevler (Garb, 2014), kentsel rant (Ward ve Aalbers, 2016) ve önemli kuramcıların ekonomi politik yaklaşımlarını mekânsal teorilerle ilişkilendirmek şeklinde olabilmektedir (Roberts, 2018). Mekânsal dönüşü konu alan çok sayıda çalışmanın bulunduğu bir alan olarak “edebiyat” çalışmalarının ise edebiyat eleştirisi, çeviri çalışmaları (Classen, 2016; Cooper, 2008; Kurikka, 2019) bir yazar ya da edebiyat kuramcısının görüşleri ve üretimleri (Dustagheer, 2013; Nöth, 2015; Reznicek, 2018; Wodzynski, 2018) etrafında şekillenen çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca mekânsal/coğrafi bir olay ya da olgunun edebiyata konu edildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Larson, 2009). Farklı alanlarla paslaşan ama temelde “toplumsal cinsiyet” odaklı ve bu perspektiften yola çıkan çalışmaların ise çoğunlukla annelik, kadın sağlığı, kadınlık gibi konularda gerçekleştirildiği söylenebilir (Hill, 2015; Purvis, 2018; Sethna ve Doull, 2013). Devamla oryantalizm, sömürgecilik, *dekolonyalizm* gibi konulara odaklanan çalışmalar “postkolonyalizm” üst başlığında (Borutta ve Gekas, 2012; Kipfer, 2007) ifade edilmektedir. “Teknoloji” içerimli çalışmaları ise coğrafi bilgi, haritalama ve dijital veri yönünden, görselleştirme teknikleri ve görsel temsiller ve coğrafi bilgi sistemleri odaklı çalışmalar anlamında (Blaschke vd. 2018; Cinnamon ve Schuurman, 2013; Rutkowski ve Williams, 2019; Sui ve DeLyser, 2012; Sun vd. 2016; Unamuno, 2017) ve sanal mekân, oyunlar (Majsova, 2014) bağlamından hareketle ikiye

ayırmak mümkündür. “Eğitim” ise mekânsal dönüşün çalışıldığı bir diğer alan olup, burada da eleştirel eğitim çalışmaları (ulus inşası, politik bağlam gibi) olarak ifade edilebilecek bir alt başlık (Gale ve Parker, 2015; Taylor, 2009) ile okul mekânı, kapasitesi gibi hususlara odaklanan diğer çalışmaların (Manchester ve Bragg, 2013) varlığından söz edilebilir. Dijital platformlar, medya endüstrileri gibi konular “medya ve iletişim çalışmaları”nda (El-Hibri, 2017; Pfetsch vd. 2021), görsel sanatlar ve sahne sanatları “sanat” alanında (Holzapfe, 2010; Suvakovic ve Duric, 2015) yer almaktadır. Ayrıca “arkeoloji” (Agelidis, 2017), “hukuk” (Leman, 2014; Philippopoulos-Mihalopoulos, 2011), “gerontoloji” (Cristoforetti vd. 2011; Skinner vd. 2015), “psikoloji” (Walker, 2010; Walsh, 2024) ve genellikle mekânsal terminoloji ve mekân kavramsallaştırmalarını dini mercekten alan “teoloji” (Knott, 2010; Palma, 2024) alanlarında da mekânsal dönüş odaklı çalışmaların gerçekleştiği görülmektedir. Tüm bu sayılan çalışmaların dışında farklı mekanları konu alan ve mekânsal dönüş kapsamında ele aldıkları coğrafi varlık bakımından bulunduğu düşünülen eksikliğin giderilmesi gibi başat bir iddia ile yola çıkan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortak yönleri farklı mekanların/coğrafi varlıkların eleştirel ve kuramsal yönden mekânsal dönüş ile ilişkilendirilmesi üzerinedir. Denizi bir mekân olarak alan (Grgas, 2016; St. Martin, 2008), adalar ve ada çalışmalarına katkıyı amaçlayan (Grydehoj, 2015; Pugh, 2013) ve kırsal bölgelere odaklanan (Boland, 2016) çalışmalar bahse konu bağlamda yer almaktadır.

1.2.3. Türkçe Yazın Odağında Literatürün Değerlendirilmesi

Türkçe yazında ise konuya yönelik doğrudan değerlendirme yapan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda “TÜBİTAK Ulakbim¹⁹” ve “Google Akademik” veri tabanlarında yapılan literatür taraması ile ulaşılan süreli yayınlara Türkçe yazının

¹⁹ ULAKBİM: Ulusal Akademik Ağ ve Bilişim Merkezi

bu konuda sınırlılığın dolaylı kitap çalışmaları da eklenmiş olup, Tablo 1.2’de yer almaktadır.

Kitap alışmaları irdelendiğinde ise kimi eserlerin konuya yönelik derlemeler niteliğinde olup, belirlenmiş temaya ilişkin müşterek bir kaygı olarak mekân duyarlı ve mekân odaklı metinler içerdii, kimilerinin ise içerisinde “mekânsal dönüş” terimi direkt olarak konu etmese de mekânsal dönüşün, ilgisinin kendi alanını mekânsallık ile örmesi, ifade etmesi özelliğı gösterdiği görölmektedir. Buradan hareketle alana katkı sunan ve mekânsal dönüşün temsili/örneğı olarak değeriendirilebilecek derleme kitap çalışması olarak gerçekleştirilmiş birkaç önemli metinden bahsetmek yerinde olacaktır. Söz konusu eserler ilgili alanın mekân ile bağlantısını kurma çabası içinde olup, ilgilendiğı, dahil olduğı alanı mekân ile açmaya, anlaşılır kılma ve sorgulamaya yönelmektedirler.

Başlı başına bir mekânsal dönüş örneklemini oluşturan Senem Kurtar (2020) tarafından derlenen *Mekân Varyasyonları* isimli çok yazarlı çalışma birçok önemli ismin mekân yaklaşımını ele almaktadır. Eserde mekânsallıkla ilişkisi kurulan kimi düşünürler ve kuramcılar şöyledir: Immanuel Wallerstein, Gaston Bachelard, Martin Heidegger, Edward Said, Jean Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty, Ahmet Hamdi Tanpınar ve ayrıca Henri Lefebvre ile Marksist teoriden de bahsedilmektedir. Bu minvalde söz konusu düşünür ve yazarların genel teorik hattında mekânın yeri sorgulanmakta, mekânsal izlekleri ortaya konulmaktadır (Kurtar, 2020).

Türkçe yazında mekâna değinen, mekânı bir analiz birimi olarak alan edebi referanslı çalışmalarla sıkça karşılaşılmaktadır; ancak bu çalışmaların çoğunda mekân bir dekor olarak değeriendirilmekte, bu anlamda arkaik bir zaman-mekân tartışması ihtiva etmektedir. Söz konusu durumun son yıllarda belirgin bir şekilde değışmeye

başladığı ifade edilebilir. Bahse konu yaklaşımın emarelerini *Edebiyatın İzinde/Edebiyat ve Coğrafyalar* (Ardalı-Büyükarman, vd., 2019) isimli çalışmada görmek mümkündür. Derleme bir eser olan çalışmanın “Giriş” metni açıkça “mekânsal dönüş” ifadesini içermese de tam olarak bu zeminden beslenildiğini ve feyz alındığını göstermektedir²⁰.

Sanat ve mekânsal dönüş bağlamında *Mekânsallık: Sanat Üretiminde Eşzamanlılık Durumu* isimli derleme eser ise hem ilksel olması hem de konuya direkt dahil olması bakımından önemli olup, aynı zamanda da mekânı irdeleme ve içirme yönünden oldukça farklı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır (Özaydın ve Tezer, 2020). Çalışmada yer alan metinler konuyu kökensel felsefi bağlamıyla ele aldığı gibi tiyatro, müzik ve ses çalışmaları gibi alanları mekânsal metaforlarla kritik etmektedir.

Mekânsal dönüş sürecinin görselleştirme ve dijitalleştirme teknolojileri ile farklı boyutlara taşındığı hususundan hareketle *Konumsal Medya: Dijital Çağda Mekân Üzerine Disiplinlerarası Tartışmalar* (Tokgöz-Şahoğlu ve Aydoğan, 2020) isimli çalışmadan da bahsetmek yerinde olacaktır. Bahse konu derleme çalışmada temel olarak coğrafi konum verisiyle mekân ve dijital enformasyon arasında eşanlı bir ilişki kurulduğu, konum tabanlı bu durumun görme ve algı biçimlerimizde farklılıklar yarattığı varsayılmaktadır. Çalışmada mekânsal perspektif, teknoloji ve teknolojik aygıtlarla olduğu kadar bedenle, zihinle ve ayrıca toplumsal gruplar, temsil sorunlarıyla (mülteciler, kuir bireyler vb.) da ilişkilendirilmiştir.

Süreli yayınlar kapsamında yapılan değerlendirmede ise “mekânsal dönüş” terimi “başlık”, “konu” ve “anahtar kelime” düzeyinde sorgulanmış olup, ulaşılan çalışmalara

Tablo 1.2’de yer verilmiştir.

²⁰ Özellikle bahsedilen ifade şu şekildedir: “...O halde coğrafya aynı zamanda bir beden, bir dil, bir duygu, bir düşünce olarak düşünülemez miydi? Coğrafya sadece yaşadığımız yer miydi? Sadece konuştuğumuz dil miydi? Ya da anlatı dediğimiz şey sadece bir kitap mıdır? Bir resim, bir müzik, bir heykel bize coğrafya ile ilgili başka bir şey söylemez mi? Ya da oradaki coğrafyanın bizde uyandırdığı bir şey yok mudur? ‘Coğrafya’ kavramını biraz irdelediğimizde önümüzde açılan yolların ne kadar da farklılaştığını görmek bizi hem şaşırttı hem çok heyecanlandırdı” (Ardalı-Büyükarman, vd., 2019, s. 7).

Tablo 1.2 Mekânsal dönüş literatürünün Türkçe yazın kapsamında çalışma konularına göre değerlendirilmesi

Çalışma Konuları	Literatür
Beşeri Coğrafya	Kaya, 2015; Yurdadön ve Yavan, 2018; Kaygalak, 2020, 2022; Bilgili, 2020; Kervankıran, Kurnaz ve Başçı, 2021; Karaçizmeli, 2021; Özgür ve Yakar, 2021; Okur ve Bilgili, 2022Akay, 2023
Uluslararası ilişkiler	Bilgin, 2004, 2007, 2019; Durgun, 2011, 2012, 2015; Yeşiltaş ve Durgun, 2015; Yücel, 2020
Kamu Yönetimi	Alkan ve Duru, 2002, 2007; Bayraktar, 2015, 2016, 2022; Dikeç, 2016; Doğan, 2002, 2007; Bayraktar ve Penpecioğlu, 2014; Şen ve Doğan, 2010
Tarih	Uğur, 2005, 2018, 2020, 2021, 2023
Sosyo-kültürel bağlam	Arlı, 2005, 2010; Gülhan, 2013, 2019; Şenol-Cantek, 2003, 2006, 2012, 2017
Ekonomi politik	Ercan, 1994, 1996, 2006, 2023; Gülhan, 2011, 2016, 2020, 2022; Sönmez-Öğüt, 2016, 2024
İktisat	Akgüngör, vd., 2003; Doğruel, 2013; Doğruel ve Doğruel, 2011, 2018, 2019; Dulupçu, 2005, 2006; Dulupçu vd. 2007; Dulupçu vd. 2010; Eser, 2011; Kumral, 2001, 2004; Kumral ve Önder, 2009;
Toplumsal cinsiyet	Alkan, 2000, 2009; Şenol-Cantek, 2010, Şenol-Cantek ve Cantek, 2011; Tuncer, 2012, 2019, 2023
Edebiyat	Ardalı-Büyükarman, vd., 2019; Çaylak, 2023; Kefeli, 2006, 2009, 2012, 2019; Tabur, 2020; Zengin, 2013, 2017
Felsefe	Başaran, 2022, 2023, 2024, 2025; Kurtar, 2013, 2022; Kurtar ve Kurtar Anlı, 2024
Postkolonyalizm	Yurdadön, 2020, 2021, 2022a; 2022b
Psikoloji	Gökarp, 2023/2024; Göregenli, 2021; Göregenli ve Karakuş, 2014
Medya ve iletişim	Aydoğan, 2020; Ökmen, 2023; Tokgöz-Şahoğlu, 2017, 2018, 2019, 2020; Tokgöz-Şahoğlu ve Aydoğan, 2020; Toprak, 2021
Sanat	Özaydın ve Tezer, 2020

Mekânsal dönüşün Türkçe yazında nasıl ele alındığı ve hangi temalar üzerinden ilerlediği hususunda ilk olarak konunun özüne inen ve kavramsal-kuramsal bir hatta ilerleyen, bu yönde bir açıklamayı amaç edinen çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bahse konu çalışmaların hemen hemen tümünün coğrafyacılarca gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmaz. Coğrafyacıların mekânsal dönüşte nasıl bir rol üstlendiği (Bilgili, 2020), mekânsal dönüşün kültürel dönüşlerin bir boyut ve bu anlamda daha geniş bir bütünün parçası olduğu (Kaya, 2015; Okur ve Bilgili, 2022) ve ayrıca mekan ile ilgili literatüre bu bağlamda katkı koymayı amaçlayarak mekânsal

dönüşün kuramsal köklerinde Lefebvre ve Foucault'nun önemli bir rol oynadığı (Karaçizmeli, 2021) iddiasında olan çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Yine coğrafyacılar tarafından mekânsal dönüşün farklı boyutlarını ele alan örneğin iktisatta mekanın önemine ve bilhassa 1990'lı yıllarda mekânsal iktisattaki dönüşüme odaklanan (Kaygalak, 2020, 2022), nüfusun yaşlanması ve konuya ilişkin zaman-mekânsal örüntüye yönelen (Özgür ve Yakar, 2021), tarihi coğrafya, feminist coğrafya, toplumsal cinsiyet kesişiminde konuyu ele alan (Akay, 2023), mekanın ve yerin yeniden üretimi ve ötekileştirme etrafında meseleyi sorunsallaştıran (Kervankıran, Kurnaz ve Başçı, 2021) ve son olarak postkolonyal teorisinin mimarlarından Said'in mekânsal dönüşüne katkısına odaklanan (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018) çeşitli coğrafi çalışmalara rastlamak mümkündür. Devamla güvenlik, ulus-devlet ve siber alana ("Uluslararası İlişkiler") odaklanan (Yücel, 2020), siyaset bilimi ile mekânsal bağlamın buluşmasını ("Kamu Yönetimi") irdeleyen (Dikeç, 2016), edebiyat disiplini çerçevesinde bilhassa örnek olay olarak seçilen bir kişi bahsinde ("Edebiyat") konuya yaklaşan (Çaylak, 2023; Tabur, 2020), postkolonyal teori ve mekânsal bağlam arasındaki ilişkiselliğe ("Postkolonyalizm") odaklanan (Yurdadön, 2020, 2021, 2022a; 2022b) ve ayrıca dijital medya ve konumsal medya alanını mekânsal bir yaklaşımla ("Medya ve iletişim") öne çıkaran (Ökmen, 2023) çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Yukarıda bahsedilen tüm çalışmalar doğrudan mekânsal dönüş kavramı ve kuramına odaklanan ve metinlerinde mekânsal dönüşüme dair literatüre yer veren çalışmalardır.

Diğer yandan kendileri de mekânsal dönüşün örneği olarak görülebilecek ve kendi teori alanları ile mekân/coğrafya arasında bağ kurmaya odaklanan ya da kurulan bağı örnekleme uğraşında olan pek çok çalışmadan bahsetmek mümkündür. "Uluslararası İlişkiler" yazını dahilinde eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında bölgesel ve güvenlik, bölge/teritori, jeopolitik (Bilgin, 2004, 2007, 2019), ulus-devlet, "vatan", politik coğrafya, milliyetçilik (Durgun, 2011, 2012, 2015; Yeşiltaş ve Durgun,

2015); “Kamu Yönetimi” üst başlığı ise yerel yönetimler, kamusalılık, kamusal mekan, kent, sermaye birikimi (Doğan, 2002, 2007; Şen ve Doğan, 2010) ve katılım, yerel siyaset, demokrasi, kent, kentsel dönüşüm (Bayraktar, 2015, 2016, 2022; Bayraktar ve Penpecioglu, 2014), kent, siyaset ilişkiseliliğinin kuramsal hatları (Alkan ve Duru, 2002, 2007); “Tarih” çalışmalarında ise şehir tarihçiliği, tarih ve coğrafya birlikteliği, CBS tabanlı beşeri tarih çalışmalarında (Uğur, 2005, 2018, 2020, 2021, 2023) ele alınmaktadır. “Sosyo-Kültürel Bağlam” söz konusu çalışmalar bakımından üç alt başlıkta ele alınabilir: İlki kentsel mekan, sınıfsallık ve kent kesişiminde bir bağlama odaklanan (Gülhan, 2013, 2019), ikincisi gecekondulaşma, sosyo-mekansal ayrışma, kentleşme, kentlileşme hususlarını öne çıkaran (Arlı, 2005, 2010), üçüncüsü ise kentsel mekâna anı, hafıza ile ilişkilene ve sosyo-kültürel bir içerimle yaklaşan (Şenol-Cantek, 2003, 2006, 2012, 2017) çalışmalardır. Hibrid bir çalışma alanı ve perspektifi anlamında “Ekonomi Politik” içerimli bir yazının varlığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Söz konusu yazın mekan üretimi, sınıfsal yapı, devlet, iktidar ve güç odaklarının etkisi, kentsel ve küresel emek piyasaları ile mekânın metalaşması ve sermaye birikim süreçlerinin bizzat gövdesinde yer alan varlığına odaklanmaktadır (Ercan, 1994, 1996, 2006, 2023; Gülhan, 2011, 2016, 2020, 2022; Sönmez-Öğüt, 2016, 2024). “İktisat” yazınının da yine mekânsal iktisat boyutuyla mekânın öne çıkması sürecinde başat alanlardan (Eser, 2011) biri olduğu görülmektedir. Bu anlamda bölge, yerel ve bölgesel kalkınma, yerellikler ekseninde çalışmaların gerçekleştirildiği (Akgüngör, vd., 2003; Dulupçu, 2005, 2006; Dulupçu vd. 2007; Dulupçu vd. 2010; Kumral, 2001, 2004; Kumral ve Önder, 2009), Cumhuriyet sonrası ve Türkiye modernleşmesinde coğrafyanın rolü ve etkisi gibi hususları ile sanayinin ve sanayisizleşme süreçlerinin mekânsal/bölgesel gelişimi ele alınan konulardır demek mümkündür (Doğruel, 2013; Doğruel ve Doğruel, 2011, 2018, 2019). Mekânı/coğrafyayı ihtiva eden ve destekleyen bir diğer hibrit alan ise tüm alanları ve

temaları yatayda kesen “Toplumsal Cinsiyet” perspektifli bir yazının kuram ve pratik kesişiminde geliştiği görülmektedir. Bu minvalde doğrudan konunun teorisine odaklanan, uluslararası yazınla ilişkilenen ve teorik hattı öne çıkaran feminist gündemli çalışmalar (Tuncer, 2012, 2019, 2023), kent ve kentsel yönetsel süreçler, kentleşme terminolojisi ile kuram ve uygulamalarını toplumsal cinsiyet gözlüğü ile kritik eden çalışmalar (Alkan, 2000, 2009) ve *kent altı* ölçeğinde, hafıza ve anı mekânları ya da örnek-olaylar üzerinden irdeleyen çalışmalar (Şenol-Cantek, 2010, Şenol-Cantek ve Cantek, 2011) konuyu veçhelendirmektedir. Mekânsal dönüşü örnekleyen pek çok çalışmanın bulunduğu bir alan olarak “Edebiyat” başlığı ise farklı damarlarda açılmaktadır²¹. Bu noktada bahse konu yazın alanı konuya coğrafya ve edebiyat kesişiminde eleştirel bir gözle yaklaşan, mekânın edebi eserlerdeki olay örgüsü, karakterizasyon ve metnin inşasında mekânın, edebi üretimin inşasındaki rolüne odaklanan çalışmalar (Kefeli, 2006, 2009, 2012, 2019; Zengin, 2013, 2017) şeklinde ilerlemektedir.²² “Felsefe” disiplinli çalışmalar başlığı altında zaman-mekân ilişkiselliği, mekâna dair felsefi sorgulamalar içeren (Kurtar, 2013, 2022; Kurtar ve Kurtar Anlı, 2024), mekân ve yer üzerine ya da mekân felsefesine ilişkin kuramsal ve pratik çalışmalardan (Başaran, 2022, 2023, 2024, 2025) bahsetmek mümkündür. Mekân ve insan psikolojisi arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanan metinler (Gökalp, 2023/2024; Göregenli, 2021; Göregenli ve Karakuş, 2014) “Psikoloji” alanı çerçevesinde, medya teorisini ve güncel gelişmeleri mekân perspektifinden değerlendiren, örnekleyen, coğrafi verinin medya ve iletişim teknolojilerindeki kullanımını tartışan (Aydoğan, 2020; Toprak, 2021) ve bunu

²¹ Burada öne çıkan damarlardan biri de edebi kurmaca ve bir tür olarak roman, hikaye gibi altbaşlıklarda yazarlarca mekânsal öğelerin, metaforların ele alınması, mekânın edebi-sosyal teorisinin başat bir parçası olması farkındalığıyla içerilmesi şeklindedir ve bu bahiste son dönemde birçok örnekle karşılaşılacaktır. Bahse konu örnekler ayrıca eleştirel edebi yazının örnek olayları şeklinde akademik yayınlarda yer almaktadır. Diğer yandan işbu yazın tez çalışması kapsamında yürütülen araştırmanın doğrudan odağında bulunmamaktadır.

²² Edebiyat eserlerinin mekânsal bağlamı öne çıkaranlarının ya da direkt kuramsal olarak mimari mekâna yonlenen eserlerin Türkçeye tercümesi (Loos, 2021; Semper, 2015; Simmel, 2020) şeklindeki az sayıdaki örnekten de bahsetmek mümkündür. Burada anlaşılacağı üzere eserlerin bizatihi kendisi değil, - biri Mimarlık bölümü ve diğeri Alman Dili ve Edebiyatı bölümü mezunu olan çevirmenlerce- çeviri metin olarak gündeme alınması mekânsal dönüş süreci dahilinde değerlendirilmektedir.

mekânın toplumsal- siyasal üretimi ya da iktidar ilişkileri perspektifinden alan (Tokgöz-Şahoğlu, 2017, 2018, 2019, 2020) çalışmalar ise “Medya ve iletişim” başlığı kapsamında yer almaktadır.

Son olarak konuya ilişkin önemli bir noktayı vurgulamak yerinde olacaktır. Mekânsal dönüşü tarihsel ve felsefi bir bağlama oturtan, coğrafya ve mekâna ilişkin meta-kökensel bir arayışa sahip tam da bu sebeple doğrudan mekânsal dönüşe odaklanmayıp vurgu yapan kritik bir yazın da mevcuttur. Yukarıda kısaca anılan “*Coğrafyada Mekân Felsefesi Üzerine Yaklaşımlar*” isimli çalışma (Bilgili, 2020) mekân kavramını tarihsellik bağlamıyla irdelerken mekânın felsefi derinliği ve çeşitliliğini baz alarak mekânla ilişkilenen kimi kavramları (metacoğrafya, kesişimsellik ve liminal mekân) kritik etmektedir. Makale bahse konu sürecin mekânsal dönüş ile mümkün olduğunu ve mekânsal dönüşün de bir parçası olduğunu iddia etmektedir. “*Modern Dünya-Sisteminin Bilgi Yapıları Bağlamında Coğrafya Disiplini İçin Bir Dışsal Tarih Okuması*” isimli çalışmada (Bekaroğlu, 2016a) ise mekânsal dönüşe ilişkin doğrudan bir değerlendirmede bulunmamakla birlikte coğrafya disiplininin Snow’cu bir terminolojiyle tek kültür ve iki kültür dönemlerine odaklanmakta coğrafyanın yaşadığı “epistemolojik ve ontolojik yarılmaları” tanımlayarak, dışsal bir tarih okumasına girilmektedir. Çalışma, yazarın ele aldığı yöntem ve teorik çerçeve gereği coğrafya ve mekânın bilim dünyasında anakronik olma ve sonrasında yeniden tutunma dönemlerine eğildiğinden doğasında konunun esasına oturmasa da mekânsal dönüşe ilişkin bir tartışmayı içermektedir. Aynı minvaldeki diğer bir çalışmada (Bekaroğlu, 2016b) ise; yine mekânsal dönüş konusuna yönelik doğrudan bir temasta bulunulmakta, mekânın sosyal temalarla bir araya gelmesi sürecinde mekân kavramsallaştırması ve düşüncesinin temel dinamikleri üzerinde durulmaktadır. Bu minvalde mekân düşüncesinin son iki yüzyıllık tarihselliği bir bağlama ve sistematığe oturtulmakta, bu durum pozitivism öncesi, pozitivism ve pozitivism sonrası evreler olarak tespit

edilmekte ve açılmaktadır. Buna ek olarak söz konusu çalışmada coğrafyanın da geçirdiği dönüşüm ve bilimsel (sosyal bilimler ölçeğinde) değişimlere karşı geliştirdiği reaksiyonlar üzerinde durulmaktadır. Son olarak yine konuyla bağlantılı olarak Batı coğrafyasındaki değişimlerin teorik ve pratik bakımlardan ele alındığı, dönemlerin aktörleri ve paradigmaları ekseninde içsel ve dışsal bir tarih okumasına girilen “*Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine*” (Yavan, 2014ç) isimli geniş kapsamlı metni de burada ifade etmek yararlı olacaktır.

1.3. Araştırmanın Yapısı

1.3.1. Araştırmanın Konumu ve Sorunsalı

Mekân kavramını (dolayımlarını) ve izlerini geniş bir tarihsel ölçekte takip etmek mümkündür. Coğrafyanın tarihi ve felsefesi alanında kalan, bir anlamda *mekân felsefesi* seksiyonunda bulunan tez çalışmasında konunun gerektirdiği, erişebildiği referansların, mekânsal dönüşe veçhe, açılım, dolayım kazandırabilecek argümanların kapsamlı bir şekilde içerilmesi amaçlanmıştır. Bu bakımdan metnin çok boyutlu ve çok ihtimalli oluşu üzerinde durulmuş, her *aktörün* ve her yaklaşımın mekânsal dönüşe yönelik noktaları, kılcal damarları, sızıntıları yakalanmaya çalışılmış, ana akımlar kadar tali akslar da metinde hemzemin olarak yerini almıştır. Bu anlamda yazar, kendi “bilgi kültürü” *aidiyetinden*, geleneksel kanonları reddeden ve kendi *sekansında* ilerleyen, perspektifte objektif olmayan, verilerde nesnel bir kapsam oluşturmaya çalışmıştır. Devamla, çalışmada mekânsal dönüşe yönelik ideal ve normatif bir anlam alanının ayrıcalığına sığınmadan, mekâna yönelik yer yer *eklektik* yer yer meta teorik son tahlilde merkeziyetçi ya da tedarikçi değil özgürleşimci mekânsal yönelimlere odaklanılarak metnin çatkısı geliştirilmiştir.

Tez bu anlamda anlaşılacağı üzere mekân kavramının ve mekânsal yaklaşımın öne çıktığı an’a, bağlama, bu öne çıkışın koşullarına ve ilk elden kavramın imlediğine

odaklanmaktadır. Yani mekânı önemseyen ve bir *parametre* olarak alan yaklaşımlar, teoriler, iddialar irdelenmekte ve bahse konu minval gözetilmektedir. Diğer yandan gözetilen başka bir husus daha vardır. İlkinden daha problematik olarak görülebilecek bahse konu ikinci husus, mekânsal dönüş sürecinin ve mekânsal dönüş *etkinliğinin* sahip olduğu derinliği taşımayan bununla birlikte mekânsal dönüşü bir *etiket* olarak alıp, sloganlaştıran ve dolayısıyla bayağılaştırıp, mekânsal dönüşün sunduğu bağlamı hoyratça tüketen metinler hakkındadır. İşte tez çalışması *mekan-dışı* kabul edilebilecek ilk çalışmalar kadar tespiti görece daha zor olan *mekânsı* denilebilecek ikinci tür metinleri de doğrudan reddetmektedir. Dolayısıyla, yukarıda da ifade edilen eleştirel tutumun bir an bile elden bırakılması bir yana eleştirel tutumun bizzat kendisinin sürekli eleştiriye tabi tutulması çalışma bakımından daha olasıdır.

Analitik ve sistemik bir yazını koşullayan mekân kavramının devamlı *seyahat hali* de araştırmanın yürütülmesinde ve metnin yazımında birkaç önlemi ve perspektifi gerektirmiştir. Burada başta, belki de her akademik yazın için geçerli olacak sürekli düşünümsellik hali ilk sırada sayılabilir. Metnin tutarlılığı, takibi, ne yapılmak ve nasıl yapılmak istenildiği, planlanmış kurgunun işlemselleştirilmesi, planın her yeni duruma göre yenilenen tatbiki ve her yeni metnin içerimi, her yeni kaynak (çalışmanın verilerine göre) ile yaşanan karşılaşma, bu karşılaşmanın yer yer *neşesi* yer yer *trajedisini*, çalışmanın gereklerini, ihtiyaçlarını, kapsayacaklarını ve kapsamayacaklarını göz etmesi bahse konu düşünümselliği ifade etmektedir. Açınmaya devam edilirse, anlatılmak istenilen metnin yazarının çalışmaya ve *-modernist bir kabulle* metin üzerindeki yetke sahibi pozisyonu ile- kendisine yönelik öz-farkındalık ve kritik halidir.

Mekânsal dönüş uluslararası yazında çok geniş bir bağlamda, zor takip edilen ancak bir o kadar da sürprizli ve yaratıcı bir yayımda çalışılmıştır. Konuya tarihsel olarak da uzamsal olarak da sınırlılık getirmek yine detaylı bir analiz ve sürekli bir kuşkuyla mümkündür. Dolayısıyla çalışmanın bu hususta başlıca motivasyonu konunun

mekânsal boyutunu aşan mekânı anlarken dünyayı anlama (mekânı araçsallaştırma eğilimini reddederek), hakikat değilse de hakikatler arayışının bir parçasında olma imkanı olup, söz konusu kabul tezin başlıca iddialarından biridir: Mekân her yerdedir ve bu durum her yerdeliğin *hiçbiryerdeliğiyle* uzaktan yakından ilgili değildir. Toparlanırsa tez çalışmasının başlangıcında hakim olan ve metne sirayet eden *coğrafi-materyalist* bakış, güncel durumda yine metnin ana aksını oluştursa ve *en anlamlı seçeneklerin ilki* olsa da hakim konumu belirsizleşmiş, diğer seçeneklerle arasındaki mesafe azalmıştır. Tarihi, olguyu takip eden problem merkezli bir araştırma stratejisi olarak “patika bağımlı” (Ergut, 2022, s.39) bir yönelim belirlenmiş, nesnenin rolü ve ihtiyacına göre tematik bağlam seçilmiştir.

Çalışma oldukça genel bir ifadeyle mekânsal dönüşü *görünür kılma* sorunsalına dayanmaktadır ve buradaki görünürlük açığa çıkarma, açıklama, anlamlandırma, sistematize etme, imkanlarını sorgulama ile olgu ve inşa arasında kurulacak bir dengeyi de gözetmektedir. *Görünürlük* gibi bir sayıltı, gören, görünen gibi güdümlü taraf tayinleri içerse, bir çeşit genel geçer kabullenirlik anlamı taşısa ve neyin/nasıl/neden görünmesine, görünüyör olmasına dair spekülâtif soruları beraberinde getirse de görünürlüğün, analitik olarak irdelenmesi ve ortaya konulması durumunda savunulmasında herhangi bir beis olmadığı düşünülmektedir. Tezin aşkın varsayımlarından biri olarak “bir şeylerin görünürlüğünün mümkünlüğü” ve içkin varsayımlarından “mekânsal dönüşün varlığı ve görünürlüğünün mümkünlüğü” gibi hususlar hem araştırma *nesnesinde* (mekân) hem de bizzat araştırmanın kendisinde (mekânsal dönüş) yer bulmaktadır. “Mekân” kavramının *görünürlüğü* başlı başına bir problem alanının varlığına işaret etmektedir. Mekânsal dönüşü gerçekleştirecek olan ya da mekânsal dönüşe teşne mekân içerimi titiz bir yordama ihtiyaç duymaktadır. Bahse konu görünürlüğü, anlamlı ve anlamsız olarak ikiye ayırmak mümkündür: Anlamsız görünürlük ile mekanın bir *tahtta otur(tul)makla* beraber

teoride/uygulamada/açıklamada hiçbir şeyi etkilemediği, hiçbir şeyden etkilenmediği ve kendisinde de kayda değer bir etkiye rastlanılmadığı durumlar sayılabilir. Anlamli görünürlük olarak ifade edilen bağlam ise mekânın ve mekânsal olanın önemsenmekle birlikte dönemsel koşullar (varsa yazarın dahil olduğu akımın farklı öncelikleri de dahil) itibariyle görülemeyi ya da işbu metinlerde zamansal olanın daha ön planda olmasından kaynaklı tam olarak beliremediği ilk durum ile farkında ve pozitif olarak alındığı tez çalışmasının bel kemiğini oluşturan ikinci durumdan oluşan kapsamdır. Diğer yandan anlamli görünür olduğu savlanan çalışmaların ise çoğunlukla mekân - özellikle sosyal bilimlerde- alegoriler, analogiler, semboloji ve metaforlarla alarak dahil ettiği düşünöldüğünde, genel bir kabul gibi alınan görünürlük mefhumu sürekli tartışmaya açılmaktadır.

Tez çalışmasının başlıca önemli noktalarından biri tam da burada ortaya çıkmaktadır: Görünür olanın *görünürlüğünü* yapıbozuma uğratmak, gören, görünen ve *gösteren* seçimini/tayinini ve her seçim işleminde olacağı gibi konum belirlemeyi de gerektirmektedir. Tez kapsamında görünürlük edimine yapılan her atıf belli bir konumsallıktan yol almaktadır. Tezin konumsallığı ise mekânsal dönüşü *post* bir gündeme yedekleyen ya da ondan mütevellit gören -post gündemi reddetmek gibi bir tarihsel hatayı da reddederek- yaklaşım ve açıklamaları kırma, toplumsal pratiğin ve ona içkin bakış açılarının, yaklaşımların mekânsal dönüşle olan doğrudan bağını göstermeyi amaçlama ile eş anlamli olarak alınabilir. Dolayısıyla işbu konumsallık hususu toplumsal ve etik yer seçimleri kadar metodolojik ve kuramsal bir yer seçimini de içermektedir. Bu noktada çok katmanlı bir *yapı* ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada yer verilen düşünsel yaklaşımların mekânla kurduğu ilişki geniş bir spektruma sahiptir. Bilindik anlamda fiziki mekânla olan mesafe bu anlamda yer yer uzamakta yer yer kısalmaktadır. Mekân *çağrıldığı* her teori alanında neredeyse, o yaklaşıma/düşünöre içkin yeni bir formölasyonla ele alınmakta, bu durum bir çeşit iz

takibinden çok mekânın ve güzergahının birlikte yeniden üretildiği inşai bir süreci imlemektedir. Dolayısıyla çelişki, çatışkı, kurmaca, üstkurmaca, süreklilik, süreksizlik, uyum, bütünlük, dağınıklık ve benzeri gibi özellikler barındıran mekân kavramsallaştırmalarının ilksel ya da özgün yönlerine odaklanılarak, kendi iç bütünlükleri ve önceleri misafir sonradan ev sahibi oldukları (mekânın ilgili yazarın/düşünürün/yaklaşımına konu yazının temel eserinde esaslı bir biçimde ortaya çıkmadan, önceki metinlerde bir çeşit fragman ya da *çekingen* atıflar şeklinde kısmi ancak farkındalıkla yer aldığı iddia edilebilir) teori alanları ile ahenkleri bozulmadan ele almak çalışmanın başlıca uğraşları arasındadır.

1.3.2. Araştırma Soruları, Amacı ve Önemi

Tez çalışmasının **temel amacı** yukarıda açıklanan perspektifin varlığında esas argümanlarını Robert Tally'nin aynı zamanda bir sorunsal alanını da ifade eden kritik önemdeki tespit(ler)inde bulmaktadır²³:

(1) Kökensel anlamına ilişkin (2020, s. 37): “Mekânsal dönüş dünyanın kendisine, bir şekilde haritalamaya ihtiyaç duyan sosyal ve mekânsal ilişkilerin hareketli düzeninde yer alan yaşamlarımızın kavrayışına yönelen bir dönüşür”.

(2) Biçimsel ifadesine ilişkin (2024, s. 11):

- (i) “Genel olarak anlaşıldığı ve sıklıkla alıntılandığı üzere ‘mekânsal dönüş’ bir nebze de olsa belirsiz ve tanıımı zor bir kavramdır”.
- (ii) “Yirminci yüzyılın ortalarından başlayıp sonuna dek süren zaman diliminde bir yerde beşeri ve sosyal bilimler alanlarında çalışan bilim insanlarının mekân, yer ve haritalama meselelerine daha çok dikkat çekmeye başladıklarına dair genel bir algı mevcuttur”.

²³ Metin paragraf bütünselliğinde olup yazar tarafından kasti olarak ikiye bölünmüş ve önemli görülen kısımlar kalınlaştırılarak (1, 2) belirginleştirilmiştir.

- (iii) “... Söz konusu ‘dönüş’ anının ne zaman meydana geldiğine dair herhangi bir kesin tarih bulunmamakla birlikte, birçok eleştirmen, tutumların değişmeye başladığı 1980’lerin önemli bir dönem olduğuna işaret eder”.

Tally’nin kabul ve sorunsallaştırdığı noktalardan hareketle **“mekânsal dönüşün ‘kendimizi ve dünyayı’ anlama ve anlamlandırma uğraşında kökensel bir yaklaşıma işaret ettiğini göstermek ve bunu kuramsal – kavramsal ve empirik bakımlardan, sistematik bir açıklama ile ortaya koyabilmek mümkün müdür?”** sorusu tez çalışmasının başlıca problem noktası, cevap arayışı ise başlıca amacdır. Diğer yandan böyle bir soruyu cevaplamanın ya da cevaplama girişiminin doktora tezi olarak gerçekleştirilen bu çalışmayı zaman ve nitelik bakımından açacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki soru ve ilgili sorun alanı çalışmanın temel motivasyon noktası olsa da böylesi *aşkın* bir arayışın tez çalışmasına daraltılıp, inceltilmesi gerekliliğinden hareketle, soru yatayda ve dikeyde ölçeklendirilmiştir. Buna göre kavramsal-kuramsal altyapı ve arka plan **belirli yaklaşımlarla** (paradigmalar, teoriler) sınırlandırılmış, çalışmanın empirik kısmı ise **Türkiye** ölçeğinde irdelenmiş ve yöntemsel olarak da içerik analizi ile anlam sorgulamasına yönelik olarak konuya dahil **yazarlar(author)** ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

“Mekânsal dönüşün ‘kendimizi ve dünyayı’ anlama ve anlamlandırma uğraşında kökensel bir yaklaşıma işaret ettiğini göstermek (1) ve bunu kuramsal – kavramsal (2) ve empirik (3) bakımlardan, sistematik bir açıklama ile ortaya koyabilmek mümkün müdür?” sorusu yukarıda değinilen kapsamda süzülüp, seçik hale getirilirse;

Tez çalışması,

(1) Mekânın tuttuğu yeri irdelemek üzere Dikeç’in (2016, s. 47-48) arayışlarından hareketle, **“mekânın ilgili kavramsallaştırmalarda kurucu bir unsur olduğunu**

göstermek” amacıyla olup, mekânın teorisinin yükünü alıp almadığını, dahası ilgili yaklaşımın/ teorisinin gövdesinde yer bulup bulmadığını sorgulamak ve bunları tartışmayı hedeflemektedir.

(2) İlkini teorize etmek üzere -ilkini refere etmekten çok kendisi başlı başına bir açıklama ve iddia taşıyan- **“mekânsal dönüşe konu yaklaşımları/perspektifleri/yönelimleri yakalamak, seçici bir eleştiri ile açıklamak, sistematize etmek”** hususu önemlidir. Tanımlama ve tasnifleme şeklinde yapılmış kısmi ve ilksel çalışmaların aksine bu amaç seçici eleştirel bir yordamla bağlamlar arası ve üstü ilişkisellikler kurma, ayrık veya göz ardı edilmiş ya da değinilmemiş noktaları yakalama, yaratıcı ve yeni bir açıklama, anlamlandırma arayışındadır.

(3) Tüm bu hususları irdelemek üzere **empirik bir çalışmanın gerçekleştirilmesi** gerekliliği. Seçilen metodolojinin kuram ile birlikteliği, cevabı aranan sorulara uygunluğu ve elverişliliği, olası bulguların işbu perspektif kapsamında anlamlılığı tez çalışması için olmazsa olmaz hususlardır. Bu minvalde özellikle kavramsal-kuramsal planın etkili olduğu mekânsal dönüş yaklaşımının, belirsiz-muğlak bir hattan ya da sezgisel tespitlerden kurtarılarak sistematize edilip bir yaklaşıma dönüştürülmesi için **tez çalışması ölçeğinde** bir uğraşa ve sorgulamaya yönelinmiş, bu kapsamda anlamlar aranmış, tartışılmış, algılar *realize* edilmeye çalışılmıştır. Tüm bu uğraşın yine *aşkın* bilimsel ve düşünsel amaçları hedeflemediğini, çalışmanın kendi ölçeğinde ve kendi sınırlıklarında gerçekleştirilmeye çalışıldığını ifade etmekte fayda bulunmaktadır.

Tez çalışmasının önemli çıktılarından biri ise, mekânsal dönüşün **yönünün** tespitine ilişkindir. “Dönüş” olarak ifade edilen gündemin coğrafyanın çağdaş yorumları ve güncel dokunma yetisine mi yoksa sosyal bilimlerin mekân ile okunması ihtiyacına mı borçlu olduğumuzu bahse konu süreçte cevabını bulacaktır. Bu hususta tezin araştırma sorularının belirginleştirilmesi noktasında Warf ve Arias’ın iki temel sorusu (onlar coğrafyacılar odaklanarak sormuş olsa da) başlangıç noktası olarak görülebilir

(2009, s. 1-2): i) Coğrafyacılar farklı disiplinleri nasıl etkilediler? ii) Coğrafya mekânsal düşünmeyi nasıl motive etti? Bu soruların **yönü değiştirilirse** şöyle tümel bir soruya ulaşılabilmek mümkündür: *Farklı disiplinler mekânı sorunsallaştırmaya ya da mekân(la) çalışmaya neden/nasıl yöneldi?* Bu soruya yönelik arayış çalışma nezdinde “mekânın ve ilgili kavramların üstlendiği rolü belirlemek” ve yine “mekân ve ilgili kavramların değişen içeriğini anlamlandırmak” gibi alt amaçlarla aynı kapsama dahildir. “Konjonktürel gündemlerin ve süregelen zamanın tespit edilmesi” ile “çeşitli yaklaşımların farklılaşan etkinliğinin belirlenmesi” mekâna yönelmenin koşullarını, süreçlerini irdelemek için elverişli bir sorgulama olacaktır. Mekân tartışmasına *geri* dönüşün koşullarını ortaya çıkarabilmek ise hem biçimsel hem de kökensel olarak tez çalışmasının arayışında olduğu temel unsurlardandır.

Toparlanacak olursa, tez mekânsal dönüşün zamanı (çoğunlukla 1990’lar), veçheleri ve kapsamı (çoğunlukla postmodernizm ve postyapısalcılık) konusunda genel bir algıdan oluşan indirgemeleri aşma, mekâna yönelen çalışmaları belirli bir sistematik dahilinde, kökenleri ve dinamikleri tanımlanmış bir dönemin ürünleri olarak ele alarak, bu sayede sadece bir bütünün parçaları olarak değil parçalardan oluşan bir *bütün* olarak da değerlendirmek gayretindedir. Mekânı konu eden çalışmaların rastlantısal bir biçimde değil tarihsel ve mekânsal bir dönemecin üretimi, etkileşimli ve ilişkisel olduğu yönündeki iddianın doğrulanması da tezin en önemli çıktısıdır. Ancak bu durum mekânsal dönüşün tek elden ya da tek yordamla gerçekleşen bir değişim gibi algılanmasına neden olmamalı, konu tarihsel, toplumsal konjonktür ve arayışlarla okunmalıdır.

Literatür incelendiğinde görüleceği üzere, mekânsal dönüşü ele alan eserler (kitaplar) çoğunlukla mekânsal dönüşün *uygulandığı* farklı alanlara dair çalışmalar olup, bu örnek olay çalışmaları denilebilecek araştırmalara ek olarak çok daha az sayıdaki konuyu kuramsal düzeyde tartışan makalelerden oluşmaktadır. Mekânsal dönüşün

içerdiği kavramsallaştırmaların ve bizatihi kendisinin detaylı ve derinlikli olarak, çok farklı bağlamsallıkları ve uzanımları ile eleştirel alındığı bir çalışmanın bulunmayışı ve tez çalışmasının bir diğer gerekçesini, literatürde az ve öz denilebilecek düzeyde olan ancak gitgide ivme kazanan mekânsal dönüşe dair çalışmaların ve vuku bulduğu düşün alanının bahse konu gereksinimi gidermek ise tez çalışmasının varlık sebeplerini oluşturmaktadır.

Toparlanacak olursa, tez çalışmasının literatür analizine dair alt bölümde de belirtildiği üzere Türkçe ve uluslararası yazın mekânsal dönüşün kuramsal olarak derinlemesine irdelendiği -Edward Soja (1989/2017) istisna tutularak- bir çalışmadan neredeyse yoksundur ve yine daha öncesinde ifade edildiği üzere mekânsal dönüşle ilgili çalışmalar eser sayıda teorik (bunlar derleme kitapların içerisinde bir bölüm ya da yine az sayıdaki makale) ve sıklıkla tercih edildiği üzere pratik-bulgusal yordamlarda gerçekleştirilmiştir. Çalışma kuramın aşındığı ve *nostaljik* olarak algılandığı yaklaşımların ön planda olduğu bir ajandada kurama sahip çıkmaktadır.

Yukarıda anlatılan genel sorunsal alanı araştırmanın bilimsel, akademik, düşünsel ve entelektüel zeminidir ve çalışmanın amaçlarının bu minvalde karşılanması tezin özgünlüğünü ve önemini gösterecektir.

1.3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Planı

Tez çalışması sürecinde yaşanan düşünsel katmanlaşma ile mekânsal dönüş konusuna haiz literatür kesişimi mekânsal dönüşe yönelik çalışmanın teorik katkıını oluşturmaktadır. Başlıklar “nereye kadar gidileceği” sorusuyla da şekillenmiştir. Bugünden geriye, geçmişten bugüne dolayımlanan bir sarmal şeklinde konuya odaklanılabilmesi mümkün görülse de hem tez yazım formatı hem de geleneksel anlama biçimleri düşünüldüğünde bahse konu desen, metnin takibini de zorlaştırma ihtimali

hasebiyle tercih edilmemiştir. Çalışmanın kuram bölümüne ilişkin olarak ise şunları söylemek mümkündür:

- (1) Bölümler çok paradigmalı olarak tasarlanmış, bu durum bir dayatmadan çok bölüme konu aktörlerin ve konjonktürlerinin etkisinden kaynaklanmıştır.
- (2) Bölümlerin belli bir dönemselliğe referansla (ki tek referans elbette bu değildir) ele alındığı belirtilmişti; diğer yandan konuyu dönemleştirmiş olmak yine o konuyu ilgili zamansal sınırlara hapsedmek anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla şu önemli hatırlatmayı yapmakta fayda bulunmaktadır, dönemsellikte alınan bahse konu yaklaşımlar bugün hala mekânsal gündemde yerini *korumakta*, çeşitli yönelimler ve değişimlerle çok paradigmalı ortamın canlı bir parçasını oluşturmaktadırlar.
- (3) Bir diğer husus ise bölümlerin alt bölümlerinin düzenlenmesine ilişkindir. Buna göre alt bölümler temelde iki boyuta göre ayrılmaktadır. Mekânsal dönüşün coğrafya ve sosyal bilimler alanında kurulan diyalogla gerçekleştiği (bu aşamada bir yön tayin etmek gereksiz olsa da), iki temel *tarafın* bulunduğu kabul edilmektedir. Mekânsal dönüşün varolabilmesine sebep “coğrafya-dışı” alan ve coğrafya arasındaki iletişim alt bölümlerde de benzeşik şekilde yer almaktadır. İlişkinin, *kuvvetin* yönü kısmı ise burada oldukça önemli olmakta, alt bölümün birincil/ağırlık noktasını “coğrafya-dışı” alan, ikincil/dayanak noktasını ise coğrafyadaki “izdüşümü” oluşturmaktadır. Coğrafya-dışı alan çeşitli izler üzerinden gidilerek dolayımlanmış ve bu iz arayışında belli bir sıra/ardardalık özellikle gözetilmemiş, sürekli/dönüşlü olarak okunulan, erişilen metinler kritik edilmiştir. Diğer yandan tezin bu kısımları kendi içerisinde anlamsal yakınlığa göre sıralanmıştır. “Coğrafya-dışı” olan yaklaşımların mekânsal dönüşle nasıl bir ilgisi olduğu, neden çalışmaya konu edildikleri aşağıdaki noktalardan hareketle anlaşılabilir:
 - i. Doğrudan coğrafyaya yönelmiş, mekâna odaklanmış, kendi çalışmalarında da somut olarak yer vermiş aktörler

- ii. Alan dışı faillerin doğrudan coğrafya ile ilgili olmamakla birlikte, kendilerine mekânı dert etmemiş olsalar dahi coğrafyacıların onlardan aldıkları hususlar, onlardan alıp coğrafi metinlerde *çalıştırdıkları* kavramlar, bakış açıları
- iii. Coğrafyacıların ilgili kişi/failde ya da yaklaşımda *buldukları* bağlam, kavram, kritik noktalar ekseninde gerçekleştirdikleri çalışmalar (teorik ve pratik yaratımlar, uygulamalar).

Yukarıda da ifade edildiği üzere tüm bu üçlü birbirleriyle dolayımınarak kritik edilmiş, konunun *doğası* sıklıkla bir sıralamayı kaldırmamış ancak yazarken metinde bir akış ve anlam alanı gözetilmiştir. Mekânsal dönüş referans olarak alınabilen, mekânı öne çıkararak “mekân çağı” tespitine dahil olan ve bugün toplumsal ve politik alanda mekânsal görüyü etken kılabilen yaklaşımlar ve aktör²⁴ler çalışmanın başlıca uğraklarını

²⁴ Çalışmanın bu bölümünde önemli bir noktayı açmakta fayda bulunmaktadır. Metinde yer alan farklı düzlemlerde de olsa iki çeşit *aktör*den bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki uluslararası bağlamda mekânsal dönüş sürecinin bizzat kendisine katkı sunmuş ya da sürecin adını koymuş isimlerdir. Tez çalışmasının kuramsal-kavramsal arka planı ve teorik kapsamında söz konusu isimler, konjonktürel olaylar, akımlar ve konuya dair diğer unsurlar arasında başat bir konumda yerini almaktadır. Çalışmada yer alan diğer aktörler ise, empirik kısma da konu olan ve çalışmanın görgül analizlerinde görüşme yapılan, mekânsal dönüş Türkiye ölçeğinde dahil olmuş, kendi çalışma alanlarında mekân/coğrafya (ile) çalışmış kişilerdir. Bahse konu aktörlerden tez çalışması kapsamında neyin kastedildiği, aktörlerin düşünsel ve felsefi olarak nereye konumlandırıldığı önemli bir husustur. Buna göre çalışmada “aktör” kavramı ile oyun kurucu, tanrısal ve özne odaklı bir yaklaşımdan uzak durulmakta, bir çeşit “yapı” ile ilişkiselliğinde aktör/fail alınmaktadır; ancak burada tez kapsamında Anthony Giddens’in ünlü “Yapılaşma Teorisi” (*Structuration Theory*) bahsinde olduğu gibi bir yapı (*structure*)-aktör (*agent*) ilişkisi de kurulmamaktadır. Giddens’in yaklaşımı (2020/1995) aktörü yapı kapsayıcılığında alma ve yapı ile arasında diyalektik bir ilişki kurulması anlamında olumlu olsa da çeşitli bakımlardan sorunlar içermektedir. Yapılaşma Teorisinin aktörü bir özne olarak belirleyen, rasyonel ve farkındalığı yüksek bireyler olarak tespit ettiği, yapıyı ise toplumsal sınıf ve çelişkilerini içermeye zayıf, güç ve iktidar ilişkilerine kör bir sistem olarak aldığı düşünülmektedir. Bu anlamda aktör Roland Barthes’in önce öldürdüğü sonra onun da kısmi etkisiyle yeniden dirilen yazar (*author*) etkisinde kavramsallaştırılmıştır demek yanlış olmaz. Barthes’in söz konusu yaklaşımı tezin ve buraya düşülen notun sınırlarını aşmaktadır; ancak onun yazarı (aktör, fail, vb.) otorite, söz’ün sahibi, statünün temsili ve bizzat kendisi alma anlamında tarihsel bir eleştiriye tabi tutan ve yazarı metinle eşzamanlı varolan, yazı-üstü olmayan bir doğaya bilinçli olarak *indirgeyen* yaklaşımı önemlidir (Seymour, 2017, s. 10, 14). Öznenin modern sonrası dönemde yaşadığı parçalanmışlık, tekinsizlik ve zaten kolektif edimin tarihsel-coğrafi rolü de düşünüldüğünde hem Giddens’den hem de Barthes’den feyz alan ancak her ikisi ile de mesafelenen bir “aktör” kavramsallaştırması tez kapsamında tercih edilmektedir. Buna göre aktörler/failler kolektif çokluğun bir parçası olup, köklerini buralarda bulmakta ve buralara salmaktadır. Aktörün bağlamı olan “yapı” ise kendi başına nötr bir anlamı ifade etme gibi bir iddiayı taşısa da kırılması gereken, kontrol mekanizmalarıdır ve ancak olumsuz olarak var olabilmelidirler. Söz konusu olumsuzluk bahsinde aktör metinde/eylemde yetke sahibi değil, kolektif çokluğun bir parçası, yaşamın gücü ve deneyimin

oluşturmaktadır. Çalışma esasta tarihsel bir akışta gelişse de söz konusu durum doğrusal bir hattı ve geleneksel dönemlendirme pratiklerini reddetmekte, olumsal-bağlamsal (rastlantısal değil) bir *kronolojide* ilerlemektedir. Bununla birlikte *şimdiciiliği* (*presentism*) de yadsıyan çalışma zamansal/tarihsel anlamda olduğu kadar mekânsal olan bakımından da toplumsalla ilişkilenen ilişkiyel realist bir pozisyonu sahiplenmektedir.

Mekânsal dönüşe dair birçok metin konuyu tahmin edilebileceği üzere 1990'lı yıllardan ve kültürel dönüşler bağlamından hareketle ele almakta bunların bir kısmı da 1960 sonu 1970'ler gündeminin Fransız felsefesince içerilen tartışmalara uzanmaktadır. Böylesi bir kapsam genel geçer haliyle çok da ciddi bir sorunsal taşımamakta gibi görünmekteyse de durum sanıldığı gibi değildir. Tarihsel süreci sadece bağlamla yani olay'ı gerçekleştirdiği an'la sınırlı tutmak gibi bir ilksel problemi de beraberinde getirmektedir. Oysaki “bir olguyu değiştirken görmenin tek yolu taranan alanı ve optik vizyonu genişletmektir” (Ergut, 2022, s. 224). Dolayısıyla bahse konu süreçlerden önceki kayda değer tüm *verilerin* -mekânsal dönüşü bir etiket gibi alıp, belli bir döneme sıkıştıran ana akım yaklaşımların aksine- izini sürmek, peşine düşmek, onları kendi bağlamsallıklarıyla ve dahil edildikleri/oldukları bütünde ise ne ifade ettiklerine yönelik bir sorgulama yapmak anlamlıdır. Böylesi bir yaklaşım post bir gündemle ivmelenen mekânsal dönüşün referanslarını, koşul ve arayışlarını sadece bu gündeme borçlu olmadığımızı anlamak açısından da önemlidir. Mekânın ve mekânsal olanın anlam ve eylemine dair sürecin bilinen kavrayışını aşmak için “boşluklara hamle” yapmak da (Ergut, 2022, s. 76) yalnızca bir taktik değil bir bakış olarak işlevseldir. Daha stratejik bir yaklaşım olarak ise nihayetinde mekânın ve mekânla ilgili olanın araştırma gündemi ve araştırmanın yazımında bir/birden çok görünüm varlığı kabulünden hareketle bunun çoğunlukla modern-postmodern gerilimi ve dayanışmasında gerçekleştiğini ifade etmek

eyleyenlerinden biridir. Bir bakıma ne hiçkimsedir ne de herkeştir (böylesi bir yaklaşımın kuramsal zemini için bkz. Hardt ve Negri, 2011).

mümkündür. Söz konusu sürecin eleştirel coğrafya perspektifinden kırılmaya ihtiyacı vardır ve tezin kapsamı bahse konu arayışa referansla planlanmıştır. Devamla, kültürel dönüşlerin *toplumsaldan kültürele* kayan ajandasında bugün artık mekânsal dönüşün hibrit denilebilecek bir okumasına ihtiyaç vardır ve aynı amaca hizmet etmek üzere bahse konu tarihsellik -1990'lar ve etrafında dolayımlanan sürecin ilişkisel eleştirisine ek olarak- önem taşımaktadır.

Çalışma her ne kadar doğrudan düşünürlerin, yaklaşımların ilksel metinlerinden yol alsada o metinlerin yazıldığı günden bugüne çağırılan kavramların anakronik kalma riski bulunmaktadır. Bu riskin aşılması için de yine yukarıda değinilen vizyonun geniş tutulması bir önlem olarak görülebilir. Kavramların ve yaklaşımların tez çalışmasında belirlenen bölümler dahilinde bir sürekliliği bulunmaktadır ve bu süreklilik belirlenimci bir yerden değil ilişkisel olarak kurulmuş olup, bir dayatma ya da ilerlemeci akışa teslimiyeti reddederek kronolojinin önce-sonra ayrımlarının bir sebep-sonuç oluşturmadığının farkındalığıyla inşa edilmiştir. Ne ki tez kapsamında *seçilen*, irdelenen, ilişkilendirilen tüm yaklaşımları ve kavramsallaştırmaları bugünden geriye bakılarak, belli bir bütünsellikle görebilme olanağına sahibiz. Bu durum yukarıda ifade edilen çeşitli sorunlara dair önlemler ve yöntemlerle aşılması mümkün sorunsallar içermekle birlikte, konuyu *ölçeklerarası* değerlendirebilme imkanı da sunmaktadır.

Bu minvalde tez çalışmasının *kuramsal yaklaşım ve tarihsel arkaplan kısmı* dört alt bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin kurgusu mekânsal dönüşün belirgin bir şekilde görünür olduğu ve kısmen teorize edilip anlamlandırılmaya çalışıldığı 1970'lerden başlayarak 1980'li yıllar ve sonrasındaki dönem, bu döneme referans olduğu varsayılan, referansın ötesinde kendisi de başlı başına bir mekânsal gündemi içerdiği düşünülen ve tam da bu sebeple çalışmada erken mekânsal dönüş olarak ifade edilen 1960-1970'li yıllardan başlayan dönem, bugün mekânsal çalışmaların ve coğrafi görünümün yaygın paylaşımı anlamında da 2000'li yıllara denk düşen süreç olarak kuramsal

bölümlenmeye gidilmiştir. Tüm bu mekânsallığın ön plana çıktığı yaklaşık 50-60 yıllık süreç ise bir anda yaşanmamış, ilksel bir noktadan yol almamıştır. Mekân düşüncesinin seyri, politik ve sosyal teori ile ilişkisi kendine has bir gündemi de koşullamış, işbu gündemden etkilenmiştir. Dolayısıyla mekânsal dönüş önsel olarak kabul edilebilecek mekânın göz ardı edilmesi ve tekrar ön plana çıkması gibi iki başlığa *indirgenebilecek* miras alanları da tez çalışmasında bahse konu dört bölümden biri olarak yer almaktadır. Genel kurgusu yukarıda ifade edilen kuramsal ve tarihsel arkaplan bölümünün alt bölümlerinin kapsamı ve planı aşağıda detaylıca açıklanmaktadır:

Toplumsal teoride mekânın geri plana düşüşü doğrusal bir biçimde her zaman mekânı önemsemeyen yaklaşımlar hasebiyle olmamıştır. Üstelik bu paradigmlar var oldukları dönemlerde coğrafyanın ve mekânsal olanın öne çıkmasına vesile olmuş; ancak çeşitli sebeplerden ötürü katı ve statik kalarak günceli ve toplumsal dinamiği yakalayamamışlardır. İşte mekânsal ile tarihsel ve toplumsal olan arasında beliren açılma böylelikle giderek bir yarılma halini almıştır. İlk yarılma “Mekânın Bastıranlar-Müellifler” alt başlığında ele alınırken, bu noktada da içsel ve dışsal etkenler üzerinde durulmakta, mutlakçı yaklaşımlar ile görelî mekân anlayışlarının önemli bir kısmı coğrafi paradigmlar kapsamında içsel müellifler, Ortodoks Marksizm ise tarihselciliğe ağırlık veren, ilerlemeci ve ereksel hattıyla dışsal müellif olarak alınmaktadır. İkinci alt başlık olan “Mekânı İleri Sürenler- ‘Direnenler’ ya da ‘İtiraz Edenler’”de dönemin aykırı seslerine odaklanılmaktadır. Bu seslerin başlıcaları; anarşist coğrafyanın da köklerini oluşturan Elise Reclus ve Peter Kropotkin’in görüşleri, ütopyacı sosyalistlerin sosyo-mekânsal tasarımları ve genellikle Marksist literatürde farklı görüşleriyle (hegemonya, aydın sorunu vb.) bilinen ve bu yüzden Marksist yazında coğrafi görüşleri, coğrafi yazında ise kendisi ve Marksist coğrafi analizi marjinde kalan Antonio Gramsci’nin yazılarıdır. Bahse konu süreçlerin tümü tezin ikinci ana bölümü olan “*Mekânsal Dönüş*

Öncesi: Mekânın Bastırılmasının Müellifleri le Mekânsal Dönüşe İlham Olanlar” başlığı altında irdelenmektedir.

Bir sonraki bölüm olan “*Erken Mekânsal Dönüş: Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşım ve Marksist Eleştiri (1960’lar-1970’lerden İtibaren)*” ise mekânsal dönüşün daha görünür referanslarına ve görece erken dönemine odaklanmaktadır. Dolayısıyla ismi hümanist olsa da fenomenolojik yaklaşım belirtildiği üzere güncel olarak çalışılmakta, Marksist yaklaşım ise David Harvey’le birlikte neredeyse coğrafyadaki ana akımlardan biri olarak güncelliğini korumaktadır. Bu kapsamda bölümün ilk alt bölümü “Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşımın Temelleri” olup, iki alt başlık ayırımında konunun temel taşları olan Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty gibi isimlerin yaklaşımlarına ve çalışmalarına odaklanılmıştır. İkinci alt bölüm olan “Marksizm ve Marksizmde Coğrafya: Marksist Eleştiri” başlığı altında ise ilk olarak doğrudan Marx ve özellikle Engels’e gidilmiş bu bölümdeki açılımlar “Kökler: Karl Marx ve Friedrich Engels” alt başlığı altında kendine yer bulmuştur. Devamla, bugün sıklıkla başvurulana ve güncel yaklaşımlar olan David Harvey, Henri Lefebvre ve Manuel Castells’in çalışmaları ve görüşleri “Mekân-Politik Referanslar ve Argümanlar” alt başlığında irdelenmiştir. Mekân konusuna toplumsallık gözlüğünden bakan her çalışmanın uğradığı hatta temel attığı bu iki ismin kentsel-mekânsal-Marksist bağlamına odaklanmak, çoğunlukla “post” bir pencereden alınan mekânsal dönüşün Marksist temellerine (Marksizmin çeşitli varyasyonlarına rağmen) sahip çıkmak açısından, tez çalışmasının diğerlerinden ayrıldığı noktadır. Bilhassa Friedrich Engels’i coğrafi bağlama dahil etmek (Gramsci örneğindeki gibi) sıra dışı olmasa da farklı ve özgün bir arayışın sonuçlarıdır.

Mekânsal dönüşün 1980-1990’lar döneminde filizlendiği toprak geleneksel Batı felsefesinin eleştiri konusu olması daha da ileri gidilirse o güne değin süregelen düşünüş biçimlerinin çok yönlü sorgulanması ile beliren, konumların/konumsallığın deşifre

edildiği, aidiyetlerin ise yerinden edildiği bir ortamı imlemektedir. Mevcut paradigmların kritiği bilginin kendisinin olduğu kadar bilginin üretimini de problematik haline getirirken, tarihasırı kavramsallaştırmalar ve kabuller ifşa edilmiştir. Postyapısalcı yaklaşımların açtığı bu güzergah, postmodernizm ile veçhelenmiş ve önemli bir boyuta ulaşmıştır. Coğrafyanın yıldızı ise bahse konu süreçte yeniden parlamakla kalmamış, sürecin özgül yanlarından biri olmuştur. Bahse konu yaklaşımlar eleştirel pozisyonlarını coğrafi olanla ve coğrafya yaparak sağlamlaştırırken, coğrafyadan mevcut görü ve kabullerin yıkımında faydalanmışlardır. Daha demokratik bir bilgi alanı arayışında tarih/zaman adeta daha geleneksel ve statükocu olanı, bir anlamda erki temsil ederken, coğrafya/mekân ise “dikotominin tali tarafı”nı, tam da bu sebeple “öteki”ni temsil etmektedir. Bahse konu dönemin ve önde gelen isimlerinin *tersyüzcü* bakış açısı düşünüldüğünde ironik olarak coğrafyanın nasıl da anlamlı bir yere konulduğu daha iyi anlaşılacaktır. Üç alt bölümden oluşan bahse konu “post” bağlamlı “*Mekânsal Dönüşün Olgunlaşması: Post-Paradigmatik Dönem, Mekânın Sorunsallaşması ve İmkanları (1970’ler ve 1980’lerde İtibaren)*” başlıklı bölümde ilk alt bölüm postyapısalcı köklere odaklanmakta olup, özellikle Foucault’nun metinleri coğrafi bir görüyle kritik edilmektedir. Genel bilgi problematiği, geçekliğin inşası, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin sorunsallaştırılması gibi hususların yanı sıra ve esasta bunların coğrafi bilgiye etkisi, doğrudan coğrafi nesnenin kendisine yönelen arayışların içeriği üzerinde durulmaktadır. İkinci alt bölüm postmodernizm ve mekânsal açılımına dair bir analize girişmekte, bu anlamda Baurdillard’ın coğrafi olan ya da coğrafyaya yönelim sunan çalışmaları irdelenmektedir. Bu bölümde son olarak ise post-paradigmatik perspektiften mekânsal ve coğrafi olanın nasıl yorumlandığı, nasıl çözümlenip, yeniden inşa edildiğini anlamak üzere mekânla kurdukları ilişki sorgulanmış, tartışılmıştır.

Mekânsal dönüşün kazanımlarına, bir anlamda da devamlılığına, yerleşik hale gelmesine işaret etmek üzere kurgulanan, mevcut sosyo-politik ve ekonomik -kentsel hareketlerin, toplumsal mücadelelerin mekânsal yönlü oluşu bahse konu bölüme etkileyen bir diğer faktördür. “*Mekânsal Dönüşün Devamı: Süreğen ve Yeniden Mekânsal Gündem (2000’lerden İtibaren)*” başlıklı bu bölümün “Feminizmler ve Coğrafyayı *Dünyevileştirmek*” isimli alt bölümünde ilk olarak feminizmin bir *bilme* ve yorumlama biçimi olarak sunduğu eleştirel ve özgürleştirici perspektif üzerinde durulmaktadır. Sonrasında alandaki kurucu metinler ele alınarak, bunların coğrafyaya içkin yönleri değerlendirilmektedir. Deneyimi, davranışı önceleyen ve kurulu, verili bilginin ve kabullerin yıkımı anlamında da Feminist ve *queer* yaklaşımın önde gelen ismi Judith Butler’ın görüşlerine hem bilgibilimsel bir sorunsal anlamında hem de mekânın inşai rolüne dair çıkarım anlamında yer verilmektedir. Son olarak ise feminist coğrafyanın varlığı ve imkanlarına kısaca değinilmektedir. Bölümün bir sonraki alt başlığı ise “Mekânın Dijitalleşmesi, Modern Figüratif Temsiller ve Yeni Mekânsal Kavrayışlar” olup, özellikle dijital alanda ve medya çalışmalarında mekânın sanal olarak alınıp, bir anlamda rafa kaldırılırken sonrasında konum tabanlılık ve nesnelerin mekânsal veri ile ilişkilendirilmesi ihtiyacı ve neticesinde mekânsal *verinin* ve açıklamanın yeniden öne çıkışı süreci toplumsal bağlamla anlamlandırılmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Son yıllarda oldukça önemli hale gelen konum verisi sanal uygulamaların başat unsuru haline gelmiş ve yerelin bilgisini önemli oranda değiştirmiştir. Bir sonraki alt bölüm ise kökleri yine öncekilerde olduğu gibi 1960 ve 1970’li yıllara götürülebilecek olan sömürge sonrası ya da sömürgeleştirmenin farklı varyasyonları ve güncel biçimi olarak ifade edilebilecek olan post-kolonyal çalışmalar ve konunun Marksist perspektifle alındığı haliyle coğrafi eşitsiz gelişme yaklaşımıdır. Bu kısımda kapitalist ve yayılcı eleştirinin yattığı kültürel, ekonomik ve toplumsal ayrışmaların coğrafya ile okunması üzerinde durulmaktadır. Bahse konu yaklaşımlara

haiz coğrafi görü açığa çıkarılmakta, coğrafyaya *el veren* içerimleri tartışılmaktadır. Postkolonyalizm ve mekân ilişkisi uluslararası yazında da hala açığa çıkarılmayı bekleyen kritik bir meseledir. Bu bölümde yer alan dördüncü başlık ise iktisat disiplininde mekân kavramının öne çıkması, “eski” ve “yeni” ele alınışları, kuramda ve teoride kendine yer bulması anlamında “İktisat Teorisinde Mekânın Seyri ve İktisat-Coğrafya Yakınsaması” başlıklı bölümdür. İktisadın kendi iç paradigma ve dönemleştirme süreçlerinde mekânın/coğrafyanın nasıl, *ne kadar*, neden ve ne amaçla ele alındığı gibi hususlar bu bölümde sorgulanmakta, mekâna yönelmenin koşulları, anlamı ve sonuçları tartışılmaktadır.

Çalışmanın *empirik bölümü*²⁵ ise mekânsal dönüşün yaklaşımlar ve failler ilişkiselliğinde geliştiği kabulüyle ele alınmıştır. Toplumsal, entelektüel, siyasal, iktisadi perspektif, olay ve olgular halihazırda yaklaşım ve faillere dahil nosyonlar ve etkenler olarak kabul edilmekte olup, mekânsal dönüşün ise tam da bu gündemin merkezinde konumlandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla değer ve anlam yüklü bir muhtevaya sahip mekânsal dönüşe ilişkin bir sorgulamanın *duyarsız* bir araştırma yöntemi ile ele alınması çalışma için mümkün olmayıp, doğrudan çalışmalarında mekânla ilgilenen, mekânsal görüyü sahiplenene kişi/faillerin kendi pratiğine (ve teorisine) *gidilmesi* çalışmanın içeriği, sorunsalı, iddiası ve yöntemsel bütünlük arayışı düşünüldüğünde olmazsa olmaz bir yerde durmaktadır. Katılımcıların/görüşmecilerin varlığı aynı zamanda tezin başlıca olgusal ayağı da olup, bu durum katılımcı varlığının gerçeklikle temas edilen olma durumundan fazlasıdır. Katılımcı ifadeleri *salt* imgesel ve söylemsel dünyanın tezahürü olmayıp, -görüleceği üzere- mekân/coğrafya ile ilişkilenecekleri bile *salt* inşacılığın reddiyesi olarak alınabilir. Dolayısıyla çalışma empirik bölümünü bahsedilen saikler ve arayışlar üzerine kurulmuştur.

²⁵ Tez çalışmasının empirik bölümü esasta “Yöntem” başlığı altında ele alındığından burada detaylara girilmemektedir.

Literatür değerlendirmesi bölümünde de ifade edildiği üzere mekânsal dönüşü bir bütün olarak dinamikleri, içsel -dışsal ilişkileri, bağlantıları ile ele alan çalışma sayısı yok denilecek kadar azdır ve olanlar da süreli yayın ve kitap bölümü şeklinde olup, derinliği ve kapsamı sınırlıdır. Bu az sayıdaki çalışmanın bir kısmı zaten betimleme ve tasnif odaklı iken diğer kısım ise kendi ölçeği ve hacmine uygun araştırma desenleriyle belirli *örneklemelerde* ve belirli bir düzeyde konuyu irdeleyebilmiş ve açıklama getirebilmiştir. Dolayısıyla tez çalışması konuyu akademik bir problem konusu haline getirerek, mekânsal dönüşü kavramsal ve empirik yönlerden sistematik ve kapsamlı bir açıklama girişiminde bulunmaktadır. Bu haliyle bu doktora tez çalışma mekânsal dönüşü hem teorik hem de empirik düzeyde en kapsamlı şekilde ele alan sadece Türkiye’de değil aynı zamanda dünyada da ilk çalışma olmaya adaydır.

Literatür incelendiğinde mekânsal dönüşün bir örneği olarak gerçekleştirilen ya da doğrudan ilgili disiplinin mekânla (coğrafyanın da diğer alanlarla) ilişkililmesi noktasında kuramın kendine odaklanan teori-yoğun çalışmaların nitel tekniklerle ele alındığı görülmektedir. Tez çalışması açısından da önemli olan pratikte konuyu sorgulayan çalışmalar ise sıklıkla nitel kısmen de karma yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. İşbu çalışmada da araştırmanın oturduğu kuramsal zemin, temel analitik soruları, araştırmanın amacı gibi hususlar ve literatürde konunun çalışılma desenleri ve yöntemleri incelendiğinde *nitel araştırma yöntemi* tercih edilmiştir. Çünkü mekânsal dönüşün konumlandırılması, anlamlandırılması ve sistematize edilmesine yönelik bir arayışın katılımcıların düşüncesi kadar pratiğine de odaklanmasını beklemek şaşırtıcı olmaz. Devamla işbu sorgulamanın bizzat faillerin *kendilerine yaptırılması*, kendi pratiklerini kendilerinin kritik etmesi, dolayısıyla özdüşünümsel olarak teori-pratik ve yaşam arasındaki bağlantıları kurma biçimleri, girişimleri, ulaştıkları neticeler tez çalışmasının **empirik kısmının** yükseldiği zemindir. Bu düzlem şöyle tarif edilebilir: İlki katılımcının kendi çalışmalarına nereden baktığı, kendi gözlüğüyle

yaptığı eleştirel okuma; ikincisi mekânı/coğrafyayı teorik düzeyde nereye koyduğu, nasıl anlamlandırdığı ve nihayetinde esasında içiçe geçen bu iki alan arasında kurduğu bağlantı/ilişki. Birbiriyle çalışan bu üç boyut görüşmecilerle yapılan mülakatın sorularını, temalarını ve görüşmecilerden beklenen bilgi ve performansı tanımlamaktadır. Her ne kadar görüşmecilerin otobiyografik bilgileri ve değerlendirmeleri de çalışma için başat verilerden olsa da buradan hareketle bir anlatı analizine ya da farklı türde bir analize gidilmemiş olup, görüşme tekniği, görüşmeci tayini, görüşmeden beklenen verinin içeriği gibi hususlar düşünüldüğünde çalışmanın bir nitel analiz modeli olan *içerik analizi* ile gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Çalışma kapsamında, farklı disiplinlerden 19 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar arasında sosyoloji, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, edebiyat, felsefe ve iletişim gibi 7 farklı disiplinden akademisyenler yer almıştır. Bu geniş disiplinler katılımı, mekân ve coğrafyanın çok boyutlu etkilerini anlamak için zengin bir içerik sunmuştur. Analizler, MAXQDA 2024 Pro programı kullanılarak yapılmış ve elde edilen veriler titizlikle kodlanmıştır. Toplamda 1745 kod üzerinden içerik analizi gerçekleştirilmiş, katılımcı ifadeleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Analiz sonucunda, mekân ve coğrafya perspektifli çalışmaların farklı boyutlarını ele alan beş ana tema ve bu temaların altında alt kategoriler belirlenmiştir. İlgili temalar sırasıyla şunlardır: (1) Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları, (2) Mekâna İlişkin Kavramsal Konumlandırma, (3) Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti, (4) Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif ve (5) Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu. Böylece hem alandaki makro ve mikro teorilerin -ve elbetteki mezo düzeydekilerin de- kabulleri hem de katılımcıların ifadelerinde içerilen alanın gömülü ve otantik bilgisi çalışmada eşdeğer biçimde yerini almıştır.

2. KURAMSAL YAKLAŞIM VE TARİHSEL ARKAPLAN

Bakışımız mekânı kat ediyor ve bir engebe ve mesafe yanılması yaratıyor. Mekânı işte böyle inşa ediyoruz... Bakışımız, önü kesilmediği takdirde, çok uzaklara ulaşabiliyor. Buna karşın, herhangi bir şeyi görmesi, ancak o şeye çarpmasıyla mümkün oluyor; yalnızca çarptığı şeyi görebiliyor. Mekân bakışımızı durduran, görüşümüzün takıldığı şeydir.

Georges Perec, *Mekân Feşmekân*, sf. 129.

Bir yanda akımların kod çözümü ya da yersizyurtsuzlaşması ve diğer yanda onların şiddetli ve yapay yeniden-yerliyuftlulaşmaları (re-territorialisation) olarak çifte bir hareket mevcuttur. Kapitalist makine artı-değer çekip çıkartmak için akımları ne kadar yersizyurtsuzlaştırır, onların kodlarını çözer ve onları aksiyomlaştırırsa, yan aygıtları olan bürokrasi ve baskı, artı-değerden çok daha geniş bir payı soğurarak onları bütün gücüyle yenidenyerliyuftlulaştırır.

Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, sf. 57.

2.1. Mekânsal Dönüş Öncesi: Mekânın Bastırılmasının Müellifleri ile Mekânsal

Dönüş İlham Olanlar

Toplumsal teoride mekânın geri plana düşüşü doğrusal bir biçimde, her zaman mekânı önemsemeyen yaklaşımlar hasebiyle olmamıştır. İlginç biçimde bu yaklaşımlar var oldukları dönemlerde coğrafyanın ve mekânsal olanın öne çıkmasına vesile de olabilmiş; ancak çeşitli sebeplerden ötürü katı ve statik kalarak -ki ileride tartışılacağı üzere mesele sadece bu *atalet* değildir- günceli ve toplumsal dinamiği yakalayamamışlardır. İşte mekânsal ile tarihsel ve toplumsal olan arasında gelişen açılma böylelikle giderek bir yarılma halini almıştır²⁶.

²⁶ Burada önemli bir hususun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Söz konusu başlık altında ifade edilen perspektif coğrafyanın mekânı ele alış biçiminin mekânsal dönüşü olumsuz yönde etkileyen bir unsur olduğu fikrinden çok sosyal teorisinin mekâna yüklediği anlam ve misyonla ilişkilidir. Esasında coğrafyanın mekânı kendisine saik ve konu edinmiş bir disiplin olarak mekânı ihmal etmesi kabulü yerine, mekânın sosyal teori ile buluşma noktasında, mekân-coğrafya disiplini ile kurduğu ilişkinin içeriğine vurgu yapılmaktadır.

2.1.1. Mekânı Bastıranlar: *Müellifler*

1800'lerin sonu ile başlayıp 1960'lara kadar uzandığı varsayılan mekânın bastırılması süreci kökensel olarak iki başlık ile kritik edilecektir. Bunlardan ilki a-mekânsal ya da problematik mekân yaklaşımları içeren coğrafi paradigmlar ya da mekân kavrayışları olup, ikincisi ise tarihselcilik yaklaşımını ön plana çıkaran ve böylece coğrafi olanı bastıran ortodoks Marksizmdir.

2.1.1.1. *İçsel Müellif: Coğrafi Paradigmlar*

Coğrafyacı Edward Soja geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda toplumsal teoride mekânın bastırılması konusunu birbiriyle çelişiyormuş izlenimi veren iki yönelim üzerinden açıklamaktadır. Bunlardan ilki çevresel determinizm yaklaşımı diğeri ise toplumsal süreçlerde fiziksel ve dışsal açıklamaları reddederek insan bilincini kuran yaklaşımdır. Bu yaklaşımda doğadan koparılan toplum ve tarih kendilerine mekânsal olandan ayrı bir özerklik alanı tanımakta, mekânı toplumun arka planı olma rolüne hapsedmektedir. Böylece çevresel determinizmle birlikte eleştirel bir beşeri coğrafya imkanı da çöpe atılmaktadır (2017/1989).

Mutlak Mekân Orijinli Yaklaşımlar

Bugün dahi bir açıklama biçimi olarak kabul edildiği görülen Çevresel Determinizm (*Environmental Determinism*) yaklaşımı, mekân ve toplum arasındaki dolayimli, olumsal ve çok yönlü ilişkiyi felsefi ve coğrafi olduğu kadar etik bir boyuttan da yerle bir eden antropo-coğrafik bir yaklaşımdır. Toplumsal ve tarihsel olanın açıklaması ve anlamlandırılmasında tek (ve çoğunlukla en kuvvetli) açıklama biçimi olarak çevreyi (fiziksel) kabul eden yaklaşımın, bu durumun her koşulda (her dönemde, her toplumda ve her coğrafyada) aynı şekilde gerçekleştiği yönündeki iddiası konunun deterministik kısmını oluşturmaktadır. Çevrenin açıklamanın bir yönü olduğu, şiddeti ve gücünün ise durumun içerimine bağlı olarak olumsal olarak geliştiği gibi diyalektik bir

içerimin çok uzağında olan bu anlayış, bir anlamda coğrafya/mekân fetişizmine kapı aralamıştır. Sorunsal olan bir diğer konu ise coğrafi belirlemenin yönüne ilişkindir. Yöntemsel olarak bilginin üretimi ilk problem alanını oluştururken, bilimsel olma iddiasındaki bahse konu bilginin inşasının söylemsel yönü ve ihtiva ettiği politik yükü (sorun politik yükün varlığından değil, teoride aldığı konumdan kaynaklanmaktadır) ikinci problem alanını oluşturmaktadır.

İlk boyutu tarihsel olarak yanlışlayıp, yola devam etmek mümkün görünmektedir; ancak önemli olan kısım konunun ikinci kısmını oluşturan ideolojik muhtevadır; çünkü bahse konu bağlamın neredeyse dünya tarihini etkileyen sonuçları olduğunu söylemek pek de abartılı olmasa gerek. Avrupalıların ve Avrupalı soyundan gelenlerin sözde üstünlüğü, beyaz adamın doğal efendi ve dünya zenginliğinin doğal mirasçısı olduğu iddiasındaki bu yaklaşımda, kaşifler, misyonerler, tüccarlar vb. eliyle de tropikal dünyanın “aptal, tembel, pis, yozlaşmış ve zalim”liği gibi klişeler üretilerek çevresel/coğrafi determinizm ırkçılık ve emperyalizm için bir payanda olarak kullanılmıştır (Hudson, 1972, s. 147-149). Yaklaşımın önde gelen isimlerinden Ellen Semple (2005) “*Fiziki Çevrenin İnsana Etkileri*” isimli 1911 tarihli makalesinde²⁷ şöyle demektedir (s. 23-26):

İnsan yeryüzünün sunduğu bir üründür. Yeryüzü insanın canına, kanına, hatta aklına ve ruhuna girmiştir.... Tarihteki her problemde iki tane ana sebep vardır: birincisi kalıtsallık, ikincisi fiziki çevre yani insan ve onun fiziki coğrafya şartları, diğer bir deyişle ırkın iç güçleri ve yaşam alanının dış güçleri.... Fiziki coğrafyanın etkisi, ırkların değişen kaderinde değişmeyen bir özelliğe sahiptir.

²⁷ Semple (2005/1911) bu makalede aynı zamanda “Nasıl ki kutup ayısı ya da çöl kaktüsü yaşam ortamından bağımsız anlaşılamaz, insanoğlu da, ekip biçtiği araziden, üzerinde seyahat ettiği topraktan, içerisinde ticaret yaptığı okyanuslardan ayrı düşünülerek anlaşılamaz” demekte (s. 24) ve coğrafya tarihi için zor edinilen bir kazanım olarak insan-çevre örüntüsünü destekleyerek yaklaşmaktadır; ancak bu durumu gerçekleştirirken anarşist coğrafyacı Élisée Reclus gibi ekolojik-toplumsal coğrafya ve insanlık ile yeryüzü ve bölgeleri arasındaki diyalektik ilişkiye dayalı insan-doğa birlikteliğini savunmamış, bunun yerine bahsedildiği üzere emperyal ideolojik amaçlara yönelmeyi tercih etmiştir. Reclus’nün yaklaşımı için bkz. Clark ve Martin, 2016, s.49-51.

Çevresel determinist yaklaşımın sömürgeci bağlamı aşağıdaki uzun alıntıda görülmektedir (Semple, 2005/1911, s.30-31):

Fiziki coğrafya şartlarının Hindistan'ı izole olmaya mahkûm ettiğini farkederek. Kara tarafından çok yüksek dağlar iç kısımlarla ilişkileri güçleştirmekte, deniz tarafında ise batı tarafındaki dağlar, doğudaki lagün ve bataklıklar ile kesintisiz kıyı, İndus ve Ganj nehirlerinin delta bataklıkları okyanus tarafından ulaşımı zorlaştırırlar. Bu gibi bir izolasyonun sonucu cahillik, batıl inanç, düşünce ve geleneklerin sabitliği sonucunu doğurmuştur. Cahillik, izolasyon nedeni ile karşılaştıracak herhangi bir materyalin olmamasından, dolayısı ile sorgulama sürecinin kısıtlanması ve tasavvura imkân tanıyan bilimsel tutumun olmamasından kaynaklanır. Buna zıt olarak, Eski Yunanistan'ın erişilebilirliği ve onun Eski Dünyadaki anahtar lokasyonu bu ülkeye Doğu Akdeniz'in aydınlanma merkezi getirmiştir. Orada elde edilebilen bilgiler geniş karşılaştırmalar yapabilmeye imkân vermiştir. Dolayısı ile bu ülke Atinalı filozofların parlak fikirlerini beslemiş, Yunan sanat ve edebiyatını üreten tasavvur kabiliyetini yaratmıştır... Bu gerçekler tartışılmazdır.

Semple'in "tartışılmaz" dediği noktadan hareketle çevresel determinizmin mekânsal olarak mutlak bir bağlamdan beslendiği, dolayısıyla ilgili coğrafyanın durumunu ve orada yaşayan halkları özcü bir perspektifle ele aldığını söylemek mümkündür. Diğer yandan mekanik bir amaç-araç nedenselliği görünümü verse de yukarıda gösterilen ideolojik bağlamı haklı çıkaracak bir yaklaşımın nasıl da coğrafi kapsamın araçsallaştırılmasıyla ileri sürüldüğü görülmektedir. Konunun ironik yanı ise mekânın bahse konu mücadelede araçsallaşmak bir yana başlıca kurucu unsur olarak öne çıkmasıdır. Dolayısıyla çevresel determinizm, Semple'in metafizik çıkarımlarıyla da örneklendiği üzere, toplumlar ve fiziksel çevrelerine yönelik görünmeyen/öyleymiş gibi kabul edilen ancak sömürgeciliğe ve her türden sömürü ilişkisine ön açan ve bu haliyle apaçık politik mekânsal üretim olan emperyal coğrafi bir yaklaşımdır.

Brian Hudson, 1972 yılında *Antipode*'da yayımlanan "*The New Geography and the New Imperialism: 1870-1918*" (*Yeni Coğrafya ve Yeni Emperyalizm: 1870-1918*) başlıklı makalesinde konuyu kısa ancak açık bir biçimde ele almaktadır. Bu çalışmada Hudson, dönemin coğrafi etkinliğini emperyalizm ile kuramıyla pratiğiyle açıktan bir

emperyal etkinlik, “yeni coğrafya” olarak almaktadır. Ona göre, sömürgecilik ve emperyalizmin coğrafyaya sunduğu imkanlar, coğrafyacıların ve coğrafi örgütlenmelerin desteklenmesine yönelik faaliyetleri sıklıkla ortaya konulmuşsa da coğrafyanın emperyalizme teşne nasıl bir kuram ve uygulama bütünü ürettiği pek de üzerinde durulan bir konu değildir. Çevresel determinist coğrafya ve ırkçı jeopolitik yaklaşım referansında ünlü coğrafyacılar (Halford Mackinder, Friedrich Ratzel ve hatta Paul Vidal de la Blache gibi) kariyerlerini yeni emperyalizmin teşvik ettiği yeni coğrafya yapmalarına borçludurlar. Bu dönemde çeşitli üniversitelerde sömürge coğrafyası dersleri verilmeye başlanmış, sömürge coğrafyası kürsüleri kurulmuştur. Coğrafyanın bu militarist gelişimi deniz aşırı toprakların istilas ve ekonomik kalkınmayla birlikte imparatorlukların büyümesiyle sonuçlanmıştır (Hudson, 1972, s. 140-147).

David Livingstone (2018), Friedrich Ratzel’in görüşlerini çevresel deterministik düşüncenin Alman bağlamı olarak değerlendirmektedir (s. 314). Dolayısıyla çevresel determinist yaklaşımın Avrupamerkezci savları farklı bir içerimde daha siyasi ve daha tehlikeli bir yerden -Hudson’ın da gönderme yaptığı gibi- Jeopolitik perspektifle gündeme gelmiştir. Siyasi coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Ratzel hem bilimsel hem de ideolojik köklere sahip “*lebensraum*” (yaşam alanı) kavramıyla jeopolitik yaklaşımın öncüsü kabul edilmektedir. *Lebensraum*, Ratzel’in Darwinci yaklaşımı uzamsal ve çevresel boyuta yerleştirmesi olarak görülebilir. Buna göre kavram, toplum üyelerinin metabolik gereksinimlerine ve çevresine göre olan sınırlarının özellikle nüfus artışı sebebiyle coğrafi genişlemesini desteklemektedir. Terimin iki temel unsuru kilit önemdedir. İlki genişleme/genişletme ihtiyacının doğal sonucu olarak göç ve ikincisi belli bir türün mekânsal işgali ile ilgili olarak kolonizasyondur (Smith, 1980, s. 53-54). Özellikle Ortaçağ’dan itibaren Alman devletlerindeki aşırı nüfus baskısı, Almanların Doğu Avrupa’ya yönelerek buralarda

kolonileşmesi sonucunu doğurmuştur. 20. Yüzyıla gelindiğinde bahse konu topraklar Slavlar ve Yahudiler eliyle bozulmuş olarak görülmüş ve *efsanevi* Alman tarihine atıflar yapılarak bu çarpık anlayış Nazilere kadar götürülmüştür (Bankier, 1990).

Yine izleri Nazilere kadar götürülmenin ötesinde doğrudan Nazi ordusunda yer almış bir general olan coğrafyacı Karl Haushofer'dan bahsetmek mümkündür. Haushofer'in jeopolitik kuramda ön saflarda yer almasının nedeni geliştirdiği “pan-bölgeler” yaklaşımıdır. Pan-bölgeler, onun desteklediği pan-fikirlerin (panislamizm, panamerikanizm, panasyanizm gibi) coğrafi ulusötesi/ulusaşırı açıklamasıdır (s.4). Yaklaşımına göre dünya dört ayrı pan-bölgeye²⁸ ayrılmakta olup, “merkez” ve “çevre” ülkeleri dikey hatlar şeklinde birleştirmektedir. Bölgeler ayrımının mantığı güçlü devletler ve onların etki alanı varsayımına dayanmaktadır (O'Loughlin ve van der Wusten, 1990, s. 4-5).

Marksist coğrafyacı Neil Smith, *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi* (2017) isimli kitabında “19. Yüzyıl Britanya'sında yeni coğrafya ekolünün babası” Mackinder'i coğrafi alansal farklılaşma kuramlarını *abartan* dogmatik bir girişimin devamlılarından olarak kabul etmektedir. Toplumsal etkinliklerin coğrafi ortamdaki farklılıklara göre açıklanması coğrafyada olağan bir tarzdır ve bölgeler arasındaki ekonomik farklılaşmayı anlamak üzere yola çıkan bu açıklama biçimi ileriye götürülerek belirlenimciler ve Mackinder²⁹ örneğinde olduğu gibi ülkeler arasındaki siyasi farklılaşmaya da uygulanmıştır (Smith, 2017, s. 153-154). Mackinder (2018/1919) emperyalist bir modeli temsil eden ve etkisi 1945 yılı sonrasına dahi

²⁸ (1) Anglo-Amerikan pan-bölgesi Amerika Birleşik Devletleri'nin baskın olduğu Kuzey ve Güney Amerika kıtalarını, (2) Pan-Avro-Afrika bölgesi Almanya ve etki alanı olarak Afrika kıtasını, (3) Pan-Asya bölgesi Rusya'nın etkili olduğu kuzey ve orta Asya'yı, (4) Pan-Pasifik ve Uzak Doğu pan-bölgesi ise Güney Asya, Doğu Asya, Avustalya'yı içermekte olup, etkin ülke Japonya'dır (O'Loughlin ve van der Wusten, 1990, s. 5-9).

²⁹ Smith'in doğrudan alıntılıdığı paragrafta Mackinder, bölgesel/mekânsal eşitsiz büyümeyi “bazı ülkelerin diğerlerinden daha yetenekli ve daha gayretli olmalarına bağlı değildir; büyük ölçüde yeryüzündeki verimlilik ve stratejik fırsatların eşitsiz dağılımının neticesidir” şeklinde değerlendirmektedir (Smith, 2017, s. 155).

uzanan yayılcı ABD politikalarına da altlık sağlayan, coğrafya tarihinde bilinen ismiyle “Heartland Tezi³⁰”nin sahibidir ve tezin temel özelliği Alman jeopolitik yayılcı yaklaşımlarının da etkisiyle dünya imparatorluğu fikrini içermesidir. Mackinder’in teorisi şu meşhur cümleleriyle özetlenmektedir (s. 106): “Doğu Avrupa’ya hükmeden Heartland’e de hükmeder, kim Heartland’e hükmederse Dünya-Adasına da hükmeder, kim Dünya-Adasına hükmederse o Dünya’ya da hükmeder.”

Sonuç olarak hem çevresel determinist yaklaşım hem de bilhassa Alman jeopolitiği neredeyse mekânsal dönüşle birlikte kırılıncaya kadar sürecek bir coğrafi çekimserliğe, mekânın yeniden ileri sürme konusunda bir çeşit sinizme yol açmıştır.

Coğrafya yaklaşık olarak 1920’lerden başlamak üzere ve sonraki elli yılı da içerisine alacak şekilde bir anlamda *tersine evrilmiş*, “Immanuel Kant’ın ayrıcalıklı hayaleti, akademik coğrafya disiplinin daha da yalıtılması için kullanılmıştır” (Soja, 2017/1989, s. 53) Kant’ın mekâna ilişkin felsefi görüşlerinin özellikle Bölgeselci yaklaşımda belirlediği şekliyle coğrafyaya doğrudan yansımaları olmuştur. Bu ilişkilendirme esasta devamcılar eliyle özellikle de Carl Ritter, Friedrich Ratzel, Paul Vidal De La Blache ve Alfred Hettner gibi coğrafyacılara sayesinde olup, 19. Yüzyıl sonlarından başlayarak 1950-1960’lı yıllarda hakim paradigma olan pozitivist coğrafi anlayışa kadar sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Mekânın Kantçı anlamda zihinsel ve özne odaklı olması ya da empirik olmaması, doğasında metodolojik olarak genelleme ve *indirgeme* ya da nicelleştirme uğraşını da boşa düşürmektedir. Böylesi bir yaklaşımın yöntemi de

³⁰ Mackinder (2004/1904), Kraliyet Coğrafya Derneği’nde sunduğu, doğal çevre ve politik organizasyon arasındaki paralelliklerden hareketle büyük coğrafi iddialar içeren “*The Geographical Pivot of History*” (*Tarihin Coğrafi Eksen*) isimli bildirisinde Avrasya’yı “doğal güç alanı” olarak tespit etmekte ve Avrasya’nın merkezini de “eksen bölge” (*pivot area*) şeklinde değerlendirmekte ve buraya hâkim olan devletin de (*pivot state*) tüm dünyaya hâkim olacağını iddia etmektedir. Eksen bölgenin özelliği kendi kendine yetebilir olmasıdır. Mackinder, eksen bölgenin çevresini hilal şeklinde kuşaklara ayırarak, bir çeşit mekân hiyerarşisi oluşturmuştur. Eksenin alt kısmı, “iç kenar kuşak” (*inner crescent*); Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin’i; “dış kenar kuşak” (*outer crescent*) ise İngiltere, Güney Afrika, Avustralya, ABD, Kanada ve Japonya’yı kapsamaktadır. Barbarlık (*barbaric chaos*), bilinmeyen topraklar (*unknown space*) karşısında Anglo-sakson medeniyeti güzelleyen göndermelerle de dolu olan tezin mega-siyasi coğrafi boyutu, içerden başlamak üzere aşama aşama dışarı doğru hakimiyet kazanan, yayılan/genişleyen sonunda tüm “dünya adası”na (*the World-Island*) hükmetmesinden gelmektedir.

betimleme-tasvir olmaktadır. Bu durumu biligibilimsel bir bunalım ve pragmatik yetersizlikler olarak tasnif etmek mümkündür (Yavan, 2014a, s. 45-46): Biligibilimsel olarak coğrafyanın Bölgeselcilik yaklaşımı genellenebilir değil istisnacıdır, açıklayıcı değil tasnifçidir, kırsal ve durağan dünyaya dönük olduğundan kent yaşamını açıklayamamaktadır ve problem odaklı olmayıp olguları toplayıp listeleyen, katalogcu bir yapıdadır. Bölgesel coğrafya yaklaşımı, doğa ve fiziki koşulların dayatıldığı, edilgen bir anlayış üzerine kurulu olarak ele alınan coğrafyanın, *kendisi için* bir gelenek, bir disiplin olmaya çalıştığı bu yıllarda, yaslandığı kuramsal temeldir³¹. Coğrafyanın kendisine yer açma uğraşında “mekânın biricik (*unique*), eşsiz ve kendine özgü olan karakterlere sahip olduğunun kabul edilmesi –mekânsal determinizm- ve bölgesel farklılıkların betimlenmesi –alansal farklılaşma- gibi temaların kullanılması” yeni bir “coğrafi kimlik” oluşumuna işaret etmektedir (Tuysuz ve Yavan, 2012, s. 393).

Bu yeni anlayışın, tarihsel olarak eski; ancak bilimsel ve sistematik coğrafya açısından yeni kabul edilmesi konuya insan ögesini dahil etmesi -paradigmatik anlamda bir çeşit *öznenin* yeniden belirlenmesi de demek mümkün- ve bölgesel olarak tanımlanan yeni bir ölçek üzerinde durmasından ileri gelmektedir. Bu anlamda Fransız Bölge geleneğinin en önemli temsilcisi olan Vidal de la Blache için insan faaliyetinin doğa üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta, bölge, kültür ve doğayı beraber içermekte ve fiziksel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve tarihsel boyutları kapsamaktadır (Özgüç ve Tümerterkin, 2012, s. 213-225). Blache’a göre; yeryüzündeki tüm yerler, birbirleriyle eşgüdümlü olduğundan, karşılık ilişkileriyle, her yerde varolduğu kabul edilen genel unsurlar çerçevesinde ve belirli bir sürekliliğin varlığı da gözetilerek açıklanmalıdır (akt. Özgüç ve Tümerterkin, 2012, s. 216). Doğal peyzajın değil, kültürel peyzajın coğrafyanın çalışma alanı olması gerektiğini söyleyen Carl Sauer’e göre ise, “coğrafya belirgin bir şekilde antroposentriktir” ve insan doğanın bir parçasında yaşar, kendini

³¹ Başlıca temsilcileri Richard Hartshorne, Alfred Hettner, Paul Vidal De La Blache, Carl Ritter, Friedrich Ratzel olarak ifade edilebilir.

sınırlandırır ve onu değiştirir (Sauer, 2005/1925, s. 62). Dolayısıyla coğrafya, doğanın bir bölümünde, toplumsal olarak geçmiş ve gelenekleriyle var olan insanın, tarihsel-bölgesel-kültürel izlerini incelemelidir.

Farklı kültürlerin etkisinde farklılaşan ve tarihsellik sürecinde anlamlandırılan bölgeler, buna göre “eşsiz” ve “biricik” olarak görölmektedir. Bölgelerin ilişkili oluşu ve bir bütünün parçalarını oluşturması ise *teklik*le çelişen bir duruma değil, bütün-parça arasındaki dengeye/uyuma ve ereksel birlikteliğe işaret etmektedir. Bölgelerin “tek olduğu” varsayımı, incelemelerin genelleştirme üzerine değil, özelleştirme üzerine kurulması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla idiografik-betimleme, bölgesel coğrafyanın metodolojisini oluşturmuş, bölgelerin çeşitli özelliklerinin herhangi bir analitik ya da sistematik çerçeveye göre olmayan tasviri yoluyla alanların monografik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.³² Benzer bir şekilde Soja (2009, s. 20), “olguların alansal ayrışması” olarak adlandırılan coğrafi açıklamanın “sonuçların ayrıntılı betimlenmesinden fazlası” olmadığını, betimlemeye dönük materyalin toplanarak zararsız bir temsille ifade edilmesinin sağlandığını belirtmektedir. Dolayısıyla Bölgeselci içerimin *nasıl* ve *neden*’e yönelik herhangi bir analitik yöntem ve amaç gütmekten yalnızca sonuçlar üzerinden edilgen bir yerden çıkarım yaptığını savlamaktadır.

Görelilik Mekân Orijinli Yaklaşımlar

Stuart Elden (2009), sosyal bilimlerdeki daha geniş bir gelişmenin parçası olmasının yanı sıra coğrafyadaki nicel devrimi, coğrafyanın “mekânsal bilim” olarak yeniden kavramsallaştırılması olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşım mekânın hem sosyal bağlamı hem de bireylerin eylemlerini koşullandıran temel bir değişken olması fikrine dayanmakta olup, “mesafe ve düzenleme sorunları” ile “yön ve bağlantının

³² Bu akım nedeniyle coğrafyanın sosyal bilimlerdeki güncel gelişmelerin uzağında kaldığı yönündeki bir tartışma için bkz. Işık, 1994.

önceliği” temel sorunsallardır. Mekânsal ilişkiler mekânsal düzenle anlaşılmaya çalışılmakta, nesneler ve olaylar mekânsal yakınlıkları ve ilişkileri bakımından önem kazanmaktadır. Matematiksel yöntemler ve sayısallaştırma ölçülebilen ve hesaplanabilen bir mekân anlayışını desteklemektedir. Dolayısıyla görelî mekân anlayışına yaslanan bu coğrafi yaklaşım pozitivistlikten güçlü bir şekilde etkilenmektedir (Elden, 2009, s. 263).

Empirik temellere dayanan pozitivist mekân yaklaşımı, mekânın bilgisinin edinilmesinde mekânın soyutlanması, sayısal bir temsile indirgenmesi sürecine yönelmektedir. Duyum-deneye dayanan olgusal dünya izafi/görelî olduğundan, bu bilginin mantıksal süzgeçlerden geçirilmesiyle yasalara gidilir ve işte “görelî/göreceli mekân” kavramsallaştırması da böyle bir noktadan hareket etmektedir.

Burada İlhan Tekeli’nin (2010) işaret ettiği ve durumun ironikliğini tespit eden önemli bir noktayı vurgulamak yerinde olacaktır (s. 77). Mekânı görelî kabul eden bu yaklaşım ifade edildiği gibi mekâna inşacı da yaklaşmayı gerektirmektedir. İnşacı yaklaşım, mekânı verili kabul eden bir önceki dönemin mutlak mekânına göre daha ön planda ele almaktadır. Yani mekânı doğasında varolan bir nesne yerine, nesnelerin görelî konumlarına göre varolabilen olarak değerlendiren yaklaşım bir anlamda onu verili kabul eden özcü yaklaşıma göre işin içine daha çok katmaktadır. İronik olan ise pozitivist tutumun mekân fetişizmi yaptığı yönündeki eleştiridir. Burada yeniden Tekeli’ye (2010) dönmekte yarar var (s. 78):

Gerçekte mekânın göreliliğini kabul etmiş bir yaklaşımın mekânsal fetişizmle eleştirilmesi beklenemez. Göreliliğinin kabulünde mekânı fetişleştiren bir şey yoktur. Bu kanıyı doğuran şey, önerilen kuramın iç belirleyiciliğinin yüksek tutulması ve dış faktörlerle müdahale edilmeye kapalı kalmasıdır. Bu ise toplumsaldan ya da bireylerin seçmelerinden etkilenmeye kapalı kalması demektir. Böyle olunca da mekânı fetişleştirme eleştirisi ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda ifade edilen mekânsal epistemolojiye oturan Viyana Çevresi odaklı neo-pozitivist yaklaşım 1920’li yılların başlarından itibaren bilimsel alanda hâkim hale gelse de coğrafya anakronik olarak hala Bölgeselci yaklaşımın etkisindedir (Yavan, 2005). Beşeri coğrafya alanına neo-pozitivizmin girişi ile coğrafyada kantitatif devrim başlamış, yeni bir paradigmaya geçilmiştir. Schaefer’in 1950’li yılların başlarındaki çalışmaları bu geçişte önemli bir rol oynamıştır. Yeni paradigmaya göre beşeri coğrafya insan faaliyetlerinin mekânsal organizasyonunu betimleme ve açıklama işini üstlenmiştir (Tekeli, 2010, s .75). Bu dönemde iki farklı türde faaliyet söz konusudur: Bunlardan ilki Viyana Çevresine ait olan insanın yeryüzündeki faaliyetlerinin izlenerek buna ilişkin mekânsal genellemelere gidilmesi, düzenlilikler (*pattern*) çıkarılması ve tümevarımsal olan bu yolla mekânsal organizasyonlara dair yasalara ulaşılmasıdır. İkincisi ise, daha tümevarımcı bir mantıktan hareket eden yerseçimi kuramcıları ve bölge bilimcilerine aittir. Mikro ekonomiye mekân boyutunu katmaya çalışan bu yaklaşımda insan faaliyetlerinin kabul edilen mekânsal organizasyonları empirik olarak test edilmeye çalışmıştır (Tekeli, 2010, s. 76). Pozitivist coğrafyanın yerlerin ve insanların görelî konumuna dayanan içeriği, önceki dönemin haritalardan oluşan temsil dilinin yerine yeni bir mekânsal dil koymaktadır. Özgüç ve Tümertekin (2012), bu dili “yüzeyler, yayılmalar, hareketler, düğüm noktaları, kanallar vb.” olarak tanımlamaktadır (s. 265).

En az pozitivist coğrafi düşüncenin tarihsel kökleri kadar üzerinde durulan bir diğer nokta da coğrafyanın “pragmatik olma, saygıdeğer ve işe yarar bir disiplin inşa etmesi”ne ilişkindir. Coğrafyanın pozitivist biçimi, ifade edildiği gibi genellemelere ulaşmaya ve bu genellemeleri test etmeye dayalıdır. Bölgesel yaklaşımın idiografik ve istisnacı yapısı ile ateorik içeriği, 1950’li ve 1960’lı yılların çağdaş bilim dünyasının uygulamaya, karşılaştırmaya dönük nomotetik yöntemlerini karşılamamaktadır (Yavan, 2005). Pragmatik yetersizliği ise Amerika’da II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan

bağlamsal ve tarihsel koşullarla ilgilidir. Diğer yandan dönemin kalkınmacı ve yayılmacı ruhu ve savaş ortamı farklı yerelerde uygulanabilir. Coğrafyanın hem akademik anlamda çağını yakalaması hem de söz konusu politik araçsallaşma ile prestijli hale gelmesi dönemin iki temel motivasyonudur. Konunun siyasal ve mekânsal boyutunu ortak yürüten bir tartışma içeren “*From Surfaces to Networks*” (*Yüzeylerden Ağlara*) isimli makalesinde Warf (2009), modern dönemin mekânsal pratiği ve mekân tasarımını vurgulamak için “yüzey” kavramını kullanmaktadır. Modern geleneğin tümüne birden gönderme yaparak yüzeylerin, modern kapitalizm altında yükseldiğini, sermaye birikim döngüsüne yardım ettiğini, ulus-devletlerin doğuşunu ve sanal bilginin egemenliğini desteklediğini belirtmektedir (s. 59). Soja ise, diyalektik olmayan, sabit ve devinimsiz mekânsal içerik ve böylesi coğrafi bilgilerden oluşan pozitivist bağlamın hem Batı’da hem de Doğu’da askeri istihbarat, iktisadi planlama ve imparatorluk idaresi için yararlı bir kaynak olduğu görüşündedir (2009).

Diğer yandan pozitivist coğrafya yaklaşımını tümünden olumsuz bir aşama ya da perspektif gibi görmek yanlış bir tutum olacaktır. Özgüç ve Tümertekin’in (2012) de belirttiği gibi bu yaklaşım coğrafyada yeni pencereler açmış, bilim dalının sınırları genişlemiş, diğer bilim dallarıyla yakınlaştıkça çeşitli yöntemler ve teoriler coğrafyaya dahil edilmiştir. Bugün de kantitatif coğrafyanın bir uzantısı olan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve benzeri teknolojik yaklaşımlarla farklı alanlarda etkinlik gösterilmektedir (s. 270). Buna önceki dönemlerde tümüyle tasvirici ve teorik bir arka plandan yoksun olan coğrafyanın, analitik ve sistematik bir metodolojiye ve kavramsal –kuramsal bir içeriğe kavuşmasını da eklemek gerekmektedir.

2.1.1.2.Dışsal Müellif: Ortodoks Marksizm

Marksizmin sıklıkla tarihselciliğin yükselişinde oynadığı rolden bahsedilmesi bilinen bir durumdur. Diğer yandan kendi içinde ayrımları, izlekleri ve dönemeçleri olan Marksizmi -sonradan mekânsal dönüşün beslendiği asli kaynaklardan biri olacağı

da düşünülürse- topyekun sınırları katı ve kesin bir ihtivaya hapsetmek pek gerçekçi olmayacaktır.

Soja (2017/1989), Marksizmle paslaşan coğrafi süreci şöyle ifade etmektedir (s. 45): 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan iki modern hareketten biri olan Marksizm (diğeri pozitivism) mevcut ortodoksilere karşıt, asi bir yaratıcılık sergileyen avangard bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise hegemonik ve katı biri biçim alıp, bu süreçte Marksist hareket “daha muhafazakar ve pragmatik ‘Doğulu’ akım” ile mekânın yeniden ileri sürülmesi ve tarihselcilik eleştirisini üstlenecek olan ve “çevresel” kalan Batı Marksizmi arasında coğrafi olarak ikiye bölünmüştür. Ancak mekânın bastırılması sürecine dönülecek olursa Soja’nın burada Batı Marksizmi ve eleştirel beşeri bilim arasındaki yaratıcı ortaklığının mekân aleyhine geliştiği söylediğini hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Her ikisinin de insan bilinci ve toplumsal istencin özgürlükçü yanına ve “tarihin yapılması” örneğinde olduğu gibi toplumsal güç ve devrimci öznelliğe odaklanması tarihsel tahayyülü yükseltirken mekân açısından aynı sonucu ortaya çıkarmamıştır.

Burada önemli bir husus Marksizmin anti-Hegelci formülasyonunun mekânsal olana yönelik dogmatik eleştirisidir. Hegel felsefesinde aile-sivil toplum ve devlet diyalektiğinde, ailenin anti tezi olan sivil toplum yadsınarak devlet düzeneğinde sentezlenmektedir. Devlet toplumsal ilerlemenin ereğidir ve belirli mekânsal sınırları bulunmaktadır, tıpkı ulus-devlet örneğinde olduğu gibi. Dönemin Marksistleri için ise bu durum ulus-devlet eleştirisinden hareketle coğrafi özelliğin eleştirisine kadar uzamıştır. *Teritoryal* bir alan olarak devletin mekânsal çözümlemesi tam da Marksist analitiği gerekli kılrsa da dönemin Ortodoks Marksistleri Hegelci devlet ve onun mekânını özdeş alarak toplumsal ve siyasal açıklamayı olduğu kadar coğrafi analizi de yoksun bırakmışlardır. Soja da (2017/1989) benzer -ve ironik- olarak dönemin Marksist anlayışının bölgecilik ve ulusçuluğun dünya proletaryası için tehlikeli olduğu fikrinden

hareketle mekâna dışsal bir evre olarak değil zihinsel sezgi olarak yaklaşan indirgeyici bir bakış açısı taşıdığını ifade etmektedir. Oysaki bizatihi devletin kendisi hem özgül bir mekânsallaşmanın üretimi hem de bu mekânsallaşmayı doğuran etken kurumlardan biridir.

2.1.2. Mekânı İleri Sürenler: Direnenler ya da İtiraz Edenler

1900’lerin ortasına kadar süren bu mekânsal geri çekilme esnasında sesi çok duyulmasa da mekânı talep etmeye devam eden, coğrafi içerimin önemini savunan kimi teorizasyonlar mevcuttur. Anarşist coğrafya ve İtalyan Marksizminin nl ismi Antonio Gramsci bu bağlamda verilebilecek başlıca örneklerdendir. Bunlara Annales Okulu³³, Chicago Okulu ve Kent Ekolojisi yaklařımı³⁴, kentsel ve bölgesel planlama doktrinleri, emperyalizm karşıtı Marksist esinli Kuzey Amerikalı ve Britanyalı tarihçiler de eklenebilir (Soja, 2017/1989, s.56).

Marx’ın 19. Yüzyıl sonunda kaleme aldığını büyük eseri *Kapital*, kapitalizm çözümlemesini tarihsel bir minvalde ele alırken coğrafya mefhumu ise atıl kalmıştır.

³³ Annales Okulu (*École des Annales*), 19. Yüzyıl sonunda egemen tarihçilik anlayışının eleştirisi zerine Lucien Febvre ve Marc Bloch’un 1929 yılında yayımladığını bir dergi ile yola çıkan, sonrasında Fernand Braudel ile anlayışın ilkelerinin oluşturulması sürecinin sonunda ekol haline gelen bir evre (Sönmez, 2022, s. 52) olup, tez çalışması bakımından önemi, yaklaşımın toplumları ve olayları açıklama sürecinde çevresel ve toplumsal faktörleri müşterek kabul etmesi, coğrafyayı tarihsel analize entegre etmesi ile ilgilidir. Buna göre coğrafya bir arka plan verisinden ziyade insan faaliyetlerini, ekonomiyi ve kültürü etkileyen aktif bir g olarak alınmaktadır. Bkz. Braudel, 2021.

³⁴ Chicago Kentsel Ekoloji Okulu’nda kentsel mekânsal yapının gelişimini açıklamak üzere Chicago kenti örneğinde geliştirilen teorik yaklaşımlar 1920-1930’lu yıllara damgasını vurmuştur. Bu yaklaşımların iki önemli boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. İlki insan davranışını ve toplum etkinliğini ekolojik süreçlerle benzeştirmeleri (canlıların yerine geçme, yayılma gibi hareketleri), ikincisi ise benzeşim kurulan söz konusu davranışları kentsel mekânda geometrik imgelerle temsil ederek, şematik-normatif kentsel tasarımlar gerçekleştirmeleri, kent planı şeklinde idealize etmeleri. Khulke (2006, s. 525-526), Chicago Okulu’nun “şehirler insan doğasını temsil eder” şeklindeki mottoyla hareket ettiğini, bunun sonucunda sosyal süreçlerle paralel ilerleyen büyük ölçekli ekolojik kentsel modellerin üretildiğini belirtmektedir. Robert Park, Ernest Burgess, Roderick McKenzie, Chauncy Harris, Edward Ullman ve Homer Hoyt gibi isimlerin oluşturduğu şematik planların, “modellerin ortak noktası, kentsel mekânsal yapıların gelişimini rasyonel davranan insanlar arasındaki ekonomik rekabetin doğal sonucu olarak varsaymalarıdır” (s. 526). Bununla birlikte Chicago Okulu’nun mekânı modelleyen ve stilize eden yaklaşımı ve yaklaşımın toplumsal-siyasal olmayan doğası eleştirilmiştir. Bu anlamda mekânın mekanize edilerek sosyal teoride göz ardı edildiğini iddasındaki eleştirel yaklaşımlar tez çalışması kapsamında da kısmen haklı bulunmaktaysa da Okul’un ilgili perspektifi ve pratiği geliştirdiğini dönem itibarıyla mekânsal dönüş bağlamına hizmet eden ve bu bağlamda olumlu yönde alınması mümkün bir zemine oturduğu düşünülmektedir (Chicago Okulu yaklaşımı ve sonraki sürece etkisi konusunda bir başka kaynak için bkz. Warf, 2006b, s. 35).

Marx'ın bizatihi kendisinin coğrafya ile kurduğu ilişki *Grundrisse*'de³⁵ belirirken, devamcıları -ki bu bir varsayım- konuyu konjonktür ve toplumsal örgütlenmenin geldiği nokta olan emperyalizm zemininde ele almıştır. Soja (2017/1989) konuyu şöyle açıklamaktadır (s.49):

Lenin, Bakunin, Troçki ve Bauer Marksizmin yirminci yüzyıldaki modernizasyonunda kilit rol oynayan isimlerdir ve coğrafi meselelere büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. Kendi aralarında her zaman hemfikir olmasa da bu çalışmalar bütünü, şehir ile kırsal, kümelenmiş merkez ile dağılmış çeper arasındaki bağdaştırıcı ve eşzamanlı zıtlık üzerine Marx'ın kurduğu coğrafi açıdan en açıklayıcı kavramın kapsamını ve ölçeğini genişleterek temel alan, coğrafi (ve de tarihsel) eşitsiz gelişmeye yönelik bir Marksist teoriye verimli bir zemin hazırlamıştır. Ne var ki on dokuzuncu yüzyıl sonu Marksizmi, tarihselcilikle sıkı sıkıya kuşatılmaya devam ediyordu.

2.1.2.1. Antonio Gramsci: Marksizmin Gövdesinde, Coğrafyanın Marjinde

Marksist kurama katkısı çoğunlukla “hegemonya” ve “aydınlar sorunu” yaklaşımından mütevellit kabul edilen Antonio Gramsci'nin, “*Güney Sorununun Bazı Yönleri*” isimli çalışması özellikle onun politik ve toplumsal bir yönelimden hareketle Kuzey İtalya'nın anlaşılmasında gözleri güneye çevirmek gerektiğine yönelik vurgusu³⁶ açısından önemlidir. Yine Gramsci'nin kavramsal lügatına³⁷ genel olarak bakıldığında bile toplumsal tarih ve gerçekliğin “arazi”, “*teritori*”, “bloklar”³⁸ ve “bölge” ağırlıkta olmak üzere- coğrafi terimlere içkin olduğu gözlemlenmektedir (Said, 1994, s. 60).

³⁵ *Grundrisse- Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, Marx'ın daha sonra yazacağı büyük eseri *Kapital*'e ve *Ekonomi Politikin Eleştirisi'ne Katkı* isimli kitabına yönelik taslaklarını ve hazırlıklarını içeren, 1857-1858 yılları arasında yazmış olduğu eseridir.

³⁶ Gramsci'ye göre 1920'lerin ortamında Sosyalist Parti içi ve dışı çelişkilerde komünistlerin mücadele etmesi gereken bir diğer konu da tam da bu noktaya ilişkindir: “Kuzeydeki kitleler arasında burjuvazinin propagandistleri tarafından ne tür bir ideolojinin yayıldığı çok iyi bilinmektedir: Güney, İtalya'yı daha hızlı ilerlemekten alıkoyan prangadır; Güneyliler biyolojik açıdan aşağı varlıklardır, doğa onları yarı-barbar ya da tam barbar olarak yaratmıştır; Güney geriye, bu hata kapitalist sistemin ya da ya da başka bir tarihsel sebebin değil, doğanın hatasıdır, buysa Güneylileri tembel, yeteneksiz, cani ve barbar yapmıştır” (Gramsci, 2010, s. 211).

³⁷ Bob Jessop'a göre, Gramsci'nin sözcük dağarcığı ve analitikleri kesinlikle mekânsal bir eğilime sahiptir. “Dünya” fikri ya da kişinin “dünya anlayışı”nı ele alır ve tarihsel açıklamada teritorinin savaş, manevra ve fetih dilini kullanır (McCarthy, 2013, s. 90).

³⁸ Gramsci, “bloklar” ifadesiyle aydınlar, köylüler ya da işçiler gibi birlik, cephe ya da kendi içinde homojen olmasa da ortaklaşmış toplulukları ya da bunların birlikteliğini ifade etmektedir (Gramsci, 2010, s.209-226). Ancak burada önemli olan husus, bu grupların Güneyli ya da Kuzeyli olmalarına göre bağlam, farklı bir anlam kazanmalarındır.

Konu biraz daha detaylandırılırsa, politik yüklü mekân olarak *teritori* kavramı hegemonya, sınıflar, birleşik cephe, politik tansiyon ve tüm bunların mekânla etkileşimi, Kuzey-Güney İtalya tartışması odağında Gramsciye bağlamı desteklemekte ve bu bakımdan tam da Gramsci'ye göre bir mekânsal yaklaşımdır esasında. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde "jeopolitik" kavramını da buna benzer bir içerimde ele almakta, İsveçli bir sosyolog olan Rudaolf Kjellen'e referansla "siyasal olarak örgütlenmiş bölge (jeopolitik)" ve bu bölge üzerinde yaşayan halk (demopolitik)" şeklinde metinde yer vermektedir (Gramsci, 2011/1929–1935, s. 342). Gramsci'nin jeopolitik kavramını, Alman tandanslı jeopolitikçi coğrafya geleneğinden farklı bir şekilde ele aldığı, yukarıda değinildiği gibi "*teritori*" kavramına yakın bir kullanımı varsaydığı ve en önemlisi bu mekân-politik kavramın/kavramsallaştırmanın farkında olduğu görülmektedir.

Gramsci'nin dünyaya ilişkin görüşü, pratik ve felsefi, ilişkisel ve politiktir. Dünyaya ilişkin yapılacak her kavramsallaştırma insanın kendisi, toplumsal çevresi ve doğa ile kurduğu ilişkiye dair bir arka plana ihtiyaç duymaktadır. Onun için dünyada olmak, zihinsel bir durumdan çok pratik-toplumsal faaliyetlerle iç içe olmak anlamına gelmektedir. Zaten buradaki "dünya" nesne ya da doğa değil, parçası olunabilen bir şeydir (Wainwright, 2010). Dolayısıyla, Gramsci, Marksist ya da sosyalist literatürde aşına olunan bir bölgenin ya da coğrafyanın toplumsal ve ekonomi politik analizinde aşına olunmayan bir şey yapmakta, bahse konu analizde coğrafi olanı da çelişkilerin açıklanmasının içine dahil etmektedir.

2.1.2.2. Özgürlükçü ve Toplumsal: Anarşist Coğrafya

Evrenin aynı başlangıç unsurlarının birbirine katılmış olan maddesi, burada hangi değerdeyse Almanya'da, İngiltere'de, Amerika'da da aynı değerdedir. İkiyüzlü olmayan doğanın eli hiçbir yere fazla ve mukaddes bir 'vatan mayası' eklemediği gibi hiçbir yeri de ezelden hiç kimseye ayırmamıştır (Baha Tevfik, 1992/ 1917, s. 97).

Anarşist coğrafyanın ünlü isimleri Piyotr A. Kropotkin ve Elisee Reclus 1800'lerin sonunda coğrafya ve mekân sorunsalını toplumcu, dayanışmacı, ilişkisel ve etik bağlamlarda mevcut coğrafi habitusun dışında bir cepheden ele almaktadır³⁹. Anarşist yazında Kropotkin'in, coğrafi yazında ise Reclus'nün öne çıktığı ileri sürülebilir. Her ikisinin çalışmaları da çağdaşı oldukları anarşizmin başat kuramcıları Pierre-Joseph Proudhon ve Mihail Bakunin'in fikirleriyle paslaşmakta olup, bu durum yazılarında olduğu kadar eylemlerinde de görülmektedir. Marx, Vidal de la Blache, Ellen Curchill Semple ve birçok önemli kişiyle çağdaş olan Reclus ve Kropotkin her ne kadar farklı mecralardan yol alarak teorilerini oluştursa da pek doğal ki 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı bilhassa kıta Avrupası coğrafi düşüncesi, toplumsal pratiği ile kesişmekte ve o günün konjonktürüne (ekonomi politik, siyasi, kolonyal vb.) yönelerek benzer ve ilişkili konuları anarşist perspektifin gündemine taşımaktadırlar. Diğer yandan dönemin hakim coğrafi paradigması ve siyasi yaklaşımı olan çevresel determinizmin anarşist eleştirisi ve deşifresi genellikle göz ardı edilmiştir. Hem kapitalist emperyalist saiklerden hem de eleştirinin de marjinde (burayı da Marksizm doldurmaktadır) kalındığından bahse konu durumun ortaya çıktığı iddia edilebilir. Anarşistler bahsedilen dönemde siyasal ve toplumsal alanda görünür olsa da anarşist coğrafya için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Bu durum belki de anarşist coğrafyacıların çokça eleştirildiği üzere⁴⁰ coğrafi edimlerini uzun yıllar anarşist fikirleriyle ilişkilendirmemiş olmalarından ileri gelmektedir.

Dönemin biyo-evrimsel ilerlemeciliği Darwinist veya Neo-Lamarckçı güzergahlarda yol seçerken, önceki bölümlerde de değinildiği üzere özellikle çevresel

³⁹ Türkçede bu iki anarşist coğrafyacıyı ayrı ayrı makalelerde öne çıkaran ve sıklıkla yapıldığı üzere yaklaşımlarını biyografileriyle dolayımlayan Nazmiye Özgüç'ün "*İnsan Coğrafyacısı, Elisee Reclus Muamması*" (2005) ve "*Coğrafyacı Prens: Pyotr Alekseyeviç Kropotkin*" (2020) isimli çalışmalarının altı çizilmelidir. Bu anlamda anarşist coğrafyaya destek şaşırtıcı bir yerden gelmiştir demek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan her iki makalede de anarşizmleri "tehlikesizleştirilmekte" ve hatta görece duygusal-nostaljik bir içerimde ele alınmaktadır. Ne ki bilhassa Reclus'nün yazınsal içeriği ve kişisel duruşu düşünüldüğünde her ne kadar haklı olmasa da böylesi bir yorum imkansız değildir.

⁴⁰ Bkz. Harvey, 2016, s. 113.

belirlenimci coğrafya Avrupamerkezci okumasıyla ırkçı ve özcü bir hatta konumlanmıştır. Çevrenin işbu rolünün normalleştirilmesi ise sonrasında Vidalci müdahaleyi bekleyecektir. Diğer yandan neo-Kantçı Vidalci bölgeci yaklaşım da birçok açıdan olumlu ve olumsuz eleştiriler almıştır. Örneğin tarihçi gelenek ve coğrafya-tarih okuması ve bölgelerin bu hibritleşmedeki rolü Annales Okulu için perspektif sunmuştur. Buna mukabil Archer “*Regions as Social Organisms: The Lamarckian Characteristics of Vidal de la Blache's Regional Geography*” (*Sosyal Organizmalar Olarak Bölgeler: Vidal de la Blache'in Bölgesel Coğrafyasının Lamarckçı Özellikleri*) (1993) isimli makalesinde, Vidal'in insan topluluklarını organizma olarak gören “teorik organikçi” yaklaşımının Neo-Lamarckçı kalıtsal-mirasçı evrim içerimiyle (benzerlerindeki yaşam alanı ve nüfuz problematiği ile olan örtüşmesi bakımından) yayılmacılığı desteklediğini ve bu bakımdan Avrupa emperyalizmini ve sömürgeciliği desteklediğini iddia etmektedir (s. 505-507). Bölgeci yaklaşım ve ırksal seçim ayrıştığı ve kesiştiği noktalar olmakla birlikte dönemin coğrafi iki temel düşünsel hattını, “analiz birimi”ni oluşturmaktadır. Kısacası Reclus ve Kropotkin de bahse konu damarlara ilişkin mekân-politik bir analiz geliştirmiş ve bilimsel ilerlemecilik, evrimsel yaklaşım, doğa ve insan diyalektiği ve çevre etkisi gibi referanslarla yazmışlarsa da ana akımın hayli dışında bir bağlam sunmuşlardır.

Kropotkin için anarşizm ve coğrafya birbiriyle doğrudan ilişkili alanlardır. O, toplumsal olana bağlı bir araçsallığı eleştirerek, amaçlanan komün federasyonunun tamamen yeryüzü temelinde bir örgütlenme olduğunu -sanıldığıının aksine- çatışmacı bir toplumsal yapının değil dayanışmanın ve insan-doğa ilişkisine duyarlı bir sosyal organizasyonun hedeflendiğini belirtmiştir. Dolayısıyla, anarşi sadece siyasi bir proje olmayıp, doğayı kucaklayan bir tür evreni kavrama biçimidir⁴¹ (Huteau, 2020, s. 30,

⁴¹ Kropotkin'in yaklaşımının etik yönü ırklar hiyerarşisi ve beyin ölçüleri ile ilgili ırkçı çalışmalara yönelik şu cümlelerinde de öne çıkmaktadır (Huteau, 2020, s. 47): “Atai'nin kafatasının Doğa Tarihi

97).⁴² Kropotkin (2013/1906) evrimin bireyler arası mücadele, şiddet ve rekabetten çok Darwinci bir bağlamdan hareketle dayanışma ile mümkün olduğunu iddia etmektedir. Türler içi ve türler arası sosyalleşme, tıpkı çatışma gibi doğa yasasıdır. Ünlü eseri *Karşılıklı Yardımlaşma*'nın (s. 5-8) özellikle “giriş” bölümünde gençliğinde Doğu Sibiry ve Kuzey Mançurya'ya yaptığı yolculuklarda ve arazi çalışmalarında sert doğa koşullarında hayvanların, bilhassa aynı türden olanların rekabet ve azgın bir mücadeleden sonra karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın önem kazandığını gördüğünü söylemektedir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde hayvanlardan yola çıkarak tartıştığı bu durumu insan faktörünü temel alarak incelemiştir. İlkel dönemler (vahşiler, barbarlar), köy komünleri, Orta çağın özgür şehir devletleri ve modern toplumda yaptığı incelemeler onu yine toplumların evriminde yine karşılıklı yardımlaşma ve iş birliğinin önemi noktasına yöneltmiştir. Kitabın ilk bölümleri döneminin ilkel halklar ve toplulukları biyolojik bağlamda “aşağıda” tutan ve buradan mega sosyo-siyasi belirlemelere varan kurgusal Avrupamerkezci, emperyal ifadeleri adeta ters yüz etmektedir. “Vahşiler” ve “barbarlar”ı ayırdığı bu bölümlerde kendi etno-mekânsal gözlemleri ve incelemelerinden hareketle anti-kolonyal bir tutum sergilemektedir (Kropotkin, 2013/1906), özetle Kropotkin döneminin hakim sömürgeci savlarından ırkların tasnifi ve hiyerarşisini sorunlu bulmuş, ırksal seçim ya da buna ilişkin halkları sömürgeleştirmeye dönük yaklaşımları eleştirmiştir (Huteau, 2020, s.43-44, 48).

Anarşist coğrafyanın bir diğer kurucu ismi Elisee Reclus de yine aristokrat bir hayatı bırakarak anarşist bir fikir insanı ve aktivist olan Kropotkin kadar karmaşık ve ilginç kesişimlerde bulunmuş, bulunmayı tercih etmiştir. Ünlü anarşist Bakunin'in de dostu olan Reclus 1871- Paris Komünü'ne bizzat katılmıştır. Diğer yandan Reclus

Müzesi'nde sergilenmesi de tam bir rezalet; yeri kabilesinin toprakları, Yeni Kaledonya olmalıydı. Umarım bir gün oraya döner.”

⁴²Michel Huteau, Türkçeye “*Reformcu Filozof ve Anarşist Coğrafyacı*” ismiyle çevrilen kitabında, Clemence Royer ve Kropotkin'in eserlerinden yola çıkarak bu ikilinin Kropotkin'in tutuklu olduğu Clairvaux Hapishanesi'nde 16 Nisan 1884 günü yaptıkları hayali görüşmeye dayandırdığı bir diyalog geliştirmiştir.

bilindiği üzere ünlü coğrafyacı Carl Ritter'in bir dönem öğrencisi olmuştur. Ritter'in ağır teolojik hattının ise Reclus'de bulunmadığı açıktır. Gary Dunbar “*Elisee Reclus, Geographer and Anarchist*” (1978) (*Elisee Reclus, Coğrafyacı ve Anarşist*) başlıklı yazısında Reclus'nün Ritter'e olan hayranlığından ve ondaki Ritter etkisinden söz etmektedir⁴³.

Elisee Reclus'nün coğrafyası insanlığı küresel ve doğayla iç içe almaktadır. Buradaki küresellik, Batılı anlamda bir uygarlığı değil tüm halkların ve toplulukların eşit, özgür ve adil bir şekilde bir araya geldiği *aşağıdan* bir yapıdadır. Doğa ise evrimsel olarak ilerleyen toplumların kendini gerçekleştirdiği bir arka plandan fazlasıdır. Aktif bir varlık olarak doğa, tarih boyunca insan etkinliğiyle diyalektik bir etkileşim içinde olmuştur. İnsanlığın öyküsünü yeryüzününki ile birleştirir ve insan onun için yeryüzünün bir parçasıdır. Ünlü cümlesi “insan doğanın kendi bilincine varmasıdır” ifadesi tam da böylesi bir yaklaşımı ifade etmektedir (Clark ve Martin, 2016, s. 23-27). Reclus'nün kimi yazılarında Avrupa menşei öne çıksa ve çevresel olana sosyal olanın önünde bir rol biçilse de tümel olarak bakıldığında ve dikkatli bir okuma yapıldığında buradan bir kolonyalist ya da çevresel determinist çıkmayacağı açıktır. Ona göre (Clark ve Martin, 2016, s. 48-87, 101), fiziksel çevre sosyal olguya evveldir, insanlık ise onu işleyendir. Doğa ve kültür arasındaki diyalektiğe vurgu yapan yaklaşımı, düalistik-insanmerkezci değil aksine holistik (“çeşitlilikte birlik” perspektifi onun sosyal coğrafyasının hedefi olup, toptancı ve hegemonyacılıkla ilgisi yoktur)-ekolojik içeriktedir. Reclus'nün sınırların oluşumuna, ulus-devletlere, yerinden etme odaklı “kentsel dönüşüm projeleri”ne yönelik de eleştirileri bulunmaktadır.

⁴³ Dunbar'ın (1978) Antipode Dergisi'nde yayımlanan bu makalesinde ilginç olan bir diğer unsur ise Reclus'nün modern çağın siyasi aktivizmine yaptığı katkı hakkındadır. Dunbar'a göre, Lenin'in Çarlık Rusya'sının bu ünlü ismini okuyup okumadığı bilinmemektedir; ancak Stalin'in kimi fikirlerini ondan türettiği iddia edilmektedir. 1905 Devrimi'nden sonra Çinli entelektüellerin Kropotkin ve Reclus'yü takip ettiği, ancak Reclus'nün esas şöhretini Latin Amerika'da bulduğunu belirtmektedir (s. 20).

Reclus'nün "*L'Homme et la Terra*" (*İnsan ve Toprak*) (1905) adlı başyapıtında kente ilişkin olarak da tarihsel ve çok yönlü bir okuma yaptığı görülmektedir (Clark ve Martin, 2016). Kentleri modern ve modern öncesi dönem ayrımında alarak, sosyal, siyasal, ekonomik ve illaki mekânsal bir kritiğe tabi tutmuştur (s. 223-249): Ulaşım sistemleri, üretim ilişkileri ve üretim teknolojileri, kentlerin tarihsel ve güncel yer seçimleri, kent yaşamının üretimi, kırsal alanlar ve kırsal coğrafyaların toplumsal ve mekânsal özellikleri, çeşitli sınıf ve katmanların üretim ilişkilerindeki rolü ve çalışma-barınma mekânları, kentsel coğrafyanın ve kent makroformunun değişimi gibi konularda derinlemesine bir kent analizi yapmıştır. Kentlerin metalaşma üzerine kurulu, halkçı ve toplumcu olmayan, baskıcı iktidarlara üreten, yeniden üreten planlamasını "uydurma kentler" diyerek eleştirmiştir (s. 241).

Burada öne çıkan bir diğer konu kentleri tıpkı bir canlı varlık gibi görerek, doğan, yaşayan ve ölen dev organizmalara benzetiyor oluşudur. Yine Reclus'nün döneminin gündeminde kalırken indirgeyici ve mekanik bir okumayla deterministlere ya da kolonyalistlere dahil edilme tehlikesine karşın eleştirel ve etik bir yerden aldığı pozisyonu da bu çalışmada görmek mümkündür. Yazısında antik ve modern kentlere, Batı'da bulunan ve bulunmayan kentlere sıklıkla göndermelerde bulunmakta ayrıca doğa-kültür ikileminde değerlendirmeler yapmaktadır. Her iki tema da Reclus yazısında dengeli ve diyalektik alınmakta, dikotomik bir çatkiyla kendi içinde esas-tali ayrımına hapsedilmemektedir. Reclus doğaldır ki materyalist bir yaklaşımla fiziksel mekânı önelemekte ve devamında mekânın toplumsal olanın üretimi ve üretim alanı olduğu çıkarsamasına varmaktadır. Mekânın edilgen ve yansıtıcı bir yüzey olmasının çok ötesindeki bu kavrayışı insan-yeryüzü tümleşikliği fikri ile onun yazısında ifadesini bulmaktadır.

[Madrid ve Petersburg] doğaya aykırı yerlerde kurulduklarından, ancak muazzam çabalarla varolabilmişlerdir... Despotlukla yaratılmış olsalar bile sanki normal bir kökenleri varmışçasına yaşamalarını, insanların ortak emeğine borçludurlar. Arazinin doğal özellikleri nüfus

yoğunlaşmasına elverişli olmasalar da... ulaşım bağlantıları ve entelektüel alışveriş sayesinde birer merkez olmuşlardır. Coğrafya değişmeyen bir şey değildir; durmadan kendini yeniler. İnsan eylemleriyle sürekli değişir⁴⁴ (Reclus, 2016/1905, s. 238).

2.1.2.3. Günümüzde Anarşist Coğrafya

Bugün coğrafyanın açıldığı alanlardan biri olarak postkolonyalizmle keşişimindeki kimi çalışmalarda, anarşist coğrafyacılarla konuyu kritik eden, derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde ele alan çalışmaların yapıldığı hatta bu güzergahtan ilerleyen ayrı bir damarın oluştuğu ifade edilebilir. Burada bahse konu damarı neredeyse tek başına sürükleyen bir isim olarak Federico Ferretti'nin⁴⁵ isminin altı çizilmelidir. Ferretti birçok çalışmasında anarşist coğrafyacıların doğrusal ilerlemeci, ırkçı ve Avrupa merkezci savları reddederek (2017a), “insan” ve “doğa”nın antroposentrik ve dikotomik tanımlarına açıkça itiraz ettiklerini (2017b), dönemlerinin coğrafi keşifçi, sömürgeci yaklaşımlarının dışında kalarak tıpkı Reclus'nün evrensel kardeşlik fikrinde (2013) olduğu gibi tutarlı bir politik eylemde buluşan dayanışma kültürleri oluşturmak üzere (2017a) kendi coğrafya pratiklerini ürettiklerini söylemektedir (2015a). Daha spesifik bir örnek olarak Ferretti'nin “*Arcangelo Ghisleri and the “Right to Barbarity”: Geography and Anti-colonialism in Italy in the Age of Empire (1875–1914)”* (*Arcangelo Ghisleri ve ‘Barbarlık Hakkı’: İmparatorluk Çağında İtalya'da Coğrafya ve Anti-kolonyalizm (1875–1914)’*) (2016) isimli makalesi incelenirse, İmparatorluk Çağı'nın hem siyasi hem de kültürel Avrupa hegemonya destekli ırkçı, sömürgeci ve şovenist yapısını İtalya ve onun Afrika'daki sömürgeleri örneğinden hareketle anarşist coğrafyacılar Reclus, Kropotkin ve Mečnikov'dan yola çıkılarak kritik edildiği görülmektedir. Yazar, anarşist coğrafyacıların ürettiği bilginin

⁴⁴ Köşeli parantez içindeki ifade yazar tarafından eklenmiştir.

⁴⁵ Bologna Üniversitesi'nde coğrafya profesörü olan Federico Ferretti'nin doktora tezinin başlığı “*Elisee Reclus'nün Batısı, Yeni Evrensel Coğrafyada Avrupa'nın İcadı (1876-1894)*” olup, çalışmaları anarşizm-coğrafya-kolonyalizm-postkolonyalizm odağında, Reclus ve Kropotkin'e yönelik teorik yazılar (doğrudan anarşist coğrafya bağlamı ya da eğitim ve feminizm gibi konularda) ve onların görüşlerinin uygulandığı örneklemeler (Latin Amerika, İrlanda bağlamı ya da İspanya İç Savaşı gibi) başta olmak üzere çalışmalarında evrim-devrim meselesi, sömürgecilik, kartografi, Lucien Febre (2015b) ya da Patrick Geddes (2017c) gibi isimlerle ilişkileri üzerine çok sayıda makale ve kitap bölümünden oluşmaktadır.

İtalya örneğinden hareketle uluslararası bir salınımı olduğunu ve bahse konu İmparatorluklar Çağı'nda emperyal coğrafyacılarca göre azınlıkta olsalar da “Ortodoks olmayan uyumsuz ve muhalif” coğrafyacılarca sömürgeci ideallere ve pratiklere karşı durulduğunu belirtmektedir⁴⁶.

Diğer yandan bugün anarşist coğrafyayı sırtlayan esas isim ise coğrafyacı Simon Springer'dir. Springer, ana akım coğrafya anlayışına radikal bir eleştiri getirmekte, mekân, iktidar, özgürlük ve direniş gibi kavramları yeniden yorumlayarak anarşizmin temel ilkeleri ile mekânsal bağlamı ilişkilendirmektedir. Springer'in vurguladığı noktalardan ilki otorite karşıtlığı ve mekanın iktidar ile olan bağlantısıdır. *Coğrafyanın Anarşist Kökleri* (2018) isimli eserinde⁴⁷ iktidarın mekânsal boyutunu vurgulamakta, iktidarın sadece devletle sınırlı olmadığını, gündelik yaşamın her alanına nüfuz ettiğini ve bu nedenle mekânsal pratiklerin de bu iktidar ilişkilerini yeniden ürettiğini belirtmektedir. Geleneksel coğrafya ise, iktidarın mekân üzerindeki etkisini genellikle devlet merkezli bir perspektiften incelemektedir. Oysaki anarşist bir bakış açısıyla görüldüğü üzere iktidar daha dağınık ve çok katmanlıdır. Devamla, Springer'e göre anarşist coğrafya, devletçi ve kapitalist mekânsal örgütlenmelere karşı durarak, özgürlüğü ve doğrudan demokrasiyi esas almaktadır ve bu bakımdan da coğrafi çalışmaların, toplumu kontrol eden güç ilişkilerinden bağımsız olması gerektiğini savunmaktadır. Mekânın sadece bir kontrol alanı değil, aynı zamanda özgürleşme ve yaratım alanı da olarak yeni toplumsal ilişkilere imkan sunduğunu ve anarşist coğrafyanın da bu farkındalıkla mekânsal pratiklerin özgürleştirici potansiyeline odaklandığını belirtmektedir (Springer, 2018).

⁴⁶ Ferretti (2015b) bahse konu makalesinin sonuç kısmında Anarşist ve sol/liberter teorilerin postkolonyal teorilerce unutulmuş olduğu saptamasında bulunmaktadır (s. 579).

⁴⁷ Bu eserin ilk bölümleri anarşist coğrafyanın köklerine (Reclus ve Kropotkin) dönmekte ise de metnin büyük bir bölümünde Marksizm, Marksist coğrafya yaklaşımı ve onun öncü ismi David Harvey'e yönelik önemli eleştiriler ve kritikler yer almaktadır (Springer, 2018).

“Radikal Bir Coğrafya Neden Anarşist Olmak Zorundadır?” (2016) isimli makalesinde ise Springer yine geleneksel coğrafyanın hiyerarşik ve otoriter yapılarını eleştirmekte ve daha eşitlikçi, özgürlükçü bir coğrafya anlayışının gerekliliğini savunmaktadır. Springer (2014), coğrafyanın devlet merkezli analizlerden sıyrılarak, devletsiz mekânsal örgütlenmeleri incelemesi gerektiğini belirterek, devletin dayattığı sınırlar, kent planlaması ve özel mülkiyet gibi kavramlara anarşist perspektiften eleştiriler getirmektedir.

Springer, neoliberal politikaların mekânsal pratikler üzerindeki etkisini sıkça ele alırken, bu politikaların yarattığı eşitsizliklere karşı anarşist bir direnişin nasıl örgütlenebileceğini tartışır. Buna göre, neoliberalizm şiddeti meşrulaştırarak mekânsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Springer, 2015a). Anarşist coğrafya ise, bu tür politikaların yarattığı adaletsizliklere karşı ortaklaşa üretim ve paylaşım pratiklerini gerçekleştirmelidir. Bu anlamda Springer alternatif mekânsal pratikleri desteklemektedir; çünkü anarşizm yalnızca teorik bir çerçeve olmayıp, aynı zamanda pratik bir mücadele biçimidir de. Kapitalist kentsel dönüşüm politikalarına karşı Springer, kolektif ekonomiler ve yerel dayanışma ağlarının geliştirilmesini önererek, kentlerde ortaya çıkan dayanışma ağları, işgal evleri ve kolektif yaşam biçimlerini, anarşist coğrafyanın örnekleri olarak ifade etmektedir (2012, 2015b).

Son olarak Springer’in (2017) akademik bilginin hiyerarşik yapısını eleştirerek, anarşist pedagojinin coğrafya disiplinine entegrasyonunu savunduğunu, bilginin katı akademik sınırlar içinde üretildiğini ve bu sınırların aşılması gerektiğini öne sürdüğünü ifade etmekte fayda bulunmaktadır.

2.2. Erken Mekânsal Dönüş: Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşım ve Marksist Eleştiri (1960’lar - 1970’lerden İtibaren)

1960’lar ve özellikle de 1970’ler coğrafya disiplinde paradigmatic bir dönüşümün yaşandığı yıllar olarak öne çıkmaktadır. Bu dönem, mekânın ne olduğuna dair temel kabullerin sorgulandığı, klasik pozitivist yaklaşımların eleştirildiği ve mekânın hem deneyimsel hem de toplumsal üretim süreçleriyle yeniden düşünölmeye başlandığı bir kırılma noktasıdır. Bu dönüşüm sürecinde iki temel yaklaşım belirleyici olmuştur: Fenomenolojik yaklaşım ve Marksist eleştiri. Fenomenolojik yaklaşım, mekânı yalnızca fiziksel bir yüzey ya da nesnel bir varlık olarak değil insanın bedensel varoluşu, algısı ve deneyimiyle hemhal olan bir gerçeklik olarak ele alırken, Marksist eleştiri ise, mekânı toplumsal ilişkilerin, sınıf çelişkilerinin ve üretim biçimlerinin içinde şekillenen tarihsel bir üretim olarak kavramaktadır. Bu iki yaklaşım farklı yönelimleri temsil etseler de coğrafyada mekânı yalnızca fiziksel ve görelî bir düzlemden ibaret görmeyen ortak bir perspektif sunmaktadırlar. İlki, mekânın deneyimlenme biçimlerine, bedenî dünyadaki yer alışına odaklanırken, Marksist eleştiri, mekânı toplumsal ilişkilerle örölü, üretim süreçlerine içkin ilişkisel bir yapı olarak okumaktadır. Dolayısıyla söz konusu tartışmalar, yalnızca dönemsel bir açılımın ötesinde günümüz mekân kuramlarının kurucu omurgasını oluşturmuştur demek abartılı olmasa gerektir.

2.2.1. Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşımın Temelleri

Zihin ve bedenî ayrıştırılmasının, karşıtlık içinde alınarak ikiliğe indirgenen bir yapıya bürünmesinin uzun bir tarihi olduğu bilinmektedir. İlâhî sistemler, teleolojik anlayışlar ve tarihselci bakış açısı her dikotomide olduğu gibi ikincinin varlığının ilkinî doğrulamak üzere araçsallaştırıldığı, hatta olumsuzlandığı uzun süreci koşullamış böylece beden, zihin karşısında tali alınmıştır. Nihayetinde beden Sartre’ın da söylediğı gibi “ihmal edilendir, ‘sessizce geçiştirilen’dir” (Sartre, 2009/1943, s. 432). Beden gibi

ötelenen bir kavram olan mekân da özellikle varlığın ele alınışında, ontolojik sorgulamalarda atıl bırakılmıştır. Tam da bu sebeple Heidegger *Varlık ve Zaman*'da (2011/1927) *Dasein*'in mekânsallığının “ruhun bedene hapsolmesi” tarzında bir kusur olarak görülmemesi gerektiği -anlaşıldığı üzere yaygın kanı bunun aksi şekilde konusunda bizi uyarmaktadır⁴⁸ (s. 391). İnsanın bedenli bir varlık olarak alınıp mekânın deneyimlenme yoluyla varlığın ontolojisine dahil edilmesi ve *zaten öyle* kabul edilmesi ise belli yaklaşımlarla farkına varılan bir durumdur. Zihni ya da bedeni ayrı ayrı kendi köşelerine çeken yaklaşımların eleştirisi, her iki mefhumu da derinlemesine kritik etme, ayrıştırıcı yaklaşımların reddiyesi ve zihin-bedene bütüncül bakan yeniden inşa süreçleri ile mümkün olmuştur. Bu anlamda özellikle beden-mekân ontolojisini birlikte kuran yaklaşımlar idealist olmayan zihinsel mekân kavrayışı, mekânın çeşitli duyularla algılanması ve mekânsal deneyimin çok çeşitli yaratıcı açılımı gibi bakımlarından mekânsal dönüşün önemli ve kritik bir durağını oluşturmaktadır.

2.2.1.1. Fenomenolojik Eleştiri: Varlık - Mekân Dolayımı ve Bedenli Varlık

Edmund Husserl'in ortaya koyduğu ve devamcılarının geliştirdiği fenomenoloji felsefesi konumuz açısından oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Husserl çokça ifade edildiği üzere bu yaklaşım ile zihne, bedene ve ilgili bağlama yeni bir boyut kazandırmış, doğabilimlerinin nesnelci okumasını olduğu kadar zihnin deneyim bağımsız içeriğini de eleştirmiştir⁴⁹.

Zihin-beden düalizmi denilince ilk akla gelen isim olan Descartes'ın düşünen varlık olarak insan yaklaşımı Husserl'i de etkilemiş; ancak Husserl, onu zihin-beden

⁴⁸ Heidegger (2011/1927, s. 391), Descartes'a göndermeyle, *Dasein*'in bir uzanımına sahip “cismani nesne”den fazlası olan *Dasein*'in “kendine-mekân-yaratan” varlık olduğunu söylemektedir.

⁴⁹ Husserl bu konuyu *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* (2021/1911) ismiyle Türkçeye çevrilen eserinde “Naturalist Felsefe” ve “Tarihselci Dünya Görüşü ve Felsefe” başlıkları altında detaylıca ele almakta olup, özellikle doğabilimlerini çağının bir sorunsalı olarak gören Husserl, doğabilimcileri “bütün içerikleriyle bilinç verilerini doğasallaştıran” ve çevrelerinde fiziksel dünyadan başka hiçbir şey görmeyen kimseler olarak eleştirmektedir (s. 41-42). Burada satır arasında geçen mekân tasavvurunun artık (zaman, nesne vb.) gibi natüralizmin değil fenomenolojinin problemi olduğu yönündeki saptamasının altını çizmekte fayda bulunmaktadır (s. 63-64).

ayrımına giden özne dışına çıkış ve nesneye yöneliş gibi hususlarda eleştirmiştir. Ona göre yapılması gereken fenomenolojik indirgeme olup, bu ise ben'in fenomenolojik olmayan öğelerden arındırılması demektir (Husserl, 2020/1907, s. 5-7, 24, 37). Husserl (2020/1907) düşüncesinde benlik mantıksal çıkarımlarla değil olguların doğrudan kendisinden hareketle, öznenin ilksel deneyimiyle ve otantik sezgisiyle yani kurulu düşünceler ve önyargılar öncesi daha saf bir yerden alınmaktadır. Bilme ise nesnenin dışarıda bırakılmadan safın bilgisine ulaşma, nesneye yönelme, onu deneyimleme yani bir nevi bilince çağırma ile olmaktadır (s. 14-20).

Tam da burada Husserl felsefesinde konumuz açısından önemli bir terim olarak “yaşam dünyası” (*lebenswelt*) kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Özneye dolaymlanan, gündelik hayatta doğrudan deneyimlenen kişisel, bireysel ve kültürel dünya anlamında bilim öncesi varoluşu ifade etmektedir. Husserl, kültürü baskılayan bilimci, nesnelci anlayışa karşı koymuş, dünyaya ilişkin kavrayışlarda doğa üzerinden gerçekleştirilen tinsel alanı da içine alan doğalcı yayılımlı iş bu modern dayatmayı eleştirmiştir. Bu sorunsal onun modern insanın ve Avrupa'nın krizi olarak tanımladığı duruma denk düşmektedir ve bu anlamda yaşam dünyası bir çeşit çözüm önerisidir (Husserl, 1970/1936, s. 123-125; Tepe, 2020, s. xxiii-xxv). Bilim öncesi, önyargı ve soyutlamanın olmadığı benliğin doğrudan deneyimi ve yönelmişliğine oturan kavramın -Husserl'in naturalizmle arasına koyduğu mesafeyi göstermesinin haricinde- konumuz açısından algı ve eyleme yaptığı vurgu önemlidir. Devamcıları tam da bu noktadan hareketle beden-mekân iletişimini kuracaklardır.

Husserl'den yol alan ancak farklı bir güzergahtan ilerleyen Martin Heidegger, -sonradan birçok konuda kesin olarak ayrışsa da- Husserl fenomenolojisini metodolojik yönden almış ve varlık problemine uyarlamıştır. Varlık ve varolan ayrımı ile Batı metafiziğini eleştirmiş, Varlığı varolana hapseden -ironik olarak nesneleştiren de- bu düşüncenin onu teolojik bir yerden alması ve sağlam bir temele dayandırma ihtiyacı

sonucu varlığın kendi imkanlarını yitirdiğini, iradi gücünün zedelendiğini belirtmiştir (Kurtar, 2014, s. 89). Bununla birlikte varlık felsefesindeki cismani varlık ve öz varlık şeklinde belirlenen genel ayırım Heidegger’in felsefesinde söz konusu değildir. Ona göre *Dasein* yine *Dasein* sayesinde varolabilmektedir, *Dasein*-olmayan varolanlar da yine *Dasein* dünyasında karşılıklarını bulmaktadırlar. Dolayısıyla varoluşun özden önce ya da sonra gelmesi gibi bir tartışma Heidegger’de bulunmamakta olup, bu durum onu varoluşçu değil varlık-oluşçu yapmaktadır (Ökten, 2020, s. 217). Heidegger’de kendi varlığı üzerine düşünen yegane varlık olarak insan, varlığın(in) anlamını sorgular, anlam vermeye çalışır. Buradan ise yine *Dasein*’a ulaşılır. “Orada olma”, “oradaki varlık” olarak *Dasein*’in en belirgin özelliği bir dünya ile bir dünyada var olması olup *Dasein* özü gereği mekânsaldır (Heidegger, 2011/1927, s. 111-117). Dünyasallık geleneksel Alman idealizminde (Fichte, Schelling, Hegel) insani olanın karşısına konmuş, maneviyat içerikli bir yapıdayken sonraki seleflerde olduğu gibi Heidegger için de bu durum farklı şekilde işlemiştir. İnsanın sabit bir dünyanın parçası olarak verili bir doğanın sayesinde eylemde bulunan varlık olması şeklindeki klasik yorum değişmiş insanın ayrı bir cevher olarak ayrı bir varlık alanında değil kendi dünyasallığı içerisinde varolagelen değişen ve evrilen bir dünyanın parçası olması vurgusu öne çıkmıştır. Heidegger’in başka herhangi bir referans kaynağına ihtiyaç duymaksızın insan gerçekliğini anlamak için onun bizatihi insan varoluşu sınırlarının geçerliliğine yönelik ve yine insanı anlamak üzere onun dünyasına bakılması gerektiği şeklindeki düşüncesi bütün yaklaşım yeniliğine rağmen yine de öznel ve idealist gerçeklik yorumunu aşmamaktadır (Gray, 2008, s. 277-279).

Husserl’in yaşama dünyası yaklaşımından yol alan Heidegger için de bilim sonrası dünya, dünyalardan yalnızca biridir. Bu bakımdan içinde olunan ve Kartezyen olmayan bu dünyada varlığın nesnelere tepkisi otomatik değil kendi algısına göre olmaktadır. Bu durum onun seçme yetisinin kabulü ve nesneleri Kartezyenizmin dışında

konumlandırmasıyla da ilgilidir. Dünya ile farklı bağlamlarda kurulan ilişki, ilişkinin yöneldiği nesneye giden yolda bir çeşit sorgulama ve bağlantı kurmayı gerektirmekte olup, işte tam da bu sebeple Heidegger varlığı akıl odağında mitleştirilen/idealize edilen bir yerden değil eyleyen, seçen, deneyimleyen ve varolma imkanına sahip bir karakterle almaktadır. Ancak burada eylemek ve canlılık özelliğinden çok kendi varlığının ne anlama geldiğini farkında olması, kendi varlığını sorgulaması onun ayırıcı özelliği olup, “*Dasein* kendi varlığından kendi varoluşunu açığa çıkaran varlıktır” (Çüçen, 2012, s. 57-59).

Dünya-içine-atılmış-varlık-olmak, *Dasein*’ın varoluşsal karakteridir ve dünya ile ilişkisinde “fırlatılmışlık” ve “düşkünlük” hali önemli bir rol oynamaktadır. Fırlatılmışlık ile varlığın teolojik ya da bilimsel açıklamalar gibi büyük tezler yerine doğrudan yalın bir şekilde dünyada oluşunu, bu durumun nedensiz ve niçinsizliğinin anlam arayışında bir çeşit referans yoksunluğuna denk düştüğünü ve dolayısıyla varlığın dünyada olmaklığının onda bir huzursuzluk ve kaygı hali yarattığını söylemekte, *Dasein* için dünyanın ev, yuva gibi bir mekânla imlenemeyeceğini belirtmektedir. Bahse konu belirsiz ve anlamsız ortam varlıkta yapacağı edimlere ve yöneleceği tercihlere ilişkin sorumluluğu koşullamaktadır. Aslında bu durum onun için sahil bir varoluş imkanıdır ve sahiçilik kaygıyı kabul etme, onunla birlikte yaşayabilmektir. Düşkünlük ise onun dünya-içinde-olma hali esnasında olağan gündelik yaşamda kendiliğini, otantikliğini bırakıp onlardan olmayı seçmesidir. *Dasein* burada hiçkimseliği tercih ederek otantik varoluş imkanını yitirmektedir. Bu aynı zamanda onun gerçekliğidir (Çüçen, 2012, s. 119-121; Heidegger, 2011/1927, s.187-189). Düşkünlük *Dasein*’ın iradesini genel-kamusal olana teslim ettiği, kendisini yeniden yaratma ve kendini gerçekleştirme olanağını yitirdiği ve bunu bile isteye yaptığı bir durumdur. Görüldüğü üzere Husserl’in dünyaya ve onun bilgisine yetkinliğe haiz varlığı Heidegger’de yerini kaygılı ve *konumsuz* bir varlığa bırakmaktadır.

Zaman ise Heidegger'in varlığı anlamlandırma biçimlerinin başlıcasıdır. *Dasein* zamansal bir varlıktır ve esasında yukarıda ifade edilen fırlatılmışlık-düşkünlük-varoluştan oluşan üçlü ontoloji geçmiş-bugün ve gelecek kavrayışında *Dasein*'in zamansallığına gönderme yapmaktadır. Şimdi'yi kısmen bayağı olarak görür ve geleceğin mantıksal olarak şimdi'den önce geldiğini söyler. Sona-doğru -varlık olan *Dasein* hakikatini geçiciliğine borçludur ve ölüme doğru oluşu geleceği bir nevi referans noktası haline getirmektedir (Çüçen, 2012, s. 122; Heidegger, 2011/1927, s. 400). Diğer yandan *Dasein* zamansal olduğu kadar mekânsaldır da. *Dasein*'in mekânsal-zamansal belirlenmişliği, varolanın mekân ve zaman içinde mevcutluğu, haricen ve karşıya alınarak konumlanmışlık anlamına gelmemektedir (Heidegger, 2011/1927, s. 390): “*Dasein* mekân işgal eder – sözcüğün tam anlamıyla ele alındığında. Bedenin doldurduğu mekân, onun hacminin içinde bulunuyor değildir sadece. Zira *Dasein*, zaten varolmak suretiyle kendine bir hareket sahası yaratmış durumdadır.”

Dünya -içinde- varlık olmak Heidegger için aynı zamanda uzamsal olmaktır. Uzam *a priori* olarak *Dasein*'a aittir. Dolayısıyla uzamsallık fiziksel bir veçheden ayrılarak onun felsefesinde ontolojinin ve varoluşun alanına girmektedir (Çüçen, 2012, s.71). Heidegger'de mekânsallık ancak zamansallık sayesinde mümkün olabilmekte ise de bu durum mekânın zamandan çıkarsandığı ya da onun içerisinde eridiği anlamına gelmemektedir (Ökten, 2020, s. 233).

Dasein yani kendi varlığını bir icraat olarak mesele edebilen varlığın dışındaki varlık alanı olarak doğa ise Heidegger'de “el -altında-olan” tanımlamasıyla ifade edilmektedir. Bunun *Dasein*'la ilişkisi ise *Varlık ve Zaman*'da “Dünya-içinde El-Altında-Olanın Mekânsallığı” isimli bölümde açıklıkla ifade edilmektedir. Buna göre el-altında-olan gereç ve alet dünyasının varolması “yakınımızda” olmasıyla ilgilidir. Buradaki yakınlık fiziksel mesafedense kullanımla ilgili olup daha çok bizim işimize

“yararlılığı” ile ilgilidir. Bu durum el-altında-olanın kendi yerinde olması ile örtüşmektedir. Kendi yerinde olma, mekânsal bir pozisyonu ifade etmez, değinildiği üzere işe koşulmadaki kabiliyetine göre tesis edilme demektir. Dolayısıyla ilgili gecenin konumu onun karakterizasyonunun “nereye?” sorusu ile şekillenmesine bağlıdır (Heidegger, 2011/1927, s. 106). Glenn Gray, “*Heidegger’in Yolu: İnsan Varoluşundan Doğaya*” (2008) isimli makalesinde *Varlık ve Zaman*’da Heidegger’in “insan varoluşunun kendisini içinde bulduğu dünyayı, varlığı insan tasarısı için kullanışlılıklarına dayanan, bir aygıtlar ve araçlar dünyası olarak tasavvur” ettiğini, dolayısıyla doğanın el-altında-olanın “emre amade”, “hazır, mevcut olan” şeklinde alınarak tali ve insana tabi, köklerini Varlıkta bulan bir bağlama oturtulduğunu söylemektedir (s. 279). Diğer yandan Gray, makalenin isminden de anlaşılacağı üzere, Heidegger’in sonraki eserlerinde (örneğin “*Bauen Wohnen Denken*”- *İkamet Etmek-İnşa Etmek-Düşünmek*, 1951) bir çatallanma ve hat değişikliği olduğunu da ifade etmektedir. Buna göre insan ve şeyler arasındaki ilişkinin yeni veçhesi şeylerin hakikatinin ancak özgür olduklarında, onların bize varoldukları halleriyle kendilerini gösterebilmelerine izin verildiğinde ortaya çıktığını savlamaktadır. Yani insanlar gibi şeyler de ancak özgür olduklarında hakikatlerine ulaşabilirler. Görüldüğü üzere, Heidegger’in Varlığa yönelik irdelemesi dünyadaki şeylerin doğasına ilişkin insan merkezci yaklaşımdan ayrılarak insanın dünya ile birliğine evrilmiştir (Gray, 2008, s. 281-286).

Beden zihin karşısında aldığı ilk etkili rövanşını Maurice Merleau-Ponty’ye borçludur demek iddialı olmasa gerek. Husserl’in duyumsanır olana ve deneyime açtığı idealizm (entelektüalizm) ve empirizm dengesinde/eleştirisinde giden yolda Merleau-Ponty’nin varlığın bedenliliği ve mekânla hemhal varoluş görüşünün bahse konu güzergahı saptırmadan ancak idealizmle olan makası daha da açarak ilerlediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Merleau-Ponty (2019/1964) dünyada olma halinin beden

dünya ile etkileşimi sayesinde mümkün olduğunu savlamakta olup bu durumu meşhur “şeyler ve vücudum aynı kumaştan yapılmıştır” ifadesiyle belirtmektedir (s. 34). Ona göre beden, “dünyadaki bütün ortamlarda ikamet etmeyi sağlayan genel güçtür” (Merleau-Ponty, 2016/1945, s. 420) ve Heidegger gibi o da dünyada olmak’lığı varlığın temel koşulu olarak değerlendirmektedir; ancak “uzay (*espace*) ve uzaysallık (*spatialité*)” ve devamında vücut (*corps*) ve esasta ten (*chair*) Merleau-Ponty’de çok daha fazla öne çıkmaktadır ve dolayısıyla Heidegger’den ayrılan bir Varlık yaklaşımı sunmaktadır (Soysal, 2019, s. 9). Merleau-Ponty de “beden-ruh” iç içeliğine yönelik anlayışını Descartes eleştirisinde⁵⁰ açıklamaktadır. Bedenin ruhla olan durumunu, vücudun/bedenin, görüşün ve dokunmanın aracı olmak yerine ruhun yanında, ucunda olmaklık gibi çeşitli varyasyonlarda Descartes’in belli bir konumluluk ile aldığını belirtmektedir (Merleau-Ponty, 2019/1964, s. 56):

Uzay, *Dioptrique*⁵¹’in sözünü ettiği değildir- görüşümün üçüncü bir tanığının, ya da onu yeniden kuran ve üstünden uçan bir geometricinin göreceği şekilde nesneler arasında ilişkiler ağı- o, uzaysallığının sıfır noktası ya da derecesi olarak benden itibaren sayılan bir uzaydır. Onu, dış zarfına göre görmemekteyimdir, onu içeriden yaşamaktayım, onun içinde sarılmış durumdayım. Aslında, dünya çevremdedir, karşımda değil.

Merleau-Ponty için beden uzamda yayılmış bir nesne değildir, diğer yandan onun *res extensa* olmayışı onun *res cogitans* olduğu anlamına gelmemektedir. Dünyayla olan ilişkisi bir ortaklıktır, bir nesne ya da temsilden farklıdır (Barbaras, 2017, s. 172). Ona göre beden ve dolayısıyla ten, dünyayı deneyimleme (deneyim hem özne içi hem de öznelerarasıdır) aracımız, dünya deneyiminin imkanıdır. *Göz ve Tin*’de (2019/1964), Merleau-Ponty bir çeşit beden/vücut ve görüş ontolojisi geliştirmeye çalışmaktadır.

⁵⁰ Merleau-Ponty (2019/1964), Descartes eleştirisinde onu tümünden reddetmediğini de gösteren önemli bir hususun altını çizmekte yarar bulunmaktadır. Başlangıçta Descartes’ın uzaya ilişkin empirikliğinin esaretinde olan geleneksel yaklaşımı kırması ve onu matematikle, mükemmellikle idealleştirmesi bakımından, onu serbestleştirdiği için haklı bulmaktadır. Diğer yandan bunu yaparken ona biçtiği “her çeşit bakış açısının, belirtisizliğin, derinliğin ötesinde” oluşun ise Descartes’in kusuru olduğu fikrindedir (s. 50).

⁵¹ Descartes’ın “*La Dioptrique*” isimli tezi, *Yöntem Üzerine Konuşma* (2015/1637) isimli eserini tamamlayan üç denemeden (diğerleri meteorolojik doğa olaylarını incelediği *Les Météores* ve geometrik problemlere ve açıklamalara değindiği *La Géométrie*) optik ile ilişkili olanıdır.

Beden “bir uzay parçası, bir işlevler demeti olmayıp bir görüş ve hareket girişikliği”dir. Bedensel hareket ya da gözlerin hareketi görüşü harekete asılı kılmaktadır; nihayetinde “ancak baktığımızı görürüz” (s. 31). Merleau-Ponty’de görüş bir düşünce ya da kendinde-bulunuş veçhesi, biçimi olmayıp, vücudun kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkidir. Onun aracılığıyla her yerdeyizdir; ancak aynı zamanda “kendimden eksik olmamın bana verilen yolu” (s. 70-71) olarak Varlık’ın parçalanmasıdır. Dolayısıyla görüş vücudun içindedir ve “vücut hem görendir hem de görünürdür” (Merleau-Ponty, 2019/1964, s. 32). Daha önce yazdığı *Algının Fenomenolojisi*’nde (2016/1945) Merleau-Ponty dokunma duyusu üzerinde daha detaylıca durmaktadır. Burada nesnelleştirmeyi daha ileri taşıyan görsel deneyimin başlangıçta dünyayı kurma bakımından öne çıkmasının her yerdeliğe imkan veren ama hiçbir yere yerleşilemeyen bir yanılsama olarak mümkün olduğunu; ancak beden yüzeyine bitişik bir deneyim olan dokunma tam da bu sebeple “bedenden geçerek dünyaya gitmeye” izin vermektedir ve ben-öncesi bir etkinlik olarak kendiliğinden gelişmektedir (s. 427).

Bedenimizin mekândaki hali nesnelerin mekândaki hali gibi değildir: bedenimiz mekânda barınır ya da mekâna dadanır, elin aleti kavraması gibi mekânı kavrar; bu yüzdendir ki yer değiştirmek istediğimiz zaman, bir nesneyi hareket ettirirkenki gibi hareket ettirmeye kalmadan hareket ettiriveririz bedenimizi...onunla doğrudan mekâna ulaşırız (Merleau-Ponty, 2017, s. 22).

Bedenin yönelmişliği ve açılımıyla duyum ve deneyimi çoklulaşması el ele gitmekte, algı bedene yayılarak -bedenli varlık aynı zamanda algılayan varlıktır- mekânda “bedenli bir varlık”, “bedenlenmiş özne” olarak bulunmak mümkün olmaktadır. Algının rolünün daha önce farkedilmemesinin nedeni ise nesnel düşüncenin önyargılarıdır (Merleau-Ponty, 2016/1945, s. 432-433). Algının yanılsaması, algının yanıltıcılığı gibi evhamlara kapılmadan ve epistemeyi tam da buradan kuran bu yaklaşım yine edilgen ve tali görülen başka bir mefhum olan bedeni buluşturarak ana akım okumayı reddetmektedir. Bu bakımdan Merleau-Ponty’nin klasik bir duyumsamacı empirizim ile yine klasik zihinsellik zorlamasının dışında kaldığı

görülmektedir (s. 575). Merleau-Ponty her iki ucun -mutlak bir zihin ya da bizden ayrı kendinde bir dünya- geriliminden ayırtırdığı ya da onların buluşturulduğu bir yer olarak fenomenal alanı önermekte, Husserl gibi o da burayı deneyimle hemhal sonradan üretilmiş ve dayatılmışın dışında bir alan olarak görmektedir. Fenomenal alan, deneyim öncesi alandır ve kişinin kendi kendisini dolayimsızca tanıdığı, kendi kendisine dair tespitte bulunduğu ya da verili bir olgu olarak bulmadığı aynı zamanda da kendine ilişkin olarak herhangi tözel bir alandan ya da düşünsel bütünlükten çıkarsama yapmadığı etkinlik alanıdır. Buradaki başat geçerlilik zihnin kendisi hakkındaki etkinliği hasebiyle böylesi bir zihnin varlığıdır⁵² (s. 496). Yaşayan bedenli öznenin algısında açığa çıkan fenomenal alan, beden-dünya-algı arasındaki kökensel ilişkiyle vücut bulmaktadır. Bu anlamda özne-nesne gerilimi de yerini “özne” ve “nesne”nin ilişkiselliğine bırakmaktadır. Devamla, Merleau-Ponty’nin hareket edildikçe, yeni konumsallıkların geliştiği ve bu durumun da yeni açılar ve görüşler getirdiğine yönelik düşüncesi ise algı-bedensel ve mekânsal deneyim konusundaki perspektifini göstermektedir (s. 444). Dolayısıyla mekânsal hareketlilik dünyayı kavrama açısından bedenli varlığımıza ve onun perspektifli deneyimselliğine ön açmaktadır. Mekân burada görüldüğü üzere orada, karşıda olan, karşıya alınan bir yapıda değil bedenli varlığın varoluşsal tümleyenidir.

Şey ve dünya, bedenimin parçalarıyla bana verilir; bir “doğal geometri” ile değil, bedenimin ta kendisinin parçaları arasındaki bağlantıyla kıyaslanabilecek, hatta onunla özdeş olan yaşayan bir bağlantı içinde verilir (Merleau-Ponty, 2016/1945, s. 281).

Manzara, Merleau-Ponty’nin (2016/1945) kendi mekân anlayışını ifade etmek için kullandığı topoğrafik bir içerimdeki terimdir. Mekân zihinle bulunan ya da nesnenin uzantısı kendinde -şey olmanın ötesinde esasında doğurgan ve edimselleştirici bir niteliktedir ve manzara, “dünyanın bize dokunduğu ve bizim de onunla yaşamsal bir

⁵² Merleau-Ponty fenomenal alana ulaşmak için refleksiyonu önerir; ancak bu idealist olmayan dünyadan kopmayan fenomenolojik bir refleksiyondur (Şan, 2017, s. 72).

iletişim kurduğumuz” şeklindeki muhtevasıyla mekân içinde mümkün fenomenal alanı bir nevi yaşam dñyası bağlamında ihtiva etmektedir (s. 461-462). Fenomenal manzara bir çeşit karşılaşma alanıdır ve mekânda gizildir. Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*’nin “Mekân” ve *Algılanan Dñnya* (2014/1948) isimli eserinin “Algılanan Dñyayı Bulgulamak” isimli bölümlerinde yukarıda bahsi geçen hususları ziyadesiyle detaylandırmakta zihinsel geometrik mekân ile fiziksel/dışsal mekân arasından geçerek başka bir yolun, fenomenal mekânın (yaşanan mesafe) mümkün olduğunu savunmaktadır (Merleau-Ponty, 2014/1948, s. 20; 2016/1945, s. 331-332).

Dolayısıyla mekânın ve bedenın edimselleşmesi ile dñyasal deneyim birlikte ör÷lmektedir. Bedenin deneyim imkanı olarak yine “ten”i öne çıkmaktadır. Burada mesafe ve karşıya alma haline içkin göz yerine ten’in işe koşulması, duyumsamayı zenginleştiren yeni bir ontolojik zemin olarak değerlendirilebilir. Sonuçta ortaya çıkan ve Merleau-Ponty’nin felsefesinde ifadesini bulan mekân, gör÷ldüğü üzere bir çeşit topoğrafik-antropolojik mekândır. İnsan edimi, ten ve beden yoluyla dñya deneyiminin i içe geçmiş ve bunlarla hemhal alanıdır.

2.2.1.2. Dñyada Deneyim, Dñyanın Deneyimi

Fenomonoloji referanslı çalışmalar değinildiği üzere 1970’lerde coğrafyanın gündemine gelmiş ve bu konuda çalışan coğrafyacılar da pozitivist coğrafyaya bir tepki olarak çalışmalarında insani öğelere, insanla dolayımlanan mekânsal içerime ağırlık vermişlerdir. Hümanist coğrafya olarak da alınan bu yaklaşım mekân ile yer kavramlarını ayırıtırarak, insan/birey yüklü bir coğrafi göndermeyle kişiselleşmiş mekân/mekânlar anlamında “yer” kavramını öne çıkarmıştır.

1970 yılında Edward Relph’in “*An Inquiry into the Relations between Phenomenology and Geography*” (*Fenomenoloji ve Coğrafya Arasındaki İlişkiler*

Üzerine Bir Sorgulama) isimli makalesi bu alandaki kurucu çalışmalardandır⁵³. Fenomenolojinin yöntemsel ve kavramsal olarak açıklanması, coğrafya ile fenomenolojinin ilişkisinin kurulması ve coğrafyada fenomenolojinin uygulanmasına ilişkin sorgulamanın yapılmasına dönük üç temel bölümden oluşan bu metinde Relph, fenomenolojinin felsefesi ve yönteminin psikolojiyi önemli şekilde etkilediğini ve insanın çevresini algılayışına dair çalışmalarda sosyal psikolojinin çeşitli şekillerde dahil edildiğini söyleyerek metnin temel amacının coğrafyada hümanist yaklaşımlar için felsefi bir arka plan geliştirilmesine katkı sağlanmasına yönelik fenomenolojinin bazı kavramlarının coğrafya ile doğrudan ilişkisini kurmaya yönelik bir girişimde bulunmak olduğunu belirtmiştir (Relph, 1970, s. 193). Relph, fenomenolojinin coğrafyacılar tarafından çok az ilgi gördüğünü, tek öne çıkan kullanımın Carl Sauer tarafından yazılan *Peyzajın Morfolojisi* isimli çalışmada olduğunu söylemektedir. Oysaki fenomenoloji coğrafyada pozitivist ve nicel yaklaşımları kısıtlayan alternatif bir bakış açısı olarak oldukça elverişli olup, fenomenolojinin özellikle iki hususta insan-doğa ilişkisinde bir açılım sağlandığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki doğanın insan kullanımı için malzeme olduğu/sağladığı şeklindeki yararsal ilişkidir. Fenomenolojinin antroposentrizminden kaynaklanan coğrafyayla ilgili ikinci nokta ise, dünyanın ancak insanın doğası açısından anlaşılabilceği fikridir (s. 194-196).

Anne Buttimer'ın "*Grasping the Dynamism of Lifeworld*" (*Yaşam Dünyasının Dinamizmini Kavrama*) isimli 1976 tarihli makalesi de yine alana ilişkin önemli çalışmalardandır. Buttimer bu makalesinde fenomenoloji ve coğrafya arasındaki diyalogun yer duygusu, toplumsal mekân ve zaman-mekân ritimlerinden oluşan üç ana temanın çalışılması ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Husserl'in "yaşam-dünyası"

⁵³ Relph bu metinde referanslarını kısmen Maurice Merleau-Ponty'den ama esasta ve çoğunlukla Amerika Birleşik Devletlerinden fenomenoloji konusunda öne çıkan bir filozof olan Herbert Spiegelberg'den, Husserl'in çalışmalarını derleme ve yaygınlaştırma işini üstlenen Husserliana editörlerinden Amerikalı bir filozof olan Anna-Teresa Tymieniecka'dan ve Husserl'in hakkında çalışmalar yapan yine Amerikalı bir filozof olan Joseph Kockelmans'dan seçmektedir. Bahse konu makalesinde Anne Buttimer, Yi-Fu Tuan'a yaptığı göndermeler fenomenolojik coğrafya konusunda oluşan bağlantısal ağı da göstermektedir (Relph, 1970).

kavramını kritik ederek “kültürel olarak tanımlanmış uzam-zamansal içeriğiyle gündelik hayatı alan bir kavram” olarak değerlendirmektedir (Buttimer, 1976, s. 277). Buttimer’e göre, “yaşam dünyası” ya da “yaşanan dünya” kavramını coğrafya ile ilişkilendirirken kimi zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan başlıcası fenomenologların insan deneyiminde evrensel arayışı ve bunu yaparken neredeyse yalnızca bireylere odaklanması ve sosyal deneyim ile etkileşimin, öncelikle kişilerarası bağlamda yorumlanmasıdır. Ayrıca fenomenologların insanın zaman-mekânlı dünyasal deneyimini tanımlarken deneyimin birincil başlatıcıları ve belirleyicileri olarak insan öznelere ağırlık verilmesi de ikinci sorunsaldır. Burada mekânı öznelere yaşam projelerinin üzerinde gerçekleştiği araç, sahne olarak edilgen bir yorumlama söz konusudur. Oysaki coğrafyacılar, ortamın (*milieu*) fiziksel ve kültürel- deneyimin şekillendirilmesindeki aktif rolünün farkındadır ve bu nedenle “mekân” ve “dünya” terimlerini kullanımları farklıdır. Ayrıca fenomenolojik bir yaklaşımı benimseyen sosyal bilimciler, mekân-zamansal deneyimi kategorize etme, parçalara bölme eğiliminde olmuşlardır; ancak “gündelik dünya kendisini dinamik bir birlik içinde sunar ve düşünce onun üzerinde düşünmeye başlayana kadar bütünsel bir şekilde deneyimlenir” (Buttimer, 1976, s. 280). Buttimer’in itirazı çok açıktır ve aslında fenomenolojik coğrafyayı fenomenoloji içerisinde de özüne uygun bir konuma çekmeye çalıştığı söylenilebilir. Pozitivizmin olgucu ve nesnel içeriğini eleştirmekte bir sorun yoktur ancak daha kritik olan nokta fenomenolojinin de idealist ve öznel eğilimidir ve Buttimer tam da bu hususa yönelik bir uyarıda bulunmaktadır. Fenomenoloji kelimesini çalışmalarında kullanmamakla birlikte bu alanın coğrafyadaki en sık anılan isimlerinden biri Çin asıllı Amerikalı coğrafyacı Yi-Fu Tuan’dır. Fenomenolojik coğrafyanın temel sorunsallarından olan “mekân” (*space*) ve “yer” (*place*) ayrımını başlığına da taşıdığı 1979 tarihli “*Mekân ve Yer: Hümanistik Perspektif*” (2005) isimli çalışması bu alandaki referans metinlerden biri olmuştur. Tuan’ın (2005/1974) bu

çalışmada yer alan “ancak yer, lokasyondan ve sosyo-ekonomik durumun mekânsal indeksinden daha karmaşık bir şeydir. Yer, tek başına çalışılmayı bekleyen özgün karakterler bileşkesidir” (s.119-120) şeklindeki ifadesi yerin -mekândan ayrı olarak- ayrıca, başlı başına çalışılmasına dair bir manifesto gibidir. Alıntının başında geçen “ancak” ibaresi öncesine iki hususta ilerleyen bir geleneksel bir yer okumasını almaktadır: İlki “bir kimsenin konumu” olan yerdir ve Tuan’a göre bu sosyolojinin konusu iken ikincisi “mekânsal lokasyon” olarak yerdir ve bu da coğrafyanın konusudur. Diğer yandan coğrafyanın konusu olan ve mekânsal lokasyon anlamına gelen “yer” Tuan’ın üzerinde duracağı *yer*’den farklıdır. Ona göre lokasyon, mekândaki soyut bir durumu -ki zaten o da yine toplumsal statü ile ilgilidir- ifade etmektedir. Oysaki burada temel mesele insanlar ve onların yaşam tarzları ile dolayımlanan yerdir. Böyle bakıldığında Tuan için yerin bir “ruhu”nun ve bir “karakteri”nin olması şaşırtıcı olmayıp, “ruh”, “kişilik”, “duygu” onun yeri açımladığı kavram repertuarından sadece birkaçıdır (s. 119-121). Hümanist bir coğrafyacı olarak Tuan, örneklerini seçerken de onları yer kavramıyla ilişkilendirirken de fenomenolojik bakışını hissettirmektedir. Kişinin/öznenin nesne ile kurduğu ilişki ve kişinin/öznenin yer ile kurduğu ilişki hem kendi içinde hem de kendi aralarında -analoji kurarak- bu durumu örneklemektedir (s. 120): “Yağmurluğun karakteri onu giyen ve giydikçe de çok seven insanın yüklediği bir anlamdır. Yağmurluk kullanmak içindir, ama bu durumda zamanla kendine özgü dikimi, şeyleri ve kokusuyla bir kişiliği olur. Yer de aynen böyledir.” Diğer yandan Tuan, yerin tamamen maddi varlığını yitirdiği gibi bir görüşe sahip değildir. Ona göre yer, “derin insan karakteri taşır, ancak fiziki özellikleri de insanla iç içe geçmiş şekilde korunur” (s.120). Bununla birlikte “insanların hissettiği duygular nesnelerde ve yerlerde ifadesini bulur ve buralara yoğunlaşır. Bu nedenle insanların fazlaca anlam yükledikleri yer ve nesneler oluşturdıkları söylenebilir. İnsanların yerle ilgili bu duygularının yok olması fiziki çevrenin anlamını yitirmesine sebep olabilir” ve görüldüğü üzere Tuan için

kişice yüklenen anlam çok önemlidir ve yer kişinin anlam dünyasının ürünüdür (s.127). Son olarak makalenin sonuç bölümü mahiyetinde “neresi yerdir” diye sorar ve insanla buluşan, *temas* ve deneyim alanı olarak “bir odanın köşesi”ni yer olarak ifade eder; fakat diğer yandan yer “dünyanın kendisi kadar geniş de olabilir” diyerek “sıla özlemi çeken bir astronotun” yeri olarak dünyadan bahsetmektedir (s. 131). Böylece *temas* ve deneyimin bilindik anlamlarına da meydan okur. Onun nezdinde (her) insan zihninin erişimi yerin ölçeğini tayin etmekte ve onun fikrinde mesafe de göreceli hale gelmekte, kişinin özgül deneyimi öne çıkmaktadır.

2.2.2. Marksizm ve Marksist Coğrafya: Marksist Eleştiri

Marksist coğrafyanın gelişimi, Marksistler ve Marksist coğrafyacılar arasında gelişen ihtilaftan yola çıkarak bizzat Marksizm içinde kısmi bir başkaldırı hikayesi olarak okunabilir. Marksizmin ilerlemeci ve tarihselci Ortodoks yorumu mekânsal vurgunun ya da doğrudan mekânsal odağın uzun bir süre ertelenmesine neden olmuştur. Kendi içinde de homojen olmayan, görüş ve çizgi farklılıkları bulunan Marksizmin marjiniinde mekânsal bakışın olduğu veçheleri pek tabii bulunmakla birlikte esas atılım 1970’lerde yaşanmıştır.

Coğrafyanın ya da coğrafi olanın izlerini sürmek için Marksizm minvalinde pek fazla kaynak sahibi olmadığımız taraftarlarınca da sıklıkla teslim edilen bir husustur; diğer yandan bu durum bizatihi Marx’ın eserlerinde ve yine Engels’te de kati surette bir coğrafi içerimin olmadığı ve devamında mekânsallığı aramanın gereksiz bir uğraş olduğu anlamına gelmez. Marksizmin temel mekânsal içeriği varlığını neredeyse Marksist teorinin kendi terimleriyle coğrafyaya *uyarlanması* bakımından yoğun analitik çalışmalarıyla David Harvey’e borçludur demek çok da iddialı olmasa gerek. Bununla birlikte Marksist coğrafyada birçok isim, farklı gelenekler ve farklı köklerden beslenen ayrılmış ya da benzeşmiş birçok çizgiden bahsedilebilir. Marksistlerin bilhassa 1970’lerin eleştirel gündeminde Marksizmin çeşitli disiplinlere açılması ve mekânın

olmadığı bir toplumsal analizin ayaklarının yere basmadığının anlaşılması ile coğrafya açısından pozitivist paradigmanın *ideoloji yoksun* ve toplum-harici yapısının disiplini getirdiği noktanın eleştirisi bağlamındaki diyalektik süreç Marksist coğrafyanın gelişim seyrini belirlemiştir.

2.2.2.1. Kökler: Karl Marx ve Friedrich Engels

Karl Marx ve Friedrich Engels'in kent ve kentleşmeye ilişkin doğrudan coğrafi olmayan ancak tartışmasız coğrafi bir içerim taşıyan yazının izlerini ayrı ayrı ve birlikte yazdıkları pek çok eserde görmek mümkündür. Bunlardan başlıcaları klasik bir metin olarak *Komünist Parti Manifestosu*⁵⁴ (1998/1848), *Kapital* (2011/1867), *Alman İdeolojisi* (1992/1845), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1997/1845), *Konut Sorunu* (1992/1872) olarak sayılabilir. Kent ve kırsal ile kentleşmeyi esasta üretim araçları, mülkiyet ilişkileri, birikim rejimleri gibi konular üzerinden ele alsalar da kentin mekânsal ve toplumsal olarak nasıl bir muhtevası olduğu, altyapı-üstyapı geriliminde her zaman olmasa da altyapısal alana dahil edilerek (bunun için bilhassa Fransız Marksist Henri Lefebvre'i beklemek gerekecektir) toplumsal ilişkiler bağlamında nasıl bir üretim aracına dönüştüğü hususları eserlerinde görünürdür. Bununla birlikte bulundukları ve yaşadıkları coğrafyanın henüz kırsaldan kente kitlesel göçe şahit olduğunu ve kapitalist birikimin daha kentsel mekânı yeni bir birikim ve dolaşım aracı olarak değerlendirme yaratıcılığını göstermesine gerek olmadığını da hatırlamakta fayda vardır. Dönemin birikim stratejisi fabrikalar ve işçi mahalleleri yani yoğun endüstriyel alanlar ile kentli çalışan sınıfların konut alanlarından mütevellittir. Marx ve Engels'in bahse konu hususlardaki ifadelerine gelmeden önce meseleyi felsefi olarak konumlandırmak, pratiklerini ve işbu konulardaki gözlemleri ile analizlerini anlamlandırmak açısından yararlı olacaktır. Buradan hareketle özellikle Marx'ın "doğa"ya (*nature*) ilişkin yaklaşımına değinilirse, bilindiği üzere doğanın kapitalist

⁵⁴ Metinde "*Manifesto*" şeklinde kısaltılarak alınacaktır.

Üretim ilişkilerine konu olması ve bu ilişkileri yeniden üretmesi ekonomik, hukuksal ve fiziksel pek çok müdahale ile olmuştur. Doğanın pastoral ve feodal yapısı bu süreçte kapitalist rasyonalizasyona maruz kalmış, kadastrolaşma ve metalaşma süreçleri ile araziler arsaya dönüşürken kırsal coğrafya yerini pazar ekonomisiyle hemhal kentsel mekâna bırakmaya başlamıştır. Daha sonra doğaya biçilen saf, *a priorik* içerimin reddiyesinde Marksist coğrafyacıların (Neil Smith başta olmak üzere) destek alacağı birincil dayanak noktası tam da Marx'ın bahse konu yaklaşımından ilham alacaktır. Marx, *Kapital*'in (2011/1867) birinci cildinde insan ve doğa arasındaki emek sürecini çalışma olarak nitelemekte, doğayı da bu kapsamda insan etkinliğinin dışında ancak insan etkinliği ile ilişkili bir mefhum olarak almaktadır (s. 249).

İnsan emeğinin dışında ancak insan emeğine konu toprak, emek nesnesi olup, insan etkinliğine gebedir ve hammaddenin imkanıdır. Dolayısıyla doğa Marx için insan müdahalesi öncesi ve sonrası olmak üzere iki düzeyde alınmaktadır. Onun yaşadığı dönem için ilksel bir doğa kavrayışı anlaşılırdır ve zaten kapitalizmin de konusu bu ilksel doğaya müdahale süreci ve sonrası şekil alan ikincil bir "doğa" alanıdır. *Manifesto*'da Marx ve Engels (1998/1848) bu durumla ilgili olarak şöyle söylemektedirler (s.16):

Burjuvazi... daha yoğun ve çok daha büyük üretici gler yarattı. Doğa güçlerine egemen olunması, makine, kimyanın sanayiye ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrik telgrafları, koskoca kıtaların tarıma açılması, nehirlerin suyolları haline getirilmesi, yerden bitercesine nüfus oęalması⁵⁵

Marx ve Engels, klasik metinleri *Manifesto*'da (1998/1848) coğrafi bir analiz yapma uğraşında değillerdir; ancak bu durum yukarıda da izah edildiği üzere coğrafi bir içerimin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zaten eser o meşhur cümleyle

⁵⁵ Yaklaşık üç yarım asır sonra etkisi sosyal bilimleri aşan Marksist bir coğrafyacı bu konuyu derinlemesine analiz edecek ve önemli bir kavramsallaştırmanın nüvelerini burada bulacaktı. Ulaşım ve iletişim teknolojisi ile mekân ve zamanın kendi içlerinde ve ayrı ayrı yoğunlaşması, hızlanması anlamında ünlü kavramsallaştırmasıyla Harvey bu duruma "zaman-mekân sıkışması" diyecektir (Harvey, 1997/1989, s. 317).

başlamaktadır: “Avrupa’da bir hayalet dolaşıyor.” (s. 7). Marx ve Engels dönemin sömürgeci Avrupalı güçleri olan kapitalistleri siyasi olarak eleştirdikleri *Manifesto*’da aynı zamanda sömürgecilerin hem Avrupa hem de kolonilerdeki faaliyetlerini emperyalizme uç veren serbest sanayi kapitalizmi çerçevesinde almakta ve bilindiği üzere ekonomi politikle hemhal bir analiz ortaya koymaktadırlar (1998/1848). Devamla, gelişimini Amerika’nın keşfine borçlu olan modern sanayi yeryüzünün dört bir yanına yayılmış ve böylece bir dünya pazarı yaratmıştır. Nihayetinde, “her yerde tutunmak, her yerde yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır.” En ücra yerler, en uzak ülkeler dolayısıyla yeryüzünün her kesimi burjuva üretim tarzından payına düşeni almaktadır. Bu durum aynı zamanda kırsal kente, Doğu’nun da Batı’ya bağımlı kılınması sürecidir. Burjuvazi, nüfusu, üretim araçlarını ve mülkiyeti yoğunlaştırarak, ulus-devlet biçiminde siyasi bir merkezileşme sağlamaktadır (Marx ve Engels, 1998/1848, s. 14-15). Görüldüğü üzere bu durum aynı zamanda coğrafi bir merkezileşmedir, ki ulus-devlet tam olarak bu durumun idari-coğrafi ölçeksel ifadesidir.

Proletarya şahsında tüm emekçi sınıfların özgürleşmesi toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması, tüm toprakların kamu yararına kullanılması, boş toprakların ekime açılarak ortak bir planla iyileştirilmesi, kent ile kırsal arasındaki ayrımın yavaş yavaş kaldırılması gibi çeşitli durumların gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır (Marx ve Engels, 1998/1848, s. 37-38). Bu hususlar Marksizmin toprak devrimi öngörüsünün dışında, sınıf ayrımlarını kaba mekanik bir bağlamda alınmadan, toprak ve ilişkili (başta mülkiyeti olmak üzere) konuların proletarya devriminde üstleneceği rolü göstermesi bakımından da önemlidir. Devamla, *Alman İdeolojisi*’nde Marx ve Engels, kent ve kırsal arasındaki ayrımlaşmayı “en büyük maddi ve zihinsel iş bölümü” olarak tanımlar. Sermayenin ve toprak mülkiyetinin ayrılması, “barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçiş” sürecinin sonunda gerçekleşir ve hem iki sınıf olarak toplumsal hem de üretim araçlarına dayalı bir bölünme söz konusu olur. Nihai

amaç kır ile kent arasındaki ayrımın kaldırılmasıdır (Marx ve Engels, 1992/1845, s. 81-82).

Marx ve Engels'in (1998/1848) dolaylı olarak üzerinde durdukları bir diğer konu kentleşmedir. Modern sanayi çağının başladığı, ticari kapitalizmin sınai kapitalizme doğru yol aldığı bu çağda kapitalistleşme ile eşsüremlî giden kentleşmeyi, her ne kadar kapitalizmin mekânsal üretimi olarak görseler de -ve tersi de geçerlidir- işçinin mutlak bağlardan ve tözel ağlardan özgürleşmesi olarak da almaktadırlar. Marx'ın kırın "bönlükle" itham ettiği meşhur ifadesi (s. 15) onun kent-merkezli bakışını göstermekle birlikte ironik bir içeriğe de sahiptir. Kapitalizm "feodal, ataerkil, pastoral" ilişkileri sallantıya uğratarken, üretim araçlarının gelişimini de sağlamış ve modern devleti kurarken seküler bir toplumsal yaşamı da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte yaşanan "özgürleşme" işçiler ve emekçiler için değildir; çünkü maskelenmiş haliyle sömürü tüm şiddetiyle devam etmektedir (s. 13). Kentleşme de böylesi bir sosyo-ekonomik yapının hem gelişmesini mümkün kılan hem de işbu yapının gelişmesi ile ortaya çıkan kapitalizmle eşsüremlî bir harekettir. Kentleşme merkezileşme ve yoğunlaşma süreçleriyle nüfusu, kapitali ve üretime içkin olanı ve en nihayetinde işçiyi ve işçiyle ilgili olanı bir araya getirdiğinden Marx ve Engels için önemlidir.

Bu bakımdan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda (1997/1845) Engels, özellikle "Büyük Kentler" başlıklı bölümde kent ve kapitalist yığılmayı derinlemesine ele almakta olup, kentin mevcut emekçilerini, göçmenleri (İskoçyalılar ve bilhassa İrlandalıları) ve onların yaşadıkları mahalleleri yer yer fiziksel karakteriyle yer yer burada yaşayanların gündelik hayatlarına dokunan ilke elden mekânsal kullanımlarla analiz etmektedir. Öyle ki Engels bu metinde konuyu kentsel-mekânsal morfoloji odağında üst ölçekli bir bağlamdan alıp, sokak hatta konut-oda ölçeğine kadar sorgulamaktadır. Devamla, Engels bahse konu mekân- politik analizinde sanayi proletaryasının yaşamı, çalışma koşulları ve kentsel mekânsal kullanımı ile çalışma ve

barınma alanlarını öncelerken dolaylı olarak burjuvazi ve üst sınıfların mekânsal ve yaşamsal pratiğini de gündemine almaktadır. Engels bu metinde metropol çözümlemelerine girse de temel önceliği devrim meselesidir ve kent de konuya içkin coğrafyadır. Dolayısıyla kent, işçi sınıfı mahalleleri, kentsel sınıfsal hareketlilik ve kentsel arazi kullanımı ile kentsel mekânsal kararlar bahse konu hususa koşut olarak ele alınmaktadır. Engels'in kente dair gözlemleri uzaktan ve kitabi değildir; aksine birebir işçi mahallelerinde ve izbe, dar ve kirli sokaklarında dolaşmış, analiz etmiş, notlar almıştır. Bu nedenle gözlemsel deneyimi çok çarpıcı ve gerçekçidir. Diğer yandan bahse konu yerinde gözlemleri ve hatta “etnografik-empirik” duruşu onu kentin dolayimli ve çok bağlamli bir yer olduğu algısından uzak tutmuştur. Yine de Engels'in İngiltere'nin sanayi şehirlerine yönelik analizleri tarihi-coğrafi bir bakış açısıyla 19. Yüzyıl ortası (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*) ve sonunda (*Konut Sorunu ve kısmen Kapital*) sanayi kapitalizmi ile kentlerin geldiği durumu göstermektedir: “Her büyük kentte, işçi sınıfının üstüste yığıldığı bir ya da daha çok kenar mahalle var. Doğrudur, yoksulluk çoğu zaman zenginlerin saraylarına yakın arka sokaklarda oturur” (Engels, 1997/1845, s. 73).

Bilindiği üzere Manchester ve diğer sanayi kentleri başta olmak üzere yaşanan bu sağlıksız kentleşme artık burjuvaziye de sağlık ve hijyen hususlarından mütevellit rahatsız etmiş, salgınlar, hastalıklar ile *işgücünün verimliliği* ve yadsınamaz bir şekilde beliren genel kamu sağlığı sorunu, kent planlama disiplini öne çıkarmış, kentsel kamusal sağlık nosyonu coğrafi teori ve pratiklerin başat konusu haline gelmiştir. Bu dönemde kentler sonradan Chicago Okulu ya da kent ekolojistleri gibi hareketlere de zemin hazırlamış, toplumsal sınıfların ve ona koşut arazi kullanımının halka halka ya da ilerleyen süreçte doğrudan örneklemindekine benzer olarak şematik bir şekilde yerleştirildiği, otoyol ve bilhassa demiryolu hatları ile art-değer çekim merkezlerine (merkezi iş alanı ve sanayi bölgeleri) göre yerseçimleri yapılan kentsel mekân

tasarımları ve şehir planları geliştirilmiştir. Bu etkinlikler ve kuramsal boyutları kentin sosyo-mekânsal içerimini ve özellikle mekânın toplumsal üretimini dikkate almadığı için eleştirilecektir.

Engels, kapitalizmin acımasız kentsel büyümesi ve vahşi kentleşme pratiğini gösterdiği kadar, kapitalizm eksenli kentsel mekânsal farklılaşma ve kent-içi eşitsiz gelişimi de açık bir biçimde serimlemektedir:

[Manchester'ın *Old Town* bölgesini kastederek]⁵⁶ ve böyle bir bölge, İngiltere'nin ikinci kentinin, dünyanın ilk imalatçı kentinin orta yerindedir. Eğer bir insanın ne kadar küçük bir alanda hareket edebildiğini, ne kadar az hava -ve ne hava- soluyabildiğini⁵⁷, uygarlıktan ne kadar az pay alabildiğini⁵⁸ ve gene de yaşayabildiğini görmek isteyen olursa buraya yolculuk etmesi yeterli (Engels, 1997/1845, s. 104).

Engels'in (1992/1872) üzerinde durduğu konulardan biri de ranta konu kentsel arsaların kapitalist birikimin muhatabı olması ve yapılı çevrelerinin değişimidir. Bu süreç kentsel mekânda doğalında bir kentsel hareketten çok ekonomik, yönetsel/ıdari bir zor ile gerçekleşmektedir. Aslında Engels'in *Konut Sorunu*'nda bahsettiği yıkım ve yeniden inşa süreci⁵⁹ (s. 21-22) bugünün modern terminolojisi ile kentsel dönüşüm projelerinin yoksulları yerinden etme veçhesiyle “soylulaştırma/mutenalaştırma”⁶⁰ pratiğinin ilksel örnekleri olarak ifade edilebilir. Anlaşılacağı üzere kentsel arsa

⁵⁶ Köşeli parantez içindeki ifade yazar tarafından eklenmiştir.

⁵⁷ Temiz havayı solumak için Manchester'ın doğu ve kuzey-doğu bölgelerine yerleşmemek gereklidir; çünkü buralar Engels'in (1997/1845) belirttiğine göre yılın on, on bir ayı fabrika dumanına maruz kalmaktadır ve kentin bu bölgelerinde kirli havayı emekçiler kendi başlarına soluma özgürlüğüne sahiptir (s. 111).

⁵⁸ Engels (1997/1845) tarafından “insanlığın en ilkel aşaması” olarak betimlenir (s. 112).

⁵⁹ Bu konu daha sonra Harvey'in meşhur “sermayenin çevrimleri” (*circulation of capital*) olarak isimlendirdiği, sermayenin kentsel yapılı çevre ile olan ilişkisine, kentin birikim rejimlerinde üstlendiği rol ve sistemin döngüsüyle kendi döngüsünün ilişkilendirildiği analize referans sağlayacaktır (Harvey, 1978, s. 109).

⁶⁰ Bir çeşit *yerinden etme* pratiği olarak da ifade edilebilen soylulaştırma, mekân-politik bağlamın gözlüğü ile değerlendirilirse en makul açıklamalardan birini Neil Smith'in (1987) ünlü “rant açığı” (*Rent Gap Theory*) yaklaşımında bulmak mümkündür. Buna göre kent merkezinin mevcut ve potansiyel rantı arasındaki makasın açılımının etkisiyle sermaye banliyöleşme yatırımlarını bırakarak kent merkezine yönelir. Bu bahisle değişen yapılı çevrenin demokratik bir şekilde ve içerimde inşa edilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Larry Knopp'un (2006, s. 179) tanımladığı haliyle de arazinin karlılığını artırma girişimleri, bu yönde ilerleyen planlama ve ekonomik kalkınma projeleri, binaların ve altyapının yenilenmesini içeren yoksul, azınlık, göçmen grupların ve kimi marjinal toplulukların yok edilmesine varan uygulamalar, orta ve üst sınıf ile beyaz nüfusun hedef kitle olarak belirlenerek *diğerlerinden* elde edilen yerlere yönlendirilmesi soylulaştırmanın özellikleridir.

spekölasyonu ile bir çeşit artı-değer yaratılmakta ve bu yaratılan artı-değer emekçilerin aleyhine olduğu kadar kentsel coğrafyayı metalaşmaya konu ettiği ölçüde toplumsal - kamusal değil- mekânın da aleyhinedir.

2.2.2.2. Mekân-Politik Referanslar ve Argümanlar

Marksist coğrafyanın ya da mekâna Marksist yaklaşımın öncü isimleri olarak çoğu metin hemen hemen benzer isimleri (Henri Lefebvre ve David Harvey başta olmak üzere ve kısmen Manuel Castells'i de ekleyerek) referans göstermektedir (Elden, 2004; Merrifield, 2012; Soja, 2017/1989). Sosyal bilimler alanını coğrafya üzerinden Marksizme çağırma konusunda ciddi bir başarı gösteren, o çokça iddia edildiği haliyle Marx'ta eksik olan o mekânsal mefhumu Marksizme kazandıran ve tıpkı Marx'ın kendisinde olduğu gibi polemikçi bir üslup ve pratik aktivizm sahibi David Harvey, özellikle Marksist ekonomi politiği mekânsallaştırma becerisiyle öne çıkmaktadır. Diğer yandan Fransız Marksist ekolünün en sağlam kuramcılarında Henri Lefebvre'in de metinlerinde kültürelci olmayan kültür, sanat gibi göndermelerle farklı bir Marksist yordam belirlediği ve daha felsefi -edebi bir bağlamda kaldığı söylenilebilir (bu ifade Harvey'in felsefi donanımını reddetmek ya da küçümsemek demek değildir). Lefebvre, Harvey'i ya da daha "sınıf" odaklı yaklaşımları katı bulanlar için esaslı bir sığınaktır, bununla birlikte bahse konu durum onun Marksist (sosyalist içerimin bilhassa) mekân görüşünün sınırları dışında kaldığı anlamına gelmemektedir. Hatta Harvey, uzun ve üretken kariyeri süresince ve kendi mekânsal dönüşü sonrası da aktivist ve kuramcı pozisyonunda tam da Marksizmin merkezinde konumlanmaktadır ve bu konum tahmin edileceği üzere ana akım Sovyetik hattın dışında, yükselen yapısalıcı dalganın eleştirisini kapsamaktadır. Lefebvre başlı başına özgün bir Marksist kişiliktir ve sert -sistematik eleştirisi yıkıcı değil, yapıcıdır. Dolayısıyla mevzuu, gündemi topyekun güncel Marksist hareketi ve Marksist kentsel gündemi zorlar ancak bunu içeriden yapar. Manuel Castells ise konuya yapısalıcı kökler üzerinden bağlanan -en azından başlarda-

İspanyol tandanslı neo-Marksist kuramlarıyla Marksizmin bu minvaldeki köklerini/veçhesini temsil eden, Marksist mekân yaklaşımlarında önde gelen bir diğer isimdir. Elbette ki burada Neil Smith, Derek Gregory, Doreen Massey, Edward Soja gibi pek çok isimden bahsetmek mümkündür; ancak kökensel olarak Marksizmin coğrafyaya açılmasında ve tersi durum için de bahsedilen üç ismin öncü rolü olduğu düşünülmektedir.

Edward Soja, *Postmodern Coğrafyalar* (2017/1989) isimli eserinde Marksizm ve coğrafya ilişkisini kesinkes olmayan ama ilişkinin yönelimi ve ağır basan tarafın aktivizmine bağlı olarak, iki döneme ayırmaktadır. İlki 1970'lerin başında başlayan 1960'lardan esinle gerçekleşen Marksistlerin coğrafyaya yöneldikleri dönem, ikincisi ise 1980'lerde belirgin olan coğrafyanın ve coğrafyacıların Marksizme katkı sundukları ilişkinin baskın tarafını oluşturdukları dönemdir. Bu ayrım Soja'nın büyük bir bölümünde yer verdiği ve yer yer geri dönüş yaptığı Marksizm ve coğrafya ilişkisinin iskeletini oluşturmaktadır (Soja, 2017/1989). Anlaşılabacağı üzere ilk dönem 1968 Hareketi konjonktüründe sosyal bilimlerde anlam arayışından coğrafyanın da payına düşeni alması ve Marksizmin o ana kadar tam olarak sirayet edemediği (buradan coğrafyanın hangi anakronik sularda yüzdüğü de anlaşılmaktadır) alanlarda buluşçu ve sürprizli girişimlerde bulunması sürecidir. İkinci dönem ise genelde kültürel dönüşler ile tabiri cazise pek çok disiplinin silkelendiği özelde ise coğrafyacıların toplumsala dair mekân-politik bir perspektif geliştirdiği ve kentselden küresele yaşanan birçok süreci Marksist kuramı çeşitli öncülleriyle (Louis Althusser gibi) açıklamaya giriştiği bir süreçtir. Anlaşılabacağı üzere bu sürecin temel motivasyonu da coğrafyanın üzerindeki atalet örtüsünü atma ve fiziksel olana – illaki fizikselliği de revize ederek- hakkını teslim etme itkisinden beslenmektedir. Bu ilişki sonuçta hem Marksizmin yeniden içeriklenmesi hem de beşeri coğrafyanın güncellenmesi ile taçlanmıştır.

Yeniden Soja'ya dönülürse, Marksist coğrafyanın ağırlıklı olarak İngilizce konuşulan ülkelerde 1960'ların gündeminden hareketle doğduğu ve bu gündemin de Fransız kökenli kurucu teorizasyonlara dayandığı söylenilebilir. Soja'ya göre bu durum Fransız Marksizminin Marksizme egemen olan mekânsallık karşıtı eğilimden çok etkilenmemesi ile ilgilidir. Hatta Soja (2017/1989) bu durumu Alman idealist felsefesi, Britanya siyasal iktisadı ve Fransa mekânsal geleneği olarak ifade etmektedir (s.66).

Lefebvre'nin triyaloji

Henri Lefebvre, yaklaşık son on yılda Türkçe yazında bilimsel akademik çalışmalardan çeşitli internet portallarına kadar gitgide artarak mekân konulu metinlerin temel referanslarının başında gelmektedir. Öncelikle büyük kentlerde, sonrasında pek çok yerelde kamusal mekânların tüketim mekânlarına evrilmesine yönelik tartışmalar, alt gelir gruplarının konut alanlarının kentsel dönüşüm projelerine konu olması, orman alanları ve benzeri doğal alanların yine piyasaya dönük olarak projelendirilip imar planlarına konu edilmesi gibi süreçler artık aşına olunan ve özellikle 2000'li yılların başında kentsel mekânın *olağan* kentlinin gündemine ilk sıradan girmesini sağlayan konulardır. Sonraki süreç ise alt gelir grubu konutlarından orta gelir gruplarına, daha büyük -neredeyse ülke hatta ülke üstü bölge- ölçekli mekânsal projelere, kırsal alanların daha yoğun projelendirilmesine evrilmiştir. Kentleri, mahalleleri, semtleri, köyleri ve çeşitli yerellikleri etkileyen bu süreç doğasında kentsel emekçi sınıfları ve orta gelir gruplarını doğrudan muhatap kılmış, parklar, sosyal ve kültürel donatılar başta olmak üzere çeşitli kentsel kamusal mekânlar siyasal tartışmanın merkezine oturmuştur. İşte böylesi bir bağlam özellikle kamusal akademik ve yarı-akademik alanda Lefebvre'in klasik eseri *Mekânın Üretimi*'nden (2014/1974) temel formülasyonlar bağlamında beslenmekle birlikte çoğunlukla "şehir hakkı" kavramsallaştırmasıyla refere edilmiştir. Bu durum "şehir hakkı"nın doğrudan konuya müdahil olma yeteneğine haiz bir kavram olmasından ve acil bir gündemi Marksist ve açıklayıcı bir yerden karşılamasından ileri

geldiği kadar, *Mekânın Üretimi*'nin sahip olduğu yoğun felsefi içerimin farklı disiplinleri yatayda kesen, hatta disiplinler üstü bağlamıyla bir çeşit cebelleşme gerektirmesi ile ilgilidir demek mümkündür. Diğer bir husus da Lefebvre'in çok sık kullanılan mekânsal triyalektiğinin (*Spatial Triad*) hala bugün bile tam olarak anlaşılamaması olarak açıklanabilir. Mekânı salt fiziksel alıp, mekânı sahne-dekora indirgeyen, mekân mecazlarının ve politik-felsefe yüklü mekânsal içerimin yer yer pragmatik kolaycılık yer yer de pozitivist kalkan hasebiyle -diğer ülkelerdeki benzer süreçlerden muaf olmayan ama gerekli mekânsal kalkışmayı da gerçekleştirmeyen- ötekileştirildiği ülkemiz katı disipliner (şehircilik, mimari vb.) ayrımlaşma geleneğinin varlığıdır. Özetle, Lefebvre bahse konu süreçte zaten bilinen Harvey ile birlikte öne çıkan, bir nevi kentsel toplumsal hareketlerce gündeme taşınan ve böylelikle kentsel entelektüel çevrelerin dikkatini yönelttiği ünlü Marksist isimdir.

Lefebvre'in mekânsal görüşünü kritik edebilmek için öncelikle Marksizme dair seçtiği konum ve onu yorumlama biçimini ele almak yerinde olacaktır. Bu durum hem Marksizme mekândan gelen teorik desteğin Marksizmin kendisine kattığı içeriği hem de Lefebvre'in Marksist mekânını nereden, nasıl kurduğunu gösterecektir. Tüm bu düşünsel hat ve kendine seçtiği konum onun kente dair Marksist perspektifini ilmek ilmek öreceği, pek tabii hiç de ortodoks olmayan bir yordamla bunu gerçekleştireceği kentsel/mekânsal analizin nüvelerini vermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Lefebvre'in yazını oldukça kapsamlıdır ve bu kapsamlı çerçevede kenti de çoğullaşan bir okumayla kendi dinamikleri, kendi imkanları ve potansiyelleri olan bir yer olarak almaktadır. Böylece onun esnek ama eklektizme düşmeyen tavrı, belirlemenin değil arayış ve sürprizin peşinden giden düşün dünyası yeniden görünür olmaktadır.

Gündelik hayat kritiği Lefebvre'in temel yazın alanlarından ve gündelik hayatı bayağı bulmak bir tarafa gündelikliğin farkındalığı durumunda buranın bir direniş alanı olması ve bu haliyle kapitalizm eleştirisinde başat bir rol üstlenmesini

öngörür. Dönemin Fransız düşüncesi de gündelik hayat bağlamı üzerine üretkendir. Lefebvre, üç ciltlik *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (1947, 1961, 1981) ve *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (1968) isimli eserlerini tam da bu sorunsaldan hareketle kaleme almıştır. Felsefenin gündelik hayatı gerçek dünyanın parçası, “neyse o olan hakikatin” alanı olması hasebiyle küçümsemesini, felsefi-olmayan olarak dışlamasını eleştirmektedir; çünkü Lefebvre için gündelik hayat ikiliğin alanıdır ve ondaki sefalet ile zenginlik (ironiyle) felsefenin sorunudur ve felsefi bir sorgulamayı kesinlikle hak etmektedir (Lefebvre, 2007/1968, s. 22-23).

Lefebvre (2007/1968, s. 32), *Modern Dünyada Gündelik Hayat* isimli eserinde gündelik hayatı pejoratif bir yerden alanlar nezdinde “gündelik hayat nedir ki?” diye sorar ve cevabı kendi verir: “Ekonomik, psikolojik veya sosyolojiktir, özel yöntemler ve yollarla kavranması gereken özel nesneler ve alanlardır. Beslenmedir, giyinmedir, eşyadır, evdir, barınmadır, komşuluktur, çevredir.” Buradan hareketle Lefebvre aslında gündelik hayatın “sefaleti” olan bu içerimini tarih ya da ekonomi politikle alarak “zenginliğini” ortaya çıkarma iddiasındadır. Lefebvre için gündelik hayat (s. 43-44); bir toplumu anlamak için şarttır ve bu sosyal bilimcilerin çoğunun yaptığı gibi onu bölüp parçalayarak, kısmi ve keyfi incelemelere konu ederek yapılamaz. Gündelik hayatı, Marksizmi ekonomizme ve felsefeciliğe indirgeyerek yoksullaştıran altyapı-üstyapı hiyerarşisinden çıkararak, onu bir “artakalan” ve “üreten” olarak değerlendirir. Buna göre, gündelik hayat geri beslemenin yeridir ve toplumsal etkinliğin gerçekleştiği ve kendisi de bu etkinliği yaratan iki görünümlü bir yerdir. Devrim ise tam da insanların gündelik hayatlarını sürdüremez hale geldikleri noktada gerçekleşir, gündelik hayatı devam ettirmek eski, bilindik ilişkilerin devam etmesi, yadsınmaması demektir.

Lefebvre, için şehir hakkı önemli bir kavramdır. Şehir hakkı, yeni bir *praksisle* inşa edilen toplumsal karşılaşma alanı, kullanım değeri odaklı bir yere yaşama hakkıdır. Dönüşmüş, yenilenmiş *kentsel yaşam hakkı*dır. Otelden otele, saraydan saraya, şatodan

şatoya gidenlerden ziyade gençlerin, öğrencilerin, entelektüellerin, beyaz yakalı olan ya da olmayan emekçiler ordusunun, taşrahıların, sömürgeleştirilmiş ya da yarı-sömürgeleştirilmiş olanların, kent sakinlerinin, banliyölerde oturanların, konut gettolarında, eski şehrin kokuşmuş merkezlerinde ve bu merkezlerin uzağında yolunu şaşırmış gibi görünen yerlerde yaşayanların, oturduğu evden çıkıp uzaktaki gara, tıklım tıklım dolu metroya, büroya, fabrikaya, akşam olduğunda da gerisin geri evine koşturan ve ertesi günün derdine düşenlerin, topyekun sonuna kadar gündelik hayata gömülmüş olanların, merkezlerden çeperlere sürülen (Lefebvre banliyöleşme ve periferileşmeden bahsetse de salt bir fiziksel olayı değil bu dışsallaştırmanın mecazi yönünü de kasteder), şehirden yoksun bırakılanların “çılgılığı ya da talebi”dir şehir hakkı ya da şehre hak (Lefebvre, 2016/1968, s. 132-133, 159). Buradan hareketle şehir hakkının meşruiyetle şehrin ve dolayısıyla kentin (mekânsal, kentsel hizmet vb. bağlamlarında) kentli emekçi sınıflarca talep edilmesi kapitalizmle ve kenti metalaştıran piyasa ekonomisinin kentsel yapılanmasıyla da mücadeleyi gerektirmektedir. Böylesi bir mücadele Lefebvre nezdinde genel Marksist devrim sorunsalını kentsel içerimle yüklemek anlamına gelecektir. Hatta daha açık bir ifadeyle toplumsal mücadele sadece kentsel içerimle yüklenmez, doğrudan ve basbayağı kentsel/kente dair de bir mücadeledir artık. Lefebvre *Kentsel Devrim*’de (2013/1970) “ne yapmak gerekir?” diye sorar ve şöyle cevaplar:

Kent stratejisi kavramını ileri sürüyoruz. Bu, politik pratik ve toplumsal pratik, gündelik ve devrimci pratik arasındaki ayrımları, bir başka deyişle bir *praksis* yapısını içermektedir. Toplumsal pratik, *sanayi pratiği* ve *kent pratiği* biçiminde incelenmektedir. Stratejinin ilk amacı, toplumsal pratiği sanayi pratiğinden çıkararak kent pratiğine yönlendirmek, böylelikle yolunun üzerindeki engelleri aşmasını sağlamaktır.

Aslında Lefebvre’in kentsel mekânın ekonomi politiğine girdiği ve temel bir mekânsal felsefi bağlam ortaya koyduğu metinleri için ünlü eseri *Mekânın Üretimi*’ne (2014/1974) bakmak yerinde olacaktır. Lefebvre bu eserinde uzun uzun mekânın o çok meşhur ifadeyle nasıl da “toplumsal bir üretim” olduğunu sosyo-politik ve felsefi bir yerden kritik etmektedir.

Bir bütün olarak toplum değiştiğinde şehir de değişir. Bununla birlikte, şehrin dönüşümleri genel olarak toplumdaki dönüşümlerin pasif sonuçları değildir. şehir, toplumu oluşturan kişi ve gruplar (aileler, örgütlü yapılar, meslekler ve korporasyonlar, vb.) arasındaki dolaysız ilişkilere de bağlıdır- bu da aynı ölçüde önemlidir, fakat şehir bu dolaysız ilişkilerin örgütlenmesine indirgenemeyeceği gibi, geçirdiği başkalaşımlar da bunların değişimine indirgenemez (Lefebvre, 2016/1968, s. 63-64).

Esasında burada geliştirdiği yaklaşım ve genel düşünsel hattaki yer seçimi onun hem geleneksel Batı felsefesi ve Kartezyen logosa karşı çıkışını hem de yine geleneksel Marksist okumayı köklerinden koparmadan ancak güncel Marksist bir kritiğe tabi tutarak kendi teorisine katabilme becerisini göstermektedir. Mekânsal ayrımlar, mekân tanımları, sınıflandırmaları, yaklaşımları vb. anlamında detaylı ve eleştirel bir mekân felsefesi bağlamı içeren eserinde, Lefebvre toplumsal mekânın üretimini ve fiziksel-zihinsel ve buna benzer çeşitli veçheleriyle mekânsal ayrımları kendi düşüncesiyle dolayımlyarak tarihsel-felsefi bir bağlamla oturtmaktadır.

Lefebvre'in mekân üretimiyle ilgili olarak ortaya koyduğu epistemolojik, ontolojik ve metodolojik anlamda bütünlüğü olan kavramsal çerçeve yani mekânsal üçlü (*spatial triad*) yaklaşımı mekâna yönelik bilinen kavrayışlardan farklı bir perspektif sunar. Mekânın zihinsel üretim sürecine eğilen yönü (Lefebvre, 2014/1974, s.70); “mekânın temsilleri”ne denk düşer ve Lefebvre bunu “tasarlanan mekân” olarak adlandırır. Bu tür mekânlar zihinsel bir inşa ve tahayyül yoluyla kuramsal soyut bir yapı olarak tasarlanır, sayılarla, ölçülerle ve spekülasyonlarla/projeksiyonlarla yüklenir ve temel olarak mekânı planlama ve düzenleme biçimi olarak karşımıza çıkar. Burada mekânın, teknokratlar, kent plancıları, toplum mühendisleri vb. eliyle soyutlanarak planlanması, tasarlanması başlıca üretim etkinliğini oluşturur. *Nötr* bir alan vurgusuyla mekânın sayısallaştırılması ve dolayısıyla kapitalizm koşullarında temsillerle yüklenmesi söz konusudur. Lefebvre'in “yaşanan mekân” olarak adlandırdığı (s. 71), insan eylemleri, duyguları ve çelişkilerinin gerçekteşme alanı olan mekân ise, toplumsal mekândır, bu mekân onu kullananlar/onda ikamet edenler tarafından yaşanılan, üretilen,

deneyimlenen, zamanla değiştirilen, imgeler, anlamlar ve sembolleri içeren, “temsil mekânları” anlamında, hakim üretim ilişkilerinin ve yerleşik mekân temsillerinin dışında gündelik yaşam içinde yer sağlayabilen bir alandır. Bahse konu üçüncü mekân, yani yaşanan toplumsal mekân Lefebvre’in mekân teorisine asıl katkısıdır ve bu mekân diğer iki mekândan hem farklıdır hem de ikisini birlikte içerir.

Görüldüğü gibi Lefebvre (2014/1974), geleneksel fiziksel ve zihinsel mekân ayırımını toplumsal ile dolayımılayarak, iki yerine üç terimli bir ilişki koyar ve ikili yapının karşıtlık ve kontrastlığa indirgenen kapsamını açarak mekâna yönelik üretme kabulünü mümkün kılan bütünleşikliğin ve ilişkiselliğin olduğu mekân teorisine ulaşır. Özellikle metodolojik bakımdan, Lefebvre’in mekânsal yaklaşımıyla kurduğu üçlü yordamın diyalektik temelleri vardır. Diyalektiğin esası toplumsal çelişkilerin, düşünme sürecinin eksikliği ya da yetersizliğinden çok gerçekliğin çelişik yapısından kaynaklandığı fikridir. “Bir başka deyişle, insanların öznele düşünme sürecindeki ve bilincindeki çelişkilerin nesnel ve gerçek [reel] birer temeli vardır” (Lefebvre, 2010/1948, s. 35-36). “Üçüncü terim”, Marksist diyalektiğe yönelik tez-antitez-sentez üçlemesinde, üçünü “aşama” bir sentez ya da uyumlu buluşma olmayıp, bu durum diyalektiğin kolaycı ve indirgemeci bir anlayışıdır. Lefebvre’de de benzer tonda bir eleştiri mevcuttur: “Düşüncenin gerek içeriksel gerek biçimsel hareketinin çatışkılı [antagonist] bir yapısı vardır. Oluş, çelişki içindeki terimleri kat eder, her birinin karşısına, o terimin düzey ve derecesine göre, onunla çelişki içinde olan ‘öteki’sini çıkarır ve nihayet yeniye yaratarak çelişkiyi aşar” (Lefebvre, 2021/1939, s. 21)

Harvey’de mekân ve sermaye dolayımı

David Harvey, şüphesiz Marksist coğrafya için olduğu kadar Marksizm denilince de ilk akla gelen isimlerdendir. Castree (2018b), Harvey’in bir Marksist olarak övölmesinin adil olduğunu ve onun üç önemli şeyi başardığını söylemektedir (s. 413): Bunlardan ilki, 1970 ve 1980’li yıllarda Marksist coğrafyaya entelektüel bir temel

kazandırması, ikincisi radikal coğrafya için yüreklendirici bir pozisyon yaratması (kadınlar, gey ve lezbiyenler ile beyaz olmayanların konu edilmesi açısından), üçüncüsü ise Marksistleri mekân ve yer olmadan devrimci bir kurama sahip olmadıklarına, her projenin bunları içermesi gerektiğine inandırmasıdır. İşin aslı Harvey önce daha pozitivist sonrasında ise tüm hayatını adadığı Marksist temelde coğrafyaya bilimsel bir görü kazandırmıştır. Ünlü *Explanation in Geography (Coğrafyada Açıklama, 1969)* isimli kitabı bilindiği üzere tam da coğrafyanın Neo-Kantçı izleklerle boğuştuğu bir dönemde coğrafyayı bilimsel açıklamayla buluşturma, nesnel ve sistematik bir temel kazandırma uğraşının ürünüdür ve disiplinlerarası alanda coğrafyanın anakronizmden kurtulmasına vesile olacaktır. Ancak Castree'nin da belirttiği gibi kitap “ironik bir biçimde Harvey’in bilimsel coğrafyanın temellerini oluşturma arzusunun hem tepe noktası hem de bitiş noktası olmuştur” (2018b, s. 406). Harvey bulunduğu noktayı “1968’in Mayıs ayında *magnum opus*’umu yayınevime teslim ettikten sonra politik iklimin tamamen değişmiş olduğunu görerek büyük bir mahcubiyet duydum... tamamen nötr bir kitap kaleme almıştım... İşte o zaman 1960’larda doğruluğuna inandığım pek çok şey üzerine yeniden düşünmem gerektiğini anladım” şeklinde ifade etmektedir (Harvey, 2012a, s. 20).

Soja’nın ifadesiyle Harvey’in bahse konu “spekülatif dönüş”ünün hemen ardından bu sefer onun Marksist bağlamdaki ilk eseri *Sosyal Adalet ve Şehir (1973)* gelmiştir. Yine Castree’ye (2018b) dönülürse, Harvey’in kent çalışmaları alanında başlıca muhalif bir figür olmasının bu kitapla ilgili olduğunu söylemektedir. Ona göre, kitabın “şizofrenik” bir biçimde birbirine zıt iki farklı bölümden oluşması ve Harvey’in mekân bilimcileri hem terk ederek hem de şaşırtarak “radikal coğrafyacı” olarak ortaya çıkışı, bu kitapla bilimsel coğrafyadaki “olgu” ve “değer” ayrımının Harvey tarafından geçersiz kılması ve son olarak *Sosyal Adalet ve Şehir*’in coğrafya alanında sol düşünce bakımından ilk örnek olması kitabın neden çok ses getirdiğini açıklamaktadır (s.407).

Harvey'in kendi cümleleriyle ifade edilirse bahse konu kitap, onun bakış açısındaki evrim sürecini göstermektedir. İlk kısım "Liberal formülasyonlar", ikinci kısım olan "Sosyalist formülasyonlar"a evrilmektedir; ancak Harvey ilk kısmın gereksiz olmadığını, ikinci kısmın çatısına materyal sağladığını söylemektedir. Bahse konu evrimsel süreç temelde birbirinden zihinsel olarak ayrıştırılmış ama toplumsal pratikte iç içe olan iki konunun, toplumsal süreçler ve mekânsal biçimlerin arasındaki sözde ayrımın onarılması sürecidir aynı zamanda (Harvey, 2003/1973, s.16). Harvey ilk kısmın mı yoksa ikinci kısmın mı daha üretken olduğu sorusunun cevabını okuyucuya bırakmaktadır. Bununla birlikte ikinci kısımda yapılan analizin "yeni düşünce hatları açan bir başlangıç noktası" olduğunda hareketle karışık olabileceğini söyleyerek okuyucudan anlayış talep etmektedir. Kitabın yapısına yönelik sözlerini ise Marx'ın belirli bir toplumsal durumu teşkil eden fikir ve inançların bilinçsiz ifadesine 'ideoloji' dediğini, Batı'da ise bunun tam tersinin olduğunu söyleyerek, "İkinci Kısım'daki denemeler Batı'lı anlamıyla, Birinci Kısım'daki denemeler ise Marksist anlamıyla ideolojiktir" şeklinde ifade etmektedir (Harvey, 2003/1973, s. 23). Kitabın Sosyalist Formülasyonlar kısmındaki ikinci kısmının ilk ve önemli makalesi "*Coğrafyada Devrimci ve Karşı-Devrimci Kuramlar ve Getto Oluşumu Sorunu*"nda Harvey, coğrafya alanını sarsmanın bir yolu olarak öncelikle Thomas Kuhn'un bilimsel düşünceye ilişkin paradigma, bilimsel faaliyette devrim ve normal bilim hususlarını tartışarak, sıklıkla eleştirse de yer yer onun terminolojisini kullanır. Sonrasında coğrafyada devrimin nasıl gerçekleştirilebileceği sorusunu gündemine alır ve o büyük iddiayı ortaya atar: "Bu yüzden şu andaki en verimli strateji, pozitivizm, materyalizm ve fenomenolojinin bazı unsurlarının... üst üste bindikleri anlayış alanını araştırmaktır. Bu en iyi Marksist düşüncede yapılmış"tır (s. 123). Devamında, Harvey Marksist katkıyı Amerika kentlerinin temel sorunlarından bir olarak gördüğü gettoyu (gettolaşma, kutuplaşma) analiz etmek için kullanır. Getto oluşumunun ve sürdürülmesinin analizinde kuramsal

olarak önce Chicago Okulu'na değinir ve okulun öncüleri Park, Burgess ve McKenzie'nin ekolojik mecazlarla kentsel morfolojiyi yorumlama biçimini hem savladığı “ahlaki düzen” bakımından hem de betimleyiciliği üzerinden eleştirse de esas eleştirisi Chicago Sosyoloji Okuluna doğrudan bağlı kentsel coğrafya okulunun da herhangi bir iktisadi düşüncüyü ve bu düşüncelerle ilişkilenen toplumsallığı dikkate almayışına dairdir. Oysaki Engels onlardan seksen yıl önce benzer olgulardan tam da iktisadi sınıf terimleriyle bahsetmiştir ve “...ne yazık ki günümüz coğrafyacıları, esin kaynağı olarak Engels'den ziyade Park ve Burgess'a bakmışlardır” (s. 124-126).

Devamla, Harvey *Sosyal Adalet ve Şehir*'de kemikleşecek Marksist yaklaşımının öncül kabulleri ve referansları olarak değerlendirilebilecek kimi *sonuçlardan* bahseder. Kentler ve artık-değer arasında kurduğu ilişkiyi tanımlar ve önermeler şeklinde ayırır; ancak öncesinde artık-değerden ne anladığını ifade eder. Kısaca, “artık-değer kapitalist piyasa değişimi terimleriyle ifade edilmiş artık-emektir” dedikten sonra Harvey, konuyu kentsel bağlama taşır ve burada öne sürdüğü önermeler sonradan literatürde ve Marksist teoride oldukça önemli referans kaynaklarından biri olacak sermayenin mekânsal dolaşımı konusunun emarelerini vermektedir (Harvey, 2003/1973, s. 217-218):

1. Kentler, toplumsal olarak belirlenen önemli oranda artık-ürünün harekete geçirilmesi, koparılması ve coğrafi olarak yoğunlaştırılması yoluyla yaratılan yapılanmış biçimlerdir.
2. Kentsellik, kümелendiklerinde toplumsal olarak belirlenen önemli miktarda artı-ürünü harekete geçirme, koparma ve yoğunlaştırma yeteneğine sahip iktisadi ve toplumsal bir bütünleştirme tarzı oluşturan bireysel faaliyetlerin şekillenmesidir.
5. Toplumsal artığı kalıcı bir şekilde harekete geçirmek ve yoğunlaştırmak, kalıcı bir mekân ekonomisi ... gerektirir.

10. Toplumsal olarak belirlenen artık-ürünün coğrafi bir yoğunlaşması yoksa kentsellik de olmaz. Kentselliğin belirdiği her yerde bunun tek geçerli açıklaması, bu toplumsal artık- ürünü yaratan, harekete geçiren, yoğunlaştıran ve yönlendiren süreçlerin analizinde yatar.

Yukarıda genel olarak toplumsal olandan mekânsal olana dönük, belirlenimci denilemeyecek ancak doğrudan etkiyen bir güzergah varmış gibi bir fikir edinilebilir. Bununla birlikte Harvey çok uzatmadan şerhini düşer, “kentselliği, belli bir iktisadi bütünleştirme tarzına nedensel etki atfederek, nedensel anlamda açıklayamayız. Ama bu ikincinin belirleyici özelliklerini, kentselliğin niteliklerini göstermek ve daha iyi anlamak için kullanabiliriz” (Harvey, 2003/1973, s. 219).

Harvey’in Marksist teoriye, coğrafya ve kent çalışmalarına tarihi bir katkı yaptığı ve “şimdiye kadarki en kusursuz Marksist girişimi” olan *Sermayenin Sınırları* (1982), ekonomistlerce görmezden gelinmiş, coğrafyacılarca anlaşılamamış, Marksistlerce ise coğrafi içeriminden ve bir coğrafyacının kaleminden olma hasebiyle ciddiye alınmamıştır. Eserin Marksist klasikler arasında yerini alması için uzun bir süre gerekecektir (Merrifield, 2012, s. 300). Harvey, *Sermayenin Sınırları*’nın “Giriş” bölümünde kitabı yazma konusundaki temel motivasyonundan bahseder. *Sosyal Adalet ve Şehir*’i bitirdikten sonra Marksist perspektiften kentleşme sürecini analiz etmek istediği bir çalışma yapmaya karar verdiğini ve sermayenin yapıları çevrelerde (*built environment*) dolaşımı (*circuit of capital*), kredi, rant ve ilişkili mekânsal biçimler gibi konuların kuramın geri kalanı ile bağlantısı kurulmadan anlaşılamayacağını, buradan hareketle Marksist kuramdaki “boş kutucukları” doldurmayı hedeflediğini belirtmektedir (Harvey, 2012b, s. 51). Harvey, aralarında evlerin, parkların, yürüyüş yollarının da bulunduğu kimi metaların kolektif tüketim aracı olarak doğrudan tüketilmeyip tüketim gereci olarak hizmet verdiğini ve bahse konu metaların tüketim fonu başlığına dahil edilebileceğini söylemektedir. Tüketim fonunun bu elemanlardan

oluşan kısmı mekân içinde hareket ettirilemeyen sabit sermayeyi oluşturur. Fiziki çevreye oturtulmuş sabit sermaye yatırımları bir kaynak sistemi olarak işlev gören yapıları çevreyi ortaya çıkarmaktadır. Harvey sıklıkla alıntılanmış Marx'ın *Grundrisse* isimli eserindeki “toprağa gömülü altyapı, su kemerleri, binalar ve kendisi de büyük oranda fiziken sabit durması gereken makine, demiryolları, yani kısacası sanayi ürününün her toprağın yüzeyine sabitleme biçimi” belirlemesinden de hareketle ünlü kavramsallaştırması “yapılı çevre”yi, fabrikalar, barajlar, ofisler, dükkanlar, depolar, yollar, demiryolları, iskeleler, enerji santralleri, su ve lağım sistemleri, okullar, hastaneler, parklar, sinemalar, lokantalar vb. olarak açılar. Kiliseler, evler, kanalizasyon sistemleri gibi kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinden miras kalan bileşenler de buna dahildir. Yapılı çevre esasında farklı üretim biçimlerinin etkisiyle farklı peyzajlar üzerinde tekrar tekrar yazılıp çizilen bir “parşömen” gibidir; ancak bu bileşenler kapitalizm varlığında meta formuna dönüşür (Harvey, 2012b, s. 303, 307).

Devamında, adım adım Harvey'in o kritik analizine doğru ilerlenir. Yapılı çevreyi, mekânsal sabit sermaye olarak alması yalnızca yapının kendisinde hasıl olan bir öznitelik değildir. Harvey'in ilişkisel mekân yaklaşımının, ekonomi politığının ve sosyo-mekânsal yaklaşımının diyalektiği tam da burada kendisini göstermeye başlar. Yapılı çevre bileşenleri, “mekânsal pozisyonlarını ya da yerlerini rastgele değil, temel bir özellik olarak üzerlerinde taşırlar” ve dolayısıyla yapıları çevre “coğrafı olarak düzenlenmiş, karmaşık ve bileşik bir meta olarak alınmalıdır”. Sözü Harvey'e (2012b, s. 307) bırakırsak:

Bu bileşenler *mevcut yerinde* toprağa inşa ya da monte edilmelidirler ve bu sayede, o toprak ve toprağın rantının temellük süreci de önemli hale gelir... Bazı bileşenlerin kullanışlılıkları diğerlerine kıyasla kendi mevkilerine bağlıdır; dükkanlar, konutlar, okullar ve fabrikaların hepsi birbirine kabul edilebilir bir yakınlıkta olmalıdır... Bir bileşenin nereye konacağına dair karar diğerlerinin ‘nereye’ konacağından bağımsız ele alınamaz.

Harvey, yapılı çevrenin sermayenin dolaşımında Marx'ın da farkında olduğu gibi önemli bir yeri olduğunu söylemektedir. Bu durum kapitalizmin aşırı üretim krizinde yapılı çevrenin sermayenin dolaşımı için başlı başına bir alan olması ile ilgilidir. Teknolojik değişimler bir yere kadar süreci kaldırsa da “sermayenin farklı bir varoluş biçiminde” dolaşıma girmesi ve tüketim fonunu meta formunda gerçekleştirmesi gerekmektedir. Harvey'in “ikincil sermaye döngüsü” olarak adlandırdığı bu süreç artık-değer üretimine nazaran sabit sermaye oluşumu ve kullanımının öncelikli olduğu bir yapı gösterir. Burada aşırı birikmiş sermayeyi masseden ve krizi atlatmayı sağlayan çözüm yapılı çevrenin üretimidir. Sabit sermaye anlamında yapılı çevre, “emeğin üretici güçlerini yeni aşamalara taşımak” anlamına gelir. Sabit sermayenin dolaşımı, bağımsız bir yapıda “katılaşırken” dolaşımın ölçeği, miktarı ve dayanıklılığı birikimle beraber artmaktadır; ancak kapitalizm için oldukça masraflı olan bu sürecin altından kalkabilmek için kapitalizm esaslı bir kredi sistemi (para-sermayenin metasal işleme konu olmamış hali olarak “kurgusal-sermaye”) geliştirmek zorundadır. Bahse konu destek demiryolu, baraj, liman, elektrik santrali vb. gibi büyük ölçekli mekânsal yatırımların olmazsa olmazıdır. Krediye erişimin mümkün olması ise bu yatırımların başlıca koşulunu oluşturmaktadır. Diğer yandan cisimleşmiş bu emek/mekânsal sabit, bir süre sonra sermayenin dolaşımı önünde engel teşkil eder. Kapitalizmin, yeni krizleri absorbe edebilmesi ya da mevcut sermayeyi dolaşımda tutabilmesi için sürekli bir devinim gereklidir; çünkü sermaye açısından devir zamanı kayıp zamandır ve devrin sürekli hızlandırılması gerekmektedir (Harvey, 2006, s. 110-112; 2012b, s. 310, 312, 337-339).

Dolayısıyla kurgusal-sermayenin kurumlaşması, sabit sermayeye dönüşmesi de geçicidir ve toplumsal olarak gerekli devir zamanı içinde dolaşımını tamamlamayan sermaye değer kaybeder. Fiziki ve toplumsal altyapılar aracılığıyla dolaşımda kalan sermaye, önce mekânda sabitlenir -yukarıda da değinildiği üzere- sonrasında ise tam da

bu devir zamanı meselesinden hareketle yeniden dolaşıma girmenin koşulunu arar. Kendisi de mekânsal birikimin önünde engel teşkil edecek mekânsal yapıların yapılması, yıkılması ve tekrar yapılması silsilesiyle farklı mekânsal yapıların ortaya çıkışı bu anlamda çelişkili bir süreçtir. İşbu süreçte canlı emek ölü emeğe, mekânsal yapılar ise “birikimin devamını engelleyen bir hapisane”ye dönüşür. Yani dolaşım Marx’ın da belirttiği gibi mekânın zaman tarafından yok edilmesi ile devinim kazanır. Sonuç olarak gelinen aşama mekânsal düzenlemelerin bariyerlere dönüştüğü ve sonrasında farklı mekânsal formlarda yinelenerek dolaşıma konu edildiği bir sürecin dahilinde ilerler (Harvey, 2012a, s. 297, 372-373; 2012b, s. 488-491).

Harvey’in üzerinde durduğu ve Marksist mekân-politik yaklaşımıyla analize konu ettiği bir diğer husus da nostaljik ve mutlak bağlamını ters yüz ettiği doğa meselesidir. Bugün dahi doğanın el değmemiş, kendiliğinden *a priorik* bir içerimi olduğu savlamakta, sınıflı toplum ve kapitalizm koşullarında yeniden -toplumsal- üretimi göz ardı edilebilmektedir. Harvey’e (2012c, s. 191-195) göre, “doğal çevre” insanların yeryüzünde yaşamaya başlamasından önce var olan bir içerimde aranıyorsa - ki buna “birinci doğa” der- bugün için pek mümkün görünmemektedir. Tarlaların temizlenmesi, bataklıkların kurutulması ve buna benzer faaliyetler topraktaki yaratıcı yıkımın uzun tarihidir ve artık söz konusu olan insan eylemiyle biçimlenmiş “ikinci doğa”dır. Harvey başlangıçta bu gibi faaliyetlerin doğa üzerindeki hakimiyet yaklaşımından hareketle “muzafferane” bir şekilde karşılandığını zamanla kapitalizm itkisiyle geri dönüşü mümkün olmayan, kalıcı sorunların vuku bulduğu görülmüştür. Dolayısıyla Harvey meselenin doğaya hakimiyet gibi antropomerkezci bir yerden insanın fiziksel dünya ile kurduğu ilişkide, ekolojik yaşama yönelik hasar verici pratikleri olarak alma ile alakalı olduğu söylemektedir. Kapitalistler ise ikinci doğanın ve coğrafyasının üretimini diğer üretim mevzularındaki gibi spekülative bir faaliyet olarak ve çoğu zaman devlet desteği ile girmektedirler. Doğanın toplumsal bir üretim

oluşuna çıkan bu görüş, doğal kaynakların kültürel, iktisadi ve teknolojik etkilere açık olduğu fikriyle birliktelik göstermektedir. Harvey bu konuya, *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu* isimli eserinde de on altıncı çelişki olarak “Sermaye-Doğa Çelişkisi” başlığı altında yer vermektedir. Harvey burada yukarıda bahsedilenlere ek olarak farklı bir noktaya dikkat çekmektedir. Kapitalizm varlığındaki sermaye dolaşımı ve birikiminde içselleştirilmiş olan doğanın felaketi üzerine kurulan paranoyak savları destekleyen suni bir gündemin sermaye tarafından bilinçli ve rasyonel saiklerle üretildiğini söylemektedir. Buna göre gerçek çevre faciaları, yapay “felaket kapitalizmi” ile demlendirilmekte ve üretilen sorunlar vasıtasıyla manipüle ve kontrol araçları işe koşulmaktadır. Sermaye çevreci rolünü bahse konu çevreci işkolunu hazırlama amacıyla yönelmektedir (Harvey, 2015, s. 253-257).

Sonuç olarak, Harvey yukarıda ifade edilen görüşleri ile Marx’ın kapitalizm analizine mekânı dahil eden az sayıdaki Marksist isimden birisidir ve Lefebvre, Benjamin ve diğer Marksistlere göre çok daha ekonomi politik bir yaklaşım geliştirmiştir (Castree, 2018b, s. 411; Merrifield, 2012, s. 303).

Mekânlardan akışlara: Castells’in uzamları

Manuel Castells, savaş sonrası Fransa’sında Louis Althusser ve Nicos Poulantzas’ın 1968 yayınlarından derinden etkilenmiştir. Althusser (ve Poulantzas’a göre de) için siyasi yapılar ve ideolojiler sadece “ekonomik temel”e indirgenerek anlaşılamaz, bununla birlikte ekonomik temel diğer yapıların görelî sonuçları üzerinde başat düzeyde etkidir. Devamla, Castells, yaklaşımını toplumun ekonomik, politik ve ideolojik yapılarınca şekillendirilen yapılı çevre kabulü üzerine kurmuştur (Hendler, 1989, s. 24).

1970’lerin başında Castells’in kent ve kapitalizm ilişkiselliğinde ortaya koyduğu mekân politik yapısalıcı bağlam, kentin kolektif tüketim mekânı olarak kapitalizmin

yeniden üretimine yaptığı vurgu ile Marksist üretim-tüketim ilişkisi tartışmasını tekrar alevlendirmiş üstelik bir de kentin öne çıkan (ancak hala toplumun gerisinde) rolü ile konu iyice çetrefilli bir hale gelmiştir. Castells'in yazını da çeşitli düşünsel evrelerden geçmiş, Harvey'in "spekülatif dönüşü" kadar olmasa da yol ayrımları yaşamıştır. Hubbard, Castells'in *Kentsel Sorun: Marksist Bir Yaklaşım* (1972) isimli ilk önemli eserinde, kapitalist toplumda kentsel mekânın çelişkili üretimini vurgulayan bir çalışma olarak Marksist kavramların ve perspektifin kent konusuna uyarladığını, kentsel sorunların özgül problemler olmayıp kapitalist toplumdan kaynaklandığını belirttiğini ve bu sebeple de bahse konu eserin alanda devrimsel bir rolü olduğunu söylemektedir. Buna göre, kolektif tüketim merkezleri olarak kentler, kapitalizmin yeniden örgütlenmesinde aracıdır; ancak tam da bu sebeple kentler, kentsel mekân toplumsala tabidir, onun *yansımasıdır*. *Kentsel Sorun* çalışmasıyla Castells ironik olarak mekânı toplumsal karşısında tali kılmakla da ya da tersi olarak mekânı fetişleştirmekle de eleştirilmiştir. Castells, dolaşım ve tüketim süreçlerini öne çıkarması bakımından Weberyen bir eğilim taşımakla eleştirilse de durumun pek öyle olmadığı sonrasında yazdığı *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (1996-1997-1998) üçlemesi gibi eserlerinde özellikle ağ toplumu ve "akışlar uzamı" kavramsallaştırmalarında görülecektir (Hubbard, 2018, s. 183-188).

Castells'in 1970'li yıllarda yazdığı metinlerden oluşan *Kent, Sınıf, İktidar* (2020) isimli kitabı sosyo-mekânsal yaklaşımını konumlandırmak ve yapısalcı bağlamı yakalamak bakımından kritik metinlerinden olup, onun kent sorununa ilişkin düşünceleri yapısalcı bir yaklaşımla kenti, kentsel mekânı nasıl anlamlandırdığını göstermektedir. Castells için kent, kendi başına ayrı bir organizma değildir. Kenti kendinden menkul bir varlıkmiş gibi göstermek, kentsel sorunları mevcut siyasal ve iktisadi yapıdan kopararak indirgemekle birdir.

Büyük kentlerin sorunları ancak birtakım ekonomik gelişme, mekânsal ve toplumsal örgütlenme modelleriyle ele alınabilir. Kentleşme sürecinin

yapısal kaynakları dönüştürülmeden kentsel ilişkiler yamanarak kapatılabilir zira bu ilişkiler savunulamayacak temeller üzerinde oturmaktadır (Castells, 2020, s. 19).

Emek-sermaye arasındaki çelişkinin yaşam kalitesi sorunuymuş gibi öne sürülmesi, çözümün teknik yöntemlerce gerçekleştirileceğinin savlanması hakim sınıfların yarattığı bir yanılsamadır. Sınıf ilişkileri iktidar ilişkileriyle iç içedir ve “kent ve iktidar arasındaki ilişki mevcut kentsel sorunsalın merkezinde yer almaktadır” (Castells, 2020, s. 264). Castells için mekânın örgütlenmesi sorunu, temelde toplumsal ilişkiler ağı içerisine yerleştirildiğinde, toplumsal sınıfların diyalektiği ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanır. “Kapitalizmin (dolaylı da olsa) yapısal ilişkilerinden kaynaklanan ve hakim sınıfların yeni ideolojileri ile yayılan kent ve çevre sorunsalı, giderek siyasi sorunların temel ilgi odağı haline gelmektedir” (s. 21).

Kent meselesi, bahse konu çerçevede Castells için gelişmiş kapitalizmin sadece üretim araçlarına yoğunlaşmamasının da göstergesidir. Tüketim araçlarının üretimi ve bölüştürülmesi, genelde ise kapitalizmin tüketim konusuna yönelmesi, tam da kentsel bir bağlamda, kentle gerçekleşmektedir. Bu durum aynı zamanda kentsel hayat ve gündelik yaşamı da ilgilendirmektedir. Burada ortaya çıkan devlet müdahalesi ve kontrolü, devamında kentsel karşı hareketleri de tetikleyecektir. Artarak toplumsallaşan konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret ve ulaşım gibi kentsel hizmetler kolektif kentsel tüketim sektörleri, kapitalizmin gelişmesinde giderek daha önemli rol kazanmıştır. Toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturan ortak tüketim araçları, kentsel yapının örgütlenmesinin de temelini oluşturmaktadır (Castells, 2020, s. 16-17, 258-259). Castells’in şu ana kadar ifade edilen yaklaşımı, kentsel sorunu kapitalizm sorunu olarak almakta ve mekânsal ilişkileri toplumsal ilişkilerin peşinden anmaktadır. Diğer yandan bu durumun ortada kaldığı, toplumdan mekâna katı bir neden-sonuç yöneliminin olmadığını da eklemek gerekir.

Castells'in ilerleyen süreçte yazının başlıca konusunu oluşturacak bilgi/enformasyon toplumu ve onunla bağlantılı diğer hususlara yönelik önsel düşüncelerini, teknoloji kavramına dair ifadelerinde görmek mümkündür (Castells, 2020, s.50-52): Teknolojik-teknik ilerlemenin kentle olan ilişkisini belirlemci bir yerden almaz ve konuyu yine toplumsal ilişkiler zeminine oturtur. Ona göre metropoliten alan teknik ilerlemenin zorunlu bir sonucu olmayıp, üretici güçlerin içindeki etmenlerden biridir. Teknik ilerleme ile yaşanan iletişim araçlarındaki büyük ölçekli değişim sebebiyle örneğin sanayi artık eski katı mekânsal yer seçim faktörlerine bağlı değildir artık. Aslında teknoloji konusunun gelip dayandığı temel nokta devletin mekân ve zamanda hakim olan toplumsal ve kültürel güçleri örgütleme mücadelesidir. Bilgi teknolojisi devriminin, mekânsızlaşmaya doğru gidiş olduğu düşüncesi bu bakımdan bir çeşit mistifikasyon içermektedir. Küresel teknoloji kendi mekânlarını ve ağlarını yaratmıştır. Herhangi bir zamanda herhangi bir mekânla *on-line* bağlantı kurulabilmesi mekânın yadsınmasını gerektirmez. Bununla birlikte iletişim sistemlerindeki radikal değişim uzam ve zamanda devrimsel bir dönüşüm yaratmıştır (Castells, 2008, s. 15, 85):

Yerellikler, kültürel, tarihsel, coğrafi anlamlarından kopar, işlevsel ağlar ya da imaj kolajları olarak yeniden birleşirler; böylece mekânların uzamının yerini bir akışlar uzamı alır. Geçmiş, şimdi ve gelecek, aynı mesaj içinde birbirleriyle etkileşim içinde olabilecek şekilde programlandığında zaman silinir. Akışların uzamı ve zamansız zaman... (Castells, 2008, s. 501).

Castells, teknoloji ve bilgi devrimi sonrası süreci görüldüğü üzere mekânlar ve akışlar arasındaki diyalektik çelişki ile almakta ve akışlar uzamı kavramsallaştırması ile süreci karşılamaktadır. Akış, küresel kenti ifade eden metafor olup, bu anlamda kentin artık sabit ve katı belirleyenlerle değil, çok yönlü, çok yönelimli etkilenimlerine, uçucu morfolojisine gönderme yapmaktadır. Nihayetinde küresel kent, bilgi akışlarının, yerel-küresel hareketliliklerin bir parçası olup, bizzat kendisi bir süreçtir. Devamla, Castells

(2008, s. 547-548), toplumun artık sermaye, bilgi, örgütsel iletişim gibi akışlardan oluştuğunu söylerken akışları yalnızca sosyal örgütlenmenin bir unsuru gibi almaz. Ekonomik ve siyasi hayatın bir parçası olan akışlar, ağ toplumu ile somutlaşırken bahse konu toplumsal pratiklerin artık ayırd edici ve başlı başına öne çıkan uzamsal bir yapısı bulunmaktadır. Akışlar uzamı, “akışların üzerinden işleyen, aynı zamanda gerçekleşen toplumsal pratiklerin maddi örgütlenmesidir... ve hakim sosyal pratikler hakim sosyal yapılara içkin pratiklerdir.”

Akışlar uzamından Castells’in tam olarak neyi kastettiğini anlamak için, onu oluşturan “üç maddi destek katmanı”nı irdelemek faydalı olacaktır. Buna göre; ilk katman, toplumsal ağların oluşumunda stratejik önemi olan eşzamanlı pratiklerin varoluşsal desteği, elektronik bağlantılar (mikroelektronığe dayalı aygıtlar, telekomünikasyon, bilgi işlem, yayın sistemleri, hızlı ulaştırma gibi) olup, “bu ağ içinde, hiçbir yer kendi başına varolmaz, çünkü konumlar ağ içindeki görüşmeler, alışveriş, değiş tokuşlarla tanımlanır. Dolayısıyla iletişim ağı temel uzamsal yapıdır: Mekânlar ortadan kaybolmazlar, ama mantıkları ve anlamları ağ tarafından hazmedilir” (Castells, 2008, s. 548). İkinci katman, akışların uzamındaki mekânları içermektedir. Bu mekânlar ağ içinde merkezler, düğümsel konumlar, iletişim limanları gibi çeşitlenerek ağın ihtiyaçları, işlevleri ve kendi niteliklerine göre çeşitlenerek hiyerarşik olarak bulunurlar. Kimi mekânlar da ağ tarafından işlevsizleştirilir ve dışlanır. Dolayısıyla, “akışların uzamı mekânsız değildir, ama yapısal mantığı mekânsızdır” (s. 549). Üçüncü katman, halim seçkin elitlerin uzamsal örgütlenmesini içermektedir. Castells, akışların uzamının toplumlarımızdaki tek yönlendirici mantık olmadığını ancak baskın uzamsal mantık olduğunu söylemektedir. Devamında bu durumun yapısal bir süreç olmadığını aktörlerin de öne çıktığını eklemektedir. “Enformasyonel seçkinlerin uzamsal ifadesi” teknokrat, finansal, idari seçkinlerin (“sınıfların değil” diye not düşer) kozmopolit bir ölçeği ifade eder. İktidarın ve zenginliğin uzamı dünya çapındadır. Seçkinlerin sosyo-

uzamsal varlığı mikro ve makro uzamlar arasında salınır. Buna golf sahaları, lüks oteller, seyahat düzenlemeleri ve buraların sembolik ve işlevsel kullanımları dahildir. Özetle, seçkinler dünyaya yayılırken, aksine halklar yereldedir ve hayatları, deneyimleri kendi kültürleri ve tarihleri içerisinde gerçekleşir (s. 552-554).

Sonuç olarak Castells yazınının toplumsal yapı determinizmine dönük yüzü, *Kentsel Sorun*'da daha belirgin olup, bu durum *Kent, Sınıf, İktidar*'da görece azalmıştır (Hendler, 1989, s. 31). Mekân mesafeli duruşu giderek post-endüstriyel ortamda mekânsal bağlama içerilmiştir; ancak bunu yine kendi teknoloji odaklı, enformasyon çağı kapsamında uzamsallık ve akış/süreç metaforlarıyla ifade etmiştir. Yeni toplumsal mücadeleler ve hareketler ile bu hareketlerdeki farklı sınıfsal katmanlar (Kuzey Afrikalı Yahudiler, Yugoslav işçiler, “kiracılar” vb.) üzerinde durduğu diğer konulardır. Bromley'e (1999) göre, ortaya koyduğu yaklaşım sosyal teorinin en büyük eserlerinden biridir ve Marx'ın *Kapital*'i ile Weber'in *Ekonomi ve Toplum* gibi başyapıtlarının başarılı bir kritiğidir (s. 6).

2.2.2.3. Coğrafi ve uluslararası eşitsiz gelişme

David Harvey (2012b) *Sermayenin Sınırları* isimli eserinin “Giriş” bölümünde “inanılmaz zor yıllarda Marksist düşüncenin ateşini canlı tutan” kimi isimlere Marksist düşüncede inşa ettikleri olumlu dirilişten ve kendisine sağladıkları motivasyondan ötürü teşekkür etmektedir. Immanuel Wallerstein, Ernest Mandel ve Samir Amin o isimler arasındadır (s. 56).

Edward Soja, bölgesel ve uluslararası eşitsiz coğrafi gelişmenin oluşturduğu mekânsal problematiğin, başlangıçta üçüncü dünya ülkelerindeki azgelişmişlik ve bağımlılığa odaklandığını sonrasında ise giderek daha da mekânsallaşan bir siyasal

iktisat zeminde geliştiğini söylemektedir. Soja'ya göre bölgeselci analiz 1960'lerden itibaren kentselelilerden yararlanmak yerine Neo-Marksistlerden beslenmiş, bölgesel ve uluslararası gelişmenin Marksist yorumları ile Marksist kentselel analizin yolu ise 1970'lerde nadiren kesişmiştir. 1970'ler bu bakımdan oldukça üretici ve yaratıcı yıllar olup, dönemin Marksist mekânsal analizi üç izlek üzerinden gelişmiştir. İlki, Lefebvre'in örneklediği mekânsal olanı üstyapısal alana sıkıştırma eleştirisine odaklanmış; ikincisi Lefebvre'den farklı olarak Ernest Mandel'in çalışmalarında görülen, konuyu kentselel ölçekte değil bölgesel ölçekte almaya yönelmiş; üçüncüsü ise Lefebvre ve Mandel'e benzer bir yoldan ilerlese de toplumsal sınıfsal çelişkilere daha çok yer veren Manuel Castells, David Harvey, André Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Samir Amin'in çalışmalarından oluşmaktadır (Soja, 2017, s. 78, 113-115, 141-142).

Konunun emperyalizm teorileri ve sömürgeciliğe giden kökleri bulunmaktadır. Kapitalist yayılmacılığın ve küresel eşitsiz gelişimin eleştirisi bu kökleri anlamlandırma girişimlerinden beslenmektedir. Yayılmacı politikaların eleştirisi mekânsal bağlamı zorunlu bir şekilde içermekteyse de bu içerimi göz önüne çıkaran Marksist yaklaşımlar kapitalizmin politik coğrafyasını da teşhir etmek gibi kritik bir işi de sırtlanmışlardır. Bahse konu uğraş yalnızca klasik emperyalizm ve sömürgecilik dönemini değil, günümüzü ve neo-kolonyal dönemi de içine alacaktır. Harvey (2012c) durumu oldukça açık bir şekilde özetlemektedir (s. 216-217): Buna göre zamanında küresel bir hakimiyeti amaçlayan jeopolitik kuramlardan biri olarak Sir Halford Mackinder'in (2004) *Tarihin Coğrafi Eksenini* isimli, 1904 yılında yayımlanan çalışmasında Asya'nın "kalbini" kontrol edenin Avrasya'nın "dünya adası"nı da kontrol edeceğini ve dolayısıyla tüm dünyayı kontrol edeceğini iddia ettiğini hatırlatarak Amerika Birleşik Devletleri'nin de Irak ve Afganistan müdahaleleriyle 1945'ten bu yana Ortadoğu'ya

hakim olma çabasını “her kim dünyanın petrol musluğunu kontrol ediyorsa dünyayı da o kontrol eder” saptamasıyla benzeştirmektedir.

Ernest Mandel’in *Geç Kapitalizm*⁶¹ (2013/1972) isimli eseri bu konudaki öncü metinler arasındadır. Kapitalist dünya pazarını analiz ettiği bölümde Mandel pazarın yapısının oluşumuna ve şekillenmesine yönelik şöyle bir belirlemede bulunur (2013/1972, s. 64):

Hem tekil ülkelerde hem uluslararası olarak, sermaye merkezden – başka bir deyişle, tarihsel doğum yerlerinden- dışarıya, periferiye (çevreye) baskı uygular. Durmaksızın yeni alanlara yayılmaya, yeni basit meta yeniden üretim sektörlerini kapitalist meta üretim alanlarına çevirmeye ve şimdiye dek yalnızca kullanım değerleri üretmiş olan sektörlerin yerine meta üretimini koymaya çalışır.

Kapitalizmin yeniden üretimi coğrafi yayılmacılıkla koşuttur. Yayılmacılık demiryolları, iletişim ağları ile desteklenerek az gelişmiş ülkelerin iç pazarları üzerinde hakimiyet için bir çeşit ön koşuldur. Devamla Mandel, emperyalizm koşullarında kapitalistleşmemiş ekonomilerdeki ilkel sermaye birikiminin öncekinden farklı olarak çeperin ya da “Üçüncü Dünya”nın ihtiyaçlarına (yerel egemen sınıfların ihtiyacı anlamında) göre değil artık merkez-metropol ülkelerin sermaye ihracı ihtiyacına, kendisini yeniden üretme talebine göre belirlendiğini belirtmektedir. Emperyalist sermaye ihracı “Üçüncü Dünya”nın ekonomik gelişimini çeşitli şekillerde boğmuş, aralarında arsa ve gayrimenkul inşaatı gibi hususların da olduğu pek çok konuda azgelişmişlik ve bağımlılık sorunsalını güçlendirmiştir (Mandel, 2013/1972, s. 70-71).

Böylece ortaya çıkan tablo, sermaye birikiminin, sermayenin organik bileşiminin, artı-değer oranı ve emek üretkenliğinin dünya çapında eşitsiz gelişimi üzerinde inşa edilmiş bir emperyalist dünya sistemidir (Mandel, 2012/1972, s. 75).

⁶¹ Mandel, “geç kapitalizm” teriminin emperyalizmin özünde bir değişiklik anlamına gelmediğini, Marx’ın *Kapital*’i ile Lenin’in *Emperyalizm*’inin analitik bulgularını sahiplendiğini bu bakımdan Geç kapitalizm dönemi, kapitalist gelişmenin yeni bir çağı değildir. Emperyalist, tekelci-kapitalist çağın ileri bir aşaması olan geç kapitalizm dönemi için Mandel, tarihsel bir dönemi karşılamak üzere sentezci değil kronolojik bir isimlendirme olmasından ötürü “geç kapitalizm” yerine daha iyi bir terim önerememekten dolayı üzgün olduğunu da belirtmektedir (Mandel, 2013, s. 27).

Geç Kapitalizm'in “Yeni Sömürgecilik ve Eşitsiz Mübadele” isimli bölümünde Mandel, metropol ülkeler, yarı-sömürge ve sömürge ülkeler arasındaki sermaye hareketlerini, artı-değerin oluşum koşullarını, üretim maliyetlerini ve emeğin bu yerlere göre değişen rolünü, klasik emperyalizm dönemi ve geç kapitalizm süreçlerine göre karşılaştırmalı bir analiz yapmaktadır. Üçlü mekânsallıklar arasında bir değer aktarımı münasebeti olup, klasik emperyalizm döneminde artı-değer metropol ülkelerdeki birikimi teşvik ya da artı gelir olarak kullanılmak üzere dağıtılmaktadır. Eşitsiz mübadele ise artan yerli emeği (emek ürünlerini), sabit miktardaki metropol emeği (emek ürünlerini) ile mübadele etme anlamına gelen, artı-karlara eklenen yeni bir sömürü mekanizmasıdır. Birinci Dünya savaşı öncesi ve iki dünya savaşı arası dönemde eşitsiz mübadele sömürünün ikincil biçimi olup, ana biçim olan sömürge artı-karlarından sonra gelmektedir. Geç kapitalizm çağında ise bu durum artık değişmiş, eşitsiz mübadele sömürgelerin temel sömürü biçimi olurken, artı-karların doğrudan üretimi ikincil pozisyona düşmüştür (Mandel, 2013/1972, s. 346-348).

Eşitsiz mübadele, 300 milyon saatlik iş ürününün 1,200 milyon saatlik ürünle mübadele edilmesinden ibarettir, başka bir deyişle, dünya pazarında gelişmiş ülkenin iş saatinin geri ulusunkinden daha üretken ve yoğun sayılmasından ibarettir... Şimdi eğer hiç eşitsiz mübadele olmasaydı, A ülkesi, yarı-sömürgeci ithal edilen meta paketi için 300 milyon değil, 1,200 milyon ödemek zorunda kalacaktı (Mandel, 2012/1972, s. 360-361).

Dolayısıyla Mandel, yüksek ve düşük kar oranları, emek üretkenliği gibi konulara ek olarak sendikalaşma, sömürgelerde merkez ülkelerin siyasi rolü ve etkinliği, toplumsal sınıfların ve yerel halkların pozisyonları değişkenleriyle az gelişmiş ülkeler ile metropol ülkeler arasındaki uluslararası değer transferi anlamında eşitsiz mübadeleye odaklanmaktadır. Görüldüğü üzere, eşitsiz mübadele eşitsiz coğrafi gelişim ile birlikte gelişip serpilmekte, sonuç olarak ortaya coğrafi hiyerarşiler çıkmakta ve bu coğrafi bölünmeler hem ekonomik hem de kültürel anlamdaki mevcut sömürge sistemini yeniden üretmektedir.

Bu konudaki bir diğ er önemli yaklaşım Immanuel Wallerstein’in  nl  “Dünya Sistemleri Teorisi”dir⁶². Soja, Wallerstein’in teorisinin sınıfsal ve mekânsal hiyerarşilerle gelişen iktisadi uzmanlaşmalarından hareketle i  içe geçen iki sömürü hattından (merkez -burjuvazi, yarı- evre -orta-sınıf,  evre -proletarya) olduğunu ve yaklaşımının sömürü sisteminin hatta tüm kapitalist sistemin uluslararası düzeyde merkez- evre arasındaki bir coğrafi süreçten kaynaklanıyor gibi olduğunu belirtmektedir (Soja, 2017, s. 150). Glassman’a (2018) göre, “dünya sistemleri analizinin coğrafi boyutu, belki de en ayırt edici ve  zg n yönüdür” (s. 760). Wallerstein her ne kadar dünya sistemleri tezini *Modern Dünya Sistemi* isimli üçlemesinde 1970-1980’li yıllarda ortaya atsa da 1990 sonrası süreç ve Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Doğu odaklı küresel yayılmacı etkinlikleri de onun gündemine girmiştir.  ncesinde Wallerstein’in merkez- evre ilişkisini kapitalist bağlamla ve mekânsal etkileşimle nasıl ele aldığına bakmakta fayda bulunmaktadır. Merkez ve  evre temelde teknoloji, üretim süreçleri gibi konularda diyalektik çelişkili bir varoluş sergilerler. Yarı- evre ise Wallerstein’in konuya triyalektik bir bağıntıyla yaklaştığının göstergesidir.

Meta zincirleri ise coğrafi yönleri bakımından rasgele oluşmamıştır. Zincirlerin tümü haritalara  izilse, biçim bakımından merkez il olduklarını görürdük.  ıkış noktalan çok sayıda, buna karşılık varış noktalan birkaç alanda birleşme eğilimindedir. Başka bir deyişle, meta zincirleri kapitalist dünya ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine doğru gitme eğilimindedir... Meta zincirlerinden söz etmek, kapitalizmin tarihsel gelişmesi boyunca işlevsel ve coğrafi bakımlardan gitgide daha yaygın, eşanlı olarak da gitgide daha hiyerarşik bir durum alan, geniş kapsamlı bir toplumsal işbölümünden söz etmek demektir. Üretim süreçlerinin yapısındaki bu mekân hiyerarşikleşmesi, dünya ekonomisinin merkez ve  evre bölgeleri arasında yalnızca bölüşüm  l  tleri (reel gelir ve yaşam düzeyleri) açısından değil, daha da önemlisi, sermaye birikiminin yerleri açısından görülmemiş büyüklükte bir kutuplaşmaya yol açmıştır (Wallerstein, 2002, s. 26-27).

⁶² Wallerstein’in dünya sistemleri tezinin oturduğu temel düzenek, zaman-mekân birlikteliğine dayanan Braudelci referanslarla geliştirdiği kavramsallaştırmasıdır. Buna göre, modern dünya sistemi teorisi zaman-mekân birlikteliği arka planına yaslanmaktadır ve birden çok toplumsal inşaya olanak vermektedir. Üstelik kapitalist dünya ekonomisi de zaman-mekânsal çatkının sağladığı bağlamla müteşekkildir (Anlı, 2020, s. 171).

Wallerstein (2002) devam eder, eşitsiz değiş tokuşun bu hali üretilmekte olan toplam karın bir bölgeden diğetine aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu ilişki ile merkez merkez, çevre de çevre olmaktadır ve pek tabi ki yitiren bölge “çevre”, kazanan bölge de “merkez” olmaktadır (s. 28).

Wallerstein’in zaman-mekân birlikteliği formu üzerine kurduğu dünya-sistemleri yaklaşımı onun sonraki eserlerinde görece post-kolonyal bir veçheyle buluşmaktadır. *Amerika Gücünün Gerileyiş-i-Kaotik Bir Dünyada ABD* isimli çalışması 11 Eylül 2011 tarihi ve Amerikan rüyasının eleştirisiyle başlamakta olup, özellikle “Ötekiler: Biz kimiz? Ötekiler Kim?” başlıklı bölümdeki şu sözleri konular arasında kurduğu bağlantıyı göstermesi bakımından hem de temel tezini ne yönde güncellediğinin görülmesi bakımından önemlidir (Wallerstein, 2004, s. 119):

Modern dünya sisteminin, kapitalist dünya ekonomisinin gerçekliği, hiyerarşik, eşitsiz, kutuplaştıracı bir sistem olmasıdır; siyasi yapısı da bazı devletlerin öbürlerinden bariz biçimde daha güçlü olduğu bir devletlerarası sisteme dayanır. Sonsuz sermaye birikimi sürecine yardım babından, daha güçlü devletler sürekli olarak daha zayıf devletlere, kendi iradelerini mümkün olduğu ölçüde dayatırlar. Buna emperyalizm denir ve dünya sisteminin yapısına içkin bir şeydir. Gelgelelim, emperyalizmin her zaman ahlaki bir savunusu da olmuştur. “Medenileştirme misyonu”, yani başkalarını evrensel değerlerin şart koştuğu normlara uymaya zorlama yönündeki farazi ahlaki zorunluluk gerekçesiyle emperyalizm haklı çıkarılmaya çalışılmıştır. Evrensel olduğu söylenen değerlerin her zaman esasen emperyalist gücün ortaya koyduğu değerler olması tuhaf bir rastlantı gibi görünmektedir.

Batılıların adlandırmaları (“fundemantalizm” gibi) nereden geliyor ve neye tekabül ediyor diye sorduğu sorunun cevabında İslam dünyasına değil Hristiyan dünyasına vurgu yapmaktadır (Wallerstein, 2004, s. 97). Keza benzer bir yaklaşıma dair daha derin bir sorgulamayı *Avrupa Evrenselciliği-İktidarın Retoriği* (2007) isimli eserinde de görmek mümkündür. Bu çalışmada Wallerstein oryantalizm eleştirisi de yaparak ve Edward Said’in ünlü kitabı *Şarkiyatçılık*’a da referans vererek merkez-çevre ülkeleri bahse konu bağlam ile ele almaktadır. Dünyanın bu yönde kutuplaşmasını salt

ekonomik aktiviteler ve çıkar hesaplarıyla ifade etmemekte, sosyo-kültürel saiklerle ya da ileri sürülen sosyo-kültürel ve tarihsel yönleriyle de analiz etmektedir.

Sermayenin küresel yayılımı ve birikimi ile kapitalizmin merkez ve çevrede üstlendiği role ilişkin analizleriyle öne çıkan bir diğer isim de Samir Amin'dir. 1973 yılında yayımlanan *Eşitsiz Gelişim* isimli kitabında⁶³ bir sistemin merkezinden değil de çevresinden aşılabacağı tezinden hareketle, kapitalist gelişme iktisadının eleştirisini yapmaktadır. Amin, eşitsiz mübadele ve merkez-çevrede kapitalizmin etkinliğini incelediği bölümde, kapitalist ekonomide kar güdüsünün rekabete yol açtığını ve dolayısıyla pazarın sürekli genişlemek durumunda kaldığını belirtmektedir. Söz konusu genişleme, firmaların birikim yapması ve büyümesi ihtiyacına binaen daha uzak yerlere yönelmesi, yeni sürüm yerleri araması anlamına gelmektedir. Pazarın genişletilmesi emperyalizme özgü değildir, merkantilizm döneminde de hasıl olmuştur. Diğer yandan artık kapitalist bir eğilim olan merkezlerde tekellerin devreye girmesi ile kapitalist sisteme içkin sınırsız yayılma eğilimi ve sermaye dışsattımı örtüşmektedir (Amin, 1991/1973, s. 162-165). Samir Amin, çoğunlukla iktisadi ve politik bir analiz yaptığı *Eşitsiz Gelişim*'in son bölümlerinde çevrenin tarihsel gelişimini incelemiş ve özellikle Afrika, Asya ve Arap coğrafyasının sömürge ve bağımlılık süreçlerine değinmiştir. Mekânsal ve coğrafi farkındalığın görüldüğü bu bölümlerde yine de coğrafi bir bakış açısının ana güzergahta kendine yer bulduğu söylenemez.

Merkez ve çevre aynı sistemin içindedir. Bu birbirine bağlı olgular bütünü kavramak için sanki uluslar özerk bütünlük oluşturuyormuşçasına ulus kavramıyla mantık yürütmek hatalıdır...Dünya sistemi (sınıf çatışmasının dünyasal bağlamı) kavramıyla mantık yürütmek gerekir... Aslında sınıf çatışması ulusal bağlamlar içinde değil, dünyasal bir bağlamda cereyan eder...Dünya burjuvazisi en başta merkez burjuvazisidir, ikinci olarak onun dümen suyunda oluşmuş çevre burjuvazisidir. Dünya proletaryası nerededir?

⁶³ Samir Amin burada coğrafyacılar da dokundurma yaparak tarih gibi coğrafyanın da olguları açıklamada zayıf kaldığını, coğrafyacıların ekolojik koşulların toplumsal yapı üzerinde nasıl bir etkide bulunacağı sorusunu bir kenara bırakarak olguları yan yana sıralamakla yetindiğini eklemektedir (Amin, 1991/1973, s. 14).

Marx'a göre hiçbir kuşkuyla mahal yoktur; onun çağında, proletaryanın ana çekirdeği merkezde bulunuyordu...Proletaryanın merkezi çekirdeği artık merkezde değil, çevrededir (Amin, 1991/1973, s. 340-342).

Yukarıdaki alıntı belki de başta Marksist iktisatçılar olmak üzere Marksistlerin merkez-çevre problematiğiyle neden ilgilendiklerini bir anlamda tek başına olmasa da açıklamaktadır. Samir Amin'deki merkez-çevre kavramsallaştırması da sömürgeler üzerinde duruşu ve burjuva-proleter bağlamıyla sınıf çatışması ve sınıfsal mücadeleye yöneliktir. Bu anlamda Amin'in kitapta yaptığı derinlemesine ve karşılaştırmalı analizi mekânsal bir problematikle taçlandırmamış olması onun toplumsal ağırlıklı analizi açısından ve eşitsiz coğrafi gelişimin uluslararası boyutuna ilişkin açıklamalar bakımından bir kayıp olarak görülse abartılı olmayacaktır.

2.3. Mekânsal Dönüşün Olgunlaşması: Post-Paradigmatik Dönem, Mekânın Sorunsallaşması ve İmkânları (1980'ler-1990'lardan İtibaren)

Mekânsal dönüşün geleneksel Batı felsefesinin eleştiri konusu edildiği, hatta o güne değin süregelen düşünüş biçimlerinin çok yönlü sorgulanması ile beliren, konumların/konumsallığın deşifre edildiği, aidiyetlerin ise yerinden edildiği 1980-1990'lar döneminde filizlendiğini söylemek mümkündür.

Mevcut paradigmaların kritiği bilginin kendisinin olduğu kadar bilginin üretimini de problematik haline getirirken, tarihasırı kavramsallaştırmalar ve kabuller ifşa edilmiştir. Postyapısalcı yaklaşımların açtığı bu güzergah postmodernizm ile veçhelenmiş ve ıskalanması mümkün olmayan bir boyuta ulaşmıştır. Coğrafyanın yıldızı ise bahse konu süreçte yeniden parlamakla kalmamış, sürecin özgül yanlarından biri olmuştur. Bahse konu yaklaşımlar eleştirel pozisyonlarını coğrafi olanla ve coğrafya yaparak sağlamlaştırırken, coğrafyadan ise mevcut görü ve kabullerin yıkımında faydalanmışlardır.

Postmodernizm -coğrafyada da- postyapısalcı köklerin üzerinde yükselen önemli bir dönemeç olmuştur. Modernizmin mekân ve coğrafya anlayışı genel modernizm eleştirisinden payını almış, modern döneme ait ya da modernizm etkisiyle gerçekleştirilmiş mekânsal yapılar, coğrafi ortamlar postyapısalcı perspektifin de etkisiyle postmodernizmin hedefine oturmuştur. Postmodernizmin mekânsal bağlamına ve gönderimlerine geçmeden önce postmodern düşüncenin genel yaklaşımlarına kısaca değinmek ve mekâna dair açılımını bu değini üzerinden ele almak faydalı olacaktır. Postmodern düşüncenin hangi süreçler etkisiyle ortaya çıktığını irdelemek, nasıl bir bakışın üretimi olduğu ve hangi minvalde açmlandığı konusunda bilgi verecektir.

Best ve Kellner'in *Postmodern Teori* (2011) isimli eserlerinin giriş kısmında da yer aldığı üzere, teorik cevaplar anlamında teorik söylemlerin tarihsel, ekonomik krizlere, teknolojik gelişmelere karşılık gelişen, geleneksel düşünme biçimleri ve yaşam deneyimlerinin dağılması sonra ortaya çıkan "toplumsal ve düşünsel kargaşaya" verilmiş yanıtlar olduğu iddia edilebilir (s.10). Bu bakış açısından hareketle, postmodern düşüncenin baskıcı, modernist toplumsal kalıplara ve politik ortama yönelik bir karşı duruşla gelişen 1960'lı yılların kültür ve düşünce tarzları, bu yılların radikalizminin beklenen sonla neticelenmemesi, umut edilen değişimlerin gerçekleşmemesi ile ivmelendiği söylenebilir. Diğer yandan Mayıs 1968 olaylarının, üniversite eğitim sisteminin eleştirilmesi, bilgi ve iktidar arasındaki çelişkinin ya da iş birliğinin sorgulanması, yaşanan anlamsal kriz ve sonuçta "dramatik bir kopuş duygusunu kışkırtma"sı gibi hususlar bakımından postmodern düşüncenin gelişimine katkısı önemlidir (s.10, 32-33, 40). Postmodern düşünceye giden yolun taşlarını döşeyen bir diğer manevra ise Marksizmden (ve fenomenolojiden de) farklı bir eleştirel pozisyona geçişle, böylesi bir konumun mümkünliğünün kabulüyle olmaktadır. Best ve Kellner'in (2011) de ifade ettiği üzere bu kayışın başlıca sebebi postmodernizmin öncül mekânlarından olan Fransa'da Fransız Komünist Partisi ve onun sunduğu Marksist

pratiktir. Böylece yine politik bir alanda kalırken sırf proletarya ve emek sömürüsüne odaklanmadan daha mikro-politik bir zeminde ve çok katmanlı bir eleştirinin tarafı olmuşlardır (s. 41-42). Diğer yandan postmodern eleştirinin doğrudan anti-Marksist bir konuma yerleştiğini ve her durumda bu noktada kaldığını ya da daha genel bir mevzubahiste sabit eleştirel bir konumunun bulunduğunu söylemek zordur, zaten bu yönde bir iddia sahibi de değildir:

Postmodern teoriler modernliğe saldırmak ya da modernliği savunmak için, radikal politikayı yeniden inşa etmek ya da böyle bir politikanın imkânsız olduğunu ilan etmek için, Marksçı teoriyi zenginleştirmek ya da suçlamak için, feminist eleştirileri desteklemek ya da bu eleştirilen zayıflatmak için kullanılabilir. Bununla birlikte, postmodern teorilerin neredeyse tamamı, çeşitli yerleşik akademik disiplinler - felsefe, toplum teorisi, ekonomi, edebiyat gibi- arasındaki sınırları havaya uçurur ve yeni bir tür disiplinlerüstü söylem üretir (Best ve Kellner, 2011, s.17).

Bu bölüm esasta dünyaya ilişkin mutlak anlamda bir doğrunun varlığına ve doğru olanı bulmanın imkanına dair iddiaların sorgulandığı, bu yöndeki görüşlerin reddedildiği postyapısalcı ve postmodern yaklaşımlara odaklanmakta, tali olarak da coğrafya ile olan ilişkileri üzerinde durmaktadır. Kesin bilgiyi hedefine alan bu yöndeki görüşler coğrafyanın bilginin üretimindeki rolüne vurgu yaparken, coğrafyanın bizatihi kendi içsel hesaplaşmasına da katkı yapmaktadır.

2.3.1. Foucault'da mekânsal soykütük

“İçinde bulunduğumuz yüzyılın son çeyreğinde Nietzsche'nin ilk çeyreğinde yaptığı etkiyi yapan bir başka düşünür bulmak imkansızdır. Fakat Foucault'nun başarısı onu herkesten daha olası bir aday haline getirmiştir” (Akt. Philo, 2018, s. 290). Savaş sonrası Fransız felsefesinin önemli isimlerinden olan Foucault, yalnızca felsefe alanında değil tarih, sosyoloji ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi farklı disiplinlerde de etkili olmuştur. Eserleri, kapsamı (Antik Yunan'dan modern döneme değin), yöntemsel yenilikleri (“arkeoloji” ya da Nietzscheci soybilimini yeniden canlandırması gibi) ve başlıca kavramlarının (“tarihsel *a priori*”, “*e'list'ime*’ episteme”, “iktidar/bilgi”,

“öznelleştirme” gibi) özgünlüğü ile dikkate değerdir (Han, 2005, s. 224). Foucault’nun eserleri incelendiğinde bilgi ve hakikat tartışmasından yol alan, iktidar edimleriyle örülen bir yazın alanı göze çarpmaktadır. Arkeolojilerden soybilime geçiş bilginin üretiminde söylemin rolünü tanılamamanın ötesinde söylemin inşasındaki süreçlerin açığa çıkarılmasıdır ve tam da burada Foucault’nun ulaştığı sonuç çarpıcıdır (Han, 2005, s. 226): “Bilginin üretimi yalnızca epistemolojik bir sorun değil aynı zamanda da politik bir sorundur”. İşte bu politik sorun onun tüm yazınına içkin bir mefhumla yönelmesine sebep olmuş, hem güç ve iktidara ilişkin iddialarını temellendirirken hem de genel *episteme* sorunda “mekânsallık”, eserlerini adeta boydan boya kat etmiştir.

Bu noktada onun ünlü “söylem” yaklaşımından bahsetmek yerinde olacaktır. *Bilginin Arkeolojisi* (2014/1969) isimli eserinde uzun uzun söylem sorununa yer vermektedir. Tıbbi söylem, klinik söylem, psikopatolojik söylem gibi veçheleriyle ele aldığı söylem konusunda kavramı çoğaltmanın bir yolu olarak doğrudan açıklama ve örneklemeyi seçtiğinden Foucault net bir tanım vermekten kaçınmaktadır. Belki de en başta söyleyeceği hususa kitabın sonlarına doğru değinerek söylemin aşkını kabul etmediğini belirtmektedir. Söylem onun nezdinde tarihseldir; ancak ideal ve zamanla değişmeyen bir özelliğe sahip değildir. İçine doğduğu koşullar hem tarihsel hem de toplumsaldır. Bu bakımdan iktidara içkin *a priori* bir bağlam söyleme önseldir. İktidar için söylemler doğal, dolaysız ve evrensel niteliktedir; ancak Foucault bilimselliğin ideolojik yanını ve bununla ilgili olarak söylemin de bilimsel ve ideolojik yanını serimleyerek doğallık ve evrensellik iddiasını reddetmektedir (Foucault, 2014/1969, s. 38-42, 141, 215-230). Bu bakımdan söylem, “kendi alanını sınırlandıran, hakkında konuştuğu şeyi tanımlayana, ona nesne statüsü veren, onu gösteren, adlandırılabilir ve betimlenebilir kılabilme” imkanına sahiptir (Foucault, 2014/1969, s. 57). Böylece üretilen ve kurgulanan, aynı zamanda iktidar eliyle evrensel ve doğru olduğu iddia

edilen söylem kavramı, iktidar ve bilgi ilişkiselliğinde gelişen politik yüklü bir kavram olarak siyasi coğrafya çalışmaları için elverişli bir perspektif sağlayacaktır.

Philo, Foucault'nun önemli tarihsel araştırmaların şöyle kabaca bir bakıldığında bile onun mekândan ya da mekânsal ilişkilerden etkilendiğine dair emarelerin görülebileceğini belirtmektedir. Toptanlaştırmacı ve dönemleştirici “toplam tarih” anlayışının eleştirisi Foucault'yu toptanlaştırmacı bir mekân anlayışından da uzaklaştırmaktadır. Bu minvalde mekânı “bölerek”, spesifik bir bağlamda “dağıtım mekânları” gibi tek tek değerlendirmekte ancak tözsel olmayan bir birleşime de konu etmektedir. Devamla, toptan tarihe karşı giriştiği “genel tarih” anlatısı eleştirisi onun mekâna ilişkin duyarlılığı ile vücut bulmaktadır. Yani genel tarih hem zamanla hem de mekânla ilgilidir, tarihin mekânla yapılması gibi, hemzemin bir içeriği gözetmektedir. Foucault'nun mekânsal ilişkilere olan duyarlılığı, mekânı toplumsal tarihe dahil etmesi ve iktidarın düğümleri, kanallarını mekânla buluşturması onun “geometrik dönüşü”nü ortaya çıkarırken, yine söz konusu mekânsal bakışı konuyu iktidardan toplumsal ötekiliğin tarihine taşımak anlamına da gelmektedir (Philo, 1992, s. 139-152).

Flynn, Foucault düşüncesinin Ortodoks Marksistleri ve onları eleştiren Husserlci fenomenoloji odaklı yaklaşımları da karşısına aldığını, bu anlamda 1930'lardan beri Fransız düşüncesine hakim olan diyalektik düşünceye bir meydan okuma olduğunu ifade etmektedir. Ancak ondaki esas “tuhaflik” mekânsal metaforları ve argümanları tercih etmesinde yatmaktadır ve bu bakımdan modernin zamansal (diyalektik) akıl yürütme yöntemleri yerine postmodernin mekânsal (diyakritik) akıl yürütme yöntemlerini kullanan, mekânsallaştırıcı bir düşünürdür (Flynn, 2007, s. 59, 62).

2.3.1.1. Mekân-yoğun perspektif

Foucault coğrafya ve mekân sorunsalını nereye koymaktadır?

Foucault metinlerinde mekân kritik bir role sahiptir. Onun coğrafi bakış açısı, bu bakışın gerekliliği ve bahse konu gerekliliğe yönelik farkındalığı eserlerinde oldukça belirgindir. İncelemelerine ve anlatısına taşıdığı mekânsallık yer yer metaforik bir yapıya sahip olsa da genellikle tartıştığı mevzunun bizzat gövdesinde, temel değişken düzeyindedir. Bu durum onu mekânsal dönüşün önemli aktörlerinden biri yapmak için fazlasıyla yeterli görünmektedir.

Klinik tıbbın kökenlerini incelerken ... hastane mimarisi üzerine bir inceleme yapmayı düşünmüştüm. Tıbbi bakışın nasıl kurumlaştığını; toplumsal uzama fiili olarak nasıl dahil olduğunu; yeni hastane biçiminin yeni bir tür bakışın hem sonucu hem de dayanağı haline nasıl geldiğini öğrenmek istedim (Foucault, 2016, s. 87).

Edward Soja *Postmodern Coğrafyalar* isimli kitabında Foucault'yu neredeyse tüm yazın alanına yayılan ve gözle görünür bir şekilde mekânsal olan yaklaşımından ötürü överken, onun bu durumu adeta olağan ve kendiliğindenmişçesine ele alması ve mekânsallığın adını koymaktan kaçınması sebebiyle de yermektedir (Soja, 2017/1989, s.27):

Başlangıç niteliğindeki mekânsal dönüşünü enfes tarihsel fikirleri ardına sakladığı için, Foucault'nun eleştirel beşeri coğrafyanın gelişimine yaptığı katkılar arkeolojik bir yöntemle ortaya çıkarılmalıdır. Kendisi Postmodern coğrafyacı olarak adlandırılmaya hiç kuşkusuz karşı çıkardı, fakat *Deliliğin Tarihi*'nden (1961) *Cinselliğin Tarihi* (1979) üzerine yürüttüğü son dönem çalışmalara dek, kendine rağmen de olsa, bu ismi hak ediyordu.

Foucault'nun coğrafyaya yaklaşımı ve kendisini bu hususta nereye konumlandığına ilişkin görüşlerini Fransız radikal coğrafya dergisi *Hérodote* ile 1976 yılında gerçekleştirdiği “*Coğrafya Üzerine Sorular*” isimli söyleşide bulmak mümkündür (Foucault, 2007, s. 173): Söyleşi *Hérodote* editörlerinin Foucault yazınından ve kavramlarından nasıl etkilendiklerinden, bahse konu yazının bu anlamda sağladığı büyük olanaktan bahsettikleri ve coğrafyadan kaçınan filozoflar ile felsefeden sakından coğrafyacılar gönderme yaptıkları, en sonunda da Foucault'yu coğrafya konusundaki sessizliği sebebiyle eleştirdikleri bir giriş metni ile başlamaktadır.

Foucault'nun bu eleştiri ve devamındaki yergilere verdiği cevaplardan söyleşi ilerledikçe konumunun değiştiği anlaşılmakta zaten kendisi de bu durumu açıkça ifade etmektedir. Foucault coğrafi bağlam ve coğrafi kavramları kullandığını ve coğrafi bir bakışın yazınına içkin olduğunu kabul etme konusunda başlangıçta pek de gönüllü değildir. Örneğin editörlerin Foucault'ya kullandığı coğrafi metaforları hatırlatması üzerinde, neredeyse hepsine bir gerekçe sunmuştur (s. 176):

Teritori coğrafi bir kavramdır şüphesiz; fakat öncelikle belirli bir tür güç tarafından kontrol edilen alan olarak hukuki-siyasi bir kavramdır. Alan, iktisadi-hukuki bir kavramdır. Yerinden etme, yerinden edilen şey bir ordu, bir filo, bir topluluktur. Arazi/mülk, hukuki-politik bir kavramdır. Toprak, tarihsel-jeolojik bir kavramdır. Bölge, mali, idari, askeri bir kavramdır. Ufuk, gösterimsel/resimseldir fakat aynı zamanda stratejik bir kavramdır. Burada gerçekten coğrafi olan yalnızca bir kavram var, o da takımda kavramıdır. Başlangıçta Soljenitsin⁶⁴'in eserinin başlığı aracılığıyla hapisane takımadalarını belirtmek üzere kullandım: Bir cezalandırma sisteminin fiziksel olarak yayılma biçimi aynı zamanda bir toplumun da tümünü kapsamaktadır.

Ancak devamında iktidar ve bilgi arasındaki ilişkileri, mekânsal boyuta taşır ve giderek politik yüklü mekân ve bilginin rolü odağında bir sorunsallaştırma sunar. Burada da göndermede bulunduğu siyasal uzam “formülasyonu”, sonrasında eleştirel jeopolitik ve postkolonyal coğrafya gibi yaklaşımlara önemli bir düşünsel altlık sağlayacaktır. Foucault'ya (2007) göre, bilginin bir iktidar biçimi olarak, iktidarın etki alanını genişletmek üzere işlev gördüğü bir durumda, iktidar ilişkilerinin nüfuz alanı genişler ve alan, bölge, toprak, arazi/mülk gibi kavramlar tahakküm biçimleriyle buluşur (s. 177). İşte bilgi, iktidar ve toprağın çakıştığı bu politik-stratejik alan, *teritoridir*. Devamla, Foucault bu maddi zeminle yetinmez ve ünlü “söylem” kavramını da burada işe koşar. Üstelik ona göre söylemlerin, iktidar ilişkileriyle bağlantısının kurulması için salt zamansal sürekliliklerin alanından çıkarak, mekânsallaşması gerekmektedir (s. 177): “Diğer yandan, söylemi mekânsal stratejik metaforların

⁶⁴ Foucault'nun bahsettiği eser Aleksandr Soljenitsin'in *Gulag Takımadaları* isimli, Sovyet dönemi ve Stalinci hukuk ve ceza sistemini eleştirdiği üç ciltlik serisidir.

yardımla açığa çıkarmaya çalışmak, söylemlerin bu ilişkiler zemininde ve bu ilişkiler sayesinde dönüştürüldüğü noktaların tam olarak kavranılmasına yarar.”

Görüldüğü zere, Foucault (2007) yavaş yavaş mekânsal olana doğru yol alırken, röportajın devamında mekâna ilişkin o ünlü sözlerini sarfetmektedir (s. 177): “Mekân l, sabit, diyalektik olmayan, hareketsiz olarak görülürken, buna karşın zaman ise zenginlik, doğurganlık, yaşam ve diyalektikti”. Devamla, tarih demek evrimi, organik gelişmeyi, bilincin ilerlemesini savunmak demekti ve bu ortamda mekândan bahsetmek açıkça tarih ve ilerleme karşıtı bir tutum almak anlamına gelmektedir (s. 178). Söyleşinin sonu srprizlidir; çünkü Foucault dergi editörlerinin sorduğu sorular sayesinde fikrinin değiştiğini, yine bu sorular vasıtasıyla coğrafya ile bağlantı kurabildiğini söylemektedir. Söylemlerin oluşumunun ve bilginin soybiliminin analizinde taktik ve stratejilere ihtiyaç olacağını, bahse konu jeopolitik taktik ve stratejilerin ise yerleştirmeler, dağıtmalar, sınırlamalar, alanların örgütlenmesi ve *teritoriler*in kontrolü ile gerçekleştirileceğini eklemektedir. Sonraki birkaç yılda bilgi ve örgütlenme matrisi olarak bu konuların üzerinde duracağını, dolayısıyla da coğrafyanın endişelerinin merkezi olacağını ifade etmektedir (s. 182).

Foucault’nun coğrafya ve mekâna ilişkin doğrudan konunun teorisine yönelik bir açıklamasını da *İktidarın Gz* (2019a) isimli röportaj metninde bulmak mümkündür. Üstelik Foucault burada mekânsal konulara olan ilgisini çok daha açık ve belirgin olarak ifade etmekte olup, söz konusu ifade aynı zamanda onun mekânı neden bu kadar metinlerine içkin bir şekilde ele aldığını, mekânsal bakış açısını neden nemsemiğini de göstermektedir. Röportajda konu *Panopticon* merkezinde gelişmekteyse de genel olarak metnin kapsamı iktidar mekânları ve onunla ilişkilenen bağlama dairdir. İktidar ve mimarinin buluşmasına ilişkin soruya Foucault (2019a) mekânın değişen anlamıyla ve bu değişimin içeriğine ilişkin savlarıyla cevap vermektedir (s. 89-90): “nceden, inşaat sanatı özellikle iktidarı, Tanrısallığı, gücü gösterme ihtiyacına cevap veriyordu. Mimari

uzun süre boyunca bu gereklilikler etrafında gelişti. Oysa, on sekizinci yüzyılın sonunda yeni sorunlar ortaya çıkıyordu: Mekânın ekonomik-siyasi amaçlarla düzenlenmesinden yararlanmak.” Sonrasında Foucault adım adım esas tespitlerine doğru yaklaşırken, kritik bir belirlemede daha bulunmaktadır. Evin değişen içeriğini, ev-aile ve mülkiyet bağlamında değişen nosyonunun nasıl mekânsal bir iç mekân düzenlemesi ile ele alındığını ve bunun “jeopolitik stratejilerle” örtüşen “küçük taktikler” olarak tam da ekonomik-siyasi bir mekânsal tarihle anlaşılabilceğini, mekânsal sabitleşmenin ise başlı başına ele alınması gereken ekonomik-siyasi bir mesele olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, mekânsal tarihi bu minvalde yazmak iktidarların da tarihini yazmak anlamına gelmektedir. Oysaki mekânın tarihi-siyasi bir sorun olarak ortaya çıkmasının önünde zorluklar olmuştur.

Ya uzam doğaya -ilk veriye, ilk belirlenimlere, fiziksel coğrafyaya; yani bir tür tarih öncesi tabakaya – geri gönderilmiştir; ya da bir halkın, bir kültürün, bir dil ya da devletin ikamet yahut yayılma yeri olarak düşünülmüştür. Kısacası, ya *toprak* olarak ya da *alan* olarak analiz ediliyordu; önem taşıyan şey *altlık* ya da *sınırlardı* (Foucault, 2019a, s. 90).

Foucault’nun eleştirisinin ilk kısmı coğrafyacılar ikinci kısmı ise filozoflar nezdinde felsefeye yönelmektedir denilebilir. İkinci kısımda Foucault, mekânın ihmal edilmesinde zaman karşısında atıl bırakılmasını gerekçe göstermektedir:

Üstünde düşünülmüş bir uzam siyasetinin gelişmeye başladığı dönemde (on sekizinci yüzyıl sonu), teorik ve deneysel fiziğin yeni edindiği bulgular felsefeyi eskiden sahip olduğu, dünyadan, *cosmos*’tan, sonlu ya da sonsuz uzamdan söz etme hakkından yoksun bırakıyordu. Siyasi bir teknoloji ile bilimsel bir pratiğin uzamı böyle iki yandan kuşatması, felsefeyi zaman sorunsalına başvurmak zorunda bıraktı. Kant’tan bu yana filozofun düşünmek zorunda olduğu şey zamandır. Hegel, Bergson, Heidegger. Anlıksal, analitik, kavramsal, ölü, donmuş, cansız olanın tarafında ortaya çıkan uzamın bununla bağlaşıklık olarak diskalifikasyonu (Foucault, 2019a, s. 91).

2.3.1.2. Mekânsal terminoloji

Foucault'nun iktidara ilişkin çözümlemeleri, toplumsal ötekinin üretilişine ilişkin derinlemesine incelemeleri, Aydınlanma ve modernizm eleştirisi ile bilginin bu bağlamlarda konumlandırılışı neredeyse tüm yazınına yayılan ve onu tarafından tarihsel olarak detaylıca ele alınan konulardır. Üstelik bu konuların önemli bir kısmı mekânsal ve coğrafi öğelerin varlığında irdelenmektedir. Foucault'nun pek çok eserinde mekânla dolayımlanan bir anlatı hemen göze çarpmaktadır ve bu durum -yukarıda da değinildiği üzere – rastlantısal ve *doğalında* gelişen bir durumdan fazlası gibi görünmektedir.

Foucault yazını genel olarak kurumların spesifik ele alınışı, sonrasında bunların birbiriyle ilişkilendirilerek, homojenize olmayan bütünler halinde “karmaşık bir oyun” olarak ortaya çıkışı ve en nihayetinde de bahse konu bütünün eleştirisi üzerine şekillenmiştir demek mümkündür (Foucault, 2019a, s. 101). Başlangıçta irdelediği kurumların her birinin derinlemesine analizinde mekânsal bağlam anlatıya içkindir ve kurumların ortaya çıkışında salt bizatihi kurumun mekânsal fiziği olmakla kalmamakta aynı zamanda coğrafi bir unsur olarak da tarihsel ve toplumsal kapsamda yerini almaktadır. Hapishane, klinik ya da akıl hastanelerine ilişkin metinleri ve yaklaşımı buna örnektir. Örneğin, Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (2013/1975, s. 8-25) isimli eserinin ilk sayfalarında bizi son derece idealize edilmiş geometrik tasarımlar karşılamaktadır. Hayvanat bahçesi, kışla, koloni ya da hastane gibi örnekleri olmakla birlikte hemen hepsi hapishane planlarından oluşan gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiş bu yapı bloklarının katı, kapalı, simetrik ve “mükemmele yakın” sistemler olarak tasarlandığı görülmektedir. Foucault'nun denetimci, gözetimci iktidar ve disiplin araçlarına yer verdiği bahse konu kitabına söz konusu fotoğraf, kroki vb. imajlarla başlamayı tercih etmesi tüm metne sirayet edecek mekânsal bakış açısını öncelemektedir.

Devamla, söz konusu eserinde Foucault, tarihsel olarak değişen ceza ve cezalandırma sisteminin üzerinde durmaktadır. Hapishane, bir kurum ve cezalandırma mekânı olup, aynı zamanda değişen iktidar etme yaklaşımının da bir parçasıdır. Seyirlik ve ibretlik bir şekilde tasarlanan cezalandırma işlemi, modernleşme ile birlikte ceza artık beden (beden tamamen bir kenara bırakılmaz, zaten hapsedme de böyle bir duruma uygun düşmez) yerine ruha (ve iradeye) yönelme, tutukluları çalıştırma gibi hususları içermektedir. Foucault bu süreci şöyle değerlendirmektedir (2013/1975, s. 39-86): 18. yüzyıl sonu ile 19. Yüzyıl başında bedenin cezanın ana uygulama yeri olma işlevi yavaş yavaş değişmekte, ceza sahne olmaktan çıkmaktadır. Suçlunun sokak sokak gezdirilmesi, suçluya kilisede suçunu itiraf ettirilmesi ve böylece mahkumiyetini haber verecek şekilde vücudunda taşıdığı yafta ile cezalandırmanın seyirlik bir gösteriye bürünmesi, dahası halka açık alanda azap çektirerek cezanın törensel olarak gerçekleştirilmesi durumu gibi feodal döneme içkin cezalandırma usulü değişmektedir. Yeni süreçte Aydınlanmacı eleştirinin devamı olarak seyirlik bir unsur artık bulunmamakta, ceza doğrudan bedene eza ile değil bedenin tutuklanması üzerine şekillenmektedir (bedene müdahale merkezi olmasa da gıda ve cinsellik için kısmi veya tamamen yoksunluk ile hücreye kapatma gibi yöntemler sayesinde ek bir ceza olarak her zaman uygulanmıştır).

Ceza sisteminin tutukluların zorunlu çalıştırılması ve her günlerinin disiplin altına alınmasına evrildiği piyasacı düzende denetim ve disiplinin yeni odağı bizzat bedenin kendisi olmuştur. Bu minvalde beden ezilip tartaklanan değil aksine “sürdürülmesi” gereken bir nesneye dönüşmüştür. Beden bilgisi iktidar için önemlidir. “Siyasal anatomi” konusu olan “siyasal beden” aynı zamanda üretim gücüdür ve işgücü olarak kalması ya şiddet ya da ideoloji vasıtasıyla tabi kılınmasına bağlıdır. Böylece Foucault konuyu sistemin yeniden üretimine, ekonomi politiğe taşımaktadır. Bununla birlikte endüstriyel sistemin serbest emek piyasası talebi gereği tutsakların zorunlu

çalıştırılması zamanla sona erecek ıslah amaçlı hapishane uygulaması ise devam edecektir. Diğer yandan bedeninin bilgisi önemsenen ve disiplinci-denetimci iktidar eliyle gözetime ve ıslaha konu olanlar yalnızca suçlular ya da tutuklular olmayıp, deliler, çocuklar, okullular hatta sömürge halkları da bu kapsama dahildir (Foucault, 2013/1975, s. 62-67). Foucault bedenin biyolojik ve “doğal” şemasını bozarak, onu siyasallaştırarak iktidar ve politik iktisadın gündemine taşımaktadır. Bedenin yönetimi, “işe yararlılığının” ve devamlılığının sağlanması ile bedenin bilgisine sahip olunması iktidarın ve egemenlik ilişkilerinin üretici/yeniden üretici güçleridir.

Foucault’nun iktidar analizinin temelinde yer alan mikro-iktidar ve onu tamamlamak üzere geliştirdiği “yönetimsellik” kavramlarından burada bahsetmekte yarar bulunmaktadır. *Collège de France*’taki derslerinde geleneksel hükümlanlık anlayışından nüfusun kontrolüne odaklanan yönetim anlayışına geçişi sorguladığı ve adım adım sağlamlaştırdığı yönetimsellik kavramıyla ilgili olarak Foucault, hükümlanlık toplumundan disiplin toplumuna ve ondan da yönetim toplumuna geçildiği gibi bir çıkarım yapmadığını, bunların bir üçgen gibi ele alınması gerektiğini söylemekte ve eklemektedir: “Temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi, ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü...kast ediyorum” (Foucault, 2019b/1977, s. 97). Bir diğer kavram ise “iktidar mikro-fiziği”dir. İktidar mikro-fiziği iktidarın gerçekleştiği ve kendisini yeniden ürettiği yer anlamındadır. Foucault’nun genel anlamda iktidar kavramsallaştırması tek bir yerden etkiyen, merkezi bir baskı ve güç kullanımını içermemekte, iktidar çok yerden üretilen ve kısmen “yönsüz” bir nitelik göstermektedir. İşte bu durum iktidarın ilişkisel yönünde dikkat çekmektir. Zaten bu fikir tam da bu sebeple “şeytansı”dır. Tek bir kişiye verilen bir güç ve “Tanrı’nın gözü” gibi bir gözün altında ezilen kitleler yerine herkesi içine alan bir makine ve herkesçe üretilen bir sistem söz konusudur (Foucault, 2019a, s. 98, 99).

Esasında cezanın nerede ve nasıl görüldüğü doğrudan mekânsal bir konu olup, coğrafi yönden birçok sorunsal içermektedir. Cezanın suçlunun/suçlu olduğu iddia edilenin sokaklarda gezdirilmesi, bilhassa kent meydanında bedensel azabın muhatabı olarak törensel ve ayinsel bir teşhire maruz kalması farklı bir mekânsal formülasyon ve politika, tersi anlamında hapisane ya da benzeri bir ortamda kapalı tutulması ise daha farklı bir mekânsal ve siyasal donanım gerektirmektedir. Foucault (2013/1975, s. 202), böyle bir ayrımı hapisane fiziğinin ortaya çıkışı ya da cezanın bütün kente sirayeti şeklinde temellendirmekte ve tarihsel olarak her iki durumu da (biri “toplumsal mekâna dağılan”, “açık bir kitap gibi okunabilen” “ceza kenti” modeli olup “temsili, sahneye dayalı, işaret eden, halka açık, ortaklaşa model”dir, diğeri ise “suçlunun zamanın ve bedenine titiz bir el koyma” yoluyla hapsetmenin “baskıcı, yalnızlığa dayalı gizli modeli”dir) örneklemektedir; ancak burada kritik olan husus, konunun mekânsal temellerinin farkında olmasıdır. Cezalandırma iktidarının nasıl daha iyi kurumsallaşacağı tartışmasında sonu kapatılma ve hapisane lehine biten süreci ele alır. Bu bahiste Foucault’nun “ceza verilen” bir kent ile konuyu açtımladığı ifadeler onun mekânsal görüşünü de göstermektedir:

Kavşaklarda, bahçelerde, yeniden yapılan yolların veya inşa edilen köprülerin kenarında, herkese açık atölyelerde, ziyaret edilecek madenlerin diplerinde binlerce küçük ecza tiyatrosu.... Dekorlar, açılar, optik oyunlar, göz yanıltmaları bazen sahneyi büyötmekte, onu olduğundan daha korkutucu, ama aynı zamanda daha açık kılmaktadırlar... Bu ahlaki "temsiller"in her birinin çevresinde, okul çocukları öğretmenleriyle birlikte yığılacaklar ve yetişkinler çocuklarına vermeleri gereken dersleri öğreneceklerdir. Artık azap çekirtmelerin dehşet verici büyük ayinsel çerçevesi değil de, günler ve aylar boyunca birçok ikna edici sahnesiyle uzanan bu ciddi tiyatro söz konusudur (Foucault, 2013/1975, s. 179).

Foucault’nun (2013/1975) mekânsal olarak üzerinde durduğu ve neredeyse bir coğrafyacı kadar mekânsal kıldığı bir başka konu da yine iktidar güçleriyle ilintilenmek üzere disiplin meselesidir. Ona göre (s. 215-218), disiplin öncelikle bir eylemin çeşitli yollar vasıtasıyla mekân içinde dağıtılmasıdır. Okullar, kışlalar, fabrikaları bu konuya

örnek olarak verirken, Foucault dağınık atölyelerden büyük manüfaktürlere ve onlardan da manastıra, kaleye, kapalı bir kente benzettiği fabrikalara geçişten söz eder. Bu durumu hem bir ölçek değişim hem de yeni bir denetim tarzı olarak değerlendirmektedir. Disiplin mekânı, bir çeşit parselleme içermektedir. Bilme, kullanabilme, yönetme gibi saikler bedenlerin ya da disipline yönelik aygıtların mekânda dağıtılması ve mekânsal yerleştirme anlamında mekânın analitik bir şekilde örgütlenmesi ile mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bedenler dağılırken, üretim/yeniden üretim aygıtı mekânsal olarak düzenlenir. Bu noktada Foucault, okul örneği üzerinde durmaktadır (s. 223). İlköğretimin dizisel bir mekân şeklinde örgütlenmesiyle bireylerin yerlerinin ayrıldığını, böylece hem herkesin eşzamanlı çalışmasına olanak verilirken hem de herkesin tek tek denetlenebildiğini belirtmektedir. Konu doğa bilimlerinin “canlı varlıkların rasyonel sınıflandırmalarının” yapıldığı, “karakterden kategoriye” geçişi öngören, “karmaşık, yararsız, düzenli kalabalıkları düzenli çokluklar” haline getirme yöntemlerinden başlıcası tablolar oluşturma ile de benzeşmektedir. Çoğula egemen olmak için ona bir düzen dayatılması gerekmektedir ve tablolaştırma bu işi görmektedir (s. 224-225). Böyle bakıldığında, mekânsal dağıtımın, bedenleri ve işlevleri kategorize etme, kullanma ve yönetmeye elverişli kılma sürecinde bir çeşit tablolaştırma pratiğini içerdiğini söylemek mümkündür.

Disiplinin icra edilmesinde önemli bir diğer husus da görmeye imkan veren tekniklerin ve tasarımların gelişmesine dairdir. Foucault’ya göre, belli bir siyasal ütopyaya dahi uzanabilecek gözetleme edimi yine mekânın analitik örgütlenmesi ile birlikte yürümekte olup, örneğin dairesel formlar ya da gözetime uygun tasarım ve şemalarda denetim ve disiplinin kaba fiziksel unsurlar yerine daha “şeffaf” ve görünürlük üzerine şekillenen bir mantık geçerli kılınmaktadır. Dolayısıyla gözetlemek, gözetlenenlere içkin hale gelmiş bir iç denetimi hedeflemektedir artık. Mekânsal tasarım bu ilke değişikliğiyle veçhelenecektir. Bu noktada Foucault askeri kamp örneğini verir.

Kampın tasarımında başat ilke, görünürlüktür. Oldukça hızlı ve “keyfi” bir şekilde inşa edilen askeri kamp hem gizliliği hem de gözetimi mümkün kılmalıdır. Kampın mükemmelliği gözetimi tek bir yerden sağlarken her bakışın bu iktidar merkezli gözetime tabi olmasına bağlıdır. “Yolların geometrisi, çadırların sayı ve dağılımları, bunların girişlerinin yönü, sıra ve dizilişlerinin düzenlenişi” belli bir plana göre ele alınmış “iktidar diyagramı”dır. Bu noktada Foucault askeri kamp ile şehirler arasında bir anoloji kurarak, şehirciliğin mantığını da askeri kamp mantığına benzemektedir. Ona göre “işçi kentleri, hastaneler, tımarhaneler, hapisaneler, eğitim kurumları” gibi çeşitli kurumların yapısı bahse konu kamp modeline göre ele alınmaktadır (Foucault, 2013/1975, s. 257-258).

İktidar "fiziği", bedene ele konulması, gözetim tekniklerinin sayesinde, optik ve mekanik yasalarına göre, koskoca bir mekânlar, hatlar, perdeler, demetler, devreler oyununa göre ve en azından ilke olarak aşırılığa, güce, şiddete başvurmada icra edilmektedir. İktidar görünüşte ne kadar az "bedensel"se, o kadar bilgince "fizik" olmaktadır (Foucault, 2013/1975, s. 179).

İktidarın mekânsal analitiği konusunda son olarak Foucaultcu bakışla iktidar mekanizmalarını ve onun fiziğini örnekleyen, yalnızca bir hapisane modeli olmasının ötesinde toplumsal yapıya da genellenebilir olan Jeremy Bentham’ın *Panopticon*’u ve Foucault’nun ünlü *Panopticon* analizine değinmekte fayda bulunmaktadır. *Panopticon* merkezde bir kule ve çevresinde duvar içine gömülü biri içeri diğeri dışarı bakan iki pencereye sahip oda/hücrelerden oluşan bir hapisane modelidir. Burada Foucault’nun üzerinde durduğu kimi kritik noktalar vardır: İlk olarak ikili pencere sisteminden bahsedilirse, çift pencere ile gözetim altında tutulan aydınlıkta olup, görünürdür. Görünürlüğü dış pencereden gelen ışıkla da kontrol altındadır ve görünürlük hapsedilenlerin karanlıkta, hapsedenlerin aydınlıkta tutulduğu geleneksel mantığın da ters yüz edilmesidir aynı zamanda. Dolayısıyla görünürlük bir çeşit tuzaktır; görünürlük yakalamak içindir. Gözetmen tarafından tam cepheden görülen hücredeki, göremediği

için iletişimin öznesi değil, bilginin nesnesidir. Yan hücre ile iletişimi eksenel dizim yüzünden yoktur. Küçük silüetlerden ibarettir ve her odada her kafeste vuku bulan küçük tiyatronun parçasıdır. Kapatılan mahkumsa komplo ve kaçış girişimleri, çocuksa kopya, gürültü, işçiyse kavga, birliktelik, iş geciktirme olmayacaktır. İkinci olarak gözetleyen, gözetimcinin kimliği önemsiz, gözetleyen kulesinde kimin olduğu, hatta birinin olup olmadığı da belirsizdir. Mesele gözetim altındaki için her zaman gözetim sanrısının yaratılmasıdır. Anlaşılacağı üzere bir süre sonra kulede kimse olmasa da tutuklu, gözetleniyormuşçasına hareket edecektir. İşte mikroiktidar tam da bu içselleştirilmiş ve farkında olmadan yüklenilmiş yerden gelecektir. Diğer yandan böylesi bir yapı iktidarı da türdeşleştiren, bireysellikten çıkaran ve otomatikleştiren mekanik bir düzenek anlamına gelmektedir. Bir diğer konu *Panopticon*'un bedensel tasnifleme ve mekânsal dağıtım işlevine ilişkindir. Tasnifleme, düzenleme, sistematize etme ve görsel dağıtım işlemleriyle birlikte *Panopticon* aynı zamanda doğabilimi gibi de çalışmaktadır. Tutuklular üzerinde deneye, çeşitli uygulamalara izin veren yapısıyla laboratuvar işlevi görmektedir. *Panopticon*, doğrudan hükümdarlığa değil terbiye ve iç denetime odaklanan yeni bir iktidar fiziğidir. Alt bölgelerde vuku bulan, çoklu ilişkilerde, ayrıntılarda dolayımlanan *Panopticon*, mimari ve optik bir sistem olmakla birlikte esasta siyasal bir teknoloji biçimidir (Foucault, 2013/1975, s. 295-307).

Foucault'nun bahsettiği bir diğer husus da tıp alanının mekânsal düzenlemeye yönelik saiklerle, kapitalistleşme ve toplumsal sağlık konusunu kentsel coğrafi ölçeğe taşıması hakkındadır. Aydınlanma ve sonrası dönemde Foucault, kimi doktorların askerlerle birlikte kolektif mekânın uzmanı olduğunu söylemektedir. Askerler militarist anlamda kale, geçit gibi mekânlara yönelirken, doktorlar konut ve şehir coğrafyasına eğilmektedirler. Buna göre doktorlar dört hususta konuya yaklaşmaktadırlar: İlkim ve ilgili konularda hastalıkları engelleme gibi bakımlardan yerleşme sorunu; lağım, havalandırma, ahır, mezbaha ve yoğunluk hususlarıyla ilgili birlikte yaşama sorunları;

mesken ve şehirleşmeyle ilgili konut sorunu ve son olarak da göç, hastalıkların bulaşması gibi konulardan ötürü yer değiştirme sorunu (Foucault, 2019a, s. 92). Görüldüğü üzere tıp ve kentsel tasavvuru, nüfus ve onun yerleştirilmesi, gündelik hayatın düzenlenmesi gibi bakımlardan baskıcı ve gözetleyici iktidarın farklı bir vechesini oluşturmaktadır.

Foucault *Deliliğin Tarihi* (2017/1961) isimli eserinde ise modern kapitalist sistemin akıl merkezli özneyi kurarken akıl dışı/deli olanı da tahakküm altına alması, deli ile deliliği ayırması sürecine odaklanmaktadır. Nihayetinde meczup sisteme göre, insanlıkdışıdır ve dini kaidelerce de 19. Yüzyıl evrimcileri için de başlı başına bir sorundur (s. 168). Esasında, Foucault'nun tüm kitap boyunca delilik özelinde irdelediği konu, 17. Yüzyılda ekonomik buhran sonrası tüm yoksul ve “işe yaramazların” kapatılması (“Büyük Kapatılma”); ancak sonrasında bu durumun rasyonel ve verimli olmayışı sebebiyle bu kesimlerin elenerek ve ayrıştırılarak sistematik bir şekilde mekânsal olarak dağıtılması (deliliğe göre bir kurum yoktur ancak oluşturulur) sürecinin sonucunda gelişen iktidar politikaları ve mekânsal siyasalarıdır.

Klasik dönem kendi ahlakının hayali geometrisi içinde kapatma mekânını keşfederken, hem bir vatan, hem de tensel günahlar ve akla karşı işlenen suçlar için ortak bir kefarete yeri bulmuş olmaktadır. Delilik böylece günahla komşu olmaktadır ve günümüzde akıl hastasının bir kader olarak hissettiği ve hekimin de doğanın bir gerçeği olarak keşfettiği, akıl bozukluğu ile suçluluk arasındaki bu akrabalık herhalde burada kurulacaktır (Foucault, 2017/1961, s. 146-147).

Deliliğin Batı Avrupa’da kontrol altına alınması ve baskıcı iktidarın hedefinde kalması doğrudan mekânsal bir sorunsaldır. Genel anlamda Foucault'nun bu kitapta deliliğin mekânsal bağlamına ilişkin üç mekândan bahsettiğini öne sürmek mümkündür. Bunlar sırasıyla ya da ard arda olmayıp zaman zaman biri öne çıksa da esasta birbiriyle iç içe geçen mekânlar/mevkilerdir. Bedensel mekân, Foucault yazınına zaten halihazırda sirayet etmiş beden mefhumunun biyopolitik iktidar ve yaklaşımlar nezdinde de ayrıca ele alınmış bir tasavvurdur. Bedenin salt fiziksel bir yüzey olarak ele alınmaması,

iktidar ve güç problematiğinde araçsallaşması, modern endüstriyel sistemde emek gücünü oluşturması, zihinsel ve duyuşsal süreçlerin (deliliğin *dışavurumu* da düşünülürse) ikametgahı olması ve tersi ile son olarak pratiğe ve tekile sunduğu imkan düşünüldüğünde neden bedensel mekân gibi bir kullanımı seçtiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan üretici güçler, öznel olan ama özneli bağlamıyla inşa eden kullanımı bedensel mekânı fenomenolojiye dair bir yanlış anlaşılardan sakınmaktadır. Diğer mekânsal kullanımları ise ilki kadar alegorik (Foucault tüm kitap boyunca “etiğin mekânı”, “özgürlükler mekânı”, “aile mekânı” gibi ifadeleri kullanmaktadır) olmayan toplumsal mekâna ve kapatılma mekânı hakkındadır. Zaten deliliğin serüveni ve kurumsallaştırılması ile müdahale edilerek disipline edilmesi toplumsal mekândan kapatılmanın patolojik, yapay mekânına, deliliğin doğal mekânı olan kentten, sokaktan tımarhaneye giden sürece ilişkindir.

Tımarhane, dinsiz dinsel alan, saf ahlakın alan, ahlaki türdeşleştirme yeridir. Eski farklılıkların damgasını taşıyan her şey burada silinmiştir. Kapatma evi eskiden toplumsal mekânın içinde, miskinhanenin adeta mutlak olan sınırların miras almıştı; orası yabancı topraktı. Şimdi tımarhane toplumsal ahlakın büyük sürekliliğini biçimlendirmek zorundadır (Foucault, 2017/1961, s. 700).

Deli artık klasik akıl bozukluğunun paylaşılmış mekânının içinde meczup değildir; hastalığın modern biçimi içinde yabancılaşmış'tır (Foucault, 2017/1961, s. 746).

Foucault'nun mekânla soruşturması aynı zamanda mekâna ilişkin soruşturmaya da dönüşmüş, buna şehircilik ve kentsel planlama odağında da bir bakış eklenmiştir. Genel anlamda şehircilik ve planlama disiplini teorik ve pratik boyutlarıyla disiplinci iktidar ve iktidarın yeniden üretimi hususlarında Foucault'ya yaklaşımlarını geliştirmek, örneklemek adına önemli fırsatlar sunmuştur. Bu hususta en kritik metni belki de *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)* isimli 1977-1978 yılları arasında *Collège de France*'ta verdiği derslerin notlarından oluşan eseri olup,

özellikle 11 Ocak 1978 tarihli dersi konumuz açısından dikkat çekicidir⁶⁵. Bu dersinde Foucault iktidarın üç biçimi olan hükümlanlık, disiplinci ve güvenlikçi iktidamların mekânsal yaklaşımlarını analiz etmektedir. Hükümlan iktidar zor ve baskının açıktan olduğu, disiplinci iktidar yasak koyan ve bedenleri o yasaklara göre terbiye eden, güvenlikçi iktidar ise olasılıklara ve gelişebilir durumlara göre önceden önlem alan, planlayan biyopolitik bir yapı sergilemektedir. Foucault bu derste mekân sorununu bahsettiği iktidar yapılarıyla birlikte aldığı bir analiz sunmakta, ilk elden gelişebilecek bir savı mekândan yana bir tespitle geçersiz kılarak başlamaktadır. Hükümlanlığın bir toprağın sınırları içerisinde, disiplinin bedenler üzerinde ve güvenliğin ise nüfusun tümünde uygulandığı şeklindeki anlayışın tam olarak bu kadar şematik olmadığını söylemektedir. Hükümlanlık için durum daha açık olsa da hem disiplin hem de güvenlik mekânsal bir dağılımla işlemektedir (Foucault, 2019b/1977, s. 3-13). Buna göre ilk örneği bir mühendis olan Alexandre Le Maître’in 17. Yüzyılda kaleme aldığı “*La Métropolitée*” isimli metnidir. Metin temelde devletin yapısını ve sınıfları bir binaya benzeterek açıklamakta ve başkentin işlevini inceleyerek uzamsallığına dönük çıkarımlarda bulunmaktadır⁶⁶. Foucault ise bu yaklaşımın ütöpik tarafını bir kenara bırakıp, hükümlanlık ilişkileri çerçevesinde ele alınan şehre, politik ve ticari dolaşımın etrafında örgütlendiği merkez olan başkente ve özetle hükümlanlığın politik

⁶⁵ Dönemin son dersi olan 5 Nisan 1978 tarihli derste Foucault polis ve şehirleşme arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Polisleşme ve şehirleşme pratiğinin birlikteliği, büyük disiplinci yaklaşım, sonrasında ekonomistlerin öne çıkması ve ekonomik saiklerle nüfusun (toprakla) kontrol edilmesi gibi hususlara değinmektedir (Foucault, 2019a, s. 289-312).

⁶⁶ “Le Maître, başkentle toprağın kalanı arasındaki ilişkiyi farklı biçimlerde algılıyor. Bu ilişki şu anlamda geometrik bir ilişki: İyi bir ülke daire biçiminde olan bir ülkedir ve başkent dairenin merkezinde yer almalıdır. Acayip ve uzun bir toprağın ucundaki bir başkent, yerine getirmesi gereken tüm işlevleri yerine getiremez. İkinci ilişki de burada devreye giriyor: başkentin toprakla ilişkisi estetik ve sembolik bir ilişki olmalıdır. Başkent toprağın süsü olmalıdır. Ama bu ilişki, buyruk ve yasaların toprağa bir şekilde yerleşmesi gerektiği ölçüde aynı zamanda politik olmalıdır, öyle ki krallığın hiçbir noktası bu yasa ve buyruklar ağına dışına düşmesin. Başkent aynı zamanda ahlaki bir role sahip olmalı ve insanların davranışlarına ve yapıp etme biçimlerine dayatılması gereken şeylerin tümünü toprağın sonuna dek yaymalıdır. Başkent iyi hal ve tavra örnek teşkil etmelidir. Başkent, kutsal hatiplerin en iyi oldukları ve kendilerini en iyi duyurdukları yer olmalıdır; bilimler ve hakikatin de burada doğması ve ülkenin kalanına yayılması gerektiğine göre, akademilerin merkezleri de başkentte olmalıdır. Ve nihayet ekonomik bir rol: başkent yurtdışından gelen mallar için bir cazibe merkezi olabilmek için lüks bir yer olmalıdır ve aynı zamanda üretilmiş, işlenmiş, vb. birtakım ürünlerin ticari dağıtım yeri olmalıdır” (Foucault, 2019b/1977, s. 15).

sağlamlığının bağlandığı mekânsal dağılıma bakmayı önermektedir. Burada şehir genel anlamda toprak üzerinde gelişen bir makrokozmos gibi düşünülürken, devlet de bina formunda mikrokozmos gibi ele alınmaktadır. Mikrokozmos ve makrokozmos arasında gelişen bir ilişkisellik söz konusudur (Foucault, 2019b/1977, s. 14-18). İkinci örnek olarak Fransa’da askeri kurumlar için kullanılan bir tasarım olan Roma kampı formunda inşa edilen Richelieu’dan bahsetmektedir. Şehrin geometrik bir düzende ele alındığından, simetrik olan ve olmayan formların çeşitli işlevler ile birlikte değerlendirildiğinden söz ederek, şehrin belirgin bir şekilde tasarlandığını, tasarım ile belirli hususların güdüldüğünü ifade etmektedir. İlk örnekle ikinci arasındaki farkı ise şöyle ifade etmektedir: “Le Maître ve *Métropolité*’sinde bir toprağı başkente çevirmek/ ‘kapitalleştirmek’ söz konusuydu. Burada ise mekânı mimarileştirmek söz konusu olacak. Disiplin geniş anlamda bina etme, inşa etme üzerine kuruludur” (Foucault, 2019b/1977, s. 19). Foucault’nun üçüncü örneğini büyüme ve etkileşim içinde kalarak genişlemek ve gelişmek zorunda kalan mevcut kimi Fransız şehirleri oluşturmaktadır. Bu şehirlerin yaşadığı büyüme ile hijyen sorunlarının giderilmesi, iç ticaretin yönetimi, iç yollarla çevre şehirlere yönelen dış yolların bağlanması ve şehrin gözetlenmesi gibi hususlar söz konusu olmuş ve bu hususların sağlanabilmesi için şehir içi yol ağının esaslı bir şekilde ele alınması gerekmiştir. Foucault disiplinci şehir ile güvenlikçi şehir düzenlemeleri arasındaki farkları dört maddeye ayırmaktadır. İlk olarak disiplinci düzenekler boş ve yapay mekân üzerinde gerçekleşirken güvenlikçi yaklaşım maddi verilerden yola çıkmakta, kurulu bir şehri baz almaktadır. İkincisi, ilkiyle örtüşecek şekilde güvenlikçi yaklaşımın mükemmellik hedefli olmayıp, hastalık vb. gibi ortadan kaldırılamayacak durumları, olasılıkları en aza indirme odaklı oluşuna ilişkindir. Üçüncüsü, şehir düzenlemelerinin çok boyutlu ve çok odaklı yapısına dairdir. Şehir olumlu ve olumsuz özellikleriyle birlikte alınmalıdır. Dördüncüsü, şehrin o anki duruma dair değil geleceğe yönelik de ele alınması gerekliliği hakkındadır (Foucault,

2019b/1977, s. 21). Toparlanacak olursa, hükümler iktidarın şehir düzenlenmesinde Foucault'nun bahsettiği üzere mevcut, halihazırda tarihsel olarak gelişmiş bir şehrin, kontrol altına alınması söz konusudur. Geleneksel güç ve tahakküm ilişkilerinin serimlendiği ve buna dönük bir kentsel kompozisyon görülmektedir. İkincisinde ise mesele sıfırdan yeni bir kent inşa etmeye kadar vardırılmış, kentsel kontrol ile toplumsal kontrolün önü açılmış, disipline dönük bir kentsel tasarım gerçekleştirilmiştir. Güvenlikçi şehir ise daha “gerçekçi” bir yerden mevcut doku ile gelişme alanlarının birlikte ele alındığı, uygulanması daha kolay ve daha kolay olduğu kadar da görünmez bir kontrol mekânizması içermektedir. Devamla, Foucault'nun burada saydığı hususların hepsinin tümel bir şehir planlama meselesi olduğu ortadadır.

Foucault'nun güvenlikçi mekân analizi, onu önceden alınan önlemler ile değişime cevap verebilme kabiliyeti üzerinden önemli bir kavramı karşımıza çıkarmaktadır. Foucault, “ortam”⁶⁷ (*milieu*) kavramını Lamarck'ın biyolojideki canlı üzerinde etkiye bulunan çevreyi ifade ettiği, Newton'un ise “bir eylemin dayanağı ve dolaşım ögesi” anlamında kullandığını belirterek, kendisi de şehirlerin ve mekânların düzenlenmesini açıklamak üzere kullanmaktadır. Ona göre 18. Yüzyılın şehir plancıları ortam kavramını kullanmasalar da şehrsel alana müdahale etmek ve geleceğe yönelik dönüştürme edimleri bu kavramın kullanıldığı anlamına gelmektedir. Ortam dolaşımın gerçekleştiği, neden ve sonuçlar arasında döngüsel bir ilişkinin olduğu, doğal ve yapay veriler bütünüdür. Doğallık ve yapaylık esasında insan türünün doğallığı ile iktidar ilişkisinin politik yapaylığında gelişmekte, politik ve toplumsal ilişkiler “doğallığı” kesmektedir (Foucault, 2019b/1977, s. 23-24). Dolayısıyla güvenlikçi iktidar

⁶⁷ “Ortam” (*milieu*) kavramı Fransız coğrafyasının önde gelen ismi Paul Vidal de la Blache'in Olasıcılık (*Possibilizm*) yaklaşımında önemli bir yerde durmaktadır. Vidal, çevresel determinizm eleştirisiyle, doğal çevrenin insan faaliyetleri için çok önemli olduğunu, ancak belirleyici olmak yerine bu faaliyetler için çeşitli fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Buna göre, doğal çevrenin insan davranışı üzerinde etkisi bulunsun da insanlar teknoloji ve kendi yaratıcılıkları ile kendi yaşam tarzlarını (*genre de vie*) oluşturabilirler. İnsan – çevre etkileşimi konusunda dengeli bir bakış açısı sunan bu yaklaşımda Vidal, insana dair hususların incelenmesinde yakın çevrelerinin (*milieu*) dikkat alınmasından yanadır (Özgüç ve Tümtürkin, 2012, s. 213, 224; Pitzl, 2004, s. 231, 272-273; Yavan, 2014ç).

mekânizmaları ortam ile önden bir düzenleme, yalnızca teknik boyutlu olmayan planlama faaliyetlerini gözetmektedir. İşte mikro iktidar ve genel iktidar sorunsalı arasında bir ilişki kurmaya yönelerek neredeyse tüm kitabı/metni/dersleri kat edecek ve ilerledikçe ortaya çıkacak yönetsellik yaklaşımına eğildiği bu süreçte, Foucault dönemin ilk dersini yukarıda irdelenen şehircilik içerimli ve hatta doğrudan şehircilik bahsindeki görüşleriyle açmaktadır.

Foucault'nun coğrafya açısından önem taşıyan ünlü konferans metni “*Başka Mekânlara Dair*”⁶⁸ (*Des Espaces Autres*) o meşhur belirlemeyle açılır: “On dokuzuncu yüzyılın büyük saplantısı, bilindiği gibi, tarihti... İçinde bulunduğumuz dönem, belki de, daha ziyade, mekân dönemidir. Eşzamanlının dönemindeyiz, yan yana koyma dönemindeyiz, yakın ve uzak döneminde, yan yananın, kopuk kopuğun dönemindeyiz” (Foucault, 2011, s. 291-292). Devamla, metin zaman-merkezli anlayışı eleştirip, mekâna ilişkin yaklaşımı sebebiyle yapısalcılığa dönük çekinceli bir övgüyle devam etmektedir. Ona göre dünya zaman boyunca ve ilerleyen bir şekilde değil noktaların birbirine bağlandığı bir ağ gibi hissedilmektedir. Günümüzün başlıca tartışması da tahmin edilebileceği üzere “zamanın inançlı evlatları ve mekânın kararlı sakinleri” arasında geçmektedir. Zamanı ve tarihi eşanlı olarak görüp yan yana ve karşılıklı ilişkilere vurgu yapan yapısalcılık, farklı bir zaman ve tarih ele alınışı sunmaktadır (s. 292). Metin girişinden itibaren bir mekânsal dönüş dersi izlenimi vermekte, ilerledikçe bu durum daha da belirginleşmektedir. Batı deneyiminde mekânın bir tarihi olduğunu bu anlamda bir yenilik olmadığını ifade ettikten sonra kısaca mekânın orta çağda kutsal ya da göksel ve dünyevi yerler, korunaklı-korunaksız yerler, kentsel -köylük yerler gibi ayrımlarla hiyerarşi, karşıtlık ve kesişme gibi özellikler gösterdiğini söylemektedir. Mekânın bu özelliği bir yere yerleştirilme ile ilgilidir ve tüm bu mekânlar yerleştirilme mekânı (“*espace de localisation*”) olarak tanımlanabilir. Foucault yerleştirilme mekânının

⁶⁸ Foucault, 1967 yılında sunulan bu metnin yayım izni için 1984 yılını bekleyecektir (Foucault, 2011, s. 291).

Galileo'nun büyük keşfi ile sonsuz ve açık uzam ("*l'étendue*") anlamına gelen mekânı elde ettiğini ve son olarak da uzamın da yerini çeşitli unsurlar arası ilişki ve dizilerden oluşan mevkiye ("*emplacement*") bıraktığını eklemektedir. Sonuç olarak Foucault, her ne olursa olsun günümüzdeki temel kaygının zaman değil mekân olduğu fikrindedir (s. 292-293). Metnin üçüncü kritik noktası ise heterotopik mekânlar ("*espace hétérogène*") olarak isimlendirdiği mevkiler ve mevkilerin oluşturduğu ağ hakkındadır. Söz konusu ilişkiler bütününde mevkiler farklı farklıdır. Örneğin pasajlar, sokaklar, trenler -ki her biri mevkidir- ile cafeler, sinemalar, plajlar gibi ara, geçici mevkiler, ev, oda, yatak odası gibi kapalı ya da yarı açık dinlenme mevkileri dahil oldukları ilişkiler bütünü ile yer alabilmektedir. "Beni ilgilendiren" diğer mevkiler gibi ilişkiler bütünü'nün parçası olmakla birlikte "belirttikleri, yansıttıkları ya da temsil ettikleri ilişkiler bütünü'nü erteleyen, etkisizleştiren ya da tersine çeviren mevkilerdir" (Foucault, 2011, s. 295). Mevcut mekânları yadsıyan ve gerçek dışı özellik gösteren bu mekânların ikiye ayrıldığını, ilki olan ütopyaların toplumun ideal hali ya da mevcut toplumun tersi anlamında olduğunu belirtmektedir. Devamında Foucault konuyu öteki'ne, başka'ya getirir. Bütün yerlerin dışında, karşı-mevkide, ütopyanın da karşıtı olan bu yerlere heterotopyalar ("*hétérotopies*") demektedir. Heterotopyalar ve ütopyalar arasında karma ve ortak bir deneyim olduğu konusunda da ısrarlıdır Foucault ve bu durumu da "ayna" ile örneklemektedir. Aynanın yeri olmayan bir yer ve olmama yerinde görünürlük imkanı sağlayan bir yerdir ve haliyle ütopyadır. Diğer yandan ayna bir yokluk imgesi de sunmaktadır; çünkü aynada var olmak sanal bir varoluş olup, karşıda varolmak anlamına gelmemektedir. İşte bu bakımdan da aynı zamanda da bir heterotopyadır. Yani hem bir gerçeklik hem de bir gerçek-dışılık söz konusudur (Foucault, 2011, s. 295-296).

Bu girişten sonra Foucault heterotopyaların ne olduklarını daha detaylı bir şekilde anlatmaya girişmektedir: Sapma heterotopyaları anlamında dinlenme evleri, psikiyatri

klinikleri, hapishaneler, huzurevleri; önceden yerleşim yerlerinin içerisinde ya da yakınında olan, yerleşimdeki insanlarla bir çeşit iletişime devam eden mezarlıklar; farklı katmanların yatayda ve dikeyde bulunduğu bu mevkilere örnek olarak Foucault, tiyatro, sinema, bahçe gibi yerler; heterokroni olarak ifade edilebilecek, insanların kendi içinde bulundukları zamandan koptukları müzeler ile kütüphaneler; aslında boş mevkilerde kurulan çok çeşitli mevkilerin ve aktivitelerin çakıştığı şenlik, panayır gibi yerler ve tatil köyleri, kapanma yerleri olan kışla, hapishane; koşul ve izin gerektiren hamam gibi yerler; genelevler ve koloniler Foucault'nun heterotopya örnekleridir (2011, s. 296-302).

“Foucault'nun coğrafyaları”

Philo (1992), *“Foucault's Geography”* (*Foucault'nun Coğrafyaları*) isimli makalesinde Foucault'nun coğrafyacılar için önemli bir esin kaynağı olduğunu söylemekteyse de bu durumun ne derece gerçekleştiği konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Özellikle teorik bakışlı coğrafyacıların -bu konuda Edward Soja bir istisna olmak üzere- çekimser kaldıklarını düşünmektedir (s. 138).

Foucault'nun çalışmaları incelendiğinde coğrafyacılar ve mekâna ilgi duyanlar için oldukça verimli bir yazın alanına sahip olduğu görülmektedir. Mevcut kimi kurumların ya da onun da üzerinde durduğu kurumların (yenilenmiş ya da çeşitlenmiş modlarıyla) mekânsal ifşası ile herhangi bir sistemin ya da yapının Foucaultcu bağlamıyla analizi gibi hususlar ilk sırada sayılabilir. Böylesi bir yöntem ve yaklaşım hakkınca kurgulanmadığında mekânı iktidara koşut, iktidarın gerçekleştiği salt fiziksel bir araç derecesine indirgeme riskine sahiptir. Sarkacın diğer ucunda bulunan mekânı “abartma” yaklaşımı ise -Foucault'nun mekân ile yakınlığına mesafeli bakışı etkenlerden biri olarak sayılabilir- pek mümkün görünmemektedir. Foucaultcu yaklaşımı doğrudan onun mekânsal terminolojisine odaklanarak uygulayan ve bu bakımdan daha spesifik bir yolu tercih eden ikinci bir aksın da geliştiği görülmektedir.

İlk güzergah “iktidar”, “biyopolitika” ve “yönetimsellik” konuları ve bunların oluşturduğu üçgen çerçevesinde coğrafi sorunsalların irdelendiği çalışmalardan, ikinci güzergah ise özellikle “eleştirel jeopolitik”, “heterotopya” ve “*teritori*” gibi kavramların mevzubahis edildiği metinlerden oluşmaktadır. Bunların dışında Foucault terminolojisi ile coğrafi perspektifi genel hatlarıyla ilişkilendiren teorik çalışmalar da bulunmaktadır (Hannah, 1993; Matless, 1992; Philo, 1992).

İlk gruptaki çalışmalar, “iktidar”, “yönetimsellik” ve “biyopolitika” konuları ile bunların oluşturduğu üçgen çerçevesinde coğrafi sorunsalların irdelendiği bu çalışmalarda özellikle Foucault’nun *Collège de France*’daki derslerinin derlendiği “*Güvenlik, Toprak, Nüfus*” isimli metnin yayımlanmasından sonra yönetimsellik konusunun coğrafyanın gündemine girdiği düşüncesi genel olarak ortaklaşılan fikirdir. Bahse konu metinler Foucault’nun bilgi/iktidar üzerine geliştirdiği yaklaşımın, biyopolitika analizinin maddi, teknik, kurumsal ve teknolojik bağlamlarıyla birlikte ve esasta topolojik boyutlarına dikkat çeken ya da birlikte ele alan içeriklere sahiptir (Collier, 2009; Driver, 1985). Yine coğrafi bağlamı gözetken ancak tam odağında yer vermeyen coğrafya çalışmalarına da bu kapsamda rastlanılmaktadır. Legg’in (2016, s. 2019) Antik Yunan’dan bugüne yönetim-iktidar-hukuk-sözleşme ekseninde Foucaultcu yaklaşımı ele aldığı makaleleri veya Cadman’ın (2010) yönetimselliğin (neo)liberal gündemi üzerinde durduğu makalesi bu tarz çalışmalara örnek gösterilebilir. Diğer yandan bu ilk grup çalışmaların da kendi içlerinde farklı kollara ayrılarak, özelleştiği görülmektedir. Söz konusu ayrımlaşma yine iktidar, bilgi ve güç problematiği arka planında şehir (Ploger, 2008), akıllı şehir (Klauser vd., 2014), müzeler (Philips vd., 2015) gibi pratik ya da planlama teorisi (Moghadam ve Rafieian, 2019), nüfus coğrafyası (Legg, 2005) gibi teorik konularda olmaktadır. Bilgi ve iktidarın kesişiminde yer alan ve buradaki tahakküm ilişkisi ile üretilip bu ilişkiyi yeniden üreten Foucault’nun dispozitifleri Ploger’in “*Foucault’s Dispositif and the City*”

(Foucault'nun *Dispozitifi ve Şehir*) isimli makalesinin (2008) merkezinde yer almaktadır. Yazara göre Foucault, her ne kadar üzerinde çok durulmasa da “sağlıklı şehir” ve “panoptikon” hakkındaki yazılarında kentsel planlamanın biyopolitik rolüyle de ilgilenmektedir. İktidar hapishaneler örneğinde olduğu gibi içerilme, dışlanma, dağıtım gibi mekânsallıklar içeren toplumsal olanla ilişkilen dispozitiflere ihtiyaç duymaktadır. Klauser vd. nin “*Michel Foucault and the Smart City: Power Dynamics Inherent in Contemporary Governing through Code*” (*Michel Foucault ve Akıllı Şehir: Kod Aracılığıyla Çağdaş Yönetime İçkin Güç Dinamikleri*) (2014) isimli makalelerinde ise, Foucault'nun iktidar ve yönetimsellik yaklaşımından yararlanarak kentsel sistemleri düzenlemek ve yönetmek için kullanılan yazılım tekniklerinin iç mantıklarını ve dinamiklerini irdelemekte olup, akıllı şehir girişimlerinin hangi güç ve düzenleyici dinamiklerle çalıştığı, akıllı bilgi teknolojilerinin gündelik hayata nasıl müdahale ettiği gibi soruları merkezine almaktadır. Yazarlar, yazılımın çağdaş akıllı şehir sistemlerinin düzenlenme ve kontrol işlevi ile tarafsız olmayan yönetimlerce halk tarafından bilinmeyen şekillerde gerçekleştirildiğini söylemekte, ayrıca iktidarın rasyonalizasyonunun bir vechesi olan yazılımın gündelik hayatı nasıl şekillendirdiği üzerinde de durmaktadırlar. Yazarlar gözetimci iktidarın bugün nasıl işlediği, ne aracılığıyla uygulandığı gibi hususlara eğilirken, Foucault'nun yaptığı gibi gözetlemenin mekânsallarından faydalandıklarını iddia etmektedirler. Legg'in, “*Foucault's Population Geographies: Classifications, Biopolitics and Governmental Spaces*” (*Foucault'nun Nüfus Coğrafyaları: Sınıflandırmalar, Biyopolitika ve Yönetim Mekânları*) (2005) isimli makalesi ise Foucault'nun yalnızca coğrafyaya değil nüfusa da örtük bir ilgi gösterdiğini ve bu ilginin *Güvenlik, Toprak, Nüfus* isimli kitabında açıkça görüldüğünü belirtmektedir. Legg'in buna bağlı bir diğer iddiası ise Foucault'nun iktidar ve güvenlik mekânizmalarına yönelttiği ilginin önemli bir kısmının nüfusun kontrolüne ilişkin olduğudur. Ayrıca yazar, nüfus coğrafyasına ilişkin çalışmalar ile

Foucault'ya yöneltilen ampirik araştırma eksikliği eleştirisinin de giderilebileceğini belirtmektedir.

İkinci gruptaki çalışmalar ise “eleştirel jeopolitik”⁶⁹ ve “(post)kolonyalizm” ile de bağlantı kuran ancak esasta “*teritori*” ve “heterotopya” kavramlarına odaklanan çalışmalardır. Sharp, Foucault'nun bilgi ve iktidar analizinden sonra “apolitik veya ‘doğal’ bir coğrafi etki”nin söz konusu olamayacağını, güç ilişkilerinin açığa çıkarılmasında coğrafya söylemlerinin analizinin önemli olduğunu söylemektedir (Sharp, 2006, s. 65). Foucault'nun özellikle söylem analizinin bu güzergahtaki çalışmalara referans sağladığı görülmektedir. Egemenlik ve iktidar iddialarının temellendirilmesi, yeniden kurulmasında söylemler geleneksel jeopolitiğin başlıca enstrümanlarındandır. Söylemlerin güç ve iktidar ilişkilerine içkin yapısı, kontrol ve hegemonyanın inşasında mekânın rolünü öne çıkarmak için onu anlamlı bir analiz birimi haline getirmektedir. Konuyu eleştirel söylem analizi ve eleştirel jeopolitik kesişiminde irdeleyen çalışmalar tam da bu noktadan hareket etmektedirler (Kurečić, 2015; Miller, 2008). Dolayısıyla güç mücadelelerine dahil politik yüklü mekânlar olarak *teritoriler* ve daha geniş anlamda eleştirel jeopolitiğin böyle bir içerikle buluşmaması pek mümkün görünmemektedir. Stuart Elden, Foucault'nun tarihsel bir yaklaşımla *teritori* kavramını düşünmede, kavramın ortaya çıkışını pratik boyutlarıyla da ele almada ve çağdaş tartışmaları anlamada son derece yararlı olduğunu belirtmektedir. Foucault'nun temelde mekânı politik olarak aldığını söyleyerek, eserlerinde buna dair açıktan veya örtük pek çok emarenin yer aldığını da eklemektedir (Elden, 2007; Elden, 2013). Foucault'nun derslerinden derlenen *Güvenlik, Toprak, Nüfus* isimli eserin önceki Foucault yazınından ayırt edici bir yönü de imparatorluğa ilişkin görüşleridir. Postkolonyal teorisyenlerin söylemlerin ötesine geçerek iktidara dair maddilikleri

⁶⁹ Neil Smith, “Is a Critical Geopolitics Possible? Foucault, Class and the Vision Thing” (*Eleştirel Bir Jeopolitik Mümkün mü? Foucault, Sınıf ve Vizyon Mevzusu*) isimli çalışmada Foucault'nun sınıf ya da -Spivak'tan hareketle- emperyalizmle bağ konusunda jeopolitiğe sunduğu çerçeveyi kaygan bularak eleştirmektedir (Smith, 2000).

keşfetmesi, kolonyal ve postkolonyal yönetimlerin analizi bakımından bu metin oldukça önemli bir içeriğe sahiptir (Legg, 2011). Böyle bakıldığında eleştirel jeopolitik, teritoryal alan ve kolonyal/postkolonyal yaklaşım arasında Foucault ile doğrudan ilgili ve bu hususlarda yapılacak herhangi bir coğrafi analizde Foucault'nun göz ardı edilemeyeceği bir zeminin varlığı ortadadır. Jeopolitiğin ve biyoiktidarın stratejik mekânları, Foucault terminolojisinde karşıt-mekân ya da taktikler olarak karşılığını heterotopyalarda bulmaktadır (Boedeltje, 2012; Pugliese, 2009). Heterotopyalar bu minvalde coğrafyacılar için bir çalışma konusu olabildiği gibi farklı mekânsal (siber mekânlar, edebi mekânlar gibi) duyarlılıklara da uygulanabilmektedir (Brookfield, 2019; Knight, 2016; Young, 1998).

2.3.2. Bir Canlandırma Ögesi ve Teşnesi Olarak Mekân: Baudrillard'cı Yorum

Lefebvre'in de eski öğrencisi olan Jean Baudrillard'ın çalışmalarının zaman ve mekâna dair belirgin bir perspektife sahip olduğu görülmektedir (Clarke ve Doel, 2018, s.91). Yazınının ve genel yaklaşımının ilk zamanlarda Marksizm etkisinde olduğu ve sonrasında özellikle 1970'li yıllardan sonraki yapıtlarında görüleceği üzere Marksizme dönük bir eleştiri halinde tamamen postmodern⁷⁰ kulvarda konumlandığını söylemek mümkündür⁷¹.

2.3.2.1. Gösterge ekonomi-politiği

Baudrillard'ın 1968 yılında yayımlanan *Nesneler Sistemi* (2011a) isimli erken dönem eseri, hem onun postmodernizme evrilecek görüşlerinin nüvelerini ve referanslarını taşıması hem de “nesne” ye dair görüşlerini yerleştirdiği sosyo-ekonomik bağlamı, felsefi sorgulamayı ve dikkatle kurduğu mekânsal etkiyi/çerçeveyi göstermesi

⁷⁰ Madan Sarup (2019), 1960'lı yılların konjonktüründe Baudrillard'ın da radikalizmden ve siyasal ekonomi perspektifli düşüncelerden (Marksizmden) geri çekilerek, aşama aşama önce sağ kanat bir post-yapısalcılığa sonra da postmodernizme kaydığını söylemektedir (s. 229).

⁷¹ Smith ve Doel, Baudrillard'ın Marksist ve Anti-Marksist birbirine iki zıt dönemsellikte ele alınmasına karşı çıkmakta, erken dönem Marksist Baudrillard ile postmodern Baudrillard arasında herhangi bir “epistemolojik kopuş”un olmadığını, onun post-Marksizminin “Marksist” kabul edilen eserlerine kadar uzandığını, bu bakımdan da kopuş bir yana Baudrillard'ın yaklaşımının süreklilik taşıdığını iddia etmektedir (Smith ve Doel, 2001).

bakımından önemli bir çalışmadır. Sonraki çalışmalarına nazaran daha Marksist bir tonda (düşünce, terminoloji ve Marx'ın fikirlerine dair kabuller) ilerleyen metin, sonradan geliştireceği ve sıklıkla üzerinde durulacak çoğu kavramın (en meşhurlarından “taklit”, “simülasyon”) düşünsel izlerini içerdiği, kavramların bahse konu *seyahatini* gösterdiği gibi özellikle kapitalizmin aile etrafında ördüğü sistemik yapının rıza yollu sömürgeci araçları ve sisteme dahil olmanın nasıl motive edildiği gibi konuları yeri geldikçe oldukça detaylı (mimari yapı tasarımında kullanılan malzemenin niteliği ya da rengi gibi) bir biçimde ele almaktadır. Bu bakımdan metni okuyan kişiye farklı ölçeklerde ve çeşitli katmanlarda hareket eden eleştirel bir gözlük imkanı da sunmaktadır.

Söz konusu eserde Baudrillard (2011a), geleneksel Marksist üretim ve tüketime bağlı toplumsal organizasyon ve nesnenin bu minvaldeki meta anlayışına, ki burada tüketimin göstergesel anlamı da hâlâ Marxçıdır, yeni bir anlam daha eklemektedir. Nesnenin doğrudan işlevinin dışında edindiği bu “ikinci anlam” (s.14) arayışının merkezinde olup, onun ilgisi daha çok “nesnelerin nasıl algılandıkları; işlevleri dışında hangi gereksinimlere yanıt verdikleri; işlevsel yapılarla iç içe geçen ve karşı karşıya kalan zihinsel yapıların hangileri olduğu; günlük yaşamdaki yerlerinin hangi kültürel, infrakültürel ya da transkültürel sistemler üstüne oturtulmuş oldukları” gibi konulara yönelmektedir (s.10). Konuya yaklaşımını şöyle örneklemektedir:

Bir elektrikli kahve öğütme makinesinde “en önemli”, yani en nesnel ve somut şey yapısal özelliklere sahip olan elektrikli motordur; zira merkezde yer alan bu motor enerjiyi makinenin her yanına dağıtmaktadır. Burada söz konusu olan şey enerji üretim ve dönüştürme yasaları olmakla birlikte -bu o kadar da nesnel sayılamayacak, kullanan kişinin yararlanma ihtiyacıyla doğru orantılı bir durumdur; zira aracın asal görevi kahve öğütmektir- enerjinin nesnelliğini ve önemini yitirmiş olduğu görülmektedir; çünkü önemli olan makinenin dikdörtgen ve yeşil ya da pembe ve beşgen bir biçime sahip olmasıdır (Baudrillard, 2011a, s.14-15).

Eserin farklı bölümlerinde ve konuların ele alınışında da görüleceği üzere Baudrillard bu yıllarda tüketim konusuna odaklanma birlikte henüz üretim ve tüketimin ekonomi politiğini çöp sepetine atmış değildir. Eserin “Sonuç” bölümünde yer verdiği tüketim tanımında da yer aldığı üzere tüketim nesnelerin ihtiyaçlardan bağımsızlaştığı ve zevk, arzu güdülü para harcama alışkanlıklarına evrildiği bir süreç zaten metnin genelinde de belirtildiği üzere kapitalizm ortamında yeni bir konu değildir. Bununla birlikte Baudrillard konuyu bir üst aşamaya taşıyarak, sonraki eserlerinde giderek nesnesinden bağımsız bir göstergeye dönüşecek olan eski “simge-nesne” yeni gösterge-nesnenin referanslarını da bize sunmaktadır. Temel olarak tüketim “üretim adlı aktif süreçle karşılaştırarak pasif bir boyun eğme ve satın alma biçimi” olmayıp, tüketimin konusu da nesnenin tüketimi değildir. Tüketim kültürel sistemle bütünleşik “nesneler aracılığıyla kurulan” zihinsel ve aktif ilişkilerdir (s.240-242).

İlişkinin nihai halinin Marx tarafından çözümlenen metanın biçimsel mantığıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu yaklaşıma göre gereksinimler, duygular, kültür, bilgi, insana özgü tüm güçler üretim düzeni içinde birer mal olarak yer almakta; satılabilmek için üretim güçlerine benzemek zorunda kalmaktadırlar. Günümüzde tüm arzular, projeler, istekler, tutkular ve ilişkiler satılabilmek ve tüketilebilmek için soyutlanmak (ya da somutlaşmak), yani göstergeler ve nesnelere benzemek durumundadırlar (Baudrillard, 2011a, s.242).

Nesnelerin ikincil anlamları ve sosyolojik-psikolojik olarak edindikleri işlevler ise hâlâ ilkiyle ilişkili olup, iktisadi bağlamla hemhal toplumsal düzeni dışlamamaktadır. Bu bakımdan nesneler dünyası tam olarak yüzer gezer bir hüviyetle ifade edilmemekteyse de kullanım değeri ve değişim değerinden çok ikincil anlamın sahibi “tüketim gösterge/nesnesi” (s.246) olan gösterge hali üzerinde durmaktadır. Baudrillard’ın bu konudaki ayrımı ise oldukça açıktır (s. 107): “Her nesne iki ayrı işleve sahiptir: Birincisi bir işe yaramak, ikincisi birisinin malı olmak. İlki kişinin nesneler aracılığıyla oluşturduğu işlevsel bir dünya, ikincisiyse yine kişinin bu dünya dışında zihinsel bir şekilde oluşturmaya çalıştığı soyut ikinci bir dünya.” Yukarıda da ifade

edildiği üzere, Baudrillard'ın sorgulaması birincinin reddinden çok ikincinin açığa çıkarılmasına dönüktür.

“Bir işe yaramak”tan “birisini malı” olmaya giden süreç çeşitli mekanizmalarla işlemektedir. Nesnelerin “benim için” ve “benim sayemde” özgünleştirilmesi, “eşi benzeri olmayan nesnelerin eşi benzeri olmayan bana” yönelik giydirilmesi, bir çeşit “narsistik yansıtma” ile “kişiselleştirilmesi” bahse konu mekanizmalardan olup, bu durum toplumsal ve kültürel nitelikli değişim değerinden ayrılmaktadır (s.112-113). Diğer yandan kişinin bu işleyişin katı kurallarına maruz kaldığı algısı da yine sistem tarafından kırılmalıdır. İşte tam da bu kişiselleştirme bahsinde “seçenekler dünyası” devreye sokulur. Seçenek bir hak olarak gösterilir ve “seçme hakkı” adeta “kolektif bir lütûf ve biçimsel bir özgürlük göstergesi şeklinde” sunulur. “Oysa bu bir aldatmacadan başka bir şey değildir; başka bir deyişle seçim yapmayı bir özgürlük biçimi olarak algılamamızın nedeni dayatılmış bir süreç olarak hissetmememiz ve genelde toplumun kendini bu süreç aracılığıyla dayatmasıdır” (s. 173-174). Devamında Baudrillard konuyu sınıfsal ayrışmalar ve sınıfa göre farklılaşan tüketim pratiğine getirmektedir. Aslında bahse konu seçme hakkı yalnızca belirli bir azınlık içindir, azınlığın dışındaki kitleler seri imalat ürününe tabidir. İlk gruba çeşitli modeller, “sınırsız sayıda nüanstan oluşan” seçenekler, yeni buluşlar sunulurken, ikincisi “değişmez değerler kodu” içeren, pek de sıra dışı olmayan ürünlerle yetinmek zorundadır. Dolayısıyla Baudrillard’a göre sınıfsal statüler ve farklılıklar görünür biçimde konuya dahildir (s. 184).

Anlaşılabacağı üzere liberal formülasyonların kişiselleştirme içerimli reklamları, kredi vb. (s.192) ile sağladıkları ödeme kolaylıkları tüketicilere bir çeşit özgürlük ve seçim imkanı tanıyan “düşsel bir toplumsal süreç” (s. 214) üretme hedefindedirler. “Düşler gibi reklamlar da düş gücünün bir kısmını etkilemekte ve onu güdülemektedir” (s. 211) ve “tüketim toplumu olarak da adlandırılan bu muazzam şirket yalnızca mal değil, aynı zamanda sıcak insani duygular da üretmektedir” (s.209).

Oysaki genel anlamda bakıldığında bu yaşananların hemen hepsi eleştirel bakış açısı sahibi için “biçimsel bir özgürlük” ve “kişinin başına gelen bir talihsizlik”ten başka bir şey değildir (s.188-189).

Baudrillard’ın *Nesneler Sistemi* isimli eserinin en ilgi çekici bölümlerden biri olan “Eşyaları Düzenleme Biçimleri” isimli kısım aynı zamanda onun mekâna ilişkin bakış açısını ve mekânla düşünme kabiliyetini serimlemektedir. Bu bahisle geleneksel eşya yerleştirme biçimi olarak aldığı konut içi tasarımı ve eşya seçimi ile eşyaların yerleştirilmesi hususu üzerinden konu irdelendiğinde, mobilyaların, yerinden kımıldayan ve kımıldamayan büyük eşyaların yerleşim düzenini ataerkil aile tipine uygun burjuva modern aile ve toplum yapılarının bir parçası, görüngüsü olarak aldığı ifade edilebilir. Ailenin toplumdaki hiyerarşik konumu bu özel mekândan anlaşılmakta ve bu mekânda sürekli tekrarlanmaktadır. “Eşyalar, davranışların düzenli bir şekilde ve sırasıyla yinelenmesini sağlayacak şekilde belli bir eksen etrafına yerleştirilmiş olup ailenin ev içindeki simgesel varlığını anımsatmaya çalışır gibidirler” (s.21). Nesneler ve insanlar arasında kurulan bağ, sadece mekânsal değil mekânla bütünleşen psikolojik bir bağa da dönüşmektedir. Ancak burada kritik olan nokta psikolojik bağın nesneler üzerinde yükseldiği simgesel anlam dünyasıdır (s.22). “Yemek ve yatak odalarının düzenleri doğrudan ev mimarisine bağlı olup bu düzen reklamlarla geniş halk kitlelerine onaylatılmaya çalışılmaktadır...Bu mobilyaların satın alınma nedeni daha ucuz olmaları değil, toplum tarafından resmen kabul edilmiş ve burjuvazi tarafından onaylanmış olmalarıdır” (s.23).

Modern dönemde ise aile ve toplum yapısındaki değişim mobilya seçimlerini, o mobilyaların ev içinde yerleşimini etkilemektedir; çünkü modern dönemin temel konusu mekân yoksunluğudur. Mekân yoksunluğu ise stil yoksunluğu şeklinde karşımıza çıkmaktadır ve tüm bunlar ise esasta ekonomik yoksunluk kaynaklıdır (s.23).

Dolayısıyla evin döşenme biçimi de değişmektedir. Yatak hiç fark ettirmeden bir koltuk-yatağa (çek-yat), büfe ve dolaplar mekâna uygun bir şekil verilmiş uzayıp kısalabilen dolap ve kapaklarına dönüşmüştür. Açılıp katlanan eşyalar istenildiği zaman ortaya çıkartılıp, istenildiği zaman ortadan kaldırılmaktadır. Bu yeniliklerin özgürce doğaçlanmış şeyler olmadıklarını söylemeye gerek duymuyoruz; zira bu hareketliliğin, eşyaların bu birbirlerine dönüşme olanağına sahip olmalarının kökeninde mekân sıkıntısına çözüm bulma sorununun yattığını biliyoruz. Yoksulluk insanı yaratıcı olmaya zorluyor (Baudrillard, 2011a, s.23).

Dolayısıyla seri imalat ürünleri olan modern ev eşyaları artık göstergesel anlamda ele alınamamaktadır. Bu durum nesne ile kullanıcısı/tüketicisi arasındaki ilişkinin doğrusallığını ortadan kaldırır ve temsil gücünü yitiren eşyalar eski simgesel güçlerini yitirmiş gibi görünürler. Baudrillard birey ve nesne arasındaki bu yeni ilişkinin bir çeşit özgürleşme içerdiğini söylemektedir. Diğer yandan bahse konu özgürleşme nesnenin işlevinin çeşitlenmesinden (çek-yat örneğindeki gibi) başka bir şey değildir ve sebeple kısmi bir nitelik göstermektedir. Mekânın özgürleşmesi ise yalnızca biçimseldir (s. 24). Baudrillard bu durumu mekânın nesne ile olan ilişkisi, mekânın boş/dolu şeklinde kendi içindeki ayrışması, ilişkinin bizatihi kendisi ile dolayımlayarak ve nesneyle hemhal katmanlaşmasına gönderme yaparak geniş bir bağlamda açıklamaktadır:

Yatak yalnızca bir yatak, sandalye de yalnızca bir sandalye işlevi görmekten başka bir işe yaramıyorsa bunlar arasında herhangi bir ilişkiden söz edebilmek mümkün değildir. İlişki yoksa yeterli miktarda boş alan da yok demektir; zira geniş bir alandan söz edilebilmesi için nesneler arasında karşılıklı bağlantılar kurulması, bir ritm oluşturulması, yaratılması ve nesnelerin de bu yeni yapılanma içinde sahip olduğu işlevlerin ötesine geçmeleri gerekmektedir. Nesne ancak geniş bir mekânda özgürleşebilirken, mekânın burada biçimsel bir özgürlükten başka bir işleve sahip olmadığı görülmektedir (Baudrillard, 2011a, s.25).

Mayer (2010), Baudrillard'ın *Nesnenin Tüketimi* isimli eserinin son bölümünde adeta 1970 yılında yayımlanacak kitabı *Tüketim Toplumu*'nun planını öngördüğünü ve dolayısıyla kitabın temel konusunun “nesne tüketimi fenomeni” olduğunu söylemektedir (s. 11). Baudrillard (2010) çağımızın “günlük beslenme harcamaları

kadar prestij harcamalarının da hep birlikte ‘TÜKETMEK’ olarak adlandırıldığı ilk çağ” (s.255), modern zaman bireylerinin tüketici rolüyle “yeni vahşi insan”, nesneler dünyasının ise “balta girmemiş bir orman” olduğunu söylemektedir (s.16). Bu ormanın en belirgin özellikleri ise birikme ve çokluktur. Nesnelerin bolluğu onların kaba bir şekilde istiflenip yığılması demek değil aksine bir takım olacak şekilde, bir çeşit koleksiyon gibi düzenlenmesi demektir. Birbiriyle ilgili ya da ilgisiz pek çok ürün büyük mağazalarda, caddelerde, vitrinlerde, pazarlarda bol bol, fazla fazla ve “en bol mal olan ışık” etkisiyle yaratılan bir büyüyle de sunulmaktadır. Bu sunumun başat öğelerinden biri neredeyse hiçbir zaman kendi tekilliklerinde değil, bir çeşit nesneler bağlamında, örtük bir konsepte göre yerleştirilmeleridir. Böylece tüketici tek bir nesneye değil nesneler kümesine yönelmektedir ve bu zincirde düzensizlik yalnızca tüketici konseptin içinde kaybolsun ve kendini zincire bıraksın diye yaratılan bir taklittir. Bir diğer öğe ise bu sunuma çoğu kez doğa taklidinin, doğanın yeniden keşfedilmesi gibi bir sanrının da eşlik etmesidir⁷² (s.17-18). Nesnelerin bu yanılsamalı hâli, en azından bir zamanlar bir ihtiyacı karşılamak üzere belli bir emek/zamanda üretilmeleri ve gerçek dünyanın bir parçası olmaları durumunun apaçık unutturulması ile ilişkilidir. Baudrillard (2010) tüketim nesnelerinin “üzerinde çalışılmış ürünler”den çok, bir “mucize”, “ele geçirilmiş bir güç” gibi görüldüklerini söylemektedir (s.24). Oysaki bu durum tüketici açısından hiç de bu şekilde anlaşılmamaktadır. Tüketici açısından süreç özgür iradesiyle özgürce seçim yaptığı bir alışveriş süreci, kazanılmış bir hak olarak değerlendirilir. Baudrillard, üstelik tüketim pratiklerinin böylesinin tüketici açısından bir tatmin yaratmadığını ve halihazırda tatminin amaçlanmadığını, diğer yandan elde edilen nesnelerle gösterenlerin üretildiğini (kişinin simgesel

⁷² Baudrillard, nesnelerin bu “büyü”lü bağlamının eleştirisinde Marx’tan şu alıntıyı eklemeyi de ihmal etmemiştir: “Londra’nın en işlek sokaklarındaki mağazalar birbirlerine sokulur ve görmeyen cam gözlerinin arkasından Hint şalları, Amerikan tabancaları, Paris korseleri, Rus kürkleri, tropik baharatlar gibi evrenin tüm zenginlikleri kendilerini gösterir; bunca ülke gören bu mallar önlerinde, Arap rakamları ve onları izleyen lakonik harflerin -£, s, d (sterlin, şilin, pens)- yazılı olduğu soluk ölümçül etiketler taşır. İşte metanın dolaşıma girdiğinde sunduğu imge budur” (Marx, 1979, s. 117’den aktaran Baudrillard, 2010, s.16).

gösterenini yaptığı alışverişle üretmesi anlamında) belirtmekte ve zaten kişinin malların kullanım değerinden çoktan vazgeçtiğini de eklemektedir. Bahse konu tüketim pratikler nesne/göstergelerin kodlanarak anlamlandırılması ve bu minvalde bir iletişim sürecine dahil olmasını içermektedir. Nesnelerin işte bu yeni iletişim sürecindeki rolü, göstergesel anlamı kişinin toplumdaki statüsüne etkimekte, bilhassa farklılaştırma ve kişiselleştirme ile kişinin kendine özel, ayrı bir konuma sahip olduğu kanısı hedeflenmektedir (s.67, 107-108). Dolayısıyla “tüketici kendi ayırt edici davranışlarını özgürlük olarak, talep olarak, tercih olarak yaşar, *farklılaşma* ve bir koda boyun eğme *zorlaması* olarak yaşamaz.” (s.68).

Baudrillard’ın burada üzerinde durduğu bir diğer husus da “süreklilik” meselesidir. Kendisi tam olarak böyle adlandırmasa da bu kavramla aynı nesnenin devamlılığı/dayanıklılığı değil aksine nesnelerin farklı içerimlerde ve veçhelerde sürekli yeniden piyasa çıkması ve bu durumun ardı arkasının kesilmemesi şeklindeki yorumu özetlenebilir: “Geçmiş uygarlıkların tümünde dayanıklı nesneler, araçlar veya binalar kuşaklarca insandan daha uzun yaşamışken, bugün onların doğmasını, gelişmesini ve ölmesini izleyen bizleriz” (Baudrillard, 2010, s.16). “Lüks savurganlık” ya da “yüce savurganlık” kitle iletişim araçlarıyla sürekli öne çıkarılsa da esasta bu kültürel süreç ekonomik bir programla ilerlemektedir. Nesnelerin kısa ömürlülüğü ya “teknolojik bir sabotaj”la ya da moda ve reklamlarla desteklenmekte, nesnelerin kullanım değeri ve kullanım süresini değiştirerek, nesnenin “zaman/değeri”ni kısaltmak iş bu yenilenmenin başlıca ereğidir (s.45). Dolayısıyla tüketim, nesnenin üretimi ile yok oluşu arasındaki kısa süreye sığdırılan bir etkinliğe dönüşmektedir; çünkü “tüketim toplumu var olmak için nesnelere... daha doğrusu onları *yok etmeye* ihtiyaç duyar... Nesnelerin *şiddetle yitirilmesinde* yaratılan değer çok daha yoğundur” (Baudrillard, 2010, s.46). Kapitalist sistemce güdülenen tüketim anlayışının akıbeti ise toplumun “sistematik ve örgütlü tüketime alıştırmının” yollarını inşa etmeye bağlıdır (s. 95).

Tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumudur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir *toplumsallaşma tarzı* (Baudrillard, 2010, s. 95).

Yok oluş ya da yok edilme beraberinde yeni ya da yeniden ortaya çıkan nesnenin, tüketimin tetiklenmesinin gerçekleştirilmesinin yanında daha genel bir planın parçası olduğu yukarıda ifade edildi. Bununla birlikte nesnenin çevresindeki halenin çok daha geniş olduğu ve sonrasında ironik bir biçimlere büründüğü de görülmektedir. Baudrillard (2010) temiz hava, su, sessizlik, yeşillik gibi zaman ve mekânın da lüks mallar haline getirilmesi sürecini yok oluş mefhumuyla ilişkilendirmektedir. Bu bakımdan ona göre herhangi bir şeyin hakkı, yani hak olarak nitelendirilmesi aslında ironik bir durumdur; çünkü öncesinde bizzat sistem tarafından ortadan kaldırılan bir varlığın, sonrasında yine sistem tarafından yeniden ileri sürülmesidir. Sağlık hakkı, bilgi hakkı, tatil hakkı ya da emek hakkı gibi mekan hakkı da tam olarak böyle bir sürecin sonucudur (s.62-63).

Mekân hakkı yalnızca herkes için mekân kalmadığı ve mekân ile sessizlik başkalarının zararına bazılarının ayrıcalığı haline geldiği andan itibaren var olabilir... Demek ki slogan olarak, bolluk toplumunun demokratik afişi olarak öne çıkartılan bu yeni toplumsal hakların ortaya çıkışı, aslında söz konusu unsurların ayırt edici göstergeler ve sınıf (ya da kast) ayrıcalıkları düzeyine geçişi belirtir. “Temiz hava hakkı” doğal mal olarak temiz havanın yitirilmesini, onun meta statüsüne geçişini ve eşitsizlikçi toplumsal yeniden – dağıtımını gösterir (Baudrillard, 2010, s.64).

Yok oluş, ifade edildiği üzere geleneksel bakışla sürecin tamamlanması değil, aksine onun aşamalarından birine tekabül etmektedir. Hatta daha ileriye götürülürse yok oluşun kendisi bir tüketim değil üretim etkinliğine dönüşmektedir. Baudrillard (2010) yok oluştan sonra gelen süreç için “yeniden çevrim” kavramını kullanmaktadır (s.123-124). Yeniden çevrim, bile isteye öldürülen bir mefhumun bile isteye yeniden gündeme getirilmesi, hatta diriltilmesidir. Esasında bu kavramı hak kavramıyla da belli durumlarda ilişkilendirmek mümkündür. Hakkın koşulunun, üzerinde konuşulan, talep

edilen ve uğrunda mücadele edilen şeyin öncesinde yitirilmesi olduğu düşünülürse Baudrillard düşüncesinde yeniden çevrimin yok oluş, yeniden üretim ve yeniden tüketim gibi nirengi noktalarının tümünü birden içerdiği ve söz konusu sistemin belli bir sosyo-politik zeminde işlediği, kullanım ve mübadele değerinden ayrı bir değer hedelediği ve pratikte geliştirildiği, geleneksel üretim ve tüketim döngüsünün dışında bir mekanizmanın var olduğu anlaşılmaktadır. Tahmin edileceği üzere eskisinin yerine gelen, yeniden geliştirilen nesnenin bir öncekinin taklidi olacaktır. Doğanın yeniden çevrimi⁷³ süreci kapsamında doğanın yok edilişi ve sonra taklitle yeniden üretimi ise Baudrillard'ın (2010) bu bağlamdaki örnekleri arasındadır (s.124).

Uçsuz bucaksız kent dokusuyla çevrili bir numuneliğe indirgenmiş, küçük bölgeler halinde ve yeşil alan, doğal park ya da ikinci konutlara dekor biçiminde, “kapatılmış” olarak hizmete sunulan bir kır biçimi altında doğanın “yeniden keşfi” de aslında Doğa'nın bir yeniden çevrimidir. Yani hiç de kültürel ile simgesel karşıtlığı içinde özgün, özgül bir varoluş değil; ama bir *simülasyon modeli*, dolaşıma sokulmuş doğa göstergelerinin bir tüketimi, kısaca *yeniden çevrimlenmiş bir doğa*... Düzenleme, yeşil alanların korunması, çevre düzenlemeleri olarak da adlandırılrsa söz konusu olan her zaman kendi öz varoluşunda ölüme mahkum edilmiş bir doğanın yeniden çevrimidir (Baudrillard, 2010, s.123-124).

Tüketicinin ihtiyaçlardan uzaklaşması, tatminsiz ve sürekli hale getirilmesi ve toplumsal statü göstereni anlamında göstergesel bir değere dönüşmesinin mekânsal bir boyutu da Baudrillard'ın kente dair görüşlerinde ortaya çıkmaktadır. Baudrillard (2010), tüm bu sürecin toplumsal bir hiyerarşi yarattığını, sözde-ihtiyaçların “*iştahla* değil, ama *rekabetle*” arttığını (s.73) ve söz konusu rekabetin de dar gruplar ve görece küçük mekanlarda değil, kentlerde ortaya çıktığını, sürdürüldüğünü söylemektedir. Hatta kent

⁷³ Yeniden çevrimin bir de zamansal boyutu olduğu iddia edilebilir. Baudrillard'ın boş zamana ilişkin sözlerini bu kapsamda ele almak anlamlı olacaktır. Nihayetinde boş zaman kapitalizmce örgütlenen bir zaman ve mevcut, süregelen ve zoraki zamanın “kısaltılıp” iş dışı aktivitelere yönelik olarak üretildiği iddiasıyla oluşan ayrıca bir süre anlamında boş zaman tüketim toplumunun yeniden çevriminde kritik bir rol üstlenmektedir. Baudrillard (2010), genel anlamda zaman kavramının “değişim değeri yasasına boyun eğen, ender bulunan, kıymetli bir madde” (s.196) olarak tüketim toplumu için ayrıcalıklı bir konumu olduğunu, boş zamanın ise kronometrik bir değerden çok daha fazlasını muhteva ettiğini söylemektedir. “Parçalanabilen, soyut” zaman bir çeşit ticari mal gibi değiş tokuşa konu olurken, sisteme de bir nesne gibi dahil olur. Boş zaman ise bir “özgürlük kurmacası” olmasının yanı sıra, boş zamanın elde edilebilmesi için (tatillerin tatilcilerin yıllık alın teriyle kazanılması gibi) zamanın satın alınabilmesi gerekmektedir (Baudrillard, 2010, s.193-199).

bu anlamda bir motivasyon kaynağı, kentin varlığı rekabetin itici gücüdür. Kentsel yoğunlaşma, üretkenlikten hızlı ilerler ve ihtiyaçların artışı yerini giderek farklılığın arayışına terk eder. Bu anlamda -arzular, karşılaşmalar, başkaları etkisiyle- bir “kent söylemi” gelişir ve yoğunlaşma farklılaşmayla paralel gelişir. Üretkenliğin geride kaldığı bu süreç kentsel yabancılaşmayı ortaya çıkarır (s. 73-74, 105).

Baudrillard’ın bir diğer önemli eseri olan 1972 yılında yayımlanan *Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri*’nin (2009) sonlarına doğru yer verdiği “Tasarım ve Çevre ya da Ekonomi Politikası Hızlı Tırmanışı” isimli bölüm çevre ile doğa ayrışmasına ve konunun gösterge mantığıyla ilişkisine dair yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan Baudrillard’ın Marksizmle olan ilişkisinde aldığı güncel konumu ve bu eleştirinin gelişeceği güzergahın taşlarını nasıl ve nereden döşediğini gösteren ilksel metinlerindendir. “Müzayede Nesnesi Olarak Sanat Yapıtı” isimli bölümde Baudrillard kitabın tümüne yayılan gösterge ekonomi politikası kavramsallaştırmasını, gösterge ekonomi politikasının en iyi örneklerinden olduğunu düşündüğü müzayede (resim pazarı, sanat yapıtının müzayede aracılığıyla satılması) etkinliği üzerinden detaylıca açıklamaktadır (Baudrillard, 2009, s.129). Onun için harcama sadece paranın tüketilmesi olmayıp, tüketim sürecinde bizatihi harcamanın anlamının değişmesi söz konusudur. Tüketim de zaten sadece satın alma eylemi olmayıp, çevreye göstermek istenilen bir durumun gösterilmesi eylemidir. Ona göre, tüketimin yalnızca değişim değeri üzerinden, ekonomik değerin de eşdeğerlik üzerinden ele alındığı mal değiş-tokuşu sınırlılığında konunun ele alınması büyük ve ciddi bir eksikliktir; çünkü tüketim toplumunda sistem esasta ihmal edilen ikinci aşama yani ekonomik değişim değerinin ötesine geçen gösterge değişim değeri sistemi etrafında şekillenmektedir. “Ekonomik düzende belirleyici olan, *birikim* ya da artı-değerin elde edilme biçimidir. (Kültürel) göstergeler düzeninde belirleyici olansa *harcama*, yani yaşamın her alanına egemen olan koda boyun eğip, töz değişikliğine uğrayarak

gösterge/değer biçimini alan ekonomik değişim değeridir” (s.134). İşte sürecin bu kısmı hem kapitalistlerce (burjuva iktisat bilimi) hem de Marx tarafından ihmal edilmiş olsa da en az ilk kısım kadar önemlidir. Tam da bu noktada Baudrillard hedefinin kullanım değeri ve değişim değerini kapsayan geleneksel ekonomi politiğin çökertilerek gösterge/değişim değerine odaklanan genel bir ekonomi politik inşa etmek olduğunu söylemektedir (s. 130-131). Gösterge üretimi ve kültür çözümlemesinin mevcut ekonomi politik anlayışta üstyapısal bulunarak dışsallaştırılması da böylece sona ermekte, gerçekten devrimci bir çözümlemenin yapılabilmesi için gösterge ekonomi politiğinin şart olduğunu da eklemektedir (s.132).

Müzayede de işte böylesi bir bağlamda Baudrillard için ayırd edici bir yerde durmaktadır. Resim piyasasını “paranın saf bir gösterge sayılabilecek tablo ile değiş tokuş edilmesi” (Baudrillard, 2009, s.129) bakımından iyi bir örnek olarak görmekte, farklı bir zaman akışına sahip olan ve tek bir mekânda geçen müzayede sürecinin çarşıdaki gibi arz-talep oyunu etrafında gelişen bir değişim değeri ile ilerlemediğinin altını çizmektedir (s.135). Burada olayın “doğası gereği” kullanım değeri ve değişim değeri dışlanmakta, konu farklı bir tözel alana kaymaktadır. “Ekonomik değişim değerini yitirerek bir gösteriş aracına dönüşen para ile simgesel değerini yitirerek itibar göstergesine dönüşen...tablo arasında bir eşdeğerlik değil aristokratik bir *değer ilişkisi* vardır” (s.136). Dolayısıyla gösterge/değer üretimi, tabloların eski sahipliğinin bilinmesi, tuval üzerindeki imzaların takip edilmesi ve tüm bunlarla ilgilenerek kendileri arasında da açık artırma gibi unsurlarla meydan okuma yarışına giren toplumun belirli bir kesiminin gösterişçi etkinliği ile gerçekleşmektedir (s.136-138). Burada Baudrillard konuyu sanat yapıtlarının yer aldığı müzelere getirmekte ve müzenin “resim alanına özgü ekonomi politik sisteminde banka görevi” icra eden, “sanat üstüne spekülasyon” yapan bir kurum olduğunu söylemektedir (s.143).

Tüketim evrenine koşut özel bir pazarda satılan yapıtları buradan çekip alarak “ulusa mal eden” müze sayesinde herkesin bunların sahibi olduğu

ve dolayısıyla da yapıtların sahip olmaları gereken estetik işleve kavuşturuldukları gibi kaniya kapılabilmek mümkündür. Oysa burada müzenin aristokratik değiş tokuş biçiminin sürüp gitmesini *teminat* altına almaktan başka bir şey yapmadığı görülmektedir (Baudrillard, 2009, s.143).

Devamla, Baudrillard gösterge ekonomi politiğiyle tasarım konusunu ilişkilendirir ve Bauhaus ekolü üzerinden konuyu ele alır. Buna göre, Bauhaus'un öncülüğünü yaptığı yaklaşım işlevselliği ön plana almasıyla her nesneye bir mana yüklemiş, evrendeki her şeyin bir işlev ve anlamla donanmasını öngörmüştür. Böylesi bir evrende her şey gösterge niteliği taşımaktadır (Baudrillard, 2009, s.234). İşlevsellik tasarımın gereğidir. Her nesne işlevsellik yönergesiyle bir çeşit anlam kazanırken, aynı zamanda tam da bu sebeple mesaj ileten konumuna da evrilmiştir. Bu bakımdan Baudrillard'cı düşünceyle tasarım önemli bir gösterge/değer üretim süreci olarak kabul edilebilir. Onun konuyu derinleştirdiği doğa ve çevre ayrımı ise tasarımla üretilen nesne ile öncesinin farkını seçik bir biçimde göstermektedir:

Bir yanda doğa, üretken güçler ve *akılcı bir üretim anlayışından* yola çıkılarak özgürleştirilen ve o ilkel boyunduruk sisteminden kurtarılan insan emeği; diğer yanda anlamlı bir unsur olarak kabul edilmesi nedeniyle nesnelleştirilen, bir gösterene dönüştürülen bütün bir çevre vardır. Sahip olduğu her türlü geleneksel (dini, büyülü, simgesel) anlama bir son verilip, kendisine “işlevsel” bir rol biçilen çevre *akılcı bir anlam arayışının* aracı haline getirilmiştir (Baudrillard, 2009, s.235).

Metnin devamında Baudrillard 19. Yüzyılım çevre ve doğa kavramlarıyla günümüzün çevre kavramının farklı olduğunu ifade etmektedir. Günümüzdeki çevre, yukarıda da ifade edilen, gösterge sisteminin bir parçası olması sebebiyle aslında bir çeşit iletişim ile üretilmektedir. Dolayısıyla tasarım da bu durumda iletişim üretiminden başka bir şey olmamaktadır (s.256). Söz konusu iletişim sistemi, çevrenin sentetik üretimi işini üzerine almaktadır. Bahse konu sistemde göstergenin üretimi gösterilen olarak doğanın yitirilmesine dayanmaktadır. Doğanın yerini doğanın önceki haline benzetilen, doğa taklidi ve bir çeşit simülasyonu olan çevre almaktadır (s. 256-259).

Görüldüğü üzere yapay bir ortam olarak çevre, Baudrillard'ın daha önce de ifade ettiği fikirlerine uygun biçimde, doğanın önce yok edilmesine, sonrasında doğal olma iddiasıyla yeniden üretilmesidir. Tasarım bahse konu çelişkiye koştur olarak ortaya çıkmakta, varlık koşulunu bu çelişkide bulmaktadır. Döngü ise bir çeşit iletişim sistemi olarak, anlam ve ileti yüklemesiyle nihayetinde gösterge değerin oluşum sürecine denk gelmektedir. İşlevsellik ise döngünün ya da sistemin temel mottosudur.

2.3.2.2. Nesne-sonrası eleştiri⁷⁴

Baudrillard yazınında tüketim toplumu ve nesnenin gösterge/değeri kavramsallaştırması kadar ve bahse konu kapsama dahil olmak üzere “simülasyon” ve “hipergerçek” kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Baudrillard (2016) simülasyonu, üretim sisteminin sürdürülmesi ve sistemik ilişkilerin yeniden üretilebilmesinde gerekli bir vaziyet olarak almaktadır. Bu bağlamda malın değişim değeri ile dolaşıma katıldığı ikinci kısım (ilk kısım malın kullanım değerine ilişkindir), aslında bir giz ve kod edindiği kısım olup, burada simülasyon geçerlidir (s.62). Baudrillard, *Simulakrlar ve Simülasyon* (2011b) isimli kitabında simülasyonla neyi kastettiğini, simülasyonun ne olup olmadığına dair fikirlerini Louis Borges'in bir masalı (*Ekleziyast*) üzerinden tartışmaktadır. Buna göre masalda çökmekte olan bir imparatorluk ve imparatorluğun haritacıları tarafından bire bir ölçekte imparatorlukla aynı boyutlara sahip bir haritanın zamanla parçalanması söz konusudur. Haritanın parça parça oluşu insanların bu parçalarla çölde karşılaşması ile imparatorluğun çöküşü ve geldiği yer olan toprağa dönüşü arasında sözde bir bağ kurulmaktadır (s.12). Genel olarak imlenen böylesi bir yaklaşıma Baudrillard şüpheyile yaklaşmakta hatta onu tümünden yerinden etmektedir:

Simülasyon kavramının harita üzerindeki bir toprak parçası, bir töz ya da referans sistemiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek yani simülasyon denilmektedir. Bir başka deyişle harita öncesinde ya da

⁷⁴ Yukarıda da ifade edilen, Baudrillard'ın Marksist bağlamdan postmodernizme dönüşü anlamında, yeni dönemini tanımlamak üzere bu ifade kullanılmıştır.

sonrasında bir toprak parçası yoktur. Bundan böyle önce harita, sonra topraktan -gerçeğin yerini alan simülakrlardan— söz etmek gerekecektir (Baudrillard, 2011b, s.13).

Baudrillard, geleneksel olarak alışkın olduğumuz uzamı *yansıtan* harita fikrini ters yüz etmekte, doğa göndergesinde olduğu gibi temel, kökensel bir göndergeden kurtararak, toprak ve gerçekliği ikinci olarak üretildiği varsayılan nesnenin altından çekerek, kurgusal olanı yansıtmaya, dışavurma işlevlerinden bağımsızlaştırmaktadır. Hatta Baudrillard (2011b) için ortada artık ne harita ne de toprak vardır; çünkü bu ikisi arasındaki “haritaya şiirsellik, toprağa ise çekicilik” veren o ayrım ortadan kalkmıştır (s13). Ayrımın ortaya kalkması gerçeği ve gerçeğin arayışını da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla buradan “simülasyonun her zaman gerçekten daha etkili” (s.87) olduğu sonucu çıkmaktadır. İfade edildiği üzere referans alınacak, kendisinden başlanılacak bir töz, alem ya da varlık bulunmamaktadır artık.

Bundan böyle bir varlıkla çeşitli görünüşleri; gerçeğe gerçek kavramına özgü bir ayna/yansıma (metafizik) olmayacaktır. Bundan böyle gerçeğe gerçek kavramı arasında düşsel bir beraberlik de olmayacaktır.... Günümüzde gerçek artık minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmektedir. Bu sayede gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi mümkün olmaktadır.... Artık işlemsel bir gerçek vardır... diğer adıyla hipergerçektir (Baudrillard, 2011b, s.13-14).

Görüldüğü üzere simülasyon, geleneksel gerçeklik ve hakikat anlayışlarını yerinden eden, onlara rağmen varlığını sürdüren, gerçeğin aşılması anlamında hipergerçekliğe dayanan ideolojik bir kavramdır⁷⁵. Simülasyon bu anlamda “gerçeğin yapısının ayrıntılarına kadar bozulması”, nesnenin detaylı bir kopyasının çıkarılması gibi işlemleri de içeren, bir çeşit yeniden üretimi hatta daha önceden üretilmişin yeniden üretimi olan hipergerçeği içermektedir (Baudrillard, 2016, s.130-131) ve “simülasyonun ürettiği hipergerçek, gerçeğin her yerde şaşırtıcı biçimde ona benzemesine neden olmaktadır” (Baudrillard, 2011b, s.44). Bu anlamda simülasyon bir taklit veya yeniden

⁷⁵ Baudrillard (2016), simülakr düzeninin üç basamaktan oluştuğu söylemektedir. Buna göre ilk basamak, Rönesans’tan Sanayi Devrimine kadar süren kopyalama biçimine, ikinci basamak sanayileşmenin egemen biçimi üretime, son basamak ise kodlara ve gösterge ekonomisine dayanmaktadır (s.87).

canlandırma da olmayıp, her türden eşdeğerlik ilkesinin ve göstergenin gerçekliğe dair içkin ve önsel rolünün reddedildiği hatta gerçekliğin öldürüldüğü bir duruma karşılık gelmektedir⁷⁶ (s.19).

Baudrillard'ın simülasyon etkinliği ve simülakr düzenine ilişkin çözümlemesinde devreye soktuğu bir diğer kavram ise “baştan çıkarma”dır. Ona göre baştan çıkarma, “her yerde ve her zaman üretimin karşısı alanıdır. Baştan çıkarma, herhangi bir şeyin görünür olma niteliğini bozar; oysa üretilen şey ister bir nesne, bir rakam ya da bir kavram olsun, üretim her şeyi aşıkâr olma niteliğine ulaştırır” (Baudrillard, 2014, s.47). Baştan çıkarma gizil işleyen ve kötücül bir kavram, bir çeşit hile olarak kabul edilmiş, dolayısıyla maddi ve hakikate dair olmama gibi sebeplerle de meta yaklaşımlar tarafından -ki “baştan çıkarma iktidardan üstündür” (s.61) – dışlanmıştı (s.7-8). Din, cinsellik gibi pek çok konu üzerinden baştan çıkarmayı çözümlleyen Baudrillard, Rönesans ve Barok dönemlerindeki duvar ve tavan resimleri ya da Los Angeles duvarlarındaki, sokaklarındaki imgeleri de baştan çıkarma kavramıyla ilişkilendirerek kavramın etkisini tartışmaktadır. Devamla “uzam, uzamın işaretleri tarafından baştan çıkarılmıştır” şeklinde kritik bir tespitte bulunmakta ve ardından şu önemli soruyu sormaktadır: “Bugüne dek hep uzamın oluşturulmasından söz edildi; uzamın baştan çıkarılmasının zamanı gelmedi mi artık?” (s. 83). Metnin bu kısmında Baudrillard, İtalya’da bulunan Urbino Dukalık Sarayı’nı ele almaktadır. Saray siyasi bir mekân olması bakımından önemlidir ve tam da bu niteliği ile dönemin mimari anlayışına uygun olarak sahip olduğu imajlar (anlam, hacim ve estetik nitelikler)

⁷⁶ Burada onun ünlü Disneyland analizinden bahsetmekte fayda bulunmaktadır. Baudrillard (2011b), Disneyland’ın, simülakr düzenlerini örnekleyen kusursuz bir model olduğu görüşündedir. Farklı temalar ve farklı dünyalarla Disneyland “bir illüzyon ve fantazm oyunudur”. “Gerçek Amerika’nın minyatürleştirilmiş toplumsal bir mikrokozmosuna benziyor olması” ve insanların bu ortamdan ve aktivitelerden keyif alması onları Disneyland’a yöneltmektedir. Amerika’ya dair değerlerin bahse konu minyatürleşmeye dahi olması ve bunun çizgi filmler ile de desteklenmesi ve yayılması konunun Disneyland’ın eğlence ve keyif odaklı anlamını Baudrillard’ın üzerinde durduğu o ihmal edilen anlam alanına, farklı bir bağlama da kaydırmaktadır (s.28-29). Dahası yalnızca Disneyland değil onu çevreleyen Los Angeles ve Amerika da hipergerçek ve simülasyonca içerilmektedir: “Kent, aslında bir uzam ve bir boyuttan yoksundur. Elektrik ve atom santralleri ya da sinema stüdyoları gibi bu kent de artık kurmaca bir öykü (film senaryosu) ve sonu gelmeyen bir kaydırmaca (*travelling*) hareketine benzemektedir” (Baudrillard, 2011b, s.30).

Baudrillard'ın incelemesine konu olmasına neden olmaktadır. Önce yapının mimari özelliklerine değinir ve bu özelliklerin simülasyona nasıl konu olduğunu irdeler: “Bu küçük mekânlar [studiolo'ları kastederek], koskocaman sarayın tam ortasında gözaldatıcı sunaklar gibidir... Studiolo ise ters mikrokozmostur: Yapının geri kalan bölümlerinden tümüyle koparılmıştır; gerçek anlamda pencereleri ve kendine ait bir uzamı bile yoktur -uzam, simülasyon yoluyla gerçekleştirilmiştir” (s.83). Ardından mekânı katman katman politik bir içerikle dolayimler: “Dış mekan, yani saray mekânı ve daha uzakta olan kent mekânı, iktidar mekânının bizzat kendisi”dir ve mekân iktidarın “sırrı”dır (s.83-84). Tam da bu noktada Baudrillard kendi özgün terminolojisi ve yaklaşımıyla iktidar ve mekânsal ilişkilere dair kritik bir belirlemede bulunmaktadır:

Machiavelli'den bu yana gelmiş geçmiş bütün siyaset adamları belki de şunu hep biliyorlardı: iktidarın kaynağı simülasyona uğratılmış bir mekâna hükmetmedir; siyaset gerçek bir işlev ya da gerçek bir mekân değil bir simülasyon modelidir ve o modelin en belirgin icraatı da gerçekleşmiş etkiden başka bir şey değildir (Baudrillard, 2014, s.84).

Baudrillard mekânla bir iktidar dayanağı oluşturulabileceğinin farkındadır ve bu anlamda mekânı atıl ve dolaylı almadığı ortadadır. İlginisi ise genel yaklaşımında da olduğu gibi üretimden göstergeye ve aynı bağlamı desteklemek üzere simülasyon, baştan çıkarma gibi mekânı simülakr haline getiren edimlere kaydırmaktadır. Bununla birlikte Baudrillard'ın (2016) “ancak simülakrlar yalnızca gösterge oyunlarından ibaret değildirler. Onlar aynı zamanda toplumsal ilişkileri ve toplumsal bir iktidarı da içerirler” (s.90) şeklindeki ifadesini de hatırlamakta fayda bulunmaktadır.

Son olarak Baudrillard *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (2016) isimli eserinde kente dair önemli bir analiz sunmaktadır. Bahse konu analizin girişinde kentin duvarlarına çizilen özel bir tür yazı olarak grafitilere değinmektedir (s.136-137): 1972 yılında New York'ta önce duvarlarda sonra ise otobüslerin, metroların, çeşitli araçların ve kimi yapıların üzerinde karşılaşılmış olan grafitiler, herhangi bir politik ve pornografik içerikten yoksun, basit ve karmaşık yazılar şeklindedir. Genellikle gece

yazılan bu yazılar sebebiyle, yazıları yazanlar polisle karşı karşıya kalmışlardır. Zamanla grafitiler gelişmiş, değişik stillerde yazılmaya başlanmıştır. Siyahiler ve Porto Riko'luların başını çektiği grafiti yazıları Baudrillard'a göre New York'a özgü olup, farklı ülkelerdeki etno-politik içerimli duvar resimlerinden ayrılmaktadır. Baudrillard için grafiti "kente yeni bir müdahale biçimidir; çünkü bu kez kent ekonomik ve politik bir iktidar alanı olarak değil, iletişim araçlarına, göstergelere ve egemen kültüre ait iktidara özgü bir zaman/mekân olarak algılanmaktadır." (s.136). Burada Baudrillard temel önemdeki tespitine ulaşır: Kent artık göstergelerin alanıdır ve ayrımcılığın, sınıflandırılmanın alanı haline gelen kentte gündelik yaşama ait her eylem de bir kodla ilişkilendiği zaman/mekânsal bir varlıkla vuku bulmaktadır. "Kent, sistemin kendini mekân içinde, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda dallanıp budaklanan göstergeler ve kodların yanı sıra toplumsal ilişkilerin simgesel anlamda yok edildiği derinlemesine bir yeniden-üretim alanı, devasa bir ayıklama ve sınırlama merkezidir" (s. 138). Baudrillard burada kentin sınai üretimdeki yeri ve fabrikalar ve çevresindeki işçi mahallelerinden oluşan kentsel mekânı, sınıfsal mücadeleyi geçmişte kalan unsurlar olarak görmekte ve bunlar tümünden ortadan kalkmasa da kenti artık ekonomi politiğin farklı ve üçüncül bir veçhesinde (gösterge ekonomi politiği) almaktadır. Dolayısıyla kentin başat eyleyeni kod ve ona bağlı stratejilerdir. "Kentsel alanın ana kalıbını artık somut bir *güç* (emek gücünün) değil somut bir *fark* (işlemsel gösterge) oluşturmaktadır" (s.138). Diğer yandan ona göre kent artık 19. Yüzyılın politik-sınai alanı olmadığı gibi o günlerin işçi ya da mahalleli dayanışması da kentteki temel örgütlenme biçimlerinden değildir. Yeni durumda kodlara göre bir araya gelinmekte ya da daha çok gelinmemektedir. Farklı ve çoklu kodlardan oluşan ortam "fabrika, mahalle ve sınıf" ortaklığında buluşmamakta", "televizyon ve otomobille, iletişim araçları ya da kentsel yapıya ait davranış modelleri" ile gösterge sistemindeki yerini almaktadır (s.139-140). Diğer yandan söz konusu farklılıklar evreninin geleneksel toplumsal ilişkilerin

zaman/mekânı olan merkezîyetçi yapılanmasının, gösterge kentinin zaman/mekânında geçersiz olduğunu sanmak ise bir yanılsama olacaktır; çünkü “sistem kod ve yeniden-üretimin zaman/mekânı olan kentsel yapıdan vazgeçemez” ve “merkezi bir kod iktidar demektir” (s.140).

Baudrillard etkisinde coğrafya

Jacob C. Miller ve Vincent J. Del Casino’nun (2018) Baudrillard’ın “gösteri”, “simülasyon”, “hipergerçeklik” gibi kavramlarını kullanarak kaleme aldıkları çalışmada 20. yüzyıl savaşlarının ve savaş mekanlarının küresel turizmin konusu olduğunu söyleyerek, kendilerinin ise esasta Amerika Birleşik Devletleri’nin güneybatısında bir Soğuk Savaş dönemi nükleer füze filosu ve yeraltı sığınağı olan “Titan Füze Müzesi”nin -turizmin- somutlaşmış jeopolitiğine dikkat çekmek istediklerini belirtmektedirler. Yazarlara göre, burada ziyaretçiler nezdinde yaratılmak istenilen duygulanım, müzede gerçekleştirilen bir saatlik müze turu ile, bu turun arzu edilen jeopolitik özellikleri üretmesiyle sağlanmaktadır. Günlük tur kapsadığı çeşitli pratikler ile konunun sadece temsili olmasını değil aynı zamanda onu aşacak şekilde somutlanmasını da içermektedir. Bahse konu pratikler yüksek sesli zil alarmları, yanıp sönen ışıklar, hoparlörler ile bir fırlatma simülasyonunun yaratılması, “fırlatma olsaydı nasıl olacaktı” sorusunun bir düşünce olmaktan çıkıp uygulamaya vardırılması ve aynı zamanda ona eşlik eden duygusal dekorların kullanılmasıyla canlı bir mekânın yaratılması gibi örneklenebilir. Sadece bir yürüyüşten aktif performatif bir deneyime geçiş, yazarlar için hiç olmayan bir şeyin simülasyonunu kapsamaktadır. Öyleyse ‘bu duruma “negatif simülasyon” demek mümkün müdür’ sorusu gündeme gelmekte ve yazarlar bu olumsuz simülasyonu Baudrillard’ın “hipergerçeklik” kavramıyla birlikte ele almaktadırlar. Negatif simülasyon çağdaş jeopolitik ile ilişkisini şimdi de turizm göstergeleri üzerinden sağlamaktadır. Müzede yaratılan negatif simülasyon ve hipergerçeklik, Baudrillard’ın Batı’ya dönük eleştirisinde (Miller ve Del Casino, 2018,

s.664) olduğu gibi yazarlar için de Amerika Birleşik Devletleri'nin kültürel ve politik hegemonyasını sürdürmekte ve hatırlatmaktadır. Tekrar müzeye dönülürse, anıtsal bir mimari ve duygusal bir atmosferin içinde komuta merkezinin canlandırılması hipergerçekçi bir gösteriye dönüşmekte, jeopolitik özne konumu yeniden üretilmektedir. Özne-nesne ve dil arasındaki zorunluluğun ortadan kalktığı, gerçekleşmemiş bir şeye benzemek işini üstlenen simülasyon gerçekleşmiş bir şeye benzemediği için negatif simülasyon olarak alınmaktadır (s.662-664). Füze bir “tekno-nesne” olarak “dünya çapında karmaşık ve kanlı coğrafyalar oluşturmuş olsa da onu bir şekilde bağlamdan soyutlanmış, başlı başına muzaffer bir başarı olarak takdir etmeye” itilen ziyaretçinin nükleer füzenin dehşetine maruz bırakılırken aynı zamanda askeri teknolojiye de hayran olması beklenmekte ve bomba sonrası gerçeklikten kurtulmak için bombanın kendisine ihtiyaç duyulması ve esasta barış için bombanın kullanılması gibi fikirlerle yüklenmektedir (s.666).

Müzenin füzenin fırlatılmasına uygun olarak gelişen ve sabotaj gibi çeşitli varyasyonları da içeren tasarımı, konuyu derinleştirip kendi içinde alt temalara bölen farklı alan ve mekân kullanımlarının tek tek ziyaretçilere gezdirildiği, detaylıca anlatıldığı ve yaşatıldığı yazarlarca ifade edilmektedir. Bir de bu deneyime eşlik eden hatıra kartları verilmekte, kupa, tişört gibi ürünlerin olduğu hediye dükkanı müzenin çıkışında yerini almaktadır (Miller ve Del Casino, 2018, s.667). Sonuç olarak “bugün komutan olmak ister misin” (s. 668) denilerek koltuğa oturtulup füze fırlatması beklenen ziyaretçinin yaşadığı deneyim “askeri-endüstriyel ve tüketici-medya kompleksi tarafından üretilen bir hiper gerçeklik” (s.671) olup, gösteri olarak füze müzesi, füzenin fırlatılmaması ile olmamış bir şeyin kopyasını üretmekte (o an için olmayan soğuk savaş ve nükleer imha tehdidini yinelemekte, ziyaretçiye füzenin fırlatılışı simüle ettirilmekte, negatif simülasyonla yoğun duygular yaşanması

sağlanmakta) ve tam da bu sebeple Baudrillard'cı bağlamda gerçek ile simülakr arasındaki boşluğun yok olduğu hipergerçeğe denk düşmektedir (s.670).

Baudrillard'ın “simülasyon düzenleri” kavramsallaştırmalarını kendisine kuramsal bağlam olarak seçen bir çalışma olarak Danielle R. Raad'ın (2021) peyzaj ve görsel medya etkisiyle Amerikan dağlarının üretildiğini savunduğu makalesinden bahsetmek mümkündür. Yazara göre dağlar Amerikan hayal gücüyle iki yüzyıllık görsel temsillerle kolektif bir vizyon tarafından üretilmiştir. Devamla, dağlara yönelik peyzaj görme biçimiyle ilgili bir konu olup, inşa edilir ve söz konusu inşaada medya ile görsel biçimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Peyzaj temsil biçimlerinin gelişimi görüntü ve gerçeklik arasındaki makasın zamanla açılmasına sebep olmuştur. Yazar insanın bir dağa bakmasının o dağı olduğu gibi gördüğü ya da nesnel bir gerçeklik olarak gördüğü anlamına gelmediğini, bu bakışın bir şekilde önceden yüklendiğini iddia etmektedir. Bakışın yüklenmesi dağın algılanma biçimini belirlemektedir (s.102-103). Raad (2021), Baudrillard'ın modern öncesi, modern ve postmodern şeklindeki üç simülasyon düzenini peyzaj ve görsel temsilleri arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere kullanmaktadır. Buna göre (i) modern öncesi dönemde, peyzaj temsillerinin resimler aracılığıyla ve kolonyal haritaların çizimi ile simüle edildiğini, (ii) modern dönemde kolonyalizm ve millileştirme etkisi ile dağların özgür ve güçlü bir ülke sembolojisine hizmet ettiğini, dolayısıyla Afrikalı Amerikalılar, göçmenler ve yerlilerin dışlandığını, (iii) postmodern dönemde ise bireylerin artık kişisel görme biçimlerine sahip olduğunu, internet ve sosyal medya ile nereyi görecekleri, nasıl göreceklerine dair önceden fikir edindiklerini ve bu bakışın peyzajı bir zihin kurgusu olarak ortaya çıkardığını söylemektedir (s.104-105). Yazara göre postmodern dönemde medya ve görseller, bir yere gidilmeden önceki ve gidildikten sonraki deneyimi belirlemekte, hatta insanlar gittikleri yeri sosyal medyada paylaştıklarında alacakları tepkiye göre yer tercihinde bulunmaktadır. Nihayetinde her dönem olduğu gibi bu dönemde de görüntüyü rahat elde edebilmek,

bunu destekleyen teknolojinin gelişmesi, görüntü tüketiminin sıklığını da artırmaktadır (s.103). Artan ve dolaşıma giren görüntüler, yerin temsili anlamında, kişinin o yerin kendisiyle karşılaştığında gördüğü nesneyi ikinci plana itmektedir: “Temsil, şeyin kendisinden daha gerçektir artık ve simülasyon gerçeğe dönüşmektedir” (s.105).

2.3.3. Post- Mekânsal Tahayyüller

Postmodernizmin beşeri coğrafyada 1980’lerden itibaren popülerleşmesinden bu yana çeşitli şekillerde ve farklı içerimlerde tanımlandığı; ancak genel olarak birbiriyle ilişkili iki tanımın öne çıktığı ifade edilebilir (Berg, 2006): İlki postmodernizmi bir nesne gibi alarak onu dönem ya da çağ olarak gören yaklaşımdır. Bu dönemde postmodern düşünce ve farklı kapitalist üretim biçimlerinde edebiyat, sanat ve mimarinin farklılaştığı görülmektedir. İkincisi ise onu dünyayı anlama yönünde bir tutum olarak almaya ilişkindir. Entelektüel bir tutum olarak postmodernizm modernist ilerlemeci ve Aydınlanmacı anlatının kesinliğine bir tepki olarak gelişir. Postmodern çağı karakterize eden süreçler, postmodernizmi bir tavır/yöntem olarak şekillendirmekte ve pekiştirmektedir (s.374). Pitzl (2004), postmodernizmin “postparadigma” olarak tanımlanabileceğini ve bu bakımdan teori inşasının gerekliliği fikrinin karşısında olacağını söylemektedir. Postmodernist hareket, sosyal teoride mekânın önemi üzerinde dururken, kent çalışmalarında ve kente bakışta farklılıklara yoğunlaşmaktadır. Özgünlük, çeşitlilik ve benzersizlik gibi temaların kabulü ise genel anlamda bir düzen arayışını gereksiz kılmaktadır. Dahası postmodernlere göre düzen değil düzensizlik arayışı hedeflenmelidir. Bu bakımdan coğrafyadaki nicel devrim sürecine, mekânsal bilimin model oluşturma çabalarına ve genel olarak pozitivist yaklaşıma eleştiriler yöneltilmektedirler (s.191-192).

2.3.3.1. Marksist tandanslı bir okuma

Postmodernizm ve coğrafya denilince ilk akla gelen isimlerin başında Edward Soja gelmektedir. Edward Soja'nın toplum ve mekân ilişkiselliğine dayanarak ortaya koyduğu eleştirel yaklaşım, günümüz kentlerini irdeleme konusunda önemli bir yerde durmaktadır. Bununla birlikte Soja'nın postmodern kenti incelerken çok boyutlu bir bağlamdan beslenerek özgün bir terminoloji ve teori geliştirmiş olduğunu söylemek çok da abartılı olmasa gerek. Latham'a göre (2018), Soja temelde ve başat olarak, eleştirel sosyal teorinin mekânı görmezden geldiği iddiasından hareketle mekânın sosyal teoriye dahil edilmesine odaklanmıştır. Bu minvalde *Postmodern Coğrafyalar*'da (Soja, 2017/1989) referans aldığı düşünürlerin içerisinde üzerinde en çok durduğu isim Lefebvre'dir. Çok farklı yazarlarla beslense ve geniş bir bağlamdan feyz alsa da görüşlerini bu referansların "Lefebvre'ci bir filtreden" geçirilmesi ile oluşturmuş, postmodern beşeri coğrafya yaklaşımını bahse konu sürecin sonucu olarak geliştirmiştir (s. 647-648). 2000 yılında yayımlanan *Postmetropolis: Critical Studies in Cities and Regions (Postmetropolis: Eleştirel Çalışmalarda Kentler ve Bölgeler)* isimli kitabı da dahil olmak üzere üç eserinde savunduğu iddialar ise şöyle özetlenebilir (s.646): "Kapitalist düzen zamansal yerine mekânsal olana ciddi imtiyazlar veren bir biçimde yeniden örgütlenmektedir; mekânsallık sosyal yaşamın temel oluşturucu unsurlarındandır, eleştirel sosyal teori toplumu anlamak istiyorsa mekânı ciddiye almak zorundadır".

Soja 1989 yılında yayımlanan *Postmodern Coğrafyalar* (2017) isimli çalışmasından sonra 1996 yılında ise bir diğer önemli eseri olan "*Thirdspace*" (*Üçüncümeke*) isimli kitabını yayımlamıştır. *Postmodern Coğrafyalar* (2017/1989) incelendiğinde kitaba sinen Marksist bir bakış -ki Soja bunu zaten hiç reddetmez- hemen göze çarpmaktadır. Hatta Marksizm içi ayrışmalar, dönemsellikler ve coğrafyayla kurulan ilişki, coğrafyacıların Marksizme katkıları ve tersi onun derinlemesine ele aldığı konulardandır. Bilindik postmodern düsturun aksine bu yazım ve savunu sonradan da değinileceği üzere farklı bir yorum olmasının yanı sıra eleştirilerin de hedefinde olacaktır. Bu kitapta Soja, Michel Foucault, Henri Lefebvre, David Harvey, John Berger, Ernest Mandel, Jean Paul Sartre, Marshall Berman, Anthony Giddens gibi isimlere odaklanmaktadır. Kitabın derinlemesine bilgi kuramsal bir analiz sunduğu ve mekân felsefesi

anlamında geniş bir bağlamı içerdiği görülmektedir. Burada Soja'nın tüm kitaba da sirayet eden temel izleği mekânın *geri getirilmesine* ilişkindir. Bu kapsamda Soja mekânın zaman karşısında atıllaşması sürecinin koşullarını, dinamiklerini, müelliflerini irdelemekte, zamanın ve mekânın eşdeğerde ele alınması gerektiği şeklindeki iddiasını ise tüm metinde mevcut geleneksel tarihselci yaklaşımlarla çarpıştırmaktadır. Kitabın son iki bölümünde ise postmodern bir coğrafyayı örneklemek üzere Los Angeles kenti üzerinde durmaktadır.

Postmodern Coğrafyalar'ın temel argümanları incelendiğinde öncelikle Soja'nın mekânı yeniden talep eden, zamansallıkla eş düzeyli bir mekân anlayışını kabul ettiği görülmektedir. Soja'ya göre (2017/1989); tarihsel imgelem asla tamamen mekândan bağımsız değildir. Mekân düşüncenin ve hareketin oluşumunda etkilidir. Farklı bakış açılarının oluşabilmesi için zaman ve mekân önemlidir. Buna göre; “verileri tarih hazırlarken, zeminini ise coğrafya hazırlar” (s.24). Soja, gelişen postmodern eleştirel beşeri coğrafyanın radikal bir yapı sökücülükle, tarihin ve tarihsel materyalizmin de mekânın önemini vurgulayan bir araştırma üzerinden yükselmesi gerektiğini belirtmekte, mekânsal yapı sökücülüğün tarihselci köhnemiş yapıya karşı kendini iyi korurken aynı zamanda zeminini güçlendirmek için indirgemeci anti-tarihsel bir yaklaşıma da sarılmaması, daha da kötüsü aynı şekilde köhnemiş mekânsalcılık algısına da düşmemesi gerektiğini eklemektedir. Dolayısıyla buradaki amaç, en nihayetinde politik olarak yüklenmiş tarihsel bir coğrafya yaklaşımı olup, “coğrafik determinizmin yeniden canlandırılması değil topluma ve toplumsal yaşama dair mekânsal ve zamansal bir bakış açısı yakalanması”dır (s.104). Soja'ya göre politik olanla yüklenen coğrafya disiplini doğru okumak, radikal politik bir postmodern kültürle mümkündür. Bu kültürün gelişimi ise politik anlamı gizleyen katı empirik bilimsel bir algının reddedilmesine bağlı olduğu kadar tarihsel materyalizmin önerilerini tümünden yadsıyan indirgemeci anti-Marksist yaklaşımın aşılmasına da bağlıdır. Buna ek olarak iş bölümünü gereğinden fazla önemseyen, şovenist bir disipliner yaklaşımın da ötesine geçilmelidir. Özetle Soja'ya göre; yeni bir zihinsel haritanın geliştirilmesi gerekmektedir (s.106).

Soja'nın mekân ontolojisine dair görüşlerinin dengeli bir tutumdan yana olduğu görülmektedir. Ona göre; mekânsal parçalanma, mekânsal ahenk ve homojenlik sosyal olarak

üretmişlerdir ve çoğunlukla da politik gücün araçsallığının ayrılmaz parçalarıdır. Bunlar doğrudan üretim biçiminden doğmazlar ve aynı şekilde doğrudan toplumu da yansıtmazlar. Mekânın kavramsallaştırılması ve ifade ediliş biçimi hayali bir düşünce biçiminin yansıması olarak, sosyal maddi koşullardan bağımsız olarak düşünülemez. Soja mekân kavrayışlarındaki tekilci yaklaşımları ve mekanik açıklamaları reddederek, mekânsallığın fiziksel ve psikolojik mekânlardan tamamen ayırıştırılamayacağını, fiziksel ve biyolojik süreçlerin sosyal olanla ne kadar ilişkili olduklarından bağımsız olarak toplumu etkilediğini söylemektedir. Dolayısıyla sosyal alan verili doğal ortamdan bağımsız değildir, ancak sosyal alan da verili doğal ortamı şekillendirmektedir (Soja, 2017, s.162-164).

Soja'nın (1996) *Thirdspace (Üçüncümekan)* isimli eserinde ise postmodern beşeri coğrafyasının ibresini yine Marksist zeminde kalmak üzere daha “post” bir hatta çevirdiği, Lefebvre ve Foucault ile beslenmeye devam etse de postkolonyal düşüncenin önde gelen isimlerinin (Frantz Fanon, Homi Bhabha, Gayatri Chakravorty Spivak ve tabii ki Edward Said) ve feministlerin (bell hooks, Gillian Rose, Barbara Hooper, Donna Haraway) devreye girdiği görülmektedir. Bu kitapta yer verdiği ve kitabın esasını oluşturan triyalektik yaklaşımını ise detaylıca irdelemekte fayda bulunmaktadır.

Soja'nın mekan teorisini kurarken beslendiği başlıca dayanaklardan biri Lefebvre'dir. Soja'ya göre Lefebvre'in özgünlüğü teoriye kattığı mekânsallık boyutu olup, Soja da - Lefebvre'e göndermeyle- mekânsallık, sosyallik ve tarihselliği bir bütün olarak içeren üçlü bir diyalektiğin (“*triple dialectic*”) gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Soja, 1996, s. 7). Devamla, bahse konu üçlü, ancak ilişkiselliği içerisinde anlaşılır olmaktadır. Bu sayede şu ana kadar varlığın anlamlandırılması için tarihsellik ve toplumsallık ile bunlar arasındaki ilişki ön plana çıkarılmış olmasına rağmen artık sıra mekânsallık ve onun katkısındadır. Devamla, Lefebvre ve Soja'nın mekân kavramsallaştırmalarının örtüşen yanlarına ve Soja'nın Lefebvre çatkısını kullanarak geliştirdiği mekân teorisine bakıldığında yine bir üçleme ile karşılaşılmaktadır⁷⁷.

⁷⁷ Lefebvre'in mekânsal üçlemesi kendisine ilişkin alt bölümde daha önce açıklanmakla birlikte burada Soja'nın Lefebvre'e hangi gözlükle baktığını anlamak ve Soja teorisinin Lefebvre'ci köklerini irdelemek üzere doğrudan Soja'nın kendi yazını üzerinden konuya ve kavramlara yer verilmektedir. Buna göre; (a) Lefebvre'deki üretim ve yeniden üretimi, kendine özgü konumları ve her bir toplumsal formasyonun

Soja, Lefebvre'den hareketle geliştirdiği üçlü mekân formülasyonuyla mekânın inşa edilmesi ve bunun da toplumsal olarak gerçekteşmesi gibi kabullerle ikili yapıları aşma, iki kutuptan birine hapsolme ihtimalinden sıyrılmaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla Soja, mekân-toplum-zaman etrafında dolayımlanan yeni bir *kılavuz* geliştirmektedir. Bunlardan ilki olan “varlığın triyalektiği”⁷⁸ varlık alanını tanıtlamaya yönelik olup, mekânın içerildiği yeni bir toplumsallık anlayışı oluşturmaktadır. “Mekânsallığın triyalektiği”⁷⁹ ise, toplumsallığın içerildiği, toplumsalla (ona yedeklenmeden ya da tali olarak önüne geçmeden) çalışabilen bir anlayış geliştirmektedir (Soja, 1996, s. 71-72). Nihayetinde her ikisinin birlikteliği ise dünyayı anlama ve anlamlandırma uğraşında coğrafyadan beslenen ama coğrafyayı da aşan bir görüñün imkanıdır.

karakteristiğini oluşturan mekânsal dizinleri kapsayan mekânsallığın üretimi anlamında, insan etkinliğinin bir aracı ve sonucu olarak toplumsal mekânsallığın maddi hali olarak Mekânsal pratik (*spatial praxis*)/ “algılanan mekân” (*perceived space*), Soja’da “birinci mekân” (*first space*) şeklinde ele alınmakta olup, söz konusu mekan bütün mekânsal disiplinlerin odak noktasıdır (Soja, 1996, s.66). (b) Bilim insanlarının, plancılarının, şehircilerin ve diğer teknokratların kavramsallaştırdığı mekânın temsilleri (*representation of space*)/ “zihinsel mekân” (*conceived space*) üretime, düzen ve tasarıma ilişkindir ki işaret, kodlar ve bilgi üzerindeki hakimiyet sayesinde oluşturulan bu düzen ve tasarımı da teknokratlar dayatmaktadır. Güç ve ideolojinin temsili olan bu mekan, Soja’ya göre ise “ikinci mekân” (*second space*) olup, aynı zamanda ütöpic düşünceñin de esasını oluşturan mekândır (Soja, 1996, s.66, 67). (c) Hem üçüñcü bir tür olup hem de ilk iki boyutu kapsayan temsilin mekânları (*space of representation*), antropologların, felsefecilerin, psikanalistlerin, sanatçılarının vd. nin yani dönüştürmekten ziyade betimlemek için uğraşan insanların algısındaki mekândır. Bahse konu mekanlarda hayal ve gerçekte eşdüzeyle olup, bu mekanlar hayalle gerçekte, somutla soyutu birbirine denk görerek, karşı(t) alanlar oluşmasına imkan vermektedir. Söz konusu mekan ise Soja’nın “üçüñcümekân” (*third space*) kavramsallaştırmasına karşılık gelmekte olup, “yaşanan mekânlar” (*lived space*) mücadele ve özgürleşmenin mekânıdır; çünkü politikanın da mekânıdır ve ideolojiyle doludur. Kapitalizmle, ırkçılıkla, *patriarka* ile ilişkilidir. Üretimin, yeniden üretimin, iktidarın, toplumsal ilişkilerin yansıdığı bir alandır. Bu mekânlar canlıdır, konuşur, duygusal bir çekirdeği vardır (Soja, 1996, s.67, 69). Soja’da üçüñcü mekân taşıdığı sosyo-politik muhteva nedeniyle değişim ihtimalini de içermektedir. Bu bakımdan üçüñcü mekân durağan değil, dinamik bir özellik göstermektedir. Soja’ya göre; birinci mekân, “gerçek” maddi dünya üzerine yoğunlaşırken, ikinci mekân mekânın hayali temsilleri anlamındadır. Üçüñcü mekân ise birinci mekân ve ikinci mekânın yaratıcı kombinasyonu ve uzantısıdır (Soja, 1996, s.66).

⁷⁸ “Varlığın triyalektiği”: Soja da Lefebvre gibi, mekânsal ve toplumsal olanın karşılıklı olarak inşa edildiğini, birinin diğerini değil, ikisinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğini ve bu sürecin doğalında tarihsel de olduğunu belirtmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında da mekânsal ve tarihsel inşanın da içsel olarak bir toplumsal yanı bulunmaktadır (Soja, 1996, s.71,72). Bu bakımdan, insanın varoluşu, mekânsallık, toplumsallık ve tarihselliğin bileşimidir. İnsan varlığının bu üçlü ele alınışı Soja’nın mekâna ilişkin fikirlerinde de doğrudan yansımasını bulmaktadır ve yöntemsel olarak da benzer bir yol izlemektedir. Bu noktada da yine Soja, Lefebvre’in mekân anlayışı üzerinden ilerlemektedir. Üç boyut içeren söz konusu yaklaşımda, boyutlar birbirinden bağımsız değildir, ayrı olmakla beraber bu ayrışmış olduğu anlamına da gelmemektedir.

⁷⁹ Mekânsallığın triyalektiği: Soja’ya göre; birinci mekân, “gerçek” maddi dünya üzerine yoğunlaşırken, ikinci mekân mekânın hayali temsilleri anlamındadır. Üçüñcü mekân ise birinci mekân ve ikinci mekânın yaratıcı kombinasyonu ve uzantısıdır (Soja, 1996, s. 6). Lefebvre’den alarak geliştirdiği bu üçlü mekân formülasyonuyla ikili yapıları aşma, iki kutuptan birine hapsolme ihtimalinden sıyrılmaya çalışmaktadır. Üçlü yapının ortaya koyduğu en önemli noktalardan birisi ise, mekânın inşa edilmesi ve bunun toplumsal olarak gerçekteşmesi varsayımdır.

2.3.3.2. Postmodern coğrafi eleştiri

Soja'nın Marksist tandanslı postmodern coğrafya anlayışı,⁸⁰ postmodern coğrafyacıların eleştiri oklarının hedefinde olmuştur. Soja ile birlikte Los Angeles Okulu'nun (UCLA) önemli temsilcilerinden olan Michael Dear, postmodern coğrafya ve özelde postmodern kentleşme konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Onun postmodernizme ve coğrafyaya yaklaşımını anlamak için öncelikle Soja'nın *Postmodern Coğrafyalar* kitabına yönelttiği eleştiriden başlamak faydalı olacaktır. Dear, Soja'nın yaklaşımının “eleştirel bir yapısökümünü” yapmadan önce “tüm coğrafyacılar bu kitabı okumalıdır” diyerek metnin hakkını teslim etmektedir (Dear, 1990, s.649). Dear'a göre Soja'nın yaklaşımı⁸¹ genel olarak özgürleştirici bir içeriktedir ve özellikle son bölüm yani Soja'nın Los Angeles'ı empirik bir analize tabi tuttuğu bölüm tüm kitaba bedeldir (s.651). Soja bu kitapta mekân ve zamana ilişkin ontolojik problemleri gündeme getirir ve mekânın bu ontolojik farkındalıkla postmodernizm için gerekli olduğunu savunsada Soja'nın projesi postmodern coğrafya vizyonunu sarsacak ölçüde derinden kusurludur. Sorunun kaynağı ise Soja'nın postmodern proje için tek bir teorik gündeme bağlı kalma yönündeki taahhüdüdür. Oysaki “farkı ve kararsızlığı benimseyen postmodernizm, herhangi bir perspektifin hegemonyasını kategorik olarak reddeder” (s. 652). Dear, Soja'nın ontolojisinin Marksizmle sıkı bir ilişki içinde olduğunu, postmodernizmin ise teori konusunda eleştirel bir açıklığı kabul ettiğini belirterek, Soja'nın konumunu bu şekilde sabitlemesini eleştirmektedir. Teorik olarak Soja'nın yine ekonomik olanı siyasi ve sosyo-kültürel alanlara göre ayrıcalıklı aldığını

⁸⁰ “Soja'nın postmodern coğrafyasının aktörleri kimlerdir?” sorusunun cevabını ise yine onda aramakta fayda bulunmaktadır: “Michel Foucault, Fredric Jameson, Marshall Berman, Nicos Poulantzas, Anthony Giddens, David Harvey ve özellikle de...Henri Lefebvre. Bu isimler kendilerini hiçbir zaman birer postmodern coğrafyacı olarak tanımlamadı, ama ben öyle olduklarına inanıyorum” (Soja, 2017, s.17).

⁸¹ Burada Soja'nın odaklandığı konular ve onları ele alış biçimi kastedilmektedir. Dear'a (1988) göre, Soja'nın postmodernizmi maddi yaşamda ve eleştirel düşüncede çağsal bir geçiş, toptanlaştırıcı söylemlerin reddedilmesi ve yeni bir temsil dilinin arayışı gibi dört unsura dayanmakta olup, Soja'nın postmodern coğrafyayı açıklama girişimi ise çağdaş kentsel bölgesel yeniden yapılanmanın açıklanması ve Los Angeles kentinin postmodern şehir olarak incelenmesinden oluşan üç tema üzerinden şekillenmektedir (s. 649-651).

ve bu bakımdan da geleneksel tarihsel materyalist bir çizgiyi benimsediğini ifade etmektedir. Söz konusu durumu kırmak için feminist düşünce, siyaset teorisi, etnografi ve sosyal tarihten faydalansa ve Foucault ile Giddens’a yönelse de yaklaşımın sorunlu içeriğini çözememektedir. Metodolojisi de yine önemli açılara sahiptir. Metin ile oldukça ilgili olan Soja’nın dil ve retoriğe olan ilgisizliği Dear’a şaşırtıcı gelmektedir. Metinde meta anlatıların söylem sorunu üzerinde durulmamaktadır. Dear’a göre, bu durumun sebebi yazarın kendisinin de bir meta-anlatıya sahip olmasıdır. Analiz nesneleri olarak ise Soja’nın dikkatli olsa da dışlayıcı olduğu fikrindedir. Kültür göz ardı edilmekte, siyasete de değinilmemektedir. Empirik gündemi de yalnızca üretim ilişkileri etrafında gelişmektedir (s. 652-653).

Sonuç olarak Dear, Soja’nın Marksist epistemolojye dayandırdığı yaklaşımının onun eleştirel düşünce ve maddi yaşama dair bakış açısını daralttığını, bununla birlikte analizinde yalnızca Marksist olmayan coğrafyacıları pek de dikkate almadığını, kantitatif devrimi sadece matematikleştirme olarak görürken, coğrafyacıların ana akım sosyal bilime yaklaştırması bakımından önemini göz ardı ettiğini, siyasal eylem konusunda postmodernizme yönelik mesnetsiz şerhler düştüğünü ve dolayısıyla kapitalist kentleşmedeki planlama ve devletin rolüne dair açıklamalarının belirsiz kaldığını ifade etmektedir. Ona göre Soja’nın postmodernizmi modernist gözlükle yazılmıştır ve hem bu sebeple hem de Marksist bakış açısı sebebiyle “parlak potansiyelini” yitirmiştir (s.653). Soja, *Postmodern Coğrafyalar* ile Marksist rasyonaliteyi yeniden inşa etmeye çalışsa ve verdiği cevap olası ve uygun bir yanıt olmasa da bu kitap kişinin postmodernizmle karşılaşmasının “verimli ve parlak” bir açıklamasıdır (s.654).

Michael Dear’ın 1988 yılında yayımlanan “*The Postmodern Challenge: Reconstructing Human Geography*” (*Postmodern Meydan Okuma: Beşeri Coğrafyayı Yeniden İnşa Etmek*) isimli çalışması postmodern coğrafya konusunda yazılmış önemli

metinlerdendir. Dear bu çalışmada, öncelikle kendi postmodernizm anlayışına yer vermekte, ardından coğrafyaya dair muhayyilesini ortaya koymaktadır. Metnin temel amacı ise coğrafyanın güncel sosyal bilim alanında hak ettiği yeri alması için postmodern bir coğrafyanın gerekli olduğunun gösterilerek, beşeri coğrafyada postmodern insanın koşullarının ortaya konulmasıdır. Dear'a (1988) göre, coğrafya disiplini entelektüel anlamda bir kriz yaşamaktadır. Kriz temelde beşeri coğrafyanın ana akım felsefe, sosyal bilim ve beşeri bilimlerle olan ayrılığına ilişkindir; fakat aynı zamanda kriz coğrafyanın sosyal teori ile eşseviyeli hale gelmesi için bir fırsat da yaratmaktadır. Yazara göre bunu başarmak; sosyal ve beşeri bilimlerde coğrafyanın önemli bir konuma taşınması, disiplinin içsel olarak yeniden düzenlenmesi ve coğrafyanın beşeri bilimlerin felsefesi ve yöntemine dair ana akım tartışmalarla yeniden ilişkilmesini sağlamakla daha genel olarak ise coğrafyada postmodernizmi harekete geçirmekle mümkündür (s.262-265). Çağdaş felsefeye temel bir saldırı olan postmodernizm, modernizmin rasyonalitesine bir saldırı, bu makale özelinde “modernist epistemolojiye bir saldırdır”; çünkü Dear, postmodernizmin üst anlatıların reddi olduğunu savunmaktadır (s.265). Nihai ve evrensel hakikat arayışının olmadığı, tek bir söylemin egemenliğini reddeden yapısıyla postmodernizm, anlaşılacağı üzere otoriteye ve ayrıcalıklılığa karşı çıkmakta, istikrarsız ve anarşisttir. Konsensüs oluşturan, uzlaşmacı yaklaşımları da yine hegemonyayı yeniden tesis ettiği için eleştirir. Yapısöküm ve postmodernizm birlikte ele alınmalıdır; çünkü derin bir entelektüel okuma ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Dear modernizme eleştiri olarak yeniden inşası yaklaşımla postmodernizmi ayırmakta, ilkinin modernizmin rasyonalitesinin hermenötik yoluyla devam ettirilmesi ikincisinin ise modernizmin yapısöküme uğratılması anlamında daha esaslı bir seçenek olduğunu söylemektedir (s.266). Kendi tercihini⁸² ise açık bir şekilde ikinciden yana kullanmaktadır: “Her

⁸² Metnin devamında bu konuya açıklık getirmektedir. Postmodernizmi bir duruş olarak benimsese de

şeyden önce postmodernizmin merkezi önermesini mutlulukla kabul ediyorum. Modernist proje tarafından vurgulanan entelektüel hegemonyayı reddediyorum; beşeri coğrafyada ‘büyük teori’ye yer yok!” (s 267).

Dear, beşeri coğrafyanın alması gereken güzergahta öncelikle teori ve ona bağlı olarak yöntem alanından bahsetmektedir. Sosyal bilimlerin ortak bir sorunu olarak insan davranışının zaman-mekânını açıklama, zaman ve mekâna dair iddia sahibi olan iki disiplini, tarih ve coğrafyayı öne çıkarmakta; ancak tarih genel anlamda “otorite” gibi alınırken (s. 271), coğrafyacılara büyük bir kısmı için bile zaman-mekân bütünselliğinin önemi kabul edilmektedir. Oysaki coğrafyanın -çok büyük bir iddia olsa da- tam merkezde konumlandırılması gerekmektedir (s.267). Diğer yandan sosyal alanı açıklamak üzere pek çok yaklaşım bulunmaktadır ve bunlardan sadece birinin hegemonyasındansa çoğulcu bir perspektifin öne çıkarılması, “tüm epistemolojik alanların ayrıcalık iddiaları”nın reddedilmesi, yapısökümcü bir güreciliğin tercih edilmesi postmodern seçenektir (s.268-269). Dear, teori ve yöntemin yanında bir o kadar önemli başka bir husus üzerinde de durmaktadır. Ona göre analiz edilen nesneler (firma, hane halkı gibi) konusunda açık olunmalıdır. Burada postmodern yaklaşımın kapsamını aşmamakla birlikte coğrafi analiz birimine dair bir sınırlamayı savunduğunun farkındadır. Bu durum coğrafyanın doğasıyla da ilgili bir konudur. Ekonomik, politik ve sosyal tarih olaylarının farklı zamansallıklarda gelişmesi, “zamana özgü” olması gibi, yine bu olaylar aynı zamanda “mekâna da özgü”dür, “yerelerde” gelişir (s.269). Dolayısıyla, beşeri coğrafyanın temel arayışlarının başında sosyal süreçlerin yapılandırılmasında zaman ve mekân birlikteliğinin öne çıkarılması gelmektedir. Bunun için önce coğrafyanın da “her şey olduğunun” ve coğrafyanın sosyal hayatın -tarih gibi-

kendisini daha sınırlı bir göreci olarak konumlandırmaktadır. Diğer yandan postmodern olmadan da postmodernizmin meydan okunmasının kabul edilebileceğini, “modernizm ile postmodernizm arasında seçim yapılması fikrinin kendisinin bizatihi oldukça modernist bir tavır” olduğunu da eklemektedir. Bağlam içinde kalmak da çeşitli sınırlılıkları savunmak da onun için ana projeyi değiştirmemektedir (Dear, 1998, s.271-272).

koşullarından biri olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Nihayetinde insan yaşamı yere bağlıdır, yere özgüdür (s.271).

Dear, “postmodernizmin ve yapısökümün akademik söylemlerin örtük veya açık rasyonalitesini sorguladığını” ve bu konuları göreci bir yaklaşımla tartışmaya açtığını belirterek, “beşeri coğrafyaya yönelik postmodern meydan okumanın merkezinde köklü bir felsefi ve yöntemsel” meselenin bulunduğunu, sonuç olarak coğrafyanın insan bilgisinin zaman-mekânsal yeniden inşasında yerini talep etmesi gerektiğini söylemektedir (s.271-272).

Postmodern yaklaşımıyla ünlü bir diğer coğrafyacı olan David Ley ise 2003 yılında yayımlanan “*Forgetting postmodernism? Recuperating a Social History of Local Knowledge*” (*Postmodernizm Unutuluyor mu? Yerel Bilginin Postmodern Tarihini Yeniden Canlandırmak*) isimli makalesinde Michael Dear gibi coğrafyacıları postmodernizme davet etmekte ve postmodernizmin yeniden hatırlanmasını talep etmektedir. Dear’dan farkı ise postmodernizm coğrafyacılarca keşfedilecek bir konu değildir artık, tersine postmodernizm ele alınmış, çalışılmış ve Ley’in de şikayet ettiği gibi modası geçmiş bile sayılmaktadır. Ley (2003), metnin girişinde bağlamsal, üstanlatıların eleştirildiği, aktör perspektifli bilgi biçimi olarak gördüğü postmodernizmi kesinlikle bilimsel bir olay olarak aldığını ve toplumsal bilgi tarihi perspektifi ile yaklaştığını belirtmektedir (s. 537). Buna göre metnin ilk kısmında uluslararası indeksleri takip ederek postmodernizmin gündeme gelişini, yükselişini ve düşüşünü ortaya koymaya, coğrafyada postmodernizmin etkisini söz konusu indeksler aracılığıyla dönemler, aktörler gibi etkenleri göz önünde tutarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Buna göre coğrafyada en erken etkinin Michael Dear ve David Harvey’in çalışmalarıyla olduğunu tespit etmektedir. Harvey’in postmodernizmi eleştiren ünlü kitabı *Postmodernliğin Durumu*’nun (1997) yayımlanmasından sonra postmodernizmin

kentsel ve kültürel çalışmalarda entelektüel gündemin merkezine yerleştğini söylemektedir (s.538-540).

Ley (2003), metnin devamında ünlü mimarlar ve onların coğrafya anlayışlarını örnekleyerek, modern-postmodern bilginin coğrafi biçimini göstermekte ve tartışmayı coğrafi bilginin teorik ve pratik serimlenmesi ekseninde yürütmektedir. Coğrafya yapma anlayışları, kişilerin benimsedikleri akımlar ve bu kapsamda zamana/tarihe yaklaşımlarıyla da ilişkilidir. Şimdiye odaklanmanın ya da tarihin izlerini sürmenin mimari form ve yapılarda izleri çok belirgindir. Buna göre Baudrillard'ın “kronosentriklik” olarak ifade ettiğı şimdinin aşırı yüceltilmesi, geçmişin görmezden gelinmesi ya da geçmiş yokmuş gibi davranılması, kolektif hafızanın kaybı modernizmin, modernist mimarinin temel dayanak noktalarındadır (s.547). Modernizmin farklılaşmış kitleleri küçümseyerek onlara tepeden bakan yaklaşımına, yerel bilginin kendisi ve uygulandığı postmodern yaklaşımlarla karşı çıkılmaktadır (s.551). “Eleştirel postmodernizmde tarihsel ve coğrafi bağlamın önemi açıktır. Modernizmin radikal bağlamsızcılığı ve evrenselciliğinin tersine, bölgesel yerel formlar tasarım için ilham olmuşlardır. Yerellik önemlidir. Yerel hafızanın temsili, yer duygusu ile şekillenen kimliği ve kimliklenmeyi desteklemiştir” (s.554).

Ley (2003), “şehirlere karşı mahalleleri, uluslara karşı bölgeleri küresele karşı ulusları” alan yerelin teoride olduğu gibi pratikte de “rahatsız edici bir kategori” olduğu (s.557) ve yerel halk kültürlerini yok sayan, kozmopolitliğe meydan okuyan “mimari kanon”un demokratik olmadığı görüşündedir (s.556).

2.4. Mekânsal Dönüşün Devamı: Süreğen ve Yeniden Mekânsal Gündem (2000’lerden Günümüze)

2000’li yıllarla birlikte mekân mefhumu, sosyal teoride yeniden güçlü bir odak haline gelmiş, yalnızca bir zemin ya da bağlam değil, bizzat kurucu ve kuramsallaştırıcı

bir unsur olarak tartışmalara dahil edilmiştir. Feminist kuramlar, dijitalleşme tartışmaları, postkolonyal açılımlar ve mekânsal eşitsizliklere yönelik eleştiriler, mekânın nasıl üretildiğini, temsil edildiğini ve dönüştürüldüğünü sorgulayarak mekânsal analizlere derinlik kazandırmış, bu dönemdeki mekânsal düşünceyi besleyen başlıca hatları oluşturmuştur. Feminist perspektif, bu dönüşümde en dinamik ve eleştirel damarlardan biri olarak öne çıkmıştır. Özellikle kadınların deneyimlerini merkeze alan yaklaşımlar, bilgi üretim sürecinin doğrudan politikleştirildiği, araştırmacının konumsallığı ve düşünömselliğinin göz ardı edilmediği bir araştırma pratiğini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda feminist araştırma, yalnızca kadınların mekândaki varlığına değil, mekânın bilgiyle ve iktidarla kurduğu çok katmanlı ilişkilere ve mekânın cinsiyetlendirilmiş yapısının deşifresinde de odaklanmaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin ve sanallaşmanın ivme kazandığı bu dönemde, mekânın artık salt fiziksel bir yapıdan ibaret olmadığı yönündeki görüşler de belirginleşmiştir. Konum tabanlı dijital teknolojiler, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve dijital haritalama uygulamaları, mekânı temsil etmenin ve analiz etmenin yeni yollarını sunarken; bir yandan da mekânsal gerçekliğin yeniden üretildiği katmanlı dijital deneyimleri gündeme taşımıştır. Bu minvalde dijitalleşme mekânın sanal ve fiziksel boyutlarının iç içe geçtiği yeni bir dönemi işaret etmektedir. Bu yeni dönem mekânsal gündeminin bir başka önemli yönü, coğrafi eşitsizliklerin üretildiği ve yeniden üretildiği süreçlerin eleştirisinde postkolonyal perspektiflerin küresel eşitsizliklerin mekânsal yönüne dayanmaktadır. Son olarak, 2000’li yıllarda mekân iktisat teorisinde ve iktisadi analizlerde giderek merkezi bir konum kazanmıştır. Her ne kadar iktisatçılar uzun süre mekânı gözardı etmiş olmakla birlikte 1950’lerden itibaren iktisat ile coğrafya arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak doğan Bölge Bilimi disiplini üzerinden mekân iktisadi analizin araçlarından biri haline gelmeye çalışmıştır. Ancak esas gelişme 1990’lı yıllarda Krugman’ın yeni ekonomik coğrafya modelini ortaya koyması sonrası

iktisat ile coğrafya arasındaki ilişki giderek daha da güçlenmiş ve özellikle 2000’li yıllardan itibaren mekan iktisadi analizlerde hem teorik olarak hem de ampirik araştırmalara konu olarak önemli bir başarı yakalamıştır. Gerçekten de son 20-25 yılda iktisat mekânsal dönüşün belkide en önemli temsilcisi olan disiplin olarak görülmelidir. Bu doğrultuda iktisat teorisinde mekânın nasıl ele alındığını anlamak için iktisadi düşünce tarihinde mekânsal analizlerin gelişimine bakmak yol gösterici olacaktır. Sonuç olarak 2000’ler sonrasında mekânsal dönüşün devamı, disiplinlerin sınırlarını aşan ve güncel sorunlara ışık tutan bir tartışma zeminine evrilmiştir. Bu bölümde, son 25 yılda mekânın nasıl yeniden tanımlandığı ve hangi dinamiklerle şekillendiği ele alınmaktadır.

2.4.1. Feminizmler ve Coğrafyayı *Dünyevileştirmek*

Öncelikle bu bölümde yer alan feminizmler⁸³ içi yaklaşımların, tez çalışmasında değinilen perspektifleri yatayda kestiği tespitini ifade etmekte fayda bulunmaktadır. Söz konusu dahlin kendisi bu *heryerdeliğiyle* temas ettiği hemen her mevzuyu veçhelendirmekte, temas edilen hemen her husus da ya hibrit bir görünüme bürünmekte ya da *yeni* olmasa da *eski* de olamayacağı çelişkili bir sürecin parçası haline gelmektedir. Konu temas etme gibi nihayetlenen bir temsille de sınırlandırılmamalıdır. Temas ihtimali, temasa yönelik çaba da yine teori alanını süreğen bir şekilde yoklamaktadır. Dolayısıyla feminizmler kendi içerisinde de sıklıkla devinim yaşayan bir alan olmasının ötesinde, ilintilendiği her alanda da -bilhassa yapısalcı, postyapısalcı ve postkolonyal bağlamlarda- değişimin önemli müelliflerinden olmuştur demek yanlış olmaz.

⁸³ Tez çalışmasında alışlageldik “feminizm” kavramı yerine “feminizmler” kullanımı tercih edilmektedir. Bu durum ortak ve evrenselci bir kadın kimliğinin dayatılmaması ve yine tüm kadınlar açısından kesinkes ortaklaşılacak bir hedefin olmayışı savunusuyla ilgilidir. Kimi talepler reformist olabilirken, kimi talepler kadınlar mecrasında devrimci bir mücadelenin halkası olabilmekte, farklı coğrafyalardaki farklı kadınlar bulundukları toplum ve dünyanın geri kalanıyla aynı olmayan bağlamlarda ilişkilenebilmektedir. Metnin devamında feminizmler kullanımının tercih edilme sebepleri daha belirgin biçimde görünür olacaktır.

2.4.1.1. Bilme biçimleri sorunsalı: Feminist praksisin koşulları

Punch (2011) feminizmin sosyal araştırmanın politik yönlerine dikkat çekilmesini sağlayan ve hedefine özgürleştirmeyi koyan bir bakış açısı olarak, araştırmacı ve araştırılan arasındaki geleneksel hiyerarşide içerilen iktidar mefhumunu irdelleyerek araştırmadaki rollerin yeniden düşünülmesini sağladığını belirtmektedir (s.133). Bu minvalde feminist çalışmalar, bilgiyi ve kaynağını politik saiklerle sorgulamakta, doğrudan bilginin edinim sürecini de epistemolojik ve metodolojik içgörüsünden ve kendine has çelişkilerinden hareketle sorunsallaştırmaktadır. Geleneksel sosyal bilim yöntemlerinin tümünden reddedilmediği; ancak kadın ve genel anlamda queer “özne” üzerinden ilerleyen – ki buna feminizm destekli eleştirel erkeklik çalışmaları da eklenebilir⁸⁴ - bahse konu kapsamın çeşitli kasıtlarla çalışıldığı bir yöntemsel hattın sürekli yeniden sorgulanıp tertip edildiği görülmektedir. Farklı konu örnekleri, farklı yer(el)ler hem kuramsal hem de empirik bakımlardan feminist araştırmaların gündemindedir.

Temel kavramsal açınşamalar

Bu bölümde feminist yazında öne çıkan ve hem epistemolojik hem de metodolojik bir yönelime sahip olan “kadınların deneyimleri”, “düşünümsellik /özdüşünümsellik” (*reflexivity/self-reflexivity*) ve “konumsallık” (*positionality*) kavramları irdelenmektedir (Harding, 1987; Haraway, 1988). Elbette bahse konu kavramlar feminist metinlerde sıklıkla görülen ve açıkça ifade edilmese bile metne rengini veren önemli temalardır. Diğer yandan bu kavramların sık görülmesi feminist araştırmanın -ki feminist olması bile bir yönelim anlamına gelmektedir- genel geçer kavramlarından olmasından kaynaklanmamaktadır. Nötr ve olağanı imlemeyen, aksine

⁸⁴ 1990’lar ve 2000’ler öncesi erkeklik çalışmalarında ya da erkeklığe dair metinlerde temel eleştiri konusu olan “hegemonik erkeklik” tartışmasını bugün elverişsiz ve problematik bulan güncel eleştirel erkeklik çalışmalarında artık beden, özne, güç ve iktidar gibi unsurlarla ilişkisel bir erkeklik kavrayışı öne çıkmaktadır. Bu kapsamda erkeklik de performatif öğelerle alınmakta, sabit konumsallıklar reddedilmektedir (Barutçu, 2022, s. 78-81).

paradigmatik, ideolojik ya da farklı bir kabulle hemhal bir duruşu serimlemektedir. Dolayısıyla kadın deneyimi (araştırmacı ya da *araştırılan*) pratiğin kendisine dönerken temsil sorunlarını aşmaya, özdüşünümsellik *patriyarkal* bilgi kalıntılarına yönelik sürekli farkındalık ile erkek egemen düşünceyi amacından bağımsız yeniden üretmemeye, konumsallık ise iktidar ilişkilerinin (sınıfsal, kültürel, vd.) kadınlar arasındaki varlığını reddetmemeye dahası bunu görünür kılarak üstesinden gelmeye yarayan “feminist praksisin”⁸⁵ (*feminist praxis*) kapsamında kalmaktadır. İşbu bağlam kadınların *kendi halinden* çıkıp *kendisi içine* uzanan sürecin parçası olma haline gönderme yapmaktadır.

Kadınların araştırmanın temel analiz birimi olarak alınması, beraberinde hangi kadınların, neredeki kadınların, hangi düzeyde, hangi araçlarla ve kim tarafından, nerede/nasıl vb. gibi pek çok soruyu da ele almayı gerektirmektedir. Dolayısıyla her temsil gibi kadınların/kadınlığın temsili de kendine has bir sorunsallık taşımaktadır. Temsilin geleneksel problemlerini aşmak feministlerin önüne koyduğu başlıca uğraşlardandır, bununla birlikte temsilden ayrı bir araştırma yapmanın gerçekliği pek de mümkün görünmemektedir. Bu durumda belki de temsilin sınırlılıklarının, çarpıtmaya açık ihtilaflarının farkındalığı ile ihtiyatlı bir duruşu oluşturabilmek ve sürekli bir uyanıklıkla süreci devam ettirebilmek uygun bir tavır olmaktadır.

Devamla, feminist araştırmacılar nitel yöntemin bilgi edinme araçlarında olan katılımcı gözlem, görüşme gibi yerindelik gerektiren kimi seçeneklerine özel olarak

⁸⁵ Kavram burada, Liz Stanley’in de betimlediği gibi teori, yöntem ve feminist epistemolojinin birlikteliğini vurgulamak üzere kullanılmıştır. Stanley “*Feminist Praxis*” (1990) isimli derleme çalışmasında *praxis* kavramını neden feminist teoriye taşıdığını ifade ederken ilk olarak kavramın - yalnızca dünyayı anlamak için değiştirmek için olan meşhur içeriğine göndermeyle - ortak bir feminist taahhüdün varlığında “ne bilmek”le (*knowledge what*) ilgilenmekten çok “ne için bilmek” (*knowledge for*) şeklindeki içeriğine vurgu yapmaktadır. İkinci husus, araştırma-teori ayrımının reddi, “simbiyotik olarak birbirine bağlı olan manuel ve entelektüel faaliyetlerin” koparılmasına karşı çıkmaktadır. Üçüncü olarak ise epistemolojik ve metodolojik konuların birlikte alınması, “ne” ile “nasıl”ın eşanlı sorulması gereken sorular olması gerektiğini belirterek, yöntemin önemli teorik soruların arkasından çözülecek bir sorun olarak kabul edilmesine itiraz etmektedir (s.15).

yoğunlaşmaktadırlar. Bir sonraki bölümde bulgusal olarak da ifade edilecek bu durum, kadın deneyimini önemseme ile yakından ilgilidir.

Kadınların deneyimleri, genellikle kadınların kendilerini nasıl algıladıklarını anlama, bizzat kendi görüşlerini ortaya koyarak irdeleme yani bir çeşit aracısız erişimi mümkün kılma uğraşının bir sonucudur. Buradaki tek *dışarıdan* unsur araştırmacının kendisidir; ancak feminist perspektif zaten bilimsel araştırmadaki içerisi-dışarısı ya da özne-nesne gibi ayrımları reddetme üzerine şekillenmektedir. Diğer yandan bu ayrımların yine geleneksel pozitivist araştırma tasarımındaki ve paradigmasındaki gibi kesinkes ve dışlayıcı olmak yerine inceltiyle, konumlarını kabul etmekle birlikte ilişkiselliğine odaklanarak alınması gerektiği gibi araştırmacının mesafesini kollayan kısmi görüşler de söz konusudur. Feminist çalışmalarda spektrum genellikle yerel ve küresel- ölçeklerin inşa edildiği ve anlamının sabit bir yere gönderme yapmadığı kabul edilmekle birlikte- arasındaki salınımda genellikle yerelden yana olmaktadır. Bu meselenin coğrafi sınırı iken yine coğrafya ile hemhal bir diğer sınırlılık ise çalışılan *ögelerle* birebir temas halinde olunmasıdır. Sınırlılık burada seçilen, kabul edilen ve teoriden gelen eşikler anlamında alınmalıdır.

Özdüşünümsellik (*self-reflexivity*) kavramını, araştırmacının araştırma süreci içerisinde kendi rolüne, düşünsel ve eylemsel varlığına ilişkin de devamlı sorular sorması, bir çeşit öz farkındalık halinde olması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu durum feminist çalışmalar için *patriyarka* ya da çeşitli baskıcı düzenlerin varlığında sürekli kendi pratiğini ve düşüncesini *yoklama* eylemi anlamına da gelmektedir.

Massoud (2022), konumsallık (*positionality*) kavramını “bir yazarın ırk, cinsiyet, sınıf veya diğer kendini tanımlamalarının, deneyimlerinin ve ayrıcalıklarının araştırma yöntemlerini nasıl etkilediğinin açıklanması” olarak tanımlamaktadır (s. 64). Yazar, son yıllarda sosyal bilimcilerin kendileri üzerine düşünme süreçlerini araştırmanın seyri ile ilişkilendirerek ele aldıklarını, bu öz kritiğe girişen ya da çağrı yapan akademisyenlerin

çoğunlukla cinsiyetçilik, ırkçılık, sınıfsal ve toplumsal dışlanma pratiklerinden zarar gören kişiler olduğunu da eklemektedir. Massoud, akademisyenlerin içsel bilgeliklerini bulmalarında fayda sağlayan bu tavrın yani kişinin konumsallığı üzerine düşünmesinin aynı zamanda eleştirelilik muhteva eden bir bilgi üretim biçimi olduğunu belirtmektedir⁸⁶ (s.66). Dolayısıyla konumsallık için araştırmacının toplumsal ve siyasi pozisyonu başta olmak üzere sahip olduğu, taşıdığı ve ürettiği kişisel *ortamıdır* demek yanlış olmaz. Söz konusu muhteva araştırmacıda potansiyel olarak var iken, araştırma sürecinde araştırılan ile karşı karşıya gelmesi ile görünür olmaktadır. Konumsallık esasta *iki taraf* arasındaki genel geçer farklılıkları imlemekten çok bu *taraflar* arasındaki toplumsal, siyasal, kültürel, vb. pek çok ayrışmayı tespit etmek ve araştırmacının araştırılan *karşısında* bir konumu olduğunu teslim etmek anlamına gelmektedir. Diğer yandan Louise Ryan'ın (2015) konumsallık kavramına yönelik eleştirileri de göz ardı edilmemelidir. İçeriden bir eleştiri olarak görülebilecek yaklaşımında konumsallık kavramının “içeridekiler” ve “dışarıdakiler” şeklinde dışsallaştırılmış ikili bir yapıyı imlediğini belirterek, kavramın yararlılığını tartışmaya açmaktadır. Ona göre araştırılanlar (kimlikler özelinde), sabit bir içeriden kategorisine sıkıştırılamaz. Cinsiyet, yaş, sınıf, din, milliyet, dil, meslek, ebeveynlik (Ryan'ın bahse konu çalışmasında özellikle göçmenlik) gibi birçok konum vardır. Çok katmanlı bir yapıda olan konumlar, karşılaşmaların, yeniden inşaların ürünüdür. Araştırma nezdinde araştırmacı ile de bir karşılaşma söz konusudur ve bu durum kimliği ya da konumların çeşitli ve farklı şekillerde yeniden gelişen dinamizmini de içermekte olup, bir müzakere

⁸⁶ Massoud, aslında konumsallık kavramının kendisini bir bakıma düşünsel bir kritiğe tabi tutmaktadır. Yazara göre (Massoud, 2022), konumsallık araştırmacının çeşitli düzensizliklerin üstesinden gelmede atacağı önemli bir ilk adımdır ve önemli faydalar sağlamaktadır; ancak bunun yanı sıra bir “yük” ya da “bedel” de taşımaktadır. Yazar, araştırmacının deneyimlerini akademik çalışmalarda ifade ederken kişisel ve profesyonel olan arasındaki mesafeyi aşındırmasının ya da bulanıklaştırmasının eleştiriye de zarar verebilme ihtimalini ortaya çıkardığını belirtmektedir. Kimi bakımlardan tarafsızlık ve nesnellik standartlarının riske girme durumunun oluşabilmesi muhtemeldir. Aynı zamanda konumsallık duygusal emek de gerektiren bir husustur ve araştırmacının kişisel deneyimleri hem kendilerini hem de araştırılanı ve hatta okuyucuyu da olumsuz bir şekilde etkileyebilir. Sonuç olarak konumsallık güvenilirliğin sağlanması, çeşitliliğin teşvik edilmesi, dışlanmış akademisyenlerin güçlendirilmesi gibi hususlarda ön açıcı olurken, teorik katkıların arka planda kalma riski (kimliğin öne çıkması), tarafsızlığın şüpheye düşmesi konularında haklı bir endişeye sebebiyet vermektedir (s.66-67, 85).

şeklinde ilerleyen araştırma, araştırmacı ve araştırılanın varsayılan konumlarını, araştırma esnasında beliren ve öncekinden feyz alan konumlarını kapsamaktadır (Ryan, 2015).

Görüldüğü üzere geleneksel araştırmadaki araştırmacının özne olarak tanrısal-nesnel pozisyonu bir mit olarak yıkıma uğramaktadır. Buradan bakıldığında belki de söz konusu toplumsal, siyasal, kültürel çatışmaların, çelişkilerin varlığında araştırmanın nasıl yürütülmesi, en “doğru” veriye ve verinin analizine nasıl ulaşılacağına düşünülmesi, kimi problemlerin yok sayılmadan farkındalıkla ele alınması nesnelliğin ta kendisi olmaktadır.

Kurucu metinler ve önerdikleri feminist güzergahlar

Feminist coğrafyacıların çalışmalarında da sıklıkla görülen ve yukarıda ifade edilen kavramlar ve onların bağlamsal güzergahlarının iki önemli metinde yer aldığını söylemek mümkündür. Söz konusu metinlerden ilki Sara Harding’in *Feminism and Methodology: Social Science Issue* (Feminizim ve Metodoloji: Sosyal Bilim Sorunları, 1987) isimli esere yazmış olduğu “Feminist Bir Yöntem Var mıdır?” başlıklı giriş bölümüdür. Öncelikle Harding metnin ilk kısmında şu kritik soruları sormaktadır (s. 1): “Ayrıca, ayırt edici bir feminist araştırma yöntemi var mıdır?” ve “feminist metodoloji geleneksel metodolojilerden nasıl ayrışıyor (ya da onları tamamlıyor)?”. Ona göre ayırt edici bir feminist yöntem olup olmadığı konusunda tatmin edici bir cevabın ilk elden verilememesinin nedeni yöntem, metodoloji ve epistemoloji tartışmalarının girift yapısıdır. Yani sırasıyla kanıt toplama, araştırmanın güzergahına dair teori ve analiz ile epistemolojik sorunların iç içeliği Harding’e göre, feminist araştırma yönteminin belirlenmesinde neyin aranması gerektiğinin açık bir biçimde seçilmesini zorlaştırmaktadır (s. 2). Devamla, yazar konuyu açıklamayı sürdürür: Yöntem, araştırma sürecinde kanıt toplama tekniği olup, görüşmecileri dinlemek, gözlem yapmak ve tarihsel bir iz sürmek sosyal araştırmanın üç başat yöntemidir. Geleneksel erkek

egemen (*androcentric*) araştırmalar da aynı yöntemleri kullanmaktadır; fakat bu yöntemlerin kullanımı konusunda her iki taraf arasında kadın bilgilendirici/görüşmecilerin kendi yaşamları ve erkeklerin yaşamları hakkındaki düşüncelerinin önemsenmesi ve durumun geleneksel sosyal bilimcilerce nasıl değerlendirildiğinin sorgulanması ve onlarca anlamlı bulunmayan davranışların irdelenmesi gibi bakımlardan çarpıcı farklar bulunmaktadır. Metodoloji ise örneğın Marksist ekonomi politiğın farklı konularda, araştırma alanlarında nasıl uygulandığı, uygulanması gerektiğı ya da bununla ilgili tartışmaları içermesi gibi- araştırmanın her noktasına sirayet eden teorik ve analitik bir bağlam, bir çeşit yaklaşımdır. Böylece feminist araştırmacılar geleneksel teorilerin feminist veçhelerini üretmişlerdir. Ancak Harding için bu durum esas alınan teorinin toplumsal cinsiyet ve kadın yönünden sahip olduğı açıkları kapatmasına yetmeyebilir. İşte tam da bu noktada epistemoloji sorunu gündeme gelmektedir (s. 2-3). İktidara içkin her tartışmada olduğı gibi kadının da kategorik bir girdiden fazlası olamadığı, bir çeşit bağımlı değışken derekesinde alındığı -ki bu bazen kadın araştırmacılar için de geçerli- geleneksel sosyal araştırmanın yapı sökümünde konunun dönüp dolaşıp epistemoloji sorununa gelmesi görüldüğü üzere olmazsa olmazdır. Harding (1987), erkeklere ilişkin bilginin genel bir “insanlık” kategorisinde sunulduğı ve bunun artık bilinen kimi meşrulaştırma stratejileri (Tanrı, akıl, gelenek görenek ve eril otorite gibi) ile yapıldığını ve dolayısıyla epistemolojinin temel meselelerinden olan “kimin bilebileceğı sorusu”nun egemen sınıfın ve ırkın temsilcisi olan erkekten (“*knowers*”) yana cevaplandığını belirtmektedir (s. 3). Harding, bahse konu araştırma yöntemlerinin yeni kullanımlarını getiren yeni metodolojilerin ve yeni epistemolojilerin feministlerce öne sürölmesi gerektiğini belirtmekte olup, yeni feminist araştırmanın ve bilimin en iyilerini ortaya çıkarmaktaki sorumluluğın feminist yöntemde değıl aşağıda açınanacak üç özelliğın varlığı ve birlikteliğı olduğunu belirtmektedir (1987, s.5, 9): Bunlardan ilki yeni empirik ve teorik kaynaklar olarak

kadın deneyimleridir. Sadece erkeklere (Batılı, beyaz ve burjuva) odaklanan geleneksel sosyal bilim analizleri tahmin edileceği üzere erkek deneyimi üzerine kuruludur. Dolayısıyla sorulan sorular da erkeklerin yanıtlayabileceği ya da yanıtlamasının istenileceği sorular olmaktadır. Bilimsel araştırma da bu durumda genel bir insanlık halini açıklıyormuş gibi görünmesine rağmen beyaz, burjuva erkeğin deneyimi ve onun deneyim perspektifini yansıtmaktadır. İşte tam da bu noktada feminist araştırmada kadınların deneyimleri, onun ayırt edici tarafı olmakta, kadınların bizzatihi kendi deneyimlerine ilişkin bir perspektif gün yüzüne çıkmaktadır, üstelik bunu yapanlar da yine kadınlardır (s. 6-7). Araştırmacı kendi sınıf, kültür, cinsiyet, inanç, davranış, vb. zaviyesinden araştırdığı konu ile ortaya koymaya çalıştığı çalışmanın içerisine yerleştirilmelidir. Bu araştırmacıyı “otoritenin görünmez, anonim sesi olarak değil, somut, belirli arzuları ve çıkarları olan gerçek, tarihsel bir birey” olarak görmemize yardımcı olmaktadır (s.9).

Konuya yönelik bir diğer metin ise Donna Haraway’ın 1988 yılında *Feminist Studies* isimli dergide yayınlanan “*Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*” (*Konumlu Bilgiler: Feminizmde Bilim Meselesi ve Kısmi Perspektifin Ayrıcalığı*) isimli makalesidir. Öncelikle birkaç husus üzerinde durmakta fayda bulunmakta. İlki Haraway’ın çok çeşitli alanları, bağlamları (biyoloji, felsefe, teknoloji, edebiyat, vb.) içeren düşünsel yapısı bu çalışmada da görülmektedir. Kuramsal tartışmaları, ele aldığı örnekler onun genel anlamda sosyal teoride özel olarak ise feminizmde durduğu yeri tanıtlamaktadır. Kaba empirik yaklaşımlar ve pozitivist saiklerle olduğu kadar radikal inşacı ve postmodern yaklaşımlarla da arasına bir mesafe koymakta olup, feminizm ve kadın çalışmaları konusunda da etkisini görmektedir (Haraway, 2010/1988, s. 91-119). Haraway (2010/1988) söz konusu makalesinde “nesnellik” terimi üzerinde uzun uzadıya durmakta olup, nesnellik bahsinde feministlerin iki uca sıkıştığını söylemektedir. Ona

göre, nesnellik, feministler için erkekçil bilim insanları ve filozofların ortaya attığı “yüce epistemoloji diyarı”nın, nesnel ve bilimsel olduğu iddia edilenler ise yerleşik bilişsel yasalarla var olan bilimsel yöntemin ideolojik öğretisinin bir parçasıdır (s. 91). Bu deşifreyi yapan feministler, söz konusu bilgi iddiasının karşısında toplumsal inşacılığa yönelmişlerdir. İçerisi ile dışarısı arasındaki ayrım tarafsızlık ve genel geçerlik hasebiyle desteklense de toplumsal inşacı yaklaşıma göre hakikate yaklaşma uğraşı izlenimi veren söz konusu *duruşlar* ilkesel değil iktidara içkindir ve dolayısıyla da hakikate yaklaşıma ile herhangi bir ilgisi yoktur. Toplumsal inşacılar bilimsel bilginin ve resmi ideolojilerin söz konusu “masallarını” ortaya açıklıkla koymaktadırlar (s. 92-93). Haraway’ın -içeriden- eleştirisi⁸⁷ ise yukarıdaki bağlamın *abartılı* bir halini ortaya atan ve onun ilk grup olarak ifade ettiği feministlere tam da bu aşırılık noktasından gelmektedir. Ona göre bilimsel pozitivizmin ve bu ondan kalkınan nesnellik anlayışının handikapları ve güç-bilgi ilişkisindeki konumu ortadadır ve bu minvalde feminizmin eleştirisi haklıdır; ancak konuyu radikal bir boyuta taşıyan, yüzer gezer ve yapını bir düzlemde kalıp hemen her şeyi şüpheyile karşılayan ve yine aynı sebepten hedefini şaşırarak bir aşırı uçtan da bahsetmektedir. Dolayısıyla toplumsal inşacılığın aşırı biçimlerinin varsaydığı gibi “her şey metinden ibaret” değildir (s. 96) ve doğal dünya hakkında güvenilir açıklamalara hala ihtiyaç vardır.

Haraway’ın (2010/1988) eleştirisi konusu ettiği diğer kutup ise “parça parça olmuş bu aldatıcı zamanlarda, feminist bir nesnellik versiyonuna tutunarak aklı başında kalmaya çalışan” ve politik kaygılarla “güçten düşürücü pozitivizmlerden ve görecilikten uzak duran zengin bir hegemonya eleştirisi geleneğine ve incelikli dolayım kuramlarına ulaşmamızı sağlayan araçlar sunma” gibi sebeplerle Marksizmden feyz

⁸⁷ Haraway konuyu şu nükteli cümlelerle ifade etmektedir (2010/1988, s. 96): “Ben, ama yalnız ben değil, bir sürü başka kimse de, bilimsel ve teknolojik inşaların *her* katmanının radikal bir tarihsel özgüllük taşıdığını, dolayısıyla tartışmaya açık olduğunu göstererek hasmımız olan doğruluk iddialarını yapıbozuma uğratmada kullanacağımız güçlü bir araç isteyerek yola koyulduk ama sonumuz, kamusal doğruları tartışma oyununda masaya yüksek bahisler sürmemizi sağlamak şöyle dursun, bizzat kendimizin sebep olduğu bir çoklu kişilik bozukluğuyla bizi o masaya sere serpe yatıran bir tür epistemolojik elektroşok terapisi oldu.”

alan ikinci gruptur (s. 97). Söz konusu grubun görüşü ise “feminist empirizm”⁸⁸ şeklinde kavramsallaştırılan epistemolojik yaklaşımda kendini göstermektedir (s. 98). Haraway, Sandra Harding’in (1986) *The Science Question in Feminism (Feminizmde Bilim Sorunu)* isimli eserine verdiği referansla bu yaklaşımın nesnellığe sahip çıkarken, radikal inşacılığı eleştirdiğini ve bu anlamda bir bilim kuramının Marksist kaynaklar vasıtasıyla üretmeye çalıştığını belirtmektedir (s. 97). Oysaki feministlerin “aşkınlık vaat eden bir nesnellik öğretisine”, hesap verme ve dolayısıyla sorumluluk alma gereği duymayan bir kuramsallaştırmaya, iktidarın araçsal misyonu ile görünmez olduğu bir “masum güçler kuramı”na ihtiyacı yoktur (s. 98). Haraway’in arayışı özelde “kullanışlı bir nesnellik öğretisi”ne (s. 99) iki uçtan sakınarak ulaşabilmenin yolları, genelde ise “*aynı anda hem bütün bilgi iddialarının ve bilgi öznelerinin radikal tarihsel olumsuzluğunun izahını...hem de ‘gerçek’ bir dünyanın... aslına sadık izahını*” (s. 98) sağlayabilecek yaklaşımların kavramsallaştırılması hakkındadır. Yukarıdaki tartışma esasında makalenin sonradan ele alacağı kimi varsayımlar ve yazarın iddialarına zemin teşkil etmektedir. Yazar konumlu bilgiler mevzubahsinde önce kendi konumunu ifade etme gereği duymuştur. Devamla, Haraway’in makaleye konu “konumlu/konumlandırılmış bilgi” (*situated knowledges*) ve “kısmi perspektif” (*partial perspective*) olarak isimlendirdiği kavramsallaştırmalar bilimselcilik/nesnellik ve radikal inşacılık/görecelilikten mütereddit bir bakış açısı sunmaz ya da bunları uzlaştırmaya çalışmaz. Her ikisinin de epistemolojik olduğu kadar etik ve politik pozisyonlarını da bir kritiğe tabi tutarak, onları çeşitli şekillerde aşma çabası güder.

⁸⁸Feminist Empirizm (*Feminist empiricism*), Sandra Harding’in *Feminizmde Bilim Sorunu (The Science Question in Feminism)* isimli eserinde açınıladığı şekilde, bilimsel araştırmanın mevcut metodolojik normlarına bağlılığın, sanıldığının aksine cinsiyetçiliği ve erkek merkezliliği aşmak için gerekli olduğunu savunur. Harding’e göre, toplumsal özgürleşme hareketlerinden olan kadın hareketi empirizmin sorunlu taraflarını feminist empirizm ile yıkmak gibi stratejik bir avantaja sahiptir; çünkü araştırmacının sosyal kimliğinin, araştırma sonuçlarına doğrudan etkisi gibi kabulleri yok saymaktadır. Örneğin bilimsel yöntem araştırmadan bağımsız araştırılanlar arasındaki önyargıyı kaldırma iddiası taşıırken, feminist empirizm kadınların, erkeklere göre tarafsız ve nesnel sonuçlara ulaşma ihtimalinin daha yüksek olduğunu savunmaktadır (Harding, 1986, s. 24-25).

İcra Odaklı Bir Başkaldırı: Judith Butler ve Performatiflik Teorisi

Judith Butler nl performatiflik (ve *queer*) teorisiyle, feminizmlerin 1990’lardan sonraki sürecine damga vurmuŗ, 1990 yılında yayınlanan *Cinsiyet Belası* (*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*) isimli eseri hem kendisinin hem de queer teorinin temel eseri olarak grlmŗtr. Butler yazınına dair şu önemli saptamayla baŗlanılırsa, ilk olarak onun feminizm ve *queere* iliŗkin yaklaŗımı iktidara ve toplumsal deŗiŗime yönelik daha geniŗ bir baŗlamdan beslenmekte ve o baŗlamı da beslemektedir. Hegemonya siyaseti ve radikal demokrasi kapsamında performatif siyasetin koŗullarını sorgulamakta, yeni toplumsal siyasetin imkanlarını buralardan yakalamaktadır (zakazan, 2021, s. 26, 53). Dolayısıyla, onun kadın ve erkek “kategorileri” hakkındaki ya da toplumsal cinsiyete/cinsiyete dair dŗnceleri bilgi ve iktidar tartıŗması, kimliŗin inŗası, öznenin kurulumu, temsil sorunsalı gibi hususlarla birçok mafsalda buluŗmaktadır.

Feminist teorinin kadın odaklı özne kabulü Butler nezdinde hem özne hem de temsil⁸⁹ tartıŗmasını gündeme getirmekte olup, bir özne tayini, kadının özne olarak belirlenmesi ve temsile verilen yetke onun için eleŗtirilesi mevzulardır. Öznenin kurulumu ile baŗlanılırsa Butler özellikle feminist siyasette hukuki öznelerin dıŗlayıcı pratikler ile retildiŗini; ancak hukukun siyasi mekanizmalarla (ve iktidarla) buluŗtuŗu andan itibaren bu retimın gizlenerek, olaŗan bir durummuŗ gibi gsterildiŗini belirtmektedir. Dolayısıyla “yasa kendi düzenleyici hegemonyasını meŗrulaŗtırmak için ... onu kendi temelinde yatan doŗallaŗtırılmıŗ bir öncül olarak kullanır” (Butler, 2018, s.45). Böylece kadınlar kategorisi etrafında şekillenen özne, bizzat iktidarın kendisi tarafından retilmiŗ olmaktadır. Devamla, yasa tarafından temsil edilmeyi bekleyen

⁸⁹ Butler, temsil konusunda temsili aŗan bir konunun, temsili kuran iktidardan harici, ayrı bir alan/mücadele alanının bulunmadıŗı hususunu kabul etmektedir. Bu minvalde amacı temsili siyaseti reddetmek deŗil, onu ifŗa etmektir (Butler, 2018, s.48).

kadın öznesi, bu yasa öncesi haliyle yani iktidardan önce olup, iktidar tarafından ya da iktidara içkin olarak temsil edilmesi durumuyla “toplumsallık öncesi bir ontolojiyi” de savlama anlamına gelmektedir (s. 44-45). Olgusundan önde giden ve tarihselliği aşan söz konusu “özne” anlayışı için normatif olduğu kadar manipülatif ve araçsaldır demek yanlış olmaz.

Heteroseksüel anlayışın yani erillik ve dişillik rollerinin üretimi, tayini ve sürdürülmesine yönelik yasayı tanımlamak üzere Butler “heteroseksüel matris” kavramını kullanmaktadır. “Bedenlerin, toplumsal cinsiyetin ve arzuların doğallaştırılmasını sağlayan kültürel idrak çerçevesi” (2023, 49) anlamında heteroseksüel matris, “heteroseksüel hegemonya” (2014, s. 34) anlamına da gelmekte olup, bedenlerin, toplumsal cinsiyetin ve arzuların ikili cinsiyet sistemine göre işlenmesini sağlayan, bu anlamda da söz konusu dikotomik yapıya bir teminat alanı da kuran istikrar ve tahakküm çerçevesidir (Butler, 2014).

Tam da bu ayrımları aşmak, öznenin performansını yansıma, uygulama, tatbik etme gibi daha güdümlü ya da basit aplike anlayışından ayırtmak için “performans” (*performance*) kavramını kullandığını iddia etmek mümkündür. Bütün bu kurmacayı yerinden eden ise pratiğin kendisidir. Butler için “cinsel pratik toplumsal cinsiyeti istikrarsızlaştırabilecek güçte” (Butler, 2018, s. 15) olup, burada kastettiği elbette ki normatif olmayan cinsel pratiktir. Pratiğe ve -Butler terminolojisi ile söylenilirse- *edime* biçtiği değer, kavramın kural bozucu içerimiyle oldukça ilgilidir. Daha doğru bir ifade ile aykırı olduğu kadar yeni imkanlar da sunan edimden kastı her edim değil, dayatılmayan ya da bir kurguya göre gerçekleşmeyen edimdir. Hatta öyle ki kural bozuculuğun ya da altüst ediciliğin bir kriterini belirlemek dahi Butler için onu ehliileştirmek anlamına gelecektir, zaten böylesi bir girişim sonu hüsrarla bitecek beyhude bir çabadır (Butler, 2018, s. 27).

2.4.1.2. Feminist Coğrafyalara Doğru

Coğrafyada cinsiyete ilişkin çalışmalar neredeyse 1990'lı yıllara kadar görünür olmamışsa da 1960'lı yıllarda ABD'deki "kadın hareketi" şeklindeki belirme, 1970'li yıllarda ivmelenerek "feminist coğrafya" akımına dönüşmüştür (Özgüç, 1998, s. 7-8). Mary Thomas (2006), feminist coğrafya çalışmalarının feminist ve sosyal teorideki daha geniş eğilimlerden etkilendiğini, buna mukabil feminist coğrafyacıların da feminist teoriye toplumsal cinsiyet ve kadınların yaşamlarına ilişkin coğrafi bir görüşle (kadın kimliğinin oluşumunda mekân ve çevrenin etkisi gibi) katkıda bulunduğunu söylemektedir (s. 158). Feminist coğrafyacıların coğrafyaya katkısı ise, kadınların disiplin içerisindeki görünmezliği, bulun(a)mazlığı üzerinedir. Thomas (2006), feminist coğrafi eleştirinin 1970'lerden itibaren beşeri coğrafya içerisinde yükseldiğini ve temel sorunsalının coğrafya disipliniinde toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin gündelik yaşamı, kurumları, çevreyi, ekonomiyi ve siyaseti etkileyen önemli bir öge olarak dikkate alınmamasına ilişkin olduğunu belirtmektedir. Ona göre, feminist coğrafyacılar coğrafyada kadının yerini hem araştırmacı hem de araştırılan düzeyinde sorgulamış, beşeri coğrafya alanında çalışan kişilerin büyük oranda erkek olduğunu ve bunun çalışılan konuları, konuların çalışılma biçimini etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Beşeri coğrafyadaki çalışmaların evrensel olduğu iddiası ise, evrensellik içeriminin erkek dünyalarına dair olduğu gerekçesi ile feministlerce geçerli bulunmamaktadır (s. 157).

Feminist coğrafyacılar -feminizmin muhtevasına uyar biçimde- akademik ve etik saiklerle feminist sorgulamaların, teorik tartışmaların doğrudan takipçisi olmuş, feminist gündemi coğrafi bağlamla buluşturma arayışını süregelen bir şekilde korumuş ve devam ettirmişlerdir. Feminist coğrafya literatürü incelendiğinde diğer paradigmalardan ve düşünsel tartışmalarda olduğundan daha derin ve belirgin kendine özgü bir desenle karşılaşılmakta olup, esasta feminist- *queer* coğrafyacıların ve kısmen feminist- *queer* bağlamı önemseyen coğrafyacıların bir *topluluk* olarak görünürlüğünden söz etmek

mümkündür. Söz konusu topluluk, feminist teori ile hemhal olduğu kadar kendi aralarında da diyalog halindedir. Bu durum referans kaynaklarının seçili teorik temsiller olduğu düşünüldüğünde daha da önemli bir hale gelmektedir. Devamla, metinlerin bu anlamdaki çatkısının üç katmana oturduğu söylenebilir. Buna göre ilk katmanda temel feminist teorik referanslar (Donna Haraway, Sara Harding, bell hooks ya da Luce İrigaray gibi), ikinci katmanda coğrafya içerisinde, öncekileri teorik ve pratik düzeylerde çalışmış ve kendileri de katkıda bulunmuş referanslar (Linda McDowell, Gillian Rose, Cindi Katz, Susan Hanson, Heidi Nast, vd.) ve son olarak metnin yazarının halihazırda metne konu çalışması ile kendisinin varsa diğer akademik çalışmaları yer almaktadır. Yukarıda ifade edilen feminist coğrafi topluluk esasta ikinci katmanda seçilmektedir. Anlaşılacağı üzere bu “grup” ana tartışmaları takip eden, kendisi de bu tartışmaları uygulamanın ötesine geçerek feminizme coğrafya alanından katkı koyan, feminist teorinin bizzat kendisine mekânsal boyut ile açılım sağlayan, coğrafya alanında ise coğrafyacılar öngörü sağlayan gruptur. Bu grup ana teori alanı ile daha ziyade bulgusal çalışan son katman arasında bir mafsallık işlemi görmektedir. Tahmin edilebileceği gibi kendi içlerinde homojen ve tektip olmayıp, kendi aralarında da oldukça yoğun tartışmalar içerisinde, eleştirel *seferberlik* halindedirler.

Coğrafyacı ve coğrafi bilginin feminist (öz)eleştirisi

Feminist coğrafyacıların beşeri coğrafyanın diğer alanlarına nazaran kendi aralarında çok daha görünür bir iletişime sahip olduğu, kendilerini kritik etme ve sorgulama konusunda çok daha *tutkulu* olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bölümde yer verilecek çalışmalarda da doğrudan belirlenmiş hemen her pozisyon, varsayım ve terminolojinin sürekli bir sorgulamaya tabi tutulduğu, feminist teorik referanslarla *çarpıştırıldığı* görülmektedir. Devamla, bu bölümde seçilen makaleler konumsallık, düşünümsellik/özdüşünümsellik kavramlarının öngörüsünde coğrafi alan

araştırmaları yürüten çalışmalar olup, coğrafi olarak girift yapılarda, çok çelişkili/katmanlı/bağlamli içerimlerde olmalarına özen gösterilmiştir⁹⁰.

1990'lı yılların ortalarında kimlik, konumsallık, düşünömsellik gibi kavramlar perspektifinde Hindistan'ın Batı Bengal eyaletinin Sunderban bölgesinde Elizabeth Chacko (2004) tarafından yürütölen bir alan araştırmasına dayanan “Konumsallık ve Praksis: Hindistan Kırsalında Saha Çalışması Deneyimleri” (*Positionality and Praxis: Fieldwork Experiences in Rural India*) isimli çalışmadır. Makalede yazar, konumsallık çerçevelerini kullanarak açık ve dolaylı güç yapılarının araştırma süreci, araştırmacı ile araştırılan arasındaki ilişkiler ve bilgi transferi üzerindeki etkisini kişisel deneyimlerinden yola çıkarak anlamaya çalıştığını belirtmektedir. Makale hem bilim insanların hem de araştırılanların “çoklu özne konumları”nın (*multiple subject positions*) ve kimliklerinin ortama göre değiştiğini ve konumsallıkların bilginin üretimini, karşılaşmaların çıktılarını ve gidişatını, bilgi verenlere erişimi etkilediğini savunmaktadır. Bu anlamda özdüşünömsellik bir araştırma stratejisi olarak çalışmada desteklenmektedir (Chacko, 2004, s. 51). Makalede yer alan kimi unsurlar kategorize edilirse, ilk husus araştırmanın konusu, kapsamı, amacı ve yöntemi hakkındadır. Sahaya ilişkin fiziksel tanımlamalar ya da demografik betimlemeler bakımından çalışmanın en olgusal kısmına karşılık gelen bu bölüm, elbette ki teori, kuram, metodoloji perspektifinden bağımsız değildir. İkinci bir husus olarak, kendisine dair ve çalışmanın ereklarine ilişkin teorik kabulleri, seçtiği referanslardan söz edilebilir. Referansların içeriğinin yanı sıra buradaki referanslar feminist coğrafyacılar (Cindi Katz, Gillian Rose, Kim V. L. England, Linda McDowell, vd.) ve feminist teorisyenler (Donna Haraway gibi) ile iç içe geçmiş olup, yukarıda da belirtilen feminist coğrafi

⁹⁰ Bahse konu çalışmalar taşıdıkları ortak temalar ve dayandıkları, referans aldıkları kuramsal perspektifler bakımından birlikte ele alınabilir olsa da bibliyografik diyalogları ve her birinin kendi içsel sorgulamalarını *biricikleştirmeden* deşifre etmek için ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Makalelerden ilki Güney Asya'nın bir metropolündeki kırsal alanda (Chacko, 2004), diğeri ise bir Batı metropolünün merkezinde (Kohl ve McCutcheon, 2014, s. 222) yürütölen çalışmalara dayanmakta olup, tam da söz konusu konum ve coğrafi durumlarından ötürü tezin bu bölümünde tercih edilmişlerdir.

“topluluğun” izleri seçik bir biçimde görülebilmektedir. Son olarak da bir önceki bağlamın içinde kalarak ve metinde onu tanıtlamaya çalışırcasına yer verilmiş olan, yazarın kendisi hakkındaki bilgileri ve yorumlarından bahsedilebilir. Konumsallık ve düşünümsellik tartışmasında hiç şüphesi araştırmacının kendisini nasıl, *nereden* gördüğü ve kendine yönelik algısı önem kazanmaktadır. Yazar, metnin birçok yerinde araştırma esnasındaki ve öncesindeki durumuna, düşünsel ve duygusal motivasyonlarına değinmekte, araştırdığı konunun bağlamında ve kadınlarla olan ilişkisinde devamlı bir sorgulama, anlamlandırma ve *tartma* halini sürdürmektedir.

Yazarın yüksek lisans öğrencisi olarak gerçekleştirdiği araştırmasının amacı Kultali bölgesindeki köylerdeki kadınların üreme sağlığını, Hindistan hükümetinin Aile Refah Programının etkinliğini tespit etmektir (Chacko, 2004). Çalıştığı bölgeyi “doğup büyüdüğüm hareketli metropol Kalküta’dan sadece 80 km uzakta olmasına rağmen Batılıların uzak veya egzotik alanlarını temsil eden” (s. 52) bir yer olarak tanımlamaktadır. Nehirler ve yükseltilerden dolayı fiziksel olarak erişimin güç olduğu bölgede, su ve elektrik altyapısı yok denecek düzeyde olup, bölge halkı ise kastlar ve kabileler bölümlenmesi ve hiyerarşisinde oldukça düşük gelirli bir yaşam sürmektedir. Yazar gerçekleştirdiği alan araştırmasında nicel ve nitel yöntemleri birlikte kullandığını belirterek, “yerel kültürün içine gömülerek otantik karşılaşmalar arayışında” (s. 52) olduğunu ve buradan hareketle nitel araştırma esnasında görüştüğü kadınların hikayelerini ve seslerini kayıt altına alırken, politik, kültürel ve sosyo-ekonomik bir kapsamda değerlendirmeye çalıştığını da eklemektedir (s. 51-53).

Kuramsal olarak bakıldığında yazar (Chacko, 2004) “konumsallık” kavramını önemsemekte, kavramın eşitsiz güç ilişkilerinin farkındalığına dayanan muhtevasıyla kimlik ve sınıf gibi farklılıkların araştırılması ve anlaşılmasında yararlı bir araç olduğunu belirtmektedir. Konumun araştırmacının “içerideki/dışarıdaki, kendisi/öteki, genç/yaşlı, cinsiyetlendirilmiş erkek/kadın ve üst/alt sınıf gibi kategorilerle olan gerçek

ve algılanan ilişkilerinin” (s. 53) toplumsal pozisyon alıştıraki yeri olduğu tespitiyle yazar, özellikle saha araştırmasının sürekli bir coğrafi konum ve ortam değiştirme zorunluluğuyla belirgin konumları sarstığını belirtmekte, konumsallığın da görelî olup, bağlamına ve koşuluna özgü olduğunu kabul etmektedir (s. 52-54). Yazarın konumsallığa dair tespitlerinin ve arayışlarının aslında birer özdüşünümsel çaba içerdiği ortadadır. Buradan bakıldığında makale ve saha araştırması düzeyini aşan -anlaşılır ve hatta gerekir biçimde- neredeyse hayatının bir bölümünü ya da bir süreliğine genelini kritik eden başka bir pozisyona geçtiği görülmektedir. Kimlik sorunlarıyla boğuşmanın, saha araştırmasını öncelediğine yönelik çıkarımı buna örnek teşkil etmektedir (s. 54). Yazar Kalküta’da doğup büyüyen, yerel dili bilen biri olarak (ve tabii kadın olmasıyla da) araştırılan kadınlardan biri olduğunu; ancak yerel lehçeyi bilmemesinin ve kültürel ve sınıfsal olarak farklı olmasının kadınlarla arasında mesafe yarattığını söylemektedir (Chacko, 2004, s. 54). Bir akademisyen olarak soru sorma, yöntemi belirleme, görüşülenleri seçme, vb. gibi çeşitli hususlarda yazar bulunduğu pozisyonun imtiyazlı, “göreceli bir iktidar konumuna sahip” olduğunun farkındadır (Chacko, 2004, s. 58). Son olarak, yazarın konumsallık ve özdüşünümsellik ile ilgili sorduğu soruların ve arayışlarının aslında araştırmanın etik, mesleki ve toplumsal saiklerini gerçekleştirmek üzere bir çeşit “çözüm” arayışı olduğunu da söylemek mümkündür. Konumsallığın araştırmacının araştırma içerisindeki pozisyonu ve düşünümselliğin de bu pozisyona dair harekete geçme eylemi olduğu düşünülürse yazarın çıkarımları ve sorgulamaları için halihazırda yürüttüğü araştırmanın elverişli bir deneyim sağladığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca coğrafi olarak “merkez”in “çeperi”nde bulunan bir bölgede, çok katmanlı bir yapıya sahip kadın nüfusu ile yürüttüğü araştırmanın işbu muhtevası ile yazarın bizzatı kendisinin “dışarıdan içerideki” şeklindeki pozisyonu konumsallık, düşünümsellik ve ilgili kapsamın ele alınışına dair verimli sorgulama imkanları

sağlamakta, ayrıca deneyimlerin, karşılaşmaların ve müzakere süreçlerinin rolünü de öne çıkarmaktadır.

Bu bölümde yer verilen bir diğer çalışma ise Ellen Kohl ve Priscilla McCutcheon (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya dair yazılan “Mutfak Masası Düşünümselliği: Gündelik Konuşma Yoluyla Konumsallığın Müzakere Edilmesi” (*Kitchen Table Reflexivity: Negotiating Positionality through Everyday Talk*) isimli makaledir. Çalışmada temel arayışlarının “beşeri coğrafyadaki konumsallık anlayışında özdüşünümselliğin rolünün araştırılması” (s. 747) üzerine olduğu belirten yazarlar, konumsallığın dikkate alındığı çalışmalarda dahi kişisel ve bireysel kalmasından hareketle kavramın birlikteliklerle ele alındığını belirterek buna karşın araştırmacıların resmi olmayan konuşmalarla konumsallıklarını eleştirel ve düşünsel olarak sorguladığı “mutfak masası düşünümselliği” (*kitchen table reflexivity*) (s. 748) olarak ifade ettikleri başka bir kapsam önermektedirler. Metnin detaylarına geçmeden önce bu makalenin de yine bir önceki çalışmada olduğu gibi feminist teori ve coğrafi paradigma bakımından çift katmanlı referans yapısına sahip olduğunu eklemekte fayda bulunmaktadır. Yazarlar özellikle siyah bir araştırmacının varlığı ve siyah bir topluluğun da olduğu araştırma alanında referanslarını da bu hassasiyet ile seçmişlerdir. Bahse konu öncül ya da temsil metinlerinde -tümel göndermelerle- ilk sırayı bell hooks’un aldığı, feminist coğrafya bağlamında ise Cindi Katz, Gillian Rose, Heidi Nast, Kim V. L. England ve Linda McDowell ile ikisinin kesişiminde Audrey Kobayashi’nin öne çıktığı görülmektedir.

Devamla, çalışmanın kapsamı birbirinden farklı iki araştırmacının ayrı ayrı yürütmekte oldukları araştırmalarındaki konumları, özdüşünümleri ve sorgulama pratiklerini kendi aralarında da tartışmaya açmaları üzerinden şekillenmektedir. Araştırmacılar kendi alanlarında yaşadıkları içsel ve çevresel karşılaşmaları mutfak masası ortamına taşımakta ve burada bir diğer araştırmacı ile konuyu müzakere

etmektedirler. Dolayısıyla araştırılan ya da araştırmaya konu saha dışında ayrıca bir “saha” yaratılmış olunmakta, konumsallık/düşünümsellik/içeridelik-dışarıdalık gibi önemli konular sadece kişinin iç dünyasında sorguladığı mefhumlar olmaktan çıkarak farklı konumsallıklara sahip bir diğer araştırmacı ile mülahaza edilmektedir.

Çalışmada siyah feminist literatür ve oto-etnografik kaynaklardan yararlandıklarını belirten araştırmacılardan Siyah ve Afrikalı-Amerikalı olan Siyah dini yemek programlarının ırksal kimlikle ilişkisini ve mekânsal uygulamalarını araştırırken, beyaz bir kadın olan diğer araştırmacı ise Siyah çevresel adalet aktivistleriyle birlikte kimlik, hikaye anlatımı ve peyzajlar üzerinde durmaktadır (Kohl ve McCutcheon, 2014, s. 748). Gündelik hayatta da arkadaş olan iki araştırmacı başlangıçta akademik ortamdaki ve araştırma sürecinin stresinden uzak bir mekân olması sebebiyle rastgele bir araya geldikleri mutfakta sohbet etmekte iken zamanla mutfağın onlar için zaten sadece yemek hazırlanan ve yenilen bir mekândan ibaret olmayan rolünün iyice katmerlenerek yaratıcı, sağaltıcı bir mekâna dönüştüğü görülmektedir. Yazarlar tam da bu noktada mutfağın feminist çalışmalardaki ele alınış şekillerine değinmekte, onun karmaşık ilişkilere teşne bir mekân olduğu üzerinde durmaktadırlar. Mutfağa bakışın sınıfsal, etnik ve dönemsel olarak çeşitlendiğini gösteren yazarlar, kendi çalışmaları için mutfakta geçen gündelik konuşmaları çalışmalarının metodolojisi olarak benimsediklerini ifade etmektedirler (s. 749-750). Bilginin konumlanmış doğası ve araştırmacıların/araştırılanların kimliklerini dikkate alan ve karmaşık ve çelişkili etkileşimlere dair bir yaklaşım sunan konumsallığı mutfak masası düşünümselliği ile sağlamaya çalışan yazarlar, konumsallığın coğrafyada da bazen yapıldığı gibi kimliklerin arasındaki ayrılıkları sıralamak ya da kabaca kendi kimliklerini eleştirel olmayan bir betimlemek olmadığını, bunun yapılmak istenilenin aksine bir sonuca hizmet ettiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte, konumsallığın böyle eksik ya da kısmen çarpıtılmış ele alınışı onların konumsallığı önemsememeleri ya da vazgeçmeleri

gerektiği anlamına gelmemektedir (Kohl ve McCutcheon, 2014, s. 752). Konumsallığa ilişkin sorunsalların üstesinden gelmek üzere özdüşünümselliği destekleyen ve gerçekleştirme çabasında olan yazarlar, bir araç ve perspektif olarak “gündelik konuşma”yı (*everyday talk*) önermektedirler (Kohl ve McCutcheon, 2014, s. 753). Son olarak da her iki araştırmacının araştırma konusundaki tutumu, aralarındaki eleştirel ya da sağaltıcı diyalog görünür olmaktadır. Bu husus da yine mevzubahis mutfak masası düşünümselliğinin nasıl pratik edildiğini örneklemektedir.

Toparlanırsa her iki makalede de yazarlar, çok katmanlı bir düşünüm süreci yürütmüş, farklı karşılaşmalar ya da önceden belirlenen görüşmeler nezdinde bunu sürekli yeniden inşa etmek durumunda kalmışlardır. Anlaşıldığı üzere bu araştırmacının başındaki ve sonundaki kişiler olarak artık aynı kimlikleri imlememektedirler. Kazandıkları yeni içgörü ile düşünümsellik ve konumsallık gibi araştırmacının bizatihi kendinde vuku bulan ve doğrudan kendinde tatbik ettiği etik-politik temalar, normatif olmayan ancak ilkesel denilebilecek bir araştırma yordamına dönüşmüştür. Dahası kavramların kendi içlerinde de uygulandığı her araştırma nezdinde sürekli açılarak kendi kendini kritik eder bir hale geldiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

2.4.2. Mekânın Dijitalleşmesi, Modern Figüratif Temsilleri ve Yeni Mekânsal Kavrayışlar

Mekânsal dijitalleşme, sanallaşma ya da figüratifleşme fiziksel mekândan çeşitli şekillerde uzaklaşmayı ifade etmekteyse de bugün artık görüldüğü üzere söz konusu uzaklaşma yerini yakınsamaya bırakmakta, sanallık ya da mekânın çeşitli temsilleri değinileceği üzere mekanın daha da ön plan çıktığı bir bağlama işaret etmektedir. Öyle ki mimarinin, coğrafyanın ve şehircilik gibi disiplinlerin sınırının aşıldığı, özellikle medya çalışmaları ve iletişim teknolojileri konularında yapılan çalışmalarda doğrudan mekâna göndermeyle bahse konu mekânsal ivmenin yükseldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Medya çalışmaları kapsamında iletişim ve medya teknolojileri gibi

alanlarda mekânın öne çıkmasının bizzat “mekânsal dönüş” ün bir edimi olarak görüldüğü ve mekânsal dönüşle birlikte mekânsal medya konusundaki hareketlenmenin alanın ana akım görüş ve analizlerine yerleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁹¹. Tezin iş bu kısmında mekânın sanal ve dijital bağlamları birbiriyle ve tabii toplumsal teoriyle ilintili iki ayrı alt bağlamda ve aralarındaki nirengi noktalarına atıfla alınmaktadır.

2.4.2.1. Konum tabanlı dijital verinin üretimi

Bunlardan ilki Coğrafi Bilgi Sistemleri – “CBS” (*Geographic Information Systems* – “GIS”) gibi coğrafi bilginin sistemleştirilmesi ve analizine dair geliştirilmiş altyapılar hakkında iken, ikincisi mekânın sanallaşması, dijitalleşmesi ya da bunları *değilleyen* veya kabul eden güncel tartışmalara ve mekânsal formülasyonlara dairdir.

Bilindiği üzere coğrafi bilgi sistemleri (CBS) teknolojisi, coğrafyanın pozitivist kökleri ile ilişkilendirilmektedir. Empirist ve pozitivist genellemeci arayışlar⁹², coğrafi bilginin sentezini yapabilme ve bu senteze yönelik tanımlanmış, belirginleştirilmiş kabullerle analiz uğraşı söz konusu kapsamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla mekânı deneyimden ve yer’den çekerek, *masaüstüne* getirme, coğrafi paradigmanın, araçların ve arayışların tümünün değişimine işaret etmektedir. Paul Longley’e göre (2009), “dünyanın genelleştirilmiş temsillerini oluşturmamıza ve paylaşmamıza olanak tanıyan uygulamalı bir problem çözme teknolojisi” (s. 190) olarak CBS, mekânsal bilgiyi kanıtları ve açık kaynakları ile ele aldığından şeffaf, erişilebilir ve anlaşılır, “ham ve tarafsız” (s. 191) bir yapı sunmaktadır. CBS, nesnelerin nerede olduğuna dair bir

⁹¹ Bu konudaki kaynaklardan biri olarak Ayşe Gül Toprak’ın “Dijital Medya ve Mekânın Dönüşümü” (2021) isimli eserinden bir önceki bölümde bahsedilmiş olup, çalışmanın bahse konu hususta Türkçe yazında önemli bir metin olarak öne çıktığını ifade etmekte fayda bulunmaktadır.

⁹² Burada coğrafi bilgi sistemlerinin bugün dijital ve sanal bilişim dünyasında çağcıl anlamda hala kullanılan pratik bir araç olduğu ortadadır. Basit bir dilemmandan ayrı olarak CBS’nin bahse konu işlevsel donanımını refere eden “Lokasyon Teorisi” (*Location Theory*) ile ilişkisine onun pozitivist köklerini açıklamak adına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Lokasyon Teorisi (Warf, 2006a; Yavan, 2006), 1950’li ve 1960’lı yıllarda ekonomik coğrafya disiplini mekânsal bir bilim olma saikiyle mantıksal pozitivistten esinlenen, nicel analizlerle coğrafi verinin betimselliğinin yerine test edilebilir hipotezler, insanın mekânsal davranışlarına dair düzenliliklere dair modeller geliştiren bir yaklaşımdır. CBS ise bahse konu yaklaşımda etkin bir şekilde yer almış olup, ekonomik ve kentsel coğrafyanın analizinde önemli bir araç olarak öne çıkmıştır (Warf, 2006a, s. 285-287).

envanter sağlayan, dünyanın çeşitli yönlerinin dijital temsillerini içeren bir yazılım, donanım ve veritabanı bütünüdür. Sağladığı veriye dönülecek olursa çok çeşitli coğrafi verileri sistematize ederek, bu anlamda da beşeri coğrafyadaki idiografik ve nomotetik gelenekleri analitik bir biçimde bir araya getirebilme imkanı taşımaktadır (s. 190-193). Longley'nin ifadelerinin “tarafsızlık” ve “gerçeklik” bakımlarından sorunlu içerimleri ortadadır. Bununla birlikte Warf ve Arias'ın da ifade ettiği üzere CBS, her ne kadar empirist ve pozitivist epistemolojilerden yol alsa da mekânsallığı analiz etmek için önemli araçlar sunmaktadır⁹³ (2009, s. 5-6). CBS'nin ve konum tabanlı veri sağlayan GPS⁹⁴ (*Global Positioning System*) gibi uygulamaların dijital ve sosyal etkinliklere açtığı alan, sunduğu varoluşsal imkanlar, fiziki mekâna içkin oluşları ile bahse konu *sanal* ortam arasındaki çok katmanlılığı sağlama becerileri düşünüldüğünde konunun önemi daha da iyi görülmektedir.

2.4.2.2. *Sanal mekândan artırılmış mekâna*

Yukarıda mekânsal dönüşün kültürel dönüşlerle ortak gündemine değinirken ikonik dönüşün mekânsal temsil konusundaki imgesel açılımına işaret edilmişti. İkonik dönüşle birlikte sanat tarihi gibi alanlardaki değişim kadar mekânın sanal boyutlu görselleştirmeleri ve teknikleri de önemli hale gelmiş, süreç içerisinde görselin, görüntünün öne çıkması, görüntüyü başlı başına bir inceleme konusu kılmıştır. Duyusal algılama ve görsel analiz, görüntünün toplumsal üretimini ve bu üretim de toplumsal mekânın varlığını gündeme getirmiş, görüntünün yeri, maddi deneyim ve bu deneyimle

⁹³ CBS konusundaki paradigma değişimini ve daha doğrusu CBS'nin paradigmalardaki seyahatini göstermesi bakımından Fivos Papadimitriou'nun (Tübingen Üniversitesi, Coğrafya Bölümü) çalışmaları izleğinde ve örneğinde oldukça belirgindir. Papadimitriou'nun (2000-2024) çalışma konularının mekânsal analiz, mekânsal entropi, CBS ve çeşitli arazi modelleme sistemleri üzerine olduğu yaklaşık yirmi yıllık süre zarfında öncelerde daha pozitivist coğrafya ve mekân bilimi odaklı teoriler ve uygulamalar bağlamında ilerleyen çalışmalarının son yıllarda CBS'nin kültürel ve toplumsal etkileri, “topolojik dönüş” gibi bağlamlara da açıldığı görülmektedir (bkz. “Fivos Papadimitriou”, Google Academic, Mart, 2024)

⁹⁴ GPS (Küresel Konumlama Sistemi), yer belirleme amaçlı olup, Dünya'daki veya yakınındaki kullanıcılara son derece hassas navigasyon darbeleri yayınlayan uzay tabanlı radyo navigasyon sistemidir (<https://www.britannica.com/technology/GPS>, erişim 7.3.2024).

etkileşimi gibi konular mekânı başka bir açıdan hem deneyimsel hem de görsel kulvarlardan konuya dahil etmiştir (Bachmann-Medick, s. 254-260).

Bahse konu görselleştirme teknikleri 1990'lı yıllarda ivme kazanmış olup, özellikle medya çalışmaları, iletişim teknolojileri gibi alanlar -etkileri devam edecek ve sonraki süreçlerde de söz sahibi olacak şekilde- bu anlamda öne çıkmıştır. Sanal düzlemdeki ilişkilendirmeler, sanal varoluş ve bizzat sanallığın kendisi başlı başına inceleme konusu olurken, mekân ise “sanal mekân” (*virtual space*) ya da “sibermekân” (*cyberspace*) gibi terimlerle konuya dahil olmuştur.

Barney Warf'ın “*From Surfaces to Networks*” (*Yüzeylerden Ağlara*) isimli çalışması tam da bu konuyu gündeme taşımaktadır. Yazar bu çalışmada modern – postmodern dönem karşıtlığında mekânsal düşüncenin nasıl ve ne yönde değiştiğini yüzey ve ağ kavramları ile sorgulamaktadır. Buna göre, mekânsal düşüncedeki bu zıtlık felsefi kökleriyle değerlendirilmekte, yüzeyler modern dönemin tüm düşünsel altlığını yansıtır, mekânsal formlarını taşıırken, ağlar modern sonrası dönemin toplumsal, ekonomik, siyasal yapısına uygun bir form olarak bu ortamı da yeniden üretmektedir (Warf, 2009). Devamla, postmodern kapitalizm ortamında insanlar vakitlerinin çoğunu sibermekânda geçirmiş, sibermekân (*cyberspace*) gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Sibermekân ve internet pek çok alanda mekânsallık konusuna eğilimi doğurmuştur. Gerçek ve sanal arasındaki sınırlar zorlanırken, insanlar ve firmalar artık rahatlıkla bir yerden bir yere ulaşabilmekte, bir yerdeyken başka bir yerde de bulunabilmekte, ölçekler arasında geçiş yapabilmektedir (“*jump scale*”). Sonuç olarak “sibermekân postmodernitenin zıplayan, parçalı ve karmaşık mekân üretiminde önemli bir araçtır” (Arias ve Warf, 2009, s. 4-5). Kapitalizm dolaşım zamanını dramatik olarak azaltsa da telekomünikasyon ücra yerleri bir araya getirmekte, ulaşım maliyeti olmayan yeni bir coğrafya yaratmaktadır. Küresel ölçekte yerleşen firmalar “aynı binadaymış” gibi çalışabilmekte, ulusal sınırların geçirgen olduğu, ulus-devlete dayanmayan yeni bir

bölgesel yapılanma ortaya çıkmakta, anlaşıldığı üzere sistem ulus-devletlere göre değil, küreselleşmenin politik coğrafyası olarak devletlerarası/üstü bir yapıda iş görmektedir. Yerel peyzajlar ise küreselleşme ile otomatik olarak homojenleşmemekte, emek ve sermayenin küresel yapısında küresel ve yerel dolaşık olmaya içiçe geçmeye başlamaktadır. Lokasyon da *a priori* bir şey olmaktan çıkarak giderek müzakere edilen ve üretilen bir yapıya ulaşmaktadır. Sonuç olarak küreselleşme öklidyen mekânı işlevsizleştirmekte, sermayenin ve metaların akışı, üretici ve tüketicinin arasındaki uzaklığın giderilmesi ve kurulan bağlar ile modernitenin yüzeylerinden postmodernitenin ağlarına geçilmektedir (Warf, 2009, s. 68-69).

Bununla birlikte sibermekânın fiziksel mekanla olan gerilimli ilişkisi, varlığı fiziksel mekânın yokluğuna koşutmuş gibi alındığı ya da savlandığı açıklamalar geleneksel dikotomik ayrımları yeniden üretirken, mekânsal olanı ve sanal ile temsil edileni indirgemekte, kendi aralarında kurulacak bir diyalogun sağlayacağı imkanları ise ıskalamaktadır. Bahse konu ayrıksılık ve iletişimsizlik kabulü çeşitli şekillerde eleştirilmiş ve yeni kavrayışlarla aşılmış ya da aşılmalıdır demek mümkündür. Bu anlamda 2000’li yılların başından bu yana bir paradigma değişimi anlamına gelecek şekilde fiziksel ile sanal, *gerçek* ile *yapay* arasındaki sınırların belirsizleştiğine ilişkin savları destekleyen çeşitli yaklaşımlar görülmektedir. Medya çalışmaları konusunda önemli bir teorisyen olan Lev Manovich’in (2002) tanımladığı anlamda yeni bir mekân olgusundan bahsetmek mümkündür. Bahse konu yeni mekân Manovich’in “artırılmış mekân” (*augmented space*) ismiyle kavramsallaştırdığı sanal ve fiziksel arasındaki kopukluğun çok katmanlılık lehine reddi, yeniden insan uzanımına, bedenliliğe yönelim ile iletişim teknolojileri ve kavrayışlarında yeni bir mekân savı anlamına gelmektedir. Manovich “*The Poetics of Augmented Space*” (*Artırılmış Mekânın Poetikası*) ünlü

makalesinde⁹⁵ “sanal” yerine “artırılmış” kavramını özellikle kullandığını söylemekte, sanal ile kullanıcının simülasyon üzerinde, yerden bağımsız bir dünyada olduğunu oysaki artırılmış kavramının kullanıcının o anki fiziksel mekânı ile iletişimli bir ortamı imlediğini belirtmektedir (2002, s. 10). Manovich’in makaledeki iddiası çok açıktır: Elektronik, bilgisayar ya da ağ teknolojilerinin değil insan öznesinin mekandaki deneyimine odaklanarak, söz konusu “artırılma”yı teknolojik saiklerden çok tarihsel ve kültürel anlamda irdelemek niyetindedir (s. 1-3). Makalede bedenın uzanımı olan ve teknolojik süreçlerle iç içe geçen bu çok katmanlı mekânı fenomenolojik bir deneyimle⁹⁶ örmektedir (s. 13). Buradan hareketle Manovich (2002), dinamik ve zengin multimedya bilgilerinin ve mekânsallığın birlikte olduğu yeni bir deneyimi tartışmaktadır. Çok katmanlı bu deneyimi örneğin kentsel mekandaki reklam panoları, binaların duvarlarındaki elektronik ekranlar ile konum sağlayıcıların aynı zamanda kişinin cep telefonu gibi araçlarla kişiye özel olması gibi farklı farklı düzeylerde almaktadır. Hareketli bir multimedya bilgisi onu taşıyanların ölçeği ile buluşmakta, her kullanıcı için yerleşmekte, dinamik olarak değişen bilgilerle dolu fiziksel bir mekân söz konusu olmaktadır. Aslında yazarın iç içe olarak ifade ettiği durum bir bakıma karşılıklılık anlamına da gelmektedir; çünkü fiziksel mekâna dinamik bir veri sağlayan teknolojiler, yani mekânın elektronik ve görsel bilgilerle *doldurulması* konunun bir boyutu iken, fiziksel mekândan sağlanan veri de diğer boyutu oluşturmaktadır (s. 3). Toparlanacak olursa Manovich’in “artırılmış mekân” yaklaşımı aslında 1980’li ve 1990’lı yıllarda sanallık ve dijitalleşme ortamında mekânın varlığını ve önemini tartışmaya açan iddialara 2000’li yılların hemen başında beden-deneyim ile hemhal mekânın geri dönüşü olarak ifade edilebilecek bir yanıttır.

⁹⁵ Tez çalışmasında 2002 yılında yazılan makalenin 2004 yılında gözden geçirilmiş ve güncellenmiş versiyonu üzerinden gidilmektedir.

⁹⁶ Bu bakımdan konuya ilişkin literatürde -aralarındaki ayrımlar saklı tutularak- Maurice Merleau-Ponty ya da Martin Heidegger gibi isimlere referans verilmesi şaşırtıcı değildir.

Yukarıda kısaca irdelenmeye çalışılan *sanal dünyada fiziksel mekânın geri gelmesine* ilişkin süreç -sanal ve fiziksel terimlerinin kendine has tartışmasına girmeden- CBS ve GPS gibi analitik coğrafi veri üretme, veriyi işleme amaçlı veritabanlarının yeni iletişim teknolojileri ve medya çalışmalarıyla nasıl iç içe geçtiğini, özellikle mekân odaklı bir yaklaşımın nasıl temellendiğini göstermeye odaklanmaktadır. İnternetin kullanımı, jeo-sosyal ağlar, dijital haritalar, fiziksel mekânda içerilen enformasyon gibi hususlar coğrafya ve mekâna ilişkin birçok sorgulamanın önünü açmakta, esaslı bir yerden mekanı konumlandırmaktadır. Kullanıcının fiziksel mekânda küresel alana etkide bulunabilmesi, bunu doğrudan konum sağlayıcı teknolojilerle ya da onların desteğinde yapabilmesi, zihin ve beden ayrımlarını yerinden eden bir pratik olduğu kadar, küresel ağda bir yerde/herhangi bir yerde olma hali, yer'e ilişkin yine ölçekler arası ya da ölçekler üstü bir tartışmaya da gebe dir. “Konum” bilgisinin günümüzde bu denli yoğun kullanımını kişiselleştirme, ben (self) odaklı deneyimlerle örtüştürmek kadar piyasanın satış ve pazarlama arayışları ve ayrıca gözetim ve iktidar tartışmalarıyla da okumak mümkündür. En nihayetinde konu çok çeşitli salınımlara ve devinimsel arayışları içermektedir. Bugün için genelde coğrafi bilgi özelde ise mekân deneyiminin ilgili alanlarda öne çıkmakla kalmadığı başat bir figüre dönüştüğü görülmektedir.

2.4.3. Postkolonyalizm, Küreselleşme ve Güç İlişkileri

Bu bölümde eşitsiz gelişme yaklaşımını, farklı bir kulvardan gelen ama yine benzer bir arayışla hareket eden özellikle 1980-1990 sonrası post-paradigmatik dönemin hakim tartışmaları arasında yer alan bir yanda küreselleşme ve değişen güç ilişkileri ile kolonyalizm-sonrası olarak adlandırılan postkolonyal perspektifi birlikte ele almak mümkündür. Her iki alan arasındaki ihtilaf ve çelişki olduğu kanısı yaygın olsa da aralarında birbiri ile iç içe geçen yaklaşımlar ve bağlantılar olduğu açık olup aynı başlık altında ele alınmaktadır.

2.4.3.1. Postkolonyalizm⁹⁷ ve postkolonyal coğrafi perspektif⁹⁸

Postkolonyal kavramı konuya dair yazında sıklıkla ele alındığı şekilde üzerinde ortaklaşmış bir kavram olmayıp, kavramın kolonyalizm sonrası anlamı ile güncel eleştirel muhtevası birlikte alınmalıdır. Kolonyalizm sonralığı ve kolonyalizm karşıtlığı yine kavrama içerilen anlamsal farklılaşmalar arasındadır. Bu bakımdan kavramın “postkolonyal” şeklindeki kullanımı tez çalışmasında konuya ilişkin yazındaki genel geçer kabulden hareketle tercih edilse de daha çok yeni kolonyalizm (*neo-colonialism*) şeklinde ifade edilebilecek kolonyal söylem ve pratiklerin güncel veçhelerine ilişkin bağlamın odağında kalınmaktadır.

1970’lerin sonu ve sonrasında başta Edward Said olmak üzere çoğunlukla klasik edebi metinlerin eleştirel ve yapısökümcü okuması ile gelişen ve bir alana dönüşen postkolonyal yaklaşım, yine Said’in *Şarkiyatçılık (Orientalism)* (2017/1978) eseriyle vurguladığı gibi bir mit yıkımı etrafında şekillenmektedir. “Doğu miti” ya da “Doğu modası” (Parla, 1985, s. 13) olarak da ifade edilen Doğu’nun Batı dünyasında temsil edilme ve iktidara konu olması, iktidar etmenin nesnesine dönüştürülme sürecini içermektedir. Devamla, postkolonyalizm ise (Young, 2016, s. 90-93), özellikle 2. Dünya Savaşından sonra, “üçüncü dünya”nın sorunlarına, başkaldırısına odaklanan, sömürgeleşme mücadelesine eşlik eden bir alandır. Bu haliyle yeni kimlikler, yeni coğrafyalar ve Batılı olmayan yeni dünya kavramsallaştırmalarına dair teori ve pratiklerin ismini koyup, bununla ilgili kaynak ve iktidar dengesizliklerini hedef alan bir eleştiri biçimidir. Postkolonyal teori esasta entelektüel gündemi eleştirmenin bir yolu

⁹⁷ Crystal Bartolovich ‘in (2002) de üzerinde durduğu gibi postkolonyal çalışmalarda Marksizmin ihmal edilmesi, buna mukabil marksistlerin postkolonyal çalışmaları tümünden reddiyesi ile karşılık bulmuş, birinciler ikincileri “Avrupamerkezci”, “modernitenin egemen ana anlatılarıyla (sömürgeciliğin kendisi de dahil) suç ortağı” ve “indirgemeci ve totalleştirici” olmakla itham etmiş, ikinciler ise birincileri “çağdaş görünümlü ama küreselleşme savıyla emperyalizmle suç ortaklığı” yapan, “maddi olmayan” ve “tarih dışı” olarak almıştır. Oysaki bu iki alanın karşılıklı konuşmaya ihtiyacı olduğu ortadadır (s.1).

⁹⁸ Coğrafyacı Edward Soja (2010), Edward Said, Gayatri Spivak, Homi Bhabha ve Arjun Appadurai gibi postkolonyal kültür eleştirmenlerinin çalışmalarıyla ve dil, kültür ve postmodern dönüş gibi bir ajandanın varlığında mekânsal dönüşün yaşandığını belirtmektedir. Soja, *Postcolonial Spaces (Postkolonyal Mekanlar)* isimli derleme esere yazdığı önsözde postkolonyal teori ve mekânsal/coğrafi bağlamın postkolonyal mekân çalışmaları ortaklığında birlikte iyi çalıştığını ifade etmektedir (2011, s. ix).

olarak kendini gerçekleştirir. Buna göre; iktidar tarihinin her türlü sermaye tarihinden ayrışması, ulus biçiminin eleştirisi ve iktidar ile bilgi arasındaki ilişkinin sorgulanması eleştirinin üzerinde yükseldiği başlıca zemindir.

Mekânsal perspektifi siyasallaştırma rolünü üstlenen postkolonyal eleştiri, mekânı temel bir iktidar kategorisi olarak merkezine almaktadır.⁹⁹ Çatışma alanlarına ve onun dayanağı hegemonik politikalara ışık tutan postkolonyal yaklaşım, kolonyalizm ve emperyalizm eleştirisinde coğrafi boyutu öne çıkarmaktadır. Dünyanın hiyerarşik ve asimetric haritasını, yeniden yazım ve yeniden haritalama ile yapıbozuma uğratmıştır. Dolayısıyla mekânı, güç ve otorite ilişkiselliğinde alan politik postkolonyal mekânsal perspektif, emperyalizmin mekânsal hegemonyasına karşı *merkez-çevrenin* Avrupamerkezci haritalanmasını eleştirel biçimde sorgulamıştır. Bu bakımdan mekânsal dönüş, güç analizleri ve politik eylemsel içeriğiyle halihazırda politika yüklüdür. (Bachmann-Medick, 2016, s. 215, 218).

Postkolonyal teoriden, mekânsal dönüş için oldukça önemli bir alan olarak bahsetmek abartılı olmayacaktır. Postkolonyal dönüş (*postcolonial turn*) ve okumanın dünyanın Doğu ve Batı olarak kurgusal ayrımı, haritaların Avrupamerkezci tasarımı, toprağın iktidar ve güç ekseninde politik yüklü alınması ve teritori olarak *teritori* olarak tespiti ve kavramsallaştırılması, “medeni/biz” ve “barbar/onlar” ayrımında adeta “paranoyak” bir şekilde üretilen hayali toplulukların mekânsal veçhesi “hayali coğrafyalar”ın (Said, 2017/1978, s. 59-82) üretimi ve bizatihi dünyanın ikiye bölünmesi üzerinden savlanan ve hem doğasında mekânsal bir konu olarak hem de özcü savlarıyla mekânı verili olarak içeren şarkiyatçı yaklaşım başta Edward Said¹⁰⁰ olmak üzere çeşitli postkolonyal düşünürler tarafından ortaya konulmuştur. Bu bağlamda postkolonyal

⁹⁹ Bu kapsamda ilk bölümde de vurgulandığı üzere coğrafi-tarihsel bir analizle Avrupa merkezilik eleştirisini önüne koyan güncel bir yaklaşım olarak Marksist postkolonyal analizden bahsedilebilir (Hart, 2018, s. 372).

¹⁰⁰ Said esas coğrafi/mekânsal eleştirisini *Kültür ve Emperyalizm* (2016/1993) isimli eserinde olgunlaştırmaktadır.

dönüş, geleneksel mekânsal ayrımları, mekânsal iş bölümünü, verili coğrafi bölgeleri ters yüz etmiştir.

2.4.3.2. Küreselleşme, güç ilişkileri ve coğrafi perspektif

Bu başlık altında uluslararası güç ve iktidar ilişkileri ile coğrafi bağlamın kesişimi, küreselleşme sürecinde alınan konumlar ve mekân-politik pozisyonlara değinilmekte olup, esasta iki coğrafyacının görüşleri üzerinden konu ele alınmaktadır.

Bunlardan ilki coğrafyacı Doreen Massey'dir. Massey'e göre (1999), mekan ve zamanın yalnızca fiziksel kavramlar olmadığı, politik ve toplumsal boyutları olan güç ve iktidar ilişkileri ve toplumsal eşitsizliklerle iç içe geçen, toplumsal güç dinamiklerini ve istençlerini yansıtan/içeren kavramlar olduğu düşünülürse, bu kavramlara yönelik tarafsızlık ya da nötr olma gibi iddiaların onun nezdinde yanıltıcı görüşler olduğunu söylemek mümkündür. Massey'e göre, farklı güç ilişkileri, farklı hiyerarşiler, farklı toplumsallıklar ve farklı mekan-zaman deneyimleri üretmektedir (1999, s. 77).

Devamla Massey, ilgisini küresel ilişkilere ve eşitsizliklere yönlendirir. Küreselleşme üzerine düşünmenin iki konu etrafında şekillendiğini belirtmektedir. İlki her zaman güç ilişkilerinin farkında olmak, inşa edilen kavramların güç/iktidar-bilgi sisteminin dışında olmadığını bilmek ve ikincisi ise coğrafyanın farkında olmak, meselenin mekânsallaştırma projesi etrafında örüldüğünü görebilmektir. Küreselleşme güç, iktidar ilişkileri ve mekansallaştırma ile ilgili bir yan ürün olmanın ötesine geçen başka bir mefhum ile, sömürgeleştirme ile birlikte okunmalıdır Massey'e göre. Batı'nın Batı olmasında, tarihin Avrupamerkezci yorumunda olan şey gerçek anlamda mekansallaştırılmayan bir yaklaşım, tek coğrafya konumundan evrensel olarak anlatılan, eşitsizlikleri, kırılmaları, bölünmeleri görmezden gelen bir düşünme biçimidir. Gerçek mekânsal farklılıklar bir kez daha zamansal kronolojinin homojenliği içinde bir araya getirilmekte ve böylece gerçek farklılık olasılığı gizlenmektedir. Bu, Massey için

mekansallaştırılmaya ihtiyaç duyan bir küreselleşme anlatısıdır (Massey, 1993, s. 27, 29; 1999, s. 23). Burada zaman-mekanın iktidar geometrileri olarak da ifade ettiği, esasta “iktidar geometrileri” (*power-geometries*) olarak isimlendirdiği perspektifle Massey (1993), zaman-mekanların toplumsal güç ilişkileri aracılığıyla inşa edildiğini, sürekli olarak yapılıp, yeniden yapılan, dolayısıyla mekanın toplumsal süreçlerle üretilen, şekillenen ve yeniden üretilen *geçici* bir oluşumdan bahsetmektedir. Örneğin ulus-devlet bir gün varlıkları sona erecek olan, toplumsal olarak inşa edilmiş ve isimlendirilmiş/etiketlenmiş mekan-zamansal (*spatio-temporal*) bir olaydır (1993, s. 42). Devamla Massey’e göre iktidar geometrileri, farklı toplumsal grupların mekân ve zamanı nasıl farklı şekillerde deneyimlendiği ve bu deneyimlerin nasıl eşitsiz güç ilişkileri tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır (1993, s. 41-43). Dünya çapındaki üretim eşitsizlikleri, herkes için aynı sonuçları doğurmamakta, çeşitli dinamikleri hareketlendirmektedir. Bu anlamda Massey bir bakıma coğrafi olarak dağınık ve karmaşık gibi duran yapıların, çeşitli ilişkiselliklerle birleşebileceğini, dağılabileceğini, küresel dünyanın melez ve karmaşık bir karışımdan fazlası olarak derin eşitsizliklerle üretilen derin coğrafi farklılıkların bizzat kendisi olduğunu eklemektedir. Bahse konu durum iktidar ve güç ilişkilerindeki etkileşim ve dolaşım sürecine işaret etmektedir.

Bu başlık altında görüşlerine yer verilen diğer coğrafyacı ise Derek Gregory’dir. Gregory eleştirel jeopolitik ve postkolonyal söylemin kesişiminde güç, iktidar ve söylemle şekillenen coğrafi bilgiyi tartışmakta, mekânsal analizini bu eksenin farkındalığıyla geliştirmektedir. Coğrafya yaklaşımını tarihsel, toplumsal ve politik bir hatta oturtan Gregory, coğrafyanın iktidar ilişkilerini anlamak ve sorgulamak için güçlü bir alan olduğu fikrindedir. Gregory, ünlü eseri *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq* (*Sömürgeciliğin Bugünü: Afganistan, Filistin, Irak*) (2005) isimli metninde konuyu derinlemesine ele almaktadır. Edward Said’in oryantalizm eleştirisinden ve Batı’nın Doğu’yu temsil biçimleri ile söz konusu temsille iktidar

ilişkilerini meşrulaştırması gibi Said'in çokça açılmadığı konulardan ve yaklaşımından etkilenen Gregory, mekânın nasıl politize edildiğini ve iktidar ilişkilerine içerildiğini sorgulamakta ve örneklerle tartışmaktadır. Kitapta özellikle ABD'nin Orta Doğu'daki savaşlarını tarihsel emperyalist mirasla ilişkilendirerek günümüzde devam eden küresel askeri müdahaleleri sömürgeciliğin bugünkü versiyonu, modern savaşlar ve işgalleri bu mirasın devamcısı yeni biçimlere bürünmüş sömürgeci uygulamalar olarak kabul etmektedir. ABD'nin Irak'a müdahalesini ya da İsrail'in Filistin'deki durumunu işgal olarak nitelendiren Gregory için buradaki önemli husus mekân, güç ve iktidar ilişkilerinin iç içe geçmesi, sömürgeci mekânın ve "hayali coğrafyaların" üretimi (s. 17) ve emperyalizmin mekânsal ve söylemsel yapılarının birlikte nasıl çalıştığının gösterilmesidir.

2.4.4. İktisat Teorisinde Mekânın Seyri ve İktisat-Coğrafya Yakınsaması

İktisatta mekân kavramına ilişkin, "ekonomik faaliyetlerin coğrafi boyutunu ve mekânsal organizasyonunu ele alan önemli bir analitik çerçevedir" gibi genel bir cümle ile giriş yapmak mümkündür ve çoğunlukla da konuya ilişkin yazılan metinler için elverişli bir başlangıç noktası gibi görünmektedir. Oysaki mekân kavramının ve mekânla ilgili kuramsal yaklaşım ve açıklama arayışında olan bir disiplin olarak iktisada yaklaşan ve onu bu perspektifle tartışan işbu tez çalışması için böylesi bir giriş elbette yeterli değildir. İktisatta mekânsal dönüş süreci, sadece iktisada has olmayan bir biçimde gelgitli süreçler ve mekânın yer yer öne çıktığı yer yer geride kaldığı uzun yıllar içinde, çeşitli yaklaşımları ve teorileri miras alarak gerçekleşmiştir. Bu minvalde bu bölümde mekânın, "iktisadi analizlerde yalnızca üzerinde üretim faaliyetlerinin ve piyasa değişimlerinin gerçekleştiği soyut bir yer olarak ele alındığı" ve "toplumsal, sosyo-mekânsal olgu ve araştırma nesnesi olarak iktisatçılara hiç ilginç görünmediği" (Eser, 2011, s. 194) gibi haklı bir tespitin farkındalığıyla mekânın ve mekânsal olanın sadece bir *girdi* olarak teorilere ve yaklaşımlara içerilmediği anlar ve açıklamalara

odaklanılmaktadır. Bununla birlikte konuyu sadece suyun üzerinde kalan kısımlara sıkıştırmadan, dönemine, konjonktürüne, ilgili paradigma/paradigmaların etkinliğine, mekân kavramının ve mekânsal bağlamın (coğrafya disiplini ile ilişkiselliğinde) içeriğine göre gri alanların - iktisatta mekânın sıklıkla yer alsa da bu sıklığın tam anlamıyla mekânsal olana hakkını verip vermediği gibi hususların da- farkındalığıyla değerlendirmek daha gerçekçi olacaktır.

Mekânın iktisat teorilerindeki yeri tarihsel olarak oldukça değişken olmuş, iktisatçılar uzun süre adeta “mekânsız harikalar diyarında” yaşarlarken (Yavan, 2006, s. 4), mekân özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi analizlerde giderek daha merkezi bir konum kazanmıştır. Bu süreçte iktisatta mekân kavramına ilişkin literatür hem teorik hem de uygulamalı düzeyde çeşitli yaklaşımlar içermiştir. İktisat teorisinde mekânın nasıl ele alındığını anlamak için iktisadi düşünce tarihinde mekânsal analizlerin gelişimine bakmak yol gösterici olacaktır.

2.4.4.1. Klasik ve neoklasik iktisadın mekânsız yaklaşımı

Her ikisi de ortaya çıkışını, epistemolojik ve ontolojik kabullerini kapitalizmden alan klasik ve neoklasik (yerleşik) iktisatta, mekân hak ettiği ilgiyi görememiş, “gerçek dünya olaylarını anlamının bir önkoşulu olarak” kabul edilmemiştir (Eser, 2011, s. 194). İlgili süreçte mekânı soyut analizlere dahil eden ve sonraki süreçlere de bu anlamda ilham veren ya da basamak olan çeşitli perspektiflerden -Alman lokasyon geleneği gibi- bahsetmek mümkündür.

Klasik iktisat teorisinde, Adam Smith, David Ricardo gibi düşünürler, ekonomiyi genellikle ulusal çapta bir bütün olarak görmüş ve ekonomik faaliyetlerin çoğunu soyut bir şekilde serbest piyasa çerçevesinde açıklamıştır. Klasik iktisatçılar, özellikle serbest ticaret, iş bölümü ve piyasa dengesini vurgulamışlar, ulusal ekonomi ve serbest ticaret üzerine yoğunlaşmış ve yerel coğrafi faktörlerin (üretim yerlerinin

dağılımı, yerel kaynaklar, vb.) iktisadi süreçler üzerindeki etkilerini doğrudan incelememişlerdir (Gündem, 2016, s. 72). Adam Smith'in ünlü 1776 tarihli *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, iş bölümü ve serbest piyasa mekanizmaları üzerinde durulmuş, iş bölümünün verimliliği artırdığı ve pazarın genişlemesiyle daha da derinleşebileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, pazarın genişlemesi mekânsal bir kavram olarak düşünülebilir; ancak Smith, coğrafi mekânın ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini doğrudan analiz etmemiştir. David Ricardo'nun 1817 tarihli "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ise bilindiği üzere ülkelerin farklı malların üretiminde uzmanlaşarak ticaret yapmalarının faydalarını açıklamakta olup, bu teori ülkeler arasındaki coğrafi farklılıkları ve mekânsal dağılımı dolaylı olarak içermektedir (Yavan, 2006, s. 62-63). Ayrıca, Ricardo'nun "Rant teorisi", toprak verimliliği ve tarımsal üretimle ilgili olup, farklı arazilerin verimlilik farkları ve bu farkların ekonomik sonuçlarını incelemektedir. Bu bağlamda, toprakların mekânsal özellikleri ve konumları, rant teorisinde dolaylı olarak ele alınmıştır (Henderson, 1977, s. 118-120, 135-136; Rassekh, 2015, s. 64-70). Smith ve Ricardo'nun çalışmalarında mekân kavramı doğrudan incelenmemiş olsa da mekânsal unsurları dolaylı olarak içeriilmektedir. Bu anlayışta coğrafyanın çok belirleyici bir rolü yoktur. Bahse konu analizlerde daha çok üretim, iş gücü, sermaye ve toprak gibi faktörler üzerinden gidilmesi sonucu mekân ikinci planda görülmüş, dolaylı yoldan, arz ve talep dengesine etki eden bir faktör olmaktan öteye geçmemiştir (Gündem, 2016, s. 72).

Üretim ve tüketim kararlarını bireysel tercihler ve fayda maksimizasyonu çerçevesinde analiz eden neoklasik iktisat teorisi iktisadi faaliyetin coğrafi bir mekânda gerçekleşmesine rağmen mekân unsuruna yeterince yer vermemiştir. Bu kapsamdaki yaklaşımlarda mekân çoğunlukla iktisadi modelin soyut bir bileşeni olarak alınmıştır (Eser ve Silva Lecuna, 2017, s. 138). Neoklasik iktisadın önde gelen isimleri olan Alfred Marshall ve Léon Walras, ekonomik analizlerinde mekân kavramını doğrudan

ele almamışlardır. Ancak çalışmalarında mekânın dolaylı etkileri ve metodolojik yaklaşımları bulunmaktadır. Marshall, 1890 tarihli *İktisadın İlkeleri* adlı eserinde ekonomik süreçleri analiz ederken zaman boyutunu vurgulamış ve piyasaların dinamik yapısını açıklamaya çalışmıştır. Bahse konu eserinde, arz ve talep güçlerinin dengeye geldiği piyasaların zaman boyutunun yanı sıra mekân bakımından da değiştiğini belirtmiştir; ancak zamanın etkisini mekâna göre daha önemli görmüş ve mekânsal konuları derinlemesine incelememiş, mekânsal farklılıkları detaylı şekilde ele almamıştır (Arıcıoğlu, 2011, s. 18). Walras ise iktisadi doğa bilimleri ve özellikle fizik gibi tahayyül etmiş ve iktisadi analizde matematiğin kullanılmasının zaruri olduğunu savunmuştur. Bu çerçevede, iktisat bilimini "saf iktisat" olarak tanımlamış ve çalışma sahasını bu doğrultuda sınırlandırmıştır. Walras'ın genel denge teorisi, piyasaların nasıl dengelendiğini matematiksel olarak analiz ederken, mekânsal unsurları öncelememiştir (Bilir, 2017, s. 133- 135).

2.4.4.2. Alman lokasyon geleneği ve Bölge Bilimin gelişimi ile İktisadın mekâna yönelimi

Yukarıda ifade edilen süreçte mekânı soyut analizlere dahil eden ve sonraki süreçlere de bu anlamda ilham veren ya da basamak olan çeşitli perspektiflerden bahsetmek mümkündür. “Ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını ve yapılarını açıklamak veya optimize etmek” için geliştirilen ve aşağıda kısaca genel hatlarıyla yer alan lokasyon teorileri (Yavan, 2006, s. 93) yaklaşımları esasta pozitivist etkilerle şekillenen mekânsal organizasyon teorileri olarak da kabul edilmektedirler (da Silva, 2004, s. 47). Söz konusu teorilerin başında mekânsal analize iktisadi modelinde başvuran Johann Heinrich von Thünen’in 1826 tarihli “tarımsal arazi kullanım modeli” gelmektedir (Yavan, 2006, s. 91). Thünen, ekonomik düşüncüyü tarihsel yaklaşımla şekillendiren Alman geleneğinin aksine mekânsal ekonomi üzerinde durmuş, bu kapsamda önemli bir matematiksel model geliştirmiştir. Merkeze (pazara) olan uzaklığa

bağlı olarak arazi kullanımının nasıl organize edildiğini açıkladığı ünlü “İzole Devlet Modeli”, arazi kullanımının mekânsal düzenini ve ekonomik faktörlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini açıklayan dünyanın ilk teorik coğrafya/mezan modellerinden biridir (Yavan, 2006, s. 91. Merkezi bir şehir etrafında halkalar şeklinde gelişen, homojen bir araziye varsayan ve temelde tarımsal üretime odaklanan modelde, ulaşım maliyetleri ve iş gücü gereksinimlerine göre farklı ürünler yetiştirilmekte ve bunlar merkeze taşınmaktadır. Model o dönem için tarım arazilerinin kullanımını, şehirlerin ve firmaların fiyatlar ve mekandaki dağılıma etkisini, toprak kiralalarını ve marjinal rantla ilişkisini açıklamaktadır. Von Thünen'in mekânsal analizi, ekonomik coğrafya ve bölgesel iktisat çalışmalarında çok önemli bir temel oluşturmuştur. Model, zamanla genişletilmiş ve modern mekânsal analiz araçlarıyla güncellenmiştir (da Silva, 2004, s. 16; Parr, 2015, s. 161-162, 174; Yavan, 2006, s. 91).

1900'lerin başında Viyana Okulu ve çevresinde gelişen mantıksal pozitivizm yaklaşımı yukarıda ifade edilen Von Thünen'in matematiksel mezan modelinden feyz alan ekonomik coğrafyada Alman lokasyon geleneği olarak adlandırılacak olan perspektifin gelişmesine ön ayak olmuştur. Lokasyon yaklaşımı, kentsel arazi kullanımı ve endüstriyel faaliyetlerin yer seçimin uyarladığı Thünen'in tarımsal modelini temel almış, o güne kadar coğrafyada geçerli olan betimleyici bölgesel geleneğin karşısına erken pozitivist araçlarla çıkmış bu anlamda, metodolojik açıdan bir kırılma noktası olmuştur (Kaygalak, 2020, s. 63; Yavan, 2005, 2006, 2007).

Sanayi devrimi sonrasında ilk kuşak ekonomik coğrafyacıların (Von Thünen, Alfred Weber, Walter Christaller ve Alfred Lösch) sanayinin kuruluş yeri, arazi kullanımı ve kentsel yerleşmelerin dağılım farklılıklarını açıklamak üzere geliştirdiği teoriler bütünü olarak Alman lokasyon geleneği (Eser, 2011, s. 197; Yavan, 2006, s. 91-92), hammadde ve ulaşım maliyetleri, kâr maksimizasyonu ve işgücü ücretleri ile yığılma ekonomilerinin ortaya çıkması ekseninde firmaların yer seçimi gibi hususlara

odaklanarak, matematiksel modeller ve örneğin “firmaların homojen bir alanda, pazarlara ve üretim kaynaklarına olan ağırlıklı öklidyen mesafeyi minimize eden noktayı seçmesini önermek” gibi geometrik çözümler sunmaktadır (da Silva, 2004, s. 23, 41-42).

Alfred Weber'in 1909 yılında geliştirdiği “*Endüstriyel Lokasyon Teorisi*”, sanayi firmalarının en uygun kuruluş yerini hangi faktörlere göre seçeceğini analiz eden temel bir yaklaşımdır (Yavan, 2006, s. 91). Weber'in modeli, firmaların en düşük maliyetli lokasyonu bulmasını hedefler ve bu nedenle yer seçiminin maliyetin minimum olduğu lokasyonda olacağını öngörür (Yavan, 2006, s. 93). Weber'in modeli temelde hammaddelerin ağırlık kazanma ve kaybetme derecesine göre ulaşım maliyetlerini esas alarak firmaların lokasyon seçimlerini ya hammaddenin çıktığı yerde ya da tüketimin olduğu pazarda yapacağını kabul eder (Yavan, 2006, s. 95-98). Bu durumun tek istisnası daha ucuz emeğin bulunmasıdır ki Weber bu durumda firmaların yer seçimini en az maliyetli ulaşım noktasından en düşük maliyetli emek noktasına kaydırabileceğini belirtmektedir (Yavan, 2006, s. 99). Son olarak Weber, yığılma ekonomileri değişkenini işe katarak tıpkı ucuz emek gibi firmaların diğer firmalarla biraraya gelmesinden doğan dışsallıklar sayesinde elde edilecek maliyet avantajı nedeniyle firmaların kuruluş yerini değiştirebileceğini ortaya koymuştur (Yavan, 2006, s. 99-100). Weber'in teorisi, sanayi coğrafyası ve bölgesel kalkınma çalışmalarında büyük etki yaratmış ve 20. yüzyıl boyunca tartışılmaya devam etmiştir. Günümüzde bile, endüstriyel yer seçimi analizlerinde referans alınan temel modellerden biridir (Yavan, 2006, s. 95 ve 101).

Bu dönemde Coğrafyacı Walter Christaller, 1933 yılında geliştirdiği, bir bölgedeki şehirlerin ve kasabaların mekânsal düzeninin nasıl şekillendiğini ve birbirleriyle olan ilişkilerini incelediği “*Merkezî Yerler Teorisi*”nde esasta merkezî yerlerin, ticaret, hizmetler ve üretimle ilgili fonksiyonları yerine getiren yerleşim alanları olduğunu ve bu yerleşimlerin dağılımının, coğrafi faktörler ve ulaşım ağları gibi

unsurlarla belirlendiğini savunmuştur (Yavan, 2006, s. 92 ve 106). Christaller’ın bahse konu “merkezi yer teorisi, temelde hizmet faaliyetlerine bağlı olarak şehirseller yerleşmelerin sayısını, büyüklüğünü ve dağılışı belirleyen kuralları açığa çıkarmaya çalışmaktadır” (Yavan, 2006, s. 106) ki bu haliyle yaklaşımı mekânsal ekonomi anlayışının ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Arıcıoğlu, 2013, s. 24-25; King, 1984, s. 62). Lösch ise mekânın ekonomik faaliyetlerdeki rolünü incelediği 1939 yılında yayımlanan *Ekonominin Mekânsal Düzeni* adlı eserinde Christaller’ın yaklaşımını geliştirerek pazar alanlarının esnek ve kâr maksimizasyonuna dayalı oluşumunu vurgulamış, farklı piyasa kalıpları ve kentsel-kırsal hiyerarşi arasındaki bağlantıları incelemiş ve bu yolla “firmaların pazarlama faktörünü ve satış gelirini esas alarak en yüksek kazançlı lokasyonu seçmeye çalıştıkları bir yaklaşım getirerek lokasyon teorisini talep yanlı kâr üzerine oturtmuştur” (Yavan, 2006, s. 102). Üretimdeki farklı ölçek ekonomileri ile malların, insanların ve bilginin hareketlilik maliyetleri arasındaki bir değiş tokuşun sonucu olarak ortaya çıkan mekânsal iktisat Lösch’den beri coğrafi ekonominin merkezinde yer almış, Lösch’ün çalışmaları, modern bölgesel ve mekânsal ekonomi modelleri için temel oluşturmuştur (Sheppard, 2017, s. 12-13; Thisse, 2011, s. 142, 149). Görüldüğü üzere Thünen, Christaller ve Lösch gibi ekonomik coğrafyacılar ve/veya bölgesel iktisatçılar ekonomik faaliyetleri mekânsal düzenini, ulaşım, ticaret, sanayi ve şehirleşme gibi faktörler üzerinden analiz etmiş, özellikle şehirleşme, merkezî yerler, yer seçimi, arazi kullanımı, ulaşım ağları ve bölgesel ekonomi gibi alanlara odaklanarak, coğrafyanın ekonomiye olan etkisini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda mekânsal iktisadın temellerini atmış ve coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemişlerdir.

Coğrafyada kantitatif devrimin meydana geldiği bir dönemde lokasyon teorileri ve Christaller’ın Merkezi Yerler Teorisi gibi ortak ataların varlığı ve matematiksel modellemeler, istatistiksel yöntemler ve pozitivist paradigmanın ortaklığı coğrafya ve

iktisadı birbirlerine yaklaştırmıştır (Yavan, 2007, s. 116). “Mekân-lokasyon-bölge üçlüsüne” yönelik ortak bir ilgiyi paylaşan bilim insanlarınca, coğrafya, şehir ve bölge planlama ve iktisat disiplinlerini bir araya getiren ve bunu neoklasik iktisat ile pozitivist paradigma bağlamından kalkınarak ve bilimsel yöntemle (*scientific method*) gerçekleştiren bir disiplin olan Bölge Bilimi, 1950-1960’lı yıllarda iktisatın mekâna yönelimde başat rolü üstlenmiştir (Yavan, 2007, s. 109-110). Mekânsal ekonomi ve bölgesel analizleri değinildiği üzere disiplinlerarası bir çerçevede birleştiren Bölge Biliminin (*regional science*) kurucusu olarak kabul edilen Walter Isard, bu kapsamda sanayi yerleşimi, bölgesel kalkınma, mekânsal modelleme ve girdi-çıkı analizleri üzerine çalışmalar yapmış, matematiksel modeller ve mekânsal analiz teknikleri geliştirmiştir (Yavan, 2006, s. 5; Isard, 1956; Arıcıoğlu, 2013, s. 28-30; Thisse, 2011, s. 162). Isard özellikle 1956 yılında yayınlanan *Location and Space-Economy (Lokasyon ve Mekân Ekonomisi)* isimli eserinde sanayi yerleşimi, pazar alanları, arazi kullanımı, ticaret ve şehir yapısı gibi konuları mekânsal iktisat perspektifinden ele almış, bu kitapta ekonomik faaliyetlerin neden belirli bölgelerde yoğunlaştığını ve mekânsal organizasyonun ekonomi üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmıştır (Isard, 1956). Bu anlamda Isard sadece Bölge Biliminin kurucusu değil aynı zamanda modern bölgesel/mekânsal iktisat alanının da kurucusu olup (Yavan, 2006, s. 5) yaptığı öncü çalışmalarla “mekân ekonomisinin” teorik temellerini inşa etmiştir (Yavan, 2006, s. 108; Yavan, 2007). Coğrafyada da Bölge Bilimle kesişme ve ortaklaşma motivasyonu coğrafyanın kantitatif devrimle birlikte metodolojisini değiştirme ve esasta da teorileşme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Burada oldukça önemli bir hususun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Yukarıda ifade edilen süreç, Bölge Bilimin gelişmesi ve iktisatta ve (ekonomik) coğrafyada bölgeye (daha doğrusu bölgesel kalkınmaya) yönelim, 1960’lar konjonktüründe ulusal ekonomiler ve kalkınma programları ile birebir ilişkili olup, bölgesel politikalara yönelik mekânsal verinin nesnel ve nicel

yöntemlerle toplanması, analizi, bölgesel planlama çalışmalarının yapılması ve ulusal ekonomik politikaların söz konusu çerçevede gerçekleştirilmesi odağında işlemektedir (Kaygalak, 2020, s. 67, 69).

Neoklasik yaklaşıma sahip Bölge Bilim 1970'lere kadar altın çağını yaşamış, 1970'ler gündeminde ise özellikle David Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir* (1973) isimli eserinin etkisiyle ve kantitatif pozitivist paradigmaya yönelen felsefi ve ideolojik içerimli eleştiriler sonrası coğrafya bilimi içinde mevcut Bölge Bilimi anlayışı derinden sarsılmıştır (Yavan, 2007, s. 117). Bölge Bilimin en önemli müttefiki olan coğrafya içindeki bu krizi ve düşüşü 1980'ler ve hatta 1990'lar boyunca da devam etmiştir (Yavan, 2007, s. 114). Öte yandan Bölge Bilimin diğer en önemli müttefiki olan iktisatla olan ilişkisi de iktisatın ekonomik coğrafyayla olan yakın ilişkisinin nedeniyle etkisiyle 1980'lerde durgunlaşmış ve bu durum ünlü Nobel ödüllü iktisatçı Paul Krugman'ın 1991 yılında (ekonomik) coğrafyayı yeniden keşfetmesi üzerine yazdığı *Geography and Trade* (Coğrafya ve Ticaret) adlı kitabında ortaya koyduğu “yeni ekonomik coğrafya” yaklaşımına kadar da sürmüştür (Yavan, 2007, s. 115). Nuri Yavan (2006, s. 4) *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi* adlı ekonomik coğrafya kitabında iktisatın coğrafya/meکانla olan ilişkisini şöyle tanımlamaktadır:

Şunu açıkça vurgulamak gerekir ki, iktisat içinde mekan/coğrafyaya olan ilgi her zaman düşük düzeyde kalmıştır. Başka bir ifade ile mekânsal ekonomi/bölgesel iktisat, iktisat disiplini içinde halen küçük bir yer işgal etmektedir. İşte 1990'larda ünlü ekonomist Paul Krugman ve arkadaşları (M. Fujita, A. J. Venables, D. Puga, J. F. Thisse ve G. Ottaviano gibi) tarafından başlatılan yeni ekonomik coğrafya (new economic geography) ya da coğrafi ekonomiler (geographical economics) akımı bu arayışın bir sonucu olarak görülmektedir (Yavan, 2006, s. 2).

Dolayısıyla İktisatta 1970 sonrası düşüşe geçen lokasyon, bölge ve mekana olan ilgi, 1990'larda Krugman'ın coğrafyayı (mekanı) yeniden keşfetmesi ile tekrar canlanmıştır ki, Yavan (2007, s. 115) İktisatın mekanı yeniden gündemine alması ve

iktisat teorisine güçlü şekilde entegre etme girişimini “yeni Bölge Bilimi” olarak adlandırdıktan sonra bu yeni girişimin “Isard’ın rüyasının ve geleneğinin bir devamı olduğunu belirtmektedir”.

2.4.4.3. Yeni ekonomik coğrafya ile İktisatın mekânı yeniden keşfetmesi

1990’lı yıllar ekonomik coğrafyanın yükseldiği ve iktisatta mekânın öne çıktığı yıllar olmuştur. Bu süreç 1980’lerin kültürelci açıklamaları ile de donanan mekânsallığın iktisadi kuramlara dahil olduğu, küreselleşme ile yerel ve bölgesel açıklamaların önem kazandığı, uluslararası kuruluşlarca mekân duyarlı politikaların geliştirildiği ve teşvik edildiği ve “yeni ekonomik coğrafya” alanının iktisatta bir alt disiplin olarak ortaya çıktığı, özetle iktisadın “yüzünü mekâna döndüğü” bir süreçtir (Yavan, 2007, s. 115; Kaygalak, 2020, s. 209). Bu anlamda Yeni Ekonomik Coğrafyanın en önemli ismi ve kurucusu Paul Krugman’ın şu düşünceleri oldukça fikir vericidir. Krugman’a göre ana akım iktisadın mekâna/coğrafyaya yönelmesinde “ekonomik faaliyetin ülke içindeki lokasyonunun başlı başına önemli bir konu oluşu”, “uluslararası ekonomi ile bölgesel ekonomiler arasındaki sınırların muğlaklaşması” ve “coğrafyanın entelektüel ve empirik bir laboratuvar özelliği sunması” gibi üç önemli husus bulunmaktadır (Yavan, 2006, s. 5; Kaygalak, 2020, s. 220). Kümelenme kuramının ünlü ismi Michael Porter da benzer bir noktaya işaret ederek, ekonomik coğrafyanın iktisat disipliniinde merkezi bir yerde görülmediğini, oysaki ekonomik coğrafyanın iktisadın temel bir parçası olması gerektiğini öne sürmektedir (Kaygalak, 2020, s. 218). Her önemli iktisatçı da mekânı, iktisadın merkezine çağırın farklı dolayımllarda da olsa eşzamanlı bir süreç işlemektedir.

Öncelikle genel bir perspektifle Krugman’ın, geleneksel mekânsal iktisat modellerinin mekânı ihmal etmesi, küreselleşmenin etkileri ile sanayi kümelenmelerinin dinamikleri, ulaşım maliyetleri ve teknolojik gelişmeler, artan getirilerin ve kümelenme

dinamiklerinin modellenememesi ve merkez-çevre modellerinin eksikliği gibi hususların etkisiyle (Ekinci ve Ersungur, 2013, s. 207-208; Kum, 2011, s. 236-238, 253) 1990’larda geliştirdiği “Yeni Ekonomik Coğrafya” yaklaşımı kapsamında, onun temel metinlerinden biri olan “*Increasing Returns and Economic Geography*” (Artan Getiriler ve Ekonomik Coğrafya) (Krugman, 1991a) isimli makalesinde özellikle sanayi kümelenmelerinin ve bölgesel ekonomik farklılıkların nedenlerini araştırmaya eğildiğini söylemek mümkündür. Paul Krugman ve Masahisa Fujita tarafından 2003 yılında kaleme alınan bir diğer önemli çalışma “*The New Economic Geography: Past Present and the Future*” (Yeni Ekonomik Coğrafya: Geçmiş, Bugün ve Gelecek) ise yeni ekonomik coğrafyanın teorik temellerini ve gelişimini ortaya koymakta, yaklaşımı derinleştirmektedir. Buna göre yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, geleneksel mekânsal iktisat ve Bölge Biliminden farklı olarak, artan getiriler, ölçek ekonomileri ve pazar büyüklüğü gibi faktörleri içeren genel denge modellerini kullanmakta olup, genel olarak ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını, sanayi kümelenmelerini ve bölgesel kalkınmayı açıklayan teorik bir çerçeve sunmaktadır (Fujita ve Krugman, 2003).

Konu detaylandırılırsa burada Krugman’ın mekânsal iktisat teorisinde “birinci doğa” (*first nature*) ve “ikinci doğa” (*second nature*) ayrımını ele alarak, ekonomik faaliyetlerin konumunun nasıl belirlendiğini açıkladığı yaklaşımına değinmekte fayda bulunmaktadır. Krugman’ın terminolojisinde “birinci doğa” olarak ifade edilen hususlar ekonomik faaliyetlerin konumunun faktör bolluğu modeline göre belirlendiği, üretim faktörlerinin coğrafi olarak eşitsiz dağılımı, ekonomik yoğunlaşmaya sebep olduğu, coğrafyanın ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımında oynadığı rol kadarıyla etkili olduğu durumdur (Krugman, 1991b). Örneğin Kuzey’de makine üretimi, Güney’de tekstil üretiminin uzmanlaşması coğrafi dağılımın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin konumu sadece dışsal faktörlere değil, aynı zamanda firmaların kararlarına bağlı olarak da şekillendiği ve ekonomik aktörlerin kendi kararları ve

etkileşimleri sonucu ortaya çıkan konumsal faktörleri ise ikinci doğa'dır ve Krugman'a göre üretimin konumu endojen bir değişken olmalıdır. Özetle, birinci doğa, üretim faktörlerinin coğrafi dağılımından kaynaklanan dışsal (*exogenous*) nedenler iken ikinci doğa firmaların ve ekonomik aktörlerin kararları sonucu ortaya çıkan içsel (*endogenous*) nedenler anlamındadır ve Krugman'a göre, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması için ikinci doğa faktörleri (endojen kararlar) gereklidir (Brakman, Garretsen ve Marrewijk, 2009, s. 55). Bu anlamda Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı ikinci doğa kavramı üzerinde yükselmiştir. Devamla, iktisadi faaliyetlerin mekânsal yığılması ve kentsel/bölgesel büyüme dinamiği ve yakınsama yaklaşımı olmak üzere iki ana eksenle ilerlemiş ve genel anlamda iktisadi faaliyetlerin neden belirli bölgelerde yığıldığı sorununu eksik rekabet koşullarında çözülmesi gereken temel uğraş alanı olmuştur. Bu anlamda Yeni ekonomik coğrafya bölgesel yığılmaların birincil kökenleri dışında ikincil kökenlerini de analize katması ve eksik rekabet, artan getiriler gibi teorik araçları kullanmasıyla bölgesel iktisadın mikroekonomik temellerini güçlendirmiştir (Özdemir ve Başkol, 2010, s. 129, 136).

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımına ve Krugman'a yönelik önemli eleştirilerin söz konusu olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Örneğin Ron Martin (1999) "*The New 'Geographical Turn' in Economics: Some Critical Reflections*" (*Ekonomide Yeni 'Coğrafi Dönüş': Bazı Eleştirel Düşünceler*) isimli makalesinde sanayilerin mekânsal yoğunlaşmasının ve bölgesel gelirlerin uzun vadeli yakınsamasının ekonomik teorilerde nasıl ele alındığını tartışmakta, bahse konu akımın aslında yeni olmadığını ve coğrafya ile doğrudan ilişkili olmadığını savunmaktadır. Ona göre mekânsal iktisat teorileri coğrafyanın gerçek dünyadaki dinamiklerini yeterince

yansıtmamakta ve bu nedenle coğrafyanın iktisatla entegrasyonunun daha da derinleştirilmesi gerekmektedir.¹⁰¹

Yeni Ekonomik Coğrafyaya çeşitli olumlu ve olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Olumsuz olarak Alman lokasyon geleneğinin ve Bölge Bilim yaklaşımının devamı olduğu bu anlamda çok da yeni bir şey söylemediği (i), mekânı modellemek adına indirgediği (ii), mekânı salt ekonomik içerimle alıp tarihselliğini ve toplumsal ilişkiselliğini teoriye dahi etme konusunda yetersiz olduğu (iii) gibi hususlarda yeni ekonomik coğrafya eleştirilmiştir. Diğer yandan tam da lokasyon teorilerinin ve Bölge Bilimin devamcısı olduğu için aynı izleğe sahip çıktığı ve güncellediği, mekanın modellenmesinin zaten iktisadi ve matematiksel olarak bir indirgeme gerektirdiği, Yeni Ekonomik Coğrafyanın ise bunu çoklu nedensellikleri denkleme dahil ederek en aza indirdiği ve devamında modelin girdilerinde mekâna ilişkin geleneksel ulaşım maliyetinin çok ötesinde bir formülasyona gidildiği, piyasa kusurları olarak modelin ve iktisadi açıklamanın dışında bırakılan mekânın konuya dahil edildiği gibi karışık görüşler de mevcuttur (Kaygalak, 2020, s. 234-247; Yavan, 2007, s. 115)

Toparlanacak olursa, Paul Krugman, Yeni Ekonomik Coğrafya teorisi ile iktisatta mekânın önemini yeniden gündeme getiren önemli bir iktisatçı olarak kabul edilmekte olup, yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı iktisatta mekânsal dönüşün önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Yavan, 2007; Kaygalak, 2020; Arıcıoğlu, 2013, s. 40; Thisse, 2011, s. 142).

¹⁰¹ Tüm bu eleştirilere rağmen, 2000'li yıllarda iktisat ile coğrafya arasındaki ilişkinin daha da artırılmasına yönelik çeşitli girişimler yapılmıştır. Bu bağlamda iki disiplin arasındaki etkileşimin güçlendirilmesine yönelik atılan en önemli adımlardan biri 2001 yılında *Journal of Economic Geography* dergisinin kurulmasıdır (Yavan, 2007, s. 115; Kaygalak, 2020, S. 204). İki disiplinin ortaklaşa edit ettiği bu ünlü ekonomik coğrafya dergisi, her iki disiplin içinde de çok kısa sürede büyük bir başarı yakalamış, coğrafyacılarla iktisatçıları ortak bir zeminde buluşturmuş olup 2000'ler ve 2010'lardaki iktisattaki mekânsal dönüşün en önemli temsilcisi olarak görülmelidir.

3. YÖNTEM

Tez çalışmasının hangi sorunsal/sorunsallardan hareket ettiği, bahse konu sorunsalların cevaplandırılması ve geçerli argümanlarca açıklanmasında nasıl bir araştırma yönteminin izlendiği bu bölümün konusudur. İşbu bölüm araştırmanın soruları, araştırmanın benimsediği yaklaşım/yaklaşımlar, araştırmanın tasarımı (verilerin nasıl, neden ve ne amaçla toplanacağı ve neyin veri olarak kabul edilip edilmeyeceği) gibi yönlerden kendi içinde tutarlı, araştırmanın bir sistem olarak inşasında amaçlandığı gibi hususlar bakımından ise bütüncül olarak inşa edilmeye çalışılmıştır.

3.1. Mekânsal Dönüş Literatürünün Araştırma Yöntemi ve Tasarımı Bakımından Değerlendirilmesi

Bu bölümde mekânsal dönüşün literatürde tuttuğu yer çeşitli veri kaynaklarına, veri toplama yöntemlerine ve verinin ne olduğu kabulüne göre irdelenmektedir. Bahse konu husus yöntemsel bir literatür değerlendirmesi olarak görülebilir. Kuramsal olarak literatür analizi, araştırma alanının, probleminin tespiti, araştırma sorularının gelişimi ve nihayetinde çalışmanın gerekliliğinin sağlanmasında temel bir başvuru kaynağı olarak, adeta çalışmanın kaderini tayin edici muhtevasıyla tez çalışmasının hangi zemine oturacağı, hangi damarlarda ilerleyeceği/ilerlemeyeceği gibi kökensel unsurların başında gelmektedir. Dolayısıyla mekânsal dönüş temalı, yani bizzat mekânsal dönüşün empirik uygulamalarını ya da icracı yönünü ortaya koymada anlamlı bulunan çalışmalar bu bölümde ele alınmıştır.

Mekânsal dönüşü dair literatürün empirik-sistematiik analizinin esas önemli ayağı bu minvalde yapılan çalışmaların yöntem ve analiz içerimine göre değerlendirilmesidir. Tez çalışmasının bu bölümünde salt kuramsal tartışmadan ayrılan,

belirli bir yöntem ya da araştırma desenine göre veri toplayan, bulgulara ulaşan çalışmaların değerlendirmesi sistematik-empirik değerlendirmenin esasını oluşturmaktadır. Söz konusu empirik çalışmalara ulaşmak ve değerlendirmesini yapabilmek için bu bölümde de “Web of Science” veri tabanından faydalanılmıştır. Bu kapsamda “*spatial turn*” içerimli bir tarama (“başlık/title” ve “anahtar kelimeler/keywords” analiz birimleri olarak seçilerek) yapılmış, Kasım 2024 tarihi itibarıyla 39 adet empirik makaleye ulaşılmıştır. Gerçeklikte var olan, “kanıtlar” arayan empirik çalışmalar mekânsal dönüşün sahada nasıl çalışıldığına dair en somut veriyi sunarken, teorik-kuramsal kapsamın işlemselleştirilmesinde nasıl bir yol, yordam izlendiği konusunda da açılım sağlamaktadır. Bahse konu hususlar aşağıda Tablo 3.1’de ifade edilmektedir:

Tablo 3.1 Araştırma yöntemi, tasarımı ve veri toplama biçimlerine göre mekânsal dönüş literatürünün değerlendirmesi

Çalışma	Yaklaşım/Analiz							Veri Toplama Türü		
	Nitel				Nicel			Nitel		Nicel
	Etnografik Yaklaşım	Vaka Analizi	Tarihsel Analiz	Anlatı Analizi	Bibliyometrik Analiz	İstatistiksel Analiz	Betimsel Analiz	Görüşme	Gözlem	Belge
Cinnamon ve Schuurman, 2013		+						+		
Harrison vd. 2012		+	+					+	+	+
Rembold ve Carrier, 2011			+							+
Sun vd. 2016						+	+		+	
Borutta ve Gekas, 2012; Dustagheer, 2013; Classen, 2016; Cooper, 2008; El-Hibri, 2017; Garb, 2014; Grgas, 2016; Grigore, 2017; Grosvenor, 2009; Kurikka, 2019; Nagornaia, 2023; Palma, 2024; Reznicek, 2018; Wodzinski, 2018		+	+							+
Blaschke vd. 2018			+			+				+

Larson, 2009; Nöth, 2015; Walsh, 2024		+								+
Di Fiore, 2016	+		+						+	+
Manchester ve Bragg, 2013		+							+	
Unamuno, 2017		+					+			+
Majsova, 2014		+						+	+	+
Boege ve Hunt, 2020; Grant, 2005; Radermacher, 2021		+	+						+	+
Bátora, 2020		+	+					+	+	+
Eynaud vd. 2018	+	+							+	
Mendes, 2021		+							+	+
Qin, 2014; Almila, 2021			+						+	+
Rutkowski ve Williams, 2019	+								+	
St. Martin, 2008						+		+		+
Zhurauliova, 2020			+							+
Saravia, 2024				+	+					+
Liu ve Fan, 2023	+							+	+	

Kaynak: Web of Science veri tabanından faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Öncelikle yukarıda yer alan tabloda literatürün nasıl sistematize edildiği üzerinde durulursa, ilk olarak tablonun üst kısmında yer alan araştırma metodolojisine dair teorik arka plan ile şekillenen bölümden söz etmekte fayda bulunmaktadır. Çalışmaların benimsediği araştırma yaklaşımı nicel, nitel veya karma araştırma tasarımlarından hangisini tercih ettiği ile ilişkili olup, tasarımın içeriğine ve yaklaşımın sınırlarına göre belirlenmektedir. Ancak tüm bu süreç elbette ki çalışmanın araştırma soruları ve bu soruların cevaplarına hangi yollardan, hangi araçlarla ulaşılabileceği ile ilgili olup, deterministik bir ilişki yerine karşılıklı gelişen/ilerleyen bir bağlamı koştulamaktadır. Devamla, tablodaki başlıklar teorik ve kuramsal olarak literatüre başvurmayı gerektirmekle birlikte, mekânsal dönüş literatürünün empirik yönden sorgulanması da tablonun belirmesinde başat roldedir.

Bu kapsamda mekânsal dönüşle dair çalışmalar özelinde nitel araştırma tasarımını etnografik yaklaşım, vaka analizi, tarihsel analiz ve anlatı analizi olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkündür. Etnografik yaklaşımda “bir kültürü ve yaşam

biçimini bu bakışı paylaşımlar açısından betimlemek ve kavramak” amacından hareketle davranışlara yüklenen anlamlar, tavır, hareket ve sözel ifadelerin yorumlanması gibi hususlar içermektedir (Punch, 2011, s.150-151). Araştırmacı bu amaçla gözlem, görüşme gibi veri toplama teknikleri kullanarak, incelemeye dahil kültüre, ortama katılarak onun bir parçası olmaya çalışmaktadır (Kaya, 2014, s. 275). Vaka analizi (örnek olay çalışması), belirli bir vakanın/olayın derinlemesine analizine odaklanmaktadır. Temel amacı genelleme olmayan bu analiz, vakayı/olayı kendi ölçeğinde, içsel nedensellikleri ile anlamaya, açıklamaya çalışmaktadır (Kaya, 2014, s. 276-277). Keith Punch (2011), genelleme konusunda araştırmacıları uyarmakta bunun çalışmanın bütünlük arayışını yadsımadığını, vakadan kastedilenin sınırlılıkları olan bir oluş olduğunu ve “ulus, topluluk, grup, karar, politika, süreç, durum” gibi hususlar anlamına gelebileceğini belirtmektedir (s. 144-146). Tarihsel analiz ise çoğunlukla ikincil veri kaynaklarından beslenilerek olayların tarihselliği yönünden irdelendiği (Kaya, 2014, s.277), anlatı analizi insanların kendi yaşamlarını deneyimleme süreçlerini kendi ifadeleriyle nasıl anlamlandırdıklarını irdelemeye dönük bir analizdir (Büyüköztürk vd. 2013, s. 261-264). Mekânsal dönüşe dair empirik literatürün yukarıda ifade edilen araştırma yaklaşımlarında gerçekleştiği görülmektedir.

Nicel araştırma tasarımı olarak ise çalışmaların çeşitli verileri (atıf, yayın, anahtar kelime gibi) kullanarak belli bir alandaki eğilimleri, etkileri, kalıpları belirlemek üzere kullanılan bibliyometrik analiz (Passas, 2024, s. 1014-1015; Yavan, 2019), değişken olarak temsil edilen araştırma verilerinin betimsel olmayan çıkarımsal istatistiksel yöntemlerle analizi anlamına gelen istatistiksel analiz ve grafik, şekil, tablo ve haritaların analizi olarak betimsel analiz (Yavan, 2014b, s. 184) şeklindeki analizlerden faydalandığı tespit edilmiştir. Mekânsal dönüşe dair çalışmalarda kullanılan veri toplama türleri ise gözlem, görüşme ve belge edinimi olarak ifade edilebilir. Nitel araştırmalarda kullanıldığı şekliyle gözlem insan davranışları ve

hareketlerinin incelenmesi, görüşme sözlü iletişim yoluyla bir araştırma konusu, sorusu hakkında derinlemesine bilgi edinilmesi ve belge toplanması ve edinilmesi ise ikincil veriler olarak (tablo, grafik, harita gibi nicel ya da resim, biyografi, hikâye, mektup gibi nitel) ifade edilebilir (Büyüköztürk vd. 2013, s. 140, 150; Kaya, 2014, s. 294; Neuman, 2013, s. 569, 585; Yavan, 2014c, s. 235).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde mekânsal dönüş ilişkisi, mekânsal dönüşü arka planına alan çalışmaların çoğunlukla nitel araştırma tasarımı ile gerçekleştirildiği ve bu çalışmalarda ise vaka analizi ile tarihsel analizi birleştiren, veri olarak ise belgelerden faydalanan çalışmaların sayıca fazla olduğu görülmektedir. Verilerin ise gözlem ve görüşmelerden elde edildiği, görüşmelerin daha yaygın olarak tercih edildiği, nitel anlamda etnografik yaklaşımla da çalışmaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak nicel araştırma tasarımı bağlamında istatistiksel analize başvurulduğu, karma yöntemlerin ise mümkün olmakla birlikte tercih edilmediği tespit edilmiştir. Toparlanırsa belge/döküman analizleri ile gerçekleşen tarihsel-vaka analizlerinin bilgi ve belgelerin, araştırma “nesnelerinin” temsili üzerinden gerçekleşen çalışmalar olduğunu, etnometodolojik yaklaşımın da yine tali olmakla birlikte doğrudan katılımcılık noktasında önemli bir seçenek olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

3.2. Araştırmanın Tasarımı

3.2.1. Yaklaşım-Tercihler

Sosyal bilimlerde mekânın yerini konu edinen çalışma, genel bir ifadeyle mekân kavramının nasıl değiştiğini, ne şekilde açmlandığını irdeleme, bu arayışta ise hangi etkenlerin öne çıktığını ve bahse konu etkenlerin öne çıkma koşullarını tespit etme uğraşındadır. Söz konusu süreç mekân/coğrafyanın kavramsal-kuramsal içeriği ile hemhal olmayı gerektirdiği kadar toplum, zaman/tarih, vb. ile veçhelenen boyutlarını,

an'larını ve bizzat kendi gövdesindeki değişim/dönüşümü yakalama noktasında da bir *alan* gerektirmekte olup, bahse konu kapsam ise bunların tümüne birden etkiyecek ve yine bunların tümüne dair olabilme kapasitesine haiz bir perspektif gereksindirmektedir. Perspektif ilgili meta kavramlara yaklaşımdan başlamak üzere tez çalışmasının veri toplama süreçlerine ve devamında bulguların irdelenmesine değin sirayet etmektedir. Devamla, hem araştırmacının tez çalışmasındaki yönelim, arayış, uygulayışlarında hem de tez çalışmasının kurgusu ve teorik donatılarının işlemselleştirilmesinde geçerli olmaktadır.

Yapılan çalışmalar, incelenen metinler ve konunun bizatihi kendine has teorik derinliği ve hacmi, yazar yönünden mekânsal dönüş konusunun nasıl çalışılabileceğine dair öncesinde nasıl çalışıldığından da hareketle çeşitli arayışları gündeme getirmiştir. Literatürdeki açık ve konunun dünyayı anlamaya dair yeni kavrayışlara işaret etmesi gibi daha kökensel arayışlar çalışmayı empirik yönden ve kuram-yoğun perspektifle çalışma yönünde bir kararı ortaya çıkarmıştır. Devamla, teorik alanın inşasında bu çeşit çalışmalarda sıklıkla rastlanılan kavramsal yığılma (i), kaba-mekanik sıralama (ii) ve konunun rutin ve tekrarcı (iii) ele alışları noktasında tez çalışması ilkinde karşı uyanık olma, ikincisini reddetme, üçüncüsünü ise ilişkisel ve olumsal ataklarla aşma eğilimi gözetilmiştir. Diğer yandan çalışma merkezsiz ve konumsuz bir araştırma alanı sunmamaktadır. Aksine kimi odakların ve faillerin öne çıktığı, kimi *habitus*ların ilgiyi üzerine çektiği, hiyerarşik olmayan basamaklar ve eğilimlerin yer aldığı bir *ortamda* mümkün olmakta ve böyle bir *ortamı* inşa etmektedir.

Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere literatür incelendiğinde mekânsal dönüşün bir örneği olarak gerçekleştirilen ya da doğrudan ilgili disiplinin mekanla (coğrafyanın da diğer alanlarla) ilişkilendirilmesi noktasında kuramın kendine odaklanan teori-yoğun çalışmaların nitel tekniklerle ele alındığı görülmektedir. Tez çalışması açısından da önemli olan pratikte konuyu sorgulayan çalışmalar ise sıklıkla nitel kısmen

de karma yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. İşbu çalışmada da araştırmanın oturduğu kuramsal zemin, temel analitik soruları, araştırmanın amacı gibi hususlar ve literatürde konunun çalışılma desenleri ve yöntemleri incelendiğinde nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Nitel araştırma yönteminin altında pek çok araştırma deseninden bahsetmek mümkündür. Bir sonraki bölümün konusu olan araştırmanın planlanmasında çalışma kapsamında coğrafya/mekân konularında çalışan ve akademik coğrafyacı olmayan faillerin çalışma grubu olarak seçimi, genel olarak “fail” kabulü ve seçimi, bu kişilerin bilgisine ulaşmada kendi pratikleri üzerine düşüncelerini sağlama ve kendilerini/toplumu/coğrafyaya yönelik analizleri yoluyla konuya ilişkin algılarını belirleme, bu algıyı önemseme, sorulan sorular ve sondalar aracılığıyla kişinin dahil olduğu varsayılan ağ, yapı gibi bütünlükleri göz önünde tutma ve görüşmecileri bu ilişkiselliğe çağırma gibi hususların hepsi kimi kabullerin, konumların ve perspektiflerin *araçlarıdır*. Bununla birlikte çalışma belli bir tanımdan kaçınmakta olup, *amacına göre araç* pratikliğini önemserken bunu toplumsal asimetrilerin, hakikatlerin, ilişkilerin farkındalığıyla, düşünsel referansların anlamlılığıyla değerlendirmektedir. Buradan hareketle çalışmanın araştırma deseni toplumsal yapı ile eylemi etkileşimli alma, toplumsal faillerin toplumsal dışsallıklar ile olduğu kadar kendi içsel/özel etkinlikleriyle de eylemde bulunduğunu kabul etmektedir. Söz konusu ilişkisel tasavvur “ taraflar” arası bir etkileşimle mümkün olup, toplumsal süreçlerin etkileşimsel inşası anlamına gelmektedir. Bir sonraki bölümde detaylandırılmak üzere faillerin kendi eylemleri, pratikleri kendilikleriyle olduğu kadar toplumsal ilişkiler hattında da alınmakta, mekanla ilişkilene süreçleri farkındalıklı eylem, bir çeşit praksis kavramı kapsamında görülmektedir. Devamla, kendilerine veya bilgi alanlarına, disiplinlerine, sosyal bilim alanına ya da genel olarak toplumsal-siyasal çevreye yönelik algıları, yine kendi konumsallıkları ve toplumsal konumsallıklarının buluşmasında üretildiği

kabulüyle hem fenomenolojik bir içeriği hem de tarihsel materyalist bir bağlamı buluşturmaktadır¹⁰². Çalışmanın yöntem bölümü tam da bu iki bağlamın kesişiminde yer seçmekte olup, söz konusu karşılaşma yöntem bölümünün her adımına rengini vermekte ve içeriğini beslemektedir.

3.2.2. Araştırmanın Mantığı ve Organizasyonu

Çalışmanın yöntemi, çalışmanın “Giriş” bölümünde, “Tezin Yapısı” alt bölümünde ifade edilen düşünsel zeminle bağlantılı olup, bu zeminden beslenmekte, kendi özgüllüğünde bahse konu alanı temsil etme ve geri besleme gayreti içermektedir. Bu anlamda tez çalışmasına hakim yaklaşım ve görüşler yöntem bölümünde bölümün kendine has şekilde gerçekleşmekte, bu anlamda araştırmanın konusu, soruları, amaçları ve seçilen yöntem ve yöntem alt alanları birliktelik göstermektedir. Araştırmanın kuramla örülen ve saha ile dolayımlanan temel soruları her ne kadar çalışmanın merkezinde olsa da başlangıç noktası ya da diğer etmenlerin kontrol edicisi değildir. Diğer etmenlerle birbirleri arasındaki ilişkiye göre çok daha ilksel ve doğrudan bir ilişki içindedir. Bu durum Joseph Maxwell’in (2022) bahsetmiş olduğu araştırma sorularının bağlamı ve konumuna dair tespitlerle de örtüşmekte olup (s. 4, 73), onun araştırmanın yönteminin araştırma sorularının cevaplanmasında bir araç olduğu, yöntemin araştırma

¹⁰² Bu noktada Herbert Marcuse’un 1928 yılında yazdığı ve 1969 yılında yayımlanan *Contributions to a Phenomenology of Historical Materialism (Tarihsel Materyalizmin Fenomenolojisine Katkı)* isimli metninde açıldığı haliyle Fenomenolojik Marksizm (*Phenomenological Marxism*) yaklaşımı çalışma için yol gösterici olmuştur. Marcuse’un (1969) analiz ettiği şekilde Marksist bağlamda tarihsel materyalizm toplumun doğal ve ekonomik temelini somut maddi koşullarla gelişen ve bir kez meydana geldikten sonra idealleştirilmeyen “olgusal” bir yerde konumlanmaktadır (s. 19). Fenomenolojinin katkısı ise “şeylerin kendilerini açığa çıkarması” yetisi ile nesnelerin kendilerini gerçekleştirmelerine imkân verme, insan varoluşunu ve eylemliğini buradan doğru anlamlandırmaya çalışmasıdır. Bu iki yaklaşım insan varoluşunun tarihsel koşulları, maddi/somut durum dikkate alındığında, fenomenolojik yaklaşım tarihsel materyalizmin somut ve tarihsel merceği ile baktığında anlamlı bir zeminden bahsetmek mümkün hale gelmektedir (s.21). Burada temelde ifade edilen düşünce Marksizmin “denklemin öznel tarafını ihmal eden” faili ve bilincini yadsıyan ya da azımsayan yanı ile fenomenolojinin “zamansız ve toplumsuz” yanının diyalektik bir ilişki ile törpülenmesidir (Wolin, 2005, s. xvii). Marcuse’un 1920’li yıllarda yayımlanan mezkur metni açısından şu önemli notu eklemekte fayda bulunmakta: Marcuse, somut tarihsel varoluşun tümleyeni olarak tarihsel bir “yaşayan/yaşam mekânı”ndan (*living space*) bahsetmektedir (1969, s.25): “Somut varoluş her zaman somut bir dünyada kazanılır ve somut bir dünya da somut bir varoluşla ilişkilidir... Varoluş her zaman belirli bir tarihsel durumda (mekânsal-zamansal bağlam- “*spatio-temporal context*”) somuttur.”

sorularının mekanik ya da mantıksal bir çevrimi olmadığı konusundaki temel önemdeki ihtarını da hatırlamakta fayda bulunmaktadır (s. 100).

İlk bölümde de ifade edilen “genel bir ifadeyle mekan kavramının nasıl değiştiğini, ne şekilde açmlandığını irdeleme, bu arayışta ise hangi etkenlerin öne çıktığını ve bahse konu etkenlerin öne çıkma koşullarını tespit etme uğraşı” tez çalışmasının kökensel bir arayışına gönderme yapmaktadır. Bahse konu arayış *anlama* yönelme, anlamın üretilmesi, *tüketilmesi*, sürdürülmesi, değişim/dönüşüme konu edilmesi gibi birçok sorgulamayı içermekte olup, anlam arayışı derinlikli bir kazı yapmayı talep etmektedir. Devamla anlamın bizatihi kendisinin yüklü bir kavram olduğu düşünülürse araştırma sürecinde bakış açıları, konumsallıklar gündeme gelmekte, çalışmanın seçtiği yöntem, araştırma deseni, veri toplama araçları, veri topladığı grup (*örneklem*), veri analizi ve en nihayetinde bulguların teori, teorinin bulgular ile tartışılması süreçlerinin tümüne etkimektedir. Dolayısıyla anlamın mevcut ve üretilen içerimini çalışmak, buna erişmenin özel yollarını bulmayı gerektirmektedir. Literatürden hareketle seçilen araştırma yöntemi ile adım adım her basamakta benimsenen konumun ufkunu, aranılan hususların örtük ya da açık izlerini, her adımın kendi iç tutarlılığı ve analizin tümüyle kurduğu bağın tümünü salt doğrusal olmayan bir sıralamada almak, bunu bir çeşit imgesel haritaya yerleştirmek faydalı görünmektedir.

Söz konusu imgesel/bilişsel harita tez çalışması kapsamında verinin nereden ve nasıl elde edileceği gibi temel önemdeki soruları ve hemen her adıma haiz “neden” sorusunu içermektedir. Nitel araştırma yöntemi ile yürütülen çalışma birbiriyle ilişkilenen iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki mekânsal dönüşün kuramsal-kavramsal bakımdan sorgulamasına ve sistematize edilmesine odaklanmakta olup, ikinci bölüm ise çalışmanın empirik boyutunu oluşturmaktadır.

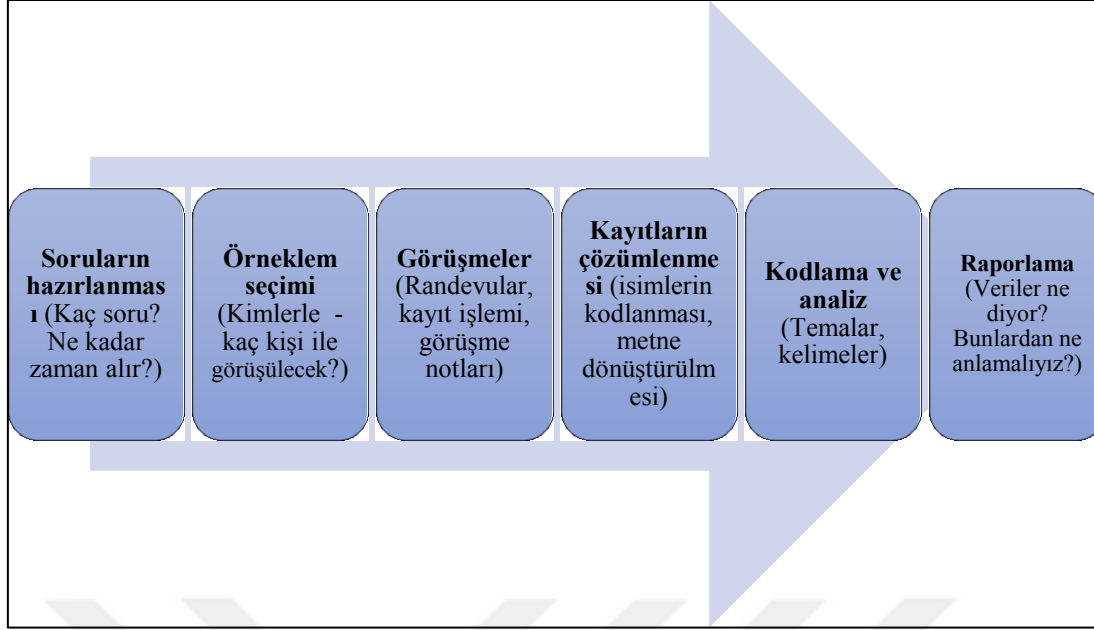
Araştırmanın veri kaynağı mekânsal dönüşün gerçekleşmesindeki başat figürler ya da daha sıklıkla olacak şekilde sosyal bilim alanında mekâna yönelen faillerdir.

Burada faillerin kişisel ve konjonktürel *bulunuşları* onların konuya yönelik algılarını oluşturmakta olup, söz konusu algıya erişmek üzere doğrudan kişilerin kendisine erişilerek, birincil verilerden gidilmekte (Kaya, 2014, s. 281), derinlemesine görüşme, mülakat ile söz konusu algı/algıları analiz edilmektedir. Punch'ın ifadesiyle “nitel araştırmada görüşme... İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur” (2011, s. 165-166). Dolayısıyla katılımcıların *belirli bir konuya* yönelik yoğunlaştırdıkları akademik ve entelektüel ilgileri ve çalışmalarını metinlerle ancak belli bir noktaya kadar takip edebilecekken mülakat yoluyla mekâna yönelme, mekânla çalışma motivasyonları doğrudan özdüşünsel ve içe dönük bir yerden, kendi anlatıları üzerinden elde edilebilir olmaktadır.

Katılımcıların belirlenmesi için çalışmanın amacı ve arayışına uygun bir katılımcı grubunun seçilmesine çalışılmış, ancak bu şekilde zengin bir verinin elde edileceği, belli ölçütlerin karşılanacağı kabul edilmiştir (Büyüköztürk vd. 2013, s.90). Dolayısıyla katılımcıların tespiti ve çalışmaya dahil **kasıtlı/amaçlı** bir seçimle mümkün olmuş, bu kasıt hem kendi alanının temsilini hem de mekan/meکانla çalışmanın *dönüş*’e haiz yönünün temsilini, temsil edebilme kabiliyetini gerektirmiştir. Faillerin bu süreci nasıl anlamlandırdıkları, çalışmalarında nereye koydukları, hangi ihtiyaca karşılık böylesi bir yakınlaşmaya girdikleri gibi birbiriyle ilişkili pek çok soru ile kişilerin konuya özel otobiyografik anlatılarına ulaşılması hedeflenmektedir.

Tez çalışması kapsamında görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve çalışma grubu seçiminde sürecinde aşağıda Şekil 3.1’de ifade edilen aşamalar tez çalışmasında gözetilen sürecin kapsamında yer almaktadır:

Şekil 3.1 Görüşme veri toplama ve analiz süreci

Kaynak: Kaya, 2014, s. 283

Mekânsal dönüşün konumlandırılması, anlamlandırılması ve sistematize edilmesine yönelik bir arayışın katılımcıların düşüncesi kadar pratiğine de odaklanmasını beklemek şaşırtıcı olmaz. Devamla iş bu sorgulamanın bizzat faillerin kendilerine *yaptırılması*, kendi pratiklerini kendilerinin kritik etmesi, dolayısıyla özdüşünümsel olarak teori-pratik ve yaşam arasındaki bağlantıları kurma biçimleri, girişimleri, ulaştıkları neticeler tez çalışmasının empirik kısmının yükseldiği zemindir. Bu düzlem şöyle tarif edilebilir: İlki katılımcının kendi çalışmalarına nereden baktığı, kendi gözlüğüyle yaptığı eleştirel okuma; ikincisi mekân/coğrafyayı teorik düzeyde nereye koyduğu, nasıl anlamlandırdığı ve nihayetinde esasında içiçe geçen bu iki alan arasında kurduğu bağlantı/ilişki. Birbiriyle çalışan bu üç boyut görüşmecilerle yapılan mülakatın sorularını, temalarını ve görüşmecilerden beklenen bilgi ve performansı tanımlamaktadır. Her ne kadar görüşmecilerin otobiyografik bilgileri ve değerlendirmeleri de çalışma için başat verilerden olsa da buradan hareketle bir anlatı analizine ya da farklı türde bir analize gidilmemiş olup, görüşme tekniği, görüşmeci tayini, görüşmeden beklenen verinin içeriği gibi hususlar düşünüldüğünde çalışmanın

bir nitel analiz modeli olan **içerik analizi** ile gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. İçerik analizi (Büyüköztürk vd. 2013), insanların eylemlerini ve anlam dünyalarını direkt olmayan yollarla sorgulamak, katılımcıların kullandığı kelimeleri, kavramları bir mesaj iletimi şeklinde kabul ederek bahse konu iletileri sistematik olarak analiz etme üzerine olan bir tekniktir (s. 240). Çok miktardaki ve yüklü bilginin düzenlenmesi ve anlaşılır hale gelmesi, bu bilgi havuzu ile baş etmeye yönelik sistematikleştirilmiş bir anlamsal-kavramsal katmanlaşmayı içermektedir. Statik olmayan kısmen hiyerarşik bir yapı ile yapılandırılan analiz birimleri (kelime, cümle, paragraf gibi), mantıksal bir kurguya göre inşa edilir (s. 241-242).

Devamında, kodlama çalışması şeklinde yapılan içerik analizinin temel mantığı irdelendiğinde yapılan analizin önce verilerin üretiminde bir anlamda yapısöküm¹⁰³ olduğu, sonrasında karşılaştırmalar ve soyutlamalarla çeşitli temaların ve örüntülerin elde edildiği, bu izlekte somuttan soyuta, basitten karmaşığa, özelden genele bir hat izlendiği görülmüştür. Diğer yandan genel bir ifadeyle neyin kod olarak kabul edileceği araştırmacının sahadan aldığı veri ile, neyin tema olarak kabul edileceği ise araştırmanın genel/kuramsal kabulleriyle ilgili görülmüş, bir çeşit ara medyum olan kategoriler ise her ikisinin de muhteva edildiği bir ara aşama olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışma kod-kategori-tema izleğinde hem makro ve mikro teorilerin kabullerine hem de alanın gömülü ve otantik bilgisine eşdeğerde yer vermiştir. Devamla, görüşmecilerden talep edenlere görüşme soruları iletilmiş; ancak zaten görüşme formlarında görüşme sorularına ve kapsamına dair detaylı bilgi verilmiştir. Dolayısıyla bir metnin analizi şeklinde olmayan ve orada o an bulunma ile sözlü mülakat şeklinde gelişen görüşmeler ifade edilen hususlardan ötürü hem bir hazırlıklı bilgiyi hem de *hazırlıksız*, konuşmanın

¹⁰³ Klaus Krippendorff, *Content Analysis (İçerik Analizi: Metodolojisine Giriş)* isimli çalışmasında nitel içerik analizinin köklerinin edebiyat teorisi, sosyal bilimlerde ve eleştirel bilimsel yaklaşımlarda olduğunu ve bu tarz bir muhtevanın yorumlayıcı olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Yazar içerik analizinin işbu paydaşlarca ortaklaşılana özelliklerinden bahsederken, analizin pozitivist sorgulama geleneklerine karşı çıkan “analitik, yapıbozumcu, özgürleştirici, eleştirel” perspektiflerce sahiplenildiğini eklemektedir (2004, s. 17).

kendisine has şimdinin bilgisini içermektedir. Böyle bakıldığında mülakat anı görüşülen kişilerin verili ve inşai bilgisini bir bütün olarak kapsamaktadır. Konuşmanın kaydı üzerinden yapılan analiz bu haliyle salt konuşma analizinin ya da metin analizinin dezavantajlarına yakalanmamakta, dilin, toplumsal insanın merkezi olmasa da önemli bir konumunda bulunduğunu savlayan eylemsel ve performatif tarafında kalabilmektedir.

3.2.3. Araştırmanın Gerçekleştirilmesi

3.2.3.1. Çalışma grubunun belirlenmesi (Örneklem)

Araştırma kapsamında görüşülecek kişilerin tespitinde aşağıdaki hususlar gözetilmiştir:

Sosyal bilimler alanında;

- i. Çalışmalarında mekânsal vurgu, mekân, mekânsal bağlam ihtiva eden,
- ii. Doğrudan mekânı öne çıkaran bir yaklaşımla yazdığını ifade eden,
- iii. Çalışmalarında mekânı edilgen almayıp, onu *işlemselleştirebilen*,
- iv. Mekânla ilgili çalışmalarda kendi alanında öne çıkmış ve belli bir yer edinmiş,
- v. Mekânla ilgili çalışmalarıyla araştırmanın temel kriterlerini sağlayan, henüz gerçekleştirdiği çalışmalarıyla yenilikçi bir bakış açısına sahip kişiler/faillerce ile görüşülmüştür.

3.2.3.2. Verilerin Toplanması (Görüşmeler)

Görüşmeci olarak belirlenen isimlerde asil ve yedek ayrımına gidilmiş, yaklaşık 45 kişilik bir havuz elde edilmiştir. Asil ya da anlamlı olarak kabul edilen kişilerle elektronik posta, telefon ve kısmen de sosyal medya aracılığıyla iletişim kurulan (EK-1) kişilerden geri bildirimde bulunan ve çalışmaya katılmayı kabul ettiğini belirten 19 kişi ile yüz yüze ve görüntülü toplantı programı şeklinde görüşmeler yapılmıştır (Tablo 3.2). Görüşmelerde görüşmecilerin bilgisi dahilinde hem online toplantı programının

transkripsiyon amaçlı eklentisi ile hem de mobil telefondan ses ve görüntü kaydı alınmıştır. Çift kayıt, görüşmelerin transkripsiyonunda teyit imkânı vermiş olup, tüm deşifreler her iki kayıtle eşzamanlı kontrol edilerek gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3.2. Görüşme yapılan katılımcılara ilişkin bilgiler

Sıra	Katılımcı Kodu	Akademik deneyim süresi (yıl)	Çalıştığı Disiplin	Mezun Olduğu Bölüm
1	K1	21	Sosyoloji	Sosyoloji
2	K2	19		İletişim
3	K3	21		Sosyoloji
4	K4	9		Sosyoloji
5	K5	27	Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi	Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi
6	K6	21		Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi
7	K7	22		Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi
8	K8	41		Fransız ve Roman Dil ve Edebiyatları
9	K9	30	Edebiyat	Alman Dili ve Edebiyatı
10	K10	22	Felsefe	Felsefe
11	K11	14	Uluslararası İlişkiler	İlahiyat
12	K12	28		Uluslararası İlişkiler
13	K13	24		Felsefe
14	K14	15		Bilişim Sistemleri ve Teknolojiler
15	K15	8	İletişim	İletişim
16	K16	34	İktisat	Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi
17	K17	46		Matematik
18	K18	31		İktisat
19	K19	37		İktisat

Araştırmacı görüşmelerde tez çalışması ile temel olarak neyi amaçladığını, hangi problemi sorunsallaştırdığını ve görüşmelerin hangi amaçla yapıldığını, tez çalışmasında görüşmeler ve bunların analizinin ne anlama geldiğini/geleceğini ifade etmiştir. Görüşme soruları 4 ana bölümden oluşan 12 adet soru şeklinde belirlenmiş (EK-1), sorular hem cevaplarda belli bir netliğin sağlanması hem de katılımcının kendini ifadesi ile derinlemesine bilgi vermesini sağlamak üzere yarı-yapılandırılmış (Büyüköztürk vd. 2013, s. 152) olarak formüle edilmiştir. Sorular sorulmadan önce sorunun bağlamı ve ilgili sorunun amacı, arayışı açıklanmış, detaylıca görüşmeciye aktarılmıştır.

3.2.3.3. Verilerin Analizi¹⁰⁴

Çalışmanın verileri yukarıda da ifade edildiği üzere katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde birincil veriler şeklinde elde edilmiş ve bu verilerin analizi için nitel içerik analizinden faydalanılmıştır¹⁰⁵. Adlandırma şekilleri değişse de temelde kod-kategori-tema izleğinde kurulan sistemde -önceki alt bölümle tekrara düşmeden ifade edilirse- tez çalışması nezdinde temelde araştırma soruları bağlamından ve kuramsal-teorik arka plan referansından hareketle temalar oluşturulmuştur. Bu iki ana nirengi noktası kaybedilmeden ancak esasta görüşmelerden elde edilen ve veri olarak kendini gösteren ya da bu şekilde tespit edilen edilen kavramlar-kelime grupları ise kodları oluşturmuştur. Elbette ki kodların bahse konu anlamlı içeriği yanında sürekliliği/devamlılığı ve temsiliyeti başlıca önemli etkidir. Kategoriler ise kodların altında birleşebileceği, kapsayıcı çatı elemanları olarak belirlenmiş olup, temaların somutlaştığı kodların ise bir üst aşamaya geçerek daha soyut bir yerde bütünleştiği hibrit basamaklardır. Yalnızca bu anlamda bir araçsallık değil aynı zamanda kendileri de başlı başına bir içerik sağlayıcı fakat aynı zamanda bir temsil ögesi ve işlemselleştirmenin sağlandığı arayüz gibi düşünülmüştür.

Kodlama yapılmadan önce kodlanacak metinler detaylıca okunmuş, irdelenmiş, kuramsal-kavramsal perspektiften hareketle notlar alınmış ve olası kodlar oluşturulmuş, ön kodlama pratikleri yapılmıştır. Burada süreç döngüsel işlemiş olası kodlar tekrar tekrar metinle karşılaştırılmış, teori ve pratik, araştırma soruları ve bulgu arasındaki bağlantı her defasında yeniden gözetilmiştir. Devamla kodlama sürecinde gözetilen ve

¹⁰⁴ Burada Maxwell'in (2022) değindiği bir araştırma hatası şeklinde de ifade edilebilecek olan kodlama analizini kullanan kimi çalışmaların, araştırmanın tümünü kodlamadan ibaretmiş gibi alması, kodlamanın analizin başlıca eylemi kabul edilmesi yönündeki eleştirisini hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Maxwell, kodlama çalışmalarında aslında notları okumak, süreci düşünmek-çalışmak, yapıyı ve bağlamsal ilişkileri kurmak, farklı yönlerden irdelemek gibi analize eşlik eden ya da kendisi de başlı başına analiz olan bir çok incelemenin de yapıldığını belirtmektedir (105).

¹⁰⁵ Kodlama çalışması ve kod sisteminin oluşturulmasına teorik ve pratik açıdan Johnny Saldana'nın *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı* (2023) isimli çalışması kodlamanın temel mantığı, çeşitli kod ve kod sistemleri hakkındaki detaylı örnekler ile araştırmacıya bakış açısı sağlamıştır.

temel olarak yol gösterici olan hususlar ise şunlardır (Saldana, 2023, s. 79-80): Kodlamanın ayırıcı değil birleştiricilik hedefli olması, kodlarının tekrar tekrar kullularak, metindeki örüntünün yakalanması, kodlamanın kategori ve temalarla ilişkisinin her aşamada göz önünde bulundurulması, verinin bütününe değil gerekli kısımlarının kodlanması ve onunda cümle cümle olabileceği gibi paragraflar şeklinde de olabileceğinin unutulmaması, kodların analitik notlarla ayrıştırılıp, tanımlanması, anlam karışıklığının bu sayede önüne geçilmesi.

Yukarıda yer alan ifadeler nitel içerik analizinde kodlama süreçlerinin çalışmada teorik bakımdan nasıl inşa edildiğini belirtmektedir. Buna göre araştırmada 5 tema, 17 kategori ve 64 birincil düzey kod ve 146 ikincil düzey kod (57 üçüncül düzey kod) belirlenmiş ve 19 görüşmeciden elde edilen metinler üzerinde çalışılarak 1745 adet kod ile kodlama yapılmıştır.

Kodlama çalışmasında 10 çeşit kod türü (Saldana, 2023) kullanılmıştır. Buna göre;

- (1) verinin detaylandırıldığı “alt- kodlama”,
 - (2) aynı verinin eşzamanlı olarak farklı kodlarla tanımlandığı “eş zamanlı kodlama”,
 - (3) doğrudan araştırma sorusu ekseninde belirlenen “yapısal kodlama”,
 - (4) katılımcının kendi ifadelerinden türetilen “*in vivo* kodlama”,
 - (5) yorum ve fikirlerle çıkarsanan “kavram kodlama”,
 - (6) katılımcının bakış açısı ve tutumunu içeren “değer kodlama”,
 - (7) katılımcının yorumlarını içeren “değerlendirme kodlama”,
 - (8) katılımcının hislerini taşıyan “duygu kodlama”
 - (9) katılımcının olayları açıklamaya dönük ifadelerini gösteren “nedensellik kodlama”
- ve

(10) eylemliklerdeki zamansal dinamiğe gönderme yapan “süreç kodlama” türleri ve kodlama yöntemleri tercih edilmiştir.

Söz konusu kodlama türlerinin;

- i. parçadan bütüne, bütünden parçaya, meta veriden yerelin bilgisine ve tersine hareketi kolaylaştıran ve bu ilişkiyi kapsayanları (1, 2, 3, 4, 5),
- ii. katılımcının otobiyografik bakışını da açığa çıkarıp genel sisteme dahil edebilecek olanları (4, 6, 7, 8, 9),
- iii. eş zamanlı olarak anlam inşasının farklı nedenselliklerini çoklu irdeleme imkanı verenleri (1, 2, 5, 9),
- iv. mekân-zamansal bağlamı mümkün kılanları (1,10) tercih edilmiştir.

Paragrafların, cümle ve kelimelerin metin içi ve dışı iletişimi, sürekli bir ilişki kurma ve ilişkiyi bozma, yeniden kurma şeklinde çizgisel olmayan bir izlekte ilerlemiş ve bu anlamda araştırmacının rolünü de önemli hale getirmiştir. Araştırmacının 19 görüşmeciden elde edilen nicel ve nitel anlamdaki yüklü veriyi karşısına alırken, veri ile düşünümsel buluşmayı sağlama ve aradaki mesafenin değişimini kontrol etme süreci kodlama aşamasında bilgisayar destekli analiz programı kullanımı ile kısmen kolaylaşmıştır. Bu durum sadece veriye ve analize hakim olma anlamında değil aynı zamanda çalışmanın geçerli ve güvenilir olması uğraşında da fayda sağlayıcı olmuştur. Bu kapsamda araştırmada bilimsel ve akademik çalışmalarda içerik analizi amaçlı kullanılan MaxQDA programı¹⁰⁶ (MaxQDA 24 Pro versiyonu) ile çalışılmıştır. Başlangıçta bir excel tablosu şeklinde hazırlanan kod sistemi, sonrasında direkt program üzerinden ilerleyerek ve her katılımcıya ait metin projeler şeklinde programa yüklenerek, program kapsamında betimsel analiz gerçekleştirilmiştir.

¹⁰⁶ Konuya yönelik detaylı bilgi için bkz. <https://www.maxqda.com/content-analysis>. (10.09.2024)

4. BULGULAR

Mekân ve coğrafya perspektifli yaklaşımların, sosyal bilimlerde giderek artan bir öneme sahip olduğu kabulüyle yola çıkan bu çalışma, mekânın ve coğrafyanın bireysel düşünce, üretim süreçleri ve akademik çalışmalar üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, mekân ve coğrafyanın çok boyutlu etkilerini anlamak üzere sosyoloji, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, edebiyat, felsefe ve iletişim gibi farklı disiplinlerden 19 akademisyenle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı ifadeleri ayrıntılı bir şekilde incelenerek içerik analizi gerçekleştirilmiş olup, analiz sonucunda, mekân ve coğrafya perspektifli çalışmaların farklı boyutlarını ele alan beş ana tema ve bu temalara bağlı alt kategoriler belirlenmiştir.

Birinci tema, "Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları" bireylerin öz yaşam öykülerinden akademik arayışlarına kadar çeşitli boyutları kapsamaktadır. Bu tema, mekân çalışmalarında bireysel deneyimlerin etkisini sorgulamak, ortaya çıkarmak üzere oluşturulmuştur. İkinci tema, "Mekâna İlişkin Kavramsal Konumlandırma" mekânın tanımlanması ve kavramsal bağlamda nasıl ele alındığını ortaya koymaktadır. Üçüncü tema, "Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti" mekân çalışmalarında disiplinler arası yaklaşımların önemine vurgu yapmaktadır. Dördüncü tema olan "Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif" tarihsel süreçte mekân kavrayışındaki değişimleri ele almakta ve mekânsal dönüşün Türkiye bağlamındaki etkilerini değerlendirmektedir. Son tema ise "Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu" başlığıyla, mevcut akademik çalışmaların değerlendirilmesini ve gelecekteki olası yönelimlere dair öngörülerini içermektedir.

Bu temalar, mekân ve coğrafya çalışmalarına yönelik disiplinler arası bakış açılarının yanı sıra, bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerin detaylı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımıştır. Çalışma, katılımcı ifadelerinden elde edilen derin ve

detaylı verileri kapsamlı bir şekilde analiz etme uğraşında olup, mekân çalışmalarına yeni bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

4.1. Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları

Mekân ve coğrafya, bireylerin düşünsel üretim süreçlerinde merkezi bir yer tutmakta olup, bireysel deneyimler, akademik birikimler ve toplumsal bağlamlarla iç içe geçmiş dinamik bir yapı sunmaktadır. “Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları” olarak adlandırılan birinci temanın altında yer alan kategoriler ve ilgili görüşme soruları aşağıda yer almaktadır (Tablo 4.1):

Tablo 4.1 Mekânla/coğrafyayla düşünme ve üretmenin koşulları temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağlantısı

Sıra	Kategori	Mülakat sorusu
1	Öz yaşam öyküsü	<i>Birinci bölüm birinci soru:</i> Kendinizi tanıtır mısınız? (Entelektüel ilgi alanlarınızın oluşumunda ya da akademik kariyerinizin gelişiminde öz yaşam öykünüzün coğrafya/mekân ile doğrudan ya da dolaylı etkilerinden bahsedebilir misiniz?)
2	Mekân/coğrafyayla ilgilenme sebepleri	<i>Birinci bölüm ikinci soru:</i> Çalışmalarınızda mekânla ilgilenmenizin (mekâna yönelme, mekânı kullanma, mekânla düşünme) koşullarından bahseder misiniz?
3	Türkiye’deki akademik coğrafyanın katkısı	<i>Birinci bölüm üçüncü soru:</i> Sizi mekânsal/coğrafi düşünmeye teşvik eden hususlar arasında Türkiye’deki akademik coğrafyanın etkisinden söz edebilir misiniz?
4	Mekân/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı	<i>Üçüncü bölüm on birinci soru:</i> Mekân ya da mekânla ilgili kavramların sizin çalışmalarınıza kattığı anlam konusunda ya da nasıl bir anlam kattığı hususunda neler düşünüyorsunuz?
5	Kişinin mekân/coğrafya çalışmalarına katkısı	Bir üstteki sorunun varyasyonu olarak katılımcılar tarafından alımlandığı ve açımlandığı şekilde kategorileştirilmiştir.
6	Mekân/coğrafya çalışmanın yorumlanması	<i>Birinci bölüm dördüncü soru:</i> Çalışmalarınızı mekân perspektifli bir bakışla gerçekleştirirken yaşadığınız zorluklar ya da kolaylıklar nelerdir?

Mülakat soruları ve tez çalışmasının amaç ve temel soruları ekseninde oluşturulan bu tema, mekânla düşünme ve üretim süreçlerinin bireylerin öz yaşam öyküleri, entelektüel arayışları ve akademik etkilerle nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamaktadır. Söz konusu tema hem tez çalışmasının yapısal arayışları hem de katılımcıların kişisel/otobiyografik sorgulamalarını içermektedir. Kişisel gibi üretilen “bireysel” tarihleri görüleceği gibi kendi mekânsal/coğrafi bulunuşları, görüleri ile iç içedir. Bu durum katılımcılar nezdinde hem geçmişin koşullarındaki şekliyle alınmış/hatırlanmış hem de bugünden geriye gidilerek, farkındalıklı bir gözle yeniden tespit edilmiştir. Tablo 4.2’de bahse konu bağlam kod kitabında ifade edilmektedir:

Tablo 4.2 Mekânla/coğrafya ile düşünme ve üretmenin koşulları temasının kod kitabı

Tema	Kategori	Birinci Düzey Kod	İkinci Düzey Kod	Üçüncü Düzey Kod
Mekânla/Coğrafya ile Düşünme ve Üretmenin Koşulları	(1) Öz Yaşam Öyküsünün Etkinliği	Kişisel Organik İlişkiler	Çocukluk, gençlik dönemlerinde coğrafi bakış Aile ve/veya çevre nin formasyonu Danışman yönlendirmesi Bulunulan akademik durum/kurum teşviği Akademik boşluk "teşviği"	
		Akademik Etki	Farkındalıklı Anlamlandırma Kişilik Özellikleri ile Yakınlık Kurma	
		Kişisel-Akademik (Hibrit) Etki		
	(2) Akademik ve/veya Entelektüel Arayış	Felsefi-Bilimsel Sorgulamalar Siyasi Düşünce, Toplumsal Gündem Etkisi	Siyasi-İdeolojik Konumlandırma Toplumsal Durum ve Beklentiler	
		Pratik-Teknik İhtiyaçlar Kendi Disiplininin Gündeminden Etkilenme Öncü-Referans Kişi Etkisi	Coğrafya İçi	
		İkincil Kişi Etkisi	Coğrafya Dışı Coğrafya İçi Coğrafya Dışı Coğrafya İçi	
		Çevre-Yaklaşan Etkisi	Coğrafya Dışı Hibrit Alan	

	(3) Türkiye’deki Akademik Coğrafya Katkısı	Katkısının Olmaması	Hemen hemen katkısı yok	
			"Ben bunları çalışırken kimse yoktu"	
			"Ben bilmiyorum olabilirim"	
			"Etkilendiğim kimse yok"	
		Türkiye’deki Referans Kişi Etkisi	Coğrafya İçi	
			Coğrafya Dışı	
		Türkiye’deki İkincil Kişi Etkisi	Coğrafya İçi	
			Coğrafya Dışı	
		Türkiye’deki Çevre-Yaklaşım Etkisi	Coğrafya İçi	
			Coğrafya Dışı	
			Hibrit Alan	
	(4) Mekânın/Coğrafyanın (Kişinin) Çalışmalarına Katkısı	Çalışmalarını Analitik Hale Getirme		
		Rekabet Edebilirlik Öz ve Anlama Dair Katkı	Hakikatler Arayışında Tatmin Kökensel Bir Etmeni Dâhil Etme Eleştirel Lens Sağlama Birleştiren-Bütüncül Bakış Sağlama	Mafsal ve Çatı
				İnterdisiplinerliği Teşvik
			Yeni ve Farklı Bilgi Mekânı	
		Gerçekleşebilirlik Motivasyonu Literatürde Öne Çıkarma	Farklı Bakış Sunma Keşif Avantajı	
		Farklı Disiplinlerle İlişki	Farklı Alanlardan Akademisyenlerle Çalışma Farklı Disiplinlerle Temas Yeteneği	
	(5) Kişinin Mekânsal/Coğrafi İçerikteki Çalışmalarının (Alana) Katkısı	Akademik İlerleme	Literatüre Katkı	
			Öncü Bilgi Üretme ve Örnek Olma Doğrudan Akademik Kurumlara Katkı Kamusal Kurumlara Katkı	
		Kurumlara Katkı		
	(6) Mekân/Coğrafya Çalışmanın	Mekân Çalışırken Yaşadığı	Siyasi-Toplumsal Zorluklar	Toplum-Mekân Tansiyonu

	Yorumlanması	Zorluklar		Veri
			Mekânsal Düşün Zorlukları	Manipülasyonu
				Bütüncül Bakış Eksikliği
				Kavramsal Netlik Olmaması
				Mekânın Epistemolojik Yükü
				Mekânsal Düşünme Zayıflığı
			Disipliner Zorluklar	Mekâna Dair Ortodoks Yaklaşımlar Verili
				Formasyona Sahip Olmama İlgili
				Disiplinlerden Direnç (Coğrafya, Şehir Planlaması vb.)
				Kendi Disiplini İçerisinden Direnç
				Katı Disipliner Ayrımlar Alanın Bakır Olması
			Metodolojik Zorluklar	Veri Yetersizliği
				Ekonomik Kaynak Yetersizliği
				Çeviri Metin Sahada Çalışma
		Mekân Çalışırken Yaşadığı Kolaylıklar	Alanın Bakır Olması	
			İlgili Disiplinlerden Destek (Coğrafya, Şehir Planlama vb.)	
			Perdelemek Erişilebilir Olması Akademik Destek	
			İnterdisipliner Aşinalık	

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Sistemi” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bölümde, mekânsal düşünme ve üretimin çok boyutlu yapısı ele alınmıştır.

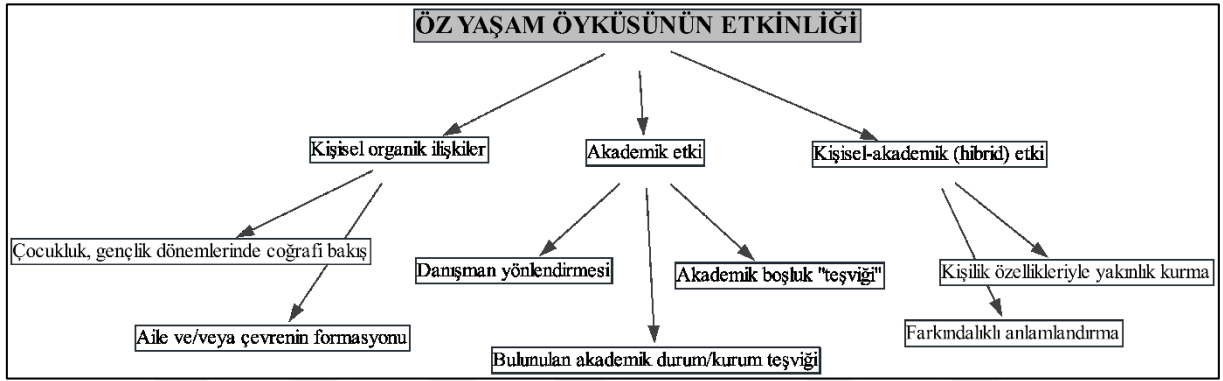
Kişisel organik bağlar, akademik etkiler ve bu unsurların birleşimiyle ortaya çıkan hibrit etkiler, bireylerin mekâna dair anlamlandırmalarını güçlendiren önemli bileşenlerdir. Bunun yanı sıra, siyasi düşünceler, toplumsal gündemler ve pratik teknik ihtiyaçlar gibi unsurlar mekânsal üretim süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Mekânın bireylerin çalışmalarına sağladığı analitik katkılar, disiplinler arası etkileşimler ve yeni bilgi

alanları oluşturma kapasitesi de bu süreçte dikkate alınan önemli noktalar arasındadır. İfade edilen tüm bu olgular ise aşağıda direkt katılımcı ifadelerinde verilen referanslar ile detaylıca irdelenmiştir.

4.1.1. Öz Yaşam Öyküsünün Etkinliği

Mekânla düşünme ve üretme süreçlerinde öz yaşam öyküsü, bireylerin mekâna dair algılarını ve akademik yönelimlerini etkileyen önemli bir faktördür. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.1):

Şekil 4.1 Öz yaşam öyküsünün etkinliği kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

“Çocukluk ve gençlik dönemlerinde coğrafi bakış” olarak kodlanan (ikincil düzey) bu bölümde kastedilen coğrafi teoriye veya kavramsal dünyaya dair bir farkındalık değil, özyaşam öyküsünde yer eden ve öz anlatıya etki eden anlar, yerler ve ilişkiler hakkındaki hususlardır.

Katılımcı ifadeleri, çocukluk ve gençlik dönemlerinde aile ve çevreden kaynaklanan etkilerle mekâna yönelik organik bir bağ geliştirildiğini göstermektedir. Köy ve kent arasında hareket etmek durumunda kalan bir katılımcı (K15, İletişim), kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklılıkları deneyimleme fırsatı bulduğunu ve bunun kişisel mekânsal bilinç kazanımında etkili olduğunu belirtmiştir. Bu tür kişisel deneyimler, bireyin mekâna dair algısını erken dönemlerden itibaren etkileyen unsurlar

arasında yer almaktadır. Kırsal alanda geçirilen zaman, -şehir öncesi/harici anlamında- doğayla daha yakın bir ilişki kurmayı sağlamakta ve mekâna dair organik bir bağın temelini oluşturmaktadır.

Şimdi mekânla olan bağima gelecek olursak yani aslında çocukluğuma kadar giden bir kişisel hikayeye dayanıyor bu. Özellikle anneannemle zamanım, geçirdiğim çocukluk dönemimde yaşamım biraz daha köy ortamında geçti, daha kır tarafında geçti. Anne baba biraz daha işte şehir hayatındaydı, klasik hikaye, işte çalışmak için kente giden bir aile. Ben de işte hem anneanneyle zaman geçiriyorum, onun yanında kalıyorum hem de işte kente gidiyorum, onların yanında kalıyorum.... Böyle bir şey, kır ve kent ikiliği içindeki bir varoluş var. (K15, İletişim)

Mekâna dair kişisel farkındalık, bireyin yaşam deneyimlerinden kaynaklanan bir duyarlılık oluşturmaktadır. Eşinin görevi nedeniyle Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşamış olan bir katılımcı, bu süreçte tanık olduğu kültürel ve mekânsal çeşitliliklerin kendisini derinden etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle mekânsal yoksulluk ve yaşam koşullarındaki farklılıklar, bireyin toplumsal sorunlara dair duyarlılığını artırmıştır. Bu deneyimler, bireyin mekâna dair analitik bir çerçeve geliştirmesinde temel bir etken olmuştur. Dolayısıyla hemen aşağıda öz yaşam öyküsünden kesit sunulan katılımcının akademik hayatında yerel ve bölgesel eşitsizlikler ve kalkınma konularında çalışması rastlantı değildir.

Benim bu konuyla çalışmamın öz yaşam hikayemle doğrudan etkisi var. Eşim tıp doktoru benim ve 84-86 yıllarında Mardin Cizre'de mecburi hizmeti yaptı. Ben o zaman öğrenciydim...84'te 24 yaşındayım. Antep'ten itibaren yani Fırat'la beraber, Fırat belki bir sınır orada, tamamen görüntü değişmeye başlamıştı. O yoksulluk, evler, mimari, altyapı tümüyle sanki başka bir çağa gelmişim, başka bir ülkeye gelmişim, çok travmatik oldu....Urfa, Mardin, sonra işte dağ köyüne gittim, bir süre orada yaşadım falan.... O bölgede çok dolaştım ve beni çok etkiledi bu. O yoksulluk, insanın kültürel farklılıkları, yaşam biçimleri. Tabii ki en çok yoksulluk çok etkiledi. Bu kadar yoksulluk içinde yaşanabilir mi? Dağ köylerine gittiğimizde işte böyle mağara kovuklarında yaşayan insanlar vardı bizim ülkemizde. (K19, İktisat)

Mekâna dair farkındalık, yalnızca coğrafi farklılıkları deneyimlemekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireyin aile ve çevresiyle kurduğu bağlarla da

etkileşmektedir. Burada kastedilen ise daha çok ailenin mesleki yapısı ya da aile çevresinin ilgili meslek gruplarıyla birlikteliği hakkındadır. Almanya’da büyüyen ve tatillerde İstanbul’a giden bir katılımcı (K9, Edebiyat), farklı kültürel ve mekânsal atmosferlerde bulunmanın kendi bakış açısını derinleştirdiğini ifade etmiştir. Genç yaşta beşeri coğrafya ile tanışması ve bu bağlamda kurduğu ilişkiler, mekâna yönelik düşüncesinin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte bireyin çevresindeki önemli figürlerle kurduğu bağların da etkili olduğu görülmektedir. Katılımcının beşeri coğrafya ve insan yerleşimlerine dair erken farkındalığı, sonraki süreçte, entelektüel ve akademik hayatında mekânsal analizlere ilgisini artıran bir unsur olmuştur.

Ben Almanya’da büyüdüm. Tatillerde İstanbul’a gittim. Ben 12-13 yaşlarındayken Han Tümertekin’le tanıştım. Han Tümertekin, biliyorsunuz, mimar yani... Dolayısıyla şimdi Erol Bey’le tanıştıktan sonra, yani daha işte 13 yaşında falandım yani. İşte odasına girdik, kitaplar kitaplar falan Beşeri coğrafya. Beşeri coğrafya, coğrafyada insan yerleşimlerini diyelim, arasındaki bağlantıyı kurmak İşte Han sonra zaten mimar olduğu için zaten mekân meselesi var. (K9, Edebiyat)

Yani başladığım zaman ilgimi daha ziyade mekânın çektiğini fark ettim. Hani kendi ailem de zaten mimar bir aileden geliyorum. (K1, Sosyoloji)

Akademik etkiler, bireylerin mekâna yönelik çalışmalarında önemli bir motivasyon kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Danışman yönlendirmesi, mekânsal düşüncenin akademik çerçevede ele alınmasına olanak tanımaktadır. Yüksek lisans danışmanının yönlendirmesiyle mekâna dair çalışmalara yönelen bir katılımcı (K18, İktisat), bu sürecin akademik kariyerinde belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Danışmanın sağladığı rehberlik, bireyin mekânsal analizlerde derinleşmesini sağlamış ve akademik yönelimini bu doğrultuda şekillendirmiştir. Doktora sırasında farklı bir üniversiteye geçiş yapan katılımcı, bu değişimin kendisini mekâna dair düşünmeye sevk ettiğini belirtmiştir. Bu tür yönlendirmeler, bireyin akademik çalışmalarına özgün bir perspektif kazandırmaktadır.

Doktoramı da yine yüksek lisans hocamın doktora başka bir üniversiteye geçmesinden dolayı Kütahya’da tamamladım. Bunu özellikle

söylüyorum çünkü doktora ya da yüksek lisans danışmanınız biraz akademik yön verme konusunda etkili oluyor. Yüksek lisansta bölgeyle ilk tanışmam belki de bu vesileyle oldu. Çünkü bir iktisat tezi olmayacak bir tez yazdım o zaman için. (K18, İktisat)

Akademik “boşluk” teşviği, olarak isimlendirilen kod (ikincil düzey) kapsamında tanımlanan bu bölüm esasında katılımcı görüşlerinin doğrudan aktarımı ile gelişmiştir. Burada alanın görece "boş" olmasının pratik ve kendiliğinden bir etki anlamında çekici bir güç olması kastedilmektedir.

Ben bunu bir de baktım, hiç çalışan yok... yok yani, bomboş alan, bomboş bir durum. Hele sosyolojide de hiçbir şey yok yani. Ve çok ilgimi çekti. (K2, Sosyoloji)

Yeni kurulan bir üniversitede görev yapan bir katılımcı (K18, İktisat), bulunduğu kurumun bölgesel ihtiyaçlara yönelik bir odaklanma gereksinimi taşımasının, kendisinin mekânsal analizlere olan ilgisini artırdığını ifade etmiştir. Bölgesel kalkınma ve mekânsal stratejiler üzerine çalışmanın hem bireysel hem de kurumsal beklentilere yanıt verdiği görülmektedir. Bu durum, bireyin akademik kariyerinde mekânsal çalışmalarla ilerleme motivasyonunu artırmıştır. Aynı katılımcı, mekânsal analizlerin ihmal edildiği bir alanda çalışmanın kendisine hem akademik bir yenilik sunduğunu hem de rekabet avantajı sağladığını dile getirmiştir. Devamla, akademik boşlukların fark edilmesi de bu süreci desteklemektedir.

Ben iki tane şeyi tanımladım. Bir rekabet edebileceğim kendimce bir alan belirlemiş oldum. İkincisi de hani yeni kurulan bir üniversitede bölgesel bakış açısının üniversite için bir ihtiyaç olması. Bu ikisi mekânla olan ilişkimi biraz yoğunlaştırmasına yol açtı. (K18, İktisat)

Bu kavram üzerine çalışılması lazım, Türkiye'de de bu alanda eksiklik var' diyerek çalışma kararı almışım. (K15, İletişim)

Urla, İzmirliyim ben bu arada, Urla üzerine, Urla'da çok fazla yaşam biçimi göçmeni olduğunu fark ettiğim için ve aslında kendim de kenti böyle bir yandan terk etmek istediğim için, böyle bir konuyu çalışabilirim diye bir ışık yandı. Hem de bu aslında yüksek lisansa başlarken o sıkışmışlık vesaire gibi temalardı. Bu zihnimde filizlenen düşünceleri destekleyecek bir temaydı. Bunun üzerine aslında bu kent ve kır ikiliğinde en başında anlattığım hikâyeye dönüyoruz. Ben hani şehirden gidersem nasıl bir deneyim beni bekliyor? (K15, İletişim)

Akademik anlamda bulunulan kurumun ya da danışmanın teşviğinin yanısıra yine bir akademik teşvik olarak görülebilecek kısmen rastlantısal olarak da ortaya çıkan durumlardan da bahsetmek mümkündür. Katılımcının bir yurt dışı bursu sağlaması, yayında yer alması ya da çalıştığı kürsünün seçtiği disiplinler, alt disiplinler alan kişinin mekân/coğrafya çalışmasında başlangıç noktası oluşturabilmiştir. Kendi disiplinin gündeminden etkilenen katılımcılar için kendi alanında okutulan, takip edilen mekâna/coğrafyaya dair gündemin varlığı ve esasta ise o gündemden etkilenme ve kendi düşünsel alanında ve çalışmalarında yer verme süreci kastedilmektedir. Burada önemli olan husus kişinin bağlı bulunduğu kurumdaki "verili" olan mekânsal/coğrafi ortamın sonrasında ilgi alanı olarak benimsenmesi yani başlangıçta "kendiliğinden" gelişen mekânsal bağlamın sonradan sahiplenilerek, içselleştirilmesidir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi kişi söz konusu rastlantıyı bilinçli bir seçime dönüştürerek, ilerleyen süreçte *yola bağlılık* deseni de göstermiştir.

Benim mekânı sorgulamam.... 96'da bir benden çalışma istenmişti. Bu bölgesel gelir farklılıkları nasıl açıklanabilir diye. Onu açıklarken ben bu işin içine girdim. (K17, İktisat)

Kişisel ve akademik unsurların birleşimi, bireylerin mekâna dair hibrit bir anlayış geliştirmelerine katkı sunmakta, mekâna dair bakışını zenginleştirmektedir. Bahse konu düşüncenin izlerini bir katılımcının (K13, Uluslararası İlişkiler), “mekanın düşünsel derinlik kazandıran bir bağlam sunduğu” şeklindeki yaklaşımında da bulmak mümkündür. Farkındalıklı anlamlandırma şeklindeki tanım ile bireyin yaşarken çok da fark etmediği ancak sonrasında geriye dönüp bakınca anlamlandırdığı durumlar kastedilmektedir. Bu minvalde “farkındalıklı anlamlandırma” alt- kodu ile olgular aynı kalırken, bakış açısı ve entelektüel görü ile anı/hafızanın farklı bir veçhede ele alındığı durumlar içerilmektedir.

Mekânı mekânla ilişkimi sorgulayabilecek bir kabiliyetim olduğunu söyleyemem aslında. Mekân felsefesiyle akademik olarak uğraşmaya

başlayana kadar ya da şehirle, yerel siyasetle, mekânla ilgili yüksek lisansta, doktorada dersler almaya başlayana kadar böyle bir özdeşünümselliğim olduğunu söylemem olanaklı değil.... Yani belli göç hikayeleri var bunun içinde ama bu göç edilen yerler hep şehir oldu. Kütahya'dan Eskişehir'e, Eskişehir'den Ankara'ya, Ankara'dan İstanbul'a, İstanbul'dan yurt dışına ve yurt dışından İzmir'e... İlk defa bir köyde yaşıyorum. Dediğim gibi yani özetleyecek olursam mekânla ilgili bir düşünümsellik ve öz düşünümsellik ancak mekânı hani bir felsefi ve akademik mesele olarak görmeye ve ele almaya başladıktan sonra oldu. Yani o zaman işte dönüp yani belki ben henüz işte 14-18 yaş aralığındayken kız kardeşimin annem Eskişehir'de 5. kattaki o dairenin camlarını silerken neden eteğine yapıştığını, bunun sebebinin ne olduğunu kavramam olanaklı oldu. Çünkü camlar büyüktü ve annem bir miktar dışarı çıkmak durumunda kalıyordu. Çünkü o camları yapanlar erkeklerdi, o camın nasıl silineceğini düşünmeyen. Ya da annemin hep evin en küçük en işte aydınlatmaya bakan karanlık yerinde, mutfakta yani vaktinin çoğunu geçiriyor olması geçirmiş olduğu geriye dönük bir bakışla ancak feminist coğrafya, feminist mekân felsefesi, feminist mekân tartışmaları okumaya başladıktan sonra kafamda uyanan ya da yerli yerine oturabildiğim bir şey oldu. (K6, Kamu Yönetimi)

Aslında kendi yaşam hikayemle, kendi hayata kişisel bakış açımla ilgili yaşananlar beni şöyle şöyle mekân çalışmaya yönlendirdi diyebileceğim bir şey yoktu. Fakat bu meselelerin içine girince belki sondan başa doğru insan kendi hayat hikayesini yazar ya geriye dönük bir tarih yazımı gibi oluyor. Şu an bu soruya vereceğim cevaplar var kendi hayat hikayemle ilgili ama bunları mekân çalışmaya başladıktan sonra anlamlandırıyorum. Bunlar bilinç düzeyinde fark ettiğim ve beni buraya iten şeyler değildi aslında. Daha çok politik ve ülkedeki iklimle ilgili şeyler itti. Ama yaşam hikayeme baktığımda da şeyi görüyorum aslında aile bağları, kök aile hikayelerine baktığımda bir yersiz yurtsuzluk hali var. Yani benim babam Yugoslavya göçmeni ailesi, Novi Pazarlı. Anne tarafım Romanya göçmeni. İki taraftan göçmen bir aileden geliyorum.... Hem coğrafi olarak çok dağınık hem iki taraftan da göçmen hikayeleri ve bütün bu göçmenliğin getirdiği çokça benim çocukluktan itibaren maruz kaldığım bir fakirlik, yeni bir mekâna adapte olma çabaları, dil öğrenme çabaları, işte gündüz çalıştık, gece çalıştık, bir bağ kurma, kök salma, orada var olma savaşları, bunun getirdiği sağlık sorunları, üst üste ailede veremler, ölümler falan. Benim çocukluk hikayem... ben bunu çok sonradan fark edip biraz ilişkilendirdim. Belki bütün bunlar bilinçaltımda mekânla ilgili bir hassasiyet geliştirmemde etkili olmuş mudur bilmiyorum ama bunu 2016'da konuşsaydık sizinle bunları söylemek aklıma gelmezdi belki de. (K14, İletişim)

Mekânı kimlik ve aidiyetin inşasında bir araç olarak ele alan bir başka katılımcı (K13, Uluslararası İlişkiler) ise mekânsal bağlamın toplumsal yapıların oluşumunda oynadığı rolü vurgulamıştır. Ulus aidiyetinin inşa süreçlerine yönelik sorular, bireylerin mekânla ilgili daha geniş bir analitik çerçeve geliştirmesine olanak tanımaktadır. Bu

arayışı önceleyen süreç ise katılımcının doğup, büyüdüğü şehir ve orayla kurduğu ilişkidir. Sonraki akademik hayatının, akademik-entelektüel sorgulamalarının bu ilksel noktalarla paslaştığı görülmektedir.

Bulunduğumuz yerle kurduğumuz ilişki, yani bulunduğumuz yerin tarihiyle kurduğumuz ilişki. Benim İzmir'de doğmuş olmam ve işte biraz da oralardaki mesela Efes'le tanışmam, antik yerlerle tanışmam, tarihsel birtakım alanları çok küçük yaşta ailemle geziyor olmamdan dolayı bir şey merak oluşmuştu. Yani bizden önce buralarda kimler vardı? Hangi insanlar neler yaşadılar? (K13, Uluslararası İlişkiler)

O yüzden de benim geldiğim yer şu oldu, bir yandan burada yerleşik olmak, buraya kök salmak ve bunun daha uç boyutlarında bir milliyetçilik söylemi geliştirmek ve yeni gelecek olan ve gelenlerle de dışlama içerme ilişkisi nasıl kurduğu ulusun. Şimdi buralarda tabii alternatif aidiyetler, marjinalite dışlama stratejileri, dışlama politikaları bütün bunları da düşünecek olursak yani içerisi ve dışarı nasıl kurgulanıyor? Sınırlar nasıl kurgulanıyor? Bu sınır nasıl gerekçelendiriliyor. Neden orası bana ait de diğer taraf bana ait değil ve bana ait olmayan yerden gelen kişiyi ben neden dışlıyorum? Bu beni tabii ki hani göç konusuna da götürdü, ki bugün ne kadar hani önemli bir yer kaplıyor literatürde, sosyal bilimlerde. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Felsefe ile siyaseti biraz bir araya getirmek istedim çünkü şunu düşünüyordum aslında, kişilerin kendi yaşadığı bölge, kendi yaşadığı alanın soyutlamasıyla birlikte, yani mesela başka başka insanların da doğduğu yerlerin birleşmesiyle oluşan bir vatan algısı var. Yani bizim ait hissettiğimiz bir, önce bir yöre var, daha sonra işte atıyorum bir şehir var, ondan sonra bir bölge var, sonra bir aslında ulus var. Ulus aidiyeti nasıl inşa ediliyor, nasıl kuruluyor? Ve hiç görmediğimiz, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığımız insanlarla nasıl bir bağ hissediyoruz? diye sorgulamaya başladım... Nasıl oluyor da birlikte bu *coexistence* koşullarında var olup birbirimize bağlanıyoruz? Ve mekân burada bizi nasıl birleştiriyor, bütünleştirir? (K13, Uluslararası İlişkiler)

Farklı akademik disiplinlerden gelen katılımcıların mekân çalışmalarına yönelik ilgi duymasında kişilik özellikleri ve mekan arasında kurduğu bağın etkisi de dikkat çekmektedir. Özellikle felsefe ve siyaset bilimi gibi alanlarda çalışan katılımcılar, mekânın soyut düşüncelerin somut bağlamda ele alınmasında nasıl bir işlev gördüğünü vurgulamıştır.

Ben çok verimli bir alan buldum. Kendime yakın, okudukça böyle derinleşebileceğim. Tabii mekânla ilgileniyor, kentle ilgileniyor. Biraz da tabii kendi hayatımla nasıl bir etkileşim kurdum diyebilirim. Felsefeyi böyle çok soyut kanallardan kurtarmak adına. (K10, Felsefe)

Ondan sonra da işte kamu yönetimi Çetin Yetkinler, Mübeccel Kıray zaten akademik dünyada, kentle, kırla, kentle, dönüşümle bağlantı kurmamı sağlayan Okulla yaşam mekânı, yeniden öğretim mekânı arasındaki şeyde yavaş yavaş hem anlamı hem yabancılaşıma olgusu gündemi geldi. (K16, İktisat)

Mekâna dair çalışmalar, bireylerin akademik kariyerlerinde özgün bir yön kazanmalarını sağlamaktadır. Bir katılımcı (K18, İktisat), mekân/coğrafya çalışmanın akademik alanında kendisine rekabet avantajı sunan bir bakış açısı geliştirdiğini belirtmiştir.

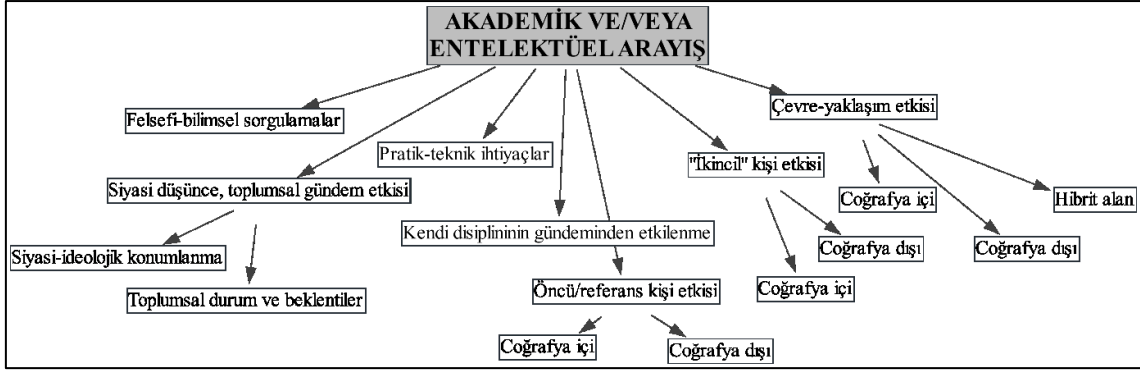
Belki diğer hocalardan duymayacağım bir şey de söylemiş olayım. Kendi alanımda biraz da rekabet edebilirlik kazanacağım bir alan açmış oldum. Bununla şunu kastediyorum. Hani coğrafi bir bakış açısı güncel konular olan işte bilim, teknoloji, inovasyon bunların doğması çoğu iktisatçının çalışmakta çok tercih etmediği yani bölge bakış açısıyla tercih etmediği alanlar olunca geleneksel, özellikle yurt dışından doktora yapıp gelen iktisatçı arkadaşlarımız veya yurt içinde iyi üniversitelerle yapanlarla onların alanında değil kendime yeni bir kategori oluşturmuş oldum. (K18, İktisat)

Mekân, bireylerin hem kişisel hem de akademik dünyalarını zenginleştiren bir alan olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar, mekânsal farkındalıklarının kişisel ve akademik süreçlerin birleşimiyle nasıl şekillendiğini ifade etmektedir. Bu anlamda, mekân çalışmaları bireylerin yaşam öyküleriyle akademik yönelimlerini birleştiren bir bağlama sahiptir.

4.1.2. Akademik ve/veya Entelektüel Arayış

Mekânla ilgili akademik ve entelektüel arayış, bireylerin düşünsel derinliklerini artıran ve üretim süreçlerini şekillendiren çok katmanlı bir yapıyı içermektedir. Bu arayışın farklı boyutları, bireylerin felsefi ve bilimsel sorgulamalarını derinleştirme, toplumsal gündem ve siyasi düşünceleri analiz etme, pratik-teknik ihtiyaçları karşılama ve disiplinlerinin yönlendirmelerinden etkilenme süreçleriyle belirginleşmektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.2):

Şekil 4.2 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Katılımcılar, bu süreçte mekânın hem bireysel hem de akademik dünyalarına kattığı anlamı çeşitli örneklerle açıklamışlardır. Felsefi-bilimsel sorgulamalar, mekânsal düşüncenin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Söz konusu durumun bir örneğini bir şehri tanımanın, şehir ve mekânı anlamlandırma arayışını edebi metinlere başvurarak ya da onlardan ilham alarak gerçekleştiren katılımcının (K11, Felsefe) görüşlerinde bulmak mümkündür:

Şimdi beni mekân meselesine çeken şey felsefeden çok daha önce oldu aslında. Edebiyat ve sinema çekmiş oldu. Yani bir apartmanda neler yaşandığı mevzusu, çünkü Georges Perec apartman üzerinden anlatıyordu. Yani işte merdivenler, duvarlar, odalar, işte bir Paris kenti...çok deneysel bir kitap. İşte bir yerde, sürekli aynı yerde oturarak farklı günlerde neler başından geçtiğini anlattığı bir kısa bir hikaye ya da romanın tam ne olduğu belli olmayan bir edebi, bir yazı. O kadar çok iç içe giren konular ki bunlar, yani yaşam işinin içine giriyor, bu demografi işinin içine giriyor, yani benzer bir şeyler yapmıştım mesela. (K11, Felsefe)

Çalışma alanında ama daha kökensel olarak kendi bilimsel-entelektüel kavrayışında belli bir probleme cevap bulmaya çalışan ve daha üst ölçekli bir bağlamda da sorgulayan perspektifler de söz konusudur. Bu anlamda mekân/coğrafyanın kökensel dahli önemlidir.

Felsefeyi böyle çok soyut kanallardan kurtarmak adına, ki böyle bir yere doğru da gitmekteydi diye düşünüyorum felsefe özellikle. Bu mekân meselesi de böyledir, zaman böyledir. Mesela çocuk, çocukluk, çocuklar meselesi de böyledir. Daha böyle somut dünyaya dönme, politika böyledir aslında...Yani Aristoteles okuyoruz, tamam Platon okuyoruz,

Kant okuyoruz ama onların içinde özellikle programatikler okumak yani daha sistematik bir felsefe yapmak, düşünceyi sistematikleştirmek aslında bir noktada felsefe dışındaki alanların felsefeyle buluşması adına da çok verimli. (K10, Felsefe)

Özellikle 70'lerin kuramcılarının gelecek projeksiyonu şöyle, işte iletişim ağlarının bütün dünyayı sarması, küreselleşme, dünyanın küçülmesi ve sürekli mekânı aşma vurgusu var... Bir şekilde mekânın ve bedenin önemsizleştirildiğine dair yaklaşımları görüyoruz burada... Yani bu kadar mekândan ve bedenden kopma fikri bu gerçekten olabilir mi? Bunu yapabilir miyiz? İşte insan bununla mutlu olabilir mi? Hep böyle içten içe taşıdığım bir kaygı oluşturmuştu o dönemki teorik tartışmalar. (K14, İletişim)

Yine yukarıda ifade edilen sorunsallar kapsamında bir problemin nasıl bir gözlükle ele alınması gerektiği, olgusuna göre bağlam da denilebilecek bir yaklaşım da yine görünür olmaktadır. Bu durum konunun mekân/coğrafya ile ele alınması yönünde bir müdahale demektir.

Sonra tabii Denizli'de geniş bir sermaye sınıfı var, ticari sınıf var, çok geniş bir emekçi sınıfı var. Yani ilginç bir şehir, kentsel, mekânsal şekillenmesi de biraz böyle Türkiye'nin farklı ekonomi politik izlerinden çok net izler taşıyordu yani. Yüksek katlılar, düşük katlılar konut çevreleri için söylüyorum. Sanayi bölgeleri çok oturmuştu.... Dedim ki ben bu şehri çalışabilirim. Bu çok az çalışılmış bir şehir bu perspektifle. (K3, Sosyoloji)

Orta Doğu güvenliği üzerine çalışmayı düşündüm. Çünkü daha önce Orta Doğu konusunda çalışmışım. Teze başladığımda danışmanımın ilk sorduğu sorulardan bir tanesi şuydu: 'Orta Doğu nerede? Bunu bir düşün bakalım, bununla ilgili küçük bir şey yaz bana' dedi. Gittim araştırdım. Orta Doğu çalışmalarında Orta Doğu nerede sorusunun cevabını araştıranlar olmuş. Ama daha iyi tanımlayabiliriz. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Problem odaklı düşünenler için. Benim gibi problem odaklı düşünenler için Edward Said'in *imaginative geographies* dediği iktidar, imparatorluk ve mekân ilişkisi. Çıkış noktası bu. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Siyasi düşünceler ve toplumsal gündem, mekân çalışmalarına yön veren bir diğer önemli faktördür. Bir katılımcı (K19, İktisat), bölgesel kalkınma stratejilerinin ulusal büyüme hedefleriyle nasıl ilişkilendirildiğini açıklamış ve mekânın bu süreçteki stratejik önemine dikkat çekmiştir. Bölgesel politikaların ulusal kalkınmayı destekleyen

bir çerçevede ele alınması gerektiğini vurgulayan bu açıklama, mekânın planlama süreçlerinde bir araç olarak kullanılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Artık bir ülkenin, ben tabii iktisat anlamında söylüyorum, bir ülkenin büyüme stratejisini oluştururken, bölgesel düzeyde eğer bir strateji oluşturmuyorsanız, ülkenin büyümesi mümkün değil. Mesela AB, bölgesel politikalarını direkt olarak yatırım politikası olarak adlandırıyor. Hangi bölgedeki ne özelliklerle bu bölgeye hangi yatırım yapmalıyız, ana çerçeveyi ulusal büyümenin ana çerçevesini çizebilirsiniz ama bölgesel yorum yapmadan o hedefe ulaşmamız mümkün değil. Tek tip elbise olmaz diye vardı klasik bölgesel politika vardı ya, herkese tek beden elbise olmaz diye. Yani yeni dijital teknolojileri geliştirme hedefi koyamazsanız... gibi yani ulusal hedefleri gerçekleştirebilmenin yolu bölgesel düzeyde ekonomiyi iyi planlamaktan gelen bu çok önemli tabii şu anda. (K19, İktisat)

Benzer şekilde, Marksist teorilerle çalışan bir başka katılımcı (K16, İktisat) ise, David Harvey'in ekonomi politik analizlerinin mekân çalışmalarına derinlik kattığını ifade etmiş ve bu çerçevede Lefebvre'nin yazılarına olan ilgisini dile getirmiştir. Katılımcı Marksist teorilerden aldığı ilhamla kendi çalışmalarında mekânı bir analiz aracı olarak ele almaktaysa da esasta daha genel anlamda mekânın ekonomi politiğin klasik eleştirilerinin dışında farklı açıklamalar sunması nedeniyle önemsenmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu süreç mekânın toplumsal ve ekonomik bağlamlarla olan ilişkisini güçlendiren düşünsel bir altyapı sunmaktadır.

Daha işte marksist bir yerden girdiğim için de sadece İlhan Hoca'nın dersinin son, son derste Harvey'nin *Explanation of Geography*'i anlattığı zaman ya kim bu Harvey diye düşündüğümde beni tabii en çok etkileyen Harvey oldu. Harvey'i okurken biz Türkiye'deki Marksistlerin çok çok bildiği bir ismi başka bir boyutta gördüm. Çünkü Harvey sürekli Lefebvre diyor ama bizim Lefebvremiz işte Marx'ın Lenin'i, Marx'ın sosyolojisi yazarı olan Lefebvre'nin onu bilmiyorduk öyle bir şey. (K16, İktisat)

Marksist bir çalışma yapmak, analiz yapmak açısından en rahat çalışılabilecek alan... (K5, Kamu Yönetimi)

Toplumsal durum ve beklentiler de mekân çalışmalarında belirgin bir etkiye sahiptir. Habitat 2 Zirvesi sırasında yerel demokrasi ve yönetim konularında çalışmalara katılan bir katılımcı (K7, Kamu Yönetimi), bu süreçte mekânın toplumsal

katılım üzerindeki etkilerini gözlemlediğini belirtmiştir. Marmara Belediyeler Birliği'ndeki çalışmaları ve deprem sonrası yaşanan kentsel dönüşüm süreçleri, katılımcının mekâna dair algısını genişleten olaylar arasında yer almaktadır.

96'da Habitat 2 zirvesi yapıldı İstanbul'da. Bu insan yerleşimleri hikayesinin aslında bütün küresel gündemde de bir dönüşümüne işaret ediyordu. Artık bu hikayelerin mekân, kent, yerel yönetimler odaklı ele alınması gerektiğine dair siyasal bir gündem vardı. Bunun içinde tamamladım aslında lisans eğitimini ve 97 yılında Habitat- 2 Gençlik Derneği'nde çalışmaya başladım. O da Yerel Gündem 21 projesinin gençlik koordinatörlüğünü üstlenmişim kısa bir dönem. O dönemde işte bu yerel demokrasi, yerel yönetimler katılım, yönetim gibi kavramlarla haşır neşir olmaya başladım. Oradaki çalışmalarımın ardından Marmara Belediyeler Birliği'nde orada onların projelerine destek vermeye başlamıştım ki deprem oldu 99'da. O da başka bir mekânın başka bir boyutunu, afet boyutunu ortaya koydu. (K7, Kamu Yönetimi)

Toplumsal olayların mekânsal bağlamları, bireylerin mekânla ilgili farkındalıklarını artırmaktadır. Gezi Parkı gibi kamusal mekânlarda toplumsal hareketlerin mekânsal önemine dikkat çeken katılımcı (K14, İletişim), fiziksel bir mekânda bir araya gelmenin kolektif güç üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Göç, yer değişikliği, yerinden edilme, kentsel mücadeleler gibi hareketlilikler, kentsel dönüşüm gibi mekânsal politika ve uygulamalar, mekânın toplumsal dayanışmayı mümkün kılan bir bağlam olarak ele alınmasını desteklemektedir. Katılımcılar, bu tür deneyimlerle mekânın toplumsal yapılarla olan ilişkisini derinlemesine kavramaktadır.

Sonra bunun üstüne bir sürü şey oldu. Mesela aklımda kalanlar mekânla ilgili deprem ve sonrasındaki kentsel dönüşüm dalgası. Kentlerin dokusunun bu şekilde değişmesi. İşte Arap Baharı, insanları toplumsal olaylarda, sokaklarda, meydanlarda görmek. Sonra tartışmaları oldu. İşte Arap Baharı sosyal medya devrimi mi yoksa değil mi meseleleri oldu. Ve insanları aslında bir araya getiren, o kolektif gücü ortaya koyan şey bir mekânda bir araya gelmek. Diğer yandan işte İstanbul'da Emek Sineması kapatıldı. Bir hafıza mekânı yok oldu. Sonra Gezi oldu. Ve yani sürekli bir mekân, kamusal alan, meydanlarda buluşmak, fiziksel olarak bir araya gelmek, toplumsal değişim için bedenlerimizle bir fiziksel mekânda bulunmanın da önemini sürekli görmeye başladık. İşte göçmenler, sonrasında savaşlar, bu hareketlilikler falan bir sürü şey oldu aslında yakın vadede. (K14, İletişim)

Pratik ve teknik ihtiyaçlar, mekânsal düşünce­nin daha somut bağ­lamlarda ele alınmasını sağlamaktadır. Felsefeyi soyut bir alan olmaktan çıkarmayı hedefleyen bir katılımcı (K10, Felsefe), mekân çalışmalarının somut ihtiyaçları karşılamadaki önemine dikkat çekmiştir. Haritalandırma gibi tekniklerin kullanılmasını öneren bir diğ­er katılımcı (K8, Edebiyat) ise, mekânsal analizlerin uygulanabilirliğini artırmayı hedeflemiştir. Bu tür araçlar, mekân çalışmalarını teori ve pratiğ­in birleştiğ­i bir noktaya taşımaktadır.

Felsefeyi böyle çok soyut kanallardan kurtarmak adına. (K10, Felsefe)

Ve bana göre bu coğ­rafyacılarda ortak bir planda bir haritalandırma üzerinden gitmek çok yararlı olabilir. Mesela romanların haritalandırılması, projeler üzerinden gitmek çok daha yararlı olabilir. Evet, mecazi anlamda harita. Yani sadece ş­urada geçmiş­, burada geçmiş­ bir haritayı arkasına eklemek gibi değ­il. Ama hani metnin zihinde haritalandırılacak biçimde ortaya konması. (K8, Edebiyat)

Zaten benim kendi kariyerimde ikinci kısımda belki David Harvey'in başladığı yerin tersine döndüm. David Harvey 1968'de Paris olayları olurken David Harvey *Explanation Geography*'yi yazıyor. *Explanation Geography*, coğ­rafyanın içerisinde, sizinkiler daha iyi bilir, coğ­rafyanın içerisinde o zamanlar devasa bir regresyon analizi dönüşü var. Ki aslında ş­u anda başarılı oldu zaten. David Harvey ise regresyonu eleştiriyor. Yani regresyon nedir? İşte o eleştirisi nedir?... Nasıl kurulur? Bunu nasıl anlayabiliriz, algılayabiliriz? Hatta ön sözünde şeyi yazar. İyi ki bu kitabı yazmadan önce regresyon yapmamışım diye. ... Ben de Covid başlangıcı sırasında oturup regresyon çalışmaya, kantatif çalışmaya... yani belli ki içeride kapalı kalacağız. (K1, Sosyoloji)

Disiplinlerin dolaylı ya da dolaysız yönlendirmeleri, kendi disiplinlerinin gündeminden etkilenme anlamında katılımcıların bir farkındalık geliştirmesine ve devamında mekân çalışmalarına dahil olmasına da olanak tanımaktadır. Bir katılımcı (K2, Sosyoloji), sinema ve mitolojinin mekânla olan bağlantılarına dair yaptığı okumaların, sosyolojik analizlerini nasıl şekillendirdiğ­ini ifade etmiştir. “Zaman-mekân sıkışması” gibi teorilerle tanışan başka bir katılımcı (K15, İletişim) ise, teknolojinin mekân çalışmalarına olan etkisini vurgulamıştır. Disiplinlerarası bağ­lamda mekânın ele alınış­ı, bireylerin akademik çalışmalarını daha geniş bir çerçevede değerlendirmesine olanak tanımaktadır.

Yani sinema kentte doğmuştu. Yani hani sosyoloji uygun diye çat diye kenti seçmedim ama okumalar oraya götürüyordu. İşte Benjaminler onlar bunlar. Sinemayı yazıları basitçe bir filmdeki bir temsilden çok sinema yazılarını okudukça mitolojiyle sinema, kent bir şekilde birbirini de buldu yani. Hani benim seçmem kadar onlar da bana yolu gösterdi. (K2, Sosyoloji)

Yani esasında literatürde bu ilgi 2000'lerin başındaki bu *New Regionalism* literatürü çıktığı zamanki etkiye ben de kapılmış oldum. (K18, İktisat)

Bütün bu okumaları yaparken tam böyle artık tezi bitirme noktasına geldiğimde konumsal medya diye bir kavramla tanıştım aslında. Dolayısıyla benim hikayem biraz daha mekânla medyanın bulunduğu yerde başlıyor. Ki bu dediğiniz dönemlere baktığımızda işte zaman-mekân sıkışması tartışmalarına vesaire baktığımızda işin içine teknoloji de çok aslında baskın bir şekilde giriyor. (K15, İletişim)

Ondan sonra yüksek lisans sınavı için Mersin'e gittim. Oradaki bölüm Kentleşme ve Çevre Bilimleri idi. Mekânsal çalışmalara ilgim de orada başladı. Oradaki temel tartışma ya da çalışma eksenleri Chicago'culukla Marksizm arasında bir noktadaydı. Dolayısıyla mekân tartışmalarına da Chicago Okulu, Webercilik, Marksist arayışlar, Lefebvre, Castells, Harvey tartışmaları üzerinden girdiğimi söyleyebiliriz. (K5, Kamu Yönetimi)

Öncü ve referans kişiler ise, mekân çalışmalarında görüleceği üzere bireylerin ilham kaynağı olmuştur. Coğrafi/mekânsal yaklaşımı ile katılımcının coğrafya/mekâna yönelik ilgisini çeken ve düşünce/pratikleriyle kişide düşünsel tatmin sağlayan aktörel pozisyonda bulunan bu kişiler ile katılımcıların birebir bağ kurma, adeta kişisel ve akademik yaşantısında bütünleşme hali söz konusudur.

Çalışmanın bu bölümünde söz konusu isimlerin etkisini belirlemek üzere “coğrafya içi” ve “coğrafya dışı” (akademik formasyon olarak coğrafya disiplininin dışından olmakla birlikte coğrafya yapan, coğrafi/mekânsal bilgi üreten ve uygulayan kişi anlamında) olarak bir alt ayrıma gidilmiştir. Bu minvalde David Harvey oldukça baskın ve açık bir şekilde coğrafya içi aktör olarak ortaya çıkarken, Edward Soja da yine telaffuz edilen isimlerdendir¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Burada örüntü oluşturmadağı ve tek bir kez ifade edildiğı için metinde yer almayan ekonomik coğrafyacı Ash Amin'den bahsetmek de mümkündür (K18, İktisat).

David Harvey'i de tanıdıktan sonra kent düşüncesinin çok ciddi bir rol oynadığını, çok önemli ve keyifli bir şey olduğunu... ama Harvey yaptığı iş de çok yani eşsizdi, eşsiz de hala. (K1, Sosyoloji)

İlk defa aman Allahım Harvey'i okuyunca çok etkilendim. (K16, İktisat)

Coğrafya dışı referans kişilerin etkisi ise görüşmelerde çok daha belirgindir ve katılımcıların verdiği öncü/aktör isimlerin büyük bir kısmı coğrafya dışı olarak kodlamaya dahil olmuştur. Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Edward Casey ve Edward Said gibi düşünürlerden ilham aldığını belirten katılımcılar, bu isimlerin mekânın toplumsal bağlamlarla ilişkisini anlamada önemli bir kaynak sunduğunu ifade etmiştir¹⁰⁸.

Tabii ki yani işte o ikisinin kantitatifle olan Durkheim'dan Bourdieu'ya geçiş için. Bourdieu *fascinating* bir, yani büyüleyici bir yerde yer aldı benim için. (K1, Sosyoloji)

Edward Said deyince, Said'in de çok büyük etkisi var. Neden? Çünkü Said bana şunu öğretti. İnsanın aslında sürgün hayatı sürmesi, bir entelektüelin sürgün hayatı sürmesi de aslında mekânsal olarak iki mekânı, yani kendi geldiği yerle bulunduğu yeri simultane bir şekilde zihninde taşıyor olması bizi aslında zihinsel, mental haritalarla ilgili çok şey anlatıyor. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Henri Lefebvre ise üzerinde sıklıkla durulan ve referans gösterilen kişilerin başında gelmektedir. Bir katılımcı (K10, Felsefe), Lefebvre'nin mekân teorilerinin, sosyal bilimler ve felsefe arasındaki bağlantıları kurmada kendisine rehberlik ettiğini ifade etmektedir.

2012'lerde sanıyorum Henry Lefebvre ile bir tanışmam oldu özelde. Bunda aldığım doktora derslerinin de tabii ki etkisi oldu. Yani o dönem, danışman hocamla daha çok çalışmalar yapıyorduk. Master ve doktora tez danışmanım zaten. Kendisinin de öyle Lefebvre ile ilgili beni yönlendirmeleri oldu. Benim de okudukça hoşuma gitti. (K10, Felsefe)

¹⁰⁸ Bu isimlerin dışında telaffuz edilen diğer isimler şöyle örneklenebilir: Anthony King- sanat tarihi ve Paul Krugman- iktisat (K1, Sosyoloji), William Cronon ve Alfred Crosby- tarih (K3, Sosyoloji), Loic Wacquant-sosyoloji (K4, Sosyoloji), John Lovering- şehir planlama, Philip Cooke- şehir planlama, Michael Keating- siyaset bilimci (K18, İktisat). Bu bölüme eklemek üzere Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty gibi filozoflardan ve George Simmel (sosyolog) gibi önemli isimlerden de bahsetmek mümkündür.

Lefebvre’i mesela çok etkileyici buluyorum. Gündelik yaşam içerisinde mekân üretimi, *The Production of Space* kitabı çok belirleyici oldu benim için. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Bir diğer katılımcı (K15, İletişim) ise Gaston Bachelard’ın mekânsal düşünceye olan katkılarının mekânı bireysel ve düşünsel bağlamda ele alma sürecini zenginleştirdiğini belirtmektedir.

Ama beni en çok etkileyen filozof, tezi yazarken de düşünürken de hala da çok çalıştığım Gaston Bachelard oldu tabii ki. Yani Gaston Bachelard belki de beni en çok mekân çalışmaya, beden, mekân, ruh anlamında.... Onun *Mekânın Poetikasi* kitabını defalarca okumuşumdur... tez sırasında beni en çok yönlendiren eserlerden bir tanesi oldu Gaston Bachelard. (K15, İletişim)

Katılımcılar, bu tür düşünsel rehberlerin kendi akademik yönelimlerinde belirleyici olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte öncü/referans olarak değerlendirmekten kaçınarak kendileri için önemli olduğunu düşündükleri, öncü rol modeli olmamakla birlikte kısmen takip edilip, faydalanılan kişi anlamında kimi isimlerden de bahsetmişlerdir.

Ama işte mesela Stuart Elden’in okumaları vardır Lefebvre’ye yönelik. Bazı şeylerini beğeniyorum ama bazı eleştirilerini mesela çok şey bulamıyorum. Mesela çok derinleşemediğini görüyorum. (K10, Felsefe)

1990 yılında yanlış hatırlamıyorsam Krugman’ın meşhur bir makalesi var daha sonra Krugman o katkılarıyla zaten Nobel aldı muhtemelen artık sizin alanda da biliniyor iktisatçı olmasına rağmen bu yeni ekonomik coğrafyanın en önemli isimlerinden biri belki de en önemli ismi ama tabii Krugman’ın katkısı oluncaya kadar iktisatta çok sayıda katkı oldu. (K17, İktisat)

Yani ana referans olarak aldığım bir yazar akım veya bir politik veya teorik bir çerçeve yok. Ben birazcık daha farklı kaynaklardan beslenmeye çalışıyorum. Yani eğer baktıysanız Harvey vardır, Lefebvre de vardır, siyaset bilimciler de vardır, İlhan Tekeli de vardır, Ruşen Keleş de vardır. Dolayısıyla doğrudan böyle şu isimdir benim aslında hani böyle Bourdieu’cu, Foucault’cu, Harvey’ci, Marksist, şeyci bir yerden bakmıyorum sanırım. Böyle bir tutarlı bir teorik şeyim yok. Birazcık daha bunlarla oynamayı, farklı kavramsal ve teorik yaklaşımları bir araya getirmeye çalışan bir alışkanlığım var diyeyim. Dolayısıyla doğrudan buna referans verebileceğim bir şey yok ama referans verdiğim bir sürü yazar var tabii. (K7, Kamu Yönetimi)

Yaşar Kemal etkili oldu yazar olarak. (K8, Edebiyat)

Yukarıda değinilen kimi isimler bu bölümde kimi katılımcılar için başat değil tali olarak değerlendirilebilmiştir.

Lefebvre, evet. Garip bir şekilde ben, yani Lefebvre çok merkezidir kent çalışmalarında, herhangi bir mekân çalışmasında ama doğrudan onu merkeze aldığım bir teori kurmadım hiçbir zaman. (K4, Sosyoloji)

David Harvey ismi bu bölümde de yine öne çıkmaktadır. Harvey'in durumunu şöyle açıklamak mümkündür. Katılımcılar kendisini referans almasa ve mekân-politik izleğini onaylamasa da takip etmekte ve onu mekânsal/coğrafi alanın temel figürü/figürlerinden biri olarak tespit etmektedirler.

Ben doktora döneminde mekânsal David Harvey'i çok yoğun okudum. Yani David Harvey'i çok kompleks bir düşünür tabii, onu kullanmak biraz bence ustalık istiyor.... Ama dediğim gibi Harvey'in bazı meselelere bakışı tabii beni ikna etmiyor hiçbir zaman. Yani daha biraz da şeyde kaldım, sosyal bilimci tarafında kaldığım için. Harvey de tabii beni etkilemiştir biraz muhtemelen. (K3, Sosyoloji)

İkincil kişi etkisi, bireylerin akademik ve entelektüel süreçlerine yön veren önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. David Harvey'nin eserlerini inceleyen katılımcılar, onun mekânsal analizlerdeki yöntemsel katkılarını tartışmıştır. Paul Krugman gibi ekonomistlerin yeni ekonomik coğrafya ve bölgesel iktisat üzerindeki etkileri, ikincil kişilerin mekânsal düşünceyi zenginleştiren bir kaynak sunduğunu göstermektedir.

Tez çalışması kapsamında kişilerin mekânsal/coğrafi düşünmeye çağırılması noktasında nirengi noktalarını yakalamaya çalışan bu bölümde birincil ya da ikincil kişilerin dışında komünite etkisini sorgulayan üçüncü bir bölüme (koda) ihtiyaç duyulmuştur. “Çevre-yaklaşım etkisi” olarak tanımlanan kod, katılımcının mekânsal/coğrafi anlamda beğenisini kazanan, anlamlı bulduğu uygulamalar içinde olan üniversitenin akademik birimi ya da üniversite çatısı altında enstitü, çevre, yaklaşım anlamına gelmektedir. Bu kod, önceki iki koddan farklı olarak coğrafya içi ve coğrafya

dışı şeklindeki ikili yapı yerine, hibrit alan şeklinde üçüncül bir alt-kod eklenerek oluşturulmuştur. Bu durum hem görüşmecilerin ifadeleri ile hem de yaklaşım/çevre/topluluk gibi oluşumların disipliner sınırlarla tanımlanmasının zor olması hatta bazı durumlarda bunun mümkün olmaması ile ilgilidir.

Coğrafya içi/odaklı alana yapılan göndermeler:

Sonuçta bütün bunları yaparken geri planda da mekân teorisinin coğrafyacılar tarafından başlayarak nasıl geldiğini görmeye çalıştık ve bütün bu yaptıklarımızda yani biz aşağı yukarı çalışmaya başladığımızda yeni coğrafya daha yeni ortaya çıkmıştı. Yavaş yavaş o yeni coğrafyaya ne tür teorik katkılar olduğunu ve ne tür tekniklerin kullanıldığını ama mesela iktisatçı açısından çok ilginç tartışmalar var. (K17, İktisat)

Orada iktisat bölümünde şu anda isimlerini hatırlamıyorum... Ekonomik coğrafyacılardı onlar ciddi analizler yapıyorlardı. O ekonomik coğrafyacılar bu kadar ekonometrik tekniklere hakimler, ölçümler yapıyorlar, çok ciddi çalışmalar yapıyorlardı. Mesela onlar da beni çok etkilediler. Yani o alan da mühim. Bir ekonomik coğrafyacının bu kadar iyi analizler yapabileceğini, ekonomik coğrafya alanında çalışanların bölgeyle ilişkisini ilk kez o grupta gördüm. (K19, İktisat)

Coğrafya dışı/katılımlı alana yapılan göndermeler:

Ve karşıma aslında Louis Wirth'ün meşhur klasik makalesi çıktı.... Evet, *Urbanism as a Way of Life*. Çok dikkatimi çekti tabii o makale benim ve o makaleden yola çıkarak Chicago Okulu'nun kaynaklarını araştırmaya başladım ve Chicago Okulu ile ilgili epey okudum. (K3, Sosyoloji)

Ama Chicago Okulu'nun perspektifi de her zaman benim için çok değerli oldu. (K3, Sosyoloji)

Dediğim gibi, daha çok böyle teknoloji tarafını tartışan kişilere doğru açılıyor bu, oraya doğru gidiyor. (K15, İletişim)

Ya da bedensel hermönetik ya da tensel hermönetik dediğimiz *carnal hermeneutics* çalışıyorum. Yani onun da isim.... kurucu ismi Richard Kearney. Onunla da şu anda bir proje içerisindeyim.... Yani eğer bir belki, hangi akımlar dediğimize net bir isim istiyorsanız, birisi *carnal hermeneutics* diyebilirim, buna tensel hermenötik, diğeri de klasik fenomenoloji desem çok daha netleştirmiş olurum bence. (K11, Felsefe)

İşte dediğim gibi Akdeniz'deki şairler. Dünya edebiyatında yine Akdenizli şairler etkili oldu. (K8, Edebiyat)

Hibrit alanlardan etkilenen ve bu alanlarda çalışan katılımcılar ise, mekân çalışmalarının disiplinlerarası iş birliği gerektirdiğini vurgulamakta, buradaki ifadeleri

ile mekânsal düşüncenin disiplinlerarası bir bağlamda nasıl alındığını ve çalışıldığını da örneklendirmektedirler. Coğrafyacıların teorik katkılarında hemfikir olan katılımcılar bu yöndeki çabaların, yaklaşımların mekânsal analizlere olan etkisini açıklamıştır. İrlanda Kalkınma Ajansı ile çalışan katılımcı (K19, İktisat), bu süreçte bölgesel kalkınmaya dair yeni yaklaşımlar geliştirdiğini ifade etmiştir.

İrlanda'da *Status Association*'un ekibiyle tanışmıştık. Onlarla bağlantıyı devam ettirdik. Derken Türkiye'ye sorumlusu yaptılar beni ve Türkiye'de toplantılar yapmaya başladık. Bu 2000'li yılların başında, 2000 ya da 2001 yılını tam hatırlayamayacağım. Onlarla yaptığımız toplantılara böyle Avrupa'dan çok çeşitli yerlerden çok iyi bölgesel kalkınma çalışan insanlar geldi. Hatta bunlardan bir tanesi bölgesel yenilik sistemi kavramını geliştiren (ekonomik coğrafyacı) Philip Cooke'tur. O da geldi. O bizim şeyimizi çok açtı. Belki kendi etrafımda böyle insanlar oluşmaya başladı. Beraber de ekip oluştu.... Kalkınma Ajansı'na odaklanmam da o toplantıda İrlanda Kalkınma Ajansı'ndan tanıştığım uzmanlardır. (K19, İktisat)

Bu tür iş birlikleri, mekânsal analizlerin küresel bir perspektifle ele alınmasını desteklerken, aynı zamanda mekân çalışmalarını hem teori hem de uygulama açısından geliştirmektedir:

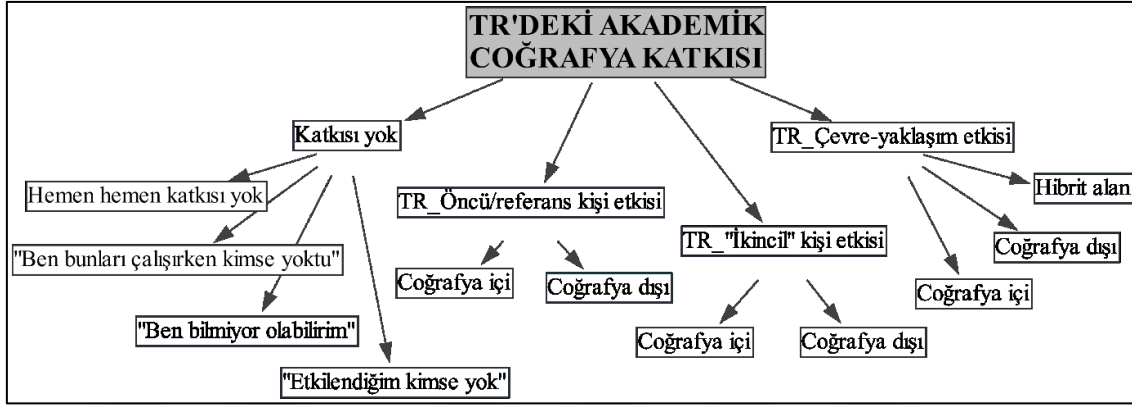
Geography and Media, Geomedia diye bir araştırma merkezi. Bu medya ve coğrafyayı aslında hem iletişim alanından akademisyenlerin olduğu hem de *human geography* (beşeri coğrafya) alanından akademisyenlerin olduğu bir araştırma merkezi. Bunlar lisans eğitiminde ayrı ayrı çalışıyorlar ama araştırma merkezi olarak ortak projeler yürütüyorlar. Ben de burada bir 6 ay bulunma fırsatına sahip oldum. Dolayısıyla aslında orası da bu anlamda beni zenginleştirdi. (K15, İletişim)

Katılımcıların ifadeleri, mekâna dair akademik ve entelektüel arayışların çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktadır. Felsefi sorgulamalar, toplumsal gündem, disiplinlerin yönlendirmesi ve referans kişiler, mekânsal düşüncüyü şekillendiren ana unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, mekân çalışmaları bireylerin entelektüel dünyalarını zenginleştiren bir etmen olarak değerlendirilmektedir.

4.1.3. Türkiye'deki Akademik Coğrafyanın Katkısı

Türkiye'deki akademik coğrafyanın mevcut durumu, eksiklikler ve özgün katkılar ışığında şekillenmektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekli 4.3):

Şekli 4.3 Türkiye'deki akademik coğrafya katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Katılımcılar, Türkiye'deki coğrafya literatürünün yetersizliklerini vurgularken, diğer yandan bazı isimlerin ve organizasyonların bu alana değer kattığını ifade etmiştir. Özellikle, coğrafya literatürüne erişim sorunları geçmişte bu alanın gelişimini ciddi şekilde sınırlamıştır. İktisat alanında çalışan bir katılımcı (K17), 1990'lı yıllarda iletişim ve bilgiye erişimin kısıtlı olması nedeniyle Türkiye'de coğrafya çalışmalarını takip etmenin zor olduğunu belirtmiştir. Bu tür zorluklar, coğrafyanın ulusal düzeyde bilgi üretimindeki yerini zayıflatmıştır.

Yani benim çalıştığım dönemde ben çok fazla Türkiye'de bir şey hatırlamıyorum. Ama tabii ben kaçırmış olabilirim. Yani o zamanlar çünkü hani iletişim ve bilgiye erişim bu kadar rahat değildi 90'lı yıllarda. Onun için bu benim hatam da olabilir. Ulaşamamış da olabilirim. (K17, İktisat)

İşte o *syllabus*'ı hazırlarken Türkçe de aradım, İngilizce de aradım. Türkçe'de hiçbir şey çıkmadı.... Daha çok Şehir-Bölge'de beni tatmin etti okumalar.... Türkçe'de bir şey bulsaydım, oradan hareketle iletişim kurardım. Hiçbir şey yoktu ilgimi çeken. (K2, Sosyoloji)

Türkiye'de hiçbir şey yok. Çok da eleştirel olmak istemiyorum ama çok da eleştirel olmayı hak ediyor Türkiye'deki coğrafya alanı. Erol Tümertekin dışında da kaale alınacak, çok ciddiye değer.... Yani

okuduğum zaman bir tek Erol Tümertekin'den etkilendim. Onun dışında zaten bir şey yoktu. (K1, Sosyoloji)

Görünmez Kentler okuması yaptık ve mimarlardan edebi teorisyenleri, felsefecilerden tür edebiyatçılara kadar bir *Görünmez Kentler* okuması yaptık orada. Yani coğrafyaya değinen yazılar falan da oldu ama mesela aralarında hiç Türk coğrafyacı yoktu. Yine benim eksikliğimden kaynaklı olsa gerek.... Bu Türk coğrafyacıların ne yaptığını ne tür çalışmalar yaptığını bilmemek, eksik kalmak sadece benim eksikliğim değil, ilahiyatçılarda falan da hiçbir şey yoktu. Türkiye'de coğrafya bölümlerinde neler çalışılıyor, isimler yok. (K11, Felsefe)

Ben coğrafyayla ilgili çok çalışmadım yani coğrafyanın kendisiyle ilgili.... Ama özel olarak coğrafya teorisi, mekânla coğrafya ilişkisini ben daha çok fenomenologlar üzerinden yine okudum açıkçası. (K11, Felsefe)

Türkçe literatürün sınırlılığı, Türkiye'deki coğrafya alanındaki teorik altyapının eksikliğine işaret etmektedir. Sosyoloji alanından katılımcı (K2), Türkiye'de coğrafya literatüründe kendisini tatmin edecek kaynaklara ulaşamadığını ve bu nedenle farklı disiplinlere yönelmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Katılımcıların bir kısmı, Türkiye'de coğrafyanın yeterince eleştirel bir perspektifle ele alınmadığını dile getirmiştir. Bir başka katılımcı (K1), coğrafya alanında kendisini etkileyen tek ismin Erol Tümertekin olduğunu, diğer çalışmalardan yeterince ilham almadığını belirtmiştir. Bu ifadeler, Türkiye'de akademik coğrafyanın sınırlı bir literatürle ilerlemek zorunda kaldığını göstermektedir.

Sadece Han Hoca'nın babası işte Erol Tümertekin. O da ne zaman işte tezin teorik kısımlarını, İstanbul üzerinde olan kısımlarını yazmaya başladığım zaman... Yani okuduğum zaman bir tek Erol Tümertekin'den etkilendim. (K1, Sosyoloji)

Tümertekin'in yaptığı İstanbul'daki endüstri çalışmasına benzer bir şekilde... (K16, İktisat)

Bununla birlikte, belirli isimlerin akademik coğrafyaya olan katkıları, katılımcılar tarafından özellikle vurgulanmaktadır. İstanbul üzerine yazdığı tezinde Tümertekin'in teorik yaklaşımlarından yararlandığını ifade eden katılımcı, bu çalışmanın coğrafya disiplinine derinlik kazandırdığını belirtmiştir. Bu anlamda Erol

Tümertekin, mekânsal analizlere kazandırdığı teorik çerçeve ile coğrafya alanında referans gösterilen bir isim olmuştur. Ancak, bu tür bireysel katkılar, Türkiye’de coğrafya alanındaki genel eksiklikleri gidermekte yetersiz kalmıştır. Üstelik ifade edilen katkıların hemen hepsi de Türkiye’deki şehir ve bölge planlama ve sosyoloji gibi alanlardan gelmiştir:

Türkiye’de aslında ben İlhan Tekeli’den çok etkilendiğimi söyleyebilirim. Çünkü o da hem felsefi hem şehir bölge planlama alanından hem mimarlıktan birçok yerden beslenerek ve siyasetten kaçınılmaz olarak beslenerek metinlerini üretmiş, çok da üretken bir hocamız. O gerçekten beni çok etkiledi. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Bir de kent çalışmaları, mesela Sema Erder Hocamız hani göç çalışmaları beni çok etkiledi. Hem göçün hem iç göç hem dış göç hem o mekânın belirleyiciliği yani hem bir destinasyon olması Türkiye’nin hem de dışarıya göç veren bir ülke olması ve bu dinamiklerin arasında mesela Sema Erder Hocamızın özellikle *Kentsel Gerilim* kitabı çok etkilemiştir beni. Yani aidiyetlerin kentte aslında birbiriyle karşılaşp daha siyasete dönüp daha farklı gelirimler üretiyor olması ve kentlerin işte gettolaşmaları işte farklı aidiyetlerin birbirine eklemlenmeleri. Bu mesela benim için çok şeydir, benim doktora dersinde metot hocamdı, Sema Erder. O anlamda beni kent çalışmaları ile o tanıştırdı diyebilirim. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Jüride örneğin Tarık Şengül’ün olduğunu öğrendim ve çok etkilenmişim. Dolayısıyla o bir güçtü benim için. Tarık Şengül’ü bu arada birçok açıdan hani etkilendiğim isimler arasında sayabilirim. (K6, Kamu Yönetimi)

Tez danışmanım Şerife Hoca beni zaten birebir de etkileyen hocalardan. (K4, Sosyoloji)

Tez problematiğimi netleştirmemde esas faktör... Murat Güvenç Hoca oldu. O, böyle bir çerçevede çalışmamın çok daha yararlı olacağını söyledi ve ben de... onunla yoğun bir mesai de yaptım bir sene, bir buçuk sene kadar. Yani... onun tavsiyeleriyle... (K3, Sosyoloji)

Coğrafya dışı isimlerin mekân çalışmalarına katkılarını Türkiye’de disiplinlerarası bir bağlamın oluşmasına dair bir olanak olarak almak da mümkündür. İlhan Tekeli, başta beşeri coğrafya olmak üzere şehir ve bölge planlama, mimarlık, iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji alanlarından beslenerek mekânsal düşünceye yeni bir perspektif sunmuştur. Tekeli’nin, mekânın politik, toplumsal ve ekonomik boyutlarını bir arada ele alan çalışmaları, uluslararası ilişkiler alanındaki bir katılımcı (K13)

tarafından oldukça etkileyici bulunmuştur. Kent çalışmalarıyla tanınan Sema Erder'in eserleri de mekânın aidiyet ilişkileri içindeki rolünü anlamada rehber olmuştur. Bu tür katkılar, Türkiye'deki coğrafya disiplini zenginleştirmiş ve farklı alanlardan akademisyenlerin bu alana ilgi göstermesini sağlamıştır. Diğer yandan ve konunun esası açısından bu katkılar Türkiye'deki coğrafyanın halihazırda gelişen ve olgunlaşan içsel disiplinler hacmine yapılmış katkılar olmayıp, coğrafi bilginin coğrafyacılarca üretimi krizi olarak adlandırılabilir bir durumun da göstergesi olarak alınmalıdır. Katılımcılar coğrafi/mekânsal bilgiyi edinmek için görüldüğü kadarıyla coğrafya yapan farklı disiplinlerin kapısını çalmaktadır. Ya da diğer taraftan bu disiplinler katılımcıları coğrafyaya davet etmektedir demek mümkündür.

Ben böyle aradıkça (yurtdışındaki) feminist coğrafyacıların hikayeleri, *syllabusları* çok etkiledi, oturdum okumaya başladım ve benim için çok büyük bir şeydi... Yani aslında benim ondan sonraki akademik hayatımı çok belirleyecek bir süreçti orası. Şimdi baktığımda.... Gerçekten de benim omurgayı o kurdu yani akademik kariyerimin, deneyimimin. Ve orada ben aslında ne yapmak istediğime de karar verdim, cinsiyet mekânı çalışacağım. (K2, Sosyoloji)

Yani ana referans olarak aldığım bir yazar akım veya bir politik veya teorik bir çerçeve yok. Ben birazcık daha farklı kaynaklardan beslenmeye çalışıyorum. Yani... İlhan Tekeli de vardır, Ruşen Keleş de vardır. Dolayısıyla doğrudan böyle şu isimdir benim aslında hani böyle... bir tutarlı bir teorik şeyim yok. (K7, Kamu Yönetimi)

Katılımcılar, akademik coğrafyadaki ikincil etkilerin de oldukça belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Feminist coğrafya üzerine çalışan bir katılımcı (K2, sosyoloji), yurtdışındaki kaynakların yanı sıra Türkiye'deki belirli akademik figürlerden de etkilendiğini dile getirmiştir. Ayrıca, sosyoloji alanından bir diğer katılımcı (K4), Murat Güvenç'in endüstriyel yeniden yapılanma üzerine yürüttüğü çalışmaların, mekân analizlerindeki yöntemlerini etkilediğini ifade etmiştir. Bu tür ikincil etkiler, Türkiye'de akademik coğrafyanın hangi uğraklarla etkileştiğini göstermek açısından önemlidir:

Mekân öğrenmem gerekiyor ve ODTÜ Şehir ve Bölgeye başvurdum. Uzun süre şehir ve bölgede mekânla ilgili planlama üzerine bu sefer endüstriyel yeniden yapılanma konusunda Murat Güvenç'in ilk doktora öğrencisi oldum. Orada bu sefer yoğun bir şekilde kır-kent farklılaşması,

o dönem endüstriyel yeniden yapılanma çok çok gündemindeydi. (K16, İktisat)

Yani Ruşen Keleş, Cevat Geray, Can Hamamcı'nın hocası. Asıl kaynak o. Asıl kaynak. Yani Chicago Sosyolojisi'nin üzerinden kent çalışmalarını kuran kişilerden. (K5, Kamu Yönetimi)

Ama onun dışında hani böyle daha bütünsel paradigmayı Türkiye'ye uyarlayan kim var dersiniz yani kent çalışanlar bunu yapıyorlar. Kent çalışmaları daha çok bunu bilerek veya bilmeyerek. Belki farkında olmadan da. Yani çünkü sosyolojiyi birleştirecek, antropolojiyi, şehir bölge planlamayı, mimariyi... Hem mimarlardan da bahsetmek lazım tabii ki. Çünkü en çok mekân üzerine düşünenler onlar. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Türkiye'deki bağlamsal ve çevresel yaklaşım etkileri kapsamındaki *işbirlikleri*, akademik coğrafyanın daha uygulamalı bir boyut kazanmasına olanak tanımıştır. Bölgesel kalkınma sempozyumları ve yerel organizasyonlar, coğrafyanın pratik yönlerini geliştiren platformlar olarak öne çıkmış, bu faaliyetler mekânsal analizlerin - bölgesel- kalkınma süreçlerinde nasıl bir rol oynayabileceğini göstermiştir. İktisat alanında çalışan bir katılımcı (K16), yukarıda ifade edildiği gibi sempozyum, toplantı ve etkinliklerin akademik coğrafya için bir ağ oluşturduğunu ve bölgesel kalkınmaya yönelik projelere katkı sunduğunu dile getirmiştir. Bu tür organizasyonların etkisi, mekân çalışmalarını yerel dinamiklerle ilişkilendirmiştir. Endüstriyel yeniden yapılanma ve kırsal-kent farklılaşması üzerine yapılan araştırmalar, mekân çalışmalarını daha geniş bir bağlamda ele almıştır.

KEAS vardı, duydunuz mu bilmiyorum. Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu. O dönemde yine unutuluyor. İlki herhalde Denizli'de yapılmıştı, öyle hatırlıyorum. Çünkü bu ekip sonradan Türkiye'nin bölgesel politikalarına etkinliğini veren Bakanlık düzeyinde hem akademik düzeyinde önemliydi. O dönemde ajans öncesi Vakıflar vardı. Bunlar yine unutuluyor. En çok EGEV biliniyor belki. Ege Ekonomisini Geliştirme Vakfı... Bunlar unutulmasın diye söylemiş olayım. SABEK vardı Samsun'un kurduğu. Samsun'da belediyenin öncülük ettiği. Samsun Belediyesi Ekonomi Konseyi ve Ekonomik İşbirliği Konseyi gibi. Bir de MEKİK vardı. Mersin İşbirliği Kalkınma ve İşbirliği Konseyi diye. Bunlar şöyle önemli literatür açısından, MEKİK ve EGEV ilk kurulan kalkınma ajansların aynı zamanda merkezi oldu. Biri İzmir, biri Çukurova Kalkınma Ajansı. Bir de bulunduğum bölgede, yine bu akademik çalışmalar böyle yoğunlaşırken, BAGEV diye Batı Akdeniz

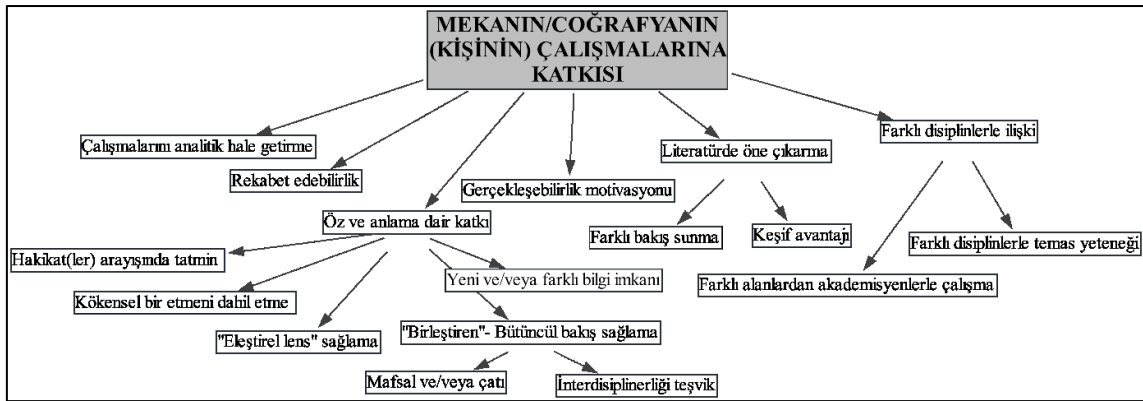
Ekonomisini Geliştirme Vakfı. Bunlar daha çok ticaret ve sanayi odalarının öncülüğüyle olan kurumlardır. (K16, İktisat)

Devamla, katılımcılar, Türkiye’deki akademik coğrafyada sistematik bir literatür üretiminin gerekliliğini vurgulamıştır. Türk coğrafya alanındaki sınırlı literatür üretimi, disiplinin ulusal ve uluslararası düzeydeki etkisini sınırlamaktadır. Bununla birlikte, çeşitli organizasyonların yerel dinamiklere dayalı çalışmaları teşvik etmesi, akademik coğrafyanın daha güçlü bir bağlama oturtulmasını sağlayacaktır. Katılımcılar, coğrafyanın disiplinlerarası bağlamlarda ele alınması gerektiğini ve bu şekilde uluslararası düzeyde daha etkin bir alan haline gelebileceğini de eklemişlerdir. Bu tür bir yaklaşım, Türkiye’de akademik coğrafyanın hem teorik hem de pratik boyutlarını güçlendirecektir.

4.1.4. Mekânın/Coğrafyanın Kişinin Çalışmalarına Katkısı

Mekân, bireylerin çalışmalarına sağladığı katkılar açısından geniş bir perspektif sunmakta ve bu katkılar, akademik üretimin farklı boyutlarında kendini göstermektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.4):

Şekil 4.4 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mekân/coğrafya çalışmanın kişinin çalışmalarına olan başlıca katkıları arasında çalışmaların analitik hale gelmesini saymak mümkündür. Analitik kavramı ile

sistematik ve problematik hale getirme ve bu sayede çalışmaların anlaşılabilirlik ve dinamizm kazanması kastedilmekte olup, araçsallık da bahse konu minvale hizmet ettiği varsayımıyla bu başlığa dahil edilmiştir.

Çalışmalarımın bir kere insanlar tarafından, belki daha geniş bir kitle tarafından anlaşılır kılabilirdiğini düşünüyorum. Biz felsefeciler için temel sıkıntılardan bir tanesi anlaşılammamak, ikincisi ayaklarımızın çok yere basmaması. Kavramlarımızın güçlüğü ve çok özel olması. Ama mekânla ilgili kavramlar, işte bu toplum olsun, insan olsun, yaşam olsun, zaman olsun, bunların içine girdikçe ilişki olsun, bunlarla örnekler verdikçe bence metinlerimizde anlatmaya çalıştığımız şeyler daha sağlam bir zemin buluyor ve insanlar için daha cezbedici, daha anlaşılır olabiliyor diye düşünüyorum bir aşamada. İkinci aşamada kendi adıma metin içerisinde bir dinamik sağlıyor. Bir şeyi salt betimlemekten kurtarıyor, daha problematik, daha sistematik bir hale getiriyor. Bu da tabii ki metni daha hareketli, daha akan bir sürece dönüştürüyor. Mekânın böyle bir etkisi de var. (K10, Felsefe)

O mütakabiliyet analizleri, yani bu bahsettiğim karakterlerin hepsi regresyon analizleri, mütakabiliyet analizleri... Ve bir noktada benim hani mekân ilginin altında yatan şeyin aslında olgusal evrene dair bir merak olduğunu fark ettim ve oturup işte ona tez yazarken başlamıştım. Yani GIS, *Geographical Information Systems*, nasıl işe yarar? Bunların hepsi bir araya geldiği zaman da işte bir yandan QGIS açacaksınız, öte taraftan işte ARM mı kullanıyorsunuz, SPSS mi kullanıyorsunuz, işte ne kullanıyorsanız bunları açacaksınız. Bunların kodlarını yazacaksınız. Bunların hepsini görselleştireceksiniz. (K1, Sosyoloji)

Kavramlara veya teorilere operasyonellik kazandırabilmek için uygun bir ölçek sunuyor mekân. Özellikle büyük çaplı eğer çalışmıyorsanız, kavramları operasyonel hale gelip daha rahat test edebileceğiniz zeminler görüyorsunuz. (K18, İktisat)

Benim doktora tezim mekân çalışmakla kavramsal çerçevesini geliştirdi. Daha önce bölge güvenliği çalışanlar bölgeyi tanımlayıp o bölgede güvenlik çalışıyorlardı. Benim bölge güvenliği çalışmam bölge mefhumuyla, bölgenin tanımlanması ile güvenliğin tanımlanması arasındaki dinamik ilişki üzerindedir. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Yukarıdaki ifadeler mekân/coğrafya ile ilişkilendenmekten başlayarak çalışmalarına doğrudan dahil etmenin katılımcıların akademik ve entelektüel üretimlerindeki etkisinin önemini göstermektedir. Bir *artı-değer* yaratmaktan fazlası olan bu etki katılımcıların çalışmalarının gövdesini oluşturmaktadır.

Devamla İletişim alanından bir katılımcının (K14) dijital medya ve mekânın entegrasyonu üzerine yaptığı sorgulamalar, bu sürecin yine önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Benzer şekilde, okuma ve beden ilişkisi üzerinden mekâna dair sorular üreten, mekânın bireysel ve entelektüel anlamda bir düşünme birimi olarak nasıl kullanılabileceğini ortaya koyan başka bir katılımcının (K11, Felsefe) ifadeleri de yine aşağıda aktarılmaktadır:

Ya ben hani mekân çalışayım tamam ama biz burada dijital medya çalışıyoruz. Ben dijital medyayla mekânı nasıl birleştirebilirim? (K14, İletişim)

Dersi aldığım sırada dedim ki ben okuma ve beden ilişkisine çalışacağım. Yani biz bedenimizle nasıl okuruz? Ve bu soru beni doğrudan aslında mekân konusunun içine itti. (K11, Felsefe)

Ve bana göre bu coğrafyacılarla ortak bir planda bir haritalandırma üzerinden gitmek çok yararlı olabilir. Mesela romanların haritalandırılması, projeler üzerinden gitmek çok daha yararlı olabilir. Evet, mecazi anlamda harita. Yani sadece şurada geçmiş, burada geçmiş bir haritayı arkasına eklemek gibi değil. Ama hani metnin zihinde haritalandırılacak biçimde ortaya konması. (K8, Edebiyat)

Bu bağlamda mekân/coğrafya hem bireysel merakları hem de analitik bakış açısını ve analitik yordamları zenginleştiren bir alan yaratmaktadır.

Rekabet edebilirlik olarak tanımlanan kod ise doğrudan katılımcı ifadelerinden alınmış bir tanım olup, katılımcılarca mekân/coğrafya çalışmanın katkıları arasında değerlendirilmektedir. Burada kurumlara (dernek, Ar-Ge, gibi) *yarar* veri ya da politika yapıcılara ve ilgili kurumlara yönelik veri üretebilir olma kastedilmektedir. Veriler ise hem elverişli (verinin araçsallığına vurgu) hem de yerele dair (yerelin bilgisine haiz olma, kısmi *biriciklik* haline gönderme anlamında) olup bunlar ayrı ayrı ya da birlikte de olabilmektedirler. Yerele yoğunlaşmanın avantajı, yerelde bizzat ölçeğinden kaynaklı rekabet edilecek aktör sayısının azlığı ilgili mekânsal/coğrafi çalışmayı öne çıkarmak anlamındadır.

Rekabet edebilirlik açısından bakıldığında, mekân çalışmaları bireylerin özgün bir uzmanlık alanı geliştirmesine yardımcı olmaktadır. İktisat alanından bir katılımcı (K19), bölgesel kalkınma üzerine yaptığı çalışmalarla kendine özgü bir alan yaratmış ve bu çalışmalarını yerel uzmanlık bağlamında derinleştirmiştir. Aynı şekilde, felsefe alanından bir katılımcının (K10) mekân felsefesi üzerine yaptığı özgün katkılar hem akademik dünyada hem de farklı disiplinler arasında tanınmasını sağlamıştır. Özellikle, akademik alanlarda yeni bakış açıları kazandıran ve literatürde öne çıkmayı sağlayan bu katkılar, mekân çalışmalarının önemini vurgulamaktadır.

İrlanda'da Shannon Kalkınma Ajansı diye, büyük bir ajans o zaman için, Avrupa'nın en büyük kalkınma ajanslarından biri, devletin en büyüğü, çok kapsamlı olarak okuması gerekiyor galiba. İrlanda'ya gittim. İrlanda'da bu ajansta çalıştım. Bu arada üniversitede bağlantılar kurduk. Çok etkilendim. Hala da derslerde, o dönemde, Kalkınma Ajansı'nın o bölgede yaptığı şey, örnekleri gösteririz. (K19, İktisat)

Belki diğer hocalardan duymayacağım bir şey de söylemiş olayım. Kendi alanımda biraz da rekabet edebilirlik kazanacağım bir alan açmış oldum. Bununla şunu kastediyorum. Hani coğrafi bir bakış açısı güncel konular olan işte bilim, teknoloji, inovasyon bunların doğması çoğu iktisatçının çalışmakta çok tercih etmediği yani bölge bakış açısıyla tercih etmediği alanlar olunca geleneksel, özellikle yurt dışından doktora yapıp gelen iktisatçı arkadaşlarımız veya yurt içinde iyi üniversitelerle yapanlarla onların alanında değil kendime yeni bir kategori oluşturmuş oldum. (K18, İktisat)

Mesela Isparta'ya bir cumhurbaşkanı ziyareti oldu. O zamanki cumhurbaşkanı. Bir valilik, üniversite, herkes bir brifing verecekler. Yani mesela onu hazırlama fırsatını elde ettim. Böylelikle ne oluyor? Hani o bölgeye ilişkin uzmanlığınız daha da derinleşiyor. Çünkü başka o analizi yapacak bilgi tabanı yok. Ben çok iyi bildiğimden değil bu işlerin başında, başlangıç aşamasında yer almamdan kaynaklanan bir durum ortaya çıktı. (K18, İktisat)

Avantajını çok fazla gördüm. Hatta burada mesela alana kadro çıkartma meselesi var ya, profesörlük kadrosu geldiğinde bile Türkiye'de mekân çalışan yok hakikaten. Düşünüyorsunuz, ne dediler hani sizin özelliğiniz, ben dedim mekân felsefesi çalışıyorum. Olmadığı için aksine bu alanda bulunmaz nimetsiniz. Diğer disiplinler için de öylesiniz. Hem felsefeci hem bu alanlara yakın bunları okumuş biliyor. Bak işte olursa hem bize bir vizyon sunar diyorlar. (K10, Felsefe)

Mekân, bireylerin hakikat(ler) arayışlarında tatmin bulmalarına ve özlerine dair daha derin bir anlayış geliştirmelerine de olanak tanımaktadır. Buradaki başat vurgu olgusal ve gerçekliğin kabulü, arayışı ve gerçeklikle ilişkilenebilme yönelimine ilişkindir.

Sosyolojiyi bir diskur olarak inşa edecek olursak çok sıkıcı bir yer oluyor... En nihayetinde kendinize diskurdan bir kale inşa ediyorsunuz ve o diskurdan kurduğunuz kalenin içinden çıkmaya cüret edemiyorsunuz. Ve bu yüzden Binghamton [Üniversitesi] sosyoloji [anlayışı] yıkıldı mesela. Yani öyle bir sırça köşk kurdu ki, o sırça köşkte en yukarıda bu fikirlerin yer aldığını kabul etmeyenler asla giremedi. Giremeyince de bütün sırça ama bomboş bir köşke dönüştü. Şimdi eleştirel sosyolojinin, muhalif sosyolojinin, kamusal entelektüelliğin en büyük sorunu bizim en nihayetinde ve Durkheim'in öğrettiği şey işimizin olguyla olduğu ve olgularla ilgilenmiyoruz...Ve bir noktada benim hani mekân ilgimin altında yatan şeyin aslında olgusal evrene dair bir merak olduğunu fark ettim. (K1, Sosyoloji)

Görünenin ardındaki gerçeği görmeyi sağlayan bir pratik de veriyor bize aslında mekânsal düşünme. (K4, Sosyoloji)

Mekân bir şeyi somutlaştırıyor. Her zaman bu kadar net görmek. (K4, Sosyoloji)

Gılgamış Destanı ya da işte ben ne bileyim her sosyal olgu mutlaka bir maddi yeniden üretim içermek zorunda. Yani madde, üretim ihtiyaçlar üzerine kuruludur bu. İhtiyaçları şey yaptığımızda, üretim faaliyeti, tüketim faaliyeti, zamanla çıkan bölüşüm faaliyeti. Mekânı buraya koyar mıyız? Koyarız. İşte insanın doğayla koyarız. (K16, İktisat)

Yukarıdaki aktarımlarda olgusal bakış ve olguyu/olguyla açıklamaya dair yaklaşım ortadadır. Devamla iletişim alanında çalışan ve sanal uygulamalar üzerinden konuyu örnekleyen katılımcı (K14), mekânın insan yaşamındaki bir bütün olarak inşai varlığına gönderme yapmaktadır. Buna göre mekân/coğrafya bireysel yaşamlarımızda yaşamsal farkındalık yaratan, varoluşsal kaygıları içeren kökensel bir yerde de durmaktadır. Mekân, yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda bireylerin varoluşlarını ve düşüncelerini anlamlandırmalarını sağlayan bir dolayım sunmaktadır.

Mesela insanların şikâyeti şu aslında orada, ya çok güzel yağmurun sesini duyuyorum, orada bir salonum var, gerçekten gezmeyi şey yapıyor, şehrin gürültüsü var ama koku ve doku yok diyorlar. O bana ilginç

gelmişti. Yani bazıları hiç kabul etmiyor fiziksel olarak içinde bulunmamayı. (K14, İletişim)

Ve bu yerin zihin olmadığını bedenlenmiş bizim varlığımız olduğunu söyledim. Yani okumanın yeri, okumanın mekânı sadece bir odadan ibaret değil ya da işte zihin değil, ben anlarken zihin o yer değil. ...benim herhangi bir, yani uzayda yer kapladığım bir yerde bir mekân oluşturduğum. (K11, Felsefe)

Tam da burada bizi dünyaya bağlayan... (K13, Uluslararası İlişkiler)

Toplumsal cinsiyet... onsuz bir şey olabileceğine inanmıyorum.... Aynı şey mekân içinde geçerli. Ve ben o noktadayım şu an. Yani mekândan...bağımsız bir şekilde bir düşünme...şeyim yok yani. Dağarcığımda, imgelemimde öyle bir şey yok. (K2, Sosyoloji)

Dolayısıyla mekânı/coğrafyayı çalışmalara dahil etme katılımcılar için kökensel bir yerde durmaktadır. Bu durum yukarıdaki bakış ve yaklaşımlardan hareketle aşağıdaki tespit ve kabullerle buluşmaktadır:

Ana akım bilimin içerisinde mekâna dair bir şey söylemeden hiçbir şey yapamazsınız. (K1, Sosyoloji)

Mekânsal kavramlar olmasaydı, bunları çıkarsaydım kendi çalışmamdan, sanıyorum çok önemli bir düşünsel gereçimi kaybederdim. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Dolayısıyla benim her zaman çalışmalarında mekân hep var. (K7, Kamu Yönetimi)

Alman şair Hölderlin, Friedrich Hölderlin. İşte o, onun böyle nehirlerle ilgili şiirleri var. Onun dışında bir en önemli nehir, Ren Nehri. Yani onun için işte insanın, insanoğlunun nehir kenarında yerleşme bağlantısını kuruyor ve burada o *dwelling* kavramını geliştiriyor. (K9, Edebiyat)

Mekânsal düşünmenin, mekânla/coğrafyayla yaklaşmanın eleştirel bir donanıma haiz olma, bu duruma yaklaşma uğraşında önemli bir husus olduğunu söylemek mümkündür.

Eğer düşünmek sorgulamak demek ise mesela mekân da sorgulamak demek olmalı. Mesela bir şeyin mekânsal olarak anlaşılması demek aslında onun tüm bağlamlarıyla birlikte sorgulanabilmesi demek. (K10, Felsefe)

Dünyevi sorunlarla tekrar başka bir gözle başa çıkmamızı sağlayan o mekânsal çerçeve oluyor... (K13, Uluslararası İlişkiler)

Bir katılımcının (K16, İktisat) Marksist perspektifle mekân analizlerine dair eksikliklere dikkat çekmesi, mekânın eleştirel bir görü olarak kullanılma potansiyelini vurgulamaktadır. Başka bir katılımcının (K6, Kamu Yönetimi) mekânı toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında ele alması, bu eleştirel yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmaktadır. Eleştirel lens sağlayan mekân çalışmaları, toplumsal güç ilişkilerini ve tahakküm mekanizmalarını anlamak için güçlü bir araçtır ve bu bağlamda sosyoloji, kamu yönetimi ve iletişim gibi disiplinlerde yenilikçi katkılar sunmaktadır.

O dönem Türkiye'de Marksist anlamda bir mekân analizi hemen hemen yok gibiydi. (K16, İktisat)

Benim karşılaştığım olduğum taraflılığı, körlüğü, aşmaya yönelik bir katkı sunacak bir doktora tezi yazayım ben dedim. Dolayısıyla yani mekâna cinsiyet ilişkileri bağlamında yönelişim bu tesadüflerle örüldü. (K6, Kamu Yönetimi)

Sonuçta mekân bir ilişkinin, herhangi bir ilişkinin işte, tahakküm olsun vesaire az önce söylediğim bütün ilişkilerin yani somut olarak görüldüğü bir düzlem... (K4, Sosyoloji)

Gündelik hayat tüketim vesaire gibi alışkanlıkların gidilen yere dahil edilmesi gibi tartışmaları kavrama da önemli bir alan açıyor bence. Çünkü o *gentrification*'ın işte soylulaştırma vesaire anlaşılmasında da önemli bir alan açıyor...Yani o bireylerin sosyal dünyaları, bu sosyal alanını yaratma biçimleri bence hani bu kavramlarla okunabilecek şeyler. (K15, İletişim)

Mekân/coğrafya farklı açıklamaları birbirine bağlama, bu açıklamaları kendi arasında konuşturabilme yeteneği anlamında tutkal, çimento gibi metaforlarla da tanımlamayı mümkün kılan bir çeşit köprü ya da mafsalları da içermektedir.

Çimento... Her şeyi bir arada tutar. Ve ilişkisel düşünmeye zorlar sizi. Benim için öyle bir şey mekân. Yıllarla o bütün bu hani karmaşalar...şüpheler sonucunda geldiğim bir şey. (K2, Sosyoloji)

Mekânın bireyler arasında benzerlik inşa eden, bir ortak zemin oluşturan kültürel bir alan olduğunu görmemi sağladı. Konum özelliği de aslında burada bireylerin bu mekâna bağlanmalarını sağlayan şey, yani arada böyle bir anne-bebek ilişkisi gibi anlatacağım bunu, o kordon gibi aslında. Bunu hep yok sayıyoruz ama bu var. Yani bu insanın işte

zevkleri, tüketim alışkanlıkları, yaşam biçimi, bir şekilde o var olduğu ya da işte çevresinde dolandığı mekânlarla bağlantılı. (K15, İletişim)

Mekân hem bir ülke kalkınması hem de bir bölgesel kalkınmanın nasıl olacağı ve insan yaşam kalitesinin artırılması için çok kritik öneme sahip. (K17, İktisat)

Mekânın bireyler ve topluluklar arasında birleştirici bir çatı/köprü olması, farklı disiplinlerin entegrasyonunu teşvik etmektedir. Katılımcılar genel olarak mekânın farklı disiplinlerden gelen bilgileri birleştirerek, bütüncül bir perspektif geliştirmeye olanak sağladığını ifade etmektedir. Mekânın bu birleştirici rolü, bireylerin çalışmaları sırasında daha geniş bir bağlamda düşünmelerine ve anlamlı bir bütünlük oluşturmalarına yardımcı olmaktadır.

Beni buradan oraya savuran, bunların çok iç içe olduğunu ve birbirleriyle ilişkisini anlamamda yol açan şey biraz mekâna dönmemdi. Çünkü mekân bunu çok birleştiren bir şey. (K14, İletişim)

Mekân burada bizi nasıl birleştiriyor, bütünleştirir? (K13, Uluslararası İlişkiler)

Bir yeni bir jenerasyon var bu konulara ilgi duyan. Ve değişik şekillerde de eleştirel jeopolitik, eleştirel coğrafya çalışmalarında, siyasi coğrafya çalışmalarında bu işin ucundan tutulmuş. Sadece bunlar daha birbirleriyle konuşmuyorlar. Onun için bunları bir araya getirelim. Bazılarımız İngilizce yazmışız zaten onu Türkçe yayınlatalım. Bazılarımızın yayınladıkları işte kitap olarak çıkmış. Onların bir özünü ya da bir boyutunu kitabın içinde bulunduralım diye o kitap çalışması öyle birbiriyle konuşan bir grup çalışma olsun diye ortaya çıktı. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Yani Ankara Üniversitesi'nde Siyaset Biliminde doktora yapsaydım ya da master yapsaydım yani siyasi tarih ya da siyaset felsefesi konularıyla sınırlı bir bilgim olacaktı. Ama kentleşme kürsüsünde master yapmış olmak hem güncel siyasi ekonomik gelişmeleri tartışmak hem de hem de interdisipliner açıdan pek çok alanın bilgisini birleştirmeye olanak sağlıyordu. (K5, Kamu Yönetimi)

Ve o yüzden siyaset alanının, ekonomik alanın ve kültürel alanın birbirine nasıl değiştiğini göstermeleri gerekiyor ve mekânın bunların merkezinde olması gerekiyor. (K4, Sosyoloji)

Mekân problematiğini herhangi bir disiplin içine çekerek geliştirip o alanda yaratıcı bir şey söylemek zaten epistemolojik olarak imkansız bir şey şahsi kanaatim. (K3, Sosyoloji)

İkincisi, işin içerisinde mekân algısı girince ekolojik psikoloji de giriyor. Yani orada işte kent sosyolojisi var, dijital medya var, ekolojik psikoloji var. Yine o disiplinler arasının zenginliği... (K14, İletişim)

Mekân, bireylerin yeni ve farklı bilgi imkânları yaratmasına da olanak tanımaktadır. Bir katılımcının (K11, Felsefe), mekânın bilişsel psikoloji ve fenomenoloji gibi farklı alanlarla nasıl bir etkileşim içinde olduğunu keşfetmesi, bu tür bilgi mekânlarının nasıl oluşturulabileceğine dair somut bir örnek sunmaktadır. Bu süreçte mekân, bireylerin farklı disiplinlerden beslenerek yenilikçi ve özgün çalışmalar üretmelerine olanak sağlamaktadır. Başka bir katılımcının da (K10, Felsefe) mekân çalışmalarını farklı akademik bağlamlarda bir motivasyon kaynağı olarak görmesi, bu alandaki katkıları desteklemektedir.

Ben de içinde bulunduğum bir araştırmacı olduğum için çok heyecan duyuyorum açıkçası. Yani yapılmış başka alanlardaki, başka disiplinlerdeki çalışmaları her gördüğümde, yani ‘Aa bu tarafı da varmış, aa böyle de düşünülebiliyormuş, bu disiplinde de bu şekildeymiş’ şeklinde çok heyecanlandığımı söyleyebilirim. Bunlardan mesela bir tanesi psikoloji. Bilişsel psikoloji bilhassa çalışıyor. Hiç bilmediğim bir alan, yani ilgi duymadığım bir alan. Zaten genel olarak da daha çok böyle fenomenolojiyle psikoloji bir düşman olduğu için daha çok da karşı cephe olarak gördüğüm bir alan aslında. Her bir çalışma yayınlandığında böyle *spatial cognition*, *spatial perception* gibi bir çalışma yayınlandığında ben açıkçası çok heyecanlanıyorum. (K11, Felsefe)

Bir de şu var, sadece felsefe biliyorum diyerek de ya da sadece felsefe ile de hareket edilebilecek bir alan değil, mekân meselesi. Çok okumayı ve çok birikimi gerektiriyor. Bu bir dezavantaj değil, bu bir motivasyon. (K10, Felsefe)

Aslında bu alanda Marksizm açısından ne kadar geniş ufuk var. (K5, Kamu Yönetimi)

Yerellik, yenilik ve farklılık birbirlerinden çok da ayrılabilir olmasalar da bazı ifadelerde katılımcılar kesin bir ayrıma gitmeden birini diğerlerinden daha fazla vurgulamaktadırlar. Yerel bilgi hem farklı hem de yeni olma imkanlarını birlikte içerebilmektedir. Bahse konu durumu aşağıdaki aktarımlarda görmek mümkündür:

Yeni kavramlar üretebiliyoruz. Yani bu çok kıymetli, bunu çok önemli buluyorum. Çünkü buraya ait, buranın malzemesinden, buradan bir teori

çıkabilir diye düşünüyorum. İlla biz Batıdan ve Kuzeyden teorileri alıp burayı bir vaka gibi çalışmak zorunda değiliz. Buranın da kendine özgü bir dinamiği var, mekânsal bir hikayesi var ve bunun, ne diyelim, bir tür katman katman açılmasıyla aslında yeni bir hani mekân teorisi, mekânsal kuramlar ortaya çıkabilir. Bu yüzden de çok kıymetli. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Ama mesela bizim Ümraniye kitabı, o bayağı aslında kompakt bir iş. Yani bir ilçe tarihi yazımı, metot geliştirdik orada. O bayağı orijinal bir iş oldu. (K3, Sosyoloji)

Sanayi iktisadı. Yani Türkiye'deki bu sanayinin gelişmesi, orada mekânsal olarak sanayinin nasıl farklılaştığını görmeye çalıştık. Yani işte orada mesela beşe ayırdık sanayiye. Türkiye'de işte bu eski geleneksel sanayileşmiş bölgeler dedik. İşte bu İzmir, İstanbul. Adana gibi. Ondan sonra yeni gelişen bölgeler, *hinterland*'da gelişen bölgeler filan. Böyle bir sanayi gruplandırma ihtiyacı hissettik. Ama bunu yaparken iktisadın birtakım yaklaşımlarını kullanıyoruz. (K17, İktisat)

Bölge düzeyinde bakmak, bölge beni çok heyecanlandırıyor. Orada özgün olan nedir, farklı olan nedir, bunu keşfetmek. Kişisel olarak söylersem, ne bileyim bir makro, bir ülke boyutunda çalışmak mesela bu kadar bana heyecan vermiyor. Zihnimi açmıyor ama bölgeye bir miyoplaşmak, daha detayları görmek, o bölgedeki dinamiklerin her türlü, o yaşamın dinamiklerini görmek, bir kere kişisel olarak bu. (K19, İktisat)

Katılımcıların mekân/coğrafya çalışmasındaki bir diğer itki ise bu çalışmaların uygulanabilir olması, gerçekleşebilme ihtimalidir. Bu noktada uygulama amaçlılık (daha araçsal ve pratik) ve kamusal yarar amaçlılık (daha kökensel ve teorik) birlikte içerilmekte olup, yapılan işin, ortaya çıkarılan ürünün bir uygulamaya dönüşmesi, somut-görülür bir çıktısının olması, bir kurum, vb. ne ulaşması kastedilmektedir. Dolayısıyla “gerçekleşebilirlik motivasyonu” olarak tanımlanan kod ile mekânın bireylerin çalışmalarını daha somut ve uygulanabilir hale getirme kapasitesi ifade edilmektedir. Mekânın politika yapıcılar ve sivil toplum örgütleri tarafından anlamlı hale getirilmesinin, çalışmalarını daha uygulanabilir kıldığını ifade eden katılımcının (K19, İktisat) bu görüşü, söz konusu motivasyonların, akademik üretimin toplumsal faydaya dönüşmesini sağlayan önemli bir unsurlar olduğunu düşündürmektedir. Mekânın bu rolü hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir değişim ve dönüşüm aracı olarak değerlendirilmektedir.

Burada da ilgili alanda hem ders vermeye devam ettim hem mekân hem zaman felsefesi üzerine. Baktım öğrencilerin de hakikaten çok ilgisini çekiyor. Yani felsefede böyle bir ihtiyaç da var hakikaten. (K10, Felsefe)

Bu talep de mekâna yönlendirmeye etkide bulundu. Çünkü bu şöyle hem yazılarınız kabul görüyor hem politika yapıcılar veya sivil toplum örgütleri tarafından da anlamlı hale geliyor. O yüzden akademik ilerlemeye yol açarken aynı zamanda iş dünyası ve kamu politikaları adına da burada politika yapıcılarını adına da faydalar oldu. (K18, İktisat)

Mesela bir çalışmamız *working paper*, çalışma notu olarak Türkiye Ekonomi Kurumu'nun sitesinde duruyor. Sonra başka bir yerde daha yayınladık galiba. (K17, İktisat)

Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına olan katkısı noktasında mekân/coğrafya çalışılması sayesinde doğrudan böylesi bir amaç taşınmasa da literatürde fark yaratıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu yer edinme, öne çıkma durumu farklı bakış sunma hasebiyle olabileceği gibi alandaki keşfetme edimiyle de ilgili olabilmektedir. Farklı bakış açıları sunma da keşif avantajları yaratma da birlikte değerlendirildiğinde, özgün katkılar ortaya çıkmaktadır. Detaylandırılırsa farklı bakış sunma ile katılımcının kendi alanına mekân/coğrafyayı taşıma ya da mekânsal/coğrafi olana kendi alanını taşıma yoluyla farklı perspektifler yaratması kastedilmekte olup, mevcut bakışı zenginleştirme anlamı da dahildir. Keşif avantajı ise, ilksel olma, alandaki eksik olan kısma önsel bir müdahale avantajı anlamına gelmektedir. Bunları ayırmak mümkün olsa da birlikte de ele alındığı örnekler bulunmaktadır.

Ayrıca onun dergisinde hem şey yaptık, hakemlik yaptım hem çok katkısı oldu hem yayınlarım çıktı. (K19, İktisat)

O anlamda ben bunu hem felsefeyle hem siyasetle hem de coğrafyayla beraber kaynaştırdığımı düşünüyorum ve bence en keyifli kısmı da bu. Yani doğurgan bir alan burası, bereketli bir yer. Bir sürü şey çıkıyor orada. Yeni kavramlar üretebiliyoruz. (K13, Uluslararası İlişkiler)

O sırada, ondan sonra Türkiye'ye geri dönüp de bu tezimle ilgili yaptığımı paylaştığım zaman daha güvenlik çalışmalarında böyle bu ikisini birleştiren kimse yoktu. Dünyada da çok fazla yoktu. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Cinsiyet mesela işte, sınıf mesela, mekân da böyle. Yani yok, olamaz yani böyle bir şey. Ve o imgelerimizin içine oturduğumuzda zenginleşecek. Zihinsel bakışımız, algımız, kavrayışımız zenginleşecek. (K2, Sosyoloji)

Mekân birimi, araştırma birimi olarak sosyolojide yoktur yani. Öyle bir şey yoktu. O yüzden de oradan giden ve yani yaptığım şeyin yeni, ilk olduğunu, bir yanıyla toy ve nereye gideceğini bilmiyorum. Ne kadar yapabileceğini bilmezsiniz ama yaptığınız şeyin önemli ve ilk olduğunun farkındaydım yani. (K2, Sosyoloji)

Katılımcının (K2, Sosyoloji), mekânı sosyolojide yeni bir araştırma birimi olarak ele alması, bu tür katkıların önemini göstermektedir. Bu çalışmalar, mekânın akademik literatürdeki yerini güçlendiren özgün ve öncü yaklaşımlardır.

Diğer taraftan mekânın farklı disiplinlerle ilişki kurma kapasitesi, çalışmaları daha kapsamlı bir çerçeveye taşımaktadır. Bu bölümde farklı alanlardan akademisyenlerle çalışma anlamında fiziksel temas (*pratik*: kongre, sempozyum, vb. akademik etkinliklere katılım, kitap, makale gibi ortak çalışmalarda/üretimlerde yer alma) ve farklı disiplinlerle düşünsel temas yeteneği (*teorik*: farklı disiplinleri yatay kesen "mekân" sayesinde, disiplinler sınırları aşma ve anlam/tema odağında buluşma imkânı olarak) şeklinde ikili bir ayrıma gidilmiştir. Her iki hususun ayrı ayrı alındığı ya da iç içe değerlendirildiği örnekler mevcuttur. Farklı disiplinlerden öğrenme ise burada öne çıkan başlıca husus olmaktadır.

Şimdi bu yüzden mekân çalışan, herhangi bir disiplinden çalışan bir kişinin aynı disiplinde kalacağını düşünmüyorum. (K11, Felsefe)

Bu çalışma alanı dedim ki ne güzel, aradığım şey buydu aslında. Felsefe ile diğer disiplinler arasında bağ kurabileceğim bir alan yakaladım. Öyle öyle derken hala da beni cezbediyor. Mesela şu an biraz daha mekân ve cinsiyet çalışmaya başladım, ilgimi çekmeye başladı. O alanda gelecek yıl bir ders açacağım kadın çalışmaları bölümüne. Yani burası benim şeyim oldu, ne derler, felsefi motivasyonum oldu aslında, akademik motivasyonum oldu. Gittikçe daha da zenginleşiyor diye düşünüyorum. Felsefeyle diğer disiplinler arasındaki bağı kurması... beni bu alana daha çok yaklaştırdı diye düşünüyorum. (K10, Felsefe)

Ama zaman içerisinde bu disiplinler arası bakış, çoklu açılardan bakmak gibi bir eğilim ortaya çıkıyor. Daha bütüncül bakmaya başlıyoruz. (K8, Edebiyat)

Halbuki ben bunu bütünsel olarak, daha interdisipliner olarak görüyorum. (13, Uluslararası İlişkiler)

Ama bunu yaparken tabii mesela plancının nasıl baktığı çok ilginçti. Bir şehir plancısı bu olaya nasıl bakıyor? Ama onlar çok farklı yöntemler kullanıyorlar ve ben o yöntemlere aşina değilim. O yöntemlere hakim değilim. Ama o yöntemleri dinlerken, o yöntemlerin nasıl kullanıldığını, soruların nasıl sorulduğunu ve nasıl cevap verildiğini izlerken ben iktisatta kullandığım yöntemler için çok değişik geri plan bilgiler elde ediyorum. Bu bakımdan bölge biliminin disiplinler arası karakteri çok önemli. (K17, İktisat)

Plancıların, coğrafyacıların yaptıkları benim için inanılmaz bir geri plan zenginlik yarattı. Soru sorarken, analizleri yorumlarken... (K17, İktisat)

Yoksa ne coğrafyacım ne şehir bölge planlamacıyım ne iktisatçıyım. Bu da Türkiye'de bir aradanlık durumunu söylüyor. (K18, İktisat)

Ama daha sonra o işte O kitap için çalışmaya başlamak bir konferansta genç arkadaşlar, beraber editörlük yaptığımız ve kitaba katkıda bulunanlar beni buldular. Bana yaptıkları işleri anlattılar. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Fiziki mesela, bakın ortak çok çalışmadık ama mesela...birlikte gittik, Doğa Benimle projesine. Ben cinsiyet anlattım bir yerde, lisans öğrencilerine. O akarsu anlattı. Ama şimdi o kadar beraber konuşuyoruz ki yıllardır, o çalışmalar anlatıyor, benim fiziki coğrafya algım çok arttı. Zaten ilgilenirim, severim öyle şeyleri ama algım arttı, farkındalığım arttı. Belki direkt bir bilgi değil. Aynı şekilde onun da sosyal yanı anlamında. Yani bunlar hep temasla oldu ve bence bu temaslar sadece metin üstünde ya da akademik kalsaydı bu kadar etkili ve sürekli olmazdı. (K2, Sosyoloji)

Hani hakikaten başka disiplinlerle temasımı da çok sağladı mekân. (K2, Sosyoloji)

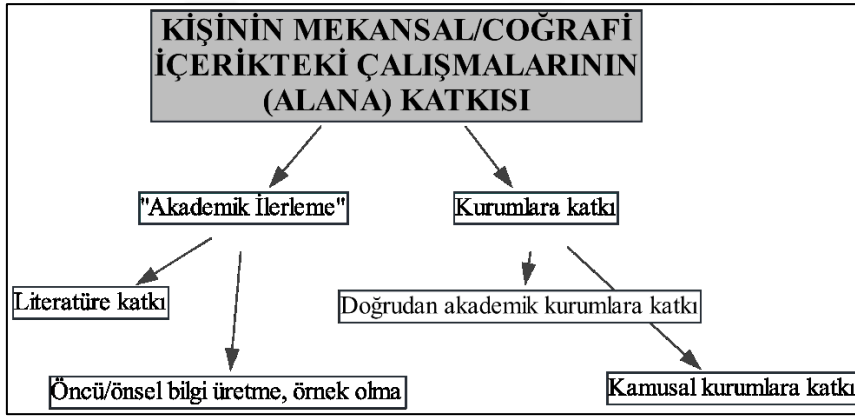
Diğer taraftan mekânın farklı disiplinlerle ilişki kurma kapasitesi, çalışmaları daha kapsamlı bir çerçeveye taşımaktadır. Katılımcılar, mekânın şehir plancıları ve coğrafyacılarla çalışarak nasıl daha zengin bir bilgi altyapısı sunduğunu belirtmiştir (K17, İktisat). Bu bağlamda mekân, disiplinler arası bir köprü olarak, bireylerin çalışmaları sırasında yeni perspektifler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Katılımcıların (K2, Sosyoloji) mekânın farklı disiplinler arasındaki bağlantıları

güçlendiren rolüne dair vurguları, bu sürecin önemini desteklemektedir. Mekân, bireylerin çalışmaları sırasında yalnızca bir araştırma birimi değil, aynı zamanda disiplinler arası bir diyalog zemini sunmaktadır.

4.1.5. Kişinin Mekânsal/Coğrafi İçerikteki Çalışmalarının (Alana) Katkısı

Bireylerin mekânsal ve coğrafi içerikli çalışmaları, akademik ve kurumsal alanlarda önemli katkılar sunmaktadır. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 2.5):

Şekil 4.5 Kişinin mekânsal/coğrafi içerikteki çalışmalarının (alana) katkısı kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Akademik ilerleme bağlamında literatüre katkı, mekân çalışmalarının etkisinin en somut görüldüğü alanlardan biridir. Katılımcılar mekânsal ekonomi ve bölgesel kalkınma üzerine çalışmalar (K18, İktisat) ya da mekânı bir sosyolojik araştırma birimi olarak ele alarak, sosyoloji literatürüne yeni bir perspektif kazandırma (K2, Sosyoloji) konusunda önemli katkılar sağlamışlardır.

Dolayısıyla bir konferansta çok benzer bir konuda sunum yaptık biz (“K14, İletişim” ile). O da belki bahsetmiştir zaten. Ve sonrasında dedik ki, aa işte bir sen varsın, bir ben varım. Neden bir şey çalışmıyoruz? Çok da lazım yani. Sonrasında böyle bir yola çıktık. (K15, İletişim)

Çünkü ben daha çok edebiyat teori çalıştığım için işte roman, hikaye, şiir.... Bu yüzden mesela ben bir kitap derledim yeni. O da yakında yayınlanır diye ümit ediyorum. Italo Calvino'nun *Görünmez Kentler*'i üzerine. *Görünmez Kentler* okuması yaptık ve mimarlardan edebi

teorisyenleri, felsefecilerden tür edebiyatçılara kadar bir görünmez kentler okuması yaptık orada. (K11, Felsefe)

Öncü bilgi üretme ve örnek olma açısından, bireylerin mekânsal çalışmaları, akademik dünyada rehberlik edici bir rol üstlenmiştir. Mekânın tarihsel bir perspektifle -ya da tersi- nasıl ele alınabileceğini gösteren çalışma (K3, Sosyoloji) ya da mekânın bireylerin yaşam kalitesini artırma potansiyelini ortaya koyan konumsal medya ve engellilerin kent deneyimi üzerine yaptığı çalışma (K15, İletişim) gibi örnekler mekânı disiplinler arası bir bakış açısıyla inceleyerek literatüre katkı noktasında öncü/önsel bir yerde durmaktadır.

Sanayinin, imalat sanayinin o bölgedeki işte mesela NUTS 2 düzeyinde NUTS 1 düzey, 1 düzey, 2 düzeyinde ne kadar oranı var? Bütün bunlarla birtakım kriterler geliştirdik. Yani çok basit göstergelerle yaptık. Sonuçta bütün bunları yaparken geri planda da mekân teorisinin coğrafyacılardan başlayarak nasıl geldiğini görmeye çalıştık ve bütün bu yaptıklarımızda yani biz aşağı yukarı çalışmaya başladığımızda yeni coğrafya daha yeni ortaya çıkmıştı. (K17, İktisat)

Türkiye'de ilk defa bir kalkınma ajansı üzerine ilk doktora tezini yaptım. (K19, İktisat)

Bütün o yabancı literatürle tanışmak Türkiye'de çünkü yoktu, yani Türkçe üzerinden tanışmadım. Direkt o literatürle tanıştım. Bence benim oradaki fark oydu yani. Ben hani o literatürü Türkiye'ye özetleyen kişi oldum, hani o makaleyle. (K2, Sosyoloji)

Doğrudan akademik kurumlara katkı, mekân çalışmalarının eğitim ve araştırma alanında değer kazanmasını sağlamaktadır. Örneğin, bir katılımcının (K10, Felsefe) tez çalışmalarında jüri üyeliği sırasında yaptığı katkılar, disiplinler arası bir perspektifin önemini vurgulamaktadır. Başlangıçta eleştirel yaklaşan akademisyenlerin, zamanla bu tür bir perspektifin önemini fark etmeleri, mekân çalışmalarının akademik kurumlar için sunduğu değeri gözler önüne sermektedir. Bu durum, mekânın yalnızca bir konu değil, aynı zamanda akademik iş birliğini ve anlayışı geliştiren bir etmen olduğunu göstermektedir.

Çünkü birkaç tez jürisinde şöyle karşılaştım. Mesela bu bir dezavantajı olabilir ama sonra bir süre sonra onlar zaten... çok güzel oldu diyorlar.

Kendileri bunu söylüyorlar. Ama başta şöyle diyor, bir felsefeci olmasa mı? Yani bu jürilerde ilk şey, yorum, birkaç hocadan bunu duydum, yani bir felsefeci değil de sosyolog mu olsa işte, ne bileyim, kamu yönetici mi olsa, bir felsefeci hani burada ne yapacak ki deyip, böyle örtük bir biçimde aslında bir felsefecinin daha çok engel çıkartacağını, meseleyi fazla dağıtacağını düşünüyorlar. Ama sonra, bir süre sonra beni dinledikten sonra, eleştirilerimi dinledikten sonra, aksine... çok iyi oldu diyorlar. (K10, Felsefe)

Kamusal kurumlara katkı bağlamında ise mekân çalışmaları, yerel yönetimlerin ve devlet kurumlarının politika üretim süreçlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Bir katılımcının (K19, İktisat) Kalkınma Ajansları ve bölgesel politika alanındaki çalışmaları, bu tür katkılara bir örnek oluşturmaktadır. Mekânın planlama ve politika üretim süreçlerindeki önemi, bu çalışmalarda net bir şekilde ortaya konmuştur. Aynı şekilde, başka bir katılımcının (K18, İktisat) kamu politikalarına yönelik çalışmaları, mekânsal düşüncenin karar alma süreçlerine entegre edilebileceğini göstermektedir.

DPT'ye gittiğimizde bölgesel politikalar departmanlarının çok kısıtlı olduğu, çok az kişinin çalıştığı, kütüphanesinin çok zayıf olduğu bir dönemden bahsediyorum. Yani kişisel olarak bu yerel kurumları çalıştım, sonradan tabii çok geri dönüş geldi. Birçok insan, kalkınma ajansları Çalışmak isteyen insan çok insanla görüştüm, doktora tezi yaptınız diyen. (K19, İktisat)

Kadıköy Belediyesi ile yürütülen projelerde mekânın engelli bireylerin kent deneyimini zenginleştirme aracı olarak kullanılması, mekânın toplumsal eşitlik ve erişilebilirlik açısından sunduğu fırsatları ortaya koymaktadır. Bir katılımcının (K15, İletişim) bu alandaki çalışmaları, mekânın bireylerin günlük yaşamlarına olan doğrudan etkisini göstermektedir. Ayrıca, bu tür projeler, akademik bilginin toplumsal yarara dönüştürülmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kadıköy Belediyesi'yle ortak yürüttüğümüz bir proje var. Onun henüz yayını olmadı ama olmak üzere. Bir yurt dışı projesi de var. Mesela engellilerin kent deneyimini bu konumsal medya uygulamalarıyla nasıl zenginleştirebiliriz gibi bir temaya dayanıyor. (K15, İletişim)

Devlet Planlama, yerel politikalar, Kalkınma Ajansı, bölge tanımı, arkadan Kalkınma Ajansı'nın kuruluşu, 2002-2006 Böyle böyle Kalkınma Ajansları sonra da İzmir Kalkınma Ajansı 2006'da kuruldu.

Onun danışma kurulu başkan yardımcıları ve ilk kuruluş aşamasında çok onlarla şeyim oldu, bağlantım oldu... Hatta 2007'de, hatta hiç unutmuyorum bir gün OECD'den aradılar, dünyadaki metropoller üzerine çalışma yapıyoruz. Bunlardan bir tanesi de İstanbul. Birçok yönüyle ele alıyoruz metropollerini. Yani ekonomik boyutunda da sizin katkılarınızı istiyoruz. (K19, İktisat)

Mekân çalışmalarının kamusal kurumlara sunduğu katkılar yalnızca yerel yönetimlerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda devlet politikalarını da etkilemektedir. Yukarıda görüşleri aktarılan katılımcının (K19, İktisat) Devlet Planlama Teşkilatı ve yerel kalkınma politikalarına yönelik katkıları, mekânın kamusal politika üretimindeki yerini göstermektedir. Bu çalışmalar, mekânın planlamanın bir parçası olarak kullanılabileceğini ve bu sayede daha etkili politikaların geliştirilebileceğini ortaya koymaktadır.

İş dünyası önceli sivil toplumun harekete geldiği bir talep vardı. Bu talep de mekâna yönlendirmeye etkide bulundu. Çünkü bu şöyle hem yazılarınız kabul görüyor hem politika yapıcılar veya sivil toplum örgütleri tarafından da anlamlı hale geliyor. O yüzden akademik ilerlemeye yol açarken aynı zamanda iş dünyası ve kamu politikaları adına da burada politika yapıcıları adına da faydalar oldu. (K18, İktisat)

Akademik ve kamusal kurumlar arasında bir köprü işlevi gören mekân çalışmaları, bu iki alanın birbiriyle ilişkisini güçlendirmektedir. Bir katılımcının (K18, İktisat) hem akademik hem de kamusal alanda yaptığı çalışmalarla mekânın söz konusu bağlayıcı rolünü vurgulaması, bu durumu somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Mekân, farklı disiplinleri ve kurumları bir araya getirerek, daha geniş kapsamlı bir iş birliği ve üretim sürecine zemin hazırlamaktadır.

İş dünyası önceli sivil toplumun harekete geldiği bir talep vardı. Bu talep de mekâna yönlendirmeye etkide bulundu. Çünkü bu şöyle hem yazılarınız kabul görüyor hem politika yapıcılar veya sivil toplum örgütleri tarafından da anlamlı hale geliyor. O yüzden akademik ilerlemeye yol açarken aynı zamanda iş dünyası ve kamu politikaları adına da burada politika yapıcıları adına da faydalar oldu. (K18, İktisat)

Bir şey de yaptık hani, bir saha çalışmaları da yaptık göçmenlerle, mekânsal etkilerle beraber. *Ümraniye Tarihi*'ni yazdık mesela bir akademisyen grubu arkadaşlarıyla birlikte 100 yıllık bir Ümraniye tarihidir. (K3, Sosyoloji)

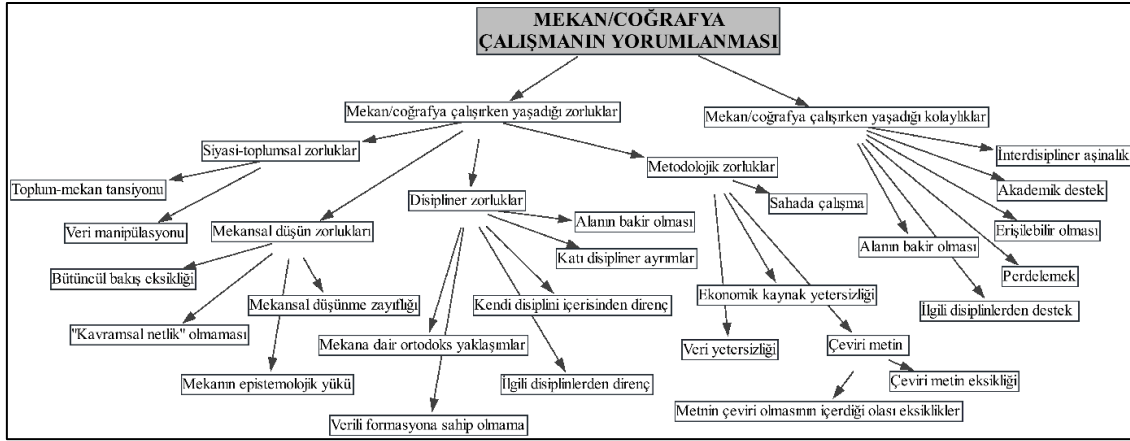
Bu katkılar, aynı zamanda akademik üretimin toplumsal yarara dönüşmesini sağlamaktadır. Ümraniye tarihi üzerine yapılan çalışma, yerel tarihin coğrafi bir perspektif katkısıyla nasıl ele alınabileceğini göstermekte ve bu tür çalışmalara örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmalar, akademik bilginin topluma katkı sağlama potansiyelini ortaya koymaktadır.

Mekân çalışmalarının kurumlara yönelik katkıları, akademik ve kamusal alanlarda mekânın bir tartışma ve üretim platformu olarak benimsenmesini sağlamaktadır. Bu durum hem akademik dünyanın hem de kamusal kurumların mekânın sunduğu fırsatlardan daha fazla faydalanmasına olanak tanımaktadır. Özellikle, mekânsal çalışmaların yerel yönetimler ve devlet politikalarındaki etkisi, bu katkıların önemini artırmaktadır. Dolayısıyla mekân çalışmaları hem akademik hem de kamusal (devlet ve ilgili kurumlar anlamında) düzeyde (normatif düşünüldüğünde toplumsal alanda da) önemli bir etkiye sahiptir. Mekân, bireylerin çalışmalarına sunduğu katkılarla yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal yarar sağlayan bir araç haline gelmiştir.

4.1.6. Mekân/Coğrafya Çalışmanın Yorumlanması

Bu bölüm esasta mekân/coğrafya çalışırken yaşanan zorluklar ve kolaylıkları anlamak üzere kurgulanmıştır. Konuya ilişkin kod modeli aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Şekil 4.6):

Şekil 4.6 Mekân/coğrafya çalışmanın yorumlanması kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bahse konu ikili ayırmadan ilki olan “zorluklar” başlığı, katılımcıların ifadeleri odağında ikincil ve üçüncül düzeylerde detaylanmış olup, teorik ve metodolojik yönlerden veçhelenmiştir. Mekân çalışmaları sırasında yaşanan siyasi-toplumsal zorluklar, mekâna içkin koşullar gereği hem bireysel hem de toplumsal boyutta karmaşık etkileşimler yaratmaktadır. Toplum-mekân tansiyonu olarak isimlendirilen durum toplum ve mekân arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim ile kurulamaması, aradaki yaratıcı çelişkinin *tarafılardan* birinin lehine sürekli ihlali anlamındadır. Bahse konu ihlal ise çoğunlukla birincinin esas, ikincinin tali alınması şeklinde olsa da tersi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Özellikle toplumsal determinist açıklamalar mekânsal analizlerin toplumsal boyutla ilişkilendirilmesinde sıklıkla ortaya çıkan bir sorun olarak katılımcıların eleştirdiği bir husus olup, bu yöndeki yaklaşımlar karşılaşılan zorluklar arasında sayılmaktadır.

Bir katılımcı (K7, Kamu Yönetimi) toplumsal-siyasal alan ile coğrafi boyut arasındaki iletişimsizliği eleştirmekte, benzer bir şekilde, başka bir katılımcı da (K3, Sosyoloji) toplumsal yaşamın mekânsal bağlamından bağımsız işleyebilmesinin, sosyal bilimlerdeki mekân çalışmalarını dengelemeyi zorlaştırdığını ifade etmektedir. Bu

durum, mekânsal ve toplumsal perspektiflerin ilişkisel birleşiminin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bir tarafta insansız bir mekân, öbür tarafta da mekânsız bir siyasal alem görüyoruz.... Bu ikisini birleştirmeli. (K7, Kamu Yönetimi)

Yani sistematik, toplumsal, düzene, iktisadi sisteme özgü sorunları, kente özgü sorunlarmış gibi yansıtma tartışması. Kentleşme alanındaki işte Marksist canlanmanın da başlarındaki önemli bir tartışma konusu. (K5, Kamu Yönetimi)

Bu temel soru. ‘Mekân nasıl çalışılacak’ sorusunun sosyal bilimciler için tatminkâr bir cevabını bulmak mümkün değil zaten. Bu zaten Harvey’in de sosyolojik tahayyülle mekânsal tahayyül arasındaki ayrımını da içeriyor, yani 74’teki kitabında ifade ettiği. Bu perspektifler bir türlü birleştirilemedi. Şimdi çevre tarihçiliği alanı biraz bu alanı dediğim gibi kat etti. Bourdieu tabii, bence görebildiğim kadarıyla yani bu mekânsal analizi, sosyal bilimlerde bir ‘mekânsal determinizme düşmeden nasıl çalışırız’ın cevabını bence biraz Bourdieu’ya veriyor benim görebildiğim kadarıyla.... Nedir kastettiğim? Uzam kavramını yeniden bulmak. Temel mesele *space* dediğimiz şey. Nasıl bir şey? Zorluğu şudur. Toplumsal yaşam tabii mekân üzerinde olmakla birlikte büyük ölçüde mekândan bağımsız da çalışan bir alan. Toplumsal yaşam dediğimiz şey ve bu iki etkiyi birbirine bağlamak aslında zannedildiği kadar kolay bir şey değil. Ya mekânsal perspektif galebe çalar ya toplumsal perspektif galebe çalar. Bütün araştırmaların yönü bu şekildedir yani. Ya olayı mekâna çekersiniz ya toplumsal yaşama kültüre doğru çekersiniz. Bu ikisini dengeli bir şekilde yapmak kolay değil. (K3, Sosyoloji)

Özellikle müdahale edilmiş (indirgenmiş, sansürlenmiş) veri anlamında alınan veri manipülasyonu ise mekân çalışmalarında karşılaşılan ciddi bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de veri eksikliği ve erişim problemleri, mekân çalışmalarını büyük ölçüde sınırlamaktadır. Bir katılımcı (K1, Sosyoloji) TÜİK verilerine ulaşımında yaşadığı zorlukları ve mevcut verilerin güvenilirliğinin azalmasını bu sorunlara örnek olarak gösterirken, başka bir katılımcı (K13, Uluslararası İlişkiler) mekânın politik yapılar tarafından sorgulanmaktan kaçınıldığını ve bu durumun mekânsal analizlere direnç oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durum, veri manipülasyonunun yalnızca teknik değil, aynı zamanda siyasi bir mesele olduğunu göstermektedir.

Mekân da yalan söyleyemez. Mekân bize aslında bir sürü işaret gönderiyor.... Şimdi bu da resmi tarihin işine gelmez böyle şeyler. Dolayısıyla hani mekânla okumak çok teşvik edilecek bir şey gibi de

görünmez hani. Biraz bir şey gibi hani iktidarlara bir, nasıl diyelim, bir meydan okuma gibi de algılanabilir. Çünkü bir sürü şey, işaret, iz diyelim, yok edilse bile bir yerlerden sizinle konuşabiliyor. O anlamda bir şeffaflık, transparanlık da getiriyor. Siyasetin algılanma ve yapılma şekli de bu transparanlığı bazen kaldırmadığı için mekânın çok fazla kurcalanması pek istenmiyor da olabilir.... O anlamda çok transparan, çok böyle *deconstruction*'a açık olmak çok makbul gelmiyor. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Türkiye'deki en büyük sorun, bitmeyecek sorun ki artık yani enflasyon rakamlarına bile güvenemiyoruz. Onu geçtim işte, elde şey yok, gelir yaşam koşulları anketleri. Verilmiyor, alamıyorsunuz.... Şimdi Türkiye 2000'lerde AB'ye girmeye çalışırken, TÜİK de devamlı genişlemeye başladı. Çok şaşırtıcı bir gelişmeydi. Ve 2013'ten itibaren de bir anda kapanmaya başladı TÜİK. Yani gözlerimin önünde bu gitti, bu gitti, bu gitti, bütün veriler kayboldu. (K1, Sosyoloji)

Sağ olsunlar ama onlar da acayip nekes davrandıkları için verileriyle devletin verileri de TÜİK verileri de hiçbir işe yaramadığı için hiçbir şey yapamıyorum tabii. (K1, Sosyoloji)

Mekânsal düşün zorlukları, bu alandaki araştırmaları hem teorik hem de pratik açıdan etkileyen başka bir temel sorun alanıdır. Bütüncül bakış eksikliği (mekânın tek belirleyen ya da başat etken olduğu kabulü anlamındaki mekânsal determinist ya da mekânsal fetişizm odaklı sorunlar da bu bölümde alınmıştır) mekânın diğer disiplinlerle ilişkili olarak analiz edilmesinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Aşağıdaki aktarımların ilkinde katılımcı (K16, İktisat), mekânın farklı değişkenler arasındaki bağlantıları kurarak analiz edilmesinin önemini vurgularken, ikincisinde (K19, İktisat) ekonomik faaliyetlerin mekânsal planlama süreçlerine entegre edilmemesinin, analizlerde sürekli açıklama yapma ihtiyacını doğurduğunu belirtmektedir. Her iki aktarımda da mekânın çoklu bağlamlarda ele alınmayışı ortak sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

O akademide ilginç bir mekân fetişizmine yol açtı. Ya da tamamen mekâna karşı zamanı öne çıkarmak değil de onların arasındaki iç bağlantıları yani ilk sezgisel kurduğum şey önemli ama Türkiye'de herhalde zorlandığım en önemli şey bu iç bağlantıları kurup bütünsel bir analizin eksikliği oldu mekânla yani. Mekânı doğrudan analiz etmek değil mekânın içinde yer aldığı değişkenler arasında bağlantıları kurarken. (K16, İktisat)

Bir ekonomik faaliyetini, bölgenin varlıklarını ekonomik mal ve hizmete dönüştürdük, refahın artırılması ama ekonominin hiç planlanmadığı bir dönemden bahsediyoruz. Bütüncül bir bakışın olmadığı. En büyük sıkıntım o dönemde bu anlayışın olmaması ve tekrar tekrar bunu anlatmak zorunda kalıyorum. (K19, İktisat)

Kavramların, kuramların içselleştirilemeden hızlı tüketimi ve bu haliyle dolaşıma girmesi ve bununla da ilgili sayılabilecek olan kavramlar arası dil birliğinin bulunmayışı anlamında açılan kavramsal netlik eksikliği, mekân çalışmalarının bir diğer sorunlu yönünü teşkil etmektedir. Bir katılımcının (K19, İktisat) bölge ve bölge planlaması kavramlarının Türkiye’de doğru anlaşılmadığını belirtmesi, bu eksikliğin pratik düzeyde yarattığı zorlukları açıkça göstermektedir. Benzer şekilde, başka bir katılımcı (K18, İktisat) ise, Türkçe literatürde mekâna ilişkin kavramsal birliğin sağlanamamasının, araştırmacıların işlerini zorlaştırdığını ifade etmektedir. Bu durum hem dil hem de içerik açısından önemli bir engel oluşturmaktadır.

Herkes kendine göre bir bölge tanımı oluşturmaya çalışıyordu. Yani böyle sınıflama olaraktan ziyade, işte öyle dersek bu da bölge. Böyle kafalar çok karıştı. Artı, Bir bölgenin ekonomik planlanması kavramı Türkiye’de oturmamıştı daha. Dolayısıyla böyle hani bölge planı yapılacak sanki yerleşim planı, sanki bir bölge planlama gibi algılanıyordu. Bu bölge planı değil, yerleşim, kuruluş yeri planı değil, şehir planı değil. İşte o değil, bu değil, bu başka bir şey. (K19, İktisat)

Türkçe’de dilin sınırlarından dolayı mekânla ilgili kavramları anlayamıyoruz. Şimdi hızlıca size söyleyeyim. Yani “zone”, “district”, “area” falan dediğimizde bunun ne olduğuna dair bir şeyimiz de yok. Sondan başlamamın sebebi şu. Son zamanlarda biraz felsefi de okuma yaptım. Hani mekânın uzay, uzam falan yer gibi, *region*, *locality* gibi birçok kavramlar. Halbuki bunların eski Türkçe’de çok güzel karşılıkları var. Bunları da bilmiyoruz. Dolayısıyla bir kavramsal birliğimiz yok. Birinci söyleyeceğim bu. Bu çok önemli. (K18, İktisat)

Ve kavramsal çerçeveyi oturtana kadar gerçekten çok zorlandım. Benim zorlandığım şey daha çok bu olmuştu. Yani neye tam olarak ne diyoruz? Ama burada çok büyük bir problem var: Mekân dediğimizde tam olarak neyi kastediyorsunuz?¹⁰⁹ (K11, Felsefe)

¹⁰⁹ Katılımcı (K11, Felsefe) bu konuya yönelik olarak halihazırda akademik çalışma alanında ayrı bir başlık açmış, makale ve çeşitli çeviri çalışmalarında bulunmuştur. Görüşmedeki ifadeleri metnin içerisinde yoğunluk ve odak sorunu yaratacağından katılımcının ilgili aktarımına burada mekânsal terminoloji karmaşasını da örnekleme üzere ayrıca yer verilmiştir: “Ama burada çok büyük bir problem var: Ya bu mekân dediğimizde tam olarak neyi kastediyorsunuz? Şimdi, mekân, bizde, İngilizceden gideceğim ama birazcık anlamak için de soruyorum, *place*’in karşılığı olarak kullanılıyor ve *space*’in karşılığı olarak kullanılıyor. Şimdi, *space*’in karşılığı olarak kullandığımız, biz mekân diyeceksek, *place*

Mekânın epistemolojik yükü (mekânın bizatihi kendisinin felsefî bir olgunluk gerektirmesi anlamında), bu alanda çalışmayı seçen araştırmacılar için derinlemesine düşünmeyi ve geniş bir bilgi birikimini zorunlu kılmaktadır. Bir katılımcı (K10, Felsefe), mekânın felsefî boyutlarını ele alarak, mekânsal çalışmalara yönelik yüksek bir entelektüel çaba gerektiğini belirtirken, bir diğeri (K3, Sosyoloji), mekânsal determinizme düşmeden anlamlı bir analiz yapmanın zorluğunu dile getirmiş ve bu yükün sosyal bilimlerdeki etkisine dikkat çekmiştir.

Bir de şu var, sadece felsefe biliyorum diyerek de ya da sadece felsefe ile de hareket edilebilecek bir alan değil, mekân meselesi. Çok okumayı ve çok birikimi gerektiriyor. Bu bir dezavantaj değil, bu bir motivasyon. (K10, Felsefe)

Mekânla ilgisiz bir sosyal bilimciyseniz eğer, çalışıp gayet huzurlu ve mutlu bir şekilde devam edersiniz. Mekânı kafaya taktıysanız, kaçınılmaz olarak felsefî bir insan olmanız gerekir bence. Çünkü mekâna çeşitli ölçeklerde nüfuz edebilmeniz için sürekli olarak hem kafa yormanız hem okumanız hem de çok iyi bir gözlem gücünüzün olması gerekir. Ben mekânla ilgilenen sosyal bilimcilerin uzun süre okuyup, geniş miktarda araştırma grupları içinde çalışıp, iyi hocalar bulurlarsa tabii ne ala, çalışmalarını biraz da ileri yaşlarda yapmalarının daha sağlıklı olduğuna kanaat getirdim. Çünkü mekânla uğraşmak çok yorucu bir şey ve mekânsal determinizme düşmeden bir sosyal bilimsel araştırmanın parçası yapmak bir sosyal mekânı ustalık gerektiriyor. Bu da kolay bir şey değil, zannedildiği kadar kolay bir şey değil. (K3, Sosyoloji)

de yer diyeceksek, Aslında Gaston Bachelardların, Merleau-Ponty'lerin, Heideggerlerin filan birçok bahsettiği şey şu. Şimdi şöyle bir geriye dönecek olursak o mekânsal dönüş. Kant'ın bahsetmiş olduğu şey aslında *space*, yani *spatium*. Latince'den gelen *spatium*. *Space*, yani zihnin bir kategorisi olan *space*. Uzayda ve zamanda zaman olmadan herhangi bir şey düşünemem. Zihnim bir kategorisi. Ama fenomenoloji Husserl'le birlikte, Heidegger'le ve Merleau-Ponty'ler ve Bachelard'lar bilhassa şunu söylüyor. Eğer biz Kant'ın bu kategorisi olarak zihinsel *space*'e, *spatium* diyeceksek o halde bu beni ben yapan, yani bedenimle, kendi varlığımla, yaşantılarımla beni burada kılan şey nedir? Çünkü Kant'ın o kategorisi genel bir kategori. Benim burada yaşadığım, anla yaşadığım durumla, yani yaşantıladığım, tecrübe ettiğim, deneyimlediğim şeyle alakası yok Kant'ın söylemiş olduğu. O halde aslında bu filozofların, fenomenologların bahsettiği şey *spatium* değil, aslında *place*. Ve Bachelard Uzayın poetikasında - ben ona uzayın poetikası diyorum- mesela Merleau-Ponty ya da diğerleri arasındaki. Diğer filozoflardan ayrılan şey şu, *space*'i eğer bir büyük kategori olarak kullanacaksak... o zaman biz... yaşantılanan mekâna da ...bir yer açmamız lazım. Yani... tecrübe edilen... mekâna yer açmamız lazım. Bazıları burada buna...yine *space* kelimesi üzerinden devam edip... ...orada işte *lived space* kelimesini kullanıyor. Mesela Merleau-Ponty bunlardan bir tanesi. Yani... kavrama değiştirmeden... bunu kullanıyor. Bachelard bunu bilerek Kant'ın kullanmış olduğu haliyle ya da işte o modern felsefedeki *spatium* kavramını yani vura vura, kıra kıra, hayır *space* o değildir budur diyerek onun için *space* kullanıyor. Ama daha sonraki filozoflar, felsefeciler, mekân fenomenologları bu kavramsallaştırmayı ayırmak için bu filozofların yaşantılanan uzay dediklerine aslında *place* diyor.”

Çok okumak ve bu perspektifi belirleyerek okumak gerekiyor bulabilmek için. Yani biraz emek gerekiyor. (K8, Edebiyat)

Yüksek lisans tezimde, erken bir dönemde ve çok zorlandım. Hatta bugün baktığımda fazla aktarmacı bir dil olarak görünüyor bana ama gerçekten çok zorlanmıştım ve fazla aktarmalarda bunu anlamaya çalışıyordum aslında. (K4, Sosyoloji)

Mekânsal düşünme zayıflığı ile çoğunlukla alınan eğitimle ilgili olarak toplumsal mekânsal perspektifin, düşünmenin, farkındalığın zayıf olması, mevcut mekân kavrayışının da analitik olmaması anlamında ifade edilmiştir. Burada kişinin kendisi değil okur kitlesi, öğrenciler, toplumsal alan kastedilmektedir.

İçinde yaşadığımız ülkenin mekân perspektifli bakıştan çok tarih odaklı bir bakış açısı olduğunu fark ettim. Bu da önemli. Mesela Frankofon Ekolde mekân farkındalığı çok daha yüksek. Bizim *mindset* diyelim ona ya da zihinsel düşünme şeklimizde mekânsal farkındalık bu kadar yüksek değil. Bunun hani belki ekol farkı olabilir. Mesela ilk coğrafya kongresinin ne kadar geç yapıldığını biliyorsunuz 41 yılında. Yani bizde mekânsal farkındalık biraz daha böyle gecikmiş bir şekilde ilerliyor. O da yine şeyde mesela ben derslerde de zorlanıyorum. Eğitim sistemimize de mekân perspektifle bakış çok az ... mekân perspektifi ne demek? Bunla çok geç tanıyorlar. Bu da müfredatsal bir sorun olduğunu düşünüyorum.... Ya da işte şey gibi ürünler mesela işte akarsular, göller.... Ayrıca bunu teşvik eden bir sistem de olmadığı için... (K13, Uluslararası İlişkiler)

Kalkınma Ajanslarının toplantılarına gidiyordum. İşte orada genellikle bölge deyince kimisi bunun siyasi boyutuyla anlıyordu, bölgecilik, ondan sonra öyle bir anlayış da çok vardı. (K19, İktisat)

Türkiye'de yerel ve bölgenin silik olması, neyin kastedildiğinin hiçbir zaman net anlaşılmaması, ajanslar sonra kurulduktan sonra istatistiksel bölge birim düzeyi kavramına dayalı bir bölge olması ama bu bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal bölgeyi tarif etmemesi yani suni bölgeleşmenin getirdiği bir sorunla karşı karşıyayız. Bu da diğer bir problem ve veri sıkıntısı tabii ki her zaman. Yani araştırmanızda bölgesel bakış açısı, mekân bakış açısı olmadığı için bu yeni yeni geliyor. Ne bileyim mesela girişimcilik bilgi sistemi var KOSGEB'in. Bunlar çok yeni olan şeyler. Ama uzun yıllar veri bölge ya da mekân ağırlıklı değildi.... Kavramsal netlik, Türkiye'de bölge yerel kavramlarının literatür açısından, siyasi açıdan olmaması ve son olarak da buna bağlı olarak mekâna bağlı bir veri anlayışının olmaması. (K18, İktisat)

Hani mekân bakış açısı yok. Yani Türkiye'de tek mekân var, evin içi.... Mekânla ilişkiniz farklı bir boyuta. Sadece evin içinde çok iyiyiz. (K18, İktisat)

Görüldüğü üzere mekânsal yaklaşım eksikliği mekânsal farkındalığın Türkiye'deki eğitim sistemi ile ilişkili olarak görüldüğü gibi, topluma-kültüre içkin bir mesele olarak da değerlendirilmektedir.

Disipliner zorluklar, mekân çalışmalarında karşılaşılan bir diğer temel engel grubunu oluşturmaktadır. Burada doğrudan coğrafya alanı ya da diğer disiplinlerle ilgili problematik görülen noktalar irdelenmiştir. Bunlardan ilki mekâna dair yerleşik hâkim, dışlayıcı bir bakışla mekân çalışmanın basite indirgenmesi, mekânla açıklamanın hafifsenmesi ya da mekân çalışmanın öneminin sorgulanması durumunu açıklamak üzere mekâna dair ortodoks yaklaşımlar şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu bakış, mekân/coğrafya çalışmalarının dirençle karşılaşmasına neden olmaktadır. Bir katılımcı (K16, İktisat), mekân analizinde kapitalist rant anlayışının yerleşik ve hatalı ele alınışına (burada eleştirel çalışmaların kavramların içeriğine haiz olmadaki zayıflığı eleştirilmektedir) karşı çıkmanın zorluğunu vurgulamış ve bu tür dirençlerin sosyal bilimlerdeki etkisini açıklamıştır. Başka bir katılımcı (K6, Kamu Yönetimi) ise mekân çalışmalarında feminist teori bağlamında dışlanma ve değersizleştirilme deneyimlerini paylaşarak, bu zorlukların psikolojik boyutlarına dikkat çekmiştir.

Türkiye'de mekânı daha detaylı söylersem birikim ve devlet üzerinden analiz etmek zorlu bir şey.... Zorluk analizde değil, zorluk tam da Kafka'nın dediği böyle sanki yasa koyucuların belirlenmiş gibi mekânına bakarken sadece mekânın fiyat mekânizması içindeki yarattığı farklılıkları kim el koyacak türünde bir rant analizi var. Ona karşı çıkmak çok zor. Daha işte küsen kırılan sosyal bilimciler var, çağrılmamama yol açan şeyler var falan. Zorluk o. (K16, İktisat)

O doktora tezini yazarken çok engellendim. Hem formel olarak hem enformel olarak. Yani o zamanlar.... Feminizm, feminist teori, feminist politika, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi gibi bir yerde bile çok rahat, alaya maruz kalmadan, dışlamaya maruz kalmadan, talileştirmeye maruz kalmadan, değersizleştirmeye maruz kalmadan uğraşılabilen alanlar değildi. O anlamda psikolojik olarak çok güçlü olmak gerekiyordu, çok kararlı olmak gerekiyordu. Onu yapabildiğimi sanıyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Yani insanlara şeyi açıklamaya çalışma derdi çok oluyordu. Yani bu alan niye anlamlı Marksizme ne faydası var? Sınıf mücadelesine ne faydası var? Bu işte bir şey mi? Yoksa ondan kaçış mı? Kültürel *turn* mü?...
310

Aslında bu alanda Marksizm açısından ne kadar geniş ufuk var. Yani Marksist bir çalışmayı çok rahat.... İktisatçı ve sınıfçı Marksist arkadaşlara. Bu bir güçlük sayılabilir... Hani Türkiye'de mekân çalışırken yaşadığımız zorluk dediğimiz şey sürekli yani sınıfsal meseleyi ya da ekonomi politik sorunu, kapitalizme özgü sorunları, kentleşme sorunları gibi tartışıp tartışmadığının hesabını verme meselesi. (K5, Kamu Yönetimi)

Ve mekânsal dönemeç bence bizden sonra ne oldu? Bir beş yıl geçti falan. Ben tezi savundum iki bin on dörtte. Başladım da herkes bana böyle yabancı nesne görmüş gibi, bu ne falan diye düşünüyorlar. Gerçekten öyleydi. Çok bence muhafazakarız. (K2, Sosyoloji)

Yaşanılan bir diğer zorluk ise verili formasyona sahip olmama şeklindedir. Burada ilgili disiplinlerin ve özellikle coğrafyanın mekânsal ve disiplinler terminolojisine, araştırma yöntemlerine aşina olmama anlamından çok o zamana kadar öğrenilmiş, edinilmiş içeriğin sorunlu ve problematik yönü kastedilmektedir. Böylesi bir -verili- formasyona sahip olmama, devamlı ve ayrıca, alan dışı olunması sebebiyle mekân/coğrafya çalışan, ilgili disiplinlere haiz olan kişi/kurumlara kendi mekânsal/coğrafi bakış açısından ifade ve anlaşılabilirlik sorunları kastedilmektedir. Ayrıca kendini "ispat", alanda var olma, kendini açıklama zorluğu bu bölümde yer almaktadır.

İşte bir şehir planlamacı, işte bütün bir kenti planlarken onun toplumsal etkileriyle ilgili de zaten söz söyleyebilen bir şeyi de barındırabiliyor kendi içinde. Nasıl diyeyim? Misyonu diyebileyim. O yüzden böyle en çok bunu şeyde de hissetmiştim. En son işte Eskişehir'de Bölge Planlama Kongresi'ne gittim. 23. Bölge Planlama Kongresi. Bu şey sizin alanda bayağı uzun yıllardır devam eden bir kongre muhtemelen. Ben normalde hiç alanım olmadığı için başvurmazdım. Zaten İlhan Tekeli özel oturumu olarak davet edildiğim için gittim ve benim dışımda yapılan aynı oturumdaki sunumların hiçbirini anlamadım. Yani geometik bir şehir planlamaydı. Hani işte üç boyutlu şeyler çok güzel eminim ama hani hiç anladığım bir dil değildi mesela. Biraz da öyle bir dezavantajı oluyor. Onlar beni anlayabiliyorlar. Ama ben onları anlayamıyorum. Yani disiplinler arası biraz tek taraflı kalıyor. (K4, Sosyoloji)

Çünkü öyle düşünmeye sanki böyle bir yatkınlığımız yok ve biz hep böyle kültür çalışan bir disipliniz. Ben o yüzden iktisat diline harita okumaya çalıştım. Mesela çok zorlandım. Harita okumaya çalışıyorum, TÜİK'ten çektiğim verileri sayısal bir şeyler haline getirmeye çalışıyorum. Bunlar benim kendi kendime yaptığım şey. Bize eğitimimiz içerisinde bu tarz düşünme biçimleri bir yerde çok hızlı bırakılıyor. Matematiksel boyut ya da iktisadi boyut da diyebilirim buna. Onlar tekrar

sonrasında edinmek zorunda. Hani kalıyorsun ve kent dediğimiz birim yani iktisat olmadan ya da siyaset olmadan düşünebileceğimiz ya da oradaki gerçekten dinamikleri bunları birbirinin içine geçirerek geçirmeden anlayabileceğimiz bir birim değil. (K4, Sosyoloji)

Öyle ilk disiplinler arası kendimi ispat zorunda kalmam mekânı dahil ederken falan böyle oldu biraz. (K2, Sosyoloji)

Çünkü Lefebvre ilk kaynak olarak... zor. Mesela Harvey de.... Bu konuda eğitim almamış biri için zor. O yüzden referans noktası olarak bence bu kaynakları o dilden okumak mümkün olsa bile Türkçe bir tartışmayı önce okumak bence çok daha faydalı. Alan dışı biri için bu önemli bir şey olabilir.... İlkinden okumak ilk başta çok zorlaştırıyor, alan dışı olduğum için muhtemelen. (K15, İletişim)

Mekân çalışıyor olmak beni tabii nitel bir araştırma tasarımına itti aslında. Ama bizim fakülte geleneğinde, bunu sadece dijital medya çalışan her yer böyle olmayabilir ama... bir nicel araştırma yöntemi hakimiyeti vardı. Mekânla beraber burada metodolojik olarak bir şeyleri zorlamak zorunda kaldım. Mekânın içerisine girince çünkü işte orada zihinsel haritalama, görüşmeler, yüz yüze karşılaşmalar, bunlar nitel araştırma yöntemlerini gerektirdi. (K14, İletişim)

Katılımcıların bahsettiği bir başka zorluk ise ilgili disiplinlerden direnç hususudur. İlgili disiplinler ile kastedilen başta coğrafya olmak üzere (devamında şehir planlama, mimarlık disiplinleri) ortak çalışmalar, yayınlar, etkinlikler anlamında bu durumun veçhelendiği de unutulmamalıdır.

Biraz şey de fazla, ben İdeal Kent'e ilk, o bayağı bir oldu, 7-8 yıl önceydi herhalde, bir makale yollamıştım. Hakikaten böyle çok büyük bir şey, saldırı. Yani hani teoriyi anlattığınızda ya da istedikleri gibi anlatmadığınızda, üslup da çok kabaydı, onu da söyleyebilirim. Çok kaba ve üstlülükle direkt şey yapıyorsunuz böyle. Yani böyle olmaz. Buradan bize ne çıkacak? Burada somut bir şey yok. Hakem dönütleriydi bunlar ama editör şey dedi, 'yani ben makul bulmuyorum' hocam, 'siz gerekli gördüğünüz düzeltmeleri yaparak yollayabilirsiniz' dedi. Biri daha makul eleştirilenleri açısından ama diğeri hakikaten böyle şey, 'ee ne yapalım' der gibi yani hani teori, teorik bir şeyden bahsediyorsun ama bak bize ne diyor. Yani bunun somut getirisi ne ya da somut bildirimi ne. Böyle bir bakış açısı çok yoğun olunca da yazıp çizdiğimiz şeyler biraz fazla eleştiriye açık da olabiliyorlar yani. Ama işte sahaya bakmaya başlayınca da ben felsefeci olmaktan çıkıyorum. Yani onların dediği o analizleri yapmaya başladığımda. (K10, Felsefe)

Diğer yandan söz konusu durum katılımcılarca sıklıkla ifade edilen bir durum olmayıp, bu anlamdaki yaşanan zorluk genellikle kendi disiplinlerinden

kaynaklamıştır. Kendi disiplini içerisinde direnç, mekânsal çalışmaların disiplinler arası sınırları aşmasını güçleştirmektedir. Bir katılımcı (K13, Uluslararası İlişkiler), mekânsal çalışmalarının çok disiplinli doğası nedeniyle akademik kariyerinde eleştirilere maruz kaldığını belirtmiştir. Benzer şekilde, başka bir katılımcı da (K6, Kamu Yönetimi) kendi akademik çevresinde cinsiyet ve mekân konularına yönelik önyargılarla karşılaştığını ifade etmiştir.

Akademik kariyer bakımından işte ‘niye bu kadar farklı şey çalışıyorsunuz?’ Hani ‘mekânsa mekân çalışın. Coğrafyacı değilsiniz. Niye mekâna bakıyorsunuz?’ Veya işte ‘felsefeyi niye coğrafyayla beraber düşünelim ki? O ayrı bir alan.’ (K13, Uluslararası İlişkiler)

Dolayısıyla güç kendi ana bilim dalından gelmedi, güç feministlerden geldi. Kendi ana bilim dalının tavrı en iyi haliyle bir an önce ne yapıyorsan yap, bitir ve alanına dön. Tabii dönmedim ben. Alana dönmek denen şey her neyse, yani cinsiyetsiz bir biçimde mekânla ilgilenmek, cinsiyetsiz bir biçimde şehirle ilgilenmek herhalde alana dönmek denen şey. (K6, Kamu Yönetimi)

Katı disiplinler ayrımlar, mekân çalışmalarının disiplinler arası etkileşimler kurmasını zorlaştıran önemli bir engel olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada katılımcılar Türkiye'deki disiplinler arası çalışmalara uygun bir akademik merkez bulmanın zorluğuna dikkat çekmiş ve bu durumun mekânsal çalışmaların etkisini sınırladığını ifade edilmiş (K15, İletişim), farklı alanlarda çalışmanın dağınıklık olarak değerlendirildiği ve bu nedenle akademik kariyer sürecinde eleştirilere maruz kalındığı aktarılmıştır (K13, Uluslararası İlişkiler). Bu tür ayrımlar, farklı disiplinlerin bilgi birikimini bütünleştirmenin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Çünkü Türkiye'de böyle iki alanın da bir araya geldiği bir merkez bulmak çok zor. Biraz daha aslında bu disiplinler arası çalışmanın daha etkin olduğu kurumları biraz daha orada görüyoruz. Belki de böyle bir açık var bu alanda da. Çok böyle ayrışıyor aslında. (K15, İletişim)

Benim doçentlik başvurumda... Bana yöneltilen bir eleştiri yani literatür taramamda çünkü bir sürü farklı alan olduğu için coğrafya, felsefe, siyaset. Hani, ‘siz çok dağılmışsınız’ diyen daha klasik bakan mesela. Akademik kariyer bakımından işte ‘niye bu kadar farklı şey çalışıyorsunuz?’ Hani ‘mekânsa mekân çalışın. Coğrafyacı değilsiniz. Niye mekâna bakıyorsunuz?’ Veya işte ‘felsefeyi niye coğrafyayla beraber düşünelim ki? O ayrı bir alan.’ Mekânsal ayrımlar, zihinsel

ayrılar disiplinler arasında da var. Disiplinler arası sınırları geçerken çok zorlandım diyeyim. Hani ben disiplinler arası böyle biraz mültecilik yapıyorum. O anlamda hani göç ediyorum gibi. Hani bir oradayım bir buradayım. O yüzden biraz böyle tekinsiz bulunuyor. Yani ‘hangisinde ustasınız siz? Acaba biz anlayamadık. Bir ondan bahsediyorsunuz, bir bundan bahsediyorsunuz’ gibi. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Yani hikâye sadece mekâna özgü değil, Türkiye’de sosyal bilimlerin temel bir sorunu bu. Birbirimizden beslenme şansına sahip değiliz. (K7, Kamu Yönetimi)

Katılımcıların bahsettiği bir başka zorluk ise çalışma yapılan alanda önsel bir bilginin, çalışmanın olmayışıdır. Bu noktada yer yön tespitinde sorunlar yaşanmış, akademik çalışma esnasında belirsizliğe düşülmüş yer yer bocalanmıştır; fakat aynı zamanda alandaki bakirlik durumu, disiplinler arası birikimin eksikliğini vurgulamakla birlikte, araştırmacılar için bir fırsat alanı da yaratmaktadır¹¹⁰.

Bir katılımcı (K8, Edebiyat) Türk edebiyatında mekân çalışmalarında özgün bir bakış açısı geliştirmenin zorluğunu dile getirirken, bir diğeri (K12, Uluslararası İlişkiler) ise danışman ve akademik destek eksikliğine rağmen eleştirel coğrafya literatürü ile kendi çabasıyla tanıştığını ifade etmiş ve bu süreçte yaşadığı güçlükleri vurgulamıştır.

Örneğiniz yok, siz bulmak zorundasınız ve bizim yazarlarımızın, ben Türkiye edebiyatı çalışacağıma göre bizim yazarlarımızın bakışıyla Batılı ve farklı kültürel referanslardan gelen yazarların çalışmaları tabii ki bakış açıları değişik. Onları birebir örnekleyemiyorsunuz. Yani onu özgünleştirmek gibi bir sıkıntınız oluyor. Bu tür dezavantajlar oldu. (K8, Edebiyat)

O zaman işte eleştirel coğrafya çalışmalarını şey yaptım. Orada yavaş yavaş o literatürle aşına olmaya başladım. *Critical Geopolitics* çalışmalarını okumaya başladım. Onları tamamen kendi kendime okudum doğrusu. Hiçbir ders almışlığım yok. Benim danışmanımın bu konuda bir uzmanlığı yok. O sırada bölümde bunu bilen kimse yoktu. (K12, Uluslararası İlişkiler)

¹¹⁰ “Alanın bakir olması” mekân/coğrafya çalışmaları için hem bir zorluk hem de kolaylık şeklinde katılımcılarca ifade edilmiş olduğundan, ağırlığına göre mükerrerlik oluşturmadan her iki boyutta da kodlamaya dahil edilmiştir.

Metodolojik zorluklar, mekân çalışmalarının saha çalışmaları ve teorik analizler açısından ciddi sınırlamalarla karşılaştığını göstermektedir. Veri yetersizliği (Herhangi bir kasıt olmadan alandaki verinin yetersiz, gelişmemiş olması anlamıyla), bu zorlukların başında gelmektedir. Bir katılımcı (K19, İktisat), veri eksikliğinin kapsamlı bir analiz yapmayı zorlaştırdığını dile getirmiş, bir diğeri (K18, İktisat) ise mekâna dayalı veri anlayışının Türkiye'de yeni geliştiğini belirtmiştir.

En büyük dezavantajı veri, maalesef Türkiye'de veri bir kâbus. Bu nedenle tecrübe artırmakta da çok sıkıntı çekiyoruz. Ancak kurumlar aracılığıyla, e şimdi İZKA'yla protokol imzaladık ve bu bölgeyle ilgili çalışmalarda onlar bize veri bulmada yardımcı olacak. Gibi yani veri en dezavantajlı alanda benim için, çünkü bölge tanımına istatistiğe ihtiyacım olduğu için, veriye karşılaştırma yapmak için diğer bölgeler ya da AB Düzey 2 bölgeleriyle, karşılaştırmalar yapabilmek için. Bu tür ortak tanım ve istatistiklere ihtiyacım oluyor. (K19, İktisat)

Veri sıkıntısı tabii ki her zaman. Yani araştırmanızda bölgesel bakış açısı, mekân bakış açısı olmadığı için bu yeni yeni geliyor. Ne bileyim mesela girişimcilik bilgi sistemi var KOSGEB'in. Bunlar çok yeni olan şeyler. Ama uzun yıllar veri bölge ya da mekân ağırlıklı değildi. (K18, İktisat)

Yani oradaki tek zorluk Türkiye'de veri yok. Yani hiçbir yerde hiçbir şekilde veriye ulaşamıyorsunuz, sürekli yani iki yılda bir mahalle sınırları değişiyor. Neyse il sınırlarını değiştirmiyorlar da mahalle sınırlarını çok değiştiriyorlar. Mekânsal bir bilgi *netcad*'e hapsedilmiş durumda, *netcad* kamuya açık değil (K1, Sosyoloji)

Ekonomik kaynak yetersizliği ise özellikle saha çalışmalarında araştırmacıları sınırlayan bir diğer önemli faktördür. Uydu görüntülerinin yüksek maliyeti ve bu verileri işleyebilecek teknolojik altyapının eksikliği, çalışmaları destekleyecek yeterli finansal kaynağa sahip olunmaması gibi hususların bu çalışmaların kapsamını daralttığı gibi hususlar katılımcılarca ifade edilmiştir.

Ama orada da temel bir kısıtımız var, uydu görüntüleri çok pahalı. Ve o uydu görüntülerini işleyebilmek için de hem böyle çok paranız olacak hem de böyle bayağı güçlü bilgisayarlara ihtiyacınız var. (K1, Sosyoloji)

Birincisi tabii ki bunları destekleyecek, saha çalışmasını destekleyecek çok fazla kaynağa sahip değiliz. (K7, Kamu Yönetimi)

Çeviri metin eksikliği ve metinlerin içerdiği olası sorunlar, mekânsal literatüre erişimi kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır. Burada iki düzeyde alt-kodlamaya/açıklamaya gidilmiş olup, ilki önemli eserlerin çevirisinin olmaması, ikincisi ise metnin çeviri olmasının içerdiği olası sorunlar, taşıdığı olası problemler hakkındadır. İlkinin örneklemek üzere bir katılımcının (K16, İktisat) Lefebvre gibi önemli düşünürlerin eserlerinin zamanında Türkçeye çevrilmemesinin araştırmacıları sınırladığı yönündeki ifadeleri, ikinci tespiti örneklemek üzere ise farklı kültürel referanslardan gelen literatürün, Türk yazarların bakış açılarıyla birebir örtüşmemesinin, özgün bir çerçeve oluşturmayı zorlaştırdığı şeklindeki aktarımları ile diğer bir katılımcının (K8, Edebiyat) düşüncelerini ifade etmek mümkündür.

Çünkü Harvey sürekli Lefebvre diyor ama bizim Lefebvremiz işte Marx'ın Lenin'i, Marx'ın sosyolojisi yazarı olan Lefebvre'nin onu bilmiyorduk öyle bir şey. O zaman da bizim dönemimizde şeyle ilgili, mekânla ilgili doğrudan Lefebvre'nin bir şeyi çıkmamıştı. (K16, İktisat)

Türkiye dışı isimler söz konusu olduğunda da o dönem şimdi Türkçeye kazandırılmış olan hemen hemen hiçbir eser Türkçeye kazandırılmış değildi. Yani Lefebvre'den, Harvey'den... bahsediyorum. Hani mekân, iktidar ilişkisi dediğimizde aklımıza gelebilecek isimler. (K6, Kamu Yönetimi)

Bir de burada dil meselesi de giriyor. Yani işte *place* mi diyeceğiz, *space* mi diyeceğiz. İngilizce literatürde de ben böyle bir karışıklık olduğunu gözlemliyorum. (K14, İletişim)

Bizim yazarlarımızın, ben Türkiye edebiyatı çalışacağıma göre bizim yazarlarımızın bakışıyla Batılı ve farklı kültürel referanslardan gelen yazarların çalışmaları tabii ki bakış açıları değişik. Onları birebir örnekleyemiyorsunuz. Yani onu özgünleştirmek gibi bir sıkıntınız oluyor. (K8, Edebiyat)

Sahada çalışma, mekân çalışmalarını pratik boyutta zorlaştıran bir diğer önemli unsurdur. Bir katılımcı (K14, İletişim) dijital medya ve mekân kesişiminde saha verilerine ulaşmanın zorluklarından bahsetmiş ve bu süreçte karşılaştığı teorik ve pratik engelleri dile getirmiştir. Diğer bir katılımcı (K10, Felsefe) ise felsefi bir araştırma perspektifiyle saha çalışması yapmanın yoruculuğunu vurgulamıştır. Saha

alışmalarının teorik birikimle desteklenmesi gerektiğini ifade ederek, bunun araştırmanın kapsamını genişlettiğini belirtmiştir.

Fakat sonrasında asıl yaşadığım zorluk şuydu, bu doğrudan mekân değil de hani dijital medya ve mekân kesişiminde tamam ben bu araştırmayı yapacağım. Teorik kısımda bir sorun yok. Peki sahayı nasıl yapacağım? Yani ben şunu merak ediyorum ki harita tabanlı teknolojilere bakacağım. Aslında asıl derdim şu, dijital medya, harita tabanlı teknolojiler insanın mekân deneyimini, fiziksel mekân deneyimini nasıl değiştiriyor? İş bunu ortaya koymaya geldiğinde, o ilk tezi adı belirleme komitesinde, ilk TİK'lerde falan sũrekli bu konuşuluyor. Ben bunu nereden bulabilirim? O dũnemde işte *Swarm* gibi, *Foursquare* gibi *check-in* yaptığımız uygulamaların popũler olduğu bir dũnem. Oradan mı yapsam derken sonra baktım sosyal ağlardan ben yeterli veri zenginliğine ulaşamayacağım. Yani insanlarla gũrũřme de yapsam, veri de toplasam çıkacak şeyler biraz daha sınırlı ama doktora tezi için geniş bir şeye ihtiyacım var. (K14, İletişim)

Ama mesela sahaya da bakmak gerekiyor, saha çalışmalarını da incelemek gerekiyor. Yani sadece ben bu işin teorisini yapıyorum deyip kenara da ekilemeyiz. O anlamda yorucu. (K10, Felsefe)

Ben yũntemsel olarak saha çalışmalarına çok inanan ve seven bir insanım.... Tũrkiye'de biliyorsun saha çalışması deyince bir anket yapalım, anketin sonuçlarını tablolaştıralım gibi. Hem yũntemsel sorunları var bunun, ũrnekleme analiz teknikleri falan. Hem de veri toplamada yaşanan sıkıntılar var ama kolay geliyor tabii.... O sahanın, saha yapmanın yapısal sorunların haricinde bir takım beşeri sıkıntıları da var. (K7, Kamu Yũnetimi)

Diğer taraftan mekân çalışırken yaşanan kolaylıklar, bu zorluklara rağmen bazı avantajların varlığını gũstermektedir. Alanın bakir olması, araştırmacılara ũzgũn katkılar yapma fırsatı sunmaktadır. Bu anlamda konumsal medya ile ilgili literatũrũn eksikliğinin, yeni keşiflere olanak sağlaması (K14, İletişim) ya da benzer şekilde rekabetin az olduğu yerel mekân çalışmalarının, araştırmacılara bireysel avantajlar sunduğu belirtilmiştir (K18, İktisat).

O dũnem konumsal medya ile ilgili Tũrke'de hiçbir kaynak yok. Hem yerli literatũrde çok bakir bir alan. (K14, İletişim)

İlk sorduğunuzda akademik olarak, bireysel olarak bir rekabet avantajı kazandırdığını sũylemiřtim. Bũyle bir yũnũ var. Dolayısıyla bireysel tatmine gireceğim, bilimsel bir ifade olmayacak ama dedikleriniz hızla yansıma buluyor ve sũyledikleriniz dikkate alınabiliyor. ũnkũ yerelde bu rekabet daha az. Sizin hele uezel çalıştığınız bir mekân varsa. Somut

örnek vereyim. Yani Ankara'daki OSTİM'e ilişkin çalışmalar yaptığınızda OSTİM'deki esnaf oranının müdürleri, yöneticileri, teknokent müdürü, üniversite sizi dinler. Ama ben Türkiye adına çalışma yaptığınızda çok rakibim var. (K18, İktisat)

İlgili disiplinlerden destek, mekânsal çalışmalarda disiplinler arası iş birliğini teşvik eden bir diğer kolaylıktır. Bu anlamda kent ve mekân çalışmalarında mimarlık ve sosyoloji gibi disiplinlerden alınan desteklerin, bu çalışmaları zenginleştirdiği (K4, Sosyoloji) ya da sosyo-mekansal içerikli çalışmalarda diğer disiplinlerden alınan katkıların önemi (K1, Sosyoloji) vurgulanmıştır.

En son işte Eskişehir'de Bölge Planlama Kongresi'ne gittim. 23. Bölge Planlama Kongresi. Bu şey sizin alanda bayağı uzun yıllardır devam eden bir kongre muhtemelen. Ben normalde hiç alanım olmadığı için başvurmadım. Zaten İlhan Tekeli özel oturumu olarak davet edildiğim için gittim. (K4, Sosyoloji)

Çağlar Hoca'ya teklif ettim. Yani ben Türkiye'de kent üzerine bir şeyler yapmayı düşünüyorum, ilgilenir misiniz? 'Okey' dedi ve birkaç tane alternatiften işte siyasi mekânsal bir çalışmadan İstanbul üzerine olan çalışmaya döndü. Mesela işte İstanbul'un dönüşümü, mekânın üretimi İstanbul'da. (K1, Sosyoloji)

Perdelemek şeklinde yapılan kod tanımı ile mekân çalışmanın basite indirgenmesi ya da mekânla açıklamanın anlaşılabilmesinden ötürü akademik alanda çalışılması zor konuların (siyasi referanslı) çalışılabilir olması kastedilmektedir. Bu bakımdan mekân/coğrafya çalışma teorik ve ideolojik bağlamda rahat bir çalışmanın koşullarını sağlamakta ve bu koşullara destek olmaktadır. Bir katılımcı (K5, Kamu Yönetimi), kentleşme ve Marksist analizlere odaklandığı tezinde, ideolojik farklılıkların engelleyici bir rol oynamadığını, aksine bu alanın kendisine geniş bir özgürlük sunduğunu ifade etmiştir. Bu tür bir yaklaşım, araştırmacıların eleştirel perspektiflerini daha rahat bir şekilde ortaya koymalarını sağlamaktadır.

Bu alanın aslında Marksist bir çalışma yapmak, analiz yapmak açısından en rahat çalışılabilecek alan olduğunu... (K5, Kamu Yönetimi)

Yani kolaylaştıran şeyi de söyleyeyim kolaylık. Yani benim master tezim şeydi. Küreselleşme ve kentlerin dönüşümüyü. Yani doğrudan ekonomi

politik bir analizi, sosyo-mekânsal diyalektik, Bağımlılık Okulu, onun söylemleri ve birikim rejimleri çerçevesinde ele almaya çalışan bir çalışmaydı. Yani başka bir disiplinde olsa bu kadar rahat rahat çalışamazdım, yazamazdım. Marksist bir tezi. Evet, kimse. Yani başka yerde daha doktriner ve dışlayıcı.... İdeolojik bulunabilirdi yani. Bulunabilirdi, tabii ki. Bu anlamda kentleşme alanında ve Cevat Hocalarla tez yazmak çok rahat oldu. (K5, Kamu Yönetimi)

Mekân/coğrafyanın somut, ulaşılabilir ve daha kapsamlı bir anlamda erişilebilir olması, mekân çalışmalarını kolaylaştıran bir diğer önemli unsurdur. Bir katılımcı (K18, İktisat), çalıştığı yerel alanların mekânsal özelliklerinin, saha çalışmalarını daha erişilebilir kıldığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, başka bir katılımcı da (K7, Kamu Yönetimi), yaşadığı kentte mekânın kolay gözlemlenebilir olmasının, arşiv verilerine duyulan ihtiyacı azalttığını ve saha araştırmalarını kolaylaştırdığını belirtmiştir. Mekânın fiziksel ve somut olması, özellikle başlangıç aşamasındaki araştırmalar için önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Göller bölgesinin sosyo-ekonomik açıdan SWOT analizi. Hani bir Göller Bölgesi diye bir bölge, hani bölge üzerine yeniden düşünme. O zaman planlama içerisine yeni girmeye başlayan, stratejik planlamadan gelen SWOT analizi. Arkasından doktorada kalkınma üzerine, beşeri sermaye ve kalkınma üzerine çalıştım. (K18, İktisat)

Yani ben bütün bu formasyonumda kent çalıştım, kent yönetimi çalıştım. Mersin'de bunu birazcık daha şeye de indirerek çalıştım. Çünkü erişilebilir bir şey. Yani Mersin gibi bir kentte yaşıyorum. Mersin'de çalışılacak çok şey var. Mekân gözümüzün önünde. Yani kalkıp da arşive gitmeme gerek yok. Kalkıp da böyle çok fazla uzaklardan.... O zaman böyle teknolojiler de yoktu. Anket yok yani. Mekân yanımda, mekânı yaşayanlar yanımda. Dolayısıyla mekân çalışmanın özelinde böyle bir kolaylık var. (K7, Kamu Yönetimi)

Akademik destek, mekân çalışmalarının teorik çerçevesinin güçlenmesine olanak tanıyan önemli bir etkidir. Burada ise katılımcının zaten mekân/coğrafya çalışma konusunda bir isteği bulunduğu bunun danışman vb. ile desteklendiği anlamı üzerinde durulmakta olup, direkt danışman vasıtası ile kökensel olarak çalışmaya özendirilme, çağırılma gibi bir durum kastedilmemektedir.

Yine bu Kerem Hocanın önerisiyle oldu. (K14, İletişim)

Mekân çalışırken kolaylıklarda, dediğim gibi, benim danışmanımın mekân uzmanı olması. Ondan öğrenebileceğim çok şey öğrendim yani. (K11, Felsefe)

Yani Ayşe Hoca benim şansımdı. Çünkü yurt dışında bir yıl falanmış, bir de takip eden biriydi. (K2, Sosyoloji)

Yukarıda ifade edildiği gibi bir destek, akademik rehberlik, araştırmacıların karşılaştığı metodolojik ve teorik zorlukların aşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Mekân çalışan farklı disiplinlerden araştırmacıların bir araya gelme pratiğinin oluşması, bu konuda belli bir yol alınması anlamında kullanılan interdisipliner aşinalık da yine mekânsal çalışmalarda farklı disiplinlerle çalışma noktasında kolaylık sağlamaktadır. Bir katılımcı (K8, Edebiyat), farklı bir lisans geçmişine sahip olmasının, disiplinler arası bakış açısını geliştirdiğini, bir başka katılımcı ise (K17, İktisat) ise coğrafyacılar ve şehir plancılarla uzun süreli çalışmasının, kendi disiplinindeki perspektifini genişlettiğini belirtmiştir. Bu tür disiplinler arası etkileşimler, araştırmacıların çalıştıkları konuya dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Bir de benim lisansım farklıydı. Farklı bir lisanstan geldiğim için disiplinler arası ya da farklılıklar üzerinde yoğunlaşmayı tercih ettim. (K8, Edebiyat)

Şimdi yıllardır Bölge Bilimi içinde coğrafyacılarla, plancılarla çok yakın çalıştığım için kabaca aradaki farklılıkları görebiliyorum. (K17, İktisat)

Bizim Ümraniye çalışmasındaki avantajımız neydi? Benim bir önceki üniversitemde hani merkezde mimar, sosyolog, tarihçi, şehir plancı, siyasetbilimci bir arada çalışabiliyorlar. Böyle bir altyapımız olduğu için biz de o işi yapabiliyoruz. (K3, Sosyoloji)

Tüm bunlara paralel olarak mekânsal çalışmalar, siyasi-toplumsal, metodolojik ve disiplinler zorluklar kadar, alanın bakırlığı, erişilebilirliği ve disiplinler arası destek gibi kolaylıklarla da şekillenmektedir. Araştırmacılar, bu zorluklar ve kolaylıklar arasında denge kurarak, mekân kavramını daha bütüncül ve özgün bir çerçevede ele

alabilmektedir. Bu bağlamda, özellikle akademik destek ve interdisipliner iş birliği, mekânsal çalışmaların gelecekte daha geniş bir perspektifle ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

4.2. Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma

Mekân ve coğrafyanın kavramsal açıdan ele alındığı, çeşitli perspektifler üzerinden şekillenen bu tema, mekânın tanımlanma biçimleri, içerimleri ve ilişkisellik boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bazı katılımcılar mekânın fiziksel, ekonomik veya toplumsal bir alan olmanın ötesinde dinamik ve dönüşümsel bir yapı sunduğunu vurgulamış, diğerleri ise bu tanımlamayı somutlaştırmanın zorluklarına dikkat çekmiştir. Burada ifade edilmesi gerekli önemli bir husus katılımcıların mekânsal kavramsallaştırmalarının onların mekânsal dönüş dolayısıyla edindiği/edinme ihtimali olan mekânsal içerimler olmasına ilişkindir. Kavramların muhtevasına dair pür bir arayışın hedeflenmesi durumunda böylesi bir içerimin yeterli olmayacağı açıktır. Diğer yandan halihazırda tez çalışması mekânsal dönüşe dahil, sürecin üretici bir parçası durumundaki katılımcıların temel teori alanı ve kendi yordamlarını buluşturdıkları kavramsal içeriği aramaktadır. Dolayısıyla böylesi bir içerim tez kapsamında amacına uygun bir bağlama denk düşmektedir.

Mekâna dair kavramsal çerçeve, sosyo-politik, teknolojik, iktisadi ve kültürel içerimlerle birlikte ele alınmıştır. Özellikle politik ve toplumsal etkilerin mekânın dönüşümündeki (devrimsel ya da evrimsel) rolü tartışılırken, teknolojinin mekânsal bağlamlara olan etkisi de dikkate değer bulunmuştur. Bunun yanı sıra, kültürel içerimler mekânın bireyler üzerindeki psikolojik ve toplumsal etkilerini zenginleştirmektedir. Mekânın varoluşsal boyutu ise bireylerin mekânda anlam arayışını öne çıkararak özgün bir perspektif sunmaktadır.

“Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma” olarak adlandırılan ikinci temanın altında yer alan kategoriler ve ilgili görüşme soruları aşağıdaki Tablo 4.3’te yer almaktadır:

Tablo 4.3 Mekâna/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağlantısı

Sıra	Kategori	Mülakat sorusu
1	Tanımsızlık vurgusu	<i>Üçüncü bölüm dokuzuncu soru:</i>
2	Doğrudan mekân tanımı/temsili	Sizin için mekân nedir ? Mekânı nasıl tanımlıyor ve kavramsallaştırıyorsunuz?
3	Mekanla İlişkili kavramsal bağlam	<i>Üçüncü bölüm onuncu soru:</i> Mekân ve ilgili kavramlardan bir bulut oluşturacak olsaydınız, mekân kelimesinin yanına hangi kavramları eklerdiniz?

Mülakat soruları ve tez çalışmasının amaç ve temel soruları ekseninde oluşturulan bu tema, katılımcıların mekân ve ilgili kavramlarını nasıl tanımlayıp, kavramsallaştırdığını, hangi bağlamda değerlendirdiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda kullanılan/seçilen mekânsal/coğrafi terminolojinin disiplinlere göre işlevi ve anlamı sorgulanmakta, direkt alandaki katılımcıların ifadeleri ve değerlendirmeleriyle kavramların disiplinler yer seçimine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Tablo 4.4’te bahse konu bağlam hiyerarşik kod haritası ve kod kitabında ifade edilmektedir:

Tablo 4.4 Mekâna ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kod kitabı

<i>Tema</i>	<i>Kategori</i>	<i>Birinci Düzey Kod</i>	<i>İkinci Düzey Kod</i>	<i>Üçüncü Düzey Kod</i>
<i>Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma</i>	(1) Tanımsızlık Vurgusu	Tanımlamayı Reddetme		
		Tanımlamasını Zor Bulma		
	(2) Doğrudan Mekân Tanımı/Temsili	Yapılandırılmamış İçerim	Kurucu Unsur	Triyalektik Yaklaşım Mekân-Zaman Mekân-Toplum Mekân-Beden
			İlişkisellik	
		Yapılandırılmış İçerim	Dönüşümsellik Verili-Mutlak Olmama	
	(3) Mekanla İlişkili Kavramsal Bağlam	Sosyo-Politik Bağlam	Politik İçerim	
			Toplumsal İçerim	
			Toplumsal Cinsiyet İçerimi	
		Teknolojik Bağlam	Dijitalleşme	
		Materyal Bağlam	Konum Tabanlılık	
			Fiziki Çevre Odaklı İçerim	
		İktisadi Bağlam	Yaşamsal İçerim	
			Doğrudan İktisadi İçerim	
			Ekonomi Politik İçerim	
		Kültürel Bağlam	Toplumsal Kültürel İçerim	
			Psiko-Kültürel İçerim	
		Varoluşsal Bağlam		

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Sistemi” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu tema altında mekânın tanımlamaya ilişkin çeşitliliği ve farklı bağlamlarla olan ilişkisi Şekil 8.1’de detaylandırılmıştır. Ele alınan kavramsal çerçeve, mekânın toplumsal ve bireysel dinamikler üzerindeki etkisinin anlaşılmasında önemli bir perspektif sunmaktadır.

4.2.1. Tanımsızlık Vurgusu

Mekânın kavramsal çerçevede tanımlanmasına dair yaklaşımlar, araştırmacıların bireysel ve disiplinler görüşlerine göre farklılık göstermektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.7):

Şekil 4.7 Tanımsızlık vurgusu kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tanımlamama eğilimi, özellikle felsefe ve uluslararası ilişkiler gibi alanlarda belirgin şekilde görülmektedir. Bir katılımcı (K11, Felsefe), mekânı tanımlamayı reddettiğini ve fenomenolojik bir yaklaşım benimseyerek tasvir etmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Başka bir katılımcı ise (K10, Felsefe), mekân için net bir tanım yapmaktan bilinçli olarak kaçındığını ve bu tercihinin çalışmalarına derinlik kazandırdığına inandığını dile getirmiştir. Bu durum, tanımlamaktan kaçınmanın mekânın çok yönlü bir analiz perspektifi olarak görülmesi ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Öncelikle mekânı ben tanımlayamıyorum yani tanımlanamaz olduğunu düşündüğüm için de tanımlamıyorum. Böyle bir tanıma ulaşmaktansa, fenomenologların daha çok yaptığı gibi, biz daha çok tasvir diyoruz, yani betimliyoruz aslında mekânı. (K11, Felsefe)

Mekân tanımlanabilir bir şey mi bilmiyorum. (K10, Felsefe)

Ama net bir tanım yapmayacağım, ondan kaçınacağım. (K10, Felsefe)

Size bir tanım vermedim çünkü o kısmıyla ilgilenmiyorum. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Mekânın tanımlanabilir olmasının kendi araştırma yaklaşımı için bir gereklilik olmadığını ifade eden bir katılımcının (K12, Uluslararası İlişkiler) bu yaklaşımı, mekânın kavramsal bir çerçeveden çok, ele alınan bağlamda anlam kazanan dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür yaklaşımlar, tanımlamadan kaçınmanın sadece bir yöntemsel tercih değil, aynı zamanda mekânın analitik esnekliğini korumaya yönelik bir strateji olduğunu düşündürmektedir.

Mekânın tanımlanmasının zorluğu, sosyoloji ve iletişim gibi disiplinlerde çalışan katılımcıların da dile getirdiği bir önemli husustur. Örneğin bir katılımcı mekânın tarif edilebilir bir yapıya sahip olduğunu ancak net bir tanım yapmanın çeşitli nedenlerle zor olduğunu ifade etmiştir (K2, Sosyoloji). Mekânın farklı bağlamlarda farklı anlamlar kazanması, bu zorluğun temel sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir katılımcı (K14, İletişim) ise mekânın hem bireysel hem de disiplinler bakış açılarına göre değişkenlik gösterdiğini ve bu durumun tanımlama sürecini karmaşıktırdığını belirtmiştir.

Mekân, bu çok zor bir soru. Ama ben şöyle bir cevap vermeye çalışacağım. (K18, İktisat)

Yani mekân benim için tarif edilebilir ama tanımlanması zor. (K2, Sosyoloji)

Mekân tabii ki bence tanımlaması zor bir kavram. (K14, İletişim)

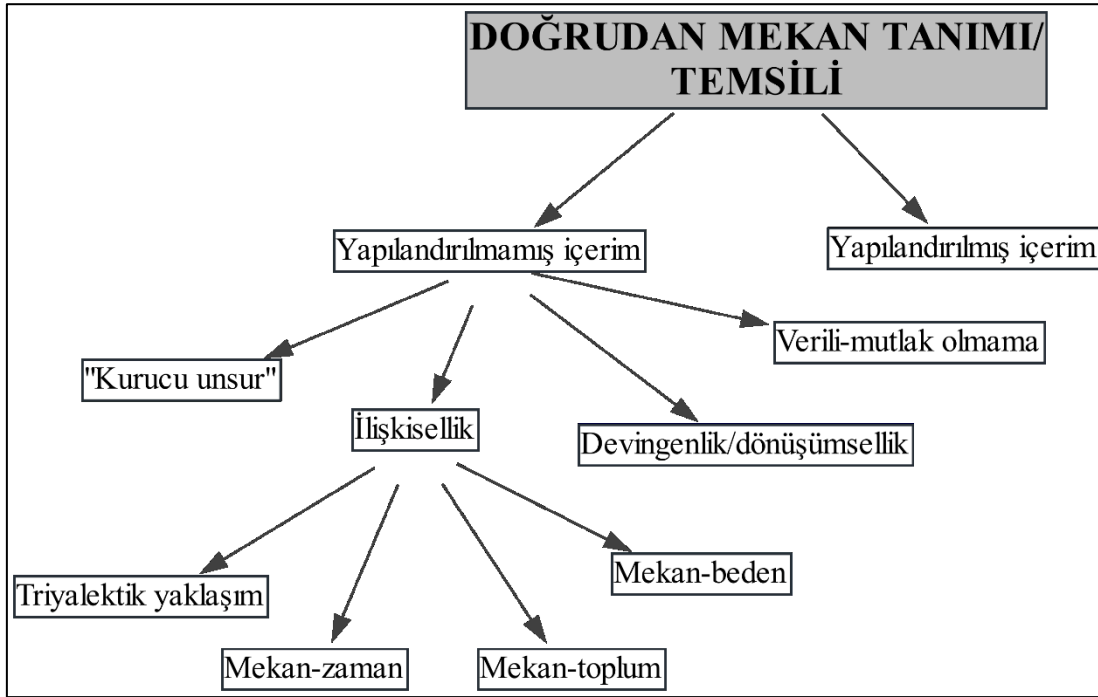
İktisat alanından bir katılımcı (K18) ise mekân kavramının soyut yapısına rağmen, çalışmalarında bu zorluğun üstesinden gelmeye yönelik bir çaba içinde olduğunu ifade etmiştir. Mekânın tarif edilebilir olmasına rağmen, net bir tanımın yapılmasındaki güçlükler, araştırmacının bakış açısına ve ele aldığı bağlama göre şekillenmektedir. Bu durum, mekân çalışmalarının disiplinler arası yapısını ve karmaşıklığını yansıtmaktadır.

Tanımlamayı reddetme ve tanımlama zorluğu, mekânın analizinde kullanılan kavramsal yaklaşımlara içerilmektedir. Bu zorluklar, araştırmacıların mekâna dair daha esnek ve bağlama duyarlı bir perspektif geliştirmesine olanak tanımaktadır. Mekân, disiplinler arası bir araştırma nesnesi olarak, farklı bakış açılarının ve metodolojik çeşitliliğin kesişim noktasında yer almaktadır.

4.2.2. Doğrudan Mekân Tanımı/Temsili

Mekâna ilişkin kavramsal konumlandırma, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış içerim bağlamlarında çeşitli disiplinlerden gelen katılımcıların özgün bakış açılarını yansıtmaktadır. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.8):

Şekil 4.8 Doğrudan mekân tanımı/temsili kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bölümde mekânın kavramının özelliklerinin açıklanarak ve mekân başlığının altının doldurularak kavramsallaştırılması, yapılandırılmamış; çeşitli devlet kurumları ya da diğer kurum ve kuruluşlarca kabul edilen tanımlamaların kabulü anlamında ise yapılandırılmış tanım olarak ikili bir ayrıma gidilmiştir. Yapılandırılmamışlık üst başlığı mekânın kurucu bir unsur olması, toplum-zaman ve bedenle ayrı ayrı ya da tümleşik ilişkiselliği, devingen-dönüşümsel morfolojisi ve verili-mutlak olmama içerimlerinden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik, mekânın disiplinler arası bir araştırma *birimi* olarak ele alınmasındaki zenginliği göstermektedir.

Mekânın kuruculuk unsurlarından (sosyal bilimsel olarak olmazsa olmaz) biri olarak varoluş ile ilişkisi, pek çok katılımcı tarafından vurgulanmıştır. Felsefe alanından bir katılımcı (K11) varlığın mekânsız düşünülmemeyeceğini, “mekânlanmanın” var olmanın temel bir koşulu olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünce, mekânın insan yaşamının ve düşüncesinin temeline, gövdesine içkin olduğuna işaret etmektedir.

Yani olmak ve mekân arasındaki ilişki benim için olmazsa olmaz bir ilişki. Olmak ile.... Mekânlanmak aslında birebir aynı şey. Eğer bir şey varsa aynı zamanda mekânlıdır. Zamanlı olup olmadığını daha sonra tartışıyoruz mesela.... Ama bir şey oluyorsa muhakkak mekânlı oluyor. (K11, Felsefe)

İnsan toplumları açınsındansa mekân, *sin qua non*, yani olmazsa olmazı. Mekânsız bir sosyal bilim yapamazsınız. Mekânsız bir tarih yapamazsınız, mekânsız bir sosyoloji yapamazsınız. Çünkü mekânın kendisi kurucu unsurdur. (K1, Sosyoloji)

Çünkü nerede? Hangi mekânda? O soru nerede sorusu ister istemez hiçbir sosyal bilincinin kaçamayacağı bir soru. Nerede sorusu?... İnşaat sürecinin olmazsa olmaz malzemesi, mekânı düşünürken diğer değişkenler daha da biçimlendi. (K16, İktisat)

Siyaset alanının, ekonomik alanın ve kültürel alanın birbirine nasıl değiştiğini göstermeleri gerekiyor ve mekânın bunların merkezinde olması gerekiyor. (K4, Sosyoloji)

Uzunca bir süre insanlığın düşünmesi geometrik olmak zorunda. Geometrik düşündüğümüz için aslında mekânsız hiç düşünmemişiz. (K18, İktisat)

İlişkisellik ise öne çıkan bir başka içerim olup, burada kastedilen direkt neden-sonuç gibi bir ilişkilendirme biçimi değildir. Neden-sonuç şeklinde kurulan ilişki de bir ilişkilendirme biçimi olarak kabul edilmekle birlikte kesinlik ve norm kabulünden uzak durularak esasta katmanlar, etmenler arasılığın da dahil olduğu karşılıklı/bakışumlu bir ilişki kastedilmektedir. İlişkisel-olumsal perspektif bölümün esasını oluşturmaktadır.

Mekânın ilişkisel doğası, onun zamansal, toplumsal ve bedensel boyutlarda ele alınmasını gerektirmektedir. Katılımcıların mekânı, zamansal ve tarihsel bağlamla birlikte düşünme vurgusu, mekânın statik bir yapı olmadığını açıkça göstermektedir. Bu perspektifte mekân, toplumla ve bedenle sürekli etkileşim halinde olan dinamik bir

yapıdır. Örneğin, bir katılımcının (K3, Sosyoloji) mekânı triyalektik bir kavram olarak değerlendirmesi, onun insan, zaman ve toplum arasında bir ilişki ağı sunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, başka bir katılımcının (K7, Kamu Yönetimi) ise mekânı siyasal süreçlerle bağlantılı olarak analiz etmesi, mekânın mekân-politik olarak ifade edilebilecek bir oluşum olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Ayrıca, mekân ve insan arasındaki diyalektik bağın vurgulaması (K16, İktisat), mekânın toplumsal ilişkileri dönüştürme kapasitesine işaret etmektedir. Mekânın bu boyutları, onun sadece bir çevre ya da alan değil, sürekli olarak insanlarla ve olaylarla şekillenen, şekli bozulan ve yeniden şekil alan bir yapı ve inşa olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunlar aracılığıyla üretir ve döner bunları etkiler bu dediğim şeyleri. Mekân böyle bir şeydir. Kaçınılmaz olarak diyalektik demeyeceğim, triyalektiktir. (K3, Sosyoloji)

Biraz bu Lefebvre'nin *trio* hani meselesi. ...O yüzden çoklu bir şey benim için. (K2, Sosyoloji)

Mekânla zaman ve insan arasındaki ilişki dikkat çekiyor. (K8, Edebiyat)

Soja'nın o üçlü triyalektik şeyde sosyal olanın mekân üzerindeki farklılığı... Zaman, mekân, aktörler ve değerler. Bu dört değişkene ikinci şeyi sormamız lazım ama. Dört değişken ontolojik olarak, bizim dışımızda var olan şeyler. Ne olursa ama bu dört değişkenden kaçamazsın. (K16, İktisat)

Mekân-zaman ilişkiselliği ise kimi katılımcılarca özellikle vurgulanmış; ancak bu vurgu toplumsallık bağlamının yine içinde kalarak yapılmıştır. Zaman-mekân dikotomisi şeklinde geleneksel ele alışı bir eleştirisi olarak, özellikle eş değeriğe dair bir vurgunun gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Nihayetinde mekân-zamansal birliktelik katılımcıların entelektüel düşüncesi ve akademik tutumunda bir yer seçim anlamına da gelmektedir.

Benim çalışma alanım zaman-mekân boyutunu, siyasetin zaman-mekân boyutunu da beraber düşünmek yönünde geliştirdi. Hatta önce mekân geldi, sonra zaman boyutu geldi demek lazım. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Tarih, coğrafya, kent sosyolojisi gibi. Ve hala Annales'e dönmeyi düşünüyorum. (K4, Sosyoloji)

Bizim ihtiyacımız olan şey mekânsal zamansal veri... *spatial* temporal bir model geliştirmeye çalışıyorum. (K1, Sosyoloji)

Einstein'ın temel fiziksel devrimine gidecek olursak, bizim zannettiğimizin aksine aslında her şey, zaman dediğimiz şey de mekânın içerisinde gerçekleşiyor. Einstein'ın en büyük başarısı bize zaman dediğimiz şeyin de esasında bir mekân olduğunu göstermesi oldu. (K1, Sosyoloji)

Zaten aslında tarih, coğrafya hep iç içe alanlar. (K8, Edebiyat)

Mekânın bireysel ve toplumsal varoluş ile ilişkilendirildiği (bilhassa sınıfsal ve iktisadi perspektiflerde baskın açıklama) ifadeler mekân/coğrafyanın daha geniş bir zeminde alındığını ortaya koyarak, toplumsal pratikle ilişkilendirilmekte ve hem düşünsel anlamda hem de pratik bakımdan yukarıda da ifade edilen kuruculuk misyonuna destek sunmaktadır.

Hakikaten mekânın o toplumsalı, toplumsalın mekânı meselesi. (K2, Sosyoloji)

Bir tarafta insansız bir mekân, öbür tarafta da mekânsız bir siyasal alem görüyoruz. Ben en başından itibaren bu ikisini birleştirmeye yani mekân diye bir şey var ama bu mekân onun üzerindeki insanlar, yapılı çevre, doğal varlıklarla birlikte bir varlık, bir oluşum ve bu oluşumun şekillenmesinde de siyasal süreçler etkili oluyor...Bu mekânla insan arasındaki diyalektik ilişki benim ilgimi çekiyor. (K7, Kamu Yönetimi)

Dolayısıyla belki orada sadece bir hani mekânsal dönemeç değil, bir toplumsal dönemeç de alınıyor. (K6, Kamu Yönetimi)

Mekân ve beden ilişkisi ise üzerinde durulan bir başka husus olup, daha çok fenomenolojik bir yerden kurulduğu görülmektedir. Mekânın bedenle ilişkisi, onun fiziksel ve duyuşsal bir deneyimle anlam kazandığını göstermektedir. Felsefe alanından bir katılımcı (K11) bedenli varlık olmanın aynı zamanda mekânlı bir varlık olmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Bu ifade, mekânın fiziksel ve zihinsel varlığıyla iç içe geçtiğini, esasta ise böylesi bir ayrımın reddiyesini de göstermektedir. Başka bir katılımcının da (K9, Edebiyat), mekânın deneyimsel boyutuna odaklanarak onun sadece

görsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda duyular ve bedenle anlam kazandığını ifade etmesi, bu düşünceyi desteklemektedir. Mekânın bir bedene dönüşmesi, şehirlerin nefes alan bir varlık olarak tanımlanmasıyla (K13, Uluslararası İlişkiler) yeni bir anlam kazanmaktadır. Bu ifadeler, mekânın bireyin yalnızca düşünsel tahayyüllerinin değil, aynı zamanda ve daha sıklıkla bedensel deneyimlerinin de bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Şehir, nefes alan bir şeye dönüşüyor orada, bir bedene dönüşüyor. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Yani insanı sadece binayla ilgili olarak, sadece görsel bir şey olarak görürseniz yani çok büyük bir yanılgıya düşersiniz. Yani bir, deneyim olarak düşünüyorum. Yani görsellik vs. deneyim aslında. Yani bir tanesi daha çok yani o görsellik daha çok zihne hitap ediyor diyelim. Öbürü daha çok bedene. İşte yeni olan bakış açısı zaten o kadar çok fazla kafaya değil de daha biraz daha bedene de yönelik anlamında. O zaman işte...bir binada... ..*dwelling* dediğim şey. (K9, Edebiyat)

Ve bu soru beni doğrudan aslında mekân konusunun içine gitti. Çünkü bedenli olmak demek, yani bir bedenli varlığa sahip olmak demek. *Embodied being* dediğimiz şey aynı zamanda aslında *emplaced being* demek. Yani mekânlı, mekânlanmış olmak demek. (K11, Felsefe)

Dönüşümsellik, mekânın sürekli bir yeniden inşa ve değişim süreci içinde olduğunu göstermekte, dinamikliğe ve başkalaşıma/metamorfoza ilişkin göndermeyi içermektedir. Hareket yeteneğine yapılan vurgu ise ayrıca öne çıkmaktadır.

Ne'lik duran bir şeye işaret ediyor. Ne'lik bir şeyliğe işaret ediyor. Ama işte bizim gözlerimizi açan şey, mekânın bir şey olmadığı, mekânın durağan olmadığı... (K6, Kamu Yönetimi)

Yani şimdi nasıl tanımlanabilir dediğimizde...birtakım ilişkilerin sürmesini, tutunmasını mümkün kılan belki... ..işte o Platon'un *Uterus*'u geliyor benim aklıma hep. Böyle canlı, içinde aslında tam olarak ne olduğunu bilemediğimiz, nefes alıp veren böyle *pnömatik* bir şey. Ve diyordu ya Platon, adeta silüet gibi, bir matris gibi diyor. Yani içeride gözle görünmez bir matris var. Birtakım ilişkiler gerçekleşebiliyor burada. (K10, Felsefe)

Raymond Williams'ın kültür için söylediği bir söz var diyor ya. Kültür bir oluşumdur. Hep yeniden tanımlanması gerekir diyor. Yani bir kesit içinde, *epokal* (*epochal*) bir şey. Yani her dönemde yeniden tanımlamak gerekir. Biten bir şey değildir. O yüzden yani bir olası tanımlar yapılabilecek bir şey, mekân. (K10, Felsefe)

Dediğim gibi yaşayan canlı, pek çok potansiyeli, imkânı içinde barındıran bir şey olarak düşünebilir diye düşünüyorum. (K10, Felsefe)

Mekân deyince hareket geliyor benim aklıma. (K10, Felsefe)

Mekân hiçbir şekilde nesneleştirilebilir bir şey değil. (K11, Felsefe)

Mekânın nesneleştirilemez bir yapı olduğunu ifade edilmesi, onun sürekli hareket ve değişim içinde olan bir kavram olduğunu vurgulamakta, mekânın her dönemde yeniden tanımlanması gerektiğini belirtilmesi, onun sabit bir yapı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Mekânın metabolizma şeklindeki ifadesi ise bir katılımcı (K16) tarafından konuyu açıklamak üzere seçilmiş ve görüşmecinin disiplini olan iktisat alanı ile detaylıca örneklendirilmiştir.

2000'lerden sonra, özellikle 2000'lerin ikinci yıllarından itibaren mekân her zaman form değiştirmeye devam etti. (K4, Sosyoloji)

Mekân, onunla bağlantı kurunca bir şey dönüşüyor. O mekân, kendisi kurulan sermaye devlet ve endüstri belirli bir etkileşimden sonra artık o mekân, kent, köy, turistik alan, işte, tarihi mekândır... Dönüştüğü anda da yine sermaye, devlet ve tüketiciler, konut sahipleri, arazi sahipleri o mekânla yeniden başka bir türde ilişkilenecek. (K16, İktisat)

Bir, metabolizma bu. Her tarihin belirli bir dönemde kendi iç mantığıyla görece dengede olan metabolizmalar var. Ama her metabolizmanın metabolizma olabilmesi için problem orada başlıyor. Mekân algımız orada değişiyor. Mutlaka metamorfozlar içermesi gerekiyor.... Mesela eskiden ben *structure* kavramını kullanıyorum, artık kullanmıyorum, kullanamam. Metabolizma mı bizim belirleyen şey yoksa metamorfoz mu? Metamorfoz çalışması, Kafka'yı düşün, Marx'ın *Kapital* 2'yi düşün. Metamorfoz, mekânın, belirli ilişkileri üzerinde taşıyan mekânın ilişkilerle birlikte dönüşümü anlamına geliyor. İkinci kavram. O zaman harekete mi bakacağız? (K16, İktisat)

Çalışmanın odağında ne varsa bölge tanımın ona göre değişebilir. Oluşturacağın, yapmak istediğin kurguda öncelikle alanım nedir, neye? Kültür. Buna göre kendi tanımını geliştirebilirsin. Mekân o olabilir, konunun içeriğine uygun olarak. Yani her şey bu istatistik bölge birimi sınıflamasına uymaz tabii ki...Yani eğer konunun özelliğine bağlı olarak tabii ki bölge kavramı esneyebilir, ona bir şey demiyorum. Kendiniz oluşturabilirsiniz bölge kavramını. (K19, İktisat)

Dolayısıyla mekân, toplumsal ve bireysel süreçlerle sürekli yeniden inşa edilen, üretilen bir yapı ya da oluşum olarak görülmelidir.

İnsan etkinlikleriyle dönüştürülmüş, inşa edilmiş sosyal bir varlık olarak görüyorum. Sosyal bir inşa olarak görüyorum mekânı. Dolayısıyla mekâna baktığımda orada hem o andaki hem de geçmişten gelen sosyal, tarihsel birikimleri ve sosyal ilişkileri görüyorum. Yani mekânı analiz etmek de dolayısıyla o belli bir yerellikteki, yerdeki sosyal ilişkileri, tarihsel arka planıyla analiz etmek anlamına geliyor benim nezdimde. (K5, Kamu Yönetimi)

Mekân toplumsal ilişkilerle kurulan bir gerçeklik sonuçta ve bu ilişkiler de tabii ki de birbirini kesen yapısal belirlenimlerden meydana geliyor. Sınıf, etniste, toplumsal cinsiyet, yaş gibi. (K4, Sosyoloji)

Mekân, inşa edilen bir şeydir. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Ona göre yani *monumental* bir stil.... Ama hep ne düşünüyoruz? Önce orası var. Değil mi? Tanrı var. O zaman ona göre bir bina yapalım. Hayır. Senin yaptığın bina kadar Tanrı o. Önemli olan zaten inşa edilen bir şey olması. (K9, Edebiyat)

Verili ve mutlak olmama özelliği, mekânın müdahalelere açık yapısını ve onun sabit bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, mekânın yalnızca doğal bir varlık olmadığını, insan müdahaleleriyle şekillenebilecek bir oluşum olduğunu göstermektedir.

Yukarıda katılımcıların mekâna dair kendi entelektüel ve akademik birikimleri ile düşünsel konumlarından beslenen tanımlamaları, tanımlama girişimleri yer almıştır. Bir önceki tanımlamama hali de aynı konumdan beslenmektedir. Çalışmada ayrıca bir kod olarak tanımlanan “yapılandırılmış tanım” ifadesi ise resmi kurumlarca yapılmış, kişiye ve bağlama göre değişmeyen tanımlamalar anlamında olup, özellikle iktisat alanından görüşülen katılımcılar için geçerli olduğu görülmüştür.

Şimdi tabii bölge kavramını, bölgesel politika çalıştığım için bu TÜİK'in o üç düzeyli bölge kavramını, yani benim kullandığım tanım bu tabii. Belki sizler farklı referanslar alıyorsunuzdur, bilmiyorum açıkçası. Ben istatistiki bölge sınıflamasına bakıyorum. Çünkü analizlerimizi veri üzerine oturttuğumuz için TÜİK'te artık Avrupa Birliğine uyumlanmak sürecinde 2002'den itibaren bu tanıma gittiği için, yani verileri böyle topluyor, böyle sınıflandırıp da ölçüyor. Dolayısıyla ben bölge deyince bu üç düzeyli yapılan istatistiki bölge birimi sınıflaması tanımını

kullanıyorum. Bunun dışında yani açıkçası başka bir tanımı düşünmüyorum. (K19, İktisat)

Sanayinin, imalat sanayinin o bölgedeki işte mesela NUTS 2 Düzeyinde NUTS 1 Düzey, 1 Düzey, 2 Düzeyinde ne kadar oranı var... (K17, İktisat)

Ama uzun zaman mekânı kalkınmanın, kalkınmanın sağlanacağı alan olarak düşündüm. (K18, İktisat)

Görüldüğü üzere yapılandırılmış içerimde, mekân daha sistematik bir çerçevede ele alınmaktadır. Mekânın “İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması”¹¹¹ üzerinden tanımlanması, mekânın somut politikaların bir unsuru haline geldiğini göstermekte, mekânın ekonomik süreçlerle ilişkilendirilmesi, mekânın yalnızca bir alan değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kalkınma stratejilerinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, mekânın salt soyut bir düzlemden çıkarılarak somut bir analiz aracı haline gelmesini sağlamaktadır.

Mekânın yapılandırılmış içeriği, özellikle belirli bir bağlamda somut ve işlevsel bir anlam kazandığında daha belirgin hale gelmektedir. Buradaki bakış açısı, mekânın sistematik bir biçimde ele alınıp, açıklamaya içerildiğinde de etkili bir analiz ve politika üretme aracı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir yaklaşım, mekânı müdahale etme, karar alma süreçlerinin temel bir unsuru, aktörel bir yerden görmeyi gerektirmektedir.

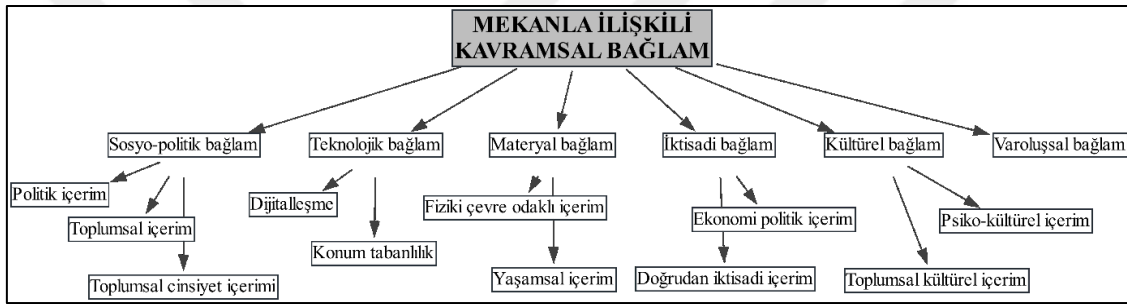
4.2.3. Mekânla İlişkili Kavramsal Bağlam

Mekânla ilişkili kavramsal bağlam, mekânın sosyal, politik, teknolojik, materyal, iktisadi, kültürel ve varoluşsal düzlemlerde ele alınmasını gerektiren çok yönlü bir

¹¹¹ İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) (*The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)*), Avrupa Birliği’nde, bölgesel istatistiklerin tek bir mekansal sınıflandırmaya göre üretilmesini temin etmek için, Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (*Eurostat*) tarafından 1970’lerden itibaren geliştirilmiş olan ve 1988’den itibaren AB mevzuatında yer almaya başlayan bir istatistiki sınıflandırma yöntemi olup, bu kapsamda ülkemizde İBBS, 2002 yılında itibaren bölgesel istatistiklerin ve Kalkınma Ajansları başta olmak üzere ulusal/bölgesel ve AB uyum sürecindeki bölgesel gelişme politikalarının uygulama zemini olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan sınıflandırmada, iller düzey 3 seviyesi olarak kabul edilmiş, komşu illerin gruplandırması ile 26 Düzey II ve 12 Düzey I Bölgeleri oluşturulmuştur.

anlayışı ifade etmektedir. Bu kapsamda, mekânın çeşitli içerim ve bağlamlarla ilişkisi, katılımcıların mekân ve ilgili kavramları konumlandıkları zemin, dahil ettikleri bağlam üzerinden şekillenmektedir. Verilen örnekler, açıklamalar, bakış açısı ve pratik faaliyetleri söz konusu kapsamda ele alınmış, doğrudan ya da dolaylı ifadeleri sistematize edilerek başlıklandırılmıştır. Bu durum kodlamaya içkin bir süreç olarak hem kavramlar arası bağlantıların kurulmasını hem de birbirinden ayrıştırılmasını gerektirmiş, aşağıdaki kod modeli bu şekilde üretilmiştir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.9):

Şekil 4.9. Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mekânın sosyo-politik bağlamdaki anlamı, toplumsal olaylar ve politik süreçler üzerinden değerlendirilmektedir. Politik içerim iktidarla ilişkili etkinliği, güç ve hegemonyaya içkin bağlamı kapsamaktadır. Ayrıca mekânsal/coğrafi müdahale biçimleri, mekân politikaları da bu başlığa dahildir. Bu minvalde iletişim disiplininin bir katılımcı (K14) Arap Baharı ve Gezi Parkı olaylarında mekânın kolektif bir güç olarak nasıl önem kazandığını vurgulamaktadır. Bu olaylar, mekânın fiziksel bir buluşma alanından fazlası, toplumsal değişimin bir parçası olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, uluslararası ilişkiler disiplininin bir diğer katılımcı (K13), milliyetçilik ve mekân üzerine yaptığı çalışmalar, mekânın ulusal kimlik politikaları ile derinden ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı disiplinden başka bir katılımcı (K12) ise

politik süreçlerin mekânın anlamını nasıl şekillendirdiğini, özellikle Edward Said ve Immanuel Wallerstein’a referans vererek tartışmaktadır.

Politik bağlamı paranteze alarak mekânsal analiz yapamazsın. (K3, Sosyoloji)

Yani aslında politika ile mekânın, yaşanan dünya ile mekânın aslında birbirine girme süreci. Ama şunu görmeye başlıyorlar, bizim bir politik teoriye ihtiyacımız var. Ve bu politik teorinin oturacağı en güzel zemin de aslında mekân. (K10, Felsefe)

En azından sınıfın ve iktidar ilişkilerinin, devletin ve sınıfın içinde olduğu, o iktidar ilişkilerinin içinde olduğu bir mekân tahayyülü karşımıza çıkıyor. (K4, Sosyoloji)

Yapmak istedikleri şey bunu sınırlamak, tutmak, kontrol etmek, denetlemek, bütün coğrafi hareketliliği denetlemek ve bunu da çok kolaylaştıran teknolojiler var. İktidar bunu niye kullanmasın zaten? Yani hükümetlerin tabii ki de kullanacağı gözetim teknolojileri bunlar. (K14, İletişim)

Orta Doğu. İlk önce bölgeyle ilgilenmişim. Sonra bu Said'in *imaginative geographies...* Onun dışında da bu özellikle Wallerstein'ın geliştirdiği *time-space*. Benim aklıma gelenler de varsa bunlar. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Ben çok milliyetçilik ve mekân üzerinde çalışarak aslında buraya, bu noktaya geldim. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Toplumsal içerim (sınıfsal, toplumsal mücadeleye dair unsurlara odaklılık) açısından mekân, sosyal hareketlerin ve kimliklerin bir araya geldiği bir alan olarak ele alınmaktadır. Örneğin bir katılımcı (K7, Kamu Yönetimi) çevreciler, LGBTİ+ bireyler ve savaş karşıtları gibi grupların mekânı protesto ve dayanışma için kullandığını ifade ederken, bir başka katılımcı (K3, Sosyoloji) ise sosyal mekân kavramını, toplum ve yer arasındaki karmaşık ilişkilerin anlaşılmasında kritik bir araç olarak değerlendirmektedir. Mekânın bu bağlamdaki rolü, toplumsal hareketler ve kimliklerin bir araya gelmesini sağlayan bir platform olduğu kadar bu hareketleri yeniden üreten bir etmen olmasından da kaynaklanmaktadır.

Ve şu anda aslında mekândan bağımsız bir toplumsal sorun konuşamayız bence. (K4, Sosyoloji)

İşte bu yeni toplumsal hareketler dediğimiz, yani belirli kimliklerin siyasal duruştan ötesinde insanların farklı kültürel kimliklerinin bir siyasal nesneye dönüştüğü bir dönem de yaşandı. Yani eskiden sağcılar ve solcular varken şimdi çevreciler, hayvanseverler, LGBTİ bireyler, savaş karşıtları gibi aslında organik olarak bir araya gelmeyen, kesimleri temsil eden toplumsal hareketler oluştu ve bunlar da zaten çevrecilerde baktığınızda mekân onların siyasal odağı ama diğerleri de mekânda bir araya gelmenin, protesto yapmanın, şeyi göstermenin ihtiyacını hissettiler. Hem sosyal hem siyasal hem de ticari olarak mekâna atfettiğimiz anlam, mekânın tarih içindeki oynadığı rol değiştiği için de böyle bir ilgi yoğunlaşması yaşandı sanıyorum. (K7, Kamu Yönetimi)

Doğrudan doğruya toplumsal mekân yani kafamda mekân dediğimde şekillenen şey sosyal mekândır ve bu sosyal mekânda da tabii yer etkileriyle toplum etkilerini her zaman kafamda ayırmışumdır yani o bakımdan hani bir mekânsal determinizme o bakımdan hiçbir zaman yönelmedim yani. Daha ziyade toplumla mekân arasındaki kompleksiteyi anlamaya gayret ettim. (K3, Sosyoloji)

Toplumsal cinsiyet içerimi bağlamında mekân, *patriyarka* ve tahakküm ilişkilerinin somutlaştığı, cinsiyetlendirilen bir alan olarak ele alınmaktadır.

Bence mekân deyince benim aklıma hemen tabii ki cinsiyet gelir, hemen kadın gelir. (K2, Sosyoloji)

Mesela öz eleştiri açısından da şunu söyleyebilirim ama tabii bazen bu iktidar ilişkilerini de tabii her çalışmada her şeyi ortaya koymak zorunda değiliz. Ama mekân dediğimizde bir toplumsal cinsiyet ilişkileri bir iktidar ilişkisi. Sonuçta ama ben bunu niyeysen hiçbir çalışmamda henüz toplumsal cinsiyet ilişkilerine girmedim. Yani iktidar çok boyutlu bir şey ve mekânda çok somutlaşan, görünür olan bir ilişki, tahakküm ilişkisi de diyebiliriz buna. (K4, Sosyoloji)

Örneğin toplumsal cinsiyet kavramının *gender*'in icat edilmesiyle Batı'da mekânın politik olduğunun, mekânın toplumsal olarak üretildiğinin söylenmesi tarihsel olarak aşağı yukarı aynı zamanlara denk düşüyor. (K6, Kamu Yönetimi)

Tabii yani onun dışında günümüzde sosyal teorideki gelişmeler çerçevesinde o mekândaki başka sosyal ilişkilere de bakmak gerekiyor. Mekânın cinsiyeti ya da toplumsal cinsiyet açısından o mekânlar nasıl patriarkayla ilişkili biçimde kuruldu ve onun farklı yerelliklerdeki politik yapıya, sosyal ilişkilere göre nasıl farklılaştığına bakmak gerekiyor. (K5, Kamu Yönetimi)

Mesela şu an biraz daha mekân ve cinsiyet çalışmaya başladım, ilgimi çekmeye başladı. (K10, Felsefe)

Katılımcılar mekânın toplumsal cinsiyet ilişkilerinin görünür hale geldiği bir bağlam sunduğunu, mekânın farklı yerelliklerde patriarkal yapılarla nasıl ilişkilendirildiğini tartışmaktadır. Bu bağlamda, mekânın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini anlamak için kritik bir analiz alanı sunduğu, katılımcıların mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkisine artan bir ilgiyle yaklaştığı görülmektedir.

Teknolojik bağlamda mekân, dijitalleşme (nesnelerin interneti, sensörler, çipler, izleme cihazları ve diğer dijital etmenler) ve konum tabanlı teknolojilerle (konum, harita, GPS gibi konum, mekân odaklı bulunma ve ağları) dönüşüm geçirmiştir. Katılımcılar dijitalleşme açısından dijital teknolojilerin mekânı denetlenebilir ve otomasyon süreçlerine entegre bir yapı haline getirdiğini (K14, İletişim), inovasyon sistemleri ve girişimcilik bağlamında mekânın dijitalleşmeye konu olduğunu (K18, İktisat), konum tabanlılık bağlamında coğrafi bilgi sistemlerinin mekânsal analizlerdeki rolünün kuvvetlendiğini (K1, Sosyoloji) ifade etmişlerdir.

Dijitalleşme, mekânın fiziksel ve dijital sınırlar arasında yeniden tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu teknolojiler, mekânın analiz edilebilir ve ölçülebilir bir yapıya dönüşmesini desteklemektedir.

İşte artırılmış gerçeklik gözlüğü tak sokakta dolaş diyor veya ne bileyim işte deri altı çipler olsun biz sizin biyometrik verinizi toplayalım. Yani sonrasında bütün sensörler kentin bütün alanlarına gömülü hale gelmeye başladı. Metroda o sinyalle kaçınıcı dakikada varacağını bize gösteriyor hangi durağa. Ondan sonra güvenlik kameraları da yüz tanıma sistemiyle bunu akıllı biçimde kendi kendine yapıyor. Dolayısıyla ara yüzlerin aradan kalktığı ve tamamen bunların otomasyonuna bağlandığı mekânın dijitalleşmeyle sarıldığı bir süreç oldu. Ve o zaman şunu gördük, yok aslında bunun herkes farkında, beden ve mekânın o kadar kolay gözden çıkarılamayacak bir şey olduğunu ve bütün o bilgi, bilişim toplumuna yönelik öngörülerin yerini bütün bu teknolojiyi küçültmek, ara yüzlerinden arındırmak, çok küçültmek ve iletişim ağlarını geliştirerek her an mobil hale getirmek, bedene ve mekâna gömme derdi oldu. (K14, İletişim)

Kalkınmayla ilgili de dediğimiz zaman onun zaten kendi içerisinde bugün dijitalleşme ama daha önce işte inovasyon sistemleri, girişimcilik, ekosistem kavramları o kalkınma boyutundan geliyor. (K18, İktisat)

Yani GIS, *Geographical Information Systems*, nasıl işe yarar? Bunların hepsi bir araya geldiği zaman da işte bir yandan QGIS¹¹² açacaksınız, öte taraftan işte SPSS mi¹¹³ kullanıyorsunuz, işte ne kullanıyorsanız bunları açacaksınız. Bunların kodlarını yazacaksınız... hepsini görselleştireceksiniz. (K1, Sosyoloji)

Dijital teknolojilerle çok daha denetlenebilir hale döndü. Yani 11 Eylül'den sonra Amerika nasıl vatandaşlık yasasını çıkarıp sınır politikalarını tamamen değiştirdiyse Suriye Savaşı'ndan sonra da biz bunun özellikle Avrupa nezdinde çok yapıldığını gördük. Yapmak istedikleri şey bunu sınırlamak, tutmak, kontrol etmek, denetlemek, bütün coğrafi hareketliliği denetlemek ve bunu da çok kolaylaştıran teknolojiler var. (K14, İletişim)

Materyal bağlamda mekân, fiziki çevre ve yaşamsal içerim üzerinden incelenmektedir. Fiziki çevre ve öğelerini doğal çevre olarak da anlamak mümkündür; katılımcılar burada *kendi halinde* bir doğal çevre yerine insan etkinliği ile hemhal bir "üretilmiş çevre" ya da "etkileşimli çevre" düşüncesini kastetmektedirler.

Mekân, bitkiler, okyanuslar, okyanusların altı, gezegen, atmosfer. (K6, Kamu Yönetimi)

Orada tabiatla daha iç içe olabiliyorsunuz. En azından büyük şehirde yaşamaktan farklı olarak bulutları çok güzel görebiliyorsunuz. Yıldızları çok güzel görebiliyorsunuz. Yani tabiatla daha yakın bir ilişki kurabildiğim aşama onun dışında kent çocuğuydum. O yüzden de tabiatla toprakla ilişkilerim zayıftı açıkçası. (K8, Edebiyat)

Yaşamsal içerim ile insan türünden ayrı, hayvan ve bitki familyası ile gezegen, dünya, yeryüzü, okyanus gibi biyolojik ya da ekosistemik bağlam kastedilmektedir. Fiziki çevre başlıklı koddan farkı burada daha genel bir bağlamın, hayvan ve bitki dolayısıyla kurulmasıdır.

Çünkü mekânla etkileşim içinde olan, pratiklerimizle mekânı etkileyen ve karşılığında mekân tarafından belirlenen sadece insanlar değil. Çok daha geniş bir hayvan familyası var, bir bitkiler alemi var. (K6, Kamu Yönetimi)

¹¹² QGIS (*Quantum Geographical Information Systems*) açık kaynak kodlu coğrafi bilgi sistemleri yazılımıdır.

¹¹³ SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) büyük veri setlerinin pekçok istatistikî analiz yöntemi ile analiz edilebilmesine olanak sağlayan yazılım programıdır.

Fiziki çevre bağlamında katılımcılar kent ve doğa arasındaki farkları ele alarak, mekânın insanın doğayla ilişkisinde nasıl bir rol oynadığını açıklamakta, insanın bulunduğu yerle kurduğu bağ, onun fiziki çevreyle olan etkileşimini de şekillendirdiğini belirtmektedirler.

Katılımcılar mekânın yaşamsal bir içerime sahip olduğunu, yalnızca insanlar değil, aynı zamanda hayvanlar ve bitkilerle etkileşim içinde olduğunu varsayımıyla mekânın *türcü* olmayan açıklamalarına yaklaşmakta, kabullenmektedirler.

Mekân, bulunulan yer bence. Bu bulunulan yer de insana bağlı faaliyetlerden dolayı bu bulunulan yer, bu bulunulan yer dememin sebebi iki şeyi birleştirmeye çalışıyorum. O uzay- uzam gibi. Bulunulan biraz teorik olanı, yer ise pratik olanı ifade ediyor. Ben mekânı insanın yaşamla ilgili faaliyetlerini sürdürdüğü yer olarak tanımlayabilirim bir sonraki adım. (K18, İktisat)

Yani canlı- cansız doğa. Yani organik -inorganik hiç fark etmez. Bu ayrımların bile bence mümkün olmadığı, aksine her türlü ayrımın yine mekân aracılığıyla mümkün olduğu (K10, Felsefe)

Mekânın iktisadi bağlamı hem iktisat alanından görüşülen katılımcılarca hem de genel bir yaklaşım ve bakış açısı anlamında mekânın ilişkilendiği ya da dahil olduğu kapsamı karşılamak üzere kod olarak belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde ifade edildiği üzere iktisat disiplinin kendi içsel tanımlaması, direkt temsil ettiği kabuller doğrudan iktisadi bağlam, çoğunlukla diğer alanlardan dahil olan ve konulara toplumsal, ekonomik yapılar ve ilişkiler üzerinden yaklaşan kabul ve tespitler ise ekonomi politik bağlam şeklinde ifade edilmiştir. Anlaşılabacağı üzere ikincisi politik yüklü, Marksist ya da Marksist tandanslı görüşlerde içermektedir.

Doğrudan iktisadi içerim ekonomik ilişkiler ve kalkınma politikalarına yapılan atıflarda görünür olmaktadır. Bu kapsamda katılımcılar sanayileşme süreçlerinin mekân üzerindeki etkisini (K17, İktisat), bölgesel kalkınma ve yatırımların mekânla nasıl ilişkilendirildiğini (K19, İktisat) ifade etmişlerdir.

O bölgesel sanayinin zaman içinde nasıl dönüştüğü, belli bir bölgede yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı ya da belli bir dağılım olup olmadığı, zaman içinde bazı bölgelerde bir sanayisizleşme olup olmadığı, bütün bunlar aslında bizim çalışmamızın temel eksenini oluşturdu ve bunun üzerinde giden çalışmalar yaptık. (K17, İktisat)

Bölgesel kalkınma, doğrudan dış yatırımlar. Üçüncü sanayi devrimi. Üretim teknolojileri değişti ve üretimdeki ana teknolojiler artık o standart malların yeni üretiminden bu bilgisayar destekleri ve böylece bölge kavramı kalkınmada ana kavram haline geldi. (K19, İktisat)

Ama uzun zaman mekânı kalkınmanın, kalkınmanın sağlanacağı alan olarak düşündüm. (K18, İktisat)

Ekonomi politik içerim (aynı anlama gelmek üzere politik iktisatla bağı kurulan coğrafya/mekân bahsinde) bağlamında genel olarak mekânın sermaye, devlet ve üretim süreçlerindeki rolü tartışılmaktadır. Mekân bu süreçlerde dinamik bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

Mekânı daha ekonomi politik açıdan bir araştırma bilimi olarak sokmamız gerekiyor cinsiyetle belki de. (K2, Sosyoloji)

Aslında analiz her zaman onun arkasındaki ekonomik politik değişkenlere veya sosyal birleşenlere gidiyor. (K7, Kamu Yönetimi)

Kapitalist sistemde nasıl yani eşitsiz coğrafya, eşitsiz birleşik gelişme açısından o yerellik ne anlama geliyor ve ülkedeki yerleşme sisteminde ve ülkenin ekonomik coğrafyasında bulunduğu yer gibi şeyler geliyor. (K5, Kamu Yönetimi)

Dolayısıyla mekân sanki burada hep bir engel gibi konuyor önümüze. E sonrasında ekonomi politik bakıyorsunuz bir meta üretiminde mekân engel. Ama dijital ne diyorlar? İşte dijitalleşme bunu birazcık daha kolaylaştırıyor... Her şeyin bu kadar küreselleşmesi, mekânın akışkanlığı meselesi var ve sürekli mekân aradan çıkarılması gereken bir engel, aşılması gereken bir problem gibi tartışılıyordu. (K14, İletişim)

Bir mekânda endüstri ve sermaye üretim, yönetim, tüketim açısından mekânı kullanırken mekân zamanla kendi başına bu üç değişken devletin, endüstrinin ve sermayenin karşısında bir etkileyen, önemli bir faktöre dönüşüyor...Ve artık önce sürecin içinde pasif gibi görünen mekân, üzerine binen bütün işlevlerden yeniden diğer değişkenlerin yanı sıra, işte bu Marx'ın konum rantı, devletin oradaki mülkiyet ilişkileri bir yeri işaret etme açısından ve sermayenin yatırım yapmasıyla birlikte hem sermaye karşısında hem endüstri hem de üretim ve yeniden üretim açısından kentin kendisi analize konu olacak mekânla ilgili bir bağlantıya dönüşüyor. (K16, İktisat)

Kültürel bağlamda mekân, toplumsal kültürel ve psiko-kültürel içerimler açısından ele alınmıştır. İlki genel kültürel içerimler ve toplumsal anlamdaki göndermeleri tanımlamak; ikincisi ise bireyse/kişisel alanla ilişkili olmak üzere zihin ve davranış ilişkiselliğinde hafıza, anı, bireysel kimlik ve deneyim gibi öğelerle etkileşen bağlamı karşılamak üzere belirlenmiştir.

Katılımcılar, mekânın kültürel anlamlarının politik ve sosyal bağlamlarda nasıl şekillendiğini (K10, Felsefe), kültür ve mekân arasındaki bağın tarihsel ve etik yönünü (K18, İktisat) irdelemiş; psiko-kültürel içerim açısından kişisel hafıza, bellek ve mekân deneyimi (K2, Sosyoloji), kişisel deneyimle bağıntılı bilişsel haritalar örneğiyle (K13, Uluslararası İlişkiler) ele almışlardır.

Yine Gramsci diyeceğim, kültür faktörünün teoriye girmeye başlaması. Hani diyor ya Gramsci, Marksizm kültüre sırtını dönemez... Yani kültürü görmeden biz mevcut dünyayı anlayamayız. Bence kültür faktörünün, işte politikanın, savaş sonrası dünyanın mekânsal dönüşte çok büyük bir etkisi var. İşte Said'in... Şarkiyatçılık meselesi... oryantalizm unsuru, artık dikkat edersen coğrafyası ile birlikte kültürü aslında yorumlama hem politik olarak hem bunların karşılaşması bağlamında hem karşılaşmaların zeminini anlamak adına. (K10, Felsefe)

Hem siyasi hem ahlaki boyutunu da içeriyor, öyle diyelim. Ahlak pek böyle, bölgesel ahlak diye bir şey desem gülerler herhalde. Ama aslında böyle bir şey var. Hani buna kültür diyoruz daha çok hani güncel literatürde. Ama Antik Yunan'dan alsaydık herhalde ahlak olurdu. (K18, İktisat)

Hafıza, bellek çok kullanırım. Mekân, kültür, bu tür şeyler, hep vardı kültür.... Mekânın hafızası, hep deneyim, mekân, yani mekân, deneyim hep var. (K2, Sosyoloji)

Mekânın sadece bir imge olarak alıp bunu üretilebilen ve taşınan bir şey olması. Hani gittiğiniz yere kendinizle beraber aslında zihninizdeki mekânı da götürüyorsunuz.... Mental haritalar. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Varoluşsal bağlamda mekân, bireylerin kimliklerini ve yaşam pratiklerini şekillendiren bir alan olarak değerlendirilmekte, bu anlamda hayat, doğum, ölüm, bitim, vb. gibi varoluşsal sorgulamalar, kaygılar ifade edilmektedir. Bu bağlamda mekân, bireylerin varoluşsal deneyimlerini anlamlandıran bir *oluş* olarak öne çıkmaktadır.

Varoluşlar ve farklı varoluş pratikleri ne gibi farklı mekân kavramsallaştırması... Oluş, oluş ve bozuluş, hayat ve ölüm. (K6, Kamu Yönetimi)

Yani bizim en yakın olduğumuz şey nedir? İşte hiçliktir bilmem ne. İnsan hiçliğin komşusudur. Felsefi bir coğrafya da vardır. Varlık ve hiçlik, süper ego ve bilinç dışının arasında sıkışmış bir varlık olarak. (K9, Edebiyat)

Yaşam, tabii ki bir tarafta yaşam var O bilgi ve varlığı birlikte düşünmek gerektiğini düşünüyorum mekânda... Yokluk ya da hiçlik de geliyor, bir o kadar. (K10, Felsefe)

Katılımcı ifadelerinden mekânın sosyo-politik bağlamda toplumsal değişim ve politik süreçlerle olan ilişkisinden, teknolojik bağlamda dijitalleşmenin mekâna etkisine kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alındığı görülmektedir. Mekân farklı bağlamlar üzerinden anlam kazanan ve her bağlamda farklı dinamiklerle şekillenen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Sosyo-politik, teknolojik, materyal, iktisadi, kültürel ve varoluşsal bağlamlar, mekânın yalnızca fiziksel bir unsur olmadığını, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişkilerle etkileşen bir yapı, oluşum, inşa olduğunu ortaya koymaktadır. Mekânın bu çok boyutlu yapısı, onu irdeleyen disiplinlerin kavramsal çerçeveleri ve analitik yaklaşımlarını da derinden etkilemektedir.

4.3. Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti

Mekânın ve ilgili kavramların disiplinler tarafından nasıl anlamlandırıldığı, mekânsal terminolojinin kapsamını ve bu terminolojinin belirli disiplinlere olan aidiyetini ortaya koymaktadır. “Mekân”, “bölge”, “yer”, “peyzaj”, “*territori*”, “çevre” ve “ölçek” gibi kavramlar, farklı disiplinlerde çeşitli bağlamlarda ele alınmakta ve disiplinlerin analitik yaklaşımlarına göre farklı anlamlarla zenginleşmektedir. Katılımcıların mekânsal terminolojiye yönelik görüşleri, bu kavramların disiplinler arası bir köprü işlevi gördüğünü ve farklı teorik çerçeveler içinde yeniden yorumlandığını göstermektedir. Tam da bu sebeple işbu tema altındaki kodlamada (hem birincil hem

ikincil düzeylerde) bahse konu meta kavramlar alt-kodlarında ayrılırken katılımcıların tanım ve tespitleri belirleyici olmuş, kavramların belirlenmesi sürecinde teorik seçicilik olduğu kadar somut alan bilgisi de doğrudan dahil edilerek değerlendirilmiştir.

“Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti” olarak üçüncü temanın altında yer alan kategoriler ve ilgili görüşme soruları aşağıda Tablo 4.5’te yer almaktadır:

Tablo 4.5 Mekâna/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağlantısı

Sıra	Kategori	Mülakat sorusu
1	Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı	<i>Üçüncü bölüm dokuzuncu soru:</i> Sizin için mekân nedir ? Mekânı nasıl tanımlıyor ve kavramsallaştırıyorsunuz?
		<i>Üçüncü bölüm onuncu soru:</i> Mekân ve ilgili kavramlardan bir bulut oluşturacak olsaydınız, mekân kelimesinin yanına hangi kavramları eklerdiniz?

Bu temada, mekânın farklı disiplinlerde hangi bağlamlarda ele alındığı incelenmiş ve kavramsallaştırmaların politik, ekonomik, sosyal ve kültürel perspektiflerden nasıl şekillendiği değerlendirilmiştir. Nitekim, bazı katılımcılar mekânı toplumsal üretim ve inşa bağlamında değerlendirirken, diğerleri mekânı politik ya da mimari bağlamlarda anlamlandırmıştır. Bölge ve yer kavramlarının mekân karşısındaki konumlarına ilişkin tartışmalar, bu kavramların disiplinler arası ilişkilerdeki önemini de vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, ölçek ve çevre gibi kavramlar, mekânsal analizlerde farklı düzeylerde ele alınarak disiplinlerin kendi bağlamlarına özgü yorumlarını yansıtmaktadır. Bahse konu bağlam Tablo 4.6’da yer alan kod kitabında ifade edilmektedir.

Tablo 4.6 Mekân ve ilgili kavramların disiplinlerce anlamlandırılması ve disiplinlerin mekânsal terminoloji aidiyeti temasının kod kitabı

Tema	Kategori	Birinci Düzey Kod	İkinci Düzey Kod
Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti	(1) Mekân ve İlgili Kavramların Nasıl Anlamlandırıldığı	Bölge	Mekânsal Birim
			Değişken
			Kurumsal-İlişkisel
		Mekân	Kent
			Değişken
			Politik Yüklü
			Ekonomi-Politik Bağlam
			Konumsal
			Mimari
			Toplumsal Üretim
		Yer	Toplumsal İnşa
			Yer-Mekânın Karşısında
			Yer-Mekânın Yanında
		Peyzaj/Manzara	
		Territori	
		Çevre	
		Ölçek	

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Sistemi” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.10):

Şekil 4.10 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu tema, katılımcı görüşleri doğrultusunda şekillenen kavramsal farklılıkları disiplinler bağlamında ortaya koymakta ve Şekil 9.3 ve 9.4’de detaylandırılmaktadır. Kodlar aracılığıyla, mekân ve ilgili kavramların disiplinler tarafından nasıl ele alındığı sistematik bir şekilde açıklanmıştır.

4.3.1. Mekân ve İlgili Kavramların Nasıl Anlamlandırıldığı

Çalışmanın “Giriş” bölümünde de belirtilen coğrafyanın anahtar terimleri bu bölümde kuramsal perspektif ve katılımcıların ifadeleri doğrultusunda ayrıştırılmış ve yapılan/kabul edilen tanımlar görüşmelerde sorgulanmıştır. Bu kapsamda irdelenen yedi temel kavram şu şekildedir: (1) Bölge, (2) Mekân, (3) Yer, (4) Peyzaj/manzara, (5) *Teritori*, (6) Çevre ve (7) Ölçek. Mülakatlardan da edinilen görü ve tespitler nezdinde ise temel kavramların alt düzeylerinde gerekli noktalarda alt -kodlamalar/kavramlar üretilmiştir. İkincil düzey kodların çakışmamasına ve kapsayıcı olmasına dikkat edilmiştir. İkincil düzey kodlama/kavramsallaştırma “bölge”, “mekân” ve “yer” kavramları için gerekli görülmüş, bu minvalde özellikle katılımcı ifadeleri ışığında alt kavramsallaştırmalara gidilmiştir.

Bu çerçevede “bölge” kavramı, i. mekânsal birim, ii. değişken ve iii. kurumsal-ilişkisel bağlamlar üzerinden anlaşılmaktadır. Bölge kavramının mekânsal birim şeklindeki ifadesi kısmen geleneksel anlamını içermekte olup, buradaki ifadesiyle "bölge" farklı ölçeklerdeki mekânsal birimlerden biri olup, mekânın altında, bir çeşit yerleşim bölümlenmesi olarak anlaşılmalıdır. Mekânsal birim olarak bölge, teorik anlamda soyut bir kavram olmaktan çok, kentleşme politikalarının şekillendirilmesi ve yerel dinamiklerin değerlendirilmesi açısından işlevsel bir öneme sahiptir. Bir katılımcı (K4, Sosyoloji) bu kavramın teorik meraktan öte, yerel politikaların geliştirilmesi açısından kritik bir analitik araç olduğunu ifade etmektedir. Bu görüş, bir diğer katılımcının (K3, Sosyoloji) mekânın küresel, ulusal, yerel ve mahalle ölçeklerinde bölgeyle ilişkilendirilmesi gerektiği yönündeki açıklamalarıyla pekişmektedir. Böylece

bölge kavramı, farklı ölçeklerde toplumsal ve ekonomik süreçlerin bir bileşeni olarak anlaşılmaktadır.

Yani o kavramlar yerelde, yerele geldiğimizde bakalım nasıl çalışacak? Sadece teorik anlamda bir merak sonucu olarak çalışılsın demiyorum. Aynı zamanda o bölgelerin kentleşme politikaları için de gerekli bu. (K4, Sosyoloji)

O yüzden bölge kavramını mekândan ayıramazsınız, küresel küre, dünya, yani kent, mahalle, sokak, ev, bunların hepsi mekânın belli ölçeklerde farklı izdüşümleridir yani. (K3, Sosyoloji)

Bölgenin ekonomik bir değişken olarak ele alınması ile kastedilen "bölge" sınırları kurumlarca tespit edilmiş, açıktan bir değişken, analitik öge şeklinde toplumsal ilişkilerden bağımsız olmamakla birlikte daha yukarıdan belirlenmiş, veri olmak ya da veriye altlık olmak için üretilmiş, yarı yapılandırılmış bir alan anlamındadır. Hepsi iktisat alanından olan katılımcılar "bölge" kavramına *sahip çıkarak*, bölgenin kalkınma, yaşam kalitesi ve sosyal süreçler üzerindeki etkilerini vurgulamakta, mekânın ekonomik ve sosyal analizlerde kritik bir değişken olduğunu belirtmektedir.

Bölgesel, hep bölge, bölge diye diyorum... (K17, İktisat)

Biz mekânı işin içine almıyoruz. Ama bir bakıyoruz, gidiyor bir fabrika. Bir yerde mesela ne oluyor? Marmara Bölgesi'nde otomotiv sanayi Marmara Bölgesi'nden çok fazla ayrılmak istemiyor... Nedir bu? Bu bir yer seçimidir aslında, bir karardır. Peki bunu yaratan ne? Çünkü eğer otomotiv sanayi Marmara Bölgesi'nde yerleşirse biliyor ki yan sanayiye çok daha rahat ulaşabilecek. Şimdi bu bir yer seçimi kararı. Peki bu nedir? Yani bunu sağlayan ne? Aslında orada birtakım dışsallıklar var. Bu iktisatta kullandığımız dışsallık kavramı. O dışsallıklardan faydalanma olayı var. Bu dışsallıklar nasıl olabilir? Belli bir girdiye ulaşmak için olabilir. Ya da diyelim orada kaliteli iş gücü olabilir. Ya da otomotiv sanayiinde bir örnek olarak veriyorum. Bu her sanayi için bunu konuşabiliriz. Başka bir şey olabilir. Diyelim çok rahatlıkla parçalara, yan sanayiye ulaşıyor olabilir. Yani sonuçta demek ki bir dışsallık dediğimiz olay var. İşte biz iktisadi olarak olaya buradan bakıyoruz ve bunların nasıl etkilediğine bakıyoruz. Tabii mekânda bulunmak hem yer seçimini etkiliyor hem orada bulunmaktan dolayı maliyetlerinin ve kârlarının nasıl etkilendiğine bakıyoruz. Dolayısıyla coğrafyayla iktisatçının ilgisi bu şekilde gelişiyor. (K17, İktisat)

Ama uzun zaman mekânı kalkınmanın, kalkınmanın sağlanacağı alan olarak düşündüm. Yani kalkınma hani tepeden aşağı değil de aşağıdan

yukarı doğru çıkan, mekândan bütünleşerek giden bir yapıydı. (K18, İktisat)

Bu bölge tanımını da buradan referans olarak yapıyoruz. Ekonomik, hep ekonomik. İstihdam ve gelir yaratıyor mu? Ona bakıyoruz çünkü. Verimlilik nedir? Refah düzeyi, kişi başına düşen gelir yükselecek mi?... Daha çok üretim faktörü gözüyle bakıyorum yani... (K19, İktisat)

Yukarıda bir katılımcının (K17) ifade ettiği sanayinin yan sanayiye yakınlık, kaliteli işgücü ve lojistik kolaylıklar gibi dışsal faktörlerden yararlanarak mekânsal tercihler yaptığını gösteren örnekte de olduğu gibi bölge sadece bir mekânsal birim değil, aynı zamanda ekonomik kararlarla ve toplumsal etkileşimlerle iç içe bir *varlık* olarak ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal ve ilişkisel bir çerçevede değerlendirildiğinde ise bölge kavramının iktisadi bakımdan ele alınan bir alanın salt iktisadi öğelerle değil bizzat kendi özgüllüğünden kaynaklı sahip olduğu özellikler, bu özelliklerin varlığına atıf yapılmaktadır.

Şimdi bu kalkınmadan artık biraz daha koştuk hepimiz. Daha çok insanın yaşam kalitesiyle alakalı olduğunu düşünüyorum. Mekân deyince insan, kalkınma, yaşam kalitesi, bunun artık güncel bir sürü versiyonunu buna ekleyebilmek mümkün. Hani *circular* ekonomiden, *green economics*'ten tutun da çevreyle ilgili kavramlardan işte sosyal içermeye kadar uzanan bütün kavramlar aslında bu yaşam kalitesinin içerisinde olduğunu düşünüyorum. Bu mekâna bir kalitatif bir bakış açısına sahibim. Burada şunu kastediyorum. Hani bir bütünselliği var mekânın. Bunu da şöyle açmam lazım. Hani mekânı bir parça değil, aslında bir bütünün uzantısı olarak, *extension* olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. (K18, İktisat)

Bölge deyince nasıl bir havuzdan bahsediyoruz? Neyi ekleyebiliriz? İşte varlığa dayalı, bölgenin varlıklarına dayalı bilgi çok önemli olduğu için o bölgenin asetleri nelerdir, varlıkları nelerdir buna çok önem veriyoruz. Bilgiye dayalı asetleri nelerdir, bir bilgi birikimi, endüstriyel mirası, kültürel mirası, ondan sonra bütün şeylere çok önem veriyoruz. Nedir, nasıl bir bilgi oluşmuş... bu bilgiyi yorumlayabilecek, geliştirebilecek kurumsal altyapısı var mı? Yani bu bilgi havuzundaki bilgi parçalarını bir araya getirerek yeni bilgi üretebilecek kalitede üniversite, teknopark, kalkınma ajansı, nasıl bir *network* var kurumlar arasında mesela bu kurumsal anlamdaki çeşitliliği, kurumların iş birliği. Bölge deyince aklıma gelen, yani bu bölgenin varlıkları nelerdir? Ne var şu anda elimizde. Varlık anlamında. Buna bakıyorum. Kurumsal alt yapısı....O zaman bölge ne kadar değer yaratabiliyor? İstihdamsa, istihdamın içeriği

nedir? Ne kadar lise mezunu, ne kadar ilkokul mezunu, ne kadar yüksekokul mezunu? Bu tür yani, daha çok üretim faktörü gözüyle bakıyorum yani. Bölgenin varlıkları bu anlamda nedir? Bölge bunu etkin kullanabiliyor mu? Verimlilik... Akıllı uzmanlaşma stratejileri... Aklıma gelen bunlar. Bölge deyince. Mekân, ben de kullanıyorum ama mekân değil. Başka bir şey geliyor aklıma. Mekân... Bölgeyi daha çok tercih ediyorum. (K19, İktisat)

Mekân kavramı ve varyasyonları incelendiğinde ise kent¹¹⁴ kavramının, mekânın toplumsal üretim ve ekonomik politik bağlamdaki rolünü vurgulayan bir çerçevede ele alındığı görülmektedir.

Kentsel mekân... Yani kenti hiçbir zaman bırakmadık çalışmayı. (K3, Sosyoloji)

Neden öyle yapıyor, nasıl öyle yapıyor sorusunu ve bunun kenti ve daha doğrusu o mekânsal ilişkileri nasıl dönüştürdüğüne bakıyorum. Çünkü işte Harvey'in dediği gibi insan kenti yapar, kent de insanı.... Yani ben bütün bu formasyonumda kent çalıştım, kent yönetimi çalıştım. (K7, Kamu Yönetimi)

Kent dediğimiz birim yani iktisat olmadan ya da siyaset olmadan düşünebileceğimiz ya da oradaki gerçekten dinamikleri bunları birbirinin içine geçirerek geçirmeden anlayabileceğimiz bir birim değil. Kültürle birlikte o ekonomi ve siyaset alanına da hak ettiği şekilde değinmek, değmek, onu analize etmek çok kolay olmayabiliyor. Bizim disiplin şeyleri açısından söylüyorum. (K4, Sosyoloji)

Yukarıdaki ifadelerde mekân ve insan arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekilmekte, kentlerin bu ilişkinin merkezinde olduğu ve kentin ekonomik ve siyasal dinamiklerle analiz edilmesi gerektiği vurgulanmakta (K7, Kamu Yönetimi), kültür, ekonomi ve siyaset alanlarının birbiriyle ilişkilendirilmesinin zorluğunu vurgulayan açıklamalarla da desteklenmektedir (K4, Sosyoloji).

¹¹⁴ “Kent” kavramı bu bölümdeki kodlamanın tümünde bir alt-kod olarak hemen her başlıkta alınması mümkün bir kavram gibi görülebilirse de kategorilerin meta kavramlardan (mekân, bölge, yer, vb. gibi) oluşması, kent kavramının bu anlamda daha olguya özel bir anlam içermesi, kodların yapısı ve tanımı gereği bir örüntüyü karşılama anlamında kapsayıcı olması gerekirken aynı zamanda sınırlayıcı ve birbirlerini de dışlayıcı olması da gerektiği hususlarından hareketle “kent” kodu “mekân” kategorisinin altında alınmıştır. Bu durum aynı zamanda katılımcıların ifadelerinden de çıkarsanan “kent” kullanımı ile de desteklenmekte, örtüşmektedir.

Mekânın, mekânsal ilişkiler ve toplumsal üretim süreçleri üzerindeki etkisi, mekânın bir değişken olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Katılımcıların genel olarak mekânsal gelir dağılımı, sanayi dağılımı ve tarımsal üretimdeki değişimlerin analizinde mekânın bir değişken olarak kullanılması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Bu bağlamda mekân, ekonomik modellerin bir parçası olarak dinamik bir unsur haline gelmektedir.

Mekânsal olarak gelir dağılımının nasıl farklılaştığı, sanayi dağılımının nasıl farklılaştığı, mesela şu zamanlarda hep yapıldı, bu iklim değişikliğinin ve çevre sorunlarının tarımsal üretimde yarattığı kayma mekân olarak. (K17, İktisat)

Ama mekân sizin araştırma setinizin bağımlı, bağımsız değişkenlerinizin bir parçası olmak zorunda. (K1, Sosyoloji)

İktisadın mekânı modellerinin içine alamaması doğal olarak iktisadi modellerde bu mekân kavramının yer verilmesini... (K17, İktisat)

Mekânın politik anlam yüklenmiş bir kavram olarak değerlendirilmesi, onun iktidar ilişkileriyle bağlantısını ortaya koymaktadır. Örneğin bir katılımcı (K16, İktisat) milattan önceki devirlerden günümüze kadar mekânın iktidarın yeniden üretiminde nasıl bir rol oynadığını açıklarken, mekânın toplumsal ilişkiler ve siyasal çekişmelerin konusu olduğunda bir analiz nesnesine dönüştüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda mekân, politik ve toplumsal ilişkilerin bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Hammurabi Yasalarını düşünüyoruz. Hepsi şöyle ilgili. Kendi iktidarını kuruyor ama toplumsalla bir de mekânla bağlantısı var. Benim arazime giremez... karşımıza tarihin birinde iktidarın yeniden üretimi çıkıyor. İktidar önce küçük kabileler bilmem ne falan sonra o kent devletleri. Büyük anlamda iktidar, devlette küçük anlamdaki fabrika, atölye, kilise, cami her yerdeki iktidar. (K16, İktisat)

Yani aslında politika ile mekânın, yaşanılan dünya ile mekânın aslında birbirine girme süreci. (K10, Felsefe)

Imaginative geographies dediği iktidar, imparatorluk ve mekân ilişkisi. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Çünkü mekânın her türlü tanımının siyasi bir kurgu içerdiğini... mekân üzerine her bakımda ne kadar siyasi olduğunu da gördüğümüz bir şey oldu. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Ekonomi politik bağlamda mekân, kapitalist sistemin mekânsal dinamikleri üzerindeki etkileriyle değerlendirilmektedir. Katılımcılar mekânın sermaye birikimi, eşitsiz coğrafya ve yerel ekonomik sistemlerdeki rolünü analiz etmekte (K16, İktisat ve K5, Kamu Yönetimi), mekânsal analizlerin ekonomi politik bir bağlama oturtulması gerektiğini vurgulamaktadırlar (K2, Sosyoloji). Mekân, bu bağlamda hem ekonomik yapılarla hem de toplumsal süreçlerle ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Birazcık aslında ne oldu da endüstriyle sermaye birikimi ulus devlet kendini yeniden üretmek için mekâna yöneldi sorusu. (K16, İktisat)

Kapitalist sisteme nasıl yani eşitsiz coğrafya, eşitsiz birleşik gelişme açısından o yerellik ne anlama geliyor ve ülkedeki yerleşme sisteminde ve ülkenin ekonomik coğrafyasında bulunduğu yer gibi şeyler geliyor. (K5, Kamu Yönetimi)

Deneyim çalışmaları... Sürekli bir gündelik hayat, deneyim ama empirik. Hiçbir sorgulama yok. Yani ya da şey, bağlama oturtma yok o dediğimiz ekonomi politik. (K2, Sosyoloji)

Mekânın konum üzerinden ifadesi ise daha çok İletişim alanında hakim bir görüş olarak tespit edilmiştir. Burada dijital ve sanal ortamın, coğrafi konum bilgisiyle yere bağlı hale getirilmesi, konum bilgisinin dahlinin kullanılan uygulama ya da yapılan işlemi somutlarken aynı zamanda fiziksel dünyayla da bağ kurması anlamları içerilmektedir.

Konumsal medya çalışınca falan aslında her şeyin coğrafyadan çıktığını her şeyin harita tabanlı olduğunu... (K14, İletişim)

Mekânın bireyler arasında benzerlik inşa eden, bir ortak zemin oluşturan kültürel bir alan olduğunu görmemi sağladı. Konum özelliği de aslında burada bireylerin bu mekâna bağlanmalarını sağlayan şey... Bunu hep yok sayıyoruz ama bu var. Yani bu insanın işte zevkleri, tüketim alışkanlıkları, yaşam biçimi, bir şekilde o var olduğu ya da işte çevresinde dolandığı mekânlarla bağlantılı. Mesela flört için konum bunu yakalamamızı sağladı. (K15, İletişim)

Mimari anlamda mekân ile direkt ölçek ve yapı olarak mimari eser, tekil bina kastedilmektedir. Örneklerde cezaevi reformları ve mekânsal tasarımlar üzerinden

mekânın mimari boyutlarını irdelenmekte (K1, Sosyoloji) ya da mekânın bir bina gibi düşünülebileceği ifade edilmektedir (K9, Edebiyat).

Hani ben de on yedi olmasa bile işte modern dönemin, erken döneme gitmedim, erken modern, modern dönemin metinlerini okuyarak on sekiz, on dokuzuncu yüzyıl. İşte cezaevi reformları nasıl ortaya çıkarla başladım. O esnada da bu ilk mesela bu Foucault'nun çok meşhur ettiği panoptikon Bentham'ın çizimleri falan vardır, hiçbir şekilde uygulanmamış, sadece bir nevi fantezi olarak kalmış olduğunu fark ettim.... İşte o zamanlar Türkiye'de yeni yeni F tipi cezaevleri başlıyordu...200 yıl sonra Türkiye'ye uğramaya başlıyor. Böylece bu radyal sistem nedir, ne değildir? (K1, Sosyoloji)

Bizim düşünsel modellerimiz de mimaridir...Ben şimdi bunu bir mimari olarak görebiliyorum yani. Yani bir bina gibi düşünüyorum. (K9, Edebiyat)

Mekânın veçhelendirilmesinde son iki kod (ikinci düzey kod) ise toplumsallıktan anlaşılan ve uygulanan üzerinde durularak belirlenmiştir. Buna göre toplumsal üretim, mekânın toplumsal üretime dahil bir olgu olması, üretim ilişkileri ve üretici güçlerle bağlantılılık kabulüyle tanımlanırken; toplumsal inşa ise gerçekliğin toplumsal inşası, etkileşimi kabulü ve olgu yadsınması anlamında ifade edilmiştir.

Mekân toplumsal ilişkilerle kurulan bir gerçeklik sonuçta ve bu ilişkiler de tabii ki de birbirini kesen yapısal belirlenimlerden meydana geliyor. Sınıf, etniste, toplumsal cinsiyet, yaş gibi. (K4, Sosyoloji)

Mekân, onunla bağlantı kurunca bir şey dönüşüyor. O mekân, kendisi kurulan sermaye, devlet ve endüstri belirli bir etkileşimden sonra artık o mekân, kent, köy, turistik alan, ben ne bileyim, tarihi mekândır. O mekânlar yeniden kendisi üzerindeki toplumsal ilişkinin yarattığı etkilerle diğer değişkenleri etkileyen bir şeye dönüşüyor. Eskiden mekân daha pasif, orada olan bir şeyken bizim yaptığımız etkinlikler üzerinden orada olan bir şey bizi de artık etkilemeye başlıyor. (K16, İktisat)

Bir tarafta insansız bir mekân, öbür tarafta da mekânsız bir siyasal alem görüyoruz. Ben en başından itibaren bu ikisini birleştirmeye yani mekân diye bir şey var ama bu mekân onun üzerindeki insanlar, yapı çevre, doğal varlıklarla birlikte bir varlık, bir oluşum ve bu oluşumun şekillenmesinde de siyasal süreçler etkili oluyor. Hep bu şeyde yani birazcık kent sosyolojisi dediğimiz alanda işte hangi kanunlar çıkıyor değil de kim ne yapıyor, neden öyle yapıyor, nasıl öyle yapıyor sorusunu ve bunun kenti ve daha doğrusu o mekânsal ilişkileri nasıl dönüştürdüğüne bakıyorum. (K7, Kamu Yönetimi)

Mekânın toplumsal inşa süreci ise, onun dilsel ve kültürel mücadelelerle nasıl şekillendiğine yönelik çıkarımları içermektedir. K13, mekânın hiyerarşik yapılarla inşa edildiğini ve bu süreçte dilin önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. K3 ise mekân üzerindeki mücadelelerin toplumsal ve kültürel mücadelelerden ayrılamayacağını belirtmektedir.

Mekân üzerindeki mücadeleleri, dilsel mücadelelerden ya da onu kültürel mücadelelerden nasıl ayırabilirsiniz? (K3, Sosyoloji)

Ben tabii ki mekânı daha *constructive*, daha inşaacı bir yerden ele alıyorum. Mekân, inşa edilen bir şeydir. Ve bunun için dil çok önemli. Yani biraz burada dile tekrar vurgu yapmalıyız. Ve dilimizin grameri çok önemli. Aslında biz o dili nasıl inşa ediyorsak mesela hiyerarşik bir dil kuruyorsak, hiyerarşik bir hitap kuruyorsak, bir diskur kuruyorsak mekânımızın da inşa edeceğimiz mekân hiyerarşik olacaktır. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Yani mekânı daha fenomenolojik anlamak gerektiğini düşündüğüm için. Kültür de öyledir çünkü. Çok benzeşiyorlar. (K10, Felsefe)

Bu bölümdeki üçüncü kavram olarak “yer”, literatürdeki ve katılımcıların ifadesindeki haliyle iki alt başlıkta alınmaktadır. Bahse konu ayrımlaşma kavramın mekân karşısında refleksif konumsallığına, mekân ile ilişkisine göre oryantasyonuna atıfla yapılmıştır. Buna göre i. direkt mekânı eleştiren bir yaklaşım anlamında “mekân karşısında” (K13, K11, K8), ii. mekânı olumlamakla birlikte yer kavramını da aynı düzeyde önemli ve geçerli bulan bir yaklaşım anlamında ise “mekân yanında” (K16, K18) ifadeleriyle şeklinde oluşan kodlar katılımcıların aktarımları aşağıda yer almaktadır:

Aklıma şimdi Yi Fi Tuan geldi. *Topofilya*, *topofobia*. Mekâna dair kurulan duygusal bağlantı. Şimdi biz bir yer dediğimizde, tabii yer bizim kişisel deneyimimizle çok bağlantılı olacağı için biz onu bir duygu ile ya da duygular bütünüyle ilişkilendiriyoruz. (K13, Uluslararası İlişkiler)

En nihayetinde bir iklim meselesiyle ilgili gibi değil de ya da kıtalar meselesiyle ya da ülkeler coğrafyası gibi daha geniş konularda değil de bir yerde bulunmanın bütün anlamlarıyla mekân. Yani bir yerde bulunmanın birçok perspektifi açısından coğrafyada işin içinde yani o ülkenin, yani içinde bulunduğu coğrafyanın gelenekleri olsun, örfleri olsun, yetiştirilen aile ortamı olsun, çevre olsun. Yani o çevreleyen dünya

anlamında, fenomenologlar daha çok öyle der, *um Welt*, çevreleyen dünya anlamında daha çok coğrafya konusuna girdiğimi söyleyebilirim çalışmalarımda. (K11, Felsefe)

Yani benim açımdan mekân yaşama alanıdır. İnsan ruhunun... alanıdır. Ve insan ruhuyla çok yakın bir etkileşim içinde olduğunu düşünüyorum hep mekânın ki bu edebiyatta da akımlarda da çok geçmişe dayanan çok eski bir fikir aslında. (K8, Edebiyat)

Bu bulunulan yer de insana bağlı faaliyetlerden dolayı bu bulunulan yer, bu bulunulan yer dememin sebebi iki şeyi birleştirmeye çalışıyorum. O uzay- uzam gibi. Bulunulan biraz teorik olanı, yer ise pratik olanı ifade ediyor. (K18, İktisat)

İşte bu Doreen Massey'in mekân konusunda söylediği Harvey'le tartıştığı çok güzel bir vurgu vardır. Der ki en küçük lokalite dediğimiz en küçük alan hayatın tümünü içerir. O yüzden çok mekanik bir... Sadece sermayenin dili üzerinden de bakmamak lazım. (K16, İktisat)

Bu bağlamda yer, kimi zaman mekânın eleştirisi ve yokluğundan türeyen kimi zaman da mekanla tamamlanan bir içerime sahiptir. Ortak olan nokta ise bireysel deneyime, duygu ve bireysel ölçüğe yapılan atıflardır.

Çalışmada faydalanılan bir diğer kavram da peyzajdır. Peyzaj ya da manzara, mekânın estetik ve toplumsal anlamlarını bir araya getiren bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar ise şu ifadelerle söz konusu kavramı direkt veya dolaylı olarak ifade etmektedirler:

Şimdi yavaş yavaş bir edebiye teori, oradan sizi kent çalışmasına, sosyolojiye ve yavaş yavaş da kuramsal bir mesele olarak, ya yerleşme nedir o halde? Yani yerleşme nedir şeklinde beni kavramsal bir probleme götürmüştü. (K11, Felsefe)

Hepsinde deniz var, mavilik var, işte anforalar var, hatta talasemya bile var yani Akdeniz'in hastalığı. E demek ki yaşanan ortam insanları etkileyebiliyor, o ortam metafor dünyalarını düzenleyebiliyor diye düşündüm açıkçası. (K8, Edebiyat)

Sosyal-bilimsel olarak mekân dediğimiz şey büyük ölçüde toplumsal kültürel insan toplumunun, toplumsal kültürel yapıp etmelerinin, yaratıcılıklarının, toplumsal yaşamı düzenleyici mental veya maddi koşullarının üzerinde gerçekleştiği yerdir. (K3, Sosyoloji)

Yukarıdaki aktarımlar incelendiğinde peyzajın yalnızca görsel bir estetik öğeden çok, sosyal ve kültürel bir düzenleme mekanizması ya da bu yöndeki unsurlara içkin olduğunu göstermektedir. Bir katılımcının (K8, Edebiyat) manzaranın metafor dünyalarını düzenlediği yönündeki açıklamaları, peyzajın bireylerin çevreyle kurduğu ilişki üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda peyzaj, mekânın sosyal-kültürel yapılarıyla şekillenen yarı olgusal bir anlatı haline gelmektedir. Sosyal bilimsel açıdan mekânın toplumsal yaşamın yaratıcı ve düzenleyici koşullarını barındırdığına dikkat çekilmesi, peyzajın yalnızca fiziksel bir oluşum olmadığını, aynı zamanda toplumsal dinamiklerin ve kültürel yapının tümleyeni olduğunu göstermektedir. Böylece peyzaj, mekânsal ve toplumsal etkileşimlerin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Teritori kavramına yapılan atıfların ise kavramın güç ve iktidar ilişkilerine içkin doğası ile örtüşür nitelikte olduğu görülmektedir. Hakimiyet alanı anlamına gelen kavram her zaman kavramsal bir berraklıkla ifade edilmemiş olsa da bahse konu muhtevada bir karmaşa bulunmamaktadır. Bölgenin politik etkinliği ve üretimi, sınırların ve siyasal coğrafyaların inşası katılımcıların üzerinde durduğu hususlardır.

Bölge vizyonlarının, bölge tanımlarının güvenlik vizyonlarıyla, güvenlik tanımları ve ihtiyaçlarının tanımlanmasıyla ilişkisi üzerineydi...İlk önce bölge tanımlarından yola çıktım. Şimdi mekân algısının farklı olabildiği ve bunun bir siyasetinin olabildiği boyutuyla biraz ilgileniyorum. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Milliyetçilik söylemi geliştirmek ve yeni gelecek olan ve gelenlerle de dışlama içerme ilişkisi nasıl kurduğu ulusun... Alternatif aidiyetler, marjinallik dışlama stratejileri, dışlama politikaları bütün bunları da düşünecek olursak yani içerisi ve dışarısı nasıl kurgulanıyor? Sınırlar nasıl kurgulanıyor? Bu sınır nasıl gerekçelendiriliyor. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Toprağın, mekân toprağın, toprağın toplumsal ilişkiler içindeki endüstri ve sermaye birikimi ve ulus devlete bağlantılarını aktarmak... mekânını içeren *territori*, *locality* çalışmaları niye gündeme geldi sorusu. Birazcık aslında ne oldu da endüstriyle sermaye birikimi ulus devlet kendini yeniden üretmek için mekâna yöneldi sorusu. (K16, İktisat)

Teritori, sınırların ve aidiyetlerin inşasıyla ilişkilendirilen, duruma göre mekânın politik kendiliği ya da uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki aktarımlarda bölge tanımları üzerinden mekân algısının siyasal bir boyut taşıdığı ve bu boyutun politik bir çerçevede ele alınması gerektiği (K12), *teritori* kavramının dışlama stratejileri ve politikaları bağlamında ele alınması ile mekânın sosyal ve politik hiyerarşilerle şekillendiğinin anlaşıldığı (K13) ifade edilmektedir. Bu perspektifte *teritori*, sadece bir coğrafi *birim* değil, aynı zamanda sınırların nasıl gerekçelendirildiğini ve mekân-politik aidiyetlerin nasıl inşa edildiğini açıklayan bir araçtır. Bir katılımcı (K16) ise konunun ekonomik *-altyapısına* göndermeyle- mekânın endüstri ve sermaye birikimi bağlamında ulus devletlerin kendini yeniden üretme süreçleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamalar, *teritori* kavramının mekânsal düzenlemelerle nasıl bağlantılı olduğunu ve politik dinamiklerin mekânı etkileme gücünü göstermektedir. Böylece *teritori* hem fiziksel hem de politik bir alan olarak mekânın çok yönlü analizini mümkün kılmaktadır.

Mekânın doğayla ilişkisini, doğaya dahil anlamsal yönünü ifade eden, ekolojik ve sosyal bağlamları birleştiren bir kavram olarak çevre, katılımcıların ifadelerinde türcü olmayan insan-kültür-doğa-organik dünya etkileşimli bir muhtevayı içermektedir.

Orada tabiatla daha iç içe olabiliyorsunuz. En azından büyük şehirde yaşamaktan farklı olarak bulutları çok güzel görebiliyorsunuz. Yıldızları çok güzel görebiliyorsunuz. Yani tabiatla daha yakın bir ilişki kurabildiğim aşama onun dışında kent çocuğuydum. O yüzden de tabiatla toprakla ilişkilerim zayıftı açıkçası. (K8, Edebiyat)

Mekânı buraya koyar mıyız? Koyarız. İşte insanın... doğayla koyarız. (K16, İktisat)

Mekân, bitkiler, okyanuslar, okyanusların altı, gezegen, atmosfer. (K6, Kamu Yönetimi)

Ölçek, mekânın analizinde çok katmanlı bir çerçeve sunarak, mekânın farklı boyutlarının anlaşılmasını sağlar. Ölçek kavramı aslında yukarıda ifade edilen tüm kavramları yatayda kesen bir içerimdedir. Bununla birlikte kavramların metodik yönüne

gönderme yapsa da bu durum kavramın bizatihi kendi üretiminin dahilinde kalan, olgusal ve kurgusal varlığını, varoluşunu etkileyen etmenler arasında sayılmalıdır. Katılımcılardan bazıları ölçek kavramını özellikle vurgulamış, ölçeği kavramsal tespit ve yaklaşımlarına dair aktaracağı görüşlerine önsel kılmıştır.

Çünkü mekân dediğimiz zaten kaçınılmak olarak belli bir ölçek kavramını devreye sokuyor yani.... Küresel ölçekte baktığınızda bir küresel mekân vardır. Ulusal ölçekte, bölgesel ölçekte baktığınız zaman yani küreselleşmede de bölgeselle, ulusal, kentsel, mahalle mekânı, sokak bunların hepsi mekândır. Hangi ölçek üzerinde konuştuğumuz önemlidir burada yani. (K3, Sosyoloji)

Ve bir ölçek meselesiydi aslında bence daha çok da. Kent-kır ikili meselesi vardır ya sosyal bilimlerde, çevre- merkez. (K2, Sosyoloji)

Yukarıdaki ifadesinde ölçek kavramının küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde mekânın farklı boyutlarını anlamada kilit bir rol oynadığını ifade eden bir katılımcı, bu bağlamda ölçeğin çok katmanlı yapısını ve analizlerde hangi düzeyde ele alınması gerektiğini belirlemektedir (K3). Diğer katılımcı (K2) ise, ölçek meselesini kent-kır *ikiliği* üzerinden ele almakta ve sosyal bilimlerde mekânsal analizlerin ölçek kavramıyla nasıl şekillendiğini açıklamaktadır. Bu görüşler, ölçeğin yalnızca bir analiz aracı olmadığını, aynı zamanda mekânın dinamiklerini anlamada temel bir unsur olduğunu göstermektedir.

4.4. Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif

Mekânın tarihsel ve felsefi bağlamda geri plana itildiği dönemler, disiplinler arası perspektiflerle ele alınması gereken önemli süreçlere işaret etmektedir. Özellikle toplumsal belirlenimci yaklaşımların etkisi, mekânın karmaşık dinamiklerini anlamlandırmak yerine belirli kalıplarla açıklama çabasını öne çıkarmıştır. Modernizm ve klasik iktisat teorileri gibi düşünsel paradigmlar, mekânı soyut bir çerçeveye oturtarak tarihsel ve sosyo-ekonomik bağlamlarını ihmal etmiştir. Bu bağlamda,

mekânsız yaklaşımların yükselişi, tarihsel olarak mekânın bir araştırma birimi olmaktan uzaklaştığı bir süreci temsil etmektedir.

Mekân kavramının felsefi temellerine yönelik sorunlar, bu süreçte bir diğer dikkat çekici başlıktır. Mutlak mekân anlayışının dayattığı sınırlar ve pozitivizmin indirgemeci bakışı, mekânın zaman ve tarih karşısındaki rolünü ikincilleştirmiştir. Özellikle zaman-mekân ilişkisi gibi kavramsal tartışmalarda mekânın araçsallaştırılması, onun sosyo-kültürel ve politik bağlamlardaki derinliğini gölgede bırakmıştır. Bunun yanında, disiplinler içinde ve arasında metodolojik eksiklikler de mekânla ilgili tartışmaların yeterince derinleştirilmesine engel olmuştur.

“Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif” olarak adlandırılan dördüncü temanın altında yer alan kategoriler ve ilgili görüşme soruları aşağıda Tablo 4.7’de yer almaktadır:

Tablo 4.7 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağlantısı

Sıra	Kategori	Mülakat sorusu
1	Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları, nedenleri	<i>İkinci bölüm altıncı soru:</i> Genel düşünsel alanda ve özellikle sosyal bilim alanında mekânın (sosyal açıklamada ya da zamanla olan ilişkisinde) geri planda kalmasının sebepleri, bu durumun müellifleri sizce nelerdir?
2	Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları	<i>İkinci bölüm yedinci soru:</i> Genel düşünsel alanda ve özellikle sosyal bilim alanında mekânın göz ardı edildiği bir dönemden göz önüne alındığı bir döneme geçişte etkili olduğunu düşündüğünüz hususlar nelerdir, mekânın yeniden gündeme gelmesi konusunda hangi süreçleri, etmenleri (yaklaşım, paradigma, kişi, siyasal konjonktür, vb. gibi) öne çıkarırsınız?
3	Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği	1. ve 2. Soruların Türkiye özelinde derinleşmesini içermektedir.
4	Mekânsal dönüşün zamanlaması	1., 2. ve 3. Başlıklara dair soruların zamansal yönden sistematize edilmesini içermektedir.

5	Mekânsal dönüş tanımlamasına yaklaşım	<i>İkinci bölüm beşinci soru:</i> Mekânın zaman ve toplumla ilişkilendirildiği ya da eşdeğer bir pozisyon aldığı fikrine katılır mısınız? Mekânın öne çıkması, mekânın açıklamaya dahil olması anlamına gelen mekânsal dönüşle ilgili ne düşünmektесiniz?
---	---------------------------------------	---

Bahse konu bağlam kod kitabında ifade edilmektedir (Tablo 4.8):

Tablo 4.8 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasının kod kitabı

<i>Tema</i>	<i>Kategori</i>	<i>Birinci Düzey Kod</i>	<i>İkinci Düzey Kod</i>	<i>Üçüncü Düzey Kod</i>
<i>Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif</i>	(1) Tarihsel Olarak Mekândan/Coğrafyadan Uzaklaşmanın Koşulları, Nedenleri	Mekânsız Yaklaşımların Yükselişi	Toplumsal Belirlemci Yaklaşımlar	
			İlerlemeci-Baskın Tarih Anlayışı	
			Modernizm	
			Klasik İktisat Teorisi	
		Problematic Mekân Kavramı İçeren Yaklaşımlar	“Post” Ön Ekli Yaklaşımlar	
			Chicago Okulu	
		Mekâna İlişkin Felsefi Problemler	Mutlak Mekân Anlayışı	Zaman-Mekân Sıkışması Tarihsel ve Kökensel Zaman Problemi
			Kaba Pozitivizm	
			Zaman Karşısında Tali Pozisyon	
			Zihin Merkezli Düşüncede Araçsallaştırılma	
		Metodolojik Sorunlar	Çeviri ile İlgili Sorunlar	
		Bizatihi Coğrafya Disiplininden Kaynaklanan Sorunlar	Ortodoks Coğrafi Yaklaşım	
			Coğrafyanın Anakronik Seyri	
	(2) Tarihsel Olarak Mekâna/Coğrafyaya Yönelmenin Koşulları	Mekânsal Bir Mirasın Varlığı	Chicago Okulu	
			Anarşist Coğrafya	
			Antonio Gramsci	
		Önemli Aktörlerin Ortaya Çıkışı	Ekim Devrimi ve Sonrası	
			İlksel Aktörler (1960-1980 Arası)	David Harvey
				Henri Lefebvre
				Manuel Castells
				Michel Foucault
				Michel de Certeau
				Gaston Bachelard

			Devamcı Aktörler (1990'lar ve Günümüz)	Maurice Merleau-Ponty Pierre Bourdieu
				Paul Krugman Edward Said
	Düşünsel-Paradigmatik Etki	1968'in Politik, Toplumsal, Akademik Gündemi (Anlamlılık Krizi) Marksizmin ya da Marksist Tandanslı Yaklaşımların Mekansal Açılımı "Post" Ön Ekli Düşünsel Kırılma Teknolojik Gelişmeler		
	Politik Toplumsal Etki	Politik-Toplumsal Olaylar	Toplumsal Mücadeleler Siyasi Olaylar, Savaşlar, Krizler Politik Referanslı Mekansal Yaklaşım Oryantalizm- Sömürgecilik Eleştirisi Feminist Eleştiri Ekolojik Eleştiri	
		Politik-Toplumsal Açıklamada Değişim		
	Kentsel Müdahaleler	Kentleşme Kentsel Politikalar		
	Ekonomi-Politik Etki	Kapitalizmin Etkinliği Emperyal Arayışlar	1950'ler Sonrası Kalkınmacı Paradigma Etkisi 1980-1990'lar Gündemli Yeni Emperyalizm	
		Birikim Rejimi Değişimi		
	Coğrafi Kavramsallaştırma ve Tekhne'nin Değişimi	Kavramsal Değişim	Mekân Kavramının Failleşmesi Bölge Kavrayışının Değişimi	
		Teknikte Değişim		
(3) Türkiye'de Mekânsal Dönüşün Etkinliği	Olumlu Yaklaşım	İktisadi Etkenler ve Müdahaleler Toplumsal Olaylar, Durumlar ve Müdahaleler Politik Kararlar ve Müdahaleler		
	Eleştirel Yaklaşım			
(4) Mekânsal Dönüşün Zamanlaması	Dünyada Zamansal Etkinliği	Kökleri: 1920- 1930'lar Kökleri: 1950- 1960'lar Kökleri: 1960 Sonu		

			– 1970’ler An’ı: 1980-1990’lar Devamlılığı: 2000’ler	
		Türkiye’de Zamansal Etkinliği	Kökleri: 1960- 1970’ler Kökleri: 1980- 1990’lar An’ı: 2000’ler Devamlılığı: 2020’ler	
	(5) Mekânsal Dönüş Tanımlamasına Yaklaşım	Direkt Katılım		
		Dolaylı Katılım		

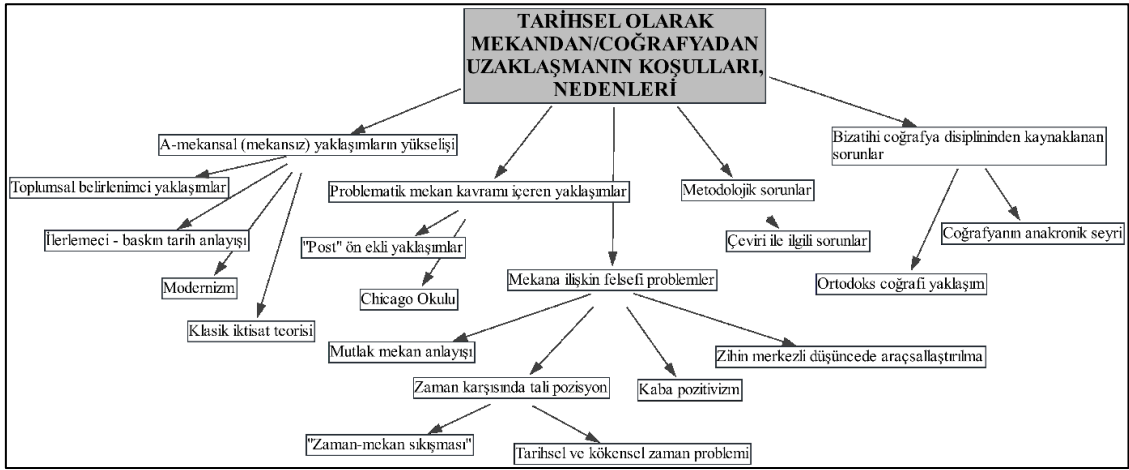
Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Sistemi” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu tema, mekânın tarihsel olarak göz ardı edilmesine ve yeniden mekâna yönelinmesine neden olan faktörleri çok boyutlu bir perspektifle ele almaktadır. Katılımcı görüşleri temel alınarak oluşturulan alt başlıklar, tarihsel bağlamda mekândan uzaklaşmaya/yakınsamaya neden olan akademik, felsefi ve metodolojik sorunları açıklamaktadır. Bu çerçevede, Tablo 6.2’de detaylandırılan tema, mekânsal dönüşe ilişkin geçmişteki yaklaşımların eleştirel bir analizini sunmaktadır.

4.4.1. Tarihsel Olarak Mekândan/Coğrafyadan Uzaklaşmanın Koşulları

Mekânsal dönüşe dair tarihsel perspektifte, mekândan ve coğrafyadan uzaklaşma süreçleri, sosyal bilimlerin disiplinler arası dinamikleri ve tarihsel gelişimi bağlamında ele alınmalıdır. Bu süreçler, toplumsal belirlenimci yaklaşımlardan klasik iktisat teorilerine, felsefi tartışmalardan metodolojik sorunlara kadar geniş bir yelpazede etkiler üretmiştir. Katılımcı görüşleri, bu etkilerin detaylarını ve her bir tematik başlık altında nasıl şekillendiğini göstermektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.11):

Şekil 4.11 Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları, nedenleri kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Toplumsal belirlenimci yaklaşımlar, mekânı sosyal süreçlerin bir türevi olarak ele alarak, mekânsal analizleri toplumsal dinamiklere yedeklemiştir. Burada kastedilen çoklu nedensellikler içerisinde şekillenen bir toplumsal-coğrafi açıklama yerine toplumsal determinist, mekânı araçsallaştıran açıklamalardır. Bu bağlamda bir katılımcı (K3) Talcott Parsons’ın etkisinin, mekânı göz ardı eden a-mekânsal analizlere öncülük ettiğini ifade etmektedir. Başka bir katılımcı (K1) Parsons’ın sistem teorisini, mekânı analitik çerçeveden çıkaran bir yapı olarak değerlendirmiştir. Bir diğer katılımcının ise (K2) kalkınma ve toplumsal yaşamın erken dönem çalışmalarında mekânsal boyutların yeterince dikkate alınmadığına dair yorumu, bu yaklaşımın geniş etkisini vurgulamaktadır.

Yani Chicago Okulunun düşüşünün en büyük sebebi tabii ki yapısal-işlevselci okulun Amerika'daki yükselişi yani Parsons'ın, Parsons etkisi diyelim, Sistem Teorisi etkisi. O okulun hani bayağı Harvard çevresinin ve Columbia çevresinin yükselişi diyelim, küreselleşmesi, 50'ler 60'lar. Öte yandan tabii Amerika'nın yani iktidar olarak dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel jandarma konumunu taşıyabilmesi için daha böyle iktidar teorisinin de güncellenmesi, Parsons bunu temin etti yani. Ve egemen sosyal bilim budur. (K3, Sosyoloji)

Talcott Parsons a-mekânsal yani mekânı olmayan yerler, mekânı olmayan değişkenlerle hareket etti. (K1, Sosyoloji)

Tespit olarak baktığımda, kalkınma meselesi, toplumsal yaşam meselesi, hep bunlar üzerine kafa yoruluyordu yani. Bütün ilk çalışmalar toplumsal değişim ve kalkınma. (K2, Sosyoloji)

İlerlemeci tarih anlayışı, Aydınlanma felsefesinin etkisiyle şekillenmiş ve tarihin coğrafyanın dışında ilerleyen bir süreç olarak ele alınmasına yol açmıştır. Buradaki ifadeler ve kodlama toplumsal durumu ilerleme ve aşama üzerinden alan, bu minvalde tarihsel/zamansal akışı önceleyen yaklaşımın toplumsal açıklama ve teoride zamana odaklanarak mekânsal olanı geri planda bırakması hakkındadır. Bir katılımcı (K9) bu anlayışın, tarihin doğrusal bir akış gibi görülmesine neden olduğunu ve mekânın dışlanmasına zemin hazırladığını belirtmiştir. Başka bir katılımcı (K18) ise tarihin mekânla bir bütün olduğu ve bu ikisinin ayrıştırılmasının düşünsel olarak sorun yarattığını vurgulamaktadır.

Şimdi tarihi böyle akan bir şey olarak düşünüyoruz aslında değil mi? Aydınlanma felsefesinin de bir şeyi işte ilerliyor, insan hep sürekli ilerliyor falan filan. Böyle bir ok gibi ileriye doğru giden bir akış gibi düşünüyor. Halbuki öyle bir kere onu bir bırakmak lazım. O işte *lineer*... İlerlemeci. İlerlemeci şey. (K9, Edebiyat)

Yoksa tarih içinde baktığınızda tarih yarısı zaman, yarısı mekânla alakalı aslında. Ama bunu ayırıp görmeme eğiliminde olduğumuz için. Bu son düşüncem. (K18, İktisat)

Modernist paradigmaların etkisi, mekânın sosyal bilimlerde soyut bir çerçeveye indirgenmesine yol açmıştır. Bir katılımcı (K6) modernist çalışmaların, mekânı rasyonalite ve bürokrasi gibi kavramlarla sınırlı bir biçimde ele aldığını ifade etmektedir. K13'un, modernizme dönük eleştirel yaklaşımların geliştirmesiyle mekânın yeniden ele alınmaya başlandığını belirtmesi, bu sürecin dönüşümüne işaret etmektedir.

Dolayısıyla çok büyük ölçüde modernist, modernleşmeci, modernist paradigmanın kavram sepetini kullanan, o perspektiften bakan çalışmalar yapıyordu. (K6, Kamu Yönetimi)

Yani her ülkenin, her bölgenin aslında içsel hikayesi üzerinden gidilebilir. Şimdi Michel Foucault'nun bahsettiği mekân, aslında Michel Foucault çok mikrodan yola çıkıyor. Yani bedenden yola çıkıyor. Bedeni bir mekân olarak düşünürsek, aslında ehlileşen işte nasıl diyelim onu? Yani iktidarın aslında bir uzantısı olarak bedene bakıldığında, bir modernite eleştirisi. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Anlatıların öne çıkması, nedenselliğin, rasyonalitenin, bürokrasinin eleştirilmesinden başlayarak aslında mekânı yeniden öne çıkartıldı. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Mekânın erimesi, mekânsal sürtünmenin azaltılmasına odaklanan yaklaşımlar kapsamında klasik iktisat teorisi, mekânı analitik bir kategori olarak ihmal eden bir diğer yaklaşımdır. Katılımcılar neoklasik iktisat teorilerinin zamansız ve mekânsız bir yapı sunduğunu ve mekânın bu çerçevede göz ardı edildiğini (K17), ekonomik süreçlerin mekânsal boyutlarının dikkate alınmasının kalkınma politikalarına katkı sağlayacağını (K18) ve klasik iktisadın, evrenselci ve soyut yaklaşımlarını eleştirerek mekânsal analizlerin önemini yeniden gündeme getirdiğini (K16) belirtmektedirler.

Biz iktisatta bunu incelerken, neoklasik iktisatta... bunun içinde mekân yok. Yani şöyle mekân tabii ki var. Ama biz neoklasik iktisadın modelleri mekânı içine almıyor. Hep onun için ben çocuklara, öğrencilerime anlatırken neoklasik iktisat zamansız ve mekânsız bir iktisat diyordum. Şimdi bu olay yani iktisadın mekânı modellerinin içine alamaması doğal olarak iktisadi modellerde bu mekân kavramının yer verilmesini zorlaştırdı. (K17, İktisat)

Yani bu eskiden şöyle bakılıyordu, ham madde, insan kaynağı, sermaye. Bunlar bitti. (K18, İktisat)

Çünkü özellikle iktisatla orada o dönem çok kavga halindeydim yani ana akım iktisatla, çünkü zamansızdır o, evrensel, mutlak bir şey. (K16, İktisat)

Problematic mekân kavramı içeren yaklaşımlar, mekânın sosyal bilimlerdeki konumunu tartışmalı hale getirmiştir. “Post” ön ekli diye ifade edilen, başta postmodernizm olmak üzere söz konusu yaklaşımların büyük anlatıları ve hakikat arayışını reddederek mekânı farklılıkların bir sonucu ve olgu-bağımsız olarak ele alması, mekânın sistematik bir analizden uzaklaştırılmasına yol açmıştır (bahse konu yaklaşımların mekânın yeniden gündeme gelmesinde başat etkisi olduğunu savlayan olumlayıcı temel bir perspektif bulunmaktadır ve bu durum bir sonraki bölümde ele alınmaktadır). Bu konuda katılımcılar postmodernizmin mekânsal farklılıkları

vurgulamasına karşın, bu farklılıkları yaratan dinamiklere yeterince odaklanmadığını (K16) ve yoruma dayalı kurgusal insanın problematik bir kavrayışa denk düştüğünü (K1) ifade etmiştir.

1970'lerde mekân başladı ama işte 1979-1980'de de bu postmodern algılama büyük anlatıların yoğun bir şekilde karşısına çıktı. Bu da aslında mekânın farklılıkları çoğaldığında artık farklılıkları yaratan mekanizma değil de farklılıkların kendisine bakmaya yöneldiği zaman iki şeyle karşı karşıyayız. Farklılık ve farklılıkları yaratan mekanizma. Peki düşünce, düşüncedeki gerçeklik tek tek farklılıklara mı bakmak zorunda? Yoksa farklılıkları açığa çıkaran mekanizmaya mı bakmak zorunda? Farklılıkları açığa çıkaran mekanizmaya baktığımızda istedikleri kadar eleştirsinler. Bizim yaşam ortamının bileşenleri olan o metabolizmayı daha meta bir naratif olarak, büyük bir öykü olarak, iç bağlantılarıyla görmemiz gerekiyor. (K16, İktisat)

Esasında diskur üretmeye dayalı olan her şey bir şekilde imha oldu veya imha olmak üzere. Çünkü diskur sizden çok daha iyi üretebilen, ki şeyi yapmıyor yani gerçekten daha iyi üreten yapay zeka var.... Dünyada hemen her yerinde, Avrupa'da da aynı, Amerika Birleşik Devletleri'nde de aynı akademik alan ölmek üzere olan bir alan. Aşağı yukarı sonuna geldik. Yani o 60'larda başlayan şey artık 2000'lerin başında zaten tekleme sürecindeydi. 2008, sosyal bilim tamamıyla uçurumdan aşağı attı, kültürelciliğin çıkmazına sapladı. (K1, Sosyoloji)

Chicago Okulu çalışma kapsamında iki farklı şekilde kodlanmıştır. Bir sonraki bölümde belirtileceği üzere kimi katılımcılar mekân çalışmalarında bir avantaj ve miras olarak değerlendirmekte iken bu bölümde alındığı şekliyle kimi katılımcılar ise Chicago Okulunun mekânın analitik bir öge olarak alınmasını zorlaştıran ancak görünürde mekân içeren yaklaşımlar ürettiğini ve apolitik ve toplumsal olanla ilişkisi olmayan bir anlayışı taşıdığını ifade etmişlerdir. Devamla, bu bölüm nezdinde Chicago Okulunun erken dönem kentsel çalışmalarda mekânı sınırlı bir analitik çerçevede ele aldığı düşünülmektedir.

Ama Weberci, sol Weberci. Yani sosyalist siyasetten etkileniyorlar ama metodolojik olarak Weberciler, Chicago'cular. (K5, Kamu Yönetimi)

Yani tabii daha da ileri götürdüğümüzde yani daha yani böyle erken dönemlere götürdüğümüzde yani Chicago Okuluyla başlayan aslında hani kent sosyolojisinin daha doğrusu kent çalışmalarının kürsüleştiği, disiplinleştiği bir dönemden bahsediyoruz ama baktığımızda hani tamamen iktidar ilişkilerinden ya da sınıflardan soyundurulmuş,

arındırılmış bir mekân anlayışıyla çıkıyor kent disiplini ortaya. (K4, Sosyoloji)

Ama Chiacago Okulu zaten o evrimselciliği yüzünden bayağı büyük bir sıkıntı içerisindeydi ve 45'ten sonra kimse hatırlamadı. (K1, Sosyoloji)

Bir katılımcı (K4), Chicago Okulunun kent sosyolojisinde mekânı toplumsal ilişkilerden bağımsız bir şekilde analiz ettiğini belirtmiştir. Başka bir katılımcı ise (K5), bu okulun Weberci metodolojik temellere dayandığını, ancak mekânın toplumsal bağlamdan kopuk bir şekilde ele alınmasının disiplin içinde eleştirilere neden olduğunu ifade etmektedir.

Mekâna ilişkin felsefi problemler ise kodlama yapılan bir diğer başlık olup, doğrudan mekân kavramsallaştırmasını ve felsefi bir mefhum olarak mekânın ele alınışındaki problematik hususlara dikkat çekmektedir. Bahse konu problemler arasında açıklamada mekânı zorunlu hale getirirken ironik olarak onu sabitleştirmek, eleştirel-analitik perspektiften yoksun kılmak ve aslında çarpık bir mekânsal açıklama ile açıklamanın, analizin dışına da itmek anlamında mutlak mekân anlayışı ve kaba pozitivism önemli yer tutmaktadır. Bir katılımcı (K10, Felsefe) Newton'un mutlak mekân teorisinin, mekânı homojen ve durağan bir olgu olarak ele aldığını ifade etmektedir. Bu anlayış, mekânsal analizlerde toplumsal ve tarihsel bağlamların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Başka bir katılımcı ise (K1, Felsefe) ise kaba pozitivism, mekânı veri kategorisine indirgemesiyle sosyal bilimlerdeki derinliğini kaybettirdiğini vurgulamaktadır.

Newton'un aslında ilk hamlesi aslında mutlak mekân teorisi olacaktır ve ilk defa bu kadar mekân soyut ve kavramsal bir düzende düşünölmeye başladı. Bütün bir evren düzeninde bir mekândan bahsediyoruz ama sorun şu ki bu homojen bir mekân. Ve bir o kadar da hareketi taşımayan, kendisinde hareket olmayan, değişime açık olmayan, hatta içerisinde hiçbir şeyin olmadığı, daha sonra Whitehead'in eleştirisini düşünürsek, Newton'ın evreninde sanki hiçbir şey olmuyor gibiydi, diyor. Ya mutlak yayılım, tanrıyla *extensio* olan, yani yayılan bir şeyden bahsediyor. Descartes'ın cisimlerle sınırladığı şeyi evrene genişletir Newton aslında. Yaklaşık iki asır da şeyini korur. Bir, bu mekânın teorisinin gündeminden

çekilmesi, geride kalması ya da örtülmesinin temel nedenlerinden bir tanesi budur. (K10, Felsefe)

Mutlak mekân. Özellikle şeyden sonra.... Çok geliyor literatürde. Ama yani mutlak mekân, yani coğrafi fark var. Yani işte mekânın nerede olduğu jeopolitiği ya da işte yüzey biçimleri, coğrafi özellikleri, iklimi, üretilen ürünler daha işte tarımdan kapitalizme yeni geçildiği için ya da doğal kaynaklar vs. Bunlar üzerinden o yörenin sosyo-ekonomik yapısı... Yani bu ama şeyden işte... Toplumdan bağımsız biçimde doğal bir mekân, doğal özellikleriyle tarihsel ve siyasal farklılıklar, ekonomik farklılıklar yaratan bir faktör olarak alınması. (K5, Kamu Yönetimi)

Geleneksel coğrafya pozitivizminin. Bunlar tabii ki çok geciktirdi yani. (K2, Sosyoloji)

Mekânsız bir tarih yapamazsınız, mekânsız bir sosyoloji yapamazsınız. Çünkü mekânın kendisi kurucu unsurdur. Nerede var? Yani aşırı pozitivist işte, aşırı pozitivist de demeyeyim, vulgar pozitivist, kaba pozitivist, coğrafyanın çoğunda var. (K1, Sosyoloji)

Zaman karşısında tali pozisyon, mekânın zamanın bir uzantısı olarak görülmesine yol açmıştır. Burada özellikle derin bir tarihsel -felsefi bağlam söz konusudur. Görüşmeler incelendiğinde konuya dair söz konusu durumun iki başlık altında sadeleştirilmesine gidilmiştir. Bunlardan ilki “zaman-mekân sıkışması” olup, hız ve katı olanın post perspektifte de buharlaşmasına gönderme yapmaktadır.

Küreselleşme, teknoloji ve ulaşımın çok gelişmesi. Bence orada bütün bu hızlı gelişmeler, çok hızlı ortaya çıkan durumlar bir yanda dünyanın bence başka bir yere gittiği ve artık hani mekânın önemini yitirdiği gibi bir algı yaratıyor. Belki ben de o dönemde yaşasam ve o çalışmalar, o tartışmalar olduğu dönemde yaşasam belki böyle bir algıya kapılabilirdim. O yüzden bu anlamda biraz bu konuya eğilenler bunu göz ardı etmiş olabilir. Çünkü işte ticaret çok hızlı artıyor, eskisi gibi günler süren bir ulaşımdan bahsetmiyoruz. Bir yandan internet çağı, iletişim çok hızlı bir şekilde gerçekleşiyor. Şimdi olduğu gibi hani bir şekilde o zaman yüz yüze görüşme yoktu ama telefon teknolojisi gibi ya da işte daha fax, mektup gibi şeyler biraz hız kazanıyor aslında. O anlamda yani mekânın göz ardı edilmesine sebep olmuş olabilir. (K15, İletişim)

Yani iletişim kuramlarına baktığımızda da mekânı aşma, uzağa yakın etme, uzağın enformasyonuna sahip olma, bunu kısa zamanda yapma, bunu daha ekonomik yapma yani iletişim tarihinin temel motivasyonu bu zaten. Dolayısıyla mekân sanki burada hep bir engel gibi konuyor önümüze. (K14, İletişim)

Gen teknolojisinin de gelişmesi, iletişim çağının, yani iletişimin çok hızlanması, yapay zekanın birçok konuda ilerliyor olması ve hala da bunun devam ediyor olması aslında bizi mekândan bağımsızlaştıran birtakım pratikleri aynı zamanda ‘mekân nedir’e geri götürüyor. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Hız önem kazandığı için işte Japonya'nın otomotiv sektöründen çıkması gibi mekân hem bir olanak hem de bir zaman kaybına yol açtığı için insanların üretim ve dolaşım alanındaki şeyleri yeniden kodlanıyor. Bu sefer hızı artıran işte iletişim, *transportation* falan dediğimizde ve üretim organizasyonu zamanla sonra ana akım demeyeyim ama popüler dilde turbo kapitalizm denilecek. (K16, İktisat)

Bu çatkıda kodlanan bir diğer başlık ise “tarihsel ve kökensel zaman problemi” şeklinde ifade edilen tarihi tüm nedenlerin kökeni ve tüm açıklamanın merkezi gibi alan, bütün hususları tarihselden doğru açıklamaya çalışan yaklaşımdır.

Daha önce daha tarihsel olarak anlaşıyordu. Şimdi biraz daha mekân ile ilişkili olarak anlaşılmaya başladı. (K12, Uluslararası İlişkiler)

O yüzden de biz birazcık şeye dışlandık zaten, tarihselciliğe, tarihsiciliğe, *historicisme* diyelim ya da işte *humanities'e*, beşeri bilimlere (K1, Sosyoloji)

Zihin merkezli düşünce, mekânı modern felsefe içerisinde mekânın araçsallaştırması nedenlerinden bir olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar (K11), bu durumu, Rene Descartes ve erken dönem modernist düşünürlerin zihni merkeze alan teorik çerçeveleriyle ilişkilendirmiş, zihinsel süreçlerin öncelikli hale gelmesinin, mekânın analizlerde araçsallaştırılmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir (K13).

Geri planda kalmasının temel sebebi aslında şu modern felsefenin yükselişi diyebiliriz. Bunun yükselişini ama sadece Descartes geldi ve mahvetti bizi diye değil de Descartes'ı çağrıştıran başka teoriler de var. İbn-i Sina var, Philoponus var. Erken dönem, daha doğrusu geç dönem Neo-Platoncular, erken dönem modernistler de modern öncesi, onu çağrıştıran modernistler de açıkçası bir şey arayışındalar, yani bu mekânı geri plana itecek olan zihni ön plana çıkarma teorileri arayışındalar. (K11, Felsefe)

Genellikle biz zihni bedenin daha öne koyarız. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Metodolojik sorunlar (metodoloji ve kuram ilişkiseliliğinin farkındalığı unutulmadan oluşturulmuştur) arasında çeviriyle ilgili eksiklikler öne çıkmaktadır. Bir katılımcı (K2), Lefebvre'in eserlerinin geç çevrilmesinin, mekânsal analizlerin akademik alanda yaygınlaşmasını geciktirdiğini belirtmektedir. Bu durum, mekânla ilgili teorik yaklaşımların uluslararası akademide sınırlı bir etkiye sahip olmasına yol açmıştır.

Bir de bence... Lefebvre'in çevirisi, İngilizce çevirisi. Çok geç oluyor. O da çok etkilidir yani diye düşünüyorum. Hani Lefebvre toplumsalı çok iyi yakalıyor. Onun etkisi Batı'da, Avrupa'da yani İngilizce akademide geç oluyor bence yani. Hani Fransızca okuyup onu... Yani yaygınlaşması. O yüzden tek tük oluyor diye düşünüyorum. (K2, Sosyoloji)

Bu kategorileşmede önemli bir husus da coğrafya disiplininin bizzat kendisi ile ilgili sorunlardır. Katılımcıların coğrafyanın içsel görü ve pratiklerine de mekânın/coğrafyanın atıl kalması noktasına atıf yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla coğrafya disiplininin kaynaklanan sorunlar, mekânın sosyal bilimlerdeki önemini zayıflatan bir diğer faktör olarak tespit edilmiştir. Söz konusu tespit ise ortodoks coğrafi yaklaşımlar ve coğrafyanın anakronik seyri olarak alt başlıklara ayrılmıştır. İlkinden devamla bir katılımcının (K10) ortodoks coğrafi yaklaşımların, mekânı statik bir çerçevede ele aldığını ve bunun mekânsal analizlerin derinleşmesini engellediği şeklindeki ifadeleri bu duruma örnek gösterilebilir.

70'lerde de *Mekânın Üretimi* ile birlikte aslında bunun teorik zeminini oluşturmaya çalışıyor. İlk etapta kabul görmüyor. Bir alaylı olma meselesi var ama ikincisi de bence felsefeyle çok meşgul olması da Lefebvre'i bu biraz bu işte dışlamaya neden olan şeylerden bir tanesi yani. (K10, Felsefe)

Yadırganıyor yani bu düşünceler bir şey olamıyor. Kolayca kabul gören düşünceler değil, şu söylenir Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir* kitabının basılana kadar bir sürü yayın evi tarafından reddedildiği. Çünkü bunun bir coğrafya çalışması olarak görülmeyeceği söylenir. Dolayısıyla hani o fikirlerin de hazmedilmesi öyle kolay bir şey değil belki. Lefebvre'in *Şehir Hakkı* çalışması ancak 2000'lerin başlarında Harvey onu yeniden ele aldığında duyulur, tanınır oldu. (K6, Kamu Yönetimi)

Avrupa merkezci olmayan bir sosyal, mekânsal analizin dinamikleri de yani uygulamanın zorluğu biraz buradan geliyor. Yani bunu daha böyle

Marksist bir perspektiften Mike Davis yapmaya çalıştı ama yani sömürgecilik tarihinden arındırarak ne Batılı kentleşme tarihini ne de Batı dışındaki kentleşme tarihini yapma imkanımız yok. Şimdi hal böyleyken biz Batı dışındaki kentleşme tarihini sömürgecilikten arındıramıyorsak o zaman muhakkak bir tarihsel analiz yöntemi, bir şey koymamız lazım bu *research* programının içine. Bu da kolay değil çünkü sömürgecilik tarihi araştırmaları bir taraftan daha yeni yeni canlanan bir alan. Ve bunun mekânsal bağlantılarını kurmak da bir sürü *case study* gerektiriyor. Kolay bir şey değil yani. Özellikle Afrika, Uzakdoğu için bunlar geçerli. Bizim coğrafyalarda biraz daha sömürgeciliğin dolaylı belki etkilerinden bahsedebiliriz. (K3, Sosyoloji)

Coğrafyanın anakronik seyri nedeniyle ise mekânsal analizlerin tarihsel bağlamdan ve özellikle güncel tartışmalardan kopuk bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür.

O coğrafyanın özelliklerinden ama bu özellikler o klasik hani dağlar göller değil. (K18, İktisat)

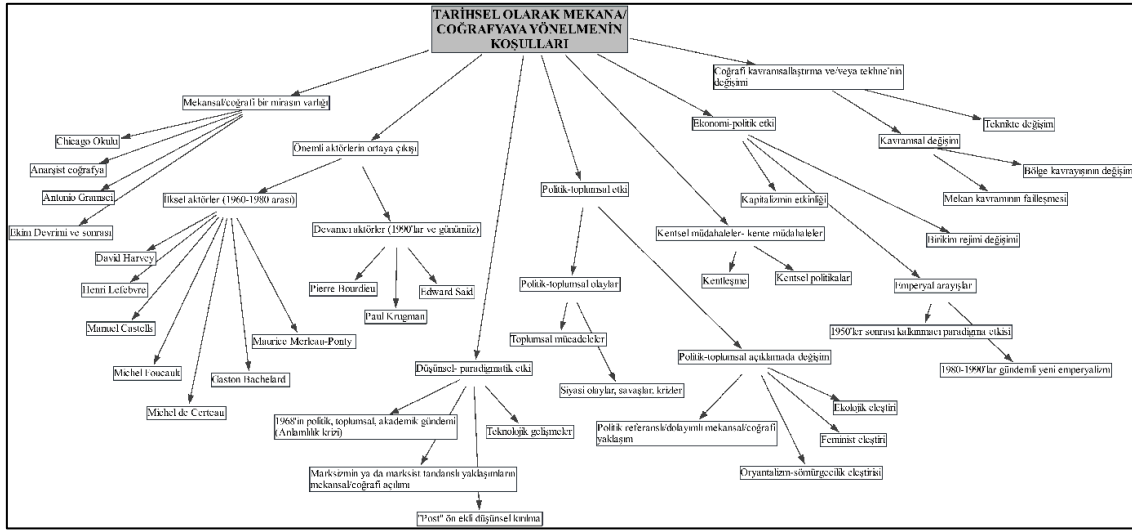
30'lardan belki işte 29 Krizinden faşizmin gelişmesinden 70'lere kadar bu yaklaşımın dominant olduğu söylenebilir. Yani bu klasik bölgesel coğrafyayı, mutlak mekânı ön plana alan coğrafyacılığı onu mekânsal farklılıkların açıklayıcısı olarak gören yaklaşımı daha akademik bir şeye dönüştürdü ve bugün bile çoğu akademide hakim olan görüş bu. Değil mi? (K5, Kamu Yönetimi)

Bu çerçevede mekândan uzaklaşma süreçleri, sosyal bilimlerdeki teorik ve metodolojik eğilimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçler, mekânın toplumsal, tarihsel ve felsefî bağlamlarda derinlemesine ele alınmasını engelleyerek disiplinler arası analizlerde sınırlılıklar yaratmıştır. Katılımcı görüşleri, bu eğilimlerin çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

4.4.2. Tarihsel Olarak Mekâna/Coğrafyaya Yönelmenin Koşulları

Mekâna/coğrafyaya yönelmenin tarihsel koşullarını ortaya koymak çok yönlü ve çeşitli açıklamaları dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bölüm yapısal açıklamalar ve katılımcıların görüş ve kritikleri çerçevesinde şekillenmiş olup, oldukça katmanlı bir bağlam ve bir kod düzeni ortaya çıkmıştır. İlgili kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.12):

Şekil 4.12 Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bölümün ilk kodlaması mekânın/coğrafyanın geri gelmesini bir sürekliliğin parçası olmayla anlamlandıran katılımcıların görüşlerinden hareketle oluşturulan miras içerimli başlık hakkındadır. Bu kapsamda Chicago Okulu, Anarşist coğrafyacılar, Marksist politik ve düşün insanı Antonio Gramsci ve 1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi öne çıkan ve örüntüsel anlamda telaffuz edilen noktalardır.

Chicago Okulu, mekâna yönelik düşüncelerin kurumsallaşmasında katılımcılar için önemli bir yere sahiptir. Buna göre katılımcılar nezdinde, kentleşme süreçlerinin kendine özgü sorunlar yaratması, mekânın toplumsal analizlerde merkezi bir konuma gelmesini sağlamıştır. Bu okulun çalışmaları ise mekânın sadece bir fiziksel alan değil, aynı zamanda toplumsal dinamiklerin bileşeni olduğunu ortaya koyarak mekân kavramını derinleştirmiştir. Bu gelenek sonrasında sosyoloji, antropoloji ve şehir planlama gibi disiplinlerde süreklilik kazanmıştır. Bu bölümde Chicago Okulunun coğrafi düşünceye katkısı ya mekânsal düşüncenin tarihsel kökenlerini sağlamlaştırdığı fikriyle direkt olumlanmakta (K3) ya da sonrasında problematik noktalarda ilerlese de mekânsal düşünceye katkı yaptığı şeklinde temkinli (K1 ve K5) alınmaktadır.

Temel olarak mesele Şu Chicago sosyoloji, mekân üzerinden başladı. Mekânı bir değişken olarak kullanarak başladı. Bunu işte bu Holly'ler filan, kantatif bir yere taşıdılar çok başarılı bir Şekilde. (K1, Sosyoloji)

Aslında bu sosyal bilimler öncesinde bile olan bir Şey ama tabii bu Şeyden sonra zenginleşiyor Chicago Okulundan sonra. Yani kent bir Şey, yeni bir yaşam formu. Artık toplumun çoğunluğu burada yaŐıyor. Bu kadar nüfusun artması kendine özgü sorunlar yaratıyor. Yani burada işte kentlerin büyümesi... (K5, Kamu Yönetimi)

Mekânsal dönüş dediğimiz Şey zaten 1920'lerde Chicago Okulu tarafından yapıldı. Esas bu işin merkezi Chicago Okulunun yani...sosyal bilimlerde uzun süre hiçbir Şekilde bakılmayan bir konuyu Robert Park, Ernest Burgess, Roderick McKenzie, daha sonra öğrencileri Louis Wirth, Neil Nance Anderson ve diğer Chicago Okulunun ikinci, üçüncü kuşak öğrencileri, William White... Bunlar yani bunu yaptılar zaten bu dönemde. Yani mekân etnografileri, kent mekânını bir laboratuvar olarak kullanıp hem toplumsal yaşamı hem onun mekânsal izdüŐümlerini modelleme vardı yani. (K3, Sosyoloji)

Anarşist coğrafya, Chicago Okulunun oluşturduğu zeminden radikal biçimde ayrıŐarak farklı bir eleştirel perspektif sunarak mekânı toplumsal adaletin bir unsuru olarak ele almıştır. Elise Reclus gibi isimler, mekânın fiziksel boyutunun ötesine geçerek toplumsal eşitsizliklerin çözümünde nasıl bir araç olabileceğini tartışmıştır.

Genelde araştırmacılar önceki düşünürle çok okumadıkları için ilk kez kendileri keŐfetti zannediyorlar bu tür işler. Özünde bakarsak 19. asırda Elise Reclus bile birçok konuya değinmiş bir düşünürdür yani. (K3, Sosyoloji)

Yukarıda da vurgulandığı gibi, Elisee Reclus gibi radikal eylemci-düşünürler, mekânsal düşüncenin teorik çerçevesini genişleten önemli katkılarda bulunmuŐtır. Bu yaklaşımlar, mekânın sadece bir coğrafi birim değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin dönüştürücü bir aracı olduğunu göstermiŐtır.

Antonio Gramsci, mekâna yönelik Marksist analizleri kültürel bir boyutla zenginleştiren önemli bir figürdür. Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde geliştirdiği kültür vurgusu, mekânın toplumsal mücadelelerdeki rolüne yeni bir anlam kazandırmıştır. Görüşlerine yer verilen katılımcı (K10), Gramsci'nin kültür kavramını merkeze alarak mekânın toplumsal süreçlerdeki önemini yeniden değerlendirdiğini

belirtmiştir. Bu katkılar, mekânın yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik süreçlerin de bir parçası olduğunu göstermektedir.

Gramsci var arada mesela, 30'lar, 33'ler. Aslında en büyük şeyi, devrimi yapan Gramsci olacaktır aslında hegemonya meselesiyle. Böyle bir şey başlıyor, bir anda *teritori* meselesinin gündeme gelmesi. (K10, Felsefe)

Ekim Devrimi ve sonraki süreç ise kendine has mekânsal organizasyonu ve coğrafi-tarihsel materyalist perspektifiyle kimi katılımcılarca üzerinde durulan bir husus olmuştur. Buna göre Lenin'in kapitalizmin eşitsiz gelişimini mekânsal bir çerçevede ele alması, devrimin mekân üzerinde nasıl bir dönüştürücü etki yaratabileceğini ortaya koymuş, Ekim Devrimi aynı zamanda mekânsal farklılıkların politik bir analiz aracı olarak kullanılmasına da olanak tanımıştır (K5). Bu bağlamda devrim, mekânın toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin çözümünde nasıl bir rol oynayabileceğini göstermiştir.

Yani Ekim Devrimi sonrasında da eşsiz gelişme çerçevesinde gayet politik şeyler aslında yani Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'ni bir mekânsal çalışma olarak değerlendirebilirsin yani eşitsiz birleşik gelişme çerçevesinde mekânın mekânsal farklılıkların önemine değinen bir çalışma. Zaten kapitalizm bizim coğrafyamızda işte batıdaki gibi gelişmeyecek. Dolayısıyla bunun eşitsiz ve bileşik, yani burada geliştiği ölçüde batının aradaki farkı daha çok açacağı vs. Ya da buradaki geri kalmışlığın batıdaki gelişmeyi için bir avantajlı bir şey olarak değerlendirildiğine dair daha sonra Mandel'in geliştireceği çerçeveyi alt yapısını kuruyorlar. Yani o yüzden devrim yapmamız lazım diyorlar. Bu gayet mekânsal bir şey aslında. (K5, Kamu Yönetimi)

Tabii hani Rus devrimi meselesi var, devrimler var arada baktığımız zaman. (K10, Felsefe)

Mekâna yönelimin devamında, katılımcılar sürecin gelişiminde kimi isimlerin öne çıktığını, aktör olarak alınabilecek bu isimlerin kendi çalışmaları ve yaklaşımlarıyla adeta mekân/coğrafya çalışılmasına yönelik bir çağrıda bulunduğunu söylemişlerdir. Bu minvalde öne çıkan isimleri bulundukları dönem ve etkileri nezdinde ilki 1960-1970'li yıllarda etkinlik gösteren ve fikir/çalışmaları sonrasında da bağlayıcı olanlar, ikincileri ise 1990'lar ve sonrasında farklı bir veçhede ama benzer bir amaca yönelik çalışmalarda

bulunanlar şeklinde iki aşamada ele almak mümkündür. Başta David Harvey, Henri Lefebvre olmak üzere Manuel Castells, Michel Foucault, Michel de Certeau, Gaston Bachelard ve Maurice Merleau-Ponty ilk grupta; Pierre Bourdieu, Paul Krugman ve Edward Said ise ikinci grupta yer alan isimlerdir.

Harvey yaptığı iş de çok yani eşsizdi, eşsiz de hala. (K1, Sosyoloji)

David Harvey'nin 1968'de Paris olayları olurken David Harvey *Explanation Geography*'yi yazıyor. (K1, Sosyoloji)

Lefebvre var bu aralıkta tabii ki. Uzun süre öteleniyorlar ama işte o da 48'lerde başlıyor. Yanlış hatırlamıyorsam gündelik hayat felsefelerin ilk etap sanıyorum gündelik hayat felsefelerinin oluşması. Çünkü bu bizi biraz daha yaşadığımız dünyaya bakmaya çağırıyor. İşte kentlere, anıtlara, sokaklara, caddelere, evlere bakmaya başlıyoruz. Mimariyi anlamaya başlıyoruz bir yerde. (K10, Felsefe)

Harvey'in kapitalist üretim süreçlerini mekânsal eşitsizlikler üzerinden analiz etmesi, mekânın toplumsal adalet bağlamında yeniden ele alınmasına öncülük etmiştir. Harvey'in katkıları, mekânsal düşüncenin sosyal bilimlerdeki konumunu güçlendirmiştir. Bu katkılar, mekânın toplumsal yapıların ayrılmaz bir parçası olarak yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır (K1).

Henri Lefebvre, mekânı gündelik hayat ve toplumsal süreçler üzerinden ele alarak, mekânsal düşüncenin çerçevesini genişletmiştir. Lefebvre'in kentler ve kamusal alanlara/mekânlara dair geliştirdiği analizler, mekânın toplumsal ilişkilerdeki dönüştürücü gücünü görünür kılmıştır. Lefebvre'in çalışmaları, sosyal bilimlerde mekânın yeniden merkeze alınmasını sağlamıştır. Bu analizler, mekânın salt fiziksel bir bağlam olmaktan çıkarak toplumsal mücadelelerin bir parçası haline gelmesine zemin hazırlamıştır (K10).

Castells tartışmalarıyla şekillenen bir şey. Onun işaret ettiği durumlar önemli bence. Biraz da o anlamda mekâna dönüşü işaret eden kişilerden, önemli kişilerden birisi o dönemde bence. (K15, İletişim)

Onların yanı sıra bir de kolay kolay belki Marksist olarak niteleyemeyeceğimiz, kendisinin de çok nitelenmekten herhalde

hoşlanmaz da Foucault'u saymak lazım. Foucault'un çalışmalarını mekânla iktidar arasında ilişki kuran... (K6, Kamu Yönetimi)

Ama orada da dediğim gibi Michel de Certeau faktörü çok önemlidir. Gündelik hayatın keşfi metinleriyle Amerika'ya Lefebvre'ı tanıtan da en önemli isim Certeau'dur mesela. (K10, Felsefe)

Manuel Castells, mekân ve iletişim ağları arasındaki bağlantıyı analiz ederek, mekânın dijital ve toplumsal süreçlerdeki önemini vurgulamıştır. Castells'in çalışmaları, özellikle şehirleşme ve iletişim teknolojilerinin mekân üzerindeki etkilerini ele alarak, mekânsal analizlere çağdaş bir boyut kazandırmıştır (K15). Castells, mekânsal dönüş sürecinin önemli aktörlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Devamcı aktörler arasında ise Pierre Bourdieu, Paul Krugman ve Edward Said gibi isimler, mekânın disiplinler arası analizlerdeki yerini genişletmiştir. Bourdieu'nün mekânsal yapı ve toplumsal ilişkiler arasındaki bağı ele alması, mekânın toplumsal analizlerde daha derin bir şekilde incelenmesine katkı sağlamıştır. Krugman, mekânın ekonomik modellerdeki önemini vurgularken, Said, mekânın kültürel bağlamdaki rolünü derinleştirmiştir.

Bourdieu tabii, bence görebildiğim kadarıyla yani bu mekânsal analizi, sosyal bilimlerde bir 'mekânsal determinizme düşmeden nasıl çalışırız'ın cevabını bence biraz Bourdieu'ya veriyor benim görebildiğim kadarıyla...Benim gördüğüm çağdaş sosyal üniversitelerdeki en olgun çözümü Bourdieu'nun topolojik analizi. (K3, Sosyoloji)

1990 yılında yanlış hatırlamıyorsam Krugman'ın meşhur bir makalesi var daha sonra Krugman o katkılarıyla zaten Nobel aldı muhtemelen artık sizin alanda da biliniyor iktisatçı olmasına rağmen bu yeni ekonomik coğrafyanın en önemli isimlerinden biri belki de en önemli ismi ama tabii Krugman'ın katkısı oluncaya kadar iktisatta çok sayıda katkı oldu. Yani Krugman'ın katkısı neydi? Bunu bir iktisatçı olarak anlatayım. Bir kere bizim iktisatta bu hani biraz önce piyasadaki denge kavramından söz etmiştim. O piyasadaki denge kavramını incelerken biz bir varsayım yapıyoruz. Bir artan getiri olmadığı varsayımını yapıyoruz. Çünkü artan getiri varsayımını yaptığımız anda biz modeli çalıştıramıyoruz. Yani o modelde bir denge bulamıyoruz ve bu da bizim işimizi bozuyor. Ondan sonra sanki yokmuş gibi davranıyoruz. Ama orada var. Bir mekânda olmanın getirdiği bir şey var. Ama biz onu ölçmüyoruz. Ölçemediğimiz için itekliyoruz. Daha doğrusu neoklasik iktisat itekliyor. Şimdi Krugman şunu yaptı. Sektörlerden bir tanesinde çok basit bir modeldi. Artan

getiriyi modellemeyi başarabildi ve tabii bu ona Nobel getirdi sonuçta. (K17, İktisat)

İşte Said'in... oradaki vurguda şeydir, yani kültür demek, Batı mı demek gibi bir soru soruyor orada. Çok gerilere dayanan bir tartışmadır ama ilk defa Said bu kadar bunu derinleştirir. Doğu, yani işte şarkiyatçılık meselesi. (K10, Felsefe)

Referans noktaları işte Edward Said... (K12, Uluslararası İlişkiler)

Mekânsal/coğrafi düşüncenin yeniden gündeme gelmesinin seyri farklı disiplinlerdeki katılımcılarca disiplinler sınırlara sıkışmadan ancak disiplinler referanslar da yitirilmeden, çok boyutlu ele alınmıştır. Görüldüğü üzere mekâna yönelimin tarihsel koşulları hem teorik miras hem de bireysel katkılarla zenginleşmiştir.

Mekâna ve coğrafyaya yönelimin düşünsel ve paradigmatic etkileri, toplumsal ve politik olaylarla birlikte şekillenmiş, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında mekânsal düşüncenin yeniden ele alınmasına olanak tanımıştır. Mekânın yalnızca bir fiziksel varlık olmaktan çıkarak toplumsal, kültürel ve politik süreçlerle ilişkilendirilmesi, bu dönüşümün temelini oluşturmuştur. Chicago Okulu gibi erken dönem yaklaşımlardan anarşist coğrafyaya ve Gramsci'nin kültürel analizlerine kadar uzanan bu süreç, mekânsal düşüncenin tarihsel birikimini zenginleştirmiştir. Bununla birlikte, 1968'in politik ve entelektüel etkileri, Marksist analizlerin genişlemesi ve postmodern yaklaşımlar, mekâna yönelik teorik kalkışmanın hızlanmasını sağlamıştır.

Düşünsel-paradigmatic etkiler üst başlıklı bölümde ilk açıklama 1968 Hareketi ile ilgilidir. Katılımcıların mekâna yönelmenin koşulları arasında direkt, bizatihi hareketin kendisine (ve onunla ilgili bağlama) vurgu yaptığı görülmektedir. 1968 Hareketi, mekânsal düşüncenin politik ve toplumsal bağlamda yeniden anlamlandırılmasında bir dönüm noktasıdır. Lefebvre'in *Şehir Hakkı* metni, bu hareketin doğrudan etkisi altında yazılmış ve kent mekânlarının politik anlamını vurgulamıştır. 1968 hareketi, kent mekânlarını toplumsal taleplerin bir uzamı olarak

yeniden keşfetmiştir (K6). Bu dönemde, kentlerin yalnızca bir yaşam alanı değil, aynı zamanda politik mücadelede bir aktör olarak ele alınması, mekânsal analizlere yeni bir boyut kazandırmıştır.

Şimdi 1960'lara 70'lere baktığımızda tabii 1968 hareketi önemli bir moment olarak görünüyor. Hatta Lefebvre'in *Şehir Hakkı, Le Droit à la ville...* Neredeyse o 1968 Hareketinin bir parçası olarak yazılmış olan bir meta ve 1968 Hareketinin de sloganlarından bir tanesi zaten. (K6, Kamu Yönetimi)

Fransa '68 Hareketi, Amerika'daki '68 Hareketi, bu kent mekânının bir politik uzam olarak yeniden keşfedilmesi. (K3, Sosyoloji)

Marksizmin mekânsal açılımları, özellikle 1970'li yıllarda yoğunlaşmış ve bu dönemde mekân, tarihsel materyalizmin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. David Harvey ve Henri Lefebvre gibi isimler burada başat olsa da esasta ideolojik-paradigmatik bir kırılmaya, yön değişimi ve açılıma vurgu yapılmaktadır.

Walter Benjamin'in *Pasajlar* çalışması gibi erken Marksist yaklaşımlar, mekânın toplumsal ilişkilerdeki rolünü ele alan önemli çalışmalar arasında yer almıştır (K3). Bu düşünceler, David Harvey ve Lefebvre gibi isimlerin katkılarıyla genişleyerek mekânın kapitalist üretim süreçlerindeki rolünü analiz etmeye odaklanmıştır. Özellikle gündelik hayatın eleştirisi, mekânın toplumsal adalet bağlamında ele alınmasına olanak tanımıştır.

Marksist çalışmaların açması o süreci. (K2, Sosyoloji)

Kent mekânlarının politik anlamının keşfi....*Pasajlar Projesi* Benjamin'in aslında mekânsal analizin en yüksek seviyeli kavrayışlarından biridir. Ama yarım kalmıştır.... Hani filan '68 Hareketi de bunları kullandı. Daha sonra Harvey bunun üzerine yazdı. (K3, Sosyoloji)

Çünkü mekânsal dönüşün kendisi Sovyetler Birliği yıkılmadan önce, o süreçte, 80'lerin ikinci yarısında olan bir şey. Yani 70'li yıllar gümbür gümbür mekânsal çalışmalarda Marksizmin canlanması, serpilmesi dönemi özellikle İngiltere'de, Avrupa'da. Yani tarihin karşısına mekânı tutmayı. (K5, Kamu Yönetimi)

Marksizmden ya da birikim şeylerinden, bölgesel kalkınma tartışmalarından güç alan bir mekâncılık var. Bu yeni mekânsal

dönüş...68'lerin sonu. 85'e kadar ...Bunlar Marksist çalışmalardı. Marksizm tarafından temellük edildi bu alan. Mekânsal çalışmalar alanı. (K5, Kamu Yönetimi)

“Post” ön ekli düşünsel kırılma (postyapısalcılık, postmodernizm ve postkolonyalizm kastedilmektedir) ile zamandan (zihin merkezli yaklaşımlardan) mekâna (duyum merkezli yaklaşımlara) yönelinmiş, aynı zamanda mekânsal düşünce ve yaklaşımların kendisinde de kırılmalar yaratmıştır.

Eleştirel sosyal bilim okulları bir anda 60'larda tuzla buz etti Sistem Teorisini ve 70'lerde yepyeni bir dönem açıldı sosyal bilimlerde. Mekânsal dönüş de dilsel dönüş de kültürel dönüş de hepsi aslında temelde bu Parsons'cı perspektifin kritiğiyle kendilerini tekrar sahaya sokmuş şeyler. (K3, Sosyoloji)

Postmodernite, güzel sanatlar ve sinema üzerinden de bize çok şey anlatır. Yani birçok düşünme şeklini değiştirdi. (K13, Uluslararası İlişkiler)

O halde bu özü ben zihin merkezli ya da işte bir öz merkezli değil de insan merkezli bir şey dönüştürüyor...Yani bir zihin merkezli değil de artık, buna hani illaki mekân merkezli demek gerekmiyor ama, yani merkezi olmayan bir düşünce olacak ki, orada yavaş yavaş mekân da ön plana çıkabilsin. Ben biraz böyle düşünüyorum, yani zihni merkezden aldığımızda ortaya bir şey koymayız aslında, koymamamız gerekir ve koymadığımız sırada bütün kategorilerin önemi kendiliğini göstermeye başlar... bir bakıyorsunuz ki, zamandan sonra hemen mekân kendisini çıkartıyor. Mekândan sonra hemen beden kendisini çıkartıyor. Bu dönüşümlerin birinci sebebi olarak, yani neden böyle bir mekânsal dönüş oldu? Zihnin olabildiğince delik deşik edilmesi ve merkezden çıkartılması diyebilirim. (K11, Felsefe)

Teknolojik gelişmeler, mekâna yönelik yaklaşımlarda yeni bir dönem başlatmıştır. Bugün artık teknolojinin salt metodik bir husus olmaktan çok dünyayı anlama ve açıklama uğraşında bir temsilden fazlası olduğu ortaklaşıl原因 bir fikirdir. Dolayısıyla mekânsal dönüş gündeminde teknolojik değişimler düşünce biçimlerinin anlamlandırılmasında oldukça önemlidir.

Dijital teknolojiler ve otomasyon, mekânın fiziksel varlık olarak önemini azaltmak yerine onu daha da merkezi bir konuma getirmiştir. Özellikle biyometrik

verilerin toplanması, akıllı şehir sistemleri ve mobil iletişim teknolojileri bu anlamda öne çıkmaktadır (K14).

Tarihe baktığımızda bu on yıllık süreçte teknoloji şirketleri bizim mekândan izole edecek simülatif evrenler kurmaktan çok yatırımlarını mekâna ve bedene gümülü teknolojiler üretmeye yönlendirdiler. İşte artırılmış gerçeklik gözlüğü tak sokakta dolaş diyor veya ne bileyim işte deri altı çipler olsun biz sizin biyometrik verinizi toplayalım. Yani sonrasında bütün sensörler kentin bütün alanlarına gömülü hale gelmeye başladı...Ve ben bunu işte şey olarak görüyorum, yani mekânın gözden çıkarılamayışı ve bir yandan da bence mekâna iade-i itibar diyorum ben buna. Mekânı aradan çıkarıp aşmaya çalışan bir zihniyet, aksine bütün yatırımlarını mekâna yönelik yapmaya başladı. (K14, İletişim)

Devamla, teknolojinin rekabet üzerindeki etkisine dikkat çekilmekte ve mekânsal kararların ve devamında da coğrafi yer seçimlerle üretim faaliyetlerinin bu durumdan etkilendiği ifade edilmektedir (K18 ve K19).

Rekabetin daha kızışmasından dolayı, rekabette fark oluşturabilmek için mekâna yönelimin de arttığını düşünüyorum ben. Çünkü biz böyle literatüre çok kaba baktığımız zaman çok teknoloji, inovasyon, girişimcilik odaklı bir kanal var. (K18, İktisat)

Şimdi benim kurgum her zaman kullandığım yaklaşım tekno-ekonomik paradigma... Yani ilk önce bir teknoloji değişiyor, üretim teknolojisi. Üretim teknolojisine uygun olarak tabii ki piyasada üretim biçimi değişiyor ya da piyasalarda dengeleri değiştiriyor. Arz, talep dengeleri, üretim biçimleri değiştikçe buna uygun politikaların yaratılması gerekiyor. Dolayısıyla politika önce gelmiyor. İlk önce teknolojideki değişim, ondan sonra üretim biçiminin değişmesi ve sonra politika. Şimdi buradaki dönüm noktası... *just-in-time* üretim sistemi...kendisine en maliyet açısından avantaj, pazar açısından en avantajlı ne ise bölgeyi seçebilmesi. (K19, İktisat)

Mekân/coğrafyaya yönelme sürecinde politik-toplumsal etkilerin rolü çok önemlidir. Burada bahse konu etkiler iki koldan açıklamaya dahil edilmiştir. İlki politik ve toplumsal olaylar olup, ikincisi ise ilkiyle ilişkisellikte olay, eylem ve toplumsal mücadelelerin eş metni olarak düşünsel değişim hakkındadır. Toplumsal mücadeleler ile siyasi olaylar, savaşlar, krizler politik-toplumsal olayların alt başlıkları/kodlarını oluşturmaktadır. Toplumsal mücadeleler, mekânın politik ve toplumsal anlamlarının yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Dolayısıyla belki orada sadece bir hani mekânsal dönemeç değil, bir toplumsal dönemeç de alınıyor. Yine bunda toplumsal hareketlerin çok belirleyici olduğunu düşünüyorum tabii ben yani. Ne mekânın toplumsallığı ne cinsiyetin toplumsallığı, masalarının başında oturan akademisyenler tarafından keşfedildi, bunu alan hani bağıırıyordu, dışarıdaki hareketler bağıırıyordu bunu. (K6, Kamu Yönetimi)

Bu hareketlerin, mekânın toplumsallığını ortaya koyan temel dinamiklerden biri olarak alındığı, toplumsal mücadelelerin ve aktivistlerin talepleri, mekânsal adalet ve toplumsal eşitlik gibi kavramların gelişmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir (K6).

Hani bu Urry'nin de hareketlilik paradigmasında açıkladığı bütün o süreçler var, savaşlar, göçler. Ta belki 11 Eylül'den başlayan bir mesele var. Hükümetlerin artık mekânı, sınırları denetim altına almakla ilgili endişelerinin çok yükseldiği bir dönem bu... Yapmak istedikleri şey bunu sınırlamak, tutmak, kontrol etmek, denetlemek, bütün coğrafi hareketliliği denetlemek ve bunu da çok kolaylaştıran teknolojiler var. (K14, İletişim)

Dolayısıyla bunların kararları bir de Doğu bloklarının açılmasıyla artık dünya haritasına elde alıp, aynı üretim aşılamlarını dünyanın birçok yerine paylaştırmaya başladılar. (K19, İktisat)

Siyasi olaylar, savaşlar ve krizler, mekânın politik bağlamda yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Katılımcılardan ilki (K14) 11 Eylül saldırısı sonrası güvenlik politikalarının ve gözetim teknolojilerinin mekân üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Bu süreçte, sınırların denetimi ve coğrafi hareketliliklerin kontrol altına alınması, mekânın siyasi ve ekonomik süreçlerdeki rolünü yeniden tanımlamıştır. Diğer (K19) ise bu dönüşümlerin, küresel üretim ağlarının yeniden şekillenmesine olan etkisini vurgulamaktadır.

Politik-toplumsal açıklamalarda yaşanan değişimler, mekânın toplumsal ve politik süreçlerle daha güçlü bir şekilde ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Burada kastedilen paradigma değişimleri, bakış açıları ve konuları ele alma ve yaklaşımadaki yeni açıklamalar, mevcutların revizesi ya da reddiyesi anlamındadır. Bu kapsamda ilk destek a-politik içerimli coğrafi yaklaşımların yerine mekân-politik perspektiflerin

gelişmesidir. Örneğin mekânın politik teori için temel bir öge olarak alınması, toplumsallığının ve politikliğinin keşfi, toplumsal cinsiyet ve ekolojik eleştiriler gibi farklı perspektiflerle zenginleşmiştir.

Sonra yavaş yavaş mekânların sahip olduğu gizli donanımlar açığa çıktı. (K16, İktisat)

Böyle bir şey başlıyor, bir anda *territori* meselesinin gündeme gelmesi. Yani aslında politika ile mekânın, yaşanılan dünya ile mekânın aslında birbirine girme süreci. Ama şunu görmeye başlıyorlar, bizim bir politik teoriye ihtiyacımız var ve bu politik teorinin oturacağı en güzel zemin de aslında mekân. (K10, Felsefe)

Örneğin toplumsal cinsiyet kavramının *gender*'in icat edilmesiyle Batı'da mekânın politik olduğunun, mekânın toplumsal olarak üretildiğinin söylenmesi tarihsel olarak aşağı yukarı aynı zamanlara denk düşüyor. Hani mekânın toplumsallığının keşfiyle cinsiyetin toplumsallığının keşfi, disiplinlerin gelişiminde aşağı yukarı aynı tarihsel dönemde. Dolayısıyla belki orada sadece bir hani mekânsal dönemeç değil, bir toplumsal dönemeç de alınıyor. Yine bunda toplumsal hareketlerin çok belirleyici olduğunu düşünüyorum tabii ben yani. Ne mekânın toplumsallığı ne cinsiyetin toplumsallığı, masalarının başında oturan akademisyenler tarafından keşfedildi, bunu alan hani bağıırıyordu, dışarıdaki hareketler bağıırıyordu bunu. (K6, Kamu Yönetimi)

Ve o yüzden 60'lardan itibaren işte 70'lerden itibaren radikal coğrafyacıların, ben evet mekânsal bir, en az o dönemin kendi içinde düşündüğümüzde ilk mekânsal dönüşü belki de oradan ya da hani bu tarz ilişkilerle, iktidar ilişkilerinden, sınıfsal ilişkilerden bağıımsız olmayan bir mekâna dönüş diyebiliriz belki de. (K4, Sosyoloji)

Şimdi mesela başka noktadan yaklaşarak bunu daha çok kabul eden bir literatür var. O da işte bu Avromerkezcilik eleştirileri falan. İşte Said'e geri dönerek. Ama yani benim gördüğüm kadarıyla bunlar hala biraz havada kalmaya devam ediyor dolayısıyla. Avromerkezciliğin mekân boyutu, Edward Said'in yaptıkları. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Ekolojik eleştiriler, mekânın çevresel süreçlerle ilişkisini vurgulamış ve bu perspektiften yeni analizler geliştirilmesini sağlamıştır. Özellikle edebi metinlere yönelen coğrafya ve iklimle ilişkilendirilen eko-eleştirel yaklaşımlar öne çıkmaktadır (K8). Bu eleştiriler, mekânın sürdürülebilirlik ve çevresel adalet bağlamında yeniden ele alınmasına olanak tanımaktadır. Mekâna yönelimin bu çok boyutlu analizleri, düşünsel, politik ve çevresel etkilerin kesişiminde ele alındığında, mekânsal dönüşün kapsamlı bir

şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, mekân yalnızca bir araştırma nesnesi değil, aynı zamanda disiplinler arası bir kavram olarak sosyal bilimlerin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Yani hayatın değişimi mesela zaman içerisinde bu coğrafya ve iklimle ilişkilendirilerek bu eko-eleştirel perspektifler de devreye giriyor. (K8, Edebiyat)

Mekân/coğrafyaya artan ilginin bir varyasyonu ve açıklaması olarak kent odaklı çalışmalar ve yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. Burada kentleşme ve kentsel politikalar şeklinde ikili bir ayrıma gidilmiş olup, ilki mekânsal dönüşün kentleşme ile ivmelenmesi ya da tersine ilişkindir. Bu anlamda söz konusu kapsama 1950-60'lar, 1970'ler ve kısmen 1980-1990'lar gündemi de dahil edilmiş olup, kentleşme ise kentsel alanın kırsal alanın aleyhine genişlemesi, bir bakıma hegamonize edilmesi de kastedilmektedir. Bu bağlamda, kentleşme olgusundan başlayarak, kentsel politikaların ve ekonomik dinamiklerin mekâna dair yeniden yapılandırıcı etkileri, birbirini tamamlayan süreçler olarak değerlendirilebilir. Kentleşmenin tarihsel süreçteki rolü, mekânın hem bir kriz hem de bir “fırsat” olarak ele alınmasını sağlamış, sermaye birikim süreçleri ise mekânın yeniden gündeme gelmesinde önemli bir katalizör işlevi görmüştür.

Yani dünyanın pek çok yerinde 2000'li yıllardan beri de süren bir çılgınca kentleşme var. (K5, Kamu Yönetimi)

Çünkü bu aynı zamanda birçok düzlemde mekânın krizi, şehirlerin krizi yani bir de tabii şehirleşme artıyor giderek. (K6, Kamu Yönetimi)

O bakımdan hani mekânsal dönüşle kastettiğimiz tabii esas olarak 80'li, 90'lı yıllardan sonra gittikçe daha fazla sosyal bilim araştırmalarının artan kentleşmeye, kentleşmenin küreselleşmesine bir tepki olarak tabii ki bu ortaya çıktı günümüzde yaygın bir şekilde, farklı okullar ve perspektifler içinde (K3, Sosyoloji)

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren hız kazanan kentleşme sürecinin bir anlamda mekânın kriziyle iç içe geçtiğine (K5), kentleşme sürecinde kentsel alanın artışıyla ortaya çıkan kent krizlerinin mekânın toplumsal anlamını nasıl dönüştürdüğüne dikkat

çekilmektedir (K6). Artan kentleşme, toplumsal sorunlar ile talep ve hak arayışlarının da bir sebebi olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç doğrudan kentsel politika değişimi anlamında da gelmekte, kentteki sınıf ve katmanların üretimsel mücadelesi, kentsel siyasalarla iç içe geçmektedir.

Bu finansal sermayenin işte kent mekânında soğurulması politikası değersizleşmek yerine ya da o finansal köprüyü yok edecek bir farklı neoliberalizm dışı bir yaklaşım hakim olmadığı için, finans kapital egemenliği sürdüğü için o gayrimenkulleşti, gayrimenkul piyasaları uluslararasılaştı ve kent mekânları da finans sektörünün en önemli oyun oynadığı, borsalar kadar belki daha fazla kârlılık elde ettiği alanlara dönüştü. (K5, Kamu Yönetimi)

Tabii ‘68 Hareketi yani doğrudan doğruya kent, yeni kentsel refahın yarattığı bir talep kümesi. Kent mekânlarının politik anlamının keşfi. (K3, Sosyoloji)

Bu artan kentleşmenin ardında/göbeğinde, kentsel politikaların kökensel bir etkisi bulunmaktadır. Neoliberal politikalar çerçevesinde kent mekânlarının finansal sermaye tarafından dönüştürülmesi, mekânın birikim süreçlerindeki rolünü yeniden tanımlamıştır. Katılımcılar kent mekânlarının finans sektörünün en kârlı alanlarından biri haline geldiğini, kentsel politikaların piyasa odaklı bir perspektifle şekillendiğini (K5), bununla birlikte kent mekânlarının politik anlamının yeniden keşfedilmesinin, bu süreçlerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal mücadelelere teşne olduğunu gösterdiğini (K3) savlamaktadırlar.

Kentsel politikaların ve kentleşme süreçlerinin ekonomik bağlamdaki yansımaları, kapitalizmin mekân üzerindeki etkilerini anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Kapitalizm, mekânı birikim süreçlerinin temel bir unsuru olarak ele almış ve kentleri yatırım ve üretim alanları olarak dönüştürmüştür. Aşağıda doğrudan ifadelerine yer verilen bir katılımcı (K16), sermaye dinamiklerinin kent mekânını nasıl analizlere konu olan bir alan haline getirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda mekân, sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin merkezinde yer alan bir kavram olarak değerlendirilmelidir.

İşte bu Marx'ın konum rantı, devletin oradaki mülkiyet ilişkileri bir yeri işaret etme açısından ve sermayenin yatırım yapmasıyla birlikte hem sermaye karşısında hem endüstri hem de üretim ve yeniden üretim açısından kentin kendisi analize konu olacak bir mekânla ilgili bir bağlantıya dönüşüyor. (K16, İktisat)

Kapitalizmin bugünkü anı değil, onun öncesindeki süreçler, ilk kapitalistleşme, sermaye, birikim süreçlerinde orada ne olduğu ya da daha önceki pre-kapitalist dönemdeki yapısı ve sosyo-kültürel şeyi, mirası, kimlik özellikleri, etnik özellikleri ya da ulusal özellikleri ya da ulus mekânına nasıl eklemlendiği, ulus devlet mekânı oluşurken ona direndi mi, ona nasıl katıldı, dahil edildi. (K5, Kamu Yönetimi)

Diğer yandan kapitalizmin etkinliği kent ve kentleşme süreçlerine sığdırılamayacak denli geniş ve yayılımlıdır. Bu minvalde ekonomi politik etki olarak adlandırılan mekân/coğrafyaya artan ilginin koşulları arasında sayılan başlık üç alt başlıkla açılanmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki genel anlamda kapitalizmin etkisini sorgulasa da burada esasta 1980'ler öncesi, kapitalizmin mekâna/coğrafyaya yönelmesi metalaştırma ve çevrim süreçleri kastedilmektedir. İkincil bir husus olarak ise 1950'ler ve kısmen sonrasındaki kapitalist kalkınmacılık etkisiyle iç içe geçen yayılmacı politikaların ifade edildiği “1950'ler sonrası kalkınmacı paradigma etkisi” ve “1980-1990'lar gündemli yeni emperyalizm” kodundan bahsetmek mümkündür. Bu iki kod “emperyal arayışlar” şeklinde bir üst kodda birleştirilmiştir.

Biraz aslında mekânsal dönüş denilen şeyin altında yatan, bizde çok kullanılmıyor, kalkınma çalışmaları olarak biliniyor Türkiye'de ama Amerika Birleşik Devletleri'nde bu *Area Studies*, alan çalışmaları diyebileceğimiz bir şekilde ifade ediliyor...Yani 1945'ten sonra ... Rostow'un yani kalkınma sosyolojisi diyebileceğimiz alanın kurucusunun temel işte gelişme kalkınma nedir, nereden başlar? kuramları. Bu o zamanlar işte Dünya Bankası tarafından büyük bir hevesle kabul edilen bir kuramdı. (K1, Sosyoloji)

Evet, yani 1990'lardan beri mekân önem kazanıyor. Ondan sonra da mekânı ikinci plana getirecek ya da mekânın önemini azaltacak çok gelişme olmadı diye söylenebilir. Yani küreselleşme, yeni emperyalizmin yerelliklerin farklılıklarını bir şekilde birikim süreçlerinde bir avantaja dönüştürme politikası hem üretim coğrafyası hem de sermaye akışları için önemliydi. Bunun en son örneği tabii finansın mekânsallaşması olarak yaşandı, yaşanıyor. (K5, Kamu Yönetimi)

Kapitalist birikim süreçlerinin küresel ölçekte yeniden şekillendiği 1980-1990'lar dönemi, yeni emperyalizm olarak adlandırılan bir dönüşümün başlangıcını temsil etmektedir. Yukarıda küreselleşmenin yerel farklılıkları sermaye birikimi açısından avantaja dönüştürdüğünü ve bu sürecin mekânsal bir boyut kazandığını ifade eden katılımcıya göre (K5), bu dönüşümle, mekân yalnızca bir üretim alanı değil, aynı zamanda sermaye akışlarının yönetildiği doğurgan bir alan haline de gelmiştir. Böylece, yeni emperyalizm, mekânın politik ve ekonomik yönünü yeniden gündeme getirmiştir.

Endüstriyel (fordist) ekonomiden post-endüstriyel (post-fordist) ekonomiye geçişin kastedildiği birikim rejimi değişimi başlığı ise, sermaye ve coğrafyanın yeniden düzenlenen ilişkisini tartışmaktadır.

Ama bence daha sonra, sonuçta kapitalizm dönüşüyor, neoliberalizm diyoruz buna. 2000'lerden sonra, özellikle 2000'lerin ikinci yıllarından itibaren mekân her zaman form değiştirmeye devam etti çünkü, Harvey'in her zaman söylediği gibi, mekân dönüştürme gücü olmasaydı kapitalizm ayakta kalamazdı. (K4, Sosyoloji)

Sermaye bir şekilde yine mekâna yığılıyor aslında. Silikon Vadisi gibi işte yerler görüyoruz. Merkezler görüyoruz, ticari merkezler, ekonomi merkezleri ya da yönetim merkezleri. (K15, İletişim)

Rekabetin daha kızışmasından dolayı, rekabette fark oluşturabilmek için mekâna yönelimin de arttığını düşünüyorum ben. Çünkü biz böyle literatüre çok kaba baktığımız zaman çok teknoloji, inovasyon, girişimcilik odaklı bir kanal var. Bir de mekâna bakıp insandan o coğrafyanın özelliklerinden ama bu özellikler o klasik hani dağlar göller değil. Oraya has başka yerden taklit edilmesi zor olan hep söylenen özelliklere bakılarak çıkan bir durum.... Şimdi bunu analiz edip bunu bir rekabetçi avantaja dönüştürüyorsunuz. (K18, İktisat)

Yerellerdeki farklılıkları, ölçek ekonomileri sistemin içine çekiyor. Bu ölçek ekonomisi, yani üretimin gereklerini yerine getiren değişkenleri bir mekânda toplamak diğer yapıların dışından kaynak çekmeye yol açarken özellikle 1970'lerde hem İtalya hem Japonya bu sefer Marx'ın anlattığı kar oranlarının düşme eğilimi, değişmez sermaye mantığı bu sefer üretim kendi içinde *disorganise* olmaya başladı, parçalanmaya başladı ve bu parçalanma sadece coğrafyacıların kullandığı bir şey değil. (K16, İktisat)

Üretim sürecinin parçaları ayrılarak farklı mekânları o süreci... (K16, İktisat)

Katılımcılar tarafından sermayenin belirli bölgelere yığılması ve bu bölgelerin rekabet avantajı yaratan merkezler haline gelmesi, birikim rejimi değişiminin mekânsal biçimleri olarak değerlendirilirken (K15), mekânın özgün coğrafi özelliklerinin rekabetçi bir avantaja dönüştürülmesi, bu süreçte kritik bir unsur olarak görülmektedir (K18). Mekânın hem üretim hem de tüketim süreçlerindeki rolü, sermaye dinamikleri ve ekonomik yapıların dönüşümüyle birlikte yeniden tanımlanmıştır.

Buna paralel olarak kentsel müdahaleler ve ekonomi politik etkiler, mekânsal dönüş sürecini şekillendiren bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Kentleşme ve kentsel politikaların mekâna yönelik etkileri, bu süreçlerin toplumsal ve ekonomik bağlamdaki anlamını artırmıştır. Kapitalizm ve yeni emperyalizm ise mekânı salt bir enstrümanın ötesinde küresel sermaye ilişkilerinin bir bileşeni olarak ele almış, birikim rejimi değişimleri mekânın işlevselliğini çeşitlendirmiştir.

Coğrafi kavramsallaştırma ve/veya *tekhne*¹¹⁵'nin değişimi mekân/coğrafya odaklı çalışmaların yeniden gündeme gelmesinde önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir. Nihayetinde mekânın sosyal bilimler alanına açılması ya da mevcut varlığını aktifleştirebilmesi bu alanlardaki ve genel bağlamdaki etkiler kadar kendi içkin kavramsallaştırması, bu kavramsallaştırmadaki değişimle de ilgilidir. Coğrafi kavramsal içerimin açılımı mümkün kılan bahsi ve mekâna dair verinin nasıl ve ne şekilde üretileceğine ilişkin coğrafi tekniğin değişimi bu anlamda önemlidir. Coğrafi kavramsallaştırmanın değişimi, ona bağlı olan ve ilişkisel olarak kavramsal-kuramsal içeriği besleyen teknenin değişimi esasta mekânın sosyal teori için *elverişli* olması, sosyal teoride *kullanılabilir* hale gelmesi, içsel dönüşümü, anlam farklılaşması, sosyal teori ile yakınlaşması anlamlarında alınmaktadır. Aşağıda mekânın işbu kavramsal değişimini gösteren, kullanışlı bir enstrüman ama daha da ötesinde açıklamaya içkin,

¹¹⁵ “*Techne*” kavramı burada sadece pratiği değil üreticilik ve yaratıcılığın bilgisini de içermektedir.

açıklamanın gövdesinde yer almasını örnekleyen ve bu kökensel değişime değinen kimi ifadeler yer almaktadır:

Mekân üzerine kafa yoran, mekânı ekonometrik bir veri olarak ele alan iktisatçılar. (K1, Sosyoloji)

Mekânın bir araştırma birimi olma meselesi. Sınıf gibi, cinsiyet gibi.... Yani mekânın araştırma birimi olarak kullanılması. (K2, Sosyoloji)

Kent mekânının bir politik uzam olarak yeniden keşfedilmesi (K3, Sosyoloji)

En azından sınıfın ve iktidar ilişkilerinin, devletin ve sınıfın içinde olduğu, o iktidar ilişkilerinin içinde olduğu bir mekân tahayyülü karşımıza çıkıyor. (K4, Sosyoloji)

Hem sosyal hem siyasal hem de ticari olarak mekâna atfettiğimiz anlam, mekânın tarih içindeki oynadığı rol değiştiği için. (K7, Kamu Yönetimi)

Şimdi yazarlar farklı bakmaya başlıyor eğer romanlar üzerinden giderseniz. Farklı bakmaya ve mekânı da zaman zaman bir karakter olarak kullanmaya başlıyor. (K8, Edebiyat)

Tabii ilk etapta tasarlanan bir şey iken mekân, fenomenolojiyle birlikte anlam verilen bir şeye dönüşüyor aslında. Belki bu anlamda bir atılım. (K10, Felsefe)

Yani zihnin bir kategorisi olarak mekân değil. Mekân olmazsa zihin olmaz. (K11, Felsefe)

Bedeni bir mekân olarak düşünürsek. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Sonra yavaş yavaş mekânların sahip olduğu gizli donanımlar açığa çıktı. (K16, İktisat)

Mekânın yalnızca bir analiz birimi olarak ele alınması yerine, toplumsal, ekonomik ve teknolojik dinamiklerle etkileşim halinde olduğu bir yapı/inşa/ortam olarak değerlendirilmesi, bu dönüş faaliyetinin temelini oluşturmuştur. Kavramsal değişim ve teknik ilerlemeler, mekânın hem teorik hem de uygulamalı bağlamlarda nasıl failleştiğini ve yeniden anlam kazandığını göstermektedir.

Ama mekânın özellikle üretim ilişkileri açısından değerlendirilmesi Sanayi devrimi sonrası oluyor. Sonra analiz birimi olarak değerlendirilmesi ise daha güncel geliyor. (K18, İktisat)

O mekânlar yeniden kendisi üzerindeki toplumsal ilişkinin yarattığı etkilerle diğer değişkenleri etkileyen bir şeye dönüşüyor. (K16, İktisat)

Tarihsel ya da daha işte ekonomi politik faktörleri, sınıfları, kapitalist birikimi merkeze koyan sınıf çatışmasını, merkeze koyan bir canlanma. (K5, Kamu Yönetimi)

Kavramsal değişim, mekânın üretim ilişkileri ve toplumsal süreçlerde daha aktif bir rol üstlenmesiyle belirginleşmiştir. Katılımcılardan ilki (K18) mekânın özellikle sanayi devrimi sonrası üretim ilişkileri açısından değerlendirilmesinin önem kazandığını belirtirken, başka bir katılımcı (K16), mekânın toplumsal ilişkilerin etkisiyle dönüşen ve diğer değişkenleri etkileyen bir yapıya evrildiğine dikkat çekmektedir. Bir diğer katılımcının (K5) da vurguladığı gibi, mekân artık yalnızca fiziksel bir alan değil, aynı zamanda kapitalist birikim ve sınıf çatışması gibi süreçlerin merkezinde yer alan bir kavramsal yapı haline gelmiştir. Bu dönüşüm, mekânı toplumsal mücadelelerin ve ekonomik süreçlerin bir öznesi olarak ele alan bir perspektife kapı açmıştır.

Bu noktaya kadar aktarılan ifadeler ve yapılan kavramsal ayırım mekânın kavramsal içeriğindeki değişime odaklanmaktadır; ancak benzer bir değişimden başka bir coğrafi kavram olan bölge için de bahsetmek mümkündür (K18 ve K19):

Beşeri sermaye tartışmalarının bölgeyle ilişkilendirilmesi, işte ithal örneklerinin alınması falan. Yani bu eskiden şöyle bakılıyordu, ham madde, insan kaynağı, sermaye. Bunlar bitti. (K18, İktisat)

Dönüm noktası, bölgenin kalkınmada çok önemli bir birim haline gelmesinin dönüm noktası, bu 80'li yıllarla birlikte Üçüncü Sanayi Devriminin o ihracata dayalı büyüme politikası, makro açıdan baktığımız zaman bizimki gibi de şeylerde, ülkelerde dolayısıyla bölge seçimi gerekiyor. O ülkeye gidelim, bu ülkeye gidelim değil de bölge seçimi. İzmir'e gidelim, Konya'ya gidelim, Hakkari'ye gidelim. Neyse artık o bölgenin varlıklarına göre kendisi açısından hangisi avantaj sunacaksa, bölge 80'lerden sonra bir anda çok önemli bir ekonomik kalkınmanın birimi haline geldi. Bölge düzeyinde işler planlanmaya başladı. (K19, İktisat)

Teknikte yaşanan değişimler ise mekânın dijitalleşme süreçleriyle iç içe geçmesini sağlamış ve mekânsal analizlerde kullanılan araçların niteliğini dönüştürmüştür.

Ara yüzlerin aradan kalktığı ve tamamen bunların otomasyonuna bağlandığı mekânın dijitalleşmeyle sarıldığı bir süreç oldu. (K14, İletişim)

İşte bu haritalama teknikleri falan tabii onu sizler daha iyi biliyorsunuz coğrafyacı olarak ya da plancılar çok güzel haritayla çok şey konuşturabiliyorlar. (K17, İktisat)

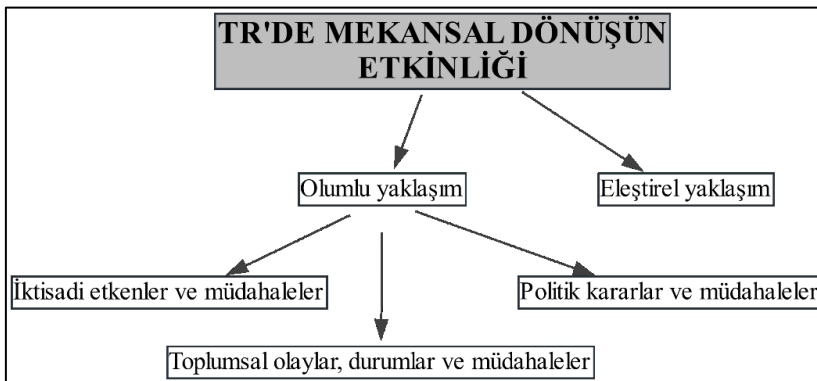
Mekânsal modeli.... Bu son 20 senede nasıl değişmişe baktığınız zaman şunu göreceksiniz... Hepsinde *shapefile*'ları bir şekilde *import* etmeniz gerekiyor. Hepsinin çok önemli bir bel kemiği haline geldi... Herkes bir *shapefile* nasıl temin edilir, *shapefile*'ın *vertexleri* nasıl çizilir falan öğrenmek zorunda. Eğer mekânsal dönüşten anladığımız şey mekânın bir değişken halinde kullanılabilme kabiliyetiye. (K1, Sosyoloji)

Bu bağlamda, haritalama ve görselleştirme araçlarının gelişimi, mekânsal dönüş sürecinin hem akademik hem de uygulamalı bağlamlarda daha etkin bir şekilde ele alınmasına olanak tanımıştır.

4.4.3. Türkiye’de Mekânsal Dönüşün Etkinliği

Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği olarak tanımlanan ifade kapsamında yapılan analiz ile katılımcıların Türkiye’de mekânsal dönüşü ne yönde ele aldığı, yapılan çalışmaları ve çalışmaların düşünsel boyutunu nasıl değerlendirdiği irdelenmektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.13):

Şekil 4.13 Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye’de mekânsal dönüşü dair açıklamalar incelendiğinde mekâna yönelimin iktisadi ve toplumsal etkenlerin yanı sıra politik kararlarla da gerçekleştiği

görülmektedir. Süreç eksiklikleri ve sınırlılıklarıyla tartışılmaya devam etmektedir. Mekânsal dönüşün Türkiye'deki görünümünü anlamak üzere olumlayan yaklaşımlar ve eleştiriler arasında bir iletişim kurmak gerekmiştir.

Son 20 yılda, 20-25 yılda iktisatta çok kullanılan ekonometri tekniklerinin mekânsal ekonometri olarak bu alanda geliştiğini görüyorum ve bu yaygın olarak mekânsal iktisadî soru olarak alan araştırmacılar tarafından kullanılıyor. Bu alanda inanılmaz bir gelişme oldu mekânsal ekonometri konusunda. (K17, İktisat)

Türkiye'de mekânsal dönüş sürecini destekleyen ve olumlayan yönlerinden biri, iktisadî etkenler ve müdahaleler üzerinden değerlendirilebilir. İktisat alanından katılımcı (K17) mekânsal ekonometrinin Türkiye'de gelişiminden bahsederek, bu alandaki teknik ilerlemelerin araştırmalar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Mekânsal analizlerin yaygınlaşması, mekânın ekonomik ilişkilerdeki rolünü daha somut bir şekilde ele almayı mümkün kılmıştır. Özellikle akademide mekânsal iktisat çalışmaları, ekonominin mekânla ilişkisini derinleştirerek bölgesel planlamalara katkı sağlamıştır.

Ve insanları aslında bir araya getiren, o kolektif gücü ortaya koyan şey bir mekânda bir araya gelmek. Diğer yandan işte İstanbul'da Emek Sineması kapatıldı. Bir hafıza mekânı yok oldu. Sonra Gezi oldu. Ve yani sürekli bir mekân, kamusal alan, meydanlarda buluşmak, fiziksel olarak bir araya gelmek, toplumsal değişim için bedenlerimizle bir fiziksel mekânda bulunmanın da önemini sürekli görmeye başladık. İşte göçmenler, sonrasında savaşlar, bu hareketlilikler falan bir sürü şey oldu aslında yakın vadede. Ve akademide de bir mekân dalgası esmeye başladı. (K14, İletişim)

Türkiye'de herhalde 1996'da çevrilip basılan *Sosyal Adalet ve Şehir* bir istisna olmak üzere temel eserleri 2000'lerde ve sonrasında çevrilmeye başladı. Ve Türkiye'de de alanda çalışan insanlar, araştırmacılar, akademisyenler 2000'lerde daha yoğun olarak bu alanla ilgilenmeye başladılar ve en çok da artık 2010'lara gelindiğinde 2013 Gezi İsyanının ciddi bir kırılma noktası olduğunu söylemek olanaklı bana kalırsa, mekân çalışmalarını çok daha popüler bir hale getiren ya da mekâna eleştirel bakışı, çok daha yaygın bir hale getiren Uluslararası düzlemde *Occupy İşgal Hareketleri* Türkiye'de Gezi İsyanı çok belirleyici oldu diye düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Ama şunu görüyoruz yani genel olarak hani bir ilgi var, mekânsal analize bir ilgi var Türkiye'de. Gençler çok mekân konularına ilgili merak ediyorlar...Ve bazı şeyleri de eleştirel olarak gözlemleyen bu kuşaklar var Türkiye'de. Son 20-30 yıldır bunlar daha da arttı. İnsanlar,

zihinlerinde oluşmuş olan problemlerin peşine düşüyorlar ve mekânla alakalı sorunlar da bundan bir tanesi. (K3, Sosyoloji)

Toplumsal olaylar ve müdahaleler, mekânsal dönüşün varlığını ve gidişatına yönelik süreci olumlayan atıflardır. Bir katılımcı (K6) için mekân toplumsal mücadelelerde bir araya gelme ve kolektif güç oluşturma açısından önem taşımakta, Gezi Parkı olayları gibi örnekler, mekânın toplumsal hareketler için bir direniş ve ifade alanı haline geldiğini göstermektedir. Bir diğer katılımcı (K6) ise benzer şekilde, bu tür toplumsal olayların Türkiye’de mekâna eleştirel bakış açısını yaygınlaştırdığını ifade etmektedir.

Ama Türkiye açısından bakarsak bir iktisatçı olarak bence Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bölgesel farklılıklar ve bölgesel farklılıkların geliştirilmesi, yatırımlardaki tercihlerde Cumhuriyet Türkiye’si çok farklı planlamalarında, seçimlerinde, dolaylı biçimde bölgesel gelişmişliği gözetti, onu da söyleyebilirim. Yani Türkiye için belki de bu iş 1950’de başlamadı. Bunu ben kendi çalışmalarında da dile geçiriyorum, öyle görüyorum açıkçası. Bunu da Cumhuriyetin başarısını olarak görüyorum. (K17, İktisat)

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik süreci başladı 1999 yılında ve dönüşüm başladı. Devlet Planlama Teşkilatı, yerel politikalar, Kalkınma Ajansları, bölge tanımı, arkadan Kalkınma Ajanslarının kuruluşu, 2002-2006 arası. (K19, İktisat)

Politik kararlar ve müdahaleler de yine mekânsal dönüşün Türkiye özeline etkisini politik yönden teslim eden atıf ve aktarımları içermektedir. Bir katılımcı Cumhuriyet dönemi bölgesel kalkınma planlarının Türkiye’de mekânsal eşitsizliklerin giderilmesine yönelik katkılarını vurgularken (K17), bir diğer katılımcı ise, Avrupa Birliği uyum süreciyle birlikte kalkınma ajanslarının kurulmasının, mekânsal planlamada yeni bir dönemin başlangıcını oluşturduğunu ifade etmektedir (K19). Politik müdahaleler, mekânın yalnızca ekonomik ve toplumsal değil, aynı zamanda politik süreçlerle etkileştiğini ve bu anlamda mekân/coğrafyaya yönelimde faal bir etmen olduğunu göstermektedir.

Dijital harita çalışmaları, yani bence mesela şu çok eksik. Ağ veya oyun çalışmalarını yapıyoruz ama en baştan harita çalışmaları çok yetersiz. Çünkü harita bir yerden bir yere gitmemizi sağlayan navigasyon aracı gibi görülüyor. (K14, İletişim)

Bunlar mekânsal dönüşü sağlayan temel metinler. 1930'lar, 1960'lar, 1970'ler civarındaki temel eserlerin çoğu Türkçe'de var. *Kentsel Deneyim*, *Mekânın Üretimi*, bu tür kitapların çoğu birçok dilde yokken Türkçe'de mevcut. Peki, bu tartışmaların devamı mevcut mu? Yok. Yani çeviri de yok, bunları tartışan metinler de yok. Daha çok mekân çalışmalarının seyrini hala Gaston Bachelard, Lefebvre'lerin çok eski metinleri oluşturuyor. Bu aslında bizim mekânsal dönüşte çok geride kaldığımızı da gösteren bir şey. (K11, Felsefe)

Şimdi hangi alanı referans noktası olarak alayım? Orta Doğu çalışmalarında aynı yerde durmaya devam ettiğimizi düşünüyorum. Doğrusu. Ama Orta Doğu çalışmalarında siyasi coğrafya çalışanlar bunun dışındadır... Uluslararası ilişkiler çalışmalarında bu konunun daha farkında olanlar olmakla beraber durduğumuz yerde durduğumuzu düşünüyorum. Mekân bilinci bakımından. Onun için çok ilerlediğimizi düşünmem doğrusu...aslında jeopolitiğin hala çok geleneksel bir şekilde anlaşıldığı ve mekânla ilişkimizin tamamen... ne demek lazım, sorgulamayan, mekân bizi belirliyormuş gibi anlaşılan bir yaklaşımla sınırlı kaldığına işaret ediyor bana kalırsa. Yani durduğumuz yerde durmaya devam ediyoruz diye düşünüyorum bu son süreçte. (K12, Uluslararası İlişkiler)

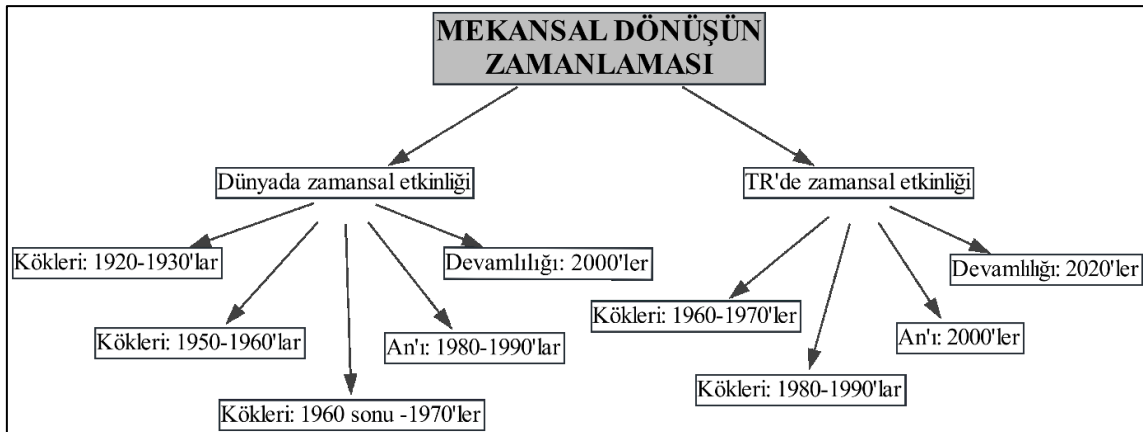
Öte yandan, Türkiye'de mekânsal/coğrafi çalışmaların durumunu ve içeriğini eleştiren görüşler de söz konusudur. İletişim alanından bir katılımcı (K14) dijital haritalama ve mekânsal analizlerdeki eksikliklere dikkat çekerek, bu alanda yapılan çalışmaların hala sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Teknolojik ilerlemelere rağmen, mekânın dijital ortamda yeterince bütüncül bir şekilde ele alınamadığı, bu dönüşümdeki önemli bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, felsefe alanından bir katılımcı (K11) ise, Türkiye'de mekân çalışmalarının temelinde Lefebvre ve Bachelard'ın eski metinlerine dayandığını, ancak bu alandaki çeviri eserlerin ve yerel çalışmaların yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bu durum, mekânsal dönüşün teorik çerçevesini güncel yaklaşımlarla zenginleştirme gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çevirilerdeki eksiklikler, mekânsal bilginin ve analizin uluslararası düzeydeki tartışmalara entegrasyonunu zorlaştırmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanından olan

katılımcı (K12) ise Türkiye’de mekânsal dönüşle ilgili çalışmalarda jeopolitik söylemlerin hala geleneksel bir anlayışla ele alındığını ifade etmektedir. Mekânın toplumsal ve politik süreçlerdeki dinamik rolü yerine, onu belirleyici ve durağan bir unsur olarak gören yaklaşımlar, eleştirel mekân çalışmalarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, eleştirel mekân bilinciyle hareket eden akademik çalışmaların artması gerekmektedir.

4.4.4. Mekânsal Dönüşün Zamanlaması

Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektifin bir boyutunu da mekân/coğrafyanın mekânsal dönüşe konu etkinliğinin zamansal olarak haritalanması, sürecin tarihsel bakımdan nasıl bir ritimde gerçekleştiğinin anlaşılması oluşturmaktadır. Benzeşen ya da farklılaşan sosyal, ekonomik ve politik dinamiklerin dünyada ve Türkiye’de mekânsal dönüşe dair asimetrik bir desen gösterdiği anlaşılmaktadır. Kuramsal-kavramsal belirlemeler ve katılımcıların görüşleri çerçevesinde işbu başlık detaylandırılmış, analize dönük kodlar üretilmiştir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.14):

Şekil 4.14 Mekânsal dönüşün zamanlaması kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bahse konu süreç mekânın tarihsel bağlamda bir analiz birimi olarak değerlendirilmesinden, günümüzde toplumsal ve ekonomik yapıların ayrılmaz bir bileşeni haline gelmesine kadar uzanmaktadır. Zaman içerisindeki bu dönüşüm, yalnızca fiziksel mekânın nasıl anlaşıldığı hakkında olmayıp, aynı zamanda toplumsal bilincin ve teorik yaklaşımların hareketi ve dönüşümüne dair de fikir vermektedir.

Bunlar mekânsal dönüşü sağlayan temel metinler. 1930'lar, 1960'lar, 1970'ler civarındaki temel eserlerin çoğu Türkçe'de var. *Kentsel Deneyim, Mekânın Üretimi*, bu tür kitapların çoğu birçok dilde yokken Türkçe'de mevcut (K11, Felsefe)

Şimdi dönüşün daha politik, daha dünyasal arka planı 1930'lara kadar geri gidiyor. (K10, Felsefe)

Zaten mekânsallaştırma, toplumsal sorunları, sistematik sorunları zaten 30'lardan beri yani sosyolojinin bir boyutuydu. (K5, Kamu Yönetimi)

Dünyada tarihsel etkinlik açısından mekânsal dönüşün kökleri 1920-1930'lara kadar izlenebilir. Katılımcılar bu dönemde yayımlanan önemli metinlerin, mekânsal dönüşümün teorik zeminini oluşturduğunu belirtmekte (K11), bu sürecin daha politik ve küresel arka planının da 1930'larda şekillendiğine dikkat çekmektedir (K10). Aynı dönemde sosyolojide mekânsallaştırmanın toplumsal sorunları analiz etmede bir etkili bir şekilde kullanılması, mekânın sosyal bilimlerdeki yerini güçlendirmiştir.

İlk ışıkları yakan insanlar diyelim onlara. Ama tabii şimdi mekân başka bir şeye dönüştü. Şöyle söyleyeyim. Görebildiğim kadarıyla yani coğrafyanın tarihine girmiyorum... ama mekânsal iktisadın başlaması ya da Bölge Bilimi, 1950, Isard. (K17, İktisat)

Ama tabii biz şeye girdiğimiz zaman bu mekân çalışmalarına girdiğimiz zaman literatürde benim ilk gördüğüm Walter Isard'ın 1950'den sonra başladığı bu çalışmanın ama tabii coğrafyaya girdiğimiz zaman orada işte Weber'e uzanan yani o standart bildiğiniz bütün coğrafyacılara uzanan bir tarih görüyorsunuz. (K17, İktisat)

Literatüre bakarsan tabii 1890'larda Alfred Marshall, 1950'lerde François Perroux Fransa'da. (K19, İktisat)

1950-1960'lar, mekânsal dönüşün akademik ve bilimsel bir disiplin olarak gelişmeye başladığı yıllar olmuştur. Bu dönemde mekânsal iktisat ve Bölge Bilimi gibi

alanların Walter Isard'ın öncülüğünde ortaya çıktığı vurgulanmıştır (K17). Coğrafya disiplinine dayalı bir tarihsel bağlamla değerlendirildiğinde, bu dönemin mekânın ekonomik süreçlerdeki rolünü daha görünür kıldığı söylenebilir. Ayrıca, bu yıllarda Marshall ve Perroux gibi isimlerin katkılarının, mekânsal analizlere yeni bir perspektif kazandırdığı ifade edilmiştir (K19).

Tabii Foucault'nun ve o 60'lardan itibaren Lefebvre'in şeyine baktığınızda tabii, yani Lefebvre'in *Kent Hakkı* tartışmasında orada bambaşka bir boyut daha var. (K7, Kamu Yönetimi)

Çünkü mekânsal dönüşün kendisi Sovyetler Birliği yıkılmadan önce, o süreçte, 80'lerin ikinci yarısında olan bir şey. Yani 70'li yıllar gümbür gümbür mekânsal çalışmalarda Marksizmin canlanması, serpilmesi dönemi özellikle İngiltere'de, Avrupa'da. Yani tarihin karşısına mekânı tutmayı. (K5, Kamu Yönetimi)

O yüzden de büyük bir şey yaşandı, büyük bir dönüşüm yaşandı, 70'lerden başlayarak. Onun hem tarihsel kökenleri var dediğim gibi hem de konjonktürel kökenleri var. (K13, Uluslararası İlişkiler)

1960 sonu ve 1970'ler, mekânsal dönüşün teorik ve politik açıdan daha da derinleştiği bir dönemi işaret etmektedir. Katılımcılarca Marksizmin bu dönemde mekânsal çalışmalarda yeniden canlanmaya başladığı ve sınıf çatışması gibi kavramların mekânsal analizlerin merkezine yerleştiği (K5), Lefebvre'in *Kent Hakkı* odaklı tartışmalarının, bu yıllarda mekânsal dönüş düşüncesine yeni bir boyut kazandırdığı (K7) vurgulanmaktadır.

O bakımdan hani mekânsal dönüşle kastettiğimiz tabii esas olarak 80'li 90'lı yıllardan sonra gittikçe daha fazla sosyal bilim araştırmalarının artan kentleşmeye, kentleşmenin küreselleşmesine bir tepki olarak tabii ki bu ortaya çıktı günümüzde yaygın bir şekilde, farklı okullar ve perspektifler... (K3, Sosyoloji)

Yani işte aslında biraz da izah edip çalıştığım şey şuydu, mekânsal dönüş bitti artık. Yani kantitatif dönüş, mekânsal dönüş, bunların hatta... Bütün bu seri... Aşağı yukarı 30-40 sene önce bitti. Yani şu anda *mainstream*, ana akım bilimin içerisinde mekâna dair bir şey söylemeden hiçbir şey yapamazsınız. (K1, Sosyoloji)

1980-1990'lar, mekânsal dönüşümün toplumsal bilimlerde daha geniş bir yankı bulduğu dönemdir. Katılımcılar bu yıllarda artan kentleşme ve küreselleşme süreçlerinin

mekânsal analizlerde yeni perspektifler doğurduğunu (K3), devamla bu dönemde mekânsal dönüşün ana akım bilimlerde kalıcı bir yer edindiği bir aşama olduğunu (K1) belirtmektedirler. Bu yıllarda mekân hem akademik hem de pratik düzeyde geniş bir ilgi odağı haline gelmiştir.

Son 20 yılda, 20-25 yılda iktisatta çok kullanılan ekonometri tekniklerinin ...geliştiğini görüyorum ve bu yaygın olarak mekânsal iktisadi soru olarak alan araştırmacılar tarafından kullanılıyor. (K17, İktisat)

Bu sosyal bilimsel alanın son derece etkileyen bir yaklaşım ve bugün hala geçerliğini sürdürüyor. (K4, Sosyoloji)

Herkes artık mekânsal dönüşün içerisinde yaşamak durumunda. (K1, Sosyoloji)

2000'ler, mekânsal dönüşün devamlılığını ve güncel analiz araçlarının gelişimini temsil etmektedir. Bu dönem sosyal bilimlerde mekâna yönelik eleştirel bakış açısının ve mekânın açıklamanın gövdesindeki yerini korumaya devam ettiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de mekânsal dönüşün zamansal etkinliği, mekânsal dönüşün dünyadaki yansımaları ile eşzamanlı bir seyir izlememektedir. Dünyadaki gelişime göre biraz daha geç sayılabilecek bir tarihte 1960-1970'ler gündeme gelmiştir. Bu bakımdan bahse konu yıllar katılımcılar için Türkiye'de mekânsal dönüşün başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir demek mümkündür. Bu dönemin hem küresel düzeyde hem de Türkiye'de mekânsal bilincin geliştiği yıllar olduğu ifade edilmekte olup, yerel yönetimlerin ve bölgesel kalkınma politikalarının bu süreçteki rolünün, mekânın ekonomik birim olarak değerlendirilmesine katkı sağladığı belirtilmektedir (K17).

Yani bunun görünür olması bunun tarihinde var. 1950 sonrası. Küresel düzeyde de Türkiye'de de yani özellikle küresel düzeyde bunun başlangıç noktası Isard'la konuluyor. (K17, İktisat)

1980-1990'lar, Türkiye'de yerel siyaset ve yönetimlerin mekânsal kararlar ve politikalara yöneldiği, coğrafi boyuta odaklandığı yıllar olarak görülmektedir. Bu

yıllarda yerel yönetimlerin önem kazandığı ve mekânsal farkındalığın artmasına katkı sağlandığı belirtilmektedir (K6). Bu dönemde mekân, yalnızca bir yönetsel araçtan fazlası anlamında politik bir alan olarak da öne çıkmıştır.

Aynı şekilde biraz daha geriye saracak olursak o zamanın rulosunu 1980'lere gidip 1980'ler sonrasında yerel siyasetin ve yerel yönetimlerin Türkiye'de giderek daha önemli hale gelmeye başlamasının belirleyici faktörlerden bir tanesi olduğunu söylemek olan haklı diye düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

2000'ler, Türkiye'de mekânsal dönüş çalışmalarının teorik ve pratik açıdan zenginleştiği bir dönemdir. Bu süreçte Türkiye, mekânsal çalışmalar konusunda ve mekânsal görünümün yaygınlaşması anlamında ivme kazanmıştır.

Türkiye'de... akademisyenler 2000'lerde daha yoğun olarak bu alanla ilgilenmeye başladılar ve en çok da artık 2010'lara gelindiğinde 2013 Gezi İsyanının ciddi bir kırılma noktası olduğunu söylemek olanaklı bana kalırsa, mekân çalışmalarını çok daha popüler bir hale getiren ya da mekâna eleştirel bakışı, çok daha yaygın bir hale getiren Uluslararası düzlemde *Occupy İşgal Hareketleri* Türkiye'de Gezi İsyanı çok belirleyici oldu diye düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Ben ama her koşulda yani 1990'lardan 2020'lere gelene kadar Türkiye'de mekân çalışmalarının çok zenginleştiğini düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Bunlara ek olarak 2020'ler, Türkiye'de mekânsal dönüşün hem akademik hem de toplumsal düzeyde devamlılığını temsil etmektedir. Katılımcılar sosyal bilimlerde mekân odaklı yaklaşımların bu dönemde de geçerliliğini koruduğunu (K4), genç kuşakların mekâna yönelik ilgisinin artmasının, bu sürecin toplumsal farkındalığa katkıda bulunduğunu (K3) belirtmektedirler.

Bu şeyi sosyal bilimsel alanın son derece etkileyen bir yaklaşım ve bugün hala geçerliğini sürdürüyor. (K4, Sosyoloji)

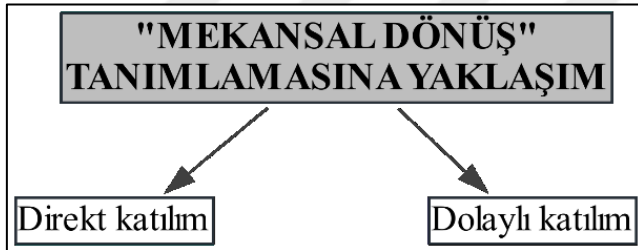
Ama şunu görüyoruz yani genel olarak hani bir ilgi var, mekânsal analize bir ilgi var Türkiye'de. Gençler mekân konularına çok ilgili, merak ediyorlar... Türkiye'de. Son 20-30 yıldır bunlar daha da arttı. (K3, Sosyoloji)

Türkiye’de mekânsal çalışmalar ve yaklaşım, günümüzde hala gelişmekte olan bir alan olarak dikkat çekmektedir.

4.4.5. “Mekânsal Dönüş” Tanımlamasına Yaklaşım

Mekânsal dönüş tanımlamasına yönelik olarak katılımcıların aktarımları irdelendiğinde genel anlamda iki tespitten bahsetmek mümkündür. Doğrudan ve dolaylı katılımlar çerçevesinde ele alınması olası tanımlama biçimleri, mekânsal dönüşün toplumsal, akademik ve felsefi bağlamlarda nasıl anlaşıldığını ve tanımlandığını da ortaya koymaktadır. Direkt katılım, mekânsal dönüşümün bir olgu olarak kabul edilmesi ve doğrudan bu olgunun varlığına yönelik fikirlerin beyan edilmesiyle şekillenirken, dolaylı katılım, mekânsal dönüşü diğer disiplinler ve perspektifler üzerinden değerlendiren yaklaşımları içermektedir. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.15):

Şekil 4.15 “Mekânsal dönüş” tanımlamasına yaklaşım kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mekânsal dönüş tanımlamasını doğrudan onaylayan katılımcılar teknoloji ve iklim krizi gibi küresel meselelerin, kent-kır ilişkileri bağlamında mekânsal dönüşü zorunlu kılan faktörler arasında yer aldığını (K15), mekânsal dönüşün yalnızca sosyal bilimler değil, doğa bilimleri ve matematik gibi alanlarda da etkili olduğunu (K11) ifade etmişlerdir. Bu tür değerlendirmeler, mekânsal dönüşün disiplinler arası geniş etkisini ortaya koymakta ve etkinin farklı alanlardaki kökenlerine işaret etmektedir. Mekânsal dönüşün tarihsel ve konjonktürel kökenlerinin, 1970'lerden itibaren belirginleştiğini

vurgulayarak mekânsal dönüşün kapsamını daha geniş bir çerçevede ele alan aktarımlar da bulunmaktadır (K13).

Özellikle o teknoloji tartışmalarıyla bir mekândan kopuş döneminin olduğunu düşündüğüm için bir mekânsal dönüş olduğunu düşünüyorum. Buna dair tartışmaların arttığını düşünüyorum. Bir yandan da çünkü kıra dair tartışmaların çok arttığını görüyorum. Kent ve kır ikiliğinin koptuğunu, o yüzden de bir yandan da kent çağı tartışması var... Dolayısıyla evet böyle bir dönüş olduğunu düşünüyorum, dönemeç olduğunu düşünüyorum. (K15, İletişim)

Kesinlikle katılıyorum. Ya şöyle, dediğim gibi kesinlikle böyle bir şeyin varlığına katılmamak mümkün değil yani. Mekânsal dönüşün hem felsefede hem diğer beşeri bilimlerde, sosyal bilimlerde ve keza matematiksel doğa bilimlerinde de bir mekânsal dönüş olduğuna kaniyim ben. (K11, Felsefe)

O yüzden de büyük bir şey yaşandı, büyük bir dönüşüm yaşandı, 70'lerden başlayarak. Onun hem tarihsel kökenleri var dediğim gibi hem de konjonktürel kökenleri var. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Dolaylı katılım ise mekânsal dönüşün varlığını ve etkilerini yine kabul etmekle birlikte, daha genel bir sürecin parçası olduğu ya da olgusuna katılmakla birlikte isimlendirmesine temkinli yaklaşıldığı gibi hususları kapsamaktadır.

Yani aslında hep mekân var ama kullanım biçimi çok farklı. Şimdi yazarlar farklı bakmaya başlıyor eğer romanlar üzerinden giderseniz. Farklı bakmaya ve mekânı da zaman zaman bir karakter olarak kullanmaya başlıyor. (K8, Edebiyat)

Yani burada tabii kültürel dönüş ya da mekânsal dönüşün kendisi sıfırdan başlayan bir şey değil tabii ki yani. O açıdan mekânsal dönüşün babası var. Zaten mekânsallaştırma, toplumsal sorunları, sistematik sorunları zaten 30'lardan beri yani sosyolojinin bir boyutuydu. (K5, Kamu Yönetimi)

Bir dönüş olduğuna katılıyorum ama zaten bu sosyal bilimlerin genel anlamında, sosyolojisinde olan bir şey. Paradigma anlamında söylemiyorum bunu. Sosyolojik olarak söylüyorum. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Yukarıdaki atıflar mekânın/coğrafyanın açıklamaya süregelen bir içkinliği olduğu; ancak bu durumun dönüş olarak adlandırılсын ya da adlandırılmasın bir çeşit kırılma ile ivmesini artırdığı fikrinde ortaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla mekânsal içerimli çalışmaların arttığı, çeşitlendiği fikrinde buluşmaktadırlar.

4.5. Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu

Mekân ve coğrafya perspektifine dayalı araştırmalar hem güncel durumu anlamak hem de geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturmak açısından önemli bir alan sunmaktadır. Bu tema, mevcut çalışmaların süreç yönünden değerlendirilmesinden, çeşitli eleştirilerin ve olumlamaların ışığında gelecekteki eğilimlerin belirlenmesine kadar geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. Özellikle araştırmaların hangi düzeyde sürdüğü, disiplinler arası etkileşimlerin ne derece geliştiği ve akademik ilginin hangi noktalara yoğunlaştığı, bu alanın temel soruları arasında yer almaktadır.

“Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu” olarak adlandırılan beşinci temanın altında yer alan kategoriler ve ilgili görüşme soruları aşağıda Tablo 4.9’da yer almaktadır:

Tablo 4.9 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasının kategoriler düzeyinde görüşme soruları ile bağlantısı

Sıra	Kategori	Mülakat sorusu
1	Mevcut çalışmalara ilişkin görüşler	<i>İkinci bölüm sekizinci soru:</i> Mevcut çalışmalarda (sosyal bilimler alanı, kendi çalışma alanı) mekânın önemli bir “analiz birimi” olarak alındığını düşünüyor musunuz?
2	Geleceğe dair öngörüler	<i>Dördüncü bölüm on ikinci soru:</i> Mekânla çalışma/mekânla düşünme konusunda sosyal bilim alanının ve kendi çalışma alanınızın/disiplininizin gelecekte nasıl bir seyrinde olacağını düşünüyorsunuz?

İşbu temada ayrıca geleceğe yönelik öngörüler dikkat çekmektedir. Salgınlar ve pandemi gibi küresel krizlere ilişkin araştırmalar, dijitalleşme, yapay zekâ, ekolojik yaklaşımlar ve politik tartışmalar, gelecek dönemde öne çıkması beklenen alanlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, mekânsal ekonometri gibi belirli alt alanlarda etkinliğin azalabileceği ve akademinin genel gidişatının bu süreci etkileyebileceği de değerlendirilmiştir. Aşağıda detaylandırılan tema, hem mevcut durumun eleştirel bir

analizini sunmakta hem de geleceğe dair potansiyel araştırma alanlarına ışık tutmaktadır. Bu bölümdeki kodlamalar ve Türkiye, Avrupa Birliği ve Dünya ölçeği üzerinden şekillenen üçüncül düzey alt başlıklar, doğrudan katılımcı ifadeleri doğrultusunda belirlenmiş olup, konuya ilişkin kod modeli ise şu şekildedir (Tablo 4.10):

Tablo 4.10 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasının kod kitabı

<i>Tema</i>	<i>Kategori</i>	<i>Birinci Düzey Kod</i>	<i>İkinci Düzey Kod</i>	<i>Üçüncü Düzey Kod</i>
<i>Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu</i>	(1) Mevcut Çalışmalara İlişkin Görüşler	Süreç Yönünden Değerlendirme	İlgi “Yatay Bir Platoya Oturdu”	Avrupa
			Çalışmaların Artarak Devam Etmesi	Türkiye Dünya Ölçeği
			Nitelik Sorunuyla Çalışmaların Devam Etmesi	Türkiye Türkiye
		Çalışmaların Eleştirisi	Problematic Mekân Kavrayışı	Sosyal Teori ile Zayıf Bağlantı
				Bütüncül Yaklaşım Eksikliği
				Metafor Olarak Mekân
			Düşünsel-Bilimsel Yoksunluklar	Derinlik Yoksunluğu: “Modaya Kapılmak”
				Temel Bilgilerin Yoksunluğu
				Güncellik Yoksunluğu
				Eleştirelilik Yoksunluğu
		Disipliner Eleştiriler		Disiplinin İçsel Bilgisini Gözetmeme
				Düşünsel İzotopyalar
	(2) Geleceğe Dair Öngörüler	Çalışmaların Olumlanması	Yaratıcı-Yenilikçi	
			İnterdisipliner	
		Öne Çıkacak, Gelişecek Konular	Salgınlar, Pandemiye Dair Çalışmalar	
			Demografik Tartışmalar	
			Türcülük Eleştirisi	
			Ekonomi Politik Tartışmalar	
			Yapay Zeka	
			Toplumsal hareketler ve İlgili Yaklaşımlar	
			Politik Tartışmalar	
			Göç Çalışmaları	
			Dijitalleşme	
			Konum Tabanlı	

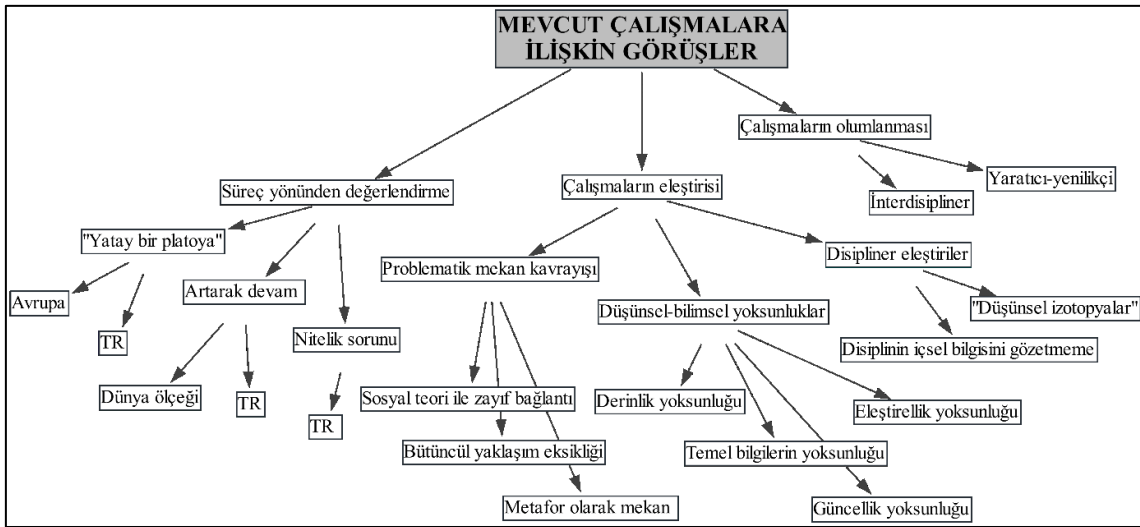
			Veriye İhtiyaç Duyan Yaklaşımlar	
			Kent çalışmaları	
			Ekolojik Yaklaşımlar	
			Edebi Teori	
	Etkinin Azalabilmesi		Belirli Alt Alanlar	Mekânsal Ekonometri
			Toplumsal Değer Farklılaşması	
			Akademik Zayıf Gidişatı	
	Belli Bir Dengeye Kalması			
	Öngörünün Zor Olması			

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Sistemi” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

4.5.1. Mevcut Çalışmalara İlişkin Görüşler

Mekân ve coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut durumu ve geleceği, alanın dinamik yapısını ve değişim süreçlerini anlamak açısından önemlidir. Katılımcıların ifadeleri, bu çalışmaların hem olumlu yönlerini hem de eleştirilen yanlarını ortaya koyarak akademik alanın genel bir değerlendirmesini sunmaktadır. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.16):

Şekil 4.16 Mevcut çalışmalara ilişkin görüşler kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İlk saptama mekân çalışmalarının devam ettiği ancak artık ivmesini yitirdiği, belli bir düzeyin üzerine çıkmadığı ya da altına düşmediğine ilişkindir. Bu bağlamdaki ifadeler dengelenme olarak da alınabilir.

Avrupa Birliği düzeyinde ivme kayboldu. Bir hız var ama ivmesi yok. Yani dik çıkıyordu. Şimdi artık yatay bir platoya oturmak üzere. (K18, İktisat)

Yukarıdaki aktarımda katılımcı (K18), bu alanın bir dönem hızla ilerlediğini ancak zamanla ivme kaybettiğini belirterek, mekân çalışmalarının akademik önemini korusa da yenilikçi yaklaşımlarda bir yavaşlama yaşandığını ifade etmektedir. Bu durum, Avrupa'daki mekân perspektifli çalışmaların mevcut akademik yapısına dair önemli bir göstergedir ve alanın gelecekteki potansiyeli konusunda sorular ortaya koymaktadır.

Son zamanda tekrar makro-ekonomik problemler ön plana çıktığı için yerele olan ilgi bir bu sebepten dolayı azaldı. Bir de sivil toplum örgütleri de daha fazla iş dünyasıyla alakalı sivil toplum örgütleri iş dünyası olmaktan daha çok sivil toplum örgütü olma rolünü yani siyasi rolü iş dünyası rolü olmanın ön planına çıktı. O geride kaldı artık. Ekonomiye temsil etmek yerine bir politik temsile döndüğünden dolayı Türkiye'de başa baş gidiyor. Bir yandan akademik araştırmalar, veriler vesaire attığı için devam ediyor. (K18, İktisat)

Ama hani sepete bakarsak sepetin epeyce dolmuş olduğunu düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Çok farklı disiplinleri, işte mimariden edebiyata, felsefeye, edebiye teoriye, insanları bir araya getirme çalışmaları... Yani bunların zaman içerisinde giderek artacağını açıkçası düşünüyorum. Yani ülkede biraz geç oluyoruz, yavaş oluyor vesaire diyoruz ama yine de hiç olmuyor değil. (K11, Felsefe)

Türkiye'de ise benzer bir yavaşlama gözlemlenmektedir. Katılımcılar, özellikle makroekonomik problemlerin ve sivil toplum örgütlerinin yönelim değişikliklerinin bu durumu etkilediğini belirtmiştir. Nitekim, iktisat alanından bir katılımcı (K18), STK'ların ekonomik temsilden politik temsile kaymasının mekân çalışmalarını arka plana ittiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de mekân çalışmalarının, ekonomik

ve politik gündemin angajmanı nedeniyle yeterince gelişemediği söylenebilir. Ancak, bir başka katılımcının (K6) ifadeleri, araştırmaların “sepetini dolu” görmesiyle bu alandaki katkıların tamamen kesilmediğini de ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, dünya ölçeğinde mekân çalışmalarının hala yükselişte olduğu görülmektedir. Katılımcılar farklı bölgelerin bu alanda daha fazla entegre olduğunu ve ilginin devam ettiğini belirterek, Uzakdoğu, Amerika ve Afrika’daki çalışmaların dinamikliğine dikkat çekmiştir (K18). Bu durum, mekân perspektifinin küresel boyutta önemini koruduğunu ve farklı coğrafyalardan gelen katkılarla zenginleştiğini göstermektedir. Türkiye bağlamında ise bölgesel analizlerin artış gösterdiği, ancak bu çalışmaların daha sistematik hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu alandaki gelişim potansiyelini vurgulayarak (K19), bölgesel düzeydeki araştırmaların daha verimli hale gelebileceği dile getirilmiştir.

Ama dünyada böyle değil. Dünyada hala birçok bölge sisteme entegre oluyor. Entegre olan sistemler de kendini üst düzeye taşımaya devam ediyor. Uzakdoğu'dan, Amerika'dan, Afrika'dan hala ilginin devam ettiğine yönelik kanaatim var. Hem yeni yeni bölgelerin çıkması bu konuda etkili oluyor. (K18, İktisat)

Şimdi Türkiye üzerinden bakarsak tabii bölge düzeyindeki çalışmalar çok yapılmaya başlandı. Artı bölgesel düzeydeki analizler, önemi çok iyi kavrandı çok çalışan insan var. Bu çalışmaların Türkiye'de yeterince şeyi, ne diyeyim, çok daha verimli olabilir bu alandaki çalışmalar, çok daha katkı sağlayabilir. (K19, İktisat)

Mekân çalışmalarında nitelik sorunu ise küresel ve yerel düzeyde dikkat çekmektedir. Teorik çerçevelerin yeterince derinlemesine kullanılmadığına dair eleştiriler, bu alandaki çalışmalara yönelik önemli bir eksikliği göstermektedir. Bir katılımcı (K4) bu durumu yapılan çalışmalarda Lefebvre ve Bourdieu’nun kavramlarının yüzeysel ele alındığı ve mekânın dönüştürücü etkisinin yeterince incelenmediğini belirterek örneklemiştir. Bu eksiklik, Türkiye bağlamında da benzer şekilde hissedilmekte ve mekân bilincinin sınırlı kaldığı ifade edilmektedir. Başka bir

katılımcı ise (K12), bu alanda düzenli çalışmalar yapanların sayısının az olduğunu ve jeopolitik yaklaşımların hala geleneksel bir perspektiften ele alındığını ifade etmiştir.

Çok görmüyorum açıkçası hatta eksik olduğunu düşünüyorum. Dediğim gibi hala o toplumsal sınıfların mekânda, tamam şeyi çok güzel alıyoruz her çalışmada Lefebvre'de mekân toplumsal bir üretimdir. ... bir de Bourdieu literatürü çok sık kullanılmaya başlandı. Çok popüler, çok revaçta. En çok referans verilen kavramlar Bourdieu'nun kavramları. Falan ama dediğim gibi Bourdieu'yu kentle birlikte okumak henüz tam oturmadı bence. ...Evet yukarıda bir teorik tartışma olabiliyor. İşte *grand* teoride oluyor kimi zaman. Ama analize bunu çok yansıttıklarını düşünmüyorum henüz....Daha doğrusu kavramlarının derinlemesine kullanılmadığını düşünüyorum. (K4, Sosyoloji)

Ama işte dediğim gibi birkaç çalışan arkadaşımız var. Onun dışında tıkanıp kalmış gibi görünüyor. Sorulacak çok soru var bana kalırsa. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Çok ilerlediğimizi düşünemem doğrusu. Yani birkaç kişi var, biraz daha mekân bilinçli olarak şeylerin çalışmalarını yapmaya devam eden ama düzenli olarak bu jeopolitiğin geri dönüşü, söyleminin karşımıza çıkıyor olması aslında jeopolitiğin hala çok geleneksel bir şekilde anlaşıldığı ve mekânla ilişkimizin tamamen... ne demek lazım, sorgulamayan, mekân bizi belirliyormuş gibi anlaşılan bir yaklaşımla sınırlı kaldığına işaret ediyor bana kalırsa. Yani durduğumuz yerde durmaya devam ediyoruz diye düşünüyorum bu son süreçte. (K12, Uluslararası İlişkiler)

Problematic mekân kavrayışı, bu alandaki eleştirilerin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Sosyal teoriyle kurulan zayıf bağlar, mekân çalışmalarının dar bir çerçevede kalmasına yol açmaktadır. Burada ilk olarak öne çıkarılabilecek eleştiri konusu sosyal teori ile kurulan zayıf bağlantıya dair olup, söz konusu eleştiri temelde mekanın analitik olmayan kavrayışı ile coğrafyanın salt bir matematik konusuna indirgenmesi, fiziki coğrafya unsuruymuş beşeri bilimlere katkısı yokmuş gibi ele alınması hakkındadır. Vurgu insansızlık, arkaiklik, eleştirel olmama gibi noktaları içermektedir. Bu minvalde katılımcılar beşeri coğrafyanın yeterince gelişmediğini, mekân analizlerinin ise fiziksel ve kültürel ayrışmaları ele almakla sınırlı kaldığını (K7) ve bu bağlamda, ampirik ve betimsel yaklaşımların ötesine geçilerek teorik bir derinlik oluşturulması gerektiğini (K16) dile getirmiştir.

Mekân perspektifi ne demek? Bunla çok geç tanışıyorlar. Bu da müfredatsal bir sorun olduğunu düşünüyorum.... Ya da işte şey gibi ürünler mesela işte akarsular, göller... (K13, Uluslararası İlişkiler)

Ama mekân çalışmalarında en büyük problem özellikle kentleşmecilerin yaptığı şeydi. Çok ampirik, çok betimsel bir dünyaya girmeleri. İşte şurada şu kadar insan var. Onlar şunu şunu yapıyor, bunu bunu yapıyor. Peki 'oradaki o oradaki o değişime yol açan neden nedir' sorusu sanki disiplin dışında kalıyor. (K16, İktisat)

Öte yandan da bu alanın çalışıldığı diğer disiplin olan ne yazık ki coğrafya, Türkiye'de yeteri kadar bence beşeri coğrafya yeteri kadar gelişmiş, üzerine çok fazla çalışılmış bir alan değil. Biz coğrafyayı da böyle işte bölgeler, iller, iklimler, dağlar, dereler gibi, madenler gibi okutuyoruz ve okuyoruz. (K7, Kamu Yönetimi)

Bütüncül yaklaşım eksikliği ise mekân fetişizmi ya da determinizmi anlamında olmayıp, mekân verisinin farklı bağlamlarla, dolayısıyla, araçlarla ele alınmamasının çalışmalarda çoklu perspektiflerin ve çoklu nedenselliklerin yok sayılması sonucunu doğurduğunu ifade etmek üzere yer almaktadır.

Bir tarafta şehir plancıları var. Kente, mekâna çok teknik bir perspektiften bakan, yani işte ölçek, emsal, işte alanların nitelikleri gibi bir bakan yer var. Dolayısıyla sadece aslında iki boyutlu bir planlama diyelim buna, işte en boy yükseklikten oluşan ve aslında kenti mekânı kuş bakışı makro düzeyden, yani ölçeği ne olursa olsun planını daha böyle yukarıdan bakan bir bakışı var. Öte yandan da bu alanın çalışıldığı diğer disiplin olan ne yazık ki coğrafya, Türkiye'de yeteri kadar bence beşeri coğrafya yeteri kadar gelişmiş, üzerine çok fazla çalışılmış bir alan değil. Biz coğrafyayı da böyle işte bölgeler, iller, iklimler, dağlar, dereler gibi, madenler gibi okutuyoruz ve okuyoruz. Beşeri coğrafya çok daha farklı. Bunun öte şeyinde işte kamu yönetimi, siyaset bilimi var. O da biraz mekândan bağımsız olarak siyasete bakan hani kim burayı yönetiyor. (K7, Kamu Yönetimi)

Biraz daha kavramsal açıdan ya da teorik açıdan şeylerine baktığımda da yani kendi sosyoloji alanından baktığımda o baskın olan kültürel indirgemeci de diyebilirim buna belki de hani mekânı sadece o kültürel ayrışmaları ya da kültürel işte pozisyonlanmaları görmek için çalışılmak, çalışılacağı bir süredir. (K4, Sosyoloji)

Mekânsal analizin en büyük sıkıntısı kültürel içerikten arındırılması. Ben bunu zaten hiçbir zaman anlayamadım. Yani siz kültürü, politik bağlamı paranteze alarak mekânsal analiz yapamazsın. (K3, Sosyoloji)

Mekân çalışmalarında bütüncül bir yaklaşımın eksikliği, farklı disiplinlerin etkileşimini sınırlamaktadır. Katılımcılar, örneğin şehir planlama alanında teknik detaylara odaklanılarak, sosyolojik ve kültürel boyutların göz ardı edilmesini (K7), benzer şekilde, sosyoloji alanında ise mekânın yalnızca kültürel ayrışmaları analiz etmek için kullanılmasını eleştirmişlerdir (K4). Başka bir katılımcı ise tam tersine kültürün olması gereken çoklu açıklamada yer almamasını eleştirmiştir (K3). Sonuç olarak katılımcıların ortak eleştirisi ve kaygısı mekânsal bakıştaki bütüncüllüğün etmenlerden biri lehine/aleyhine bozulmasına ilişkindir.

Mekânın olgusundan ayrı düşünsel alınışı anlamında metafor olarak mekânın kullanımı da bu alandaki kavramsal ve teorik derinliğin hak ettiği şekilde ve yeterince sağlanamadığını göstermektedir. Katılımcılar, mekânın imgesel bir anlatım aracı olarak sıkışıp kaldığını ve fiziksel boyutlarının göz ardı edildiğini ifade etmiş, mekânı yalnızca sembolik bir anlatım düzleminde değerlendiren yaklaşımların, bu alandaki analitik zenginliği sınırladığını dile getirmiştir.

Academicianın en büyük problemi, metinler arası dediğimiz, bazen gerçek gerçeği tamamen bir köşede bırakıp düşünceler arasındaki metinlere, Derrida ne dedi, bak Foucault ne dedi, şey Lenin ne dedi, ben... atıyorum işte, bu Bhabha ne dedi falan. Hayır, bunun arasında bağlantı kurmak lazım. (K16, İktisat)

İmgelem, metafor olarak kullanıyoruz biz onu yani. Bir imgelem dünyası olarak. Hala bence bu düzeydeyiz.... O da içinde olan, sembolik alanın metaforuna ama metafor olarak kullanılmasına... O yüzden de hem fiziki kısmını da çok iyi düşünmemiz lazım. (K2, Sosyoloji)

Esasında diskur üretmeye dayalı olan her şey bir şekilde imha oldu veya imha olmak üzere... Yani o 60'larda başlayan şey artık 2000'lerin başında zaten tekleme sürecindeydi. 2008, sosyal bilim tamamıyla uçurumdan aşağı attı, kültürelciliğin çıkmazına sapladı. Ondan beridir de ortalıkta sosyal bilimlerin s'sine dair pek bir şey kalmadı maalesef. (K1, Sosyoloji)

Yukarıda açıklanan ve problematik mekân kavrayışı şeklinde tanımlanan sorunsala ek olarak bir başka eleştiri noktası da düşünsel-bilimsel yoksunluklar üst başlığı ile ifade edilebilir. Bu kapsamda ilk olarak popülerlik üzerinden eleştiri, çabuk

tüketme, içeriğe emek-zaman harcamama, akımın dışında kalmama ve modaya kapılma hususlarını içeren ve derinlik yoksunluğu şeklinde başlıklandırılan eleştiriden bahsetmek mümkündür.

Bu da çok hızlı literatür transferi ve üretip tüketmemizden kaynaklanıyor. (K18, İktisat)

Uzun tartışma yapmayı sevmiyoruz Türkiye'de. Hemen iki tartışma yapıyoruz, hadi harekete geçelim. Epistemoloji, metodoloji tartışmasını gereksiz gören bir akademimiz var.... Aciliyetler çok Türkiye'de. O yüzden bilimin gelişmesi için biraz daha beklememiz gerekiyor herhalde. (K3, Sosyoloji)

Sonrasında... ..şey oldu yani. Birden bir patlama oldu... Her yerde cinsiyet mekânla ilgili paneller, konferanslar... Bana soracak olursanız. Bir popüler kavram gibi. İçi boşaltılmış....biraz popüler... herkesin kolay anlayacağı ... Böyle fişkırdı yayınlar. (K2, Sosyoloji)

Temel mekânsal/coğrafi bilgilerin yoksunluğu şeklinde beliren mekân, kent çalışırken kimi temel-kökensel kuramları, kavramları bilme, bunların farkında olma gerekliliğine vurgu yapan temel bilgilerin yoksunluğu eleştirisi ise bir diğer eleştirel nokta olarak ifade edilebilir.

Mesela kent çalışmalarında Simmel'i bilmek zorunda. Ben ne bileyim. Marx'ı, Weber'i bilmek zorundasın. (K16, İktisat)

Sosyal bilimde temel olan şey gerçek, cana dokunan soruları sorabilmek. O soruları sorabilmek için de geri planda tarihi, iktisadın yanı sıra tarihi, siyaseti, matematiği belki ama özellikle soruyu sorabilmek için tarihi ve siyaseti bilmek gerekiyor. Ya da sosyolojiyi. Bütün bunları bilmek gerekiyor. (K17, İktisat)

Güncellik yoksunluğu ise katılımcılarca ifade edilen bir diğer sorun alanıdır. Katılımcılar Batı'da mekân çalışmalarının eskimiş literatür üzerinden ilerlediği ve yenilikçi yaklaşımlardan uzaklaştığını belirtilmiştir (K10). Buna göre bazı akademik çalışmaların 70'lerin ve 80'lerin tartışmalarına gömülü kaldığı (K4), güncel bağlamdan kopuk bir akademik kültürün bu alanın potansiyelini sınırladığı (K14) ifade edilmiştir.

Zamanın ruhuna bütün gelişmelere İşte dediğim gibi kapısını kapatmış ve içeride ne yaptığını bilmediğimiz bir akademik kültür ve sanki biraz da eskimiş ve çağ dışı kalmış imgesi var. (K14, İletişim)

Hala bazen o biraz daha belki de ortodoks diyebileceğimiz bakış açısından sıyrılmadan hala 70'lerin, 80'lerin tartışmalarına gömülü olanlar da var. Yani o dönüşte kalmış olanlar var. (K4, Sosyoloji)

Ya Batı da şu anda çok mekân çalışmıyor. Yani gördüğüm ve izlediğim, takip ettiğim kadarıyla. Çünkü bakıyorum hani pek çok yerde indirdiğim makaleler vs. eski tarihli. Yani eski tarihli dediğim işte 2000'lere, 2007'lere, 2008'lere dönüyor. Bazen 2012'ler, 10'lar falan ama çok yakın tarihli mekân okuması görmedim. (K10, Felsefe)

Mekânsal çalışmalarda ortaya çıkan eleştirelilik yoksunluğu -buradaki anlamı analitik bir eleştirel değil, politik ve/veya toplumsal bağlamdır- kaçınılan ve tercih sonucu ortaya çıkan bir husus olup, yine katılımcılar nezdinde bir sorun olarak ifade edilmiştir.

Çünkü akademik dünyanın işlevi aslında yaşadığı toplumun biraz hiç değilse bir adım önünde gitmek yoksa sadece içinde bulunduğu pratik sorunları çözmek değil. (K17, İktisat)

E sosyal bilimciler açısından bakarsak, mekâna doğru gittiklerinde muhakkak mekânsal araştırmalarının içine çekebilecek uygun kavramsal araçlara sahip olmaları lazım. Bunun için de mekânsal bilimlere açılmaları lazım. Orada da o merak yok. (K3, Sosyoloji)

Yani bu klasik bölgesel coğrafyayı, mutlak mekânı ön plana alan coğrafyacılığı onu mekânsal farklılıkların açıklayıcısı olarak gören yaklaşımı daha akademik bir şeye dönüştürdü ve bugün bile çoğu akademide hakim olan görüş bu. Değil mi? (K5, Kamu Yönetimi)

Yukarıda açıldığı haliyle yoksunluklar üzerinde yapılan kodlamalar ve başlıklandırılan ifadeler kısmen iç içe geçmekle birlikte ayrı ayrı ele alınmayı gerektirecek sınırlara ve üzerinde yoğunlaşılması mümkün vurgulara sahiptir.

Kimi katılımcılar ise disiplinler eleştiriler üst başlığı altında ifade edilen hususlara değinmiştir. Çok disiplinli bir alan olarak mekân/coğrafya çalışmalarının gerçekleştirilmesi süreci birbiriyle ilişkili iki hassasiyeti doğurmaktadır. Öncelikle her disiplinlerarası çalışmada olduğu gibi, kavram, kuram yöntemlerin ilgili disipline haiz yönleri ve içeriğinin o disiplin çerçevesinde bilinmesi ve kabul edilmesinin önemi ve gerekliliğine ilişkin husustur. Bu durum çalışmada “disiplinin içsel bilgisini

gözetmeme” başlığı ile kodlanmış olup, disiplinler arası çalışmanın reddiyesi anlamına gelmemektedir.

Farklı bilim dalları bir araya geldiği zaman yöntem, iktisatta kullanılan bir yöntemi coğrafyacı, plancı kullanabiliyor ya da iktisatçı plancının, coğrafyacının yöntemini kullanabiliyor ama o bilim dalının geri planındaki hareket noktalarını çok iyi kavramadan bunlar kullanıldığı zaman çok riskli sonuçlar verebilir. Araştırmayı çok yanlış yerlere götürebilir. Onun için bu yöntem kullanımında çok çok dikkatli olunması gerekiyor. Yani alan hakimiyetini iyi hesap etmek gerekiyor. (K17, İktisat)

Özellikle mekân çalışanlar mekân dışında farklı disiplinlerden ödünç kavramlar alıyor. Neyse mekân çalışanlar rant kavramının analizini yapmadan rant kavramını kullanabiliyor. Mekân analizi yapanlar...Mekân çalışmaları mekâna baktığı zaman yetersiz olduğunu düşündüğü anda hiç sorgulamadan diğer disiplinlerden kavramlar alıyor. Yani işte en önemlisi söylediğim gibi işte rant kavramı. (K16, İktisat)

Diğeri ise tam da yine aynı noktada belirlemek üzere disiplinlerin kendi sınırlarına saygı duymakla birlikte, disiplinler arasılığın da mekân/coğrafya çalışmalarında bir gereklilik olduğu, salt kendi içsel sınırlarında kalarak anlamlı ve gerçekçi bir çalışmanın yapılamayacağını kabulüne dair ikincil husustur. Görüldüğü üzere burada hassas bir denge vardır. Disiplinler arasılığın etkileşim ve yaratımına vurgu yapan dahası bunu mekân çalışmalarında bir zorunluluk olarak gören ifadeler katı disiplin sınırlarına yönelik eleştiri ile “düşünsel izotopyalar” (*in vivo* kod, K16) şeklinde kodlanmıştır.

O zaman Türkiye'deki büyük problem, bence büyük problem, akademinin kodladığı alanlar içinde insanların düşünmesi. Yani o kendi alanının dışında bakması gerekiyor.... O yüzden herhalde şey değil, disiplin arası iş bölümü değil de disiplinlerin kodladığı alanlardan kurtulmak gerekiyor. Türkiye'nin en büyük problemi o alanların içinde hareket eden ‘kodlanmış izotopyalar’ diyelim hani yine o zaman yine mekânla bağlantılı. Düşünsel izotopyalardan kurtulmak gerekiyor. (K16, İktisat)

Yani bu disiplinler perspektifler, taassuplar dünyada da böyle zaten. O yüzden çok disiplinli bir mekân araştırması kurabilmek için bir kere zaten üniversite yapısının buna uygun olması gerekiyor. Böyle bir üniversite yapısı yok.... Ya da ... iki disiplin bir araya geliyor yani fazla, halbuki çok disiplinli olması lazım. (K3, Sosyoloji)

Diğer yandan katılımcıların mevcut mekân/coğrafya çalışmalarına ilişkin olumlayıcı görüşleri de olmuş, tüm bu eleştirilerin yanında, mekân çalışmalarının yaratıcı ve yenilikçi potansiyeli de vurgulanmıştır. Katılımcılar, disiplinler arası yaklaşımların artması ve bu çalışmaların zenginleşmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin bir katılımcı (K6), mekân çalışmalarının Türkiye’de büyük ölçüde geliştiğini ifade ederek, bu alandaki olumlu gelişmeleri dile getirmiştir.

Çok gelişti mekânsal iktisat. Yani özellikle mekânsal analiz için kullanılacak iktisadi, kantitatif teknikler çok gelişti. (K17, İktisat)

Türkiye’de mekân çalışmalarının çok zenginleştiğini düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Ayrıca mekân çalışmalarının interdisipliner yapısı, akademik zenginlik açısından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Farklı disiplinlerin bir araya gelerek bu alandaki çeşitliliği artırması gerektiği ifade edilmektedir (K8).

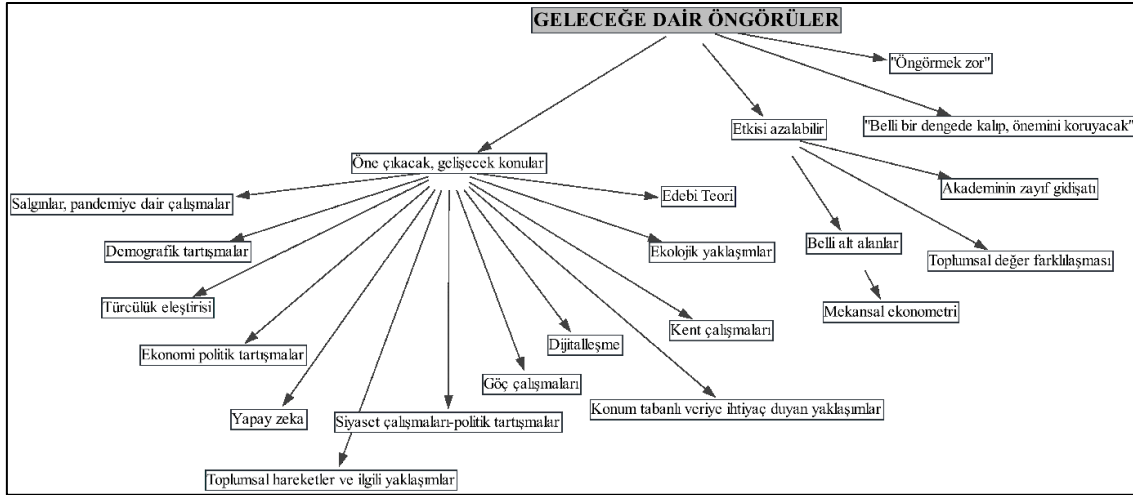
Biraz çalışma alanlarının çeşitlenmesi tabii ki. Daha farklı alanlara yönelme. Biraz bunun zenginliğine ihtiyaç duymak. Çünkü hep aynı konularda çalışmak yeterli olmuyor tabii ki. Bir, eserlerde karşılaştığımız farklılıklar bizi yönlendiriyor. Çalışma alanlarını zenginleştirme hedefimiz var. Bu var. Disiplinler arası bakış daha yoğunlaşıyor. (K8, Edebiyat)

Çalışma alanlarının etkileşmesi ve genişlemesi, mekân çalışmalarını hem yerel hem de küresel düzeyde daha ileriye taşıma potansiyeline sahiptir.

4.5.2. Geleceğe Dair Öngörüler

Mekân ve coğrafya perspektifli çalışmaların geleceğine dair öngörüler, bu alandaki akademik ve toplumsal eğilimleri anlamlandırma açısından önemli bulunmaktadır. Gelecek projeksiyonları, pandemi sonrası mekânsal değişimler, teknolojik yenilikler ve politik dinamikler gibi çeşitli konuları kapsamaktadır. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, bu alandaki öne çıkan başlıklar ve olası etkiler detaylı biçimde ele alınmıştır. Konuya ilişkin kod modeli şu şekildedir (Şekil 4.17):

Şekil 4.17 Geleceğe dair öngörüler kategorisi hiyerarşik kod modeli

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Yaratıcı Kodlama” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yakın zamanda yaşanan pandemi, salgınlar ve çeşitli hastalıkları mekânsal çalışmaların gündemine getirmiştir. Katılımcıların ifade ettiği üzere, pandemi süreciyle birlikte evin anlamı değişmiş, kamusal ve özel alan/mekân arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır. Bir katılımcı (K13) bu durumu “evimiz sakinleştiğimiz bir yer olmaktan çıktı” sözleriyle özetlerken, bir diğeri (K4) ise balkon gibi yarı-kamusal mekânların pandemi sonrasında çalışmalar için yeni bir odak noktası haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu değişim, mekân çalışmaları açısından yeni teorik ve pratik alanlar yaratmıştır.

Özellikle pandeminin bize bunu gösterdiği, çok net gösterdiğini düşünüyorum. Kendi bedenlerimiz üzerine, kendi mekân. Bir kere biz evimizi kaybettik. Çünkü evimiz bizim yaşadığımız yer olmaktan çıktı. Yani bir hani meskun, nedir? Hani sakin olmaktan gelir. Sakin, yani sakin bir şekilde dinlendiğimiz bir yer olmaktan çıktı. Biz evimizi kaybetmiş bir aslında dönem yaşadık. Çünkü işimiz de buradaydı, eşimiz de buradaydı, çocuklarımız da. Bu ev bazen anaokulu oldu, bazen üniversite oldu, bazen yemekhane oldu. Yani biz o zaman nerede dinleneceğiz? Nerede meskun olacağız? Zihnimiz nerede sakinleşecek? Şimdi bu kayıp çok önemli bir şey. O yüzden mekânın üzerine yeniden çok daha fazla şey gelecektir. Roman, çalışma, tez gelecektir. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Yani o dönem işte yarı-kamusal alan, yarı-özel alan olarak bakılan işte ne bileyim, işte çıkabildiğimiz tek yer balkondur mesela. Balkon bile tek başına hani bir pandemi sonrasında pek çok şeyde farklı başlıkla

çalışabilecek küçük bir mekân haline gelebiliyor. Küçük ama etkisi büyük. (K4, Sosyoloji)

Demografik tartışmalar, gelecekte mekân politikalarını şekillendirecek bir diğer önemli başlık olarak görülmektedir. Katılımcılar dünya nüfusunun yaşlanma problemine dikkat çekerek, bu durumun mekânsal düzenlemeleri ve politikaları doğrudan etkileyeceğini ifade etmiştir (K4). Yaşlanan nüfusun ihtiyaçları doğrultusunda mekânsal tasarımın yeniden düşünülmesi, bu alandaki çalışmaların yönünü belirleyecek bir faktör olacaktır.

Ya da bugün artık dünyanın daha adil bir şekilde konuşmaya başlayacağı, dünyanın yaşlanması problemi var. Ve artık o yaş meselesi de mekâna dair politikalarımızı, sorunlarımızı ve onların çözümünü etkileyecek. Çözümüne dönüp politikaları etkileyecek vesaire. (K4, Sosyoloji)

Türçülük eleştirisi, insan merkezci yaklaşımlardan uzaklaşmayı hedefleyen bir perspektif olarak ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda insan dışı yaşamın sosyal bilimlerde giderek daha fazla önem kazanacağı ve mekân çalışmalarında bu bakış açısının güçleneceği ifade edilmiş olup (K6), bu yaklaşım insan merkezci anlayıştan uzaklaşarak doğa ve hayvan hakları gibi konuların öne çıkacağına işaret etmektedir.

Bir başka kırılma noktasında olduğunu düşünüyorum. Bir başka dönemde olduğunu düşünüyorum. O da insan merkezcilikten çıkmak....Yeni bir coğrafi, tarihsel çağ içinden geçiyor olduğumuz, bunun da antroposen olduğu söyleniyor. Kendi içinde homojen olmamakla beraber... hayvan özgürleşmeci akımlar ya da hayvan hakları hareketi giderek güç kazanan bir hareket... Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak mekân çalışmalarında ben bu insan dışı hayatın, insan harici hayatın yeni bir dönemeç olarak önümüzde durduğunu düşünüyorum. Yani biraz bıkmış da olmalıyız artık kendi kendimize bakıp durmaktan ve kendimizi bu kadar önemsemekten...Niye bu kadar kendimizi merkeze yerleştirelim? (K6, Kamu Yönetimi)

Ekonomi politik tartışmalar ise mekânın kapitalist üretim süreçlerindeki rolünü yeniden gündeme getirmektedir. Bir katılımcı (K5), finansal sermayenin kent mekânlarındaki etkisini vurgulayarak, bu dinamiklerin mekânsal çalışmaları nasıl şekillendirdiğini belirtirken, benzer şekilde bir başka katılımcı (K4) ise, ekonomik

krizlerin ve sağ siyasetin yükselişinin mekân tartışmalarını yeniden sınıf ve devlet eksenine kaydıracağını ifade etmektedir.

Yani dünyanın pek çok yerinde 2000'li yıllardan beri de süren bir çılgınca kentleşme var. Bu finansal sermayenin işte kent mekânında soğurulması politikası değersizleşmek yerine ya da o finansal köprüyü yok edecek bir farklı neoliberalizm dışı bir yaklaşım hakim olmadığı için, finans kapital egemenliği sürdüğü için o gayrimenkulleşti, gayrimenkul piyasaları uluslararasılaştı ve kent mekânları da finans sektörünün en önemli oyun oynadığı, borsalar kadar belki daha fazla kârlılık elde ettiği alanlara dönüştü. Bu yüzden tabii mekân çalışmasının önemi sürekli arttı. (K5, Kamu Yönetimi)

Hem mekânda olsun hem diğer toplumsal meselelerde olsun tekrar sınıfa geri dönüş olduğunu gördük. Hani bu kültürelcilik, indirgemecilikten biraz daha sıyrılan, daha sınıfı ön plana çıkaran, daha o işte devlet tartışmalarına dönen bir ara onlar çok geri planda kalmıştı.... Ama o işte kapitalist devletten, onun iktidar ilişkilerinden vesaire biraz sıyrılmış bir tartışmaydı bu. Yeniden tabii ... devlet tartışmalarına, sınıf tartışmalarına tekrar bir geri dönüş adımı olmak zorunda. Bunlar kent çalışmalarında da tekrar ön plana çıkacak gibi görünüyor. (K4, Sosyoloji)

Yapay zekâ, mekân çalışmalarında yeni bir dönem başlatabilecek potansiyele sahip bir husus olarak belirmiştir. Katılımcılar yapay zekânın veri analizi ve görselleştirme süreçlerine etkisini vurgularken (K18), sanal mekânların gerçek mekânlarla birleşerek yeni bir boyut oluşturduğunu da ifade etmektedir (K17). Bu gelişmeler, dijitalleşme ile birleşerek mekân çalışmalarını daha ileriye taşıyabilir.

Bir kere yapay zeka öncesi ve sonrası diye ikiye ayırmak lazım... Dolayısıyla bu teknolojik etkileşim kaçınılmaz olarak bence akademik çalışmalarda bir yapay zeka boyutu olacak. Data boyutu bu *Big Data* ve türevleri anlamında ülkemiz ve dünyada yine zenginleşmeye devam edecek. Güncel olarak önümüzdeki yakın dönemde *Twin Transition* ana konu olmaya devam edecek. (K18, İktisat)

Yani yapay zeka ve başka bir boyut yani o... Yani o üçüncü, dördüncü çevrimin ilk seslerini duyuyorum. Artık mekân hani o fezayı şey yapmıştır. Fezanın bir de sanal boyutu devreye giriyor. Yani insanlar işte o simülasyon dünyasında yer satın alıyorlar, dükkan açıyorlar, bilmem ne yapıyorlar. (K7, Kamu Yönetimi)

Kamusal mekân ya da "kent hakkı" gibi hususlar ile ilişkili sosyo-mekânsal mücadelelerin kastedildiği toplumsal hareketler ve ilgili yaklaşımlar konusunda mekânların rant odaklı bir yaklaşımdan uzaklaştırılarak sosyal ve kültürel özelliklerinin

ön plana çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir (K5). Bu dönüşüm, mekân çalışmalarının sosyal adalet ve toplumsal eşitlik gibi temalarla ilişkilendirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Mekânların yaşanabilirliği, sosyal kültürel farklılıkları, özelliklerini tekrar ön plana çıkarabilir. Bütün mekânları benzeştiren ve onları bir arsaya, ranta indirgeyen durumu değiştirebilir. (K5, Kamu Yönetimi)

Siyaset çalışmaları- politik tartışmalar, mekân çalışmalarında daha derin analizler yapılmasını gerektirecek bir başka alandır. Burada temelde kastedilen ise siyasal mekân, güvenlik çalışmaları, "jeopolitik" tartışmalar gibi hususlardır. Bu kapsamda katılımcılar küreselleşme ve sınırların bulanıklaşması gibi konuların mekânı ne kadar siyasi bir kavram haline getirdiğini (K15) ve mekânın politik boyutuna dair artan ilginin, bu alanın sosyal bilimlerdeki önemini artıracığını (K13) ifade etmişlerdir.

Bir yandan sınırlar çok bulanıklaşmış gibi küreselleşme, *global city* tartışmaları. (K15, İletişim)

Zeminin aslında kayganlığı, kaygan olması bütün bunlar tekrar bize mekân üzerine her bakımda ne kadar siyasi olduğunu da gördüğümüz bir şey oldu. Mekânın o anlamda sosyal bilimler daha bu konuda daha çok çalışacak diye düşünüyorum. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Siyasal mekânın, ekonomi politığının daha fazla çalışılması gerektiğini ve çalışılacağını düşünüyorum. (K7, Kamu Yönetimi)

Göç çalışmalarının, katılımcılar nezdinde özellikle artan hareketlilik ve göç krizleri bağlamında mekân çalışmalarının odak noktalarından biri olmayı sürdüreceği anlaşılmaktadır. Katılımcılar (K15 ve K4), göçmenlerin mekânsal deneyimleri ve bu deneyimlerin toplumsal bağlamına ilişkin çalışmaların gelecekte öne çıkacağını düşünmektedirler.

Hareketlilik meselesi, göçmenler... (K15, İletişim)

Artık ne bileyim göç gibi bir toplumsal olguyla karşı karşıyayız. (K4, Sosyoloji)

Dijitalleşme, mekân çalışmalarında yeni perspektifler sunmaktadır. Katılımcılar kent deneyimlerini dijital uygulamalarla zenginleştirmeye yönelik projelerin artacağını (K15) ve konum tabanlı teknolojilerin mekânla ilişkilerimizi yeniden şekillendirdiğini ifade ederek (K14), bu konunun giderek daha fazla önem kazanacağını dile getirmiştir.

Kent ve teknolojinin birleşmesi kısmının daha fazla çalışılacağını düşünüyorum. (K15, İletişim)

Bir de bu dijital devrim... Bu alanı çok daha hızlı bir şekilde yeniden kurmak için büyük imkanlar açacak gibi geliyor bana. (K3, Sosyoloji)

Ben mekâna ilginin daha artacağını düşünüyorum... hükümetlerin gözetim teknolojileri ve kapitalizmin sermaye birikim iştahının mekâna yönelmesiyle ilgili olarak....Yani dijitalle birlikte buna giriyorum. Belediye tabii ki kentsel meselelerin çok içinde ama bunu konum tamamen teknolojilere dahil etmeye çalışıyor. Dolayısıyla biz bunları daha çok konuşacağız gibi geliyor bana o yüzden. (K14, İletişim)

Kent çalışmaları (küresel kent ya da kentteki küresel-yerel etkiler anlamında olup, burada kent politikaları, kentsel uygulamalar, kentsel dönüşüm ya da kentsel anlamda toplumsal-siyasal-çevresel olarak iç içe geçen çok çeşitli bir içerim kastedilmektedir), mekânsal sorunların çözümüne yönelik stratejiler geliştirmek açısından önemini korumaktadır. Kentlerin organizasyonuna yönelik çalışmaların artacak olmasına ve kentleşmenin küresel boyutlardaki etkilerine (K5) dikkat çekilmiştir. Bu içerikteki çalışmaların, kentlerin sürdürülebilirliği ve yaşanabilirliği açısından kritik bir rol oynayacağı ifade edilmiştir.

Kentlerin organizasyonu ve kentlerde ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceği bence gelecekte çok büyük sorun olacak. (K17, İktisat)

Büyük kentsel projeler ve altyapı projelerine ve büyük enerji, lojistik vesaire koridorlar, ticaret yolları gibi kent dışındaki alanları da dünya çapında gezegensel bir kentleşmenin alanına dönüştüren bir gelişme var. (K5, Kamu Yönetimi)

Kentleşme çok yaygınlaştı, kentlerde yoğunlaşıyor nüfus. (K4, Sosyoloji)

Ekolojik yaklaşımlar, çevre ve iklim değişikliğiyle ilişkilendirilen mekânsal değişimlerin incelenmesini gerektirmektedir. Bir katılımcı iklim değişikliğinin

mekânsal düzenlemelerde nasıl kaymalara neden olabileceğini vurgularken (K17), bir diğeri küreselleşme ve milliyetçiliğin bu süreçlerdeki etkisini dile getirmiştir (K18).

Çevre ve iklim değişikliğiyle ilişkili sorunlar mekânsal kaymalara neden olacak. Yani mekân, bir bölge için siz bir seçim yapıyorsunuz. O seçim, yaptığınız o seçim muhtemelen bir süre sonra iklim ve çevredeki sorunlar nedeniyle kurulan yapı değişme ihtiyacı hissedecek. Tabii bu çok tartışılıyor, afetler... (K17, İktisat)

Bir yandan küreselleşme eğilimleri hala artmaya devam ederken bir yandan da politik olarak mekâna bağımlılık ve milliyetçilik önemli hale geliyor. Belki bu gıda sorunları mekânı daha kıymetli hale... Bu iki güç çarpışıyor hala... Yani bugün Ukrayna gıda problemi, Ukrayna gibi küçük bir ülkenin dünyadaki gıda arzı üzerinde ne kadar etkili olduğuna hepimiz şahit olduk. (K18, İktisat)

Edebi teori, mekânın edebi metinlerdeki temsil biçimlerine ve edebi eleştiriye odaklanarak, bu alanın zenginleşmesi yönünden önemli görülmektedir. Bir katılımcı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerindeki mekân tasarımlarını örnek vererek, edebiyatın mekân çalışmalarıyla olan ilişkisini vurgularken (K8), bir diğeri ise mekân algısının edebiyat aracılığıyla daha geniş bir perspektifle ele alınabileceğini belirtmektedir (K13).

Çünkü belli mimari tasarımlar, mesela Tanpınar'ın bu eserlerinde görülen bir takım farklı mekân algıları vardır, coğrafya algıları vardır, farklı semtler vardır. Onlar üzerinde bir takım bakış açıları geliyor. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'ndeki bir mekân tasarımı çok örnek verilebilecek bir şey. Bu tür zengin eserler, zengin içeriklerle karşılaştığımız ve onları bulabildiğimiz, yazarlar buna yöneldiği sürece çok güzel bir geleceği olabilir mekânın. (K8, Edebiyat)

Aslında edebiyatta bunu çok öne çıktığını düşünüyorum ben. Yani şey tarihi... daha böyle İstanbul'a dair farklı alternatif tarihler, kişisel anlatılar veya işte dönem romanları. Mesela bunların içerisinde daha çok sanki bir mekân çağının daha öne çıktığını düşünebiliriz. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Yukarıda mekânsal çalışmaların artmasının beklendiği, mekânsal/coğrafi görüşle temas etmiş ya da edecek kimi hususların içerildiği konular belirtilmiştir. Bununla birlikte katılımcılar bir dönem öne çıksa da sonrasında kimi konularda mekânsal etkinin azalacağı görüşünü de ifade etmişlerdir. Belirli alt alanların etkisinin azalması, mekân çalışmalarının gelecekteki yönelimleri açısından dikkate değerdir. Bir katılımcı

doğrudan bu konuya değinerek, mekânsal ekonometrinin 1980'lerden beri sınırlı bir gelişim gösterdiğini ifade ederken, bu tür alt alanların talep görme potansiyelinin azaldığını belirtmiştir (K1).

Çok da bir yere gidemedi mekânsal ekonometri. Türkiye'de biraz tuttu. Ekonometrinin bir uzantısı olarak yani güzel artık mekânda da regresyon yapıyoruz falan ama çok ciddi bir talep gören bir alan değil.... işte filan bakarsanız tablolarına öyle çok da süper ve etkileyici şeyler evet yani yakın olduğu için öyle coğrafi olarak merkezi mekânsal olarak evet ama... (K1, Sosyoloji)

Bahse konu etki azalmasının bir sebebi olarak değerlendirilen toplumsal değer farklılaşması ise yine mekân çalışmalarının temel dinamiklerini etkileyen bir diğer faktördür. Bir katılımcı (K18), alfa kuşağının mekânla olan ilişkilerinin zayıf olacağını öngörerek, bu durumun mekân politikalarını ve çalışmalarını yeniden şekillendirebileceğini ifade etmektedir.

Ama bu mekânı etkileyen, hepimizin de belki gözü ardı ettiği durum, alfa kuşağı, Z de bitti artık, alfa kuşağının mekânla olan ilişkisi tüm dünyada daha zayıf olacağını düşünüyorum. Yani bu son dediğim üzerine yapılan bir çalışma, yani çok sınırlı sayıda çalışma var bu alfa kuşağı meselesi. Yüksek mobiliteli, yüksek dijitalleşmiş, değerleri farklı olan şeyler. (K18, İktisat)

Akademik gidişatı, mekân çalışmalarını olumsuz etkileyen ve bu yönde etkisi de devam edeceği düşünülen bir diğer unsurdur. Türkiye'de akademik derinliğin eksik olduğu ve özgün araştırma programlarının yetersiz kaldığı (K3), entelektüel arayış ve çaba konusunda da yine eksikliklerin söz konusu olduğu (K10) ifade edilen görüşlerdir.

Türkiye'de bunu görecektir, takdir edecek bir dinamik yaratılamıyor bence. En büyük gördüğüm kusur akademi. Akademik bu konulardaki araştırmaları daha iyiye doğru gidecek bir rotaya sokamaması. (K3, Sosyoloji)

Burada zaten dinamik Türkiye'de akıyor. Küresel, büyük, geniş, akademik kurumlar içinde bunlar yapıyor. Oradan mesela rüzgârlara göre de biz işte burada bir şeyleri takip ediyoruz biraz. Çünkü kendi özgün araştırma programlarımızı kurmak için daha zamana ihtiyaç var Türkiye akademisinde. Yetkinlik bakımından söylüyorum. (K3, Sosyoloji)

Mesela biz en son *Metaverse* üzerine birazcık düşündük ama bir mekân meselesi. Hiçbir şey yok. Yani o konuyu sadece işte yapay zeka, epistemoloji, bilgi odaklı düşünenler var tek tük ama mesela bunu bir mekân meselesi olarak düşünen yok. En çok belki düşünülmesi gereken şeylerden bir tanesi değil mi? İddialı olacak belki ama rast gelmedim yani. Bazen ısrarla arıyorum ne yapılmış ne yapılmış diye ama pek fazla bir şeye erişemiyorum. (K10, Felsefe)

Yukarıda ifade edilen olumsuzlamalar yanında bazı konular noktasında da istikrarın korunacağı ya da genel anlamda mekân çalışmalarının bir dengeye oturacağı beklenmektedir. Örneğin bir katılımcı (K13), mekânın önemini koruyacağını ifade ederken, bir diğeri akademik çalışmaların geniş bir birikime ulaştığını belirtmiştir (K6).

Mekân yine önemini koruyacak bence. Çünkü yaşadığımız sürecin daha tamamlandığını düşünmüyorum. (K13, Uluslararası İlişkiler)

Ama hani sepete bakarsak sepetin epeyce dolmuş olduğunu düşünüyorum. (K6, Kamu Yönetimi)

Tüm bu olguların yanı sıra mekân çalışmalarına dair öngörüler yapmak kimi katılımcılar açısından bazı belirsizlikler nedeniyle zorlaşmaktadır. Bu minvalde bir katılımcı bölgelere yönelik ilginin değişken yapısını vurgularken (K18), bir diğeri pandemi ve deprem gibi olayların bu alandaki meselelere dair öngörülerini zorlaştırdığını ifade etmiştir (K10).

Ama bütün bu ilişkiler olurken mekânın kendisi ne olacak? Onunla ilgili kaygılarım var....Bölgenin kendisi de herhalde kendini daha değerli kılacak farklı özelliklere yönelmek durumunda kalacak. (K18, İktisat)

Sürekli sivruluyoruz işte pandemiydi, depremdi, şuydu buydu derken meseleler sürekli kayıyor bence. Dünyada da biraz öyle. (K10, Felsefe)

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tez çalışmasının bu bölümünde üç başlıklı bir izlek takip edilmektedir: Buna göre, ilk bölüm çalışmanın kavramsal-kuramsal içeriği ve arka planının tartışılması, ikinci bölüm empirik yönünü tartışmak ve anlamlandırmak üzere bulguların analiz edilmesi, üçüncü bölüm çalışmanın geneline yönelik araştırma soruları, amaçlar ve arayışlar yönünden bütünlüklü bir değerlendirmeye gidilmesi şeklindedir. Çalışmanın akademik yazına ve düşünsel-bilimsel alana katkıları, içerdiği sınırlılıklar ve önerileri ise dördüncü bölümde yer almaktadır.

5.1. Çalışmanın Kavramsal - Kuramsal Yönden Değerlendirilmesi

Bu bölümde tez çalışmasının kuramsal-kavramsal yönden ele aldığı teorik bağlam ve tarihsel arka plana ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu minvalde tez çalışmasına konu teorik kısmın ilk bölümünde “Mekânsal Dönüş Öncesi: Mekânın Bastırılmasının Müellifleri ile Mekânsal Dönüşe İlham Olanlar” başlığı altında toplumsal teoride mekânın geri plana düşmesi ve sonrasında mekânsal dönüşe ilham olan yaklaşımlar ele alınmaktadır. Mekânın bastırılması, yalnızca mekân duyarsız yaklaşımlar nedeniyle değil, belirli coğrafi ve tarihsel yaklaşımların zamanla statikleşmesi ve toplumsal dinamikleri yakalayamamasıyla da açıklanmaktadır. Bu süreç, özellikle 1800’lerin sonlarından 1960’lara kadar devam etmiş ve mekânın geri plana itilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, mekânı bastıran yaklaşımlar iki temel başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki, çevresel determinizm gibi mekânı mutlak bir nesne olarak ele alan yaklaşımla mekânı göreceli olarak kabul eden pozitivist coğrafi paradigmlar iken, ikincisi ise tarihselciliği ön plana çıkararak mekânsal analizleri göz ardı eden Ortodoks Marksizm’dir. Çevresel determinizm, mekânın toplumsal olaylar üzerindeki etkisine katı ve determinist bir biçimde yaklaşarak, mekânın değişmez ve tek belirleyici bir faktör olduğunu öne sürmüştür. Bu anlayış, özellikle Avrupa merkezli bir

bakış açısını besleyerek ırkçı/özcü ve emperyalist/yayılmacı politikaları destekleyen bir ideolojik çerçeve oluşturmuştur. Alman jeopolitiği ve Britanya merkezli coğrafi yaklaşımlar da bu paradigmayı besleyen teorik zeminler sunmuş, mekânı sabit ve edilgen bir arka plana indirgemişlerdir. Öte yandan, 20. yüzyılın ortalarında pozitivistten beslenen kantitatif coğrafya anlayışı, mekânın soyut matematiksel yöntemlerle analiz edilmesini amaçlamış ve onu göreceli bir değişken olarak ele almaya başlamıştır. Ancak bu yaklaşım da mekânın toplumsal bağlamını göz ardı ederek mekanik bir analiz biçimini benimsemiştir. Mekânın toplumsal bağlamdan koparılması ve salt nicel analizlere dayandırılması, eleştirel coğrafyanın yükselişine zemin hazırlamıştır. Mekânın sosyal bilimlerde geç gündeme gelmesinin ya da uzun süre bastırılmış ve ikincil bir kavramsal unsur olarak görülmesinin temel sebeplerinden bir diğeri de değinildiği üzere ortodoks Marksist düşüncedir. “Vulgar/kaba” ön ekiyle de anılan bu yaklaşım esasında Sovyetler Birliği'nde resmi ideoloji haline gelen ve Marx'ın özgün teorilerinin mekanik/basitleştirilmiş bir biçimi olup, tarih ilerlemeci (feodalizm-kapitalizm-sosyalizm-komünizm) olarak alınmakta ve altyapı-üstyapı ayrımı ile kültür, ideoloji gibi hususlar üst yapısal, ekonomik temelin basit bir yansıması olarak görülmektedir (Chandler ve Munday, 2011, s. 252-253). Böyle bakıldığında mekân, ortodoks Marksizmin zaman-merkezli ve tarihselci yaklaşımında geri plana itilmiş, toplumsal dönüşümleri neredeyse bütünüyle üretici güçlerin evrimi ve sınıf mücadeleleri üzerinden açıklayan bu anlayışta, tarihsel süreçlerin edilgen sahnesi olarak değerlendirilmiştir. İktidar-güç ve mekânsal bağlamın politik içeriği tümüyle ıskalanmış, mekân adeta dondurulmuştur. Bununla birlikte, sözkonusu dönemde mekânın önemini vurgulayan ve baskılanmasına karşı çıkan düşünürler de olmuştur. Bu isimler arasında İtalyan Marksist Antonio Gramsci, anarşist coğrafyacılar Elisée Reclus ve Piyotr Kropotkin ile Annales Okulu ve Chicago Okulu kent ekolojisi yaklaşımlarını benimseyen düşünürler yer almaktadır. Gramsci, coğrafi ve mekânsal analizleri

toplumsal çelişkilerle ilişkilendirerek mekânın politik ve sınıfsal boyutuna dikkat çekmiştir. Anarşist coğrafyacılar ise mekânın kapitalist, emperyalist ve otoriter yapıların bir aracı haline getirilmesine karşı çıkarak, mekânsal adalet ve özgürlüğü savunmuşlardır. Günümüzde ise anarşist coğrafya, Simon Springer ve Federico Ferretti gibi isimler aracılığıyla yeniden gündeme gelmiştir. Coğrafyacı Springer, mekânın sadece bir kontrol aracı olmadığını, aynı zamanda özgürleşme ve dayanışma için bir alan sunduğunu öne sürerken, Ferretti, sömürgecilik karşıtı ve Avrupa merkezci olmayan coğrafya yaklaşımlarını ele almıştır. Günümüzde anarşist coğrafyacılar, neoliberal kentsel dönüşüm politikalarına, mekânsal eşitsizliklere ve devletin mekânsal kontrol mekanizmalarına karşı alternatif dayanışma pratiklerini savunarak, coğrafi bilgi üretiminde daha özgürlükçü ve ademi merkezizetçi bir yaklaşımı benimsemektedirler.

İkinci alt başlık olan, “Erken Mekânsal Dönüş: Coğrafyada Fenomenolojik Yaklaşım ve Marksist Eleştiri (1960’lar - 1970’lerden İtibaren)” çerçevesinde mekânsal dönüşün 1960’larda uç veren özellikle de 1970’lerden itibaren gelişen fenomenolojik ve Marksist yaklaşımlar ekseninde teorik temellerine gidilmektedir. İlk olarak fenomenolojik yaklaşımın temelleri açıklanmakta, beden ve mekânın ontolojik bağlamda nasıl ele alındığı tartışılmakta, bu minvalde Husserl’in “yaşam dünyası” kavramı, Heidegger’in “*Dasein*” anlayışı ve Merleau-Ponty’nin bedeninin mekânla etkileşimine dair görüşleri detaylıca irdelenmektedir. Bu filozoflar, mekânın yalnızca fiziksel bir olgu olarak değil, insan deneyimiyle iç içe geçmiş deneyimsel, yaşayan bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Fenomenolojik eleştirinin coğrafyaya etkisi 1970’lerde belirginleşmiş, Relph ve Buttimer gibi coğrafyacılar, fenomenolojinin mekânsal algı üzerindeki etkisini analiz etmişler, Yi-Fu Tuan ise, “mekân” ve “yer” kavramlarını ayırıştırarak, bireysel deneyimin mekânda nasıl anlam kazandığını göstermiştir. Marksist coğrafya yaklaşımı ise, mekânı kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde ele almaktadır. Marx ve Engels, kentleşmenin kapitalist üretim sürecindeki

rolünü analiz etmiş, emek-sermaye ilişkileri bağlamında kentsel dönüşümleri açıklamışlar, Engels'in sanayi kentlerindeki işçi sınıfı yaşamına dair gözlemleri, kapitalizmin mekânsal yapılarını eleştiren ilk çalışmalar arasında yer almıştır. Devamla, Marksist coğrafyanın temel taşlarını oluşturan isimlerden Henri Lefebvre, mekân toplumsal bir üretim olarak kabul ve analiz etmiş, mekânın, zihinsel, fiziksel ve toplumsal boyutlarını ele alarak onun nasıl üretildiğini açıklamış ve “mekânın üçlü ayrımı”nı ortaya koymuştur. Ayrıca, “şehir hakkı” kavramıyla, kapitalist kentleşmeye karşı alternatif bir kentsel politika önermiştir. Ünlü Marksist coğrafyacı David Harvey, Marksist coğrafyada ekonomik süreçlerin mekânsal formlar üzerindeki etkilerini vurgulamış, sermayenin kent mekânındaki dolaşımını ve kriz dönemlerinde mekânın nasıl kullanıldığını, yapılı çevrenin sermaye birikimi için nasıl araçsallaştırıldığını analiz etmiş ve kentlerin kapitalist dinamikler doğrultusunda yeniden şekillendiğini göstermiştir. Manuel Castells ise, kentsel sorunları Marksist teoriden hareketle açıklamış, kentleri kolektif tüketim alanları olarak değerlendirmiştir. Daha sonraki çalışmalarında, enformasyon teknolojisinin mekânsal yapılar üzerindeki etkisine odaklanarak “akışlar uzamı” kavramını geliştirmiş olup, küreselleşme sürecinde ise kentlerin, sermaye ve bilgi akışlarının merkezleri haline geldiğini savunmuştur. Son olarak bu bölümde *bölgesel ve uluslararası eşitsiz gelişme* sorunu, yalnızca ekonomik farklılıkların değil, aynı zamanda mekânsal, tarihsel ve politik ilişkiler ağının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. David Harvey, Ernest Mandel, Immanuel Wallerstein ve Samir Amin gibi düşünürler, bu eşitsizliğin kökenlerini sermayenin coğrafi yayılımı, emperyalizm ve sömürgecilikle ilişkilendirerek analiz etmişlerdir. Mandel, kapitalizmin sınırsız genişleme eğiliminin çevre ülkelerde bağımlılığı ve azgelişmişliği nasıl derinleştirdiğini vurgularken, Wallerstein, dünya sistemleri yaklaşımıyla *merkez-çevre* hiyerarşisinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel sonuçlarını da ortaya koymuştur. Amin ise sınıf mücadelesinin artık ulusal değil, küresel bir bağlamda

cereyan ettiğini öne sürerek, çevrede yoğunlaşan sömürü ilişkilerine dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımlar, eşitsiz gelişmenin yalnızca iktisadi göstergelerle değil, aynı zamanda mekânsal örgütlenmeler, tarihsel ilişkiler ve ideolojik aygıtlarla birlikte düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kapitalizmin yarattığı coğrafi hiyerarşiler, sömürgeci geçmişin mirasını taşıırken, günümüzde eşitsiz mübadele mekanizmaları aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Bu nedenle, eşitsiz gelişim meselesi, eleştirel bir coğrafya perspektifiyle, mekânın politikleştirildiği ve tarihsel-sınıfsal ilişkilerle iç içe geçtiği bir bağlamda düşünülmelidir. Dolayısıyla bölgesel ve uluslararası eşitsizlikleri anlamak, yalnızca mevcut düzeni teşhis etmek değil, aynı zamanda bu düzenin dışında düşünme ve alternatif toplumsal coğrafyalar tahayyül etme gerekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Kuramsal bölümün üçüncü alt başlığı ise “Mekânsal Dönüşün Olgunlaşması: Post-Paradigmatik Dönem, Mekânın Sorunsallaşması ve İmkânları (1980’ler-1990’lardan İtibaren)” olup, mekânsal dönüşün esasta, 1970’ler ve 1980’lerde postyapısalcı ve postmodern düşüncelerle birlikte geleneksel Batı felsefesinin eleştirisiyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu dönemde mekân, coğrafya ve aidiyetler sorgulanarak, bilginin üretimi ve mekânsal ilişkiler yeniden ele alınmış, postmodernizmin, modernizmin mekân ve coğrafya anlayışını eleştirerek, mekânsal bağlamı ön plana çıkardığı üzerinde durulmuştur. Bu süreçte, Foucault gibi düşünürler mekân, iktidar ve bilgi ilişkisini analiz ederek, mekânsal dönüşün önemli aktörleri haline gelmiştir. Buna göre, Foucault, mekânı iktidar ilişkilerinin merkezine yerleştirerek, hapishane, klinik ve akıl hastaneleri gibi kurumların mekânsal yapılarını incelemiş, iktidarın/biyopolitik iktidarın mekân üzerindeki etkisini, tasarrufunu ve müdahalesini ortaya koymuştur. Ona göre mekân, sadece fiziksel bir yapı ya da olgu değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir mefhumdur. Foucault "heterotopya" kavramını, mekânın farklı ve çelişkili işlevlerini açıklamak için kullanılmış ve bu

kavramın, mekânın iktidar ve kontrol mekanizmalarıyla nasıl ilişkilendiğini göstermiştir. Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer isim olan Jean Baudrillard ise postmodern düşüncede tüketim toplumu, simülasyon ve hipergerçeklik kavramlarını ortaya atarak, bu ekseninde bir açıklama geliştirmiştir. Ona göre, modern toplumda nesnelerin gerçek anlamları kaybolmuş, yerini göstergeler ve simülasyonlar almıştır. Baudrillard, mekânın da bu süreçte simülakrlar tarafından yeniden üretildiğini ve gerçekliğin yerini hipergerçekliğin aldığını savunmuş, özellikle kentlerin, göstergeler ve kodlar üzerinden yeniden şekillendiğini ve bu sürecin toplumsal ilişkileri dönüştürdüğünü iddia etmiştir. Postmodern coğrafya alanında önemli bir isim olan Edward Soja, mekânın sosyal teoriye dahil edilmesi gerektiğini savunarak, bizatihi mekânsal dönüşün önemini vurgulayan başlıca isimlerdendir. Ona göre, mekân ve zaman eşit derecede önemlidir ve toplumsal yaşamın anlaşılması için mekânsal bir bakış açısı gereklidir. Soja, Lefebvre'den etkilenerek "üçüncü mekân" kavramını geliştirmiş ve bu kavramla mekânın sosyal, tarihsel ve fiziksel boyutlarını birleştirmiştir. Michael Dear ve David Ley gibi coğrafyacılar ise postmodernizmin coğrafya disiplini için önemini vurgulamış olup, Dear, postmodernizmin modernizmin rasyonalitesine bir eleştiri olduğunu ve coğrafyanın sosyal bilimlerde daha merkezi bir rol üstlenmesi gerektiğini, Ley ise postmodernizmin yerel bilgi ve kimliklerin önemini vurguladığını, modernizmin evrenselci yaklaşımına karşı çıkılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Çalışmanın son teorik bölümü “Mekânsal Dönüşün Devamı: Süreğin ve Yeniden Mekânsal Gündem (2000’lerden Günümüze)” başlığı altında mekânsal dönüşün devamı bağlamında feminizm ve feminist coğrafya, dijital mekânsal formlar, postkolonyalizm ve iktisat disiplini mekânın öne çıkma ya da geri gelme süreci ele alınmaktadır. İlk kısımda feminist coğrafyanın epistemolojik ve metodolojik açımlarına odaklanarak, kadın deneyimlerinin bilgi üretimindeki rolünü ve bilginin toplumsal olarak nasıl konumlandığı tartışılmakta, kadınların deneyimlerini

araştırmanın temel unsuru olarak ele alan feminist çalışmalar, bilginin edinim süreci ve metodoloji açısından değerlendirilmektedir. Konumsallık ve düşünömsellik kavramları ekseninde, araştırmacının kendisini analiz sürecine nasıl dahil ettiği ve patriyarkal bilgi yapılarıyla nasıl hesaplaştığı ortaya koyulmaktadır. Feminist coğrafyanın temel metinleri ve teorik güzergahlarının, sosyal bilimlerdeki eril bilgi üretimine yönelik eleştiriler getirerek, bilgiye erişim ve araştırma yöntemleri açısından alternatif bir perspektif sunduğu görölmektedir. Donna Haraway, feminist nesnellik anlayışını öne çıkararak, bilginin kişisel, tarihsel ve kültürel bağlamlarını vurgularken, Judith Butler performatiflik teorisi ile toplumsal cinsiyetin bir inşa süreci olduğunu ve iktidar ilişkileri içinde yeniden üretildiğini göstermektedir. Mekânın dijitalleşmesi ve sanallaşması konuları, modern figüratif temsiller ve yeni mekânsal kavrayışlar temalarıyla ele alınmaktadır. Bu kapsamda Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) gibi konum tabanlı veri üretimi teknolojileri, mekânsal analizleri dönüştürmekte ve mekân deneyimi üzerine yeni tartışmalar açmakta, sanal ve fiziksel mekân arasındaki sınırların bulanıklaşması, dijital haritaların ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin mekân kavrayışını nasıl değiştirdiği gösterilmektedir. Postkolonyal teori ve coğrafi perspektif meselesi, kolonyalizm sonrası dünyanın yapısal eşitsizliklerini ve güç ilişkilerini anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Edward Said'in başlattığı eleştirel gelenek, Batı'nın Doğu'yu temsil biçimlerini ve bu temsillerin iktidarla olan bağını sorgulayarak "hayali coğrafyalar"ın nasıl inşa edildiğini ortaya koymuştur. Postkolonyal yaklaşım, mekânı yalnızca fiziksel bir bağlam değil; iktidarın, direnişin ve temsilin iç içe geçtiği politik bir kategori olarak ele alır. Bu sayede, sömürgecilik sonrası dönemde dahi süreklilik arz eden neo-kolonyal pratikler ve küresel eşitsizlikler eleştirel bir bakışla görünür hale getirilir. Bu bağlamda Doreen Massey ve Derek Gregory gibi coğrafyacılar, mekân-zaman ilişkisini güç dinamikleriyle birlikte ele alarak, küreselleşmenin coğrafi boyutlarını ortaya koymuşlar, kolonyal geçmişin günümüz

mekânsal pratiklerine nasıl nüfuz ettiğini ve emperyalist söylemlerin coğrafi temsilleri nasıl şekillendirdiğini tartışmışlardır. Sonuç olarak, postkolonyal- eleştirel coğrafya perspektifleri, yalnızca tarihsel sömürgecilik biçimlerini değil, günümüzde devam eden yapısal eşitsizlikleri ve güç ilişkilerini analiz etmek için de önemli bir kuramsal araçtır. Bu perspektifin temel katkısı, coğrafyayı iktidar ilişkilerinin kurucu bir unsuru olarak yeniden düşünmemizi sağlamasıdır. Avrupamerkezci mekân temsillerine yönelik postkolonyal eleştiri, küreselleşmenin eşitsiz etkilerini ve mekânın ideolojik üretim süreçlerini görünür kılmaktadır. Dolayısıyla hem tarihsel hem güncel küresel eşitsizlikleri anlamak ve sorgulamak için mekânın politik doğasına odaklanan bu analizler vazgeçilmez bir düşünsel yönelim sunmaktadır. İktisat teorisinde mekân kavramının tarihsel gelişimini ve ekonomi ile coğrafya disiplinlerinin nasıl yakınsadığını ele alan son alt bölümde ise, öncelikle klasik ve neoklasik iktisat teorilerinde mekânın büyük ölçüde ihmal edildiği, Smith ve Ricardo gibi düşünürlerin ekonomik faaliyetleri ulusal ölçekte ele aldığı vurgulanmaktadır. Neoklasik yaklaşımda da mekânın soyut bir unsur olarak değerlendirildiği, ekonomik analizlerde doğrudan yer almadığı vurgulanmaktadır. Devam eden süreçte Alman Lokasyon Geleneği ve Bölge Bilimi gibi yaklaşımların mekânın iktisadi analizlere dahil edilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu minvalde 1950-1960’larda Bölge Bilimi, mekânsal analizleri disiplinlerarası bir çerçevede sistematize etmiş olup, iktisat tarihindeki ilk mekânsal dönemeç olarak değerlendirilebilir. 1990’lara gelindiğinde ise, Paul Krugman’ın Yeni Ekonomik Coğrafya (YEK) yaklaşımı ile mekân, iktisat teorisinin merkezine taşınmıştır. Krugman, sanayi kümelenmeleri, artan getiriler, merkez-çevre modelleri gibi konuları inceleyerek mekânsal faktörleri içeren matematiksel modeller geliştirmiştir. Yeni Ekonomik Coğrafya, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını açıklamak için eksik rekabet ve ölçek ekonomileri gibi araçları kullanarak, iktisatta mekânsal dönüşüme öncülük etmiştir. Ancak, bu yaklaşımın da halen mekânı

indirgemeci bir modelle ele aldığı ve tarihsel-toplumsal bağlamı yeterince kapsamadığı gibi eleştiriler de bulunmaktadır.

Toparlanırsa, mekânsal düşüncenin tarihsel süreçte bastırılması, farklı teorik yaklaşımların katkılarıyla aşmaya başlanmış ve mekânsal dönüş süreci, eleştirel coğrafyanın yükselişiyle birlikte yeniden şekillenmiştir. Bugün coğrafya disiplini, yalnızca fiziksel mekân analizlerinden ibaret olmayıp, toplumsal, politik ve ekonomik ilişkilerle iç içe bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bakımdan mekânsal dönüş, postmodern düşünceyle birlikte mekânın sosyal, politik ve kültürel boyutlarının yeniden ele alınmasını sağlamış ve kendisi de böylesi bir durumun itkisiyle, müşterek zeminde gelişmiştir. Söz konusu zeminde yer alan bakış ve yaklaşımlar, mekânın sadece fiziksel bir alan değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve iktidar mücadelelerinin merkezinde olduğu iddiasını haklı olarak taşımaktadırlar.

5.2. Çalışmanın Empirik Yönden Değerlendirilmesi

Bu bölüm bir önceki bölüm olan “Bulgular” bölümünün çatkısında gelişmiş, tema ve kategorilerin dizimsel sırası bu anlamda takip edilmiştir¹¹⁶. Diğer yandan çalışmanın nitel bulguları görselleştirilip, sayısal olarak ifade edilmeye ve yapılan çıkarsama ile metni ve içerimini süzmeye yarayan grafik, şekil gibi görsel araçlardan da faydalanılmıştır. Kullanılan görsel elemanlar veri ve verinin ilksel çıktısı şeklinde değil, konuyu irdelemenin bir veçhesi, anlamlandırma sürecinde yorumsal bir öge olarak çalışmaya dahil edilmiştir¹¹⁷.

5.2.1. Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları Temasına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

¹¹⁶ Bu bölümde yapılan atıflara konu katılımcı kodlamaları tekrara düşmemek ve bölümün içsel akışını bozmamak üzere tekrar açılmamakta olup, ayrıca tüm katılımcıların kategorize edilmesi söz konusu olmayıp ilgili yorum/tespitte öne çıkan katılımcılar metinde yer almaktadır.

¹¹⁷ Bu bölümde yer alan tüm şekil ve grafikler, verilerin frekans değerlerinin genellenebilir olduğu durumlarda dikkate alınmış olup, aksi durumda kendi ölçeğinde bir değerlendirmenin ötesine gidilmemiştir. Dolayısıyla bir değer sıklığı, kodun dağılımına göre anlamlandırılmıştır.

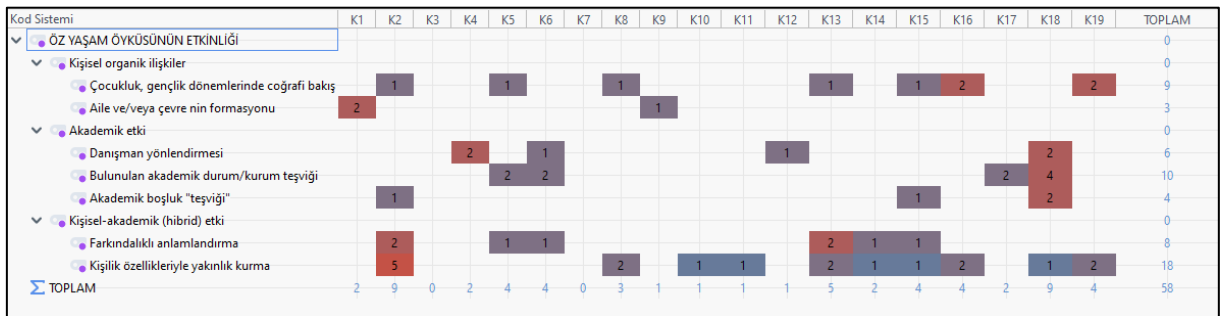
Bu bölüm mekân/coğrafya çalışmaya teşvik eden unsurlar ve motivasyonların ortaya çıkarılmasına odaklanmaktadır. Aşağıda mezkûr tema ve ilgili kategorileri görülmektedir (Tablo 5.1):

Tablo 5.1 Mekânla/coğrafyayla düşünme ve üretmenin koşulları temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi

Mekânla/Coğrafyayla Düşünme ve Üretmenin Koşulları					
Öz Yaşam Öyküsünün Etkinliği	Akademik ve/veya Entelektüel Arayış	Türkiye'deki Akademik Coğrafya Katkısı	Mekânın/Coğrafyanın Kişinin Çalışmalarına Katkısı	Kişinin Mekânsal/Coğrafî İçerikteki Çalışmalarının (Alana) Katkısı	Mekân/Coğrafya Çalışmanın Yorumlanması (Zorluk & Kolaylık)

Öz yaşam öyküsünün düşünümsel kritiğinde (Şekil 5.1) yer alan birkaç nokta haricinde hemen tüm veriler kişinin bu minvaldeki yer seçimi olarak da okunabilir. Neden mekânsal/coğrafi olana dahil olunduğu, kişinin *kendi mekânsal dönüşünü* açıklama ve gerekçelendirme evreninin ortaya konulması bu bölümün üzerinde yükseldiği temel argümandır.

Şekil 5.1 Öz yaşam öyküsünün etkinliği kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında "Kod Matris Tarayıcısı" gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Katılımcıların öz yaşam öyküsüne dair sorulan sorulara ilişkin cevapları incelendiğinde şunları söylemek mümkündür: Ailenin ve/veya çevrenin formasyonunun kişinin mekân çalışmalarına yönelmesindeki etkisi iki katılımcıda çok vurguludur. Bunlardan ilki (K1) mimar kökenli bir aileden gelmekte, ikincisi ise coğrafya disiplinin

önemli bir aktörü ile çocukluk yıllarından tanışmaktadır (K9). Dolayısıyla bu kodda tanımlanan verili ilginin sonraki çalışmalardaki etkisi katılımcıların geneli düşünüldüğünde ihmal edilebilir olarak tespit edilmektedir. *Doğal* olarak var olan ilgi bu anlamda mekân çalışmalarında katılımcıların motivasyonları arasında öne çıkmamaktadır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde yaşanan olaylar ve bu olayların coğrafi serencamı ise katılımcıların göç hikayeleri (K14, K16, K19) doğulan ve yaşanan kentler ve kasabalar (K2, K5, K8, K13) mekân çalışmalarında katılımcılar tarafından önemsenmektedir. Burada kimi katılımcılar “şimdiden geriye bakınca” entelektüel bir süreç içinde/sonrasında *ham* yaşam olaylarını ve hikayelerini anlamlandırdıklarını da (K2, K14, K16) belirtmişlerdir. Bu çıkarım da tez çalışması için anlamlı bir tespittir. Katılımcıların geçmişe dönük görüşleri, mekânsal/coğrafi bir perspektifi öz yaşam hikayelerinde işe koştukları anlamına gelmektedir.

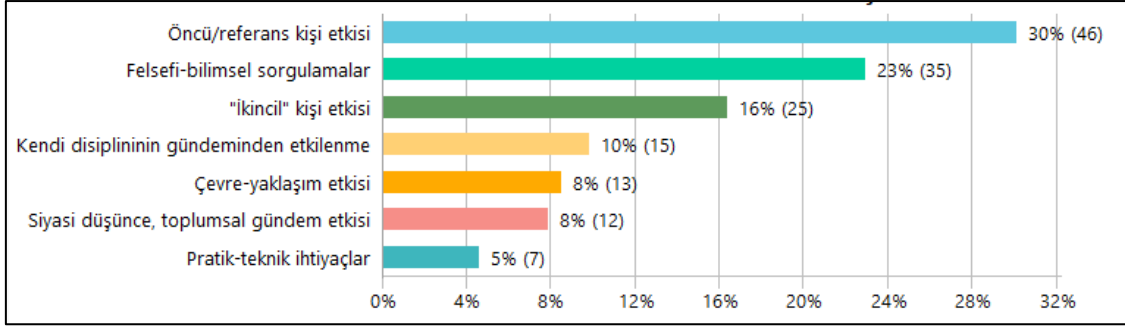
Akademik etki olarak tanımlanan danışman, kurum veya alanın *kendiliğinden* desteği noktasında disipliner anlamda kısmi bir örüntü göze çarpmakta olup, sosyoloji (K2, K4) ve kamu yönetimi (K5, K6) disiplinlerinde bu anlamda bir etkinin varlığı gözlemlenmektedir. Bir diğer etki ise İktisat alanında tek bir katılımcıda (K18) ancak yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu durum sosyoloji disiplininde kent sosyolojisi alanının yaygın ve etkin bir çalışma alanı olması ve bu minvalde danışman etkisinin varlığı ile açıklanabilir. Kamu yönetimi alanında ise ilgili katılımcılar bulundukları kürsüler, akademik ana bilim dallarının (“Kentleşme ve Çevre Bilimleri/Sorunları”) etkisiyle mekân çalışmalarına yönelmişlerdir. Özellikle kamu yönetimi alanındaki katılımcılarda bu ilksel etki çok belirgindir.

Bu bölümde öne çıkan bir diğer husus ise katılımcıların mekân/coğrafya çalışmalarına dahil olunması noktasında kişilik özellikleri ile mizaç ve hayat motivasyonlarıyla kurdukları temas hakkındadır. Katılımcıların düşünsel-politik-toplumsal ve entelektüel yer seçimleri bu anlamda mekân çalışmalarındaki tercih ve

duruşlarıyla paslaşmaktadır. Örneğin K2, bulunduğu akademik konumdan farklı bir formasyondan gelmekte, lisans, yüksek lisans ve doktora süreçlerini hem ekonomik sorunlar hem de alan dışı olmaktan kaynaklı bir zorun başarılması olarak görmekte, hayat mücadelesini tarih/zaman karşısında süregelen mücadelesiyle mekân/coğrafya çalışmalarıyla örtüştürmektedir. Aynı zamanda bahse konu katılımcı feminist coğrafya ve toplumsal cinsiyet konusuyla da ilgilenmekte olup, yukarıda ifade edilen süreç nezdinde feminizm ve coğrafyanın ilişkilendirilmesi kişinin eleştirel perspektifiyle örtüşmektedir. Keza başka bir katılımcı olan K19 ise, gençlik yıllarında bulunduğu Güneydoğu Anadolu'daki yaşamsal yoksunluklardan yola çıkarak hem bir kalkınma hem de bir coğrafi problem olarak bölgesel eşitsizlikleri çalışmalarında (daha adil ve daha refah düzeyi yüksek bir yaşam hedefiyle) problem alanı olarak konu etmiştir. Benzer örnekler felsefe alanında ise bir örüntüye ulaşmaktadır denilebilir. Bu alanda mekân/coğrafyaya dair kökensel sorgulamalar kişinin iç görüşü ile sıklıkla kesişmektedir. Bu anlamda felsefe alanındaki katılımcılara (K10 ve İlahiyat alanı kökenli K11), bu alt başlığa özel olacak şekilde lisans mezuniyeti felsefe olan ve uluslararası ilişkiler alanında görev yapan K13 de dahil edilmiştir.

Mekân/coğrafya çalışmalarının bir diğer motivasyonu olarak akademik-entelektüel arayışlardan bahsetmek mümkündür. Bu bölümde alanda çalışma yürüten kişi etkisi, toplumsal konjonktürel etki ve katılımcının felsefi-bilimsel arayışları öne çıkmaktadır. Pratik teknik ihtiyaçlar ile kodlanan daha araçsal yaklaşım ve arayışlar ise bahse konu etmenler arasında oldukça düşük bir seviyede kalmaktadır (Şekil 5.2).

Şekil 5.2 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod İstatistikleri” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bölümdeki tematik etkiler olan siyasal, toplumsal, felsefi motivasyonlardan farklı olarak tez çalışması açısından önemli bir husus da öncü/aktörel ve/veya tali/yardımcı kişisel etkilenimlere dair bir desene ulaşmaktadır. Türkiye’deki kişi katkısının kodlanmadığı/aranmadığı bu bölümde öncü/referans kişi katkısının çok büyük oranda “coğrafya dışı” kişilerden geldiği, ikincil kişi katkısının da yine aynı şekilde *dışarıdan* geliştiği görülmektedir. Çevre-yaklaşım etkisi ise yine “coğrafya dışı” ve “coğrafya ile birlikte” olan alanlardan gelmektedir. Tüm bu tespitlerde “coğrafya içi” koduna yapılan katkı genel bir coğrafya alanını değil, baskın bir isim olarak açıkça “David Harvey” i işaret etmektedir. Özellikle K1 ve K16’da “Harvey” isminin sıklığı göze çarpmaktadır. Sosyoloji alanından katılımcı olan K1, Harvey’in kültürle ilgilenen çalışmaları gibi sonraki dönem çalışmalarını değil, pozitivist coğrafya ile ilişkilerinin devam ettiği ilksel çalışmalarına ve Marksist iktisadın bu yöndeki temaslarına değinmektedir. K16 ise kendisini Marksist olarak tanımlayan bir katılımcı olup, Harvey’in tarihsel materyalist metodu ve Marksist ekonomik coğrafyasını kendisine rehber edinmiştir. Diğer katılımcılar ise Harvey’in politik referanslı coğrafya dahlinden, dünyanın Marksist sorgulamasından (K14, K7) ve sosyal bilimler alanındaki etkisinden (K3) feyz almışlardır. Örneğin iletişim alanındaki katılımcı (K14) gözetim sistemleri ve iletişim teknolojilerin sistemik bir yeniden üretimi hedeflediğini, bu yeniden üretimin ise ekonomi politik bir deşifre ve Marksist görüşü ile deşifre edilebileceğini

düşünmektedir. Bu anlamda Harvey'in toplumsal-tarihsel ve coğrafi bakış açısı katılımcının kendi disiplinine yaklaşımda oldukça önemlidir. Görüşme yapılan iktisatçıların ise Harvey'den çok alandaki ekonomik coğrafyacıları özellikle alan dışı olarak mekânsal iktisat çalışan kişileri vurguladıkları görülmektedir. Bu katılımcıların ifade ettiği isimleri ise şehir plancısı Philip Cooke (K18, K19), şehir plancısı John Lovering (K18) olarak ifade etmek mümkündür.

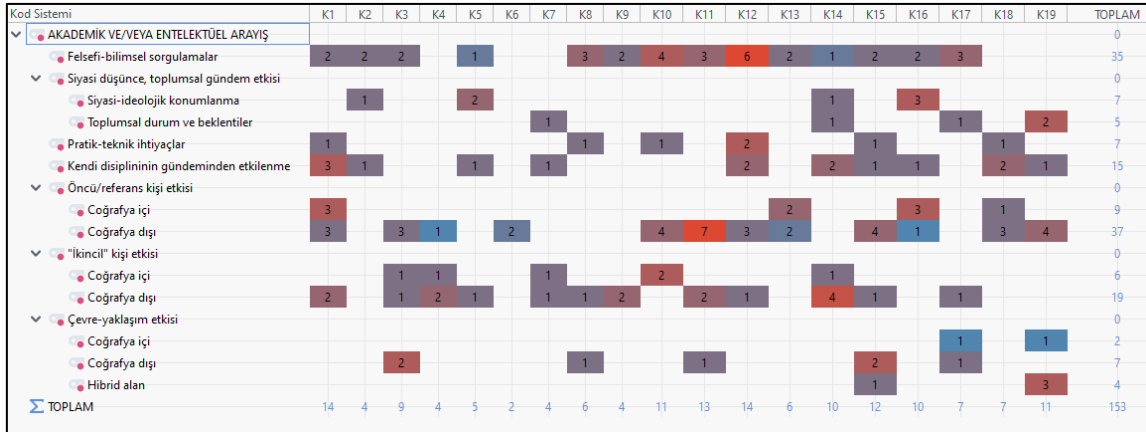
Henri Lefebvre ise “coğrafya dışı” alanda örüntü olarak ortaya çıkan başlıca isimdir. Bu durum sosyoloji alanından dahil olan katılımcılarda (K1, K3, K4) Pierre Bourdieu ile yarışmakta olup, felsefe alanında (K10, K11) ise Edward Casey ile birlikte yer almaktadır. Sosyoloji alanından dahil olan katılımcıların neredeyse tümü ilişkisel sosyoloji yaklaşımını benimsemiş olup, bu anlamda Bourdieu'nün çalışmalarındaki mekânsal bakış ve özellikle öğrencisi Wacquant'ın şehir analizlerinden etkilenmişlerdir. Felsefe alanındaki katılımcıların sonradan coğrafi kavramlar ve mekân kavramsallaştırmasına dair tartışmada da görüleceği üzere “yer” kavramından feyz aldıkları ve bu kavramı mekân yanında ya da karşısında özel olarak benimseyerek kullandıkları görülecektir. Dolayısıyla “yer” kavramı odağında çalışan ve bu odağı kendine yaklaşım olarak seçen Edward Casey'den beslenmeleri anlaşılır olmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında ise katılımcıların (K12, K13) özellikle Edward Said ismi üzerinde durdukları, Said'in coğrafi terminolojisini baskın şekilde kullandıkları görülmektedir. Literatürde Said'in perspektifi ile mekânsal dönüşü ele alan çalışmalar (Yurdadön, 2020, 2021, 2022a; Yurdadön-Aslan ve Yavan, 2018) bulunmakta olup, bahse konu çalışmalar Said'in genel mekan/coğrafya yaklaşımına odaklanmaktadır. Katılımcıların bu bağlamdaki görüşleri ilgili yazın belli noktalarda örtüşmekte olup, konunun özü itibariyle paralellik göstermektedir.

Son olarak etkilenilen kişiler anlamında coğrafya içi bağlamda anılan isimler olarak Edward Soja (K4, K13, K16), Doreen Massey (K4, K16), Ash Amin (K18);

coğrafya dışı bağlamda ise Michel Foucault (K12), Maurice Merleau-Ponty (K11), Manuel Castells (K6) sayılabilir. Mekânsal dönüş sürecinde önemli bulunan Foucault ve Castells gibi isimlerin bu başlıkta sık görülmemesinin sebebi ise bu kişilere yöneltilen eleştirilerdir. David Harvey, Henri Lefebvre, Edward Soja, Michel Foucault mekânsal dönüş yazınında etkilenilen/etkileyen isimler olarak sıklıkla yer almaktadır (Bilgili, 2020; Kaygalak, 2020; Karaçizmeli, 2021; Uğur, 2020). Böyle bakıldığında katılımcıların da söz konusu isimlerden etkilenmeleri anlamında literatürle bir paralellik söz konusudur.

Münferit olarak anılan ve hemen hepsi coğrafya dışı alanda kalan diğer isimler ise katılımcıların özellikle yurt dışı eğitim süreçlerinde bire bir iletişimde oldukları ve bu kanal vasıtasıyla etkilendikleri danışman, akademisyen “yerel/noktasal” referanslar şeklindedir. Tüm bu yorumlara önsel veriler aşağıda detaylıca görülmektedir (Şekil 5.3):

Şekil 5.3 Akademik ve/veya entelektüel arayış kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu başlık altında ifade edilmesi mümkün ve belki de en belirgin şekilde tespit edilebilecek desenlerden biri katılımcıların düşünsel-paradigma eksenli aidiyetleri hakkındadır. Bu bölümde yapılan sorgulamalardan tematik olan felsefi, toplumsal,

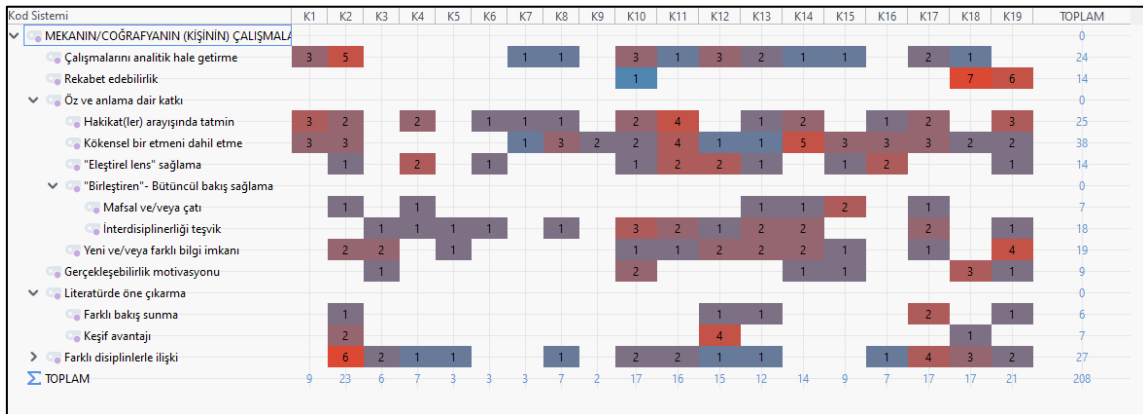
düşünsel gündeme dair katılımcı ifadeleri incelendiğinde ancak en çok da takip edilen, referans alınan kişiler dikkat alındığında katılımcıların kendi alanlarından doğru irtibat kurdukları coğrafi bağlam seçilebilir olmaktadır. Bu başlık tez çalışmasının ana temalarından üçüncüsü olan “mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı” konusuyla bütünleşik olup, burada ifade edilen referans ya da destekçi kişilerle bahse konu temanın irdeleneceği bölümde ele alınmaktadır.

Katılımcıların mekân/coğrafya çalışmalarında Türkiye’deki akademik coğrafya disiplinin etkinliğinin incelendiği bölümde ise katkının “hiç yok” olarak görüldüğü ya da etkisinin yok denecek kadar az olduğunun kimi katılımcılarca ifade edildiği görülmektedir. Burada bahse konu katılımcıların lisans sonrası süreçlerde yurt dışında olmalarının (K10, K12) ya da erken dönemde mekân çalışmalarının etkili olduğu (K17) düşünülmektedir. Türkiye’deki öncü ve/veya destekçi kişilerin katkısı noktasında ise katılımcılar coğrafya içi bağlamda Erol Tümertekin (K1, K9); coğrafya dışı alanda ise tekil isimler dışında özellikle şehir plancısı İlhan Tekeli’den (K3, K5, K7, K13) feyz aldıklarını ve takip ettiklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda Tekeli’nin disiplinleri yatayda kesen bir isim olarak öne çıktığı görülmektedir. Mekân çalışmalarıyla ilgili olarak Türkiye’de akla gelen ilk isimlerdendir. Ayrıca katılımcılar yine birebir temas kurdukları ve etkilendikleri kimi isimlerden de bahsetmişlerdir. Bu anlamda sosyoloji alanından K3, şehir plancısı Murat Güvenç’ten ve sosyoloji alanında çalışan Sema Erder’den; sosyoloji alanından K4, şehir plancısı Mustafa Kemal Bayırbağ’dan ve sosyolog Şerife Geniş’ten; kamu yönetimi alanından K6, şehir plancıları Çağatay Keskinok ve Tarık Şengül’den ve kamu yönetiminden Cevat Geray’dan; kamu yönetimi alanından K5, kamu yönetimi alanından Cevat Geray ve Mübeccel Kıray’dan; iletişim alanından K15, şehir plancısı Oğuz Işık ve iletişim alanından Didem Özkul’dan; kamu yönetimi çıkışlı iktisat alanından katılımcı K16 ise şehir plancısı Murat Güvenç ve kamu yönetimi alanından Mübeccel Kıray ile Behice Boran’dan etkilendiklerini

belirtmişlerdir. Tüm bu ifadelerden ortaya çıkan bir sonuç olarak katılımcıların Türkiye ölçeğinde mekân/coğrafya çalışmalarında alan dışı olarak etkilendikleri esas ve tali kişilerin dahil olduğu disiplin şehir ve bölge planlama olup, başlıca isim ise İlhan Tekeli'dir. Tekeli, konuya ilişkin yazında (Özgür ve Yakar, 2021, Yurdadön-Aslan ve Yavan, 2018) görüşlerine sıklıkla başvuru alan bir isim olup, katılımcılarca da ifade edilmesi noktasında benzerlik taşımaktadır. Diğer etkilendikleri damar ise kendi disiplinlerinden gelen danışman veya mekân/coğrafya çalışan isimlerdir. Bununla birlikte coğrafya dışı alanda kalan etkilenilen isimlerin de kendi bulundukları disiplinlerde, iletişim kurulan alanda çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla disiplinler sınırlar esnetildiğinde tüm bu isimlerin mekân/coğrafya çalışma noktasında müşterek bir çalışma/ilgi alanında bulunduğu ve bu bakımdan da ortak bir havuzda yer aldığını/alabileceğini söylemek mümkündür.

Mekânın/Coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı aynı zamanda kişilerin mekân/coğrafya çalışmaktan nasıl bir *fayda* bekledikleri noktasını da ifade etmektedir. Aşağıda ilgili başlığın alt- kodlarının hangi katılımcılarda ne ölçüde yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 5.4).

Şekil 5.4 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

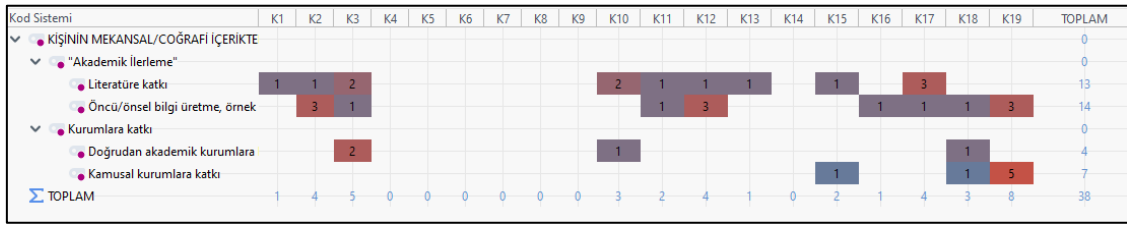

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında "Kod Matrisi Tarayıcısı" gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Söz konusu yoğunlaşma, çalışmaların analitik hale getirilmesi, hakikat arayışında tatmin ve kökensel bir etmen olarak mekân/coğrafyanın dahli hususlarında tüm katılımcılar nezdinde hemen hemen benzer bir sıklıkta ve genel anlamda yüksek bir oranda gerçekleşmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmaya dahil olan katılımcıların mekân/coğrafya içerimli ya da destekli bir açıklama ya da çözümlemeyi açıkça kabul ettiği ve yeniden üretme çabasında olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda yer alan Şekil 5.4'te yukarıdan aşağıya üç desen/bölgede yoğunlaşma olduğu kabul edilirse ilk yoğunlaşma ya da desen oluşumu mekân/coğrafyanın ifade edilen öz'e dair içerimine ilişkindir. İkincil yoğunlaşma alanı ise interdisiplinerliği teşvik ve yeni ve/veya farklı bilgi arayışı hususlarındadır. Buradaki yoğunlaşmayı ise mekân bilgisinin disipliner sınırları aştığı, aşması gerektiği kabulü olarak okumak mümkündür. Katılımcılar için mekân çok görülü, çok yönlü bir bakışı gerektirmektedir. En alt satırdaki farklı disiplinlerle ilişki kodu da yine bu bölümü destekleyen bir kodlama varlığı ve sıklığına sahiptir. Bu durum mekânın konu ettiği, olgusuyla da ilgilidir. Olgunun çok yönlü alınışı farklı ve yeni bilgi imkânı anlamına gelmektedir. Yukarıdaki şekilde ortaya çıkan üçüncü desen/bölge ise kesintili ya da sıçramalı bir resim ortaya koymaktadır. Literatürde mekân/coğrafyanın kişiye sağladığı farklı ve keşifçi bilgi avantajı bu anlamda aynı zamanda feminizm çalışan sosyoloji alanındaki (K2) katılımcıda münferit, uluslararası ilişkiler alanında ve iktisat alanında ise belirgindir. Uluslararası ilişkiler ve iktisat alanındaki katılımcıların alandaki ve bulundukları disiplinlerdeki tecrübe ve akademik deneyimleri böylesi bir katkıyı doğrudan mümkün kılabilmiştir.

Bu başlık altında incelenen bir diğer husus olan kişinin mekânsal/coğrafi içerikteki çalışmalarının (alana) katkısı ise bir önceki başlıkla ilişkili olsa da başlı başına anlamlı sonuçlar üretmiştir. Aşağıdaki tabloda da detaylı olarak görülebileceği üzere işbu başlık altında da disiplinler yoğunlaşmalardan, bölgelemeden söz etmek mümkündür (Şekil 5.5).

Şekil 5.5 Mekânın/coğrafyanın kişinin çalışmalarına katkısı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu kapsamda sosyoloji, felsefe, uluslararası ilişkiler ve iktisat alanlarında kişilerin mekân/coğrafya çalışmalarında katkısı söz konusudur. Katılımcıların kendi değerlendirmeleri ve vurgularına göre oluşan yukarıdaki şekil incelendiğinde, matematiksel modeller ile ilgilenen sosyoloji alanındaki katılımcı (K1), feminist coğrafya çalışan ve feminizm teorisini kuramsal olarak irdeleyen, feminist coğrafyacıları bu kuramsal bağlamda ele alan sosyoloji alanından katılımcı (K2) akademik katkılarda bulunuşlardır. Bu anlamda literatürde feminist coğrafya ve feminizm yaklaşımını mekân/coğrafya perspektifinde ele alan çalışmalar bulunmaktadır (Alkan, 2000, 2009; Akay, 2023; Şenol-Cantek, 2010, Şenol-Cantek ve Cantek, 2011; Tuncer, 2012, 2019, 2023). Bu Katılımcılar da aynı alan ve benzer perspektifte çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Sosyoloji alanında çalışan K3 ise çevre tarihi alanında çalışan tarihçilerle sosyo-mekânsal bağlamda çalışmakta ve ortak projelere bu minvalde katkı sunmaktadır. Bu durumun örnekleri bir bölgenin ya da kentin tarihsel ele alınışında çok boyutlu yaklaşım şeklinde ilgili yazında görülebilmektedir (Uğur, 2005, 2023). Bu bakımdan katılımcının çok ortaklı ve çok alanlı mekânsal dolayimli pratiği literatürle örtüşmektedir. Dolayısıyla birinci katkı alanı farklılaşan alt alanları ve veçheleriyle sosyoloji disiplini olarak tespit edilebilir. İkinci katkı alanı ise felsefe disiplininden gelmektedir. Katılımcılardan K10, özellikle yurt içi çalışmalarda mekân çalışan bir felsefeci olmanın diğer alanlarca desteklendiğini ve önemli bulunduğunu, bu anlamda bir ihtiyacı da karşıladığını belirtmiştir. Diğer katılımcı K11 ise mekân ve ilgili

kavramsallaştırmaları konusunda yaşanan karışıklığı gidermek üzere tarihsel-felsefi bir okuma yaptığını, bu anlamda önemli metinleri Türkçeleştirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda felsefe alanı farklı ölçeklerde ve farklı kapsamlarda mekân/coğrafya çalışmalarına katkı sunmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanından katılımcı K12, Orta Doğu ve güvenlik çalışmalarında özellikle ilksel katkılarda bulunmuş, konusunun siyasi ele alışlarını Immanuel Wallerstein ve Edward Said perspektifli coğrafi kavramsallaştırmaları ve politik yüklü mekânsal görüşü alanında uygulamış, teorize etmiştir. Yine bu anlamda da son yıllarda Türkçe yazında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Doğrudan mekânsal dönüş göndermeli yazın yeni olsa da Wallerstein (Anlı, 2020) ve Said (Yeşiltaş, Durgun ve Bilgin, 2015; Yurdadön, 2020, 2021, 2022a; Yurdadön-Aslan ve Yavan, 2018) odaklı yazınla katılımcının düşünsel ve akademik pratiğinin paralel olduğunu söylemek mümkündür. Son olarak öne çıkan bir alan olan iktisat disiplininin bahsetmek mümkündür. Avrupa Birliği ve OECD projeleri ile ve ülkemizde bu paralelde kurulan kalkınma ajansları ve ilgili faaliyetlerinde mekân/coğrafya çalışan iktisatçılar (K18, K19) özellikle bölgesel kalkınma ya da bölgesel eşitsizlik gündemlerinde kurumlara da katkı sağlayan çalışmalarda bulunmuşlardır (Dulupçu, 2005, 2006; Dulupçu vd., 2007, 2010; Kumral, 2001, 2004; Kumral ve Önder, 2009). Diğer yandan 1990 sonrası süreçte öne çıkan bu hususlardan önce Türkiye sanayileşmesi ve kalkınması noktasında da çalışan K17 bu alanda ilksel çalışmalarda bulunan kişiler arasındadır. İktisat literatüründe bu yönde ve benzer bir mantıkla gerçekleştirilen çalışmalar (Doğruel, 2013; Doğruel ve Doğruel, 2008, 2011) mevcut olup, katılımcının da eşgüdümlü çalışmalarda bulunduğu görülmektedir.

Mekân/coğrafya çalışmanın yorumlanması hususu ise katılımcının temelde mekân/coğrafya çalışmasında yaşadığı zorlukları ya da kolaylıkları anlamak üzere belirlenmiştir. Buradaki anlamıyla kolaylık ya da zorluk teorik ve kökensel bir bağlamda olabileceği gibi pratik ve araçsal bir muhtevada da olabilmektedir.

Çalışmaların özellikle zorluk tanımlarıyla ifade edilen kısımları katılımcıların çeşitli hususlarda yönelttiği eleştiriler olarak da görülebilir. Bu kapsamda ele alınan hususlar şöyledir: Toplum – mekân tansiyonu ve veri manipülasyonu kodlarının üst başlığı olan siyasi-toplumsal zorluklar sosyoloji (K1, K3) ve kamu yönetiminden (K5, K7) katılımcılarca sıklıkla ifade edilmiştir. Bütüncül bakış eksikliği, kavramsal açıklığın olmaması, mekân kavramının hayli yüklü oluşu, mekânsal görü zayıflığı gibi kodların üst başlığı olan mekânsal düşün zorlukları sosyoloji, edebiyat, felsefe ve iktisat alanlarından katılımcılarca belirtilmiştir. İktisat alanındaki katılımcılar (K18, K19) kavramsal netlik olmayışı ve veri yetersizliğini, iletişim alanındaki katılımcılar (K14, K15) verili formasyona sahip olmamayı zorluklar arasında ifade etmişlerdir. İktisatçılar için sorun alanı “bölge” kavramı ve ona dair perspektif bilgi yoksunluğu ile ilgilidir. İletişimciler için ise mekân/coğrafya perspektifinin ve kuramsal donanımının kendi alanlarında görece yeni olmasından kaynaklanmaktadır. Eski paradigmanın yani sanal mekân ve mekânın yitimi arayışı bu alandaki lisans bilgisi ve formel bilgi alanını domine ettiğinden güncel paradigma karşısında ilgili disiplinler çelişki yaşamaktadır. Diğer yandan karşılaşılan zorluklar anlamında disiplinler nezdinde ya da kodların kendi içinde belirgin bir örüntünün ortaya çıkmadığı söylenilebilir. Bu bağlamda örüntünün belirmediği ya da dahası veri kodlamasının yapılmadığı yok-alanlara bakıldığında sosyoloji, kamu yönetimi, felsefe, uluslararası ilişkiler ve iletişim disiplinlerinin metodolojik anlamda zorluk tespitinde, edebiyat ve felsefe disiplinlerinin ise siyasal-toplumsal zorluk tespitinde bulunmadığı ifade edilebilir.

Mekân/coğrafya çalışırken alınan destekler noktasında münferit ancak anlamlı örnekler ve durumlar da görülmektedir. Bu kapsamda mekân çalışmanın bizatihi kendisiyle ilgili iki husustan bahsedilirse bunlardan ilki K5 tarafından ifade edilen mekân çalışarak aslında siyasi-toplumsal gündem sebebiyle çalışılması zor konuların çalışılabilir olmasıdır. Ancak bu durum yine kendi ifadesinde de yer aldığı üzere bu

sefer alandaki ortodoks yaklaşımlarca dışlanma süreciyle de karşılanmıştır. Dolayısıyla mekân/coğrafya çalışmak bir bakımda *perdeleme* amaçlı işe yarasa da ikincil olarak ise alanın bu bağlamdaki çalışmaları dışlama pratiğiyle karşı karşıya kalınmıştır.

Diğer bir nokta da mekân çalışmanın mekân/coğrafyanın somut-empirik muhtevası nedeniyle “*hemen orada, önümüzde*” erişilebilir olan bir çalışma ve analiz birimi olmasıyla ilgilidir (K7). Ancak bu ikinci nokta K3 tarafından mekânın kolay ve erişilebilir olmasının mekânın her şeyi açıklıyormuş sanrısını oluşturmaya yol açabileceği şeklinde ifade edilmiştir. K3 bu durumun da etkisiyle mekân-toplum ilişkisinde dengenin yitirilmesine sebebiyet verme ihtimalini eklemiştir.

Bu noktada son bir husus ise “alanın bakir oluşu” şeklinde ifade edilen ilgili disiplinin mekân/coğrafya çalışmaları bakımından önsel ve referans bir verisinin olmaması hakkındadır. Bu durum kimi katılımcılarca kolaylık (K18), zorluk (K6, K8, K12, K14, K19) ya da her ikisi birlikte (K8, K14, K19) değerlendirilmiştir. Alanın bakir oluşu ile katılımcıların kurduğu ilişkinin daha kökensel tarafı ise alanda bulunmayışlık, yersiz yönsüz oluşluk tespitinin bizzat kendisidir. Buradan hareketle katılımcıların mekân/coğrafya çalışmalarında ilksel ve/veya farkında ve bilişsel bir girişimde olduklarını ifadelerinden ve işbu tespitten yola çıkarak ileri sürmek mümkündür.

5.2.2. Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma Temasına Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölüm mekân ve ilişkili kavramların katılımcılarca hangi özellikler ile açımlandığı, hangi anlamların yüklendiğini ortaya çıkarabilmek üzerine odaklanmaktadır. Mekânın nasıl tanımlandığı ve hangi bağlamda hangi kavramlarla ilişkilendirildiği katılımcıların entelektüel düşünceleri ve toplumsal varoluşlarıyla ilgili olup, ifadelerde de görüleceği üzere daha tümel bir yerden beslenen mekânsal/coğrafi bakış söz konusudur. Diğer yandan mekân/coğrafyadaki buluş ve keşifleri ile

öğrendikleri de katılımcıların daha genel bilgisini değiştirmiş, dönüştürmüştür. Bu süreçler yine görüleceği üzere çoğunlukla bir parça-bütün, özel-genel hiyerarşinde değil, eşsüremlili gelişmiştir. Aşağıda mezkûr tema ve ilgili kategorileri görülmektedir (Tablo 5.2):

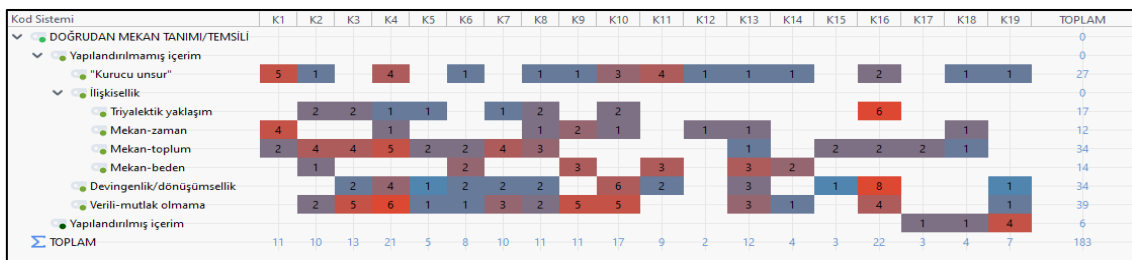
Tablo 5.2 Mekânla/coğrafyaya ilişkin kavramsal konumlandırma temasına dair bulguların değerlendirilmesi

Mekâna/Coğrafyaya İlişkin Kavramsal Konumlandırma		
Tanımsızlık Vurgusu	Doğrudan Mekân Tanımı/Temsili	Mekanla İlişkili Kavramsal Bağlam

Bu kapsamda ayrık bir yerde duran ilk alt başlık olarak tanımsızlık vurgusundan bahsetmek mümkündür. Burada katılımcılar bir tanım yapmayı reddetme şeklindeki genel düşüncelerinden ve mekânın tanıma sığması zor, girift bir yapıda olduğu iddiasından hareketle mekâna dair bir tanım yapmaktan uzak durmaktadırlar. İlk yaklaşım genellikle felsefe alanından katılımcılar için (K10, K11), ikincisi ise diğer alanlardan katılımcılar için belirgindir.

Doğrudan mekân tanımı/temsili kategorisi kapsamında katılımcılarca yapılan tanımlar görüldüğü üzere çalışma kapsamında yapılandırılmamış tanım olarak adlandırılan bağlamda yer alan kurucu unsur/temel, ilişkisel olma, devingenlik-dönüşümsellik ve verili/mutlak olmama şeklinde belirginleşen nirengi noktalarında ortaklaşmaktadır. Bütün bu özellikler neredeyse tüm katılımcılar tarafından paylaşılmaktadır (Şekil 5.6).

Şekil 5.6 Doğrudan mekân tanımı/temsili kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

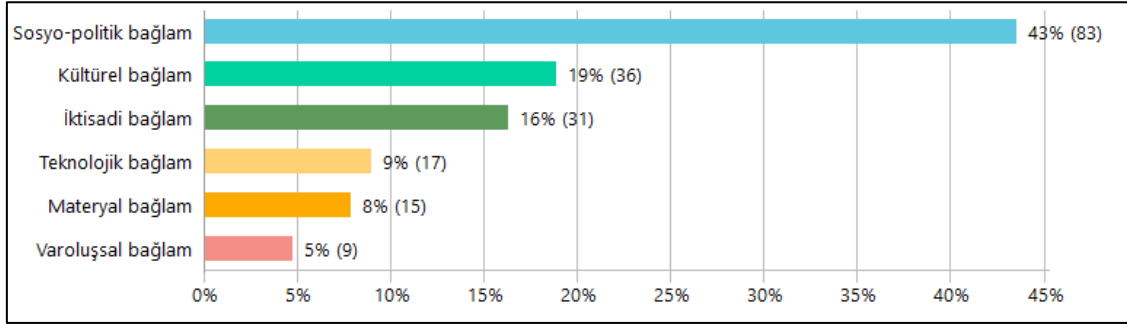
Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında "Kod Matris Tarayıcısı" gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mekân-zaman-toplum üçlemesi ve ilişkisi birbirini besleyen ve birbirinden beslenen “triyaletik” bir içeriye (Gülhan, 2013; Kurtar, 2013) oturmaktadır. Ayrıca literatürde bunların özel olarak “mekân-zaman” (Uğur, 2020, 2019), “mekân-toplum” ve “mekân-beden” (Başaran, 2024) vurgulu şekillerde de ele alındığı görülmektedir. Yukarıda ifade edilen özelliklerde buluşmak mekânın mutlak ele alışlarından ya da coğrafyanın betimsel ve bölgeci ya da mekânsal determinist perspektiflerinden uzaklaşmak anlamına da gelmektedir. Yukarıda beliren kodlar/tanımsal özellikler katılımcılar yönünden mekânın bir üretim, inşa etkileşimi ile gerçekleştiğini ve anlamını bulduğunu, toplum ya da tarih baskın açıklamaların reddedildiğini, mekân/coğrafya ile ilgili toplumsal, siyasal ve entelektüel açıklamada daha hemzemin bir konumun benimsendiğini göstermektedir. Yapılandırılmış tanım olarak adlandırılan tanımlama ise çeşitli kurumlar ve belgeler üzerinden kabul edilen tanımlar olup, yalnızca iktisat alanı için böyle bir durumun geçerliliğinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği haliyle mekâna dair böylesi bir bağlam, görüşme yapılan kişilerin mekân/coğrafya çalışmalarının altlığını da sunmaktadır. Katılımcıların mekân/coğrafya arasında kurdukları temasın koşulunu bu kişilerin mekânı/coğrafyayı böylesi bir kompozisyonda gören bakış açıları oluşturmaktadır.

Mezkûr kategori ile örtüşen ve ilişkilenen bir diğer kategori ise mekânla ilişkili kavramsal bağlam başlığı ile ifade edilmektedir. Buna göre söz konusu kategoride katılımcıların mekânı nasıl bir bağlama oturttukları, hangi ilişkisellikler üzerinden yaklaştıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bir önceki kategorik alanın zemininde yükselen kavramsal bağlam alanında politik ve toplumsal içerimlerin yer aldığı Sosyo-politik bağlam başlığı Şekil 5.7’de de görüldüğü üzere katılımcılar tarafından başlıca ilişki alanı olarak tespit edilmiş olup, bu durum az sayıda katılımcının sık şekilde yer

verdiği söz konusu bağlama ilişkin bir durum olmayıp, hemen tüm katılımcıların atıf yaptığı bir içeriğe denk düşmektedir.

Şekil 5.7 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod İstatistikleri” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Bu kapsamda ilgili bağlamları gösterir kodların sıklık değeri ise aşağıdaki şekilde görülmektedir (Şekil 5.8):

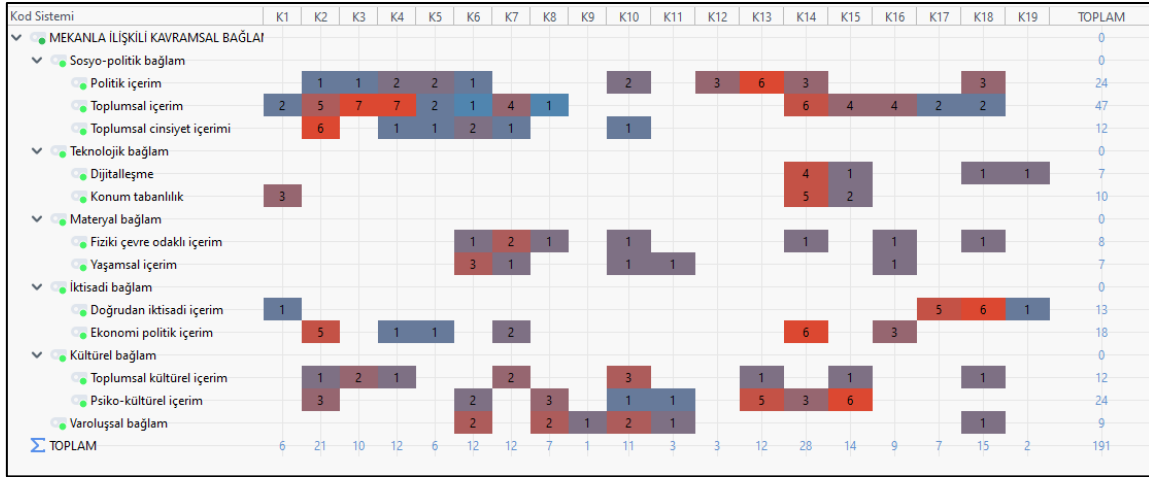
Şekil 5.8 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kodlarının kullanım sıklığı deseni

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Bulutu” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Disiplinlerin ve katılımcıların mekâna ilişkin bağlamın hangi noktalarında yoğunlaştığı ve bu *evrende* kendilerine nasıl bir yer seçtiği aşağıdaki Şekil 5.9’da görülmektedir.

Şekil 5. 9 Mekânla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Konuya ilişkin yazında yer alan kamusal alan ve kamusalılıklar, kent siyasetine katılım, otoriterleşme tartışmalarında kent ve kentli (Bayraktar, 2015, 2022; Bayraktar ve Penpecioglu, 2014, Doğan, 2002, 2007) noktalarında ve mekânın toplumsal üretimi, sosyo-mekânsal ilişkiler ve süreçler, kentleşme ve sınıfsal ilişkiler (Arlı, 2005, 2010; Gülhan, 2019, 2020; Sönmez-Öğüt, 2016, 2024) noktalarında da politik ve toplumsal bir hatta seyretmektedir. Buna göre sosyoloji ve kamu yönetimi disiplinlerinden katılımcıların görüşlerinin açık ve belirgin bir şekilde sosyo-politik bağlamda yoğunlaşma gösterdiği ve literatürdeki damarları takip ettiğini söylemek mümkündür. Felsefe disiplini teknolojik ve iktisadi içerimlerde yer almazken, kültürel bağlamda yoğunlaşmaktadır. Bu durum literatürde felsefe alanında görülen, edebiyat metinlerinin/kurmacanın, görsel sanatların ve kimi sosyolojik konuların felsefi ele alınışındaki (Başaran, 2025; Kurtar, 2013; Kurtar ve Kurtar-Anlı, 2024) kültürel yaklaşımın varlığıyla örtüşmektedir.

Diğer yandan kültürel bağlamın bireysel ve toplumsal ele alınışları literatürde de katılımcı görüşlerinde de yer yer ayrılmış, yer yer ise çakışmış bir görünüm sergilemektedir. Literatürde kentin/mekânın çok disiplinli ancak toplumsal bellek, hafıza ve imgelem ile alındığı ve bunun türlü ölçeklerde mekânsal birimler (*örnek olay*) ile

tartışıldığı çalışmalar (Şenol-Cantek, 2003, 2006, 2012, 2017) ve konuyu direkt teorik-kuramsal bağlamda irdeleyen çalışmalar (Gülhan, 2013, 2019) bulunmaktadır. Bu minvalde ortaya konulan görüşler katılımcıların konuya dair kültürel bakış ve teorizasyonlarında da seçilebilmektedir.

İletişim alanı ise teknolojik içerimin en yoğun ve belirgin şekilde öne çıktığı alan olup, yine sosyo-politik içerimle de ilişkilendirilmektedir. Literatür irdelendiğinde bu alanda çalışılan konuların dijitalleşme, konum tabanlılık (Aydoğan, 2020; Tokgöz-Şahoğlu, 2017, 2019; Toprak, 2021) ve tüm iletişim örüntüsünün iktidarlarca gözetleme, takip etme vb. şekillerde tertiplendiği bir denetim mekanizması (Tokgöz-Şahoğlu, 2018, 2020; Toprak, 2021) noktalarına yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmaya ilgili disiplinden katılan görüşmecilerde de bahse konu hususlar belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. İktisat alanı ise çoğunlukla doğrudan olarak adlandırılan iktisadi içerim esas, toplumsal içerim ise tali olacak şekilde bir yoğunlaşma göstermektedir. Politik iktisat alanı ile kesişen disiplinlerse kamu yönetimi ve sosyoloji şeklinde belirlemektedir. Bu minvalde ilgili yazın incelendiğinde iktisat alanının bir bölümünün doğrudan iktisadi saiklere ve teorilere odaklanan, kavramları ve kuramları çoğunlukla alanın kendi sınırları ve ilişkilendiği (ekonomik) coğrafya gibi disiplinlerle yine aynı hatta tartışan metinlerden oluştuğu görülmektedir (Akgüngör vd., 2003; Doğruel, 2013; Doğruel ve Doğruel, 2008, 2011, 2019; Dulupçu, 2005, 2006; Dulupçu vd., 2007, 2010; Kumral, 2001, 2004; Kumral ve Önder, 2009). Diğer bir damar olarak beliren politik yüklü iktisadi içerim ise konuyu siyaset bilimi perspektifinden irdelemektedir. Burada Marksist bir görüş ve müdahalenin varlığı açık bir şekilde görülmektedir (Ercan, 1994, 1996, 2023; Ercan ve Oğuz, 2006). Çalışmaya katılan görüşmecilerde de benzer bir ayrımlaşmanın olduğu, aynı disiplinde olsa da farklı dillerden konuşuluyormuş gibi bir durumun geliştiği gözlenmiştir. Aynı dil ise farklı disiplinlerde olursa da benzer konuları benzer iktisadi perspektiflerle ele alan sosyoloji (Gülhan, 2011, 2016, 2020,

2022; Sönmez-Öğüt, 2016, 2024) ve iktisat çalışmalarında da fark edilmiştir. Varlık, hiçlik, dünyada olmaklık ile ilişkilenen varoluşsal alan ise edebiyat (Kefeli, 2009, 2019) ve felsefe (Başaran, 2022) disiplinlerinde değinilen hususlardır. Son olarak disipliner desenin dışında kodlar üzerinden yaklaşıldığında ise organik ve inorganik yaşama gönderme yapan materyal bağlamın, kamu yönetimi (Alkan ve Duru, 2002; Bayraktar, 2016) ve felsefe alanlarında (Başaran, 2022, 2023; Kurtar, 2022) öne çıktığını söylemek mümkündür.

Buradaki ifadelerden anlaşılacağı üzere her disiplin kendisiyle ilk elden ilişkilenen bağlam ile bağıntı kurmuştur. Ancak yeni ve çıkarımsal olan sonuçlar da söz konusudur. Buna göre toplumsal cinsiyet içerimi kayda değer bir şekilde ifade edilmektedir. Kadınların mekândaki varlığı ve edimleri, mekânın cinsiyetsiz/performativ yeniden üretimi, cinsiyetli mekânlar/coğrafyalara dair kavram ve yaklaşımlar literatürde üzerinde durulan konular (Alkan, 2000, 2009; Akay, 2023; Çaylak, 2023; Şenol-Cantek, 2010, Şenol-Cantek ve Cantek, 2011; Tuncer, 2012, 2019, 2023) olup, katılımcı görüşlerinin de benzer bir muhtevaya sahip olduğu, katılımcıların ifade ettiği empirik çalışmaların ya da teorik arayışların mevcut literatür ile paralel olduğu görülmektedir. Bir diğer husus olgusal muhtevaya gönderme yapan fiziki çevre odaklı içerime dair olup, bahse konu özelliğin de yine kodlanma sıklığı ve dağılımı mekânın üretilen süreçlerle oluşumuna referans verirken daha da önemlisi tamamen kurgusal ya da olumsal ele alışların alanı domine etmediğini göstermesidir. Bu anlamda fiziki mekân katılımcılar için önemli bir unsur olarak varlığını korumaktadır.

5.2.3. Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin

Mekânsal Terminoloji Aidiyeti Temasına İlişkin Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölüm mekân ve diğer başat coğrafi kavramların hangi veçhelerde hangi disiplinlerce kullanıldığı, bahse konu disiplinlerin disipliner dilinde ve kavrayışında nasıl ve neden yer aldığını irdelemektedir. Katılımcıların doğrudan cevaplarından

çıkarsanmayan bu bölümde tüm görüşme metinleri irdelenmiş, özellikle vurguladıkları terimler kadar işaret ettikleri ya da imledikleri içerimler de kavramsallaştırılmıştır. Bu kapsamda “mekân”, “bölge”, “yer”, “peyzaj/manzara”, “*teritori*” ve “çevre” kavramları şeklinde ayrışmaya gidilmiş, bunları yatayda kesen “ölçek” kavramı da yine işbu başlıkta yer almıştır.

Bölümün tek kategorisini oluşturan mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı başlığı ile bağlı bulunduğu temas ilişkisi şu şekildedir (Tablo 5.3):

Tablo 5.3 Mekân ve ilgili kavramların disiplinlerce anlamlandırılması ve disiplinlerin mekânsal terminoloji aidiyeti temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi

Mekân ve İlgili Kavramların Disiplinlerce Anlamlandırılması ve Disiplinlerin Mekânsal Terminoloji Aidiyeti
Mekân ve İlgili Kavramların Nasıl Anlamlandırıldığı

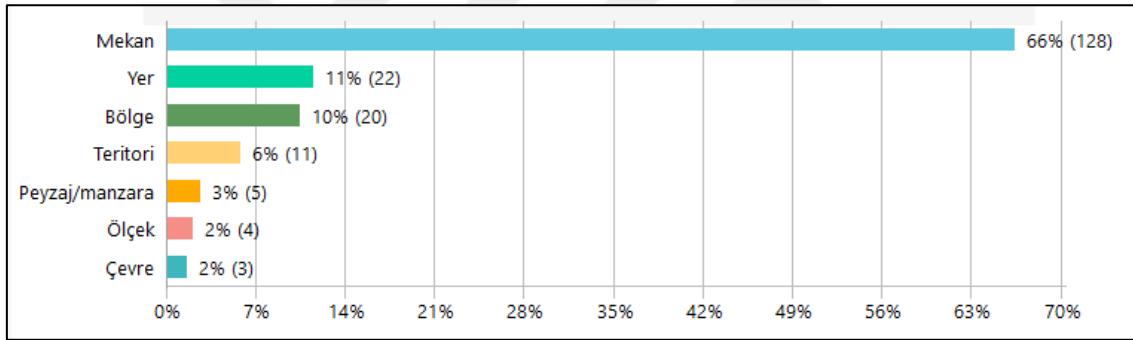
Çalışmanın bu bölümünün ve buradaki içerik analizinin amaçları tüm tez çalışmasının tümü için oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu bölümün beklentileri/hedefleri şöyledir:

- i. İlk olarak disiplinlerin mekânsal/coğrafi terminoloji aidiyetini ortaya çıkarmak, hangi coğrafi kavramların hangi disiplinlere içerildiğini belirlemek.
- ii. İkincil olarak ilk noktadan devamla neden o kavramın o disiplinde yer aldığını açıklamak, oradaki anlamı yakalamak.
- iii. Bir kavramın birden fazla disiplinde yer alması durumunda bu durumun koşullarını sorgulamak.
- iv. Kavramların yatayda (disipliner) ve dikeyde (tarihsel) içsel değişimini, anlamsal kayma, yer değişimlerini açığa çıkarmak.

- v. Yukarıda sayılanların tümünü bir önceki kategori olan mekânla ilişkili kavramsal bağlam ve mekân tanımı/temsili bölümleri ile birlikte okuyarak, aralarındaki ilişkiselliği irdelemek ve ifade ettiği anlam alanını ortaya koymak.

Bu bahiste ilk olarak ifade edilmesi mümkün husus bahse konu kavramların arasında en sık ifade edilenin “mekân” kavramı olmasıdır ve mekânın nerdeyse tüm alanları yatayda kesen, müşterek bir kavram olarak ortaya çıkması ise anlaşılır bir durumdur. Burada vurgulanması gereken bir diğer husus ise yer ve bölge kavramlarının hem ikincil sırada olup hem de birbirlerine yakın oranlarda görüşme metinlerinde bulunmasıdır (Şekil 5.10).

Şekil 5.10 Mekanla ilişkili kavramsal bağlam kategorisinin kodlara göre değerlendirilmesi

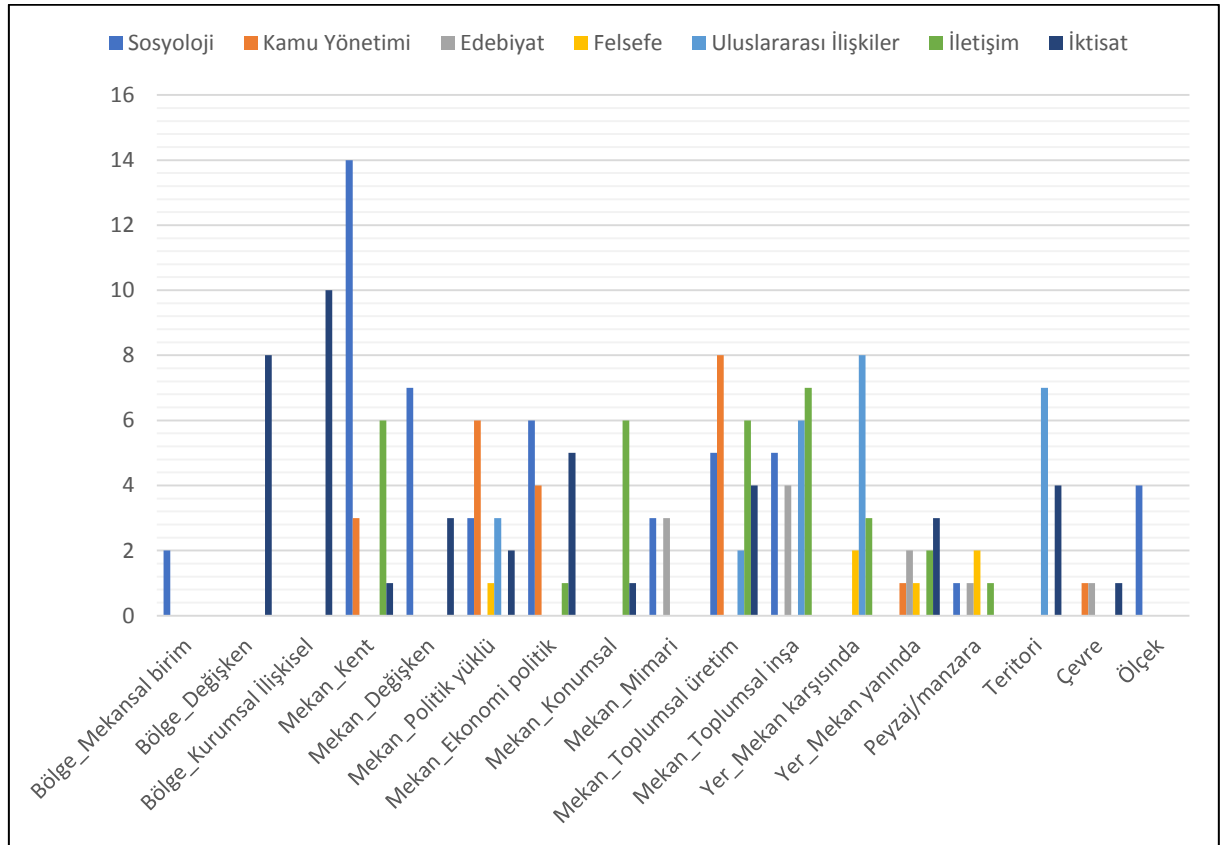

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod İstatistikleri” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kuramsal-kavramsal arka plan ve görüşme metinleri irdelenerek belirlenen yukarıda bahsi geçen kavramlar, kendi içlerinde de alt kavramsallaştırmalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda kodların (ikincil düzeyde) sıklık değeri ise aşağıdaki şekilde görülmektedir (Şekil 5.11):

Şekil 5. 11 Mekân ve ilgili kavramların kullanım sıklığı deseni

Şekil 5.13 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisinin disiplinlere göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı Microsoft Office Excel bağlantısı ile yazar tarafından üretilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında ilk ifade edilebilecek husus “bölge” kavramının sosyoloji ve çok daha yoğun olmak üzere iktisat disiplininde öne çıkan coğrafi kavram oluşudur. Bu bahiste üç segmentli bir bölge kavramsallaştırması yapılmış olup, sosyoloji disiplini bölgeyi “mekânsal birim” olarak, iktisat disiplini ise “değişken” ve “kurumsal-ilişkisel” bağlamlarında almaktadır. Bu üç bağlam kuramsal olarak ve görüşmeciler tarafından bir örüntü şeklinde belirtilmesi sebebiyle kavramsallaştırılmıştır. Kavramın sosyoloji disiplininde ele alınış şekli daha bir çeşit mekânsal benzeşim, yerelde belli bir ölçekte bulunma/buluşma anlamlarına karşılık gelmektedir. Bu durum literatürde şehirleşme, gecekondu bölgeleri, sosyo-mekânsal ayrışma/farklılaşma desenleri, kentsel alandaki arazi kullanımı (sanayi bölgeleri, konut bölgeleri, vb. gibi) hususlarda görülmektedir (Arlı, 2005, 2010; Sönmez-Öğüt, 2024). Dolayısıyla bölge kavramının sosyoloji alanından görüşmecilerin ifade ettiği hali ile

literatürde ele alınışı paralellik göstermektedir. İktisat alanındaki bölge nosyonu ise kurumsal-ilişkisel içeriğinden de anlaşılacağı üzere coğrafi veriyi iktisadi ilişkilerde sabit ve orada olmaktan çıkaran, dinamik ve etkili bir bağlamda alan perspektifin görüşmeciler nezdinde geçerli olduğunu göstermektedir. Bölgenin analizlerde bir değişken olarak alınması da yine yukarıdaki kapsamda gerçekleşmektedir. Bölge kavramı üzerinde yükselen mekânsal iktisat yazını irdelendiğinde kavramın esasta 1950-1970’ler dönemindeki kalkınmacılık ve bölgesel planlama anlayışına, sanayi bölgeleri, sanayisizleşme politikalarına (Doğruel, 2013; Doğruel ve Doğruel, 2018, 2019), en çok da 1990 sonrası küreselleşme ile birlikte gelişen yerel ve bölgesel kalkınma, uluslararası kurum ve kuruluşlar menşeli bölge teorizasyonu (Kumral, 2001, 2004), bilgi ve dijital ekonomiler, yeni bölgeselcilik (Dulupçu, 2005, 2006; Dulupçu vd., 2007, 2010) ve kavramsal olarak da bölgenin yenilikçi, yönetsimsel ve sosyo-kültürel içerimine (Eser, 2011; Kaygalak, 2020; Yavan, 2013) vurgu yapılmaktadır. Bu durum açık biçimde bölge kavramının görüşmeci ifadelerinde yer alan kavrayışı ve perspektif ile ilgili yazının birebir örtüştüğü anlamına gelmektedir. Mekânın klasik iktisat perspektifindeki pozisyonunun devamı halinde tez çalışması kapsamında “bölge_kurumsal-ilişkisel” gibi bir tanımlamada/kodlamada bulunmak ve dolayımındaki sorgulamayı yapmak mümkün olmazdı.

“Mekân” kavramı ise çalışma kapsamında sekiz alt başlıkta alınmış olup, bunlar kavramın disiplinlere tercümesi anlamına da gelmektedir. “Kent” anlamında mekânsal bir terim ve bağlam olarak sosyoloji disiplinin açık bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu durum kent sosyolojisi alanı ve geleneği ile ilgilidir. Bu anlamda kent, sosyoloji çalışmalarında literatür kapsamında sıklıkla değerlendirilen bir mekânsal birim olup, çalışmaların ilgili kent *düzeyinde* ekonomik, sosyal analizlere konu edilmesi, mekânsal/coğrafi formülasyonların irdelenmesi söz konusudur (Arlı, 2005, 2010; Gülhan, 2022; Sönmez-Öğüt, 2024). Böyle bakıldığında çalışmaya katılan

görüşmecilerin de benzer bir yordamla konuyu ele aldıkları görülmektedir. Kent biriminin öne çıktığı bir diğer alan ise iletişim çalışmaları olup, kent bilgi teknolojileri gibi kent ölçeğinde gerçekleşen düşünsel ve pratik çalışmalar ve kentlilerle sağlanan kamusal-toplumsal uygulamalar bu durumu tanıtlamakta ve yeniden üretmektedir.

Mekânın bir analiz değişkeni (burada ekonomik analizlerde nicel olarak ölçülebilirlik kastedilmektedir) olarak ele alındığı durumlar ise iktisat¹¹⁸ disiplinine ek olarak mekânsal iktisatla çalışmalarını anlamlandıran, pozitivist sosyoloji geleneğinin varlığına işaret etmektedir.

Politik yüklü mekân alt- kodu ise kamu yönetimi ve sosyoloji disiplinlerinde yoğun olarak kodlanmış olup, uluslararası ilişkiler ve iktisat alanlarında da kendine yer bulmuştur. Mekânın ekonomi politik bağlamda alınışı da yine kamu yönetimi ve sosyoloji alanlarında öne çıkmakta olup, iktisat alanında ise tüm katılımcılara haiz olmasa da ayrı bir damar olarak varlığını koruduğunu göstermektedir. Mekânın politik yüklü ve ekonomi politik anlamlarda belirgin olduğu örnekler literatürde neredeyse ana aks şeklinde kamu yönetimi disiplini bahsinde söz konusudur. Sermaye birikimi, sınıfsal yapı ile etkileşimli mekânsal yapılanma (Doğan, 2002, 2010) ile yine bununla ilişkili idari-yönetimsel yapılanmaya ilişkin hususların (Bayraktar, 2022; Bayraktar ve Penpecioglu, 2014; Doğan, 2007) kamu yönetimi alanından dahil olan katılımcıların ifadelerinde de benzer şekilde yer aldığı görülmektedir. Yine sınıfsal yapı, konut üretimi, neoliberal politiklar ve mekânsal rantın üretimi, büyük ölçekli kentsel projeler, emek gücünün coğrafi yerseçimi gibi hususlar literatürde hem iktisat alanında (Ercan, 1994, 2023; Ercan ve Oğuz, 2006) hem de sosyoloji alanında (Gülhan, 2011, 2016, 2020, 2022; Sönmez-Öğüt, 2014, 2024) üzerinde durulan ve çalışılan araştırma

¹¹⁸ Bahse konu “değişken” olma hususu, mekânın iktisat disiplindeki ele alınış ve kavrayışı olan “bölge” terimi kapsamında açıldığından burada tekrar edilmemiştir.

konularıdır. Bu minvlade çalışmaya katılan kişilerin de benzer bir izlekte görüşlerini ifade ettiği görülmektedir.

Mekânın konumla ilişkilendirilip, konum verisinin önemslenmesi ise iletişim alanında açık bir şekilde görülmektedir¹¹⁹. Burada konum tabanlı iletişim sistemleri ve mekân verisi gömülü teknolojik uygulamalar bahse konu kavramsallaştırmanın zemininde yer almaktadır. Konum tabanlı uygulamalar, mobil oyunlar ve dijital medya ile kişilerin sosyal medya ya da benzeri platformlarda konum verisi zemininde etkileşimi iletişim disiplini literatüründe de öne çıkan bir damardır (Aydoğan, 2020; Tokgöz Şahoğlu, 2017, 2019, 2020; Toprak, 2021).

Mekânın mimari olarak ifade edilip, yapı ve estetik anlamda öne çıkması ise edebiyat ile sosyoloji alanlarında görülmektedir. Mekânın mimari ölçekte ve mimari yapı ile ilişkilendirildiği örnekler literatürde mevcut olup, -daha sonra değinilmek üzere payzaj/manzara bağlamıyla saklı kalarak- özellikle edebi metinlerde bizzat yapının kendisine ve çevresi ile ilişkiselliğine odaklanılabileceği gibi yapı-mimari ölçek gözlüğüyle de anlatıya konu olabilmektedir (Loos, 2021; Semper, 2015; Simmel, 2020). Bu kapsamda çalışmaya katılan görüşmecilerin mekân anlamında mimari ölçeği ifade etmesi ve bizzat mimari yapı ve onun toplumsal-düşünsel zeminini irdelemesi anlaşılır bir durumdur.

Mekânın yapısal unsurlara atfedilerek, ancak söz konusu yapısallığın ise yine görece olumsal bir yerden alındığı kavrayışı ile geliştirilen toplumsal üretim alt- kodu edebiyat ve felsefe disiplinleri dışında sıklıkla kodlanmıştır. Devamla, toplumsal inşa alt- kodu ile kodlanan mekânın ediniminde görece *üstyapısal* unsurlara gönderme yapan

¹¹⁹ Burada önemli bir hususun altını çizmekte fayda bulunmaktadır. İletişim alanından dahil olan katılımcıların değindiği “konum” kavramı ile İktisat disiplini içerisinde yer alan “konum” kavramlarının farklı oluşudur. Her ne kadar iki “konum” (*location*) kavrayışı da “... faaliyetlerin dünyanın neresinde gerçekleştiğini belirlemek için düzenleyici ilke olarak” (Wentz, 2006, s.44) kullanılsa da İktisat disiplini içerisindeki anlamıyla konum, ekonomik aktivitelerin fiziksel ve coğrafi dağılımıyla ilişkili olup, mekânsal ekonominin bir terimidir ve bir ekonomik birimin (firma, tüketici, üretim tesisi, pazar vb.) coğrafi olarak nerede bulunduğunu ifade etmektedir. İletişim alanında ise kavram, bireylerin veya bilgilerin fiziksel ya da dijital ortamda nerede bulunduğunu ifade etmektedir.

kavramsallaştırma ise iktisat ve kamu yönetimi alanları dışında kendisine yer bulmuştur. Böyle bakıldığında kamu yönetimi alanının Marksist tandanslı içerimi mekân kavramını toplumsal olarak üretilen, sınıfsal bir bağlamla da ilişkilendirirken, toplumsal inşa terimini dışlamaktadır. Edebiyat ve felsefe alanları ise mekânın görece daha aposteriorik kavramsallaştırması anlamında inşacılık eyleminde buluşmaktadırlar ve bu alanla tam da bu sebeple üretsel (epistemolojik olarak diyalektik materyalist, ontolojik olarak toplumsal üretici güçlere vurgu yapan) bir eylemliğin teorizasyonunda yer almamaktadırlar. Uluslararası ilişkiler ve iletişim alanları her iki kavramsallaştırmayı ise dengeli bir şekilde kabul ederek daha hibrit bir bölgede yer seçmektedirler.

“Yer” kavramı ise mekânla kurulan ilişkisi ve refleksif duruşuna göre çalışma kapsamında kavramsallaştırılmıştır. Katılımcı ifadeleri ve literatür kapsamında oluşturulan “mekân karşısında” ve “mekân yanında” şeklinde ifade edilen yerin iki türlü ifadesi, anlaşılacağı üzere birbirini yadsımakta olup, aynı katılımcıda eşzamanlı olarak ifade edilmesi mümkün değildir. “Mekân karşısında” tanımlaması ile yer kavramının bireysel ve fenomenolojik anlamına; “mekân yanında” tanımlaması ile ise kavramın David Harvey, Neil Smith, Doreen Massey’de görülen toplumsal-siyasal bağlam ile olan ilişkiselliğine vurgu yapılmaktadır (Castree, 2018a, 2018b). Her iki kavramın kodlanma deseni incelendiğinde mekân ile birlikte alınan ve mekânla birlikte çalışan yer kavrayışının önemli bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

“Peyzaj/manzara” tanımlaması ve ilgili bağlam ise edebiyat ve felsefe alanlarında görünür olmuştur. Bu durum edebiyat disiplinin genelde mekânı özelde ise peyzaj/manzarayı kurmacanın aktörlerinden alma yetisiyle ilgili olup, felsefe alanı ise edebi metinlerle iç içe geçen bir yapı sergilediğinden, bu anlamda edebi mekânsal temsilin peyzaj/manzara şeklinde de belirmesi anlaşılır olmaktadır. Kavramın bahse konu aktarımlarda toplumsal ve politik vurgulu peyzajın üretimi (*production of landscapes*) yaklaşımındansa (Del Casino, 2006, s. 465) kültürel peyzajlar şeklindeki

içeriğiyle sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Devamla, literatürde edebi metinlerde peyzaj/manzara kavramı kimi zaman bir coğrafi bölgenin ya da kentin silüeti ve sosyo-kültürel bellekteki yeri ile kimi zaman da bizzat coğrafi imgelemin çerçevesi ve uzamı olarak değerlendirilmiştir (Kefeli, 2006, 2009, 2012; Zengin, 2013). Söz konusu metinlerde coğrafi bakışın bahse konu peyzaj/manzara perspektifinin sindiği bir bağlamla mekâna, kente, bölgeye ve genel olarak coğrafi görünümün kendisine *uygulandığı* görülmektedir. Buradan hareketle görüşme yapılan katılımcılarda da benzer bir durumun olduğu, baktıkları/irdeledikleri mekânsal ölçek farketmeksizin peyzaj/manzara gözlüğüyle konuya edildikleri görülmektedir.

“*Teritori*” açık biçimde uluslararası ilişkiler alanında öne çıkan bir kavram/yaklaşım olup, politik yüklü mekân kavramsallaştırması, eleştirel jeopolitik ile paslaşmakta, bir bölgenin hakimiyete/hegemonyaya konu olması/edilmesi noktasında güvenlik çalışmaları ile de açıklanmaya çalışılmaktadır. *Teritori* kavramı, literatürde uluslararası ilişkiler alanında jeopolitik kavramı ile birlikte sıklıkla yer almaktadır. Jeopolitik her ne kadar bilimsel bir görünümle, inşai kapsamın dışında, “nesnel” bir muhtevada gibi ifade edilse de kimi çalışmalar birbiriyle dolayımlanan bu kavramların güç ve iktidar istencinin hiç de uzağında olmayan, tam da politik saiklerle olgusal ve kurgusal olarak üretilen içeriklerini açığa çıkarmaktadır (Bilgin, 2007, s. 6). Yine katılımcıların sınırlar, ulus-devlet, bir toprağın vatan, devlet ve benzeri kurumlara, tanımlara dönüşmesi ile süreci siyasi coğrafi perspektifle irdeleyen (Durgun, 2011, 2012, 2015; Yücel, 2020), Orta Doğu ve genel olarak “bölgenin icadına” eğilen eleştirel yaklaşımlarda literatürde ortaya konulan kavramsal-kuramsal dağarcıkla (Bilgin, 2004, 2019; Yeşiltaş ve Durgun, 2015) örtüşen perspektifler sunduğu, *teritori* kavramını da yine bu bahiste ele aldığı görülmektedir. Bu bakımdan uluslararası ilişkiler alanından çalışmaya dahil olan katılımcıların literatür ile eşgüdümlü bir bakışı ve terminolojiyi takip ettiği görülmektedir. *Teritori* kavramının bir diğer temsili ise iktisat alanında olup,

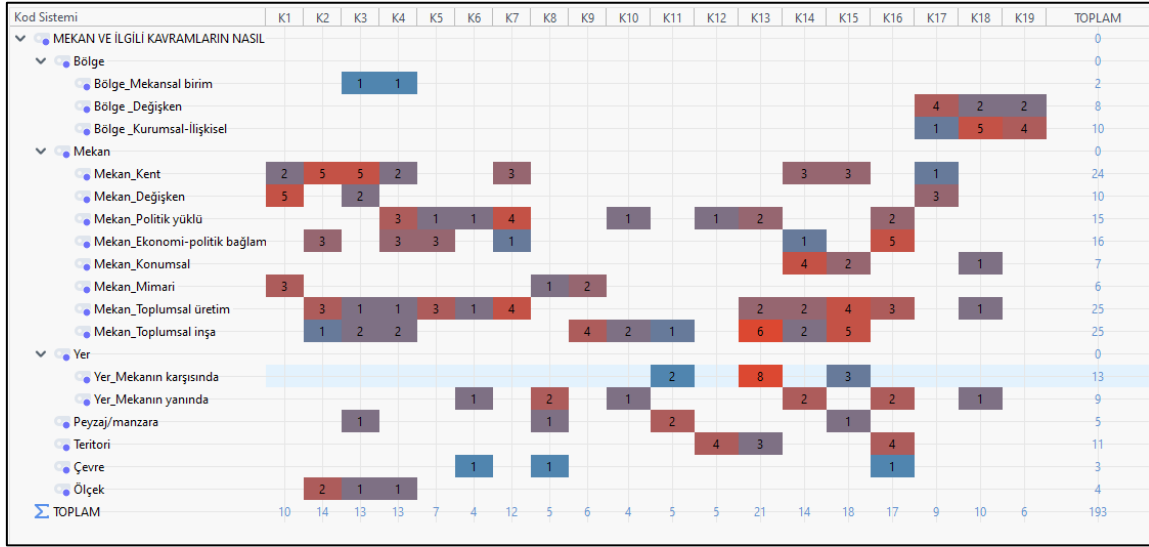
burada teritori kavramının “bölge”yle ve bölgesel (kalkınma) politika(sı)nın belli yerelliklerde yönetişimi ve uygulanmasıyla eş anlamlı kullanılması sözkonusudur.

“Çevre” kavramı ise edebiyat, kamu yönetimi ve iktisat disiplinlerinde aynı sıklıkta görülmekte olup, tüm bu disiplinlerdeki olgusal damarın varlığına işaretir. Bununla birlikte kavramın kullanımında olgusal kavrayışın sosyal bir inşa olarak çevre anlayışının (Johnston, 2016) direkt karşıya alınmadığı, her iki yaklaşımın da birlikte içerildiğini söylemek mümkündür. Disipliner örüntü anlamında bir desen çalışma kapsamında bu kavram özelinde görülmemiştir.

“Ölçek” kavramı ise tüm kavramları yatayda kesen ve hemen her disiplinde yer aldığı varsayılan bir kavram olsa da bir katılımcı dışında bu kavram üzerinde durulmamıştır. Bu durumun kavramın matematiksel ele alışı ile ilişkilendirilen geleneksel içerimiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Kavramın bir çeşit kurgusal yönü de olduğu fikri görece yeni bir bakış açısidir. Dolayısıyla katılımcılar geleneksel betimsel coğrafya ve/veya matematiksel mekân tanımlarına gönderme yapan içerikle mesafelenerek mekân ve ilgili kavramların esnek sınırları ile değişken/dönüşümsel içeriğini ölçek ve ölçekle ilgili kavram seti ile kurmamışlardır. Bu durum ölçek kavramının literatürde görülen eleştirel *deşifresinin* ve analizinin (Castree, 2018a; Marston, 2006; Pitzl, 2004) henüz hala yerleşik bir düşünce haline gelmediğini ve hala bu anlamdaki farkındalığın oluşmadığını göstermek açısından anlamlı bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak bu bölümde yukarıda açıklanan ve çalışmada kodlanan kavramların katılımcılar düzeyindeki seyri, hangi sebeplerle ve hangi biçimlerde gerçekleştiği irdelenmektedir (Şekil 5.14):

Şekil 5.14 Mekân ve ilgili kavramların nasıl anlamlandırıldığı kategorisinin katılımcılara göre değerlendirilmesi

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıda kavramların disiplinler aidiyeti anlamında çalışma alanlarında ortaya çıkan, beliren örüntüler ifade edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan örüntü dışında kalan ifade ve belirlemelerin de bir anlam alanına işaret ettiği ve her disiplindeki ve mekân/coğrafya çalışmalarındaki düşünsel-entelektüel zemin için bu noktaların da önemsenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bakımdan genel akım ya da temsilin varlığı diğer açıklama ve kavrayışlara genellenmemektedir. Devamla, bireysel/kişisel *sapmaların* anekdottan fazlası olarak hem mekân/coğrafya çalışmalarının çeşitliliğini gösterme hem de mezkûr ilişkilendirmelerin yeni ve farklı açıklama imkanlarını ortaya çıkardığı kabul edilmektedir.

Birkaç örnek ile konu detaylandırılırsa ilk olarak sosyoloji alanından katılımcı K1’in alandaki diğer katılımcılardan farklı olarak olgusal ve görece daha pozitivist bir zeminde çalışmalarını yürüttüğü ve bu minvaldeki geleneği sahiplendiği bilgisiyle kavramsal yer seçimini “mekân_kent” ve “mekân_değişken” şeklinde yapmıştır. Mimari içerime referansları ise öz yaşam öyküsü kategorisinde yer alan ifadelerle ilgili olup, münferit özellik göstermektedir. Diğer yandan kent ve değişken üzerinden yaptığı

mekân okuması, katılımcının görüşmesinde yaptığı sürekli olgusalılık vurgusu ve söylem, kültürelcilik eleştirisi ile örtüşmektedir. Katılımcı kendisini etkileyen ve coğrafyaya davet eden başlıca figür olarak ise David Harvey'den bahsetmiş, Harvey'in ise pozitivist coğrafyanın başyapıtlarından olarak değerlendirilen *Explanation in Geography* (1969) (*Coğrafyada Açıklama*) isimli eserini vurgulamıştır.

İktisat alanı ise iki damar şeklinde belirmiş olup, ilki eleştirel ve radikal coğrafya geleneğine daha yakın duran ve mekân kavramı ile “mekân_ekonomi politik bağlam” etiketinde kendisine yer seçen katılımcı (K16) ile bölgesel ve yerel kalkınma çalışmalarında bulunan “bölge” kavramsallaştırmasını analizinin merkezine alan diğer katılımcılardır (K17, K18, K19). Diğer yandan katılımcılardan K17'nin post gündemden de önce bölge ve Cumhuriyet dönemi sanayileşmesi gibi konular çalıştığı ve o gündemli çalışmalara devam ettiği, K19'un ise bölge çalışmalarının post-paradigma etkili gündemli gelişimini takip ettiği görülmektedir. Bu durum kişilerin yaş, deneyim farkı ve dahil oldukları akademik kurumlarla önemli oranda ilişkilidir. K16 ve K18 ise kendi alanlarından sıklıkla dışarı açılmakta, iktisat odaklı başlayan tartışmalarını mekân ve ilgili kavramların tarihselliği ya da felsefi içerimi gibi konularla boyutlandırmaktadırlar. Bu durum sorulara verdikleri cevaplarda ve bilhassa mekân ve ilgili kavramlara yükledikleri anlamlarda açığa çıkmaktadır. Her iki katılımcının da “yer-mekân yanında” kavramsallaştırmasında yer alması bu durum ile açıklanabilir.

Bir başka dikkate değer nokta da iletişim alanında görülmektedir. Medya, iletişim teknolojileri, bilgisayar oyunları gibi konularda çalışan K14, konuyu sanal mekân ve olgusunu yitiren bir coğrafi anlayışta almamakta aksine gözetim teknolojileri, zaman-mekân sıkışması ve kapitalist yeniden üretimin konumsal teknolojik araç ve anlayışlarına odaklanarak “mekân_ekonomi-politik”, “yer_mekân yanında” ve “mekân_konumsal” gibi birbirinden görece uzak anlaşılmış alanları, kendi çalışmalarında

yakınsamıştır. Coğrafya/mekâna davet anlamında telaffuz ettiği isimler de iletişim alanında olup, politik ve toplumsal eleştirel bakışa sahip isimlerdir.

Felsefe alanında ise ortaklaşılan ve farklılaşan hususlardan bahsetmek mümkündür. Her iki katılımcı da mekânın “yer” ile ilgili ayrışan kavrayışını sahiplenmekte ve fenomenolojik mekân bağlamında yer seçmektedirler. Diğer yandan ilahiyat kökenli K11, mekân karşıtlığında yer, kavramından ilerlemekte, diğer katılımcı K10 ise mekân ile birlikteliğinde yer kavramını sahiplenmektedir. K10, toplumsal üretime dair vurgusu ile K11’in inşacı perspektifine mesafelenmekte, eleştirel radikal bir damardan beslenmektedir. Kültüre dair bakış açısını Antonio Gramsci’nin yaklaşımlarıyla dolayımaması bu noktada konuyu açıklamak üzere önemli görülmektedir.

Felsefe alanındaki katılımcılardan K11’in fenomenolojik bakış açısı, beden ve mekân ilişkisine ve bedenli mekânsal varoluş yaklaşımlarının uluslararası ilişkiler alanından K13 ile benzeştiği görülmektedir. Bu durum K13’in lisans eğitimini felsefe alanında görmesiyle bir ölçüde anlaşılabilir. Burada söz konusu katılımcının mekânsal inşayı, bilişsel haritaları önemsemesi ve buradaki zihinsel inşaa ile örneğin Edward Said’in “hayali coğrafyalar” şeklindeki kavramsallaştırmasına uzanması anlaşılır görülmektedir. Said’in bir kültür eleştirmeni de olduğu düşünülürse metinlerindeki kültürel öğelerin yanında “psiko-kültürel” içerimin varlığı ile K13’ün kurduğu temas anlamlıdır.

5.2.4. Mekânsal Dönüşe İlişkin Tarihsel Perspektif Temasına Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Bu başlık altında yer alan beş kategoriden ilk ikisi tarihsel olarak mekân/coğrafyadan uzaklaşmanın, mekân/coğrafya ile yaklaşmanın sebeplerini sorgulayıp açıklamaya çalışmaktadır. Söz konusu hususlarda katılımcılarca ifade edilen

noktaların Türkiye ölçeğinde irdelenmesi ise ayrı bir kategoriye gerekli kılmıştır. Mekânsal dönüşün zamanlaması ise olayların ve diğer bağlamsal gündemin dahilinde olup, burada yer alan kronolojik sıra açıklamada bir etken olmakla birlikte tek başına bir açıklama sunmamaktadır. Mekânsal dönüş kavramsallaştırmasına katılımcıların yaklaşımı ise bu sürecin kabulü ya da reddi anlamında olmayıp, aslında kendi entelektüel perspektiflerinden coğrafi-tarihi bir okumanın katılımcılarca nasıl alındığını örneklemekte, bu minvalde mekânsal dönüş olayını/sürecini nasıl bir yerde ve içerimde konumladıklarını göstermektedir. Aşağıda mezkûr tema ve ilgili kategorileri görülmektedir (Tablo 5.4):

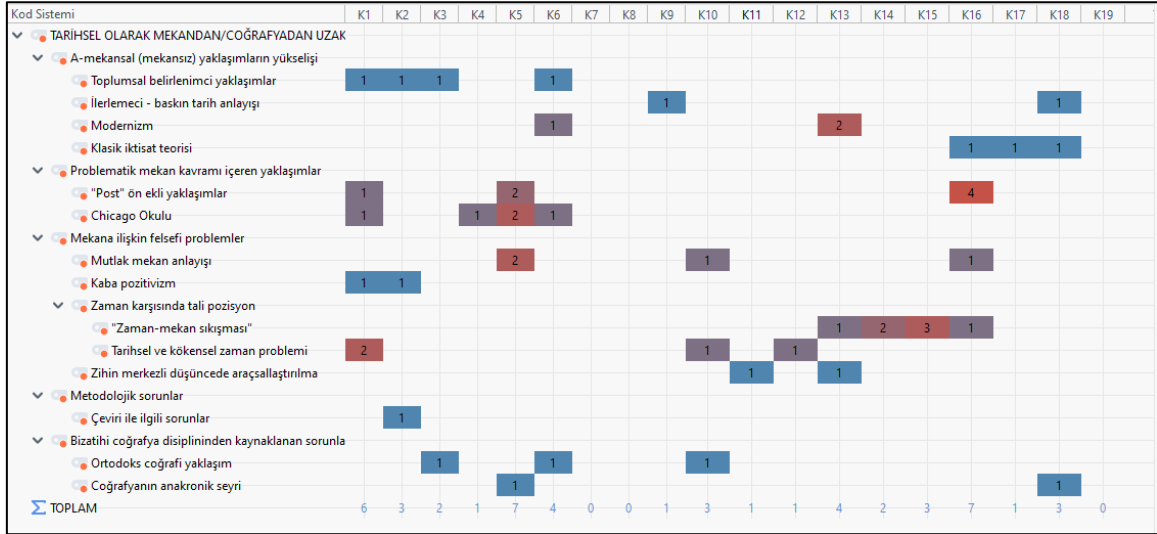
Tablo 5.4 Mekânsal dönüşe ilişkin tarihsel perspektif temasına dair bulguların değerlendirilmesi

Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları kategorisi incelendiğinde (Şekil 5.15) a-mekânsal yaklaşımların yükselişi ve problematik mekân kavrayışı içeren yaklaşımlar mekân/coğrafyaya azalan ilgilinin başlıca müellifi olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda katılımcılar modernizm, toplumsal belirlenimci yaklaşımlar ve klasik iktisat teorisinin mekânı yadsıyan ya da ikincil kılan içeriğinden bahsetmiştir. Ayrıca post-paradigma içerimli yaklaşımlar da yine kimi katılımcılar için mekân/coğrafyadan uzaklaşılmasına, daha doğru bir anlatımla mekân çalışmalarının derinliğini kaybetmesine yol açmıştır. Bizzat coğrafya disiplininin kendisi ile ilgili olan problematik saptaması ise açıklamalarda yer almakla birlikte geri sıralarda kalmıştır. Toplumsal belirlenimci yaklaşım (K1, K2, K3, K6), Chicago Okulu (K1, K4, K5, K6)

ve “zaman-mekân sıkışması” (K13, K14, K15, K16) en yaygın kodlanan açıklamalar olmuştur.

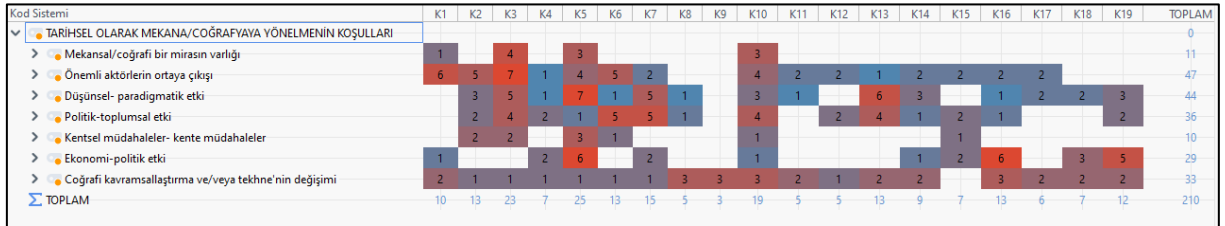
Şekil 5.15 Tarihsel olarak mekândan/coğrafyadan uzaklaşmanın koşulları

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları kategorisi incelendiğinde (Şekil 5.16) üst başlıklar anlamında aşağıdaki gibi bir örüntü ile karşılaşılmaktadır:

Şekil 5.16 Tarihsel olarak mekâna/coğrafyaya yönelmenin koşulları

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İlk olarak genel örüntünün dışında bahsedilmeye değer hususlardan birinin, mekân/coğrafya çalışmalarının üzerinde yükseldiği bir zemin olarak miras kabulünün özellikle kamu yönetimi alanında çalışan katılımcılardan geldiği görülmektedir. Anarşist coğrafyaya yapılan tek gönderme ise sosyoloji alanından Chicago Okulu, Bourdieu (Gülhan, 2019) gibi referanslara sahip olup, 1968 Hareketi ve Marksist etkiyi

eleştiren, postkolonyal coğrafi perspektifi destekleyen katılımcıdan gelmiştir (K3). Bu durum kendi içinde tutarlı bir yaklaşım olarak tespit edilmekle birlikte sosyoloji alanından çalışmaya dahi olan katılımcılardan ayrılmaktadır.

Başka bir kabulün teyidi anlamında ise mekân/coğrafya çalışmaya davet eden ilksel aktörler noktasında David Harvey, Henri Lefebvre ve Manuel Castells hala ilk sırada telaffuz edilen isimlerdir. Söz konusu isimler ilgili yazında da ilk sırada taleffuz edilmektedir (Karaçizmeli, 2021; Kurtar, 2013, 2020; Özgür ve Yakar, 2021; Uğur, 2020; Yurdadön ve Yavan, 2018). Devamcı olarak görülen aktörlere göre ise hala açık bir şekilde baskın etkilerini korumaktadırlar. Bahse konu aktörler kişilerin direkt feyz aldıkları kişiler anlamında olmayıp, alana yön verdiği ve öncü rolü üstlendiği düşünülen kişilerdir. Devamla, mekânın üretimi ve teorizasyonu konusunda önemli aktörler ve onların düşünsel-entelektüel katkısı, bizatihi varlıkları ile mekânsal dönüş sürecinin yol aldığı ve hatta şekillendiği literatürde de vurgulanan bir husustur (Karaçizmeli, 2021, s. 169). Bu anlamda önemli aktörlerin ortaya çıkışı yaygın şekilde ifade edilen ve literatürde de görülen bir gerekçedir demek mümkündür.

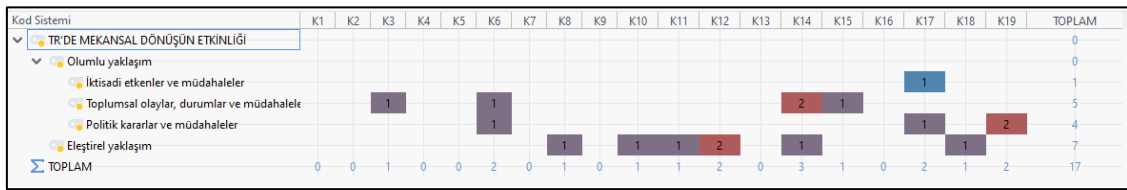
Düşünsel-paradigmatik etki anlamında 1968 Hareketi ve Marksist bağlama yapılan vurgu (Yurdadön, 2020; Yurdadön-Aslan ve Yavan, 2018) kamu yönetimi ve sosyoloji disiplinleri etrafında şekillenmiştir. Matrisin sol tarafından farklı olarak ise sağ tarafından yer alan uluslararası ilişkiler ve iktisat gibi alanlarda ise kültürel dönüşlerin de etkisi ile “post” ön ekli düşünsel kırılma olarak ifade edilen dönemin ve yaklaşımının açıklamaya gerekçe kılındığı görülmektedir (Kaya, 2015; Okur ve Bilgili, 2022). Teknoloji referanslı ifadeler ise iletişim ve iktisat alanlarında öne çıkmaktadır. Politik-toplumsal etki anlamında belirtilen ifadelerden politik referanslı/dolayımli mekânsal/coğrafi yaklaşımın gelişimi şeklinde kavramsallaştırılan kod özellikle sosyoloji ve kamu yönetimi disiplinleri için geçerli bir açıklamadır.

Kentle ilgili açıklamalar ise aktarımlarda yer alsa da yeterli ve önemli bir başlık olarak öne çıkmamış, az sayıda katılımcı tarafından görece daha tali olarak tespit edilmiştir.

Son olarak mekân kavramının failleşmesi şeklinde ifade edilen başlık ise hemen tüm katılımcılarca bir açıklama gerekçesi olarak belirtilmekte olup, en yaygın olarak kodlanan ifadeyi oluşturmaktadır. Bahse konu failleşme kabulü ve süreci literatürde üzerinde sıklıkla durulan bir hususu olup, konu kültürel dönüşler, toplumsal ve siyasal gündem, düşünsel-entelektüel değişimler ve/veya bunların tümünün kesişimselliğinde ele alınmaktadır (Ardalı-Büyükarman, vd., 2019; Bilgili, 2020; Kaya, 2015; Okur ve Bilgili, 2022; Özgür ve Yakar, 2021; Toprak, 2021; Tokgöz-Şahoğlu ve Aydoğan, 2020). Böyle bakıldığında katılımcı aktarımlarında da öne çıkan ve ayrıca açıklanan bir husus olması konunun özüne dokunan içeriği düşünüldüğünde de anlamlıdır.

Mekânsal dönüşün Türkiye’deki oluşumunu ve varlığını yorumlayan katılımcıların görüşleri Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği kategorisi altında incelenmiş olup, Şekil 5.17’deki desen elde edilmiştir:

Şekil 5.17 Türkiye’de mekânsal dönüşün etkinliği

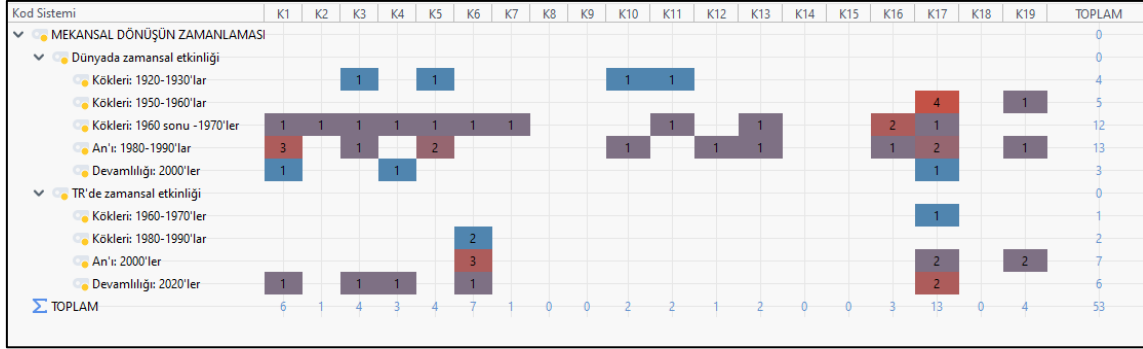

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu kapsamda olumlu ve olumsuz eleştirel yaklaşımların birbirine sayısal olarak yakın olduğu, eleştirel yaklaşımların genellikle felsefe alanından geldiği, toplumsal olaylar ve müdahaleler ile politik kararlar ve müdahalelerin mekânsal dönüş sürecinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte burada yer alan ifadelerden disiplinlere özel ya da açıklamalara odaklanan bir örüntü bulunmadığı görülmektedir.

Mekânsal dönüşün dünyada ve Türkiye’de zamanlamasına katılımcı görüşleri ekseninde ulaşmaya çalışan tez çalışması kapsamında incelenen bir diğer başlık ise mekânsal dönüşün zamanlaması kategorisidir (Şekil 5.18).

Şekil 5.18 Mekânsal dönüşün zamanlaması

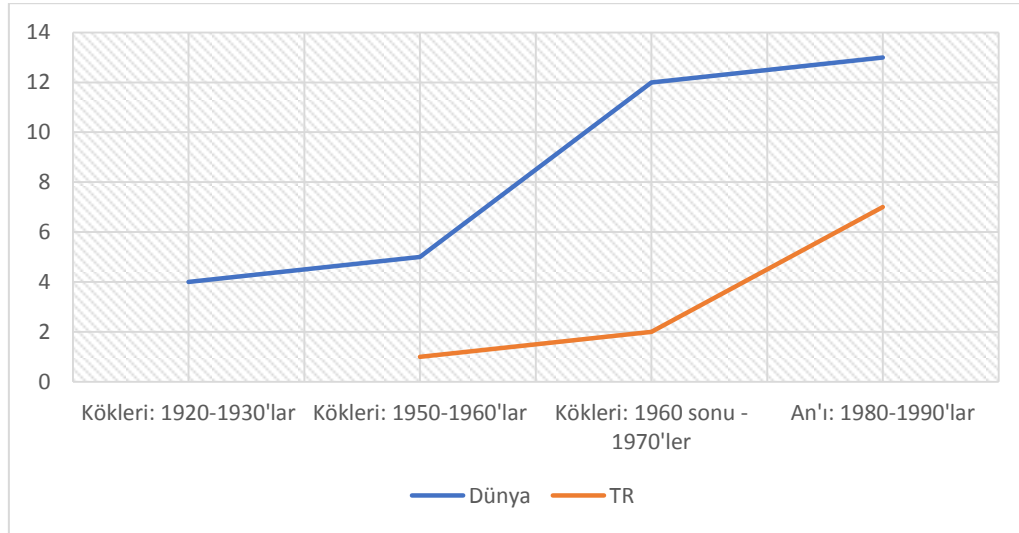
Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gerci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mekânsal dönüşün dünya ölçeğinde kökleri 1920-1930’lara kadar gitmekle birlikte 1960-1970’ler döneminde beliren ve 1980-1990’lı yıllarda *kendini gerçekleştiren* bir hareket olduğu katılımcılarca ifade edilmiştir. İlk kökensel tespit olan 1920-1930’lı yıllara yapılan göndermeler farklı alanlardan farklı nirengi noktaları üzerinden ifade edilmiştir. Diğer yandan iktisatçılar özelinde kökensel geriye gidim 1950-1960’lar sürecine yapılan atıflarda öne çıkmaktadır. Bu yılların yer seçim teorileri ve mekânsal organizasyon perspektifi söz konusu açıklamanın muhtevasını oluşturmaktadır. Böyle bakıldığında sosyoloji ve kamu yönetimi alanından gelen 1920-1930’lardaki Chicago Okulu atıfları ile birlikte düşünüldüğünde mekânın görelî kavrayışlarına giden önsel bir husus olarak bu anlamdaki izlekte öne çıkmaktadır. Literatür irdelendiğinde mekânsal dönüşün köklerinin 1960-1970’li yıllara giden ve 1980-1990’lar bandında ivmelenen bir süreç olduğu genel olarak kabul edilen *anaakım* bir yaklaşımdır (Bilgili, 2020; Kaya, 2015; Kaygalak, 2020; Özgür ve Yakar, 2021; Toprak, 2021; Uğur, 2020; Yurdadön-Aslan ve Yavan, 2018). Bu kapsamda katılımcıların da disiplinlere göre farklılaşmakla birlikte söz konusu izleğin çok da dışına çıkmadığı görülmektedir.

Bahse konu zamansal konumlandırma için Türkiye'ye ilişkin atıflara bakıldığında ise sürecin 1960-1970'lerden daha geriye gitmediği, ki o döneme ilişkin ifadenin ise tek bir katılımcı düzeyinde kaldığı görülmektedir. Türkiye özelinde öne çıkan zamansal belirleme 2000'ler olarak ifade edilen yaklaşık son 20 yıllık süreçtir. Zaten Türkçe literatürde konuyu ele alan ve/veya mekânsal dönüş dahilinde bir çalışma yürüttüğünü iddia eden metinler de söz konusu dönemde kaleme alınmışlardır (Ardalı-Büyükarman, vd., 2019; Kaya, 2015; Okur ve Bilgili, 2022; Tokgöz-Şahoğlu ve Aydoğan, 2020; Uğur, 2020). Böyle bakıldığında yaklaşık olarak 2000'li yıllar sonrası önceki dönemin mekânsal/coğrafi değişiminin mekânsal dönüş farkındalığıyla değerlendirildiği yıllar olarak hem literatürde hem de katılımcı gözlem ve ifadelerinde öne çıkması şaşırtıcı değildir.

Aşağıdaki grafikte mekânsal dönüşün tarihsel seyri ve Türkiye ve dünya süreçlerinin ilişkiselliği görülmektedir (Şekil 5.19):

Şekil 5.19 Dünya ve Türkiye'de mekânsal dönüşün kökensel temellerinin zamanlaması

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı Microsoft Office Excel bağlantısı ile yazar tarafından üretilmiştir

Buna göre her iki süreç incelendiğinde simetrik bir gelişimin olmadığı, Türkiye'de mekânsal çalışmaların daha geç tarihlerde başladığı ve düşük bir ivme ile devam ettiği anlaşılmaktadır. Güncel durumda Türkiye ve dünya -burada Anglo-sakson

düşüncesi ve Kıta Avrupası geleneğinin kastedildiği unutulmamalıdır- genelindeki mekânsal dönüş minvalindeki çalışmalar birbirini yakalamış ve ülkemiz bir anlamda güncel konjonktürle irtibatlanmış olsa da uzunca bir süre konuya dair bir gelişimden söz edilememekte, ancak 1980-1990’lı yıllardan sonra anlamlı bir seyirden bahsetmek mümkün olmaktadır. Mekansal dönüş dünyada 1980-1990’lı yıllarda yerleşik hale gelip, 2000’li yıllarda olgunlaşırken, 1980-1990’lı yıllar ülkemiz için hala “kök” tespiti içinde kalmaktadır ve devamında 2000’li yıllarda ise yaygınlaşmakta, yerleşikleşmeye başlamaktadır. Böyle bakıldığında daha geriye gidilmeden bahse konu süreçlere odaklanılırsa mekânsal dönüş kapsamında ülkemiz ve dünya yazını arasında yaklaşık yirmi yıllık bir asimetriden bahsetmek mümkün görünmektedir.

Mezkûr tema altında yer alan mekânsal dönüş tanımlamasına yaklaşım doğrudan katılımcı ifadeleri eksenin gelişmiş bir kategori olup, daha önce de ifade edildiği üzere burada katılımcıların mekânsal dönüş fikrine katılıp katılmaması, böyle bir sürecin varlığını kabul edip etmemesi değil, süreci bilimsel, tarihsel ve toplumsal bakış açılarıyla nasıl gördüklerine ilişkindir. İşbu kategori katılımcıların devrimsel, ilksel nirengi noktaları belirleme ya da bir süreklilik içinde oluşan odak noktası/odaksal süreç tespiti gibi kendi entelektüel alanlarından beslenen daha genel perspektiflerin dahilinde açıklanmıştır. Bu noktada çalışma kapsamında disiplinler ekseninde bir örüntü oluşmamış, cevaplar katılımcıların yaş, deneyim ve çalışma alanlarına göre şekillenmiştir. Metodolojik bir düzeyde retorik içerimli bir kategori gibi alınabilecek işbu kategorinin varlığı, çalışmanın anlamsal arayışlarında ve mekânsal dönüşe dair belirlemelerinde önemli görülmektedir.

5.2.5. Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu

Mevcut çalışmaların irdelendiği ilk kategori olan “mevcut çalışmalara ilişkin görüşler” başlığında katılımcılar çalışmaları süreç yönünden değerlendirmişler, çalışmaların devam ettiği ancak nitelik konusunda tatmin ediciliklerinin tartışılır olduğu

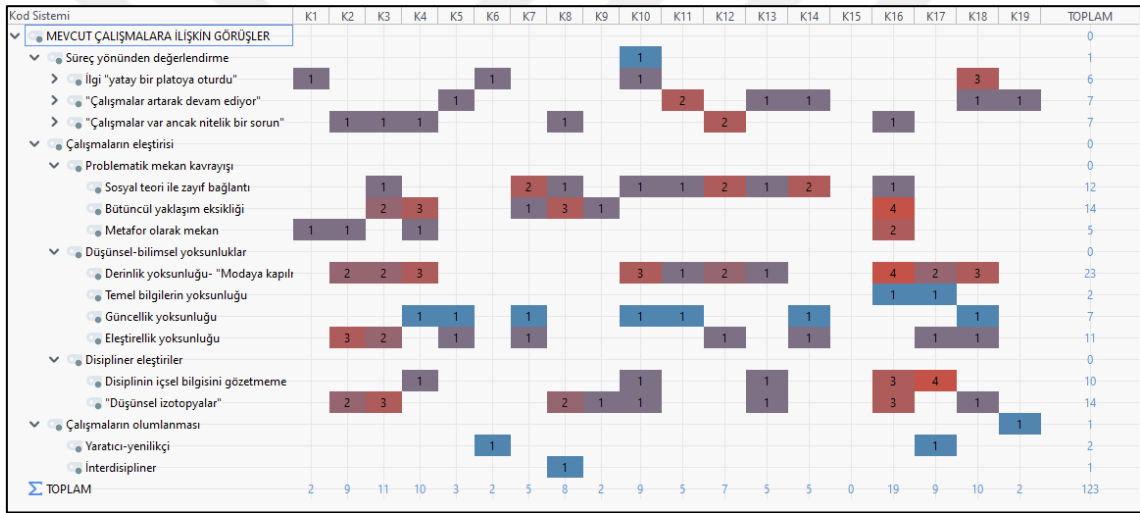
fikirinde yoğunlaşmışlardır. Aşağıda mezkûr tema ve ilgili kategorileri görülmektedir (Tablo 5.5):

Tablo 5.5 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların mevcut ve gelecekteki durumu temasına ilişkin bulguların değerlendirilmesi

Mekân/Coğrafya Perspektifli Çalışmaların Mevcut ve Gelecekteki Durumu	
Mevcut Çalışmalara İlişkin Görüşler	Geleceğe Dair Öngörüler

Aşağıda katılımcıların bu konudaki görüşleri detaylı olarak görülmektedir (Şekil 5.20):

Şekil 5.20 Mevcut mekân/coğrafya perspektifli çalışmalara ilişkin görüşler

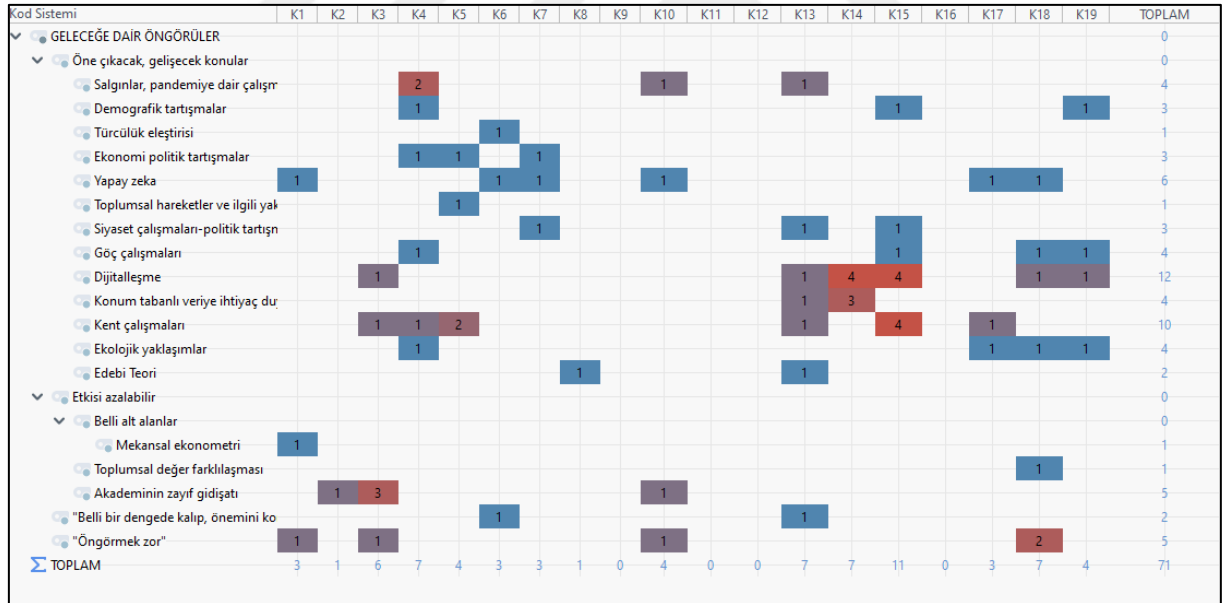
Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında “Kod Matris Tarayıcısı” gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu kapsamda mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların çoğunlukla olumsuz yönden eleştirildiği ve eleştirilen hususların başında da birbiriyle örtüşen ve birbirini destekleyen ifadeler olarak sosyal teori ile kurulan zayıf bağlantı ve derinlik yoksunluğu tespitlerinin geldiği görülmektedir. Yine burada bir anlamda içe kapanma ve mikro alanda mekân çalışma şeklinde de ifade edilebilecek eleştirinin, bir başka kod olan düşünsel izotopyalara sıkışma ile de birlikte sık ve yaygın görülmesi önemlidir. Diğer yandan yine modaya uyma ve çalışmalarda derinlik aramama hususu ile paslaşan bir diğer nokta da disiplinin içsel bilgisinin gözetilmemesine dairdir. Burada kastedilen her

disiplinin belli bir bilimsel- tarihsel- metodolojik yordamı olduğu ve bunun uygun davranılması, önemsenmesi gerekliliği olduğundan, mekân çalışmalarında disiplinler sınırların bahse konu durum gözetilmeden gerçekleştiği -ihlal edildiği- katılımcılarca ifade edilen önemli bir husustur. Dolayısıyla katılımcılar için disiplinler sınırların bir ölçüde korunması ile disiplinler arası çalışmanın önemsenmesi ve desteklenmesi söz konusudur. Katılımcı görüşlerinin literatürde ifade edilen mekânsal çalışmalarda Türkiye yazınının yanlış kavrayış ve uygulamalardansa temelde eksik bir faaliyette olduğu saptamasıyla (Bilgili, 2020, s. 97) paralellik taşımaktadır.

Bu bölümdeki ikinci kategori olan mekân/coğrafya perspektifli çalışmalara yönelik geleceğe dair öngörüler ise aşağıda katılımcılar ve değindikleri konular özelinde irtibatlandırılmıştır (Şekil 5.21):

Şekil 5.21 Mekân/coğrafya perspektifli çalışmaların geleceğine ilişkin görüşler

Kaynak: MaxQDA 2024 Pro programı kapsamında "Kod Matrisi Tarayıcısı" gereci kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu kapsamda katılımcılar çalışmaların geleceğine dair ümitvar görünmektedirler. Yapay zeka, göç ve kent çalışmalarının ileride öne çıkan konular olacağı, bunun bugünden emareleri olduğu ifade edilmektedir. Katılımcılar bu anlamda pek çok husus ve başlığa değinse de disiplinler anlamında bir örüntüden bahsetmek zordur.

İktisat alanından dahil olan katılımcılar kalkınmanın sorunsallaştırıldığı, sürdürülebilirlik arayışında ekolojik yaklaşımlara değinmiş, iletişim alanından katılımcılar başta olmak üzere dijitalleşme konularına dikkat çekilmiştir (Toprak, 2021; Uğur, 2021). Geleceğe ilişkin öngörülerin mekânsal çalışmalarda mevcut alanlarda çeşitlenme (kent, göç, ekonomi politik tartışmalar) ve yeni alanlarda ortaya çıkma, gelişme (yapay zekâ, türçülük eleştirisi) şeklinde olacağı katılımcıların ifadelerinden çıkarsanabilir.

5.3. Çalışmanın Ana Akslar ve Arayışlar Yönünden Değerlendirilmesi

Tez çalışmasının empirik bulguları ve sonuçları kavramsal-kuramsal ve tarihsel bağlam ile irdelenip, tartışıldığında iki düzeyli bir değerlendirmeye ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda ilk olarak tez çalışması ile ulaşılan temel hususlar ve bu hususların literatürde ne anlam ifade ettiğinin sorgulanmasına yöneliktir. İkinci olarak ise ulaşılan sonuçların çalışmanın amacı, ana ve tali araştırma soruları yönünden değerlendirilmesi ve tez bütünündeki yerinin tespit edilmesini içermektedir.

5.3.1. Çalışmanın Temel Sonuçları

Sosyal bilimlerde mekâna yönelik ilginin 1980’li özellikle de 1990’lı yıllarda ivme kazandığı genel kabulü, disiplinlerarası bir paradigma dönüşümüne işaret etmektedir. Bu süreç, yalnızca coğrafi perspektiflerin yeniden canlanması değil, aynı zamanda mekânın sosyal teoride merkezi bir konum kazanmasıyla şekillenmiştir. Edward Soja, David Harvey, Henri Lefebvre gibi düşünürlerin katkılarıyla derinleşen "mekânsal dönüş", kapitalist üretim rejimlerinden feminist coğrafyaya, kent çalışmalarından postkolonyal eleştiriye kadar geniş bir yelpazede yankı bulmuş, tek bir teorik çerçeveye açıklanamayacak kadar çeşitli ve disiplinler özgüllüklerle kuşatılmıştır. İşbu bölüm, mekânsal dönüşün tarihsel kökenlerini, disiplinlerdeki yansımalarını ve

Türkiye’deki özgül yorumlarını ele alarak, sosyal bilimlerdeki bu epistemolojik yeniden yapılanmayı bütüncül bir bakışla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

5.3.1.1. Mekâna yönelmenin teorik çerçevesi

Genel anlamda sosyal bilimler alanında mekâna yönelmenin tarihsel olarak 1990’lı yıllarda yükseldiği ve ivmelendiği kabulü (Soja, 2009; 2017/1989) çeşitli şerhlerle birlikte geçerliliğini korumaktadır; ancak bu ifadeyi detaylandırıp açıklamak elzemdir. Gregory (1994) bu süreci, sosyal bilimlerin temel epistemolojik kabullerini sorgulayan bir paradigma kayması olarak tanımlamakta, onun için mekânsal dönüş, yalnızca coğrafi bir perspektif değişimi değil, aynı zamanda 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan mekânsal düşünme biçimlerinin (*spatial thinking*) sosyal teoride merkezi bir konum kazanmasıyla ilişkilidir. Buna ek olarak, işbu süreçteki mekânsal hareketliliği direkt kabul etmek, onu olumlamak anlamına gelmemektedir. Süreci eleştiren yönelimler bahse konu yıllarda kapitalist birikim rejimi değişiminin coğrafi boyutuna gönderme yapmakta ve mekâna yönelen ilginin sermaye birikiminin konjonktürel bir seçimi olduğunu savunmaktadır (Harvey, 2006; 2012a). David Harvey’in (2006) "mekânsal sabitleme" (*spatial fix*) kavramı, kapitalizmin krizlerini aşmak için mekânsal genişlemeye nasıl başvurduğunu ortaya koymaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, 1980-1990’lardaki mekânsal yönelim, fordist üretimden esnek birikim rejimine geçişin coğrafi sonucu olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, Castells (1977) "kentsel sorunun" artık sınıf mücadelesinden ziyade mekânsal örgütlenme sorunu haline geldiğini iddia ederek, dönüşün politik ekonomisini de farklı bir eksene taşımaktadır. Bahsedilen perspektiflerin çalışmanın kuramsal ve empirik tartışmalarında içerilen ekonomi politik bağlamlı yaklaşımlarca savunulduğu, İletişim alanında, kısmen İktisat, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Sosyoloji gibi disiplinlerde belirgin olduğu görülmüştür.

5.3.1.2. Disipliner açılımlar ve mekânsal çoğulluklar

Mekânsal dönüşün sosyal bilimlerdeki yansımaları, disiplinlerin kendi iç epistemolojik tartışmalarından bağımsız değerlendirilemez. Bu süreç, birçok disiplinde kendini gösterirken, özellikle *kent çalışmaları*, *din araştırmaları*, *feminist çalışmalar*, *hukuk ve edebiyat* gibi alanlarda yeni metodolojik ve teorik açılımlara yol açmıştır. Genel anlamda sosyolojide mekânın sosyal bir inşa olarak ele alınışı (Giddens, 1999), iktisatta küresel eşitsizliklerin coğrafi temsili (Krugman, 1991a), siyaset biliminde ise devletin mekânsal tahakküm stratejileri (Foucault, 2019b/1977) ile ilişkilendirildiği düşünülürse, katılımcıların da aynı ya da benzer noktalara vurgu yapması anlamlıdır. Daha noktasal açılardan örneğin din araştırmalarında mekânsal dönüşün etkisine ve kutsalın seküler mekânlarla nasıl iç içe geçtiği sorunsalına eğilen Knott'un (2010) "mekânı kutsal kılan nedir?" sorusu etrafında şekillenen analizleri, mekânın dinî deneyim ve pratiklerle nasıl etkileştiğine odaklanmakta, dinin sadece bir inanç sistemi olmadığını, aynı zamanda *mekânsal bir fenomen* olduğunu iddia ederek, mekânsal düşünmenin din araştırmalarındaki yerini görünür kılmaktadır. Aynı şekilde, Yahudi çalışmaları bağlamında Fonrobert (2009), diasporik kimliklerin mekânsal temsillerini tartışarak, "Yeni Mekânsal Dönüş"ü geleneksel dinî pratiklerin mekânla ilişkisini yeniden düşünmenin bir aracı olarak konumlandırmaktadır. Bu düşünsel çoğulluk, edebiyat ve kültürel çalışmalar alanında da karşılık bulmaktadır. Örneğin Merley Hill (2015), seçili edebi metinlerde ev içi mekânların nostaljik ve toplumsal birer simgeye dönüştüğünü göstererek, mekânın kadın deneyimiyle nasıl iç içe geçtiğini tartışmaktadır. Söz konusu çerçevede, doğrudan mekânsal eşitsizliklere işaret eden feminist perspektifler de güç kazanmaktadır. Örneğin Sethna ve Doull'un (2013) Kanada'da kürtaj kliniklerine erişim coğrafyası üzerinden yaptıkları analiz, mekânın toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle iç içe geçtiğini, *toplumsal cinsiyetin mekânsal organizasyonunun* (feminist coğrafyanın) yalnızca teorik değil, aynı zamanda *politik*

aktivizmle hemhal bir mesele olduğunu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yukarıda detaylandırılan çalışmalardan da görüldüğü üzere mekânsal dönüşün tek bir teorik şema altında açıklanamayacağını, aksine disipliner özgülüklerle şekillendiğini söylemek mümkündür.

5.3.1.2. Tarihsel derinlik, sürecin seyri

Katılımcıların ve kuramsal kaynakların referans verdiği üzere mekânsal dönüşün bir anda gerçekleşmediği, bir *olgunlaşma süreci* içerisinde seyrettiği görülmektedir (Naylor vd., 2010; Soja, 2017/1989; Warf ve Arias, 2009). Buna göre kesintili ve parça parça mekân/coğrafya tandanslı çalışmalar ve yaklaşımlar bahse konu süreçte yer almış, yoğunlaşma ve yayılma dönemine götüren etmenler olarak öne çıkmıştır. Yukarıda belirtilen şerhler bu bahiste açıklanırsa ilk olarak, ekonomi politik eksenli açıklamalar 1980-1990'lı yılların mirasını temelde 1960-1970'li yılların sosyal, politik ve ekonomik gündeminde bulmaktadırlar. Bahse konu sürece yalnızca ekonomi politik referanslar verilmemişse de 1980-1990'ların post paradigma dönemiyle eş düzeyli bir kavramsallaştırma ve kabulün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Devamla, kimi kaynaklar ve katılımcılar olgusal ve yazınsal bağlamda konuyu farklı güzergahlara oturtmuştur. Söz konusu güzergahları ana akım olarak kabul edilebilecek mekânsal dönüşü aktörleri ve konjonktürüyle 1960-1970'ler ve devamında 1980-1990'larda ivmelenen bir hareket olarak alan hat ve buna yönelik radikal karşı çıkışları ya da alternatif önerileri temsil eden diğer hatlar şeklinde ifade etmek mümkündür. Radikal karşı çıkışlardan ilki Marksist bağlamlı olup, aslında mekânsal dönüşün "Marksist mekânsal dönüş" olarak zaten 1960'lar ve sonraki yaklaşık yirmi yıllık süreçte gerçekleştiği savıdır. Bir diğer radikal karşı çıkış ise ilkinin aksine 1960'lar ve sonrasındaki Marksist gündemi, *gündemlerden biri* olarak görüp asıl inşai faaliyetin 1920-1930'larda Chicago Okulu başta olmak üzere sınıf orijinli olmayan perspektiflerle geliştiğine ilişkindir. Alternatif yaklaşımlar ise yine İktisat alanında görülen 1950-

1960'lı yıllardaki mekânsal organizasyon ve yer seçim teorilerinin mekânsal dönüşün filizlendiği zemin olarak alan yaklaşımlardır. Bu bağlamda 1980-1990'lara uzanan süreçte iktisat teorisine mekânsal müdahale düşünüldüğünde Karl Polanyi'nin sosyo-ekonomik dönüşümleri mekânsal boyutlarıyla kavrayışı da (Roberts, 2018), iktisat alanındaki mekânsal analizlerin yalnızca "verimlilik" değil aynı zamanda "ilişkisel" temelli olarak geliştiğine işaret etmektedir. Ward ve Aalbers'ın (2016) kiralık konut piyasası üzerinden geliştirdiği "arazi rantı" (*land rent*) tartışmaları ise neoliberal şehirleşmenin mekânsal çelişkilerini görünür kılmaktadır. 2000'li yıllarda yaşanan açılım hemen her disipline ortaklaşan bir görüştür. Dolayısıyla görüldüğü üzere tarihsel süreçte tek bir mekânsal dönüşten değil, "*mekânsal dönüşler*"den bahsetmek mümkündür (Döring ve Thielmann, 2009).

5.3.1.4. Alternatif güzergahlar ve kavramsal genişleme

Bahse konu süreci düşünsel anlamda ise *merkezsizliğe* ya da *mevcut merkezin reddiyesi* minvalinde değerlendiren yaklaşımlar kısmen Edebiyat ve Felsefe, mekânsal ve bölgesel yeni açılımlar kapsamında değerlendiren ise belirgin ve açık biçimde İktisat alanıdır. Özellikle post-yapısalcı ve Marksist yaklaşımlar, mekânın iktidar ve söylemle kurduğu ilişkiyi vurgulayarak (Lefebvre, 2014/1974; Massey, 2008), geleneksel coğrafi analizlerin ötesine geçmiştir. Diğer yandan mevcut merkezlerin yerinden edilmesi anlamında postkolonyal isimlerin kentleşme ve sömürgecilik bağlamında coğrafi değişime dair vurguları da ele alınmaktadır. Kipfer (2007), mekân teorisini postkolonyal bağlamla yeniden okurken, *sömürge şehirlerinden küresel kentlere uzanan mekânsal tahakküm stratejilerini* eleştirel bir perspektifle ele almakta, mekânsal adaletsizliklerin postkolonyal toplumlarda nasıl sürdüğünü ortaya koymaktadır. Böylesi bir yaklaşımla modern şehirlerin kolonyal geçmişle hesaplaşmasında önemli bir epistemik müdahale sunmaktadır. *Bu bağlamda, mekânsal dönüş yalnızca bir "coğrafi keşif" değil, aynı zamanda sosyal teorisinin yeniden yazılmasıdır.*

Yine yukarıdaki kapsamla ilintili olarak ifade edilebilecek bir diğer hususu mekânsal dönüşün sanıldığı ya da *iddia edildiği kadar post bir gündemin ürünü olmadığı* (Naylor vd., 2010) ya da bu türde bir bağlamın sınırlarına sıkışmadığıdır. Mekânsal dönüş çoklu gündemlerde (Bachmann-Medick, 2016) ve özellikle Avrupamerkezcilik eleştirilerinin (Nieuwenhuis ve Crouch, 2017) coğrafi yönden boyutlandırılmasıyla ivmelenmiş, kültüre önem vermekle birlikte salt kültürelci açıklamalardan (Naylor vd., 2010) uzaklaşan yaklaşımlarla da etkinliğini artırmıştır. Devamla, kuramsal incelemeler ve empirik analizden anlaşıldığı üzere mekânsal dönüş yer yer Chicago Okulu yer yer anarşist coğrafyacılar ile refere edilmiş, post-paradigmatik dönemde ivmelendiğini açık bir şekilde savunan görüşler bile mekâna yönelmenin koşullarını Marksist etkenle ya da reformist-sosyal refah devletçi gündemle dolayımlayabilmişlerdir.

5.3.1.5. Aktörler ve Türkiye bağlamı

Kaynaklarda ve görüşmelerde mekânsal dönüşün David Harvey, Henri Lefebvre, Manuel Castells, Michel Foucault gibi ifade edilen aktörleri mevcuttur (Bachmann-Medick, 2016; Soja, 2017/1989; Warf ve Arias, 2009) ve sürecin ilerleyişinde bahse konu kişilerin aktörlüğü oldukça önemli görülmektedir. İşbu aktörler düşünsel anlamda desteklenmese de aktör olarak kabul edilebilmeleri de söz konusudur. Görüşme yapılan akademisyenlerden yola çıkılarak Türkiye özelinde aktörlerin çoğunlukla kişilerin kendi alanlarında mekânla ilgilenen kişiler olduğu, yani bu anlamda coğrafya disiplini dışından seçildiği görülmektedir. Türkiye özelinde mekânsal dönüşün uluslararası literatürle kısmi bir uyumsuzluk gösterdiği söylenebilir. Örneğin, Türkiye'deki coğrafya disiplininin görece zayıf kurumsallaşması nedeniyle, mekân çalışmaları daha çok sosyoloji (Keyder, 2005), kent çalışmaları (Tekeli, 2011) ve siyaset bilimi (Öncü, 1999) gibi çeşitli referanslar üzerinden ilerlemiştir. Bu durum, Türkiye'deki mekânsal dönüşün "*dışarıdan* teorilerle" eklemlenirken yerel bağlamda nasıl dönüştüğünü de

göstermektedir. Uluslararası yazında ise kendi alanından seçilen aktörler ile hemzemin olan farklı disiplinlerden kişiler bulunmaktadır ve bu kişilerin yanında yer alan başlıca isim ise David Harvey'dir. Harvey'in "coğrafyacı" olarak bilinirliği ise başvuru kaynağı olmasında anılmayan bir durumdur. Dolayısıyla Harvey'i coğrafyacı kimliğinden önce mekânın Marksist kritiği ve Marksist coğrafi analiz perspektiflerinden almak daha yerinde görünmektedir. Toparlanırsa, Türkiye ölçeğinde kişilerin öncelikle uluslararası yazınla ilişkilendiği - hatta bazen sadece- ve takip edilen yazının ise coğrafya dışındaki aktörlerden (Henri Lefebvre, Pierre Bourdieu, Edward Said, Paul Krugman gibi) oluştuğu görülmektedir. Devamla, çalışmanın kuramsal-kavramsal kapsamında uluslararası yazında mekânsal dönüşe yönelik itkinin oluşumunda ise -yukarıdaki yönelimden farklı olarak- coğrafyacıların (David Harvey, Neil Smith, Yi-Fu Tuan, Doreen Massey ve Edward Soja gibi) etkinliğinin ön planda olduğu görülmektedir. *Bu bakımdan Türkiye ölçeğinde mekânsal yönelim sosyal bilimlerden yol alırken, uluslararası ölçekte ise aktörel konumda bulunanlar coğrafya ve coğrafyacılarıdır. Dolayısıyla "dönüş" olarak ifade edilen gündemi ülkemizde sosyal bilimlerin mekân ile okunması ihtiyacını içeren dışsal gündeme borçluyuz.*

5.3.1.6. Kavramların derinliği: Evrimi, disiplinler temsili ve temsiliyetin ilişkiselliği

Mekân ve ilgili kavramların ise hem kuramsal araştırmada hem de çalışmanın empirik bölümünde görüldüğü üzere çok içerimli ve çok boyutlu ele alındığını söylemek mümkündür. Mekânın mutlak ve verili anlamlarının reddedildiği, mekânı toplumsal ve kültürel bir üretim ve inşa olarak gören yaklaşımların kendi içinde farklı dengelerde de olsa açık bir şekilde hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeşitlilik, sosyal medyada yerel kamusal alanların nasıl şekillendiğini analiz eden Pfetsch vd.'nin (2021) araştırmasında da görüleceği üzere; dijital topografiler, mekânsallaştırmaya dair yeni veriler sunmaktadır. Ayrıca Pugh'un (2009) farklı disiplinlerdeki mekânsal dönüş pratiklerini tartıştığı girişim, bu dönüşün yalnızca teorik bir arayış değil aynı zamanda

bir “*disiplinler arası etkileşim ağı*” olduğunu da ortaya koymaktadır. Lefebvre’in meşhur “*mekânın üretimi*” tespitinin (2014/1974) çalışmanın empirik bölümünde görüldüğü üzere referans verilmediği bir görüşme ise neredeyse yok gibidir. Bu anlamda mekân çalışmalarının sıklıkla disiplinler arası bir şekilde ve hatta disiplinler üstü olması gerektiği savıyla gerçekleştiği görülmüştür. Örneğin feministler, mekânın toplumsal cinsiyetli bir inşa olduğunu vurgulayarak, geleneksel mekân okumalarının eril tahayyüllerini; eleştirel Marksist ya da postyapısalcı çözümlemeler gündelik hayatın mekânlarını; fenomenolojik yaklaşımlar ise bedenin coğrafyasını tartışmıştır. *Böyle bakıldığında mekânsal dönüşün hem makro hem de mikro ölçekli analizlere içerildiği görülmektedir.*

Mekân ve ilgili kavramların her disiplinde aynı şekilde yer almadığı, ilişkilendiği disipline göre bir temsil dili oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla disiplinler içinde gerçekleşen mekânsal dönüşler, bu anlamda farklı coğrafi terimlerle boyutlanmış ve anlamlanmışlardır. Bu anlamda disiplinlerin mekânsal dönüşleri bahse konu terimlerin ilgili disiplinle kurduğu ilişkinin ve kendi gündeminin değişimini de taşımaktadır. Buna ek olarak literatürde açık bir farkla yoğun olarak kullanılan “mekân” ve “yer” kavramlarının (Pinto vd., 2009) dikotomik ele alınışının kısmen aşıldığı, farklı hususları imleme hakkı saklı kalmakla birlikte kavramların sınırları sabit ancak ilişkisel olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bu durum mekânsal dönüşün kendi içinde de farklı bir aşamaya geçtiğini ve yine tam da mekânsal dönüşün özüne uygun olarak kavramların ve olguya bakışın devinimini göstermektedir.

5.3.1.7. Epistemolojik müdahale ve gelecek yönelimler

Dolayısıyla, mekân çalışmalarının disiplinlerarasılık iddiasını sürdürebilmesi, bu yeni açılımları teorik ve metodolojik olarak içermesine bağlıdır. Mekânın anlamı, konumu ve işlevi yalnızca teorik düzlemde değil, aynı zamanda metodolojik ve politik düzeyde de yeniden düşünülmeyi gerektirmektedir. Zieleniec’in (2017) Benjamin,

Simmel ve Lefebvre üzerinden yürüttüğü hermenötik okuma, kent deneyimini mekânsal anlamlandırmanın epistemolojik arka planını açığa çıkarırken; Philippopoulos-Mihalopoulos'un (2009) hukuk kuramında "mekân korkusu"na dair analizi, hukuk ve adaletin daima belirli bir coğrafi çerçeveye içkin olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre özellikle kentsel marjinalleşme süreçlerinde hukukun mekânsal pratikleri, yalnızca normatif değil, aynı zamanda politik bir analiz gerektirmektedir. Benzer biçimde, edebiyat kuramında mekânsal dönüşün estetik ve deneyimle olan bağıntı tartışan Boland (2016) ve Šuvaković ve Duric (2015), şiir ve görsel sanatlarda yerin ve yerelliğin nasıl yeniden kurulduğunu tartışarak alanın sınırlarını genişletmektedirler. *Görüldüğü üzere mekânsal dönüş, artık sadece bir "mekâna dönüş" değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin kendi epistemolojik sınırlarını yeniden gözden geçirme çağrısıdır.* Bu dönüşün çok disiplinler ve çok katmanlı yapısı, sosyal bilimlerdeki bilgi üretiminin yönünü ve kapsamını derinden etkilemektedir. Bu nedenle, bu dönüşümün incelenmesi sadece kuramsal bir çaba değil, aynı zamanda düşünsel bir yeniden yapılanmadır.

5.3.2. Çalışma Sonuçlarının Değerlendirmesi

Tez çalışması süresince başlıca araştırma sorusu olan "mekânsal dönüşün 'kendimizi ve dünyayı' anlama ve anlamlandırma uğraşında kökensel bir yaklaşıma işaret ettiğini göstermek ve bunu kuramsal-kavramsal ve empirik bakımlardan, sistematik bir açıklama ile ortaya koyabilmek mümkün müdür?" sorusunun yanıtı aranmıştır. Bu kapsamda mekânın teorisinin yükünü alıp almadığını, dahası ilgili yaklaşımın/teorisinin gövdesinde yer bulup bulmadığını sorgulamak ve bunları tartışmayı hedefleyen "mekânın ilgili kavramsallaştırmalarda kurucu bir unsur olduğunu göstermek" (1), "mekânsal dönüşü konu yaklaşımları/perspektifleri/yönelimleri yakalamak, seçici bir eleştiri ile açıklamak, sistematize etmek" (2) ve "dönüş" olarak ifade edilen gündemin coğrafyanın çağdaş yorumları ve güncel dokunma yetisine mi yoksa sosyal bilimlerin mekân ile okunması ihtiyacına mı borçlu olduğunu anlamak"

(3) olarak sıralanması mümkün alt-amaçlar çalışmaya yön vermiştir. Buna göre kavramsal-kuramsal altyapı ve arka plan *belirli yaklaşımlarla* (paradigmalar, teoriler) sınırlandırılmış, çalışmanın empirik kısmı *Türkiye* ölçeğinde irdelenmiş ve yöntemsel olarak da içerik analizi ile anlam sorgulamasına yönelik olarak konuya dahil *yazarlar* (*author*) ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Yukarıdaki temel noktalardan hareketle literatür analizi ve değerlendirilmesi yapılmış, mekânsal dönüşe dair yazın alanının uluslararası literatürde geniş kapsamlı olarak yer aldığı görülmüştür. Çoğunlukla süreli yayınlarda ifade bulan ya da bir izlek olarak alınan mekânsal dönüş eksenli/etkenli çalışmaların ve mekânsal dönüşe dair kuramsal donanım içeren metinlerin ışığında dönem, kişi, yaklaşım, paradigma seçkisine gidilmiş ve tez çalışmasının kavramsal-kuramsal çatkısı bu minvalde belirlenmiştir. Süreli ve süresiz yayınlar, birincil ve ikincil verilerden oluşan böylesi bir bağlam her ne kadar eleştirel bir yerden ve belli bir *praksis* dahilinde kaleme alınıp, betimsel bir tasnifin ötesinde, olgusal-ınşacılık kesişiminde üretilse de topyekun bir problematik haline gelmesi tezin kuramsal bölümlerinin empirik çalışma ile işlemselleştirilmesi ile mümkün olmuştur. Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler ile farklı disiplinlerin mekânı sorunsallaştırmaya ya da mekân(la) çalışmaya neden/nasıl yöneldiği, mekânın ve ilgili kavramların bu süreçteki rolünün ne olduğu, mekân ve ilgili kavramların içerik değişiminin nasıl geliştiği ve anlamlandırıldığı gibi alt-sorular cevabını bulmuştur. Devamla hem kuramsal değerlendirmeler hem de empirik analiz ile konjonktürel gündemlerin ve süreğen zamanın tespit edilmesi ile çeşitli yaklaşımların farklılaşan etkinliğinin belirlenmesi mümkün olmuş, mekândan uzaklaşmanın koşulları kadar mekâna yönelmenin, mekân tartışmasına *geri* dönmenin koşullarını ortaya çıkarmak da söz konusu olmuştur.

Dolayısıyla mekânsal dönüş sürecinin dinamiklerinin, farklılaşan perspektiflerinin ortaya konulması, sistematik olarak açıklanması, aktörlerinin

belirlenmesi, mekâna yönelmenin mekânsal ve zamansal yönlerden konumlandırılması ile ülkemizde ve dünyada söz konusu sürecin izlerinin tespiti sağlanmıştır.

Coğrafya ile Sosyal Bilimler arasındaki etkileşimi tetikleyen konjonktürel gündem(ler) ile sürecin mevcut coğrafya kavramsallaştırmaları ve paradigmalarında hangi yönelim/yönelimlerle paslaştığı belirginleştirilmiştir. Ülkemiz sosyal bilimcilerinin mekânla ilgilenme/ilişkilenme motivasyonları ile mekânsal dönüş gündeminin *coğrafyanın* çağdaş yorumları, güncele dokunma yetisi ve/veya *sosyal bilimlerin* mekân ile okunması ihtiyacından mı geliştiği hususları ile disiplinlerin mekânsal terminoloji aidiyetleri tespit edilmiş ve açıklanmıştır.

5.4. Çalışmanın Katkıları, Sınırlılıkları ve Önerileri

Literatür değerlendirmesi bölümünde de ifade edildiği üzere mekânsal dönüşü bir bütün olarak dinamikleri, içsel-dışsal ilişkileri, bağlantıları ile ele alan çalışma sayısı yok denilecek kadar azdır ve olanlar da süreli yayın ve kitap bölümü şeklinde olup, derinliği ve kapsamı sınırlıdır. Bu az sayıdaki çalışmanın bir kısmı zaten betimleme ve tasnif odaklı iken diğer kısım ise kendi ölçeği ve hacmine uygun araştırma desenleriyle belirli *örneklemelerde* ve belirli bir düzeyde konuyu irdeleyebilmiş ve açıklama getirebilmiştir. Dolayısıyla tez çalışması konuyu akademik bir problem konusu haline getirerek, mekânsal dönüşü kavramsal ve empirik yönlerden sistematik ve kapsamlı bir açıklama girişiminde bulunmaktadır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler, konuya dahil olan kişilerin otobiyografik ve akademik anlatılarını içeren özgün bir yapı serimlemektedir. Bununla birlikte söz konusu durum kavramsal-kuramsal çatkınin gelişimi ve içeriği, katılımcıların kuramsal-entelektüel (ve kimi zaman ideolojik) *aidiyetlikleri* ile hemzemin olup, dengelenmektedir. Dolayısıyla, mekânsal dönüşün kuramsal yönden belli bir bağlamsallıkla ve tutarlı olarak ele alınması, doğrudan mekânsal çalışmalar ile mekânsal dönüşü icra eden kişilerin kendi deneyimleri ile anlamlandırılması tez çalışmasının entelektüel-akademik *katkısı* olarak görülmektedir.

Tez çalışması mekânsal dönüşe oldukça geniş bir bağlamda yaklaşarak, konunun sahip olduğu açık veya örtük hususları/yönelimleri/detayları/temel kavramları irdelemek, literatürde sıklıkla kültürel dönüşlere *yedeklenerek* yer verilen ya da çoğunlukla geçiştirilen mekânsal dönemeci sistematik ve kurumsal olarak ortaya koyma, bugün mekân odaklı gerçekleştirilen kimi çalışmaların *nerede* durduğuna ve niye *öyle olduğuna* ilişkin farkındalık yaratarak, bu tarz çalışmaları mekânsal dönüşün kazanımı/gereği/etkisi anlamında bir çerçevede konumlandırma ve son olarak ise *dünyaya yönelmenin bir biçimi olarak mekân iddiasının* (söz konusu hususta iddia olmanın ötesine geçilse de hâlâ zamanla eşdeğerli bir mekân saptamasının yapılmasının zor görüldüğü seçik olarak ortadadır) peşinin bırakılmadığının gösterilmesinin amaçlandığı tez çalışması, söz konusu hedefe giden yolda atılmış “anlamli” bir adım olma gayretinde olmuştur.

Toparlanacak olursa tez çalışması, teorik arka planı, geniş ve güncel literatür değerlendirmesi, yöntemi ve bulguları ile Türkiye’deki beşeri coğrafya ve sosyal bilimler alanına yeni bir anlayış ve katkı sağlamaya adaydır.

Tez kapsamında çalışmalarında mekâna yer veren, mekânsal bir görüş ile çalışmalarını yürüten akademisyenler ile görüşülmüştür. Tez çalışmasının kuramsal bölümünün uluslararası yazın odaklı iken, empirik ayağı Türkiye akademisi ile *sınırlı* kalmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılıklarındandır. Literatürün uluslararası yazın üzerinden gelişmesi bir zorunluluk olup, Türkçe yazında yer alan çalışmalarının nicel ve nitel donanımı bu durumu zorunlu kılmıştır. Diğer yandan görüşülen akademisyenlerin düşünsel ve entelektüel referanslarını uluslararası literatürden seçmiş olmaları ve bu literatürü takip etmeleri çalışmanın sınırlılıklarını *yumuşatan* bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmada 7 farklı disiplinden (sosyoloji, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, edebiyat, felsefe ve iletişim) 19 kişi ile görüşülmüştür. Bu

sayı veri doygunluğuna ulaşılması ile ilgilidir; ancak daha çeşitli disiplinlerin çalışmaya dahil edilememesi (zaman kısıtı, potansiyel görüşmecilerin red etmesi ve erişim sorunu gibi hususlar) çalışmanın bir diğer kısıtıdır.

Tez çalışmasının kuramsal bölümünün çoğunlukla *Batı* felsefesi ve düşüncesi eksenli oluşu, yine çalışmanın bir başka eksikliğidir. Bu durum alan yazının *doğal* sonucu gibi görünmekle birlikte, *Batı* literatürünün varlığı değil hacminin genişliği ve baskın etkisi çalışmanın bu yöndeki sınırlılığıdır.

Yukarıda ifade edilen kapsamda konuyla ilgili yapılacak çalışmalara yönelik üç temel öneride bulunmaktadır. Tez çalışması ile ortaya konulan bağlamı geliştirmek, mekânsal dönüşün etkinliğini görmek, uzanımını açıklamak noktasında ilk öneri Döring ve Thielmann'ın (2009) yaptığı gibi konuyu coğrafyacılar doğru genişletmektir. Coğrafyacılar ile yapılacak görüşmeler ve işbu görüşmelerin içerik analizi ile karşılaştırmalı bulgular elde edilirken, konunun hacmi, dinamikleri ve bizzatihi coğrafya disiplinin kendisi ile anlama imkanı ortaya çıkmış olacaktır. Hatta, tez çalışması kapsamında yapılan görüşmelerde ifade edilen Türkiye ölçeğindeki aktörlerin de dahil edildiği bir üçüncü katman ile mekânsal dönüşün hemen tüm *taraflarının* görüşleri alındığı takdirde mekânsal dönüşün Türkiye serencamı ve süregelen gidişatını oldukça iyi bir şekilde tespit etmek mümkün olacaktır. Tez çalışması böylesi bir kapsamın gövdesi ve zemini olup, bu anlamda ilk aşaması olarak kabul edilebilir.

İkinci öneri ise çalışmanın Avrupamerkezli olmayan literatürle açılanması (Nieuwenhuis ve Crouch, 2017) ve farklı yerlerdeki farklı süreçlerle örneklendirilmesidir. Farklı yerlere ve konulara odaklanan örnek olay şeklinde kaleme alınmış çalışmalar literatürde bulunmakla birlikte, kuramsal arka planı hala çoğunlukla Batı düşüncesidir. Kuram ve olgu arasındaki bağın bu bakımdan yeniden kurulması mekânsal dönüşe dair daha geçerli ve kapsamlı bir açıklamayı mümkün kılacaktır.

Son öneri ise tez çalışması nitel araştırma yöntemi ile ve içerik analizi ile gerçekleştirilmiş olup, bu durumun çalışmanın araştırma sorularının cevaplanmasında ve amaçlara ulaşılmasında çalışmanın ihtiyaçlarını ve gereklerini karşıladığı düşünülmektedir. Diğer yandan, tez çalışmasının katkılarını ve sonuçlarını dikkate alıp, konuyu irdelemeye devam edecek başka bir çalışma nicel araştırma yöntemlerini veya karma yöntemleri kullanarak konuyu ve kapsamı farklı şekillerde formülize edebilir ya da benzer arayışları farklı araştırma desenleriyle de sorgulayabilir. Bu yöndeki bir çaba hem tez çalışmasına hem de literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Agelidis, S. (2017). The “spatial turn” in ancient Greek festival research: Venues of the Athenian City Dionysia and the Great Panathenaia Pompai. In L. C. Nevett (Ed.), *Theoretical approaches to the archaeology of ancient Greece* (pp. 230–245). University of Michigan.
- Akay, S. (2023). Tarihi coğrafyada feminist sorgulamalar. *International Journal of Geography and Geography Education*, 48, 127–144. <https://doi.org/10.32003/igge.1124193>
- Akgüngör, S., Kumral, N. ve Lenger, A. (2003). National Industry Clusters and Regional Specializations in Turkey. *European Planning Studies*, 11(6), 647–669. <https://doi.org/10.1080/0965431032000108378>
- Alkan, A. (2000). "Özel alan-kamusal alan" ayrımının feminist eleştirisi çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(5), 71-95.
- Alkan, A. (Ed.). (2009). *Cins cins mekân*. Varlık.
- Alkan, A., ve Duru, B. (2002). 20. yüzyılda kent ve kentsel düşünce. İçinde Alkan, A. ve Duru, B. (Eds.), *20. Yüzyıl Kenti* (ss. 7–25), İmge.
- Alkan, A. ve Duru, B. (2007). Türkiye’de kent çalışmalarının izinden giderken, “toplumsal adalet, eşitsizlik ve iktidar” nereye düşer? İçinde A. Mengi (Ed.), *Ruşen Keleş’e armağan* (Sayı 2, ss. 87–109).
- Almila, A.-M. (2021). What is ‘space’ for dress? Theoretical considerations of a spatial turn for fashion studies. *International Journal of Fashion Studies*, 8, 7–23. https://doi.org/10.1386/inf_00035_1
- Ardalı Büyükarman, D., Şahin, S., Öztürk, B. ve Ural, T. (Eds.). (2019). *Edebiyatın izinde/edebiyat ve coğrafyalar*. Bağlam.
- Arıcıoğlu, E. (2011). İktisat teorisinde unutulmuş bir kavram “mekân”. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(81), 17-44.
- Amin, S. (1991). *Eşitsiz gelişme* (A. Kotil, Çev.). Arba. (Orijinal eser 1973 yılında yayımlanmıştır.)
- Anlı, Ö. F. (2020). Immanuel Wallerstein: Mekân, epistemoloji, sosyal bilim. İçinde S. Kurtar (Ed.), *Mekân varyasyonları* (pp. 135–172). Notabene.
- Arlı, A. (2005). Cumhuriyet döneminde Türkiye’de şehirleşme ve gecekondu araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 283–352.
- Arlı, A. (2010). Socio-spatial differentiation in the globalizing İstanbul. İçinde F. Başar (Ed.), *Capital of cultures: Istanbul* (ss. 516–524).

- Arı, Y. (2005). Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 311–339.
- Archer, K. (1993). Regions as social organisms: The Lamarckian characteristics of Vidal de la Blache's regional geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, 498–514. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1993.tb01947.x>
- Arias, S. (2010). Rethinking space: An outsider's view of the spatial turn. *GeoJournal*, 75(1), 29–41. <https://doi.org/10.1007/s10708-010-9339-9>
- Aydoğan, B. (2020). Sosyal medyada mekânsal etkileşim: Değişim programına katılmış öğrenciler üzerine bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (32), 32–59.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural turns: New orientations in the study of culture*. De Gruyter.
- Baha Tevfik. (1992). *Felsefe-i ferd – Anarşizmin Osmanlıcası* (B. Şaylı, Çev.). Altıkkırkbeş Yayınları. (Orijinal eser 1913/1914'te yayımlanmıştır.)
- Bankier, D. (1990). The Germans and the Holocaust. *Jewish Quarterly*, 37(3), 7–8. <https://doi.org/10.1080/0449010x.1990.10705719>
- Barbaras, R. (2017). Vücudun fenomenolojisinden tenin ontolojisine (G. Tonak, Çev.). *Cogito*, (88), 154–192.
- Barutçu, A. (2022). Erkek(lik) kategorilerine ve kimliklerine dair queer sorgulamalar: İdrak edilemez bir erkeklik mümkün mü? İçinde D. Gülçiçek ve E. Erdoğan (Eds.), *Feminist eleştiri*, ss. 78-104.
- Başaran, A. (2022). Mekânın yaratılışı, mekânda yaratılış: Yaratılış anlatılarında evrenin aporetik kökeni. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21(1), 567-604.
- Başaran, A. (2023). Türkçe felsefede 'mekân' kavramının yerini belirlemek. *Academic Journal of Philosophy / Felsefî Düşün*, (21).
- Başaran, A. (2024). Avicenna on Place: A Phenomenological Approach. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (21), 208-217.
- Başaran, A. (Ed.). (2025). *Görünmez kentler'i okumak: Sınırlı mekânda sınırsız imkânlar*. Telemek.
- Bátora, J., Osland, K. M., Qehaja, F. ve Stojanović Gajić, S. (2020). Spaces and institutional logics in post-conflict settings of Mitrovica. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 15(1), 114–131. <https://doi.org/10.1080/17502977.2020.1719790>

- Baudrillard, J. (2009). *Gösterge ekonomi politiği hakkında bir eleştiri* (O. Adanır ve A. Bilgin, Çev., 2. baskı). Boğaziçi Üniversitesi. (Orijinal eser 1972’de yayımlanmıştır.)
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim toplumu* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev., 4. baskı). Ayrıntı. (Orijinal eser 1970’te yayımlanmıştır.)
- Baudrillard, J. (2011a). *Nesneler sistemi* (O. Adanır ve A. Karamollaoğlu, Çev., 2. baskı). Boğaziçi Üniversitesi. (Orijinal eser 1968’de yayımlanmıştır.)
- Baudrillard, J. (2011b). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev., 3. baskı). Doğu Batı. (Orijinal eser 1981’de yayımlanmıştır.)
- Baudrillard, J. (2014). *Baştan çıkarma üzerine* (A. Sönmezay, Çev., 4. baskı). Ayrıntı. (Orijinal eser 1979’da yayımlanmıştır.)
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm* (O. Adanır, Çev., 4. baskı). Boğaziçi Üniversitesi. (Orijinal eser 1976’da yayımlanmıştır.)
- Bayraktar, U. (2015). *Sürdürülebilir kentler: Yerel müşterekler siyaseti için e-katılım*. TESEV Yayınları. https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Surdurulebilir_Kentler_Rapor_TUR_.pdf
- Bayraktar, U. (2016). Rural constituents of the urbanization process in the Mediterranean region: Erdemli after 70 years. *Planlama*, 25(2), 134–146.
- Bayraktar, U. (2022). Kent siyasetinin post-politik halleri: Hizmet referansiyelinin projeci habitusu için Adana’da bir durak. İçinde Ş. Geniş (Ed.), *Otoriter neoliberalizmin gölgesinde: Kent, mekân, insan* (pp. 199–242). Nika.
- Bayraktar, U. ve Penpecioglu, M. (2014). Başka bir kentsel gelişme tahayyülü mümkündür! Özgün bir yerel liderlik tecrübesi olarak 1977–1980 arası Ankara Belediyesi Ali Dinçer dönemi. *Mülkiye Dergisi*, 32(261), 55–88.
- Bekaroğlu, E. (2016a). Modern dünya sisteminin bilgi yapıları bağlamında coğrafya disiplini için bir dışsal tarih okuması. *Toplum ve Bilim*, 136, 117–145.
- Bekaroğlu, E. (2016b). Müdahale: “Mekân ve siyaset” bağlamında üç hamle. *Cogito*, 85, 203–210.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern teori* (M. Küçük, Çev., 2. baskı). Ayrıntı.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bhaskar, R. (2017). *İnsan bilimlerinin felsefi eleştirisi* (V. S. Öğütle, Çev.). Nika.
- Bilgili, M. (2020). Coğrafyada mekân felsefesi üzerine yaklaşımlar. *International Journal of Geography and Geography Education*, (41), 88–102.

- Bilgin, P. (2004). Whose 'Middle East'? Geopolitical inventions and practices of security. *International Relations*, 18(1), 25–41. <https://doi.org/10.1177/0047117804041739>
- Bilgin, P. (2007). "Only strong states can survive in Turkey's geography": The uses of "geopolitical truths" in Turkey. *Political Geography*, 26(7), 740–756. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2007.04.003>
- Bilgin, P. (2019). *Regional security in the Middle East* (2nd ed.). Routledge.
- Bilir, M. K. (2017). Léon Walras: Neoklasik iktisadın "fiziko-matematiksel" bir bilim olarak inşası. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 7(42), 133-141.
- Blaschke, T., Merschdorf, H., Cabrera-Barona, P., Gao, S., Papadakis, E. ve Kovacs-Györi, A. (2018). Place versus space: From points, lines and polygons in GIS to place-based representations reflecting language and culture. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 7(11), 452. <https://doi.org/10.3390/ijgi7110452>
- Boedeltje, F. (2012). The other spaces of Europe: Seeing European geopolitics through the disturbing eye of Foucault's heterotopias. *Geopolitics*, 17(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/14650045.2010.504762>
- Boege, V. ve Hunt, C. T. (2020). On 'travelling traditions': Emplaced security in Liberia and Vanuatu. *Cooperation and Conflict*, 55(4), 497–517.
- Boland, S. (2016). The "Cornish tokens" of *Finnegans Wake*: A journey through the Celtic Archipelago. *James Joyce Quarterly*, 54(1), 105–118. <https://dx.doi.org/10.1353/jjq.2016.0032>
- Borutta, M., ve Gekas, S. (2012). A colonial sea: The Mediterranean, 1798–1956. *European Review of History: Revue Européenne d'Histoire*, 19(1), 1–13. <https://doi.org/10.1080/13507486.2012.643609>
- Brakman, S., Garretsen, H., & Van Marrewijk, C. (2009). *The new introduction to geographical economics*. Cambridge University.
- Braudel, F. (2021). *Akdeniz* (N. Erkurt ve A. Derman, Çev., 6. baskı). Metis.
- Bromley, S. (1999). The space of flows and timeless time. *Radical Philosophy*, (97), 6–17.
- Brookfield, K. (2019). Studentified areas as contested heterotopias: Findings from Southampton. *Area*, 51, 350–359. <https://doi.org/10.1111/area.12458>
- Butler, J. (2013). *Kırılğan hayat* (B. Ertür, Çev., 2. baskı). Metis.
- Butler, J. (2014). *Bela bedenler* (C. Çakırlar ve Z. Talat, Çev.). Pinhan.
- Butler, J. (2018). *Cinsiyet belası* (B. Ertür, Çev., 6. baskı). Metis.

- Buttimer, A. (1976). Grasping the dynamism of lifeworld. *Annals of the Association of American Geographers*, 66(2), 277–292.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (13. baskı). Pegem Akademi.
- Cadman, L. (2010). How (not) to be governed: Foucault, critique, and the political. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28, 539–556. <https://doi.org/10.1068/d4509>
- Callard, F. ve Mary, Q. (2018). Doreen Massey. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (pp. 489–523). Litera.
- Canyakan, S. ve Turan, Z. (2019). Sahne sanatlarında sahne teknikleri bağlamında ses tasarımı. *Journal of International Multidisciplinary Academic Researches*, 6(3), 128–138.
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach*. MIT Press.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür – Cilt I: Ağ toplumunun yükselişi* (E. Kılıç, Çev., 2. baskı). Bilgi Üniversitesi. (Orijinal eser 1996’da yayımlanmıştır.)
- Castells, M. (2020). *Kent, sınıf, iktidar* (A. Türkün, Çev., 3. baskı). Phoenix. (Orijinal eser 1978’de yayımlanmıştır.)
- Castree, N. (2018a). Neil Smith. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (pp. 635–643). Litera.
- Castree, N. (2018b). David Harvey. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (pp. 405–415). Litera.
- Chacko, E. (2004). Positionality and praxis: Fieldwork experiences in rural India. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 25(1), 51–63. <https://doi.org/10.1111/j.0129-7619.2004.00172>
- Chandler, D. ve Munday, R. (2011). Marxist theory (Marxism). İçinde D. Chandler ve R. Munday (Eds.), *A Dictionary of Media and Communication* (ss. 252-253). Oxford.
- Cinnamon, J. ve Schuurman, N. (2013). Confronting the data-divide in a time of spatial turns and volunteered geographic information. *GeoJournal*, 78, 657–674. <https://doi.org/10.1007/s10708-012-9458-6>
- Clark, J. ve Martin, C. (2016). *Anarşi, coğrafya, modernite: Élisée Reclus’nün seçilmiş yazıları* (O. Yener ve M. Devres, Çev.). Can.

- Clarke, D. B. ve Doel, M. A. (2018). Jean Baudrillard. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (ss. 85–93). Litera.
- Classen, A. (2016). The innovative perception of space (Europe) in late medieval German literature: The spatial turn in light of Eleonore of Austria's *Pontus und Sidonia* (1450–1460). *Neohelicon*, 43, 543–557. <https://doi.org/10.1007/s11059-016-0347-8>
- Collier, S. J. (2009). Topologies of power: Foucault's analysis of political government beyond 'governmentality' theory. *Theory, Culture & Society*, 26(6), 78–108. <https://doi.org/10.1177/026327640934769>
- Cooper, D. (2008). The poetics of place and space: Wordsworth, Norman Nicholson and the Lake District. *Literature Compass*, 5, 807–821. <https://doi.org/10.1111/j.1741-4113.2008.00555.x>
- Cox, K. R. (2008). *Political geography: Territory, state, and society*. Wiley-Blackwell.
- Cox, K. R. (2014). *Making human geography*. Guilford.
- Cristoforetti, A., Gennai, F. ve Rodeschini, G. (2011). Home sweet home: The emotional construction of places. *Journal of Aging Studies*, 25, 225–232. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2011.03.006>
- Cybellium. (2024). *The economics of innovation: Strategies for growth*. Cybellium.
- Çaylak, M. (2023). Peyami Safa'nın romanlarında Doğu-Batı karşıtlığı bağlamında mekânsal ayrışma ve kadın şahsiyetler. *Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 33–52.
- Çüçen, A. K. (2012). *Martin Heidegger: Varlık ve zaman* (4. baskı). Sentez.
- Dahms, H. (2009). Retheorizing global space in sociology: Towards a new kind of discipline. İçinde B. Warf ve A. Arias (Eds.), *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives* (pp. 88–101). Routledge.
- da Silva, J. O. C. (2004). *Space in economics: A historical perspective* [Ders notları/Doktora seminer sunumu]. Faculdade de Economia do Porto, Universidade do Porto. <https://www.fep.up.pt/docentes/joao/material/space.pdf>
- Dear, M. (1988). The postmodern challenge: Reconstructing human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 13(3), 262–274. <https://doi.org/10.2307/622990>
- Dear, M. (1990). Reviewed work(s): *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory* by Edward W. Soja. *Annals of the Association of American Geographers*, 80(4), 649–654.

- Del Casino, W. (2006). Poststructuralism. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of human geography* (ss. 375–378). Sage.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2014). *Anti Ödipus: Kapitalizm ve şizofreni 1* (F. Ege, H. Erdoğan ve M. Yiğitalp, Çev., 2. baskı). Bilim ve Sosyalizm. (Orijinal eser 1973'te yayımlanmıştır.)
- Descartes, R. (2015). *Yöntem üzerine konuşma* (M. Erşen, Çev., 17. baskı). Say. (Orijinal eser 1637'de yayımlanmıştır.)
- Dikeç, M. (2016). Siyaset üzerine düşünme tarzı olarak mekân. *Cogito*, 84, 45–68.
- Di Fiore, L. (2016). The production of borders in nineteenth-century Europe: Between institutional boundaries and transnational practices of space. *European Review of History: Revue Européenne d'Histoire*, 24(1), 36–57. <https://doi.org/10.1080/13507486.2016.1183594>
- Doğan, A. E. (2002). *Birikimin hamalları: Kriz, neo-liberalizm ve kent*. Donkişot.
- Doğan, A. E. (2007). *Eğreti kamusalılık: Kayseri örneğinde İslamcı belediyeçilik*. İletişim.
- Doğruel, A. S. ve Doğruel, F. (2018). Two phases of deindustrialization policies in İstanbul. *Journal of Research in Economics*, 2(2), 186–207.
- Doğruel, A. S. ve Doğruel, F. (2019). Küreselleşme, unutilan sanayi politikaları ve sanayisizleşme. *Çalışma ve Toplum*, 1(60), 209–230.
- Doğruel, F. (2013). Deindustrialization of old industrial regions in Turkey. *Rives méditerranéennes*, (46), 93–108.
- Dogruel, F. ve Dogruel, S. (2011). *Privatization and regional distribution of manufacturing in Turkey* (Discussion Paper No. 2011/4).
- Döring, J. ve Thielmann, T. (Eds.). (2009). *Spatial turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Transcript Verlag.
- Driver, F. (1985). Power, space and the body: A critical assessment of Foucault's *Discipline and Punish*. *Environment and Planning D: Society and Space*, 3, 425–446. <https://doi.org/10.1068/d030425>
- Dulupçu, M. A. (2005). Regionalization for Turkey: An illusion or a cure? *European Urban and Regional Studies*, 12(2), 99–115.
- Dulupçu, M. A. (2006). Bölgesel politikalar kopyalanabilir mi? Bölgeselleş(tir)me(yönetim) karşısında (yeni) bölge(sel)cilik (yönetişim). *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 7(8), 233–255.
- Dulupçu, M. A., Sungur, A. G. O. ve Demirel, A. G. O. (2007). Bölgesel kalkınmada bilgi ağbağları ve yenilikçi işbirliği: Antalya, Isparta ve Burdur illerindeki (İBBS

- Düzyey 2 TR61) yenilikçi firmalar üzerine bir araştırma. *12. Ulusal Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi*, İstanbul, 25–26 Ekim 2007.
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). Bölgesel kalkınmada yeni yaklaşımlar ve Türkiye’de kalkınma planlarına yansımaları: Kalkınma planlarının yeni teoriler açısından değerlendirilmesi. *6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane’den vatan’a*. İletişim.
- Durgun, S. (2012). Yer bilgisinden ulusal coğrafya’ya. İçinde G. Ayman (Ed.), *Mekân, kimlik, güç ve dış politika* (ss. 13–38). Yalın.
- Durgun, S. (2015). Okul coğrafyasında Türkiye anlatılarının inşası ve bugünü. İçinde M. Yeşiltaş, S. Durgun ve P. Bilgin (Eds.), *Türkiye dünyanın neresinde?* (ss. 95–117). Koç Üniversitesi.
- Dunbar, G. (1978). Elisée Reclus, geographer and anarchist. *Antipode*, (10–11), 16–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1978.tb00112.x>
- Dustagheer, S. (2013). Shakespeare and the ‘spatial turn’. *Literature Compass*, 10, 570–581. <https://doi.org/10.1111/lic3.12068>
- Ekinci, E. D. ve Ersungur, Ş. M. (2014). Yeni ekonomik coğrafya ve teorik modelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 205–224.
- Elden, S. (2004). Henri Lefebvre. İçinde C. J. Murray (Ed.), *Encyclopedia of modern French thought* (ss. 410–413). Fitzroy Dearborn.
- Elden, S. (2007). Governmentality, calculation, territory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(3), 562–580. <https://doi.org/10.1068/d42>
- Elden, S. (2009). Reassessing Kant’s geography. *Journal of Historical Geography*, 35, 3–25.
- Elden, S. (2013). How should we do the history of territory? *Territory, Politics, Governance*, 1(1), 5–20. <https://doi.org/10.1080/21622671.2012.733317>
- El-Hibri, H. (2017). Media studies, the spatial turn, and the Middle East. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 10, 24–48. <https://doi.org/10.1163/18739865-01001003>
- Engels, F. (1992). *Konut sorunu* (G. Özduval, Çev.). Sol. (Orijinal eser 1872’de yayımlanmıştır.)
- Engels, F. (1997). *İngiltere’de emekçi sınıfın durumu* (Y. Ficancı, Çev.). Sol. (Orijinal eser 1845’te yayımlanmıştır.)

- Ercan, F. (1994). Global city in the flexible capital accumulation and new international division of labor; Prospects for Istanbul. *Öneri Dergisi*, 1(1), 117–124.
- Ercan, F. (1996). Kriz ve yeniden yapılanma sürecinde dünya kentleri ve uluslararası kentler: İstanbul. *Toplum ve Bilim*, 71(4), 61–95.
- Ercan, F. (2023). Orta yere saçılmış Türkiye'nin hakikati: 'Kanal İstanbul Projesi'. In *Kanal İstanbul Projesi'ndeki Türkiye* (ss. 653–723). Bağlam.
- Ercan, F. ve Oguz, S. (2006). Rescaling as a class relationship and process: The case of public procurement law in Turkey. *Political Geography*, 25(6), 641–656.
- Ergut, F. (2022). *Tarihin hakikatleri* (2. basım). İletişim.
- Eser, R. ve Silva Lecuna, H. K. (2021). Mekânsal iktisat ve mekânsal kompleksite üzerine bir değerlendirme. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-20.
- Eser, U. (2011). Mekân yeniden keşfedilirken iktisadın mekânla imtihanı. *KBAM 2. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler kitabı*, S. 193-206, Ankara.
- Eynaud, P., Juan, M. ve Mourey, D. (2018). Participatory art as a social practice of commoning to reinvent the right to the city. *Voluntas*, 29, 621–636. <https://doi.org/10.1007/s11266-018-0006-y>
- Faist, T. (2013). The mobility turn: A new paradigm for the social sciences? *Ethnic and Racial Studies*, 36(11), 1637–1646. <https://doi.org/10.1080/01419870.2013.812229>
- Ferretti, F. (2013). “They have the right to throw us out”: Élisée Reclus' new universal geography. *Antipode*, 45, 1337–1355. <https://doi.org/10.1111/anti.12006>
- Ferretti, F. (2015a). A new map of the Franco-Brazilian border dispute (1900). *Imago Mundi*, 67(2), 229–241. <https://doi.org/10.1080/03085694.2015.1027554>
- Ferretti, F. (2015b). Anarchism, geohistory, and the Annales: Rethinking Elisée Reclus's influence on Lucien Febvre. *Environment and Planning D: Society and Space*, 33(2), 347–365. <https://doi.org/10.1068/d14054p>
- Ferretti, F. (2016). Arcangelo Ghisleri and the “right to barbarity”: Geography and anti-colonialism in Italy in the age of empire (1875–1914). *Antipode*, 48, 563–583. <https://doi.org/10.1111/anti.12206>
- Ferretti, F. (2017a). ‘The murderous civilisation’: Anarchist geographies, ethnography and cultural differences in the works of Élisée Reclus. *Cultural Geographies*, 24(1), 111–129. <https://doi.org/10.1177/1474474016662293>

- Ferretti, F. (2017b). Evolution and revolution: Anarchist geographies, modernity and poststructuralism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(5), 893–912. <https://doi.org/10.1177/0263775817694032>
- Ferretti, F. (2017c). Situated knowledge and visual education: Patrick Geddes and Reclus's geography (1886–1932). *Journal of Geography*, 116(1), 3–19. <https://doi.org/10.1080/00221341.2016.1204347>
- Finnegan, D. A. (2008). The spatial turn: Geographical approaches in the history of science. *Journal of the History of Biology*, 41(2), 369–388.
- Fisher, J. ve Mennel, B. (Eds.). (2010). *Spatial turns: Space, place, and mobility in German literary and visual culture*. Brill Rodopi.
- Flynn, T. (2007). Foucault among the geographers: Foucault and geography. In J. W. Crampton ve S. Elden (Eds.), *Space, knowledge and power* (pp. 59–64). Ashgate.
- Fonrobert, C. E. (2009). The new spatial turn in Jewish studies. *AJS Review*, 33(1), 155–164. <https://doi.org/10.1017/S0364009409000075>
- Foucault, M. (2007). *Bilgi iktidar: Seçme yazılar 1* (C. Gordon, Der., I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı.
- Foucault, M. (2017). *Deliliğin tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev., 7. baskı). İmge. (Orijinal eser 1961'de yayımlanmıştır.)
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2* (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev., 3. baskı). Ayrıntı.
- Foucault, M. (2013). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev., 4. baskı). İmge. (Orijinal eser 1975'te yayımlanmıştır.)
- Foucault, M. (2014). *Bilginin arkeolojisi* (V. Urhan, Çev., 2. baskı). İmge. (Orijinal eser 1969'da yayımlanmıştır.)
- Foucault, M. (2019a). *Seçme yazılar – 4: İktidarın gözü* (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev., 5. baskı). Ayrıntı.
- Foucault, M. (2019b). *Güvenlik, toprak, nüfus* (F. Taylan, Çev., 3. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi. (Orijinal eser 1977'de yayımlanmıştır.)
- Fujita, M., & Krugman, P. (2003). The new economic geography: Past, present and the future. *Papers in Regional Science*, 83(1), 139–164.
- Gale, T. ve Parker, S. (2015). Calculating student aspiration: Bourdieu, spatiality and the politics of recognition. *Cambridge Journal of Education*, 45(1), 81–96. <https://doi.org/10.1080/0305764X.2014.988685>

- Garb, M. (2014). The great Chicago waiters' strike: Producing urban space, organizing labor, challenging racial divides in 1890s Chicago. *Journal of Urban History*, 40(6), 1079–1098. <https://doi.org/10.1177/0096144214536864>
- Giddens, A. (1999). *Toplumun kuruluşu* (H. Özel, Çev.). Bilim ve Sanat.
- Giddens, A. (2020). *Siyaset, sosyoloji ve toplumsal teori* (T. Birkan, Çev., 6. baskı). Metis. (Orijinal eser 1995'te yayımlanmıştır.)
- Glassman, J. (2018). Immanuel Wallerstein. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşüncüler* (pp. 757–767). Litera.
- Gough, J. (2011). Jamie Gough ile söyleşi. *Praksis*, 15, 13–48.
- Gökalp, D. (2023/2024). Aylak bir ruh gezgini. *Suret – Psikokültürel Analiz Dergisi*, Mçi(14).
- Göregenli, M. (2021). *Çevre psikolojisi* (5. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Göregenli, M. ve Karakuş, P. (2014). Göç araştırmalarında mekân boyutu: Kültürel ve mekânsal bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 101–115.
- Gramsci, A. (2010). *Gramsci kitabı: Seçme yazılar 1916–1935* (İ. Yıldız, Çev., 3. baskı). Dipnot.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane defterleri – 1. Cilt* (E. Ekici, Çev.). Kalkedon. (Orijinal eser 1929–1935 döneminde yazılmıştır.)
- Günzel, S. (2009). Spatial turn – Topographical turn – Topological turn: Über die Unterschiede zwischen Raumparadigmen. İçinde J. Döring & T. Thielmann (Eds.), *Spatial Turn* (ss. 219–237). Verlag.
- Grant, W. J. (2005). The space of the nation: An examination of the spatial productions of Hindu nationalism. *Nationalism and Ethnic Politics*, 11(3), 321–347. <https://doi.org/10.1080/13537110500255387>
- Gray, J. G. (2008). Heidegger'in yolu: İnsan varoluşundan doğaya. İçinde A. Aydoğan (Ed. ve Çev.), *Heidegger* (ss. 275–306). Say.
- Gregory, D. (1994). *Geographical imaginations*. Blackwell.
- Gregory, D. (2005). *The colonial present: Afghanistan, Palestine, Iraq*. Blackwell.
- Grgas, S. (2016). What does Melville see on the ocean? *A Journal of Literature, Culture and Literary Translation*, 12(1). <https://doi.org/10.15291/sic/1.7.lc.1>
- Grigore, M. D. (2018). The space of power: State consolidation by means of religious policy in the Danube principalities in the fourteenth to sixteenth centuries. *Acta Poloniae Historica*, (116), 35–56. <https://doi.org/10.12775/aph.2017.116.02>

- Grosvenor, I. (2009). Geographies of risk: An exploration of city childhoods in early twentieth- century Britain. *Paedagogica Historica*, 45(1–2), 215–233. <https://doi.org/10.1080/00309230902746388>
- Grydehoj, A. (2015). Island city formation and urban island studies. *Area*, 47, <https://doi.org/10.1111/area.12207>
- Gülhan, S. T. (2011). Devlet müteahhitlerinden gayrimenkul geliştiricilerine: Türkiye’de kentsel rant ve bir meta olarak konut üreticiliği. *Konuta Hücum. Birikim Sosyalist Kültür Dergisi*, 23(8), 27–33.
- Gülhan, S. T. (2013). Özgürlüğün coğrafyası: Mekânsallığın triyalektik praksisi ve bütünsellik arayışına dair bir tahlil. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 31–70.
- Gülhan, S. T. (2016). The dialectics of post-modern urbanism: Allegory, history, memory, and flexible accumulation. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4).
- Gülhan, S. T. (2019). Toplumsal mekân ve düşünömsel bir kent sosyolojisinin inşası: Bourdieucölüğün mekâna müdahalesini sorunsallaştırmak. *İdealkent*, 10(26), 83–127.
- Gülhan, S. T. (2020). State-making as space-making. İçinde Turner, B. S., Wolf, H., Fitzi, G., & Mackert, J. (Eds.). *Urban Change and Citizenship in Times of Crisis: Volume 2: Urban Neo-Liberalisation*. S. 30-49. Routledge.
- Gülhan, S. T. (2022). Neoliberalism and neo-dirigisme in action: The state–corporate alliance and the great housing rush of the 2000s in Istanbul, Turkey. *Urban Studies*, 59(7), 1443–1458.
- Gündem, F. (2016). Klasik politik iktisattan ekonomik coğrafyaya mekânın seyri, *Mülkiye Dergisi*, 40 (4), 69-90.
- Han, B. (2005). Michel Foucault. İçinde C. J. Murray (Ed.), *Encyclopedia of modern French thought* (ss. 224–230). Fitzroy Dearborn.
- Hannah, M. (1993). Foucault on theorizing specificity. *Environment and Planning D: Society and Space*, 11(3), 349–363. <https://doi.org/10.1068/d11034>
- Haraway, D. J. (2010). Konumlu bilgiler: Feminizmde bilim meselesi ve kısmi perspektifin ayrıcalığı. İçinde G. Pular (Ed. ve Çev.), *Başka yer* (ss. 91–119). Metis.
- Harding, S. G. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University.
- Harding, S. G. (1987). Introduction: Is there a feminist method? İçinde S. Harding (Ed.), *Feminism and methodology: Social science issues* (ss. 1–14). Indiana University Press.

- Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Çokluk* (B. Yıldırım, Çev., 2. baskı). Ayrıntı.
- Harrison, P., Moyo, K. ve Yang, Y. (2012). Strategy and tactics: Chinese immigrants and diasporic spaces in Johannesburg, South Africa. *Journal of Southern African Studies*, 38(4), 899–925. <https://doi.org/10.1080/03057070.2012.741013>
- Harvey, D. (1978). The urban process under capitalism: A framework for analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2(1–4), 101–131.
- Harvey, D. (1995). Geographical knowledge in the eye of power: Reflections on Derek Gregory's *Geographical Imaginations*. *Annals of the Association of American Geographers*, 85, 160–164.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu* (S. Savran, Çev.). Metis. (Orijinal eser 1989'da yayımlanmıştır.)
- Harvey, D. (2003). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). Metis. (Orijinal eser 1973'te yayımlanmıştır.)
- Harvey, D. (2006). *Spaces of global capitalism*. Verso.
- Harvey, D. (2012a). *Sermayenin mekânları* (B. Kıcırd vd., Çev.). Sel.
- Harvey, D. (2012b). *Sermayenin sınırları* (U. Balaban, Çev.). Tan.
- Harvey, D. (2012c). *Sermaye muamması: Kapitalizmin krizleri* (S. Savran, Çev.). Sel.
- Harvey, D. (2015). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu* (E. Soğancılar, Çev.). Sel.
- Harvey, D. (2016). Dinle anarşist! Simon Springer'in "Radikal bir coğrafya neden anarşist olmak zorundadır?" makalesine kişisel bir yanıt. (A. Onacak, Çev.). *Cogito*, (84), 111–142.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman* (K. H. Ökten, Çev., 2. baskı). Agora. (Orijinal eser 1927'de yayımlanmıştır.)
- Henderson, J. P. (1977). Adam Smith, Ricardo and economic theory. *The Centennial Review*, 21(2), 118–139.
- Hendler, P. (1989). The tyranny of concepts: Assessing the housing and urban political theories of Manuel Castells. *South African Sociological Review*, 2(1), 23–36.
- Holt-Jensen, A. (2017). *Coğrafya: Tarihi, felsefesi ve temel kavramları* (E. Bekaroğlu, Ö. F. Anlı, H. Turut ve S. Tuysuz, Çev.). İdil.
- Holzapfel, A. S. (2010). The roots of German theater's "spatial turn": Gerhart Hauptmann's social-spatial dramas. İçinde J. Fisher & B. Mennel (Eds.), *Spatial Turns* (ss. 141–169). Brill. https://doi.org/10.1163/9789042030022_009
- Hubbard, P. ve Kitchin, R. (2018). Giriş. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (pp. 21–47). Litera.

- Hudson, B. (1972). The new geography and the new imperialism: 1870–1918. *Antipode*, (9), 140–153.
- Husserl, E. (1970). *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology* (D. Carr, Trans.). Northwestern University Press. (Orijinal eser 1936’da yayımlanmıştır.)
- Husserl, E. (2020). *Fenomenoloji üzerine beş ders* (H. Tepe, Çev., 4. baskı). Bilgesu. (Orijinal eser 1907’de yayımlanmıştır.)
- Husserl, E. (2021). *Kesin bir bilim olarak felsefe* (T. Mengüşoğlu, Çev., 4. baskı). Yapı Kredi. (Orijinal eser 1911’de yayımlanmıştır.)
- Huteau, M. (2020). Reformcu filozof ve anarşist coğrafyacı (A. Er, Çev.). Sel.
- Johnston, R. J. (2016). Yer. İçinde A. Kuper ve J. Kuper (Eds.), N. Yavan (Çev.), *Sosyal bilimler ansiklopedisi* (pp. 184–186). Adres.
- Isard, W. (1956). *Location and space-economy: A general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade, and urban structure*. MIT.
- Işık, O. (1994). Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, (64–65), 7–38.
- Karaçizmeli, M. (2021). Lefebvre ve Foucault’da mekân: Kuramsal bir tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 52, 166–178. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.996269>
- Kaya, İ. (2014). Nitel araştırma yöntemleri. İçinde Y. Arı ve İ. Kaya (Eds.), *Coğrafya araştırma yöntemleri* (ss. 267–301). Coğrafyacılar Derneği.
- Kaya, İ. (2015). Kültürel dönüş ve yeni kültürel coğrafya. İçinde *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 630–635). Coğrafyacılar Derneği.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi: Ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaygalak, İ. (2022). Mekânsal dönüşü ilişkisel bir perspektifle düşünmek üzerine. *Posseible: Felsefe Dergisi*, 11(1), 27–50.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat coğrafyasında Akdeniz*. 3F.
- Kefeli, E. (2009). Coğrafya merkezli okuma. *Electronic Turkish Studies*, 4, 423–433.
- Kefeli, E. (2012). Yazarlar ve kentler: Tanpınar ve Beş Şehir örneği. İçinde K. Yetiş (Ed.), *Edebiyatımızın zirvesinden üç isim: Namık Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir* (ss. 211–220). Elginkan Vakfı.
- Kefeli, E. (2019). Edebiyat coğrafya ilişkisi. İçinde D. Armalı Büyükarman, S. Şahin, B. Öztürk, ve T. Vural (Eds.), *Edebiyatın izinde: Edebiyat ve coğrafyalar* (ss. 13–23). Bağlam.

- Kervankıran, İ., Kurnaz, Z. ve Başçı, E. (2021). Bir yer olarak Göbeklitepe'nin ötekileş(tiril)en son sakinleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(3), 29–63. <https://doi.org/10.18490/sosars.1014205>
- Keyder, Ç. (2005). Globalization and social exclusion in Istanbul. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 124–134.
- Khulke, O. (2006). Urban ecology and the Chicago school. In B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of human geography* (pp. 525–526). Sage.
- King, L. J. (1984). *Central place theory*. Sage.
- Kipfer, S. (2007). Fanon and space: Colonization, urbanization, and liberation from the colonial to the global city. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(4), 701–726. <https://doi.org/10.1068/dkipfer>
- Klauser, F., Paasche, T. ve Söderström, O. (2014). Michel Foucault and the smart city: Power dynamics inherent in contemporary governing through code. *Environment and Planning D: Society and Space*, 32(5), 869–885. <https://doi.org/10.1068/d13041p>
- Knight, K. T. (2017). Placeless places: Resolving the paradox of Foucault's heterotopia. *Textual Practice*, 31(1), 141–158. <https://doi.org/10.1080/0950236X.2016.1156151>
- Knopp, L. (2006). Gentrification. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of human geography* (ss. 178–180). Sage.
- Knott, K. (2010). Religion, space, and place: The spatial turn in research on religion. *Religion and Society: Advances in Research*, 1, 29–43. <https://doi.org/10.3167/arrs.2010.010103>
- Kohl, E., ve McCutcheon, P. (2014). Kitchen table reflexivity: Negotiating positionality through everyday talk. *Gender, Place & Culture*, 22(6), 747–763. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2014.958063>
- Kong, N. N., Bynum, C., Johnson, C., Sdunzik, J. ve Qin, X. (2017). Spatial information literacy for digital humanities: The case study of leveraging geospatial information for African American history education. *College & Undergraduate Libraries*, 24(2–4), 376–392. <https://doi.org/10.1080/10691316.2017.1329044>
- Kosik, K. (2015). *Somutun diyalektiği* (E. Kaya, Çev.). Yordam.
- Kropotkin, P. A. (2013). *Karşılıklı yardımlaşma* (I. Ergüden ve D. Güneri, Çev., 2. baskı). Kaos Yayınları. (Orijinal eser 1906'da yayımlanmıştır.)

- Krugman, P. (1991a). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- Krugman, P. (1991b). *Geography and trade*. MIT.
- Kum, M. (2011). İktisadın yeni coğrafi açılımı: Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(30), 235-255.
- Kumral, N. (2001). *Doğrudan dış yatırımlar ve bölgesel kalkınma: Ege Bölgesi imalat sanayi örneği* (Yayın No. 2). Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Kumral, N. (2004). Endüstriyel yerleşme: Türkiye NUTS1 bölgeleri örneği. *İktisat, İşletme ve Finans*, 19(215), 66–75.
- Kumral, N. ve Önder, A. Ö. (2009). Tourism, Regional Development and Public Policy: Introduction to the Special Issue. *European Planning Studies*, 17(10), 1441–1443. <https://doi.org/10.1080/09654310903141615>
- Kurecic, P. (2016). Identity and discourse in critical geopolitics: A framework for analysis. In *DIT-2015 Conference Proceedings*. Retrieved October 15, 2022, from https://bib.irb.hr/datoteka/794654.Identity_and_Discourse_in_Critical_Geopolitics_-_paper_Kurecic_final.pdf
- Kurikka, K., Lahdenperä, H., Malmio, K. ve Tidigs, J. (2019). Longing and belonging in contemporary Finland-Swedish literature. İçinde L. Juez ve B. Richardson (Eds.), *Spaces of longing and belonging* (pp. 83–97). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004402935_007
- Kurtar, S. (2013). Bir şehir filozofu olarak Henri Lefebvre ve gündelik yaşam sanatı. *İdealkent*, 4(10), 200–219.
- Kurtar, S. (2014). *Heidegger ve poetik düşünme*. Pharmakon.
- Kurtar, S. (Ed.). (2020). *Mekân varyasyonları*. Notabene.
- Kurtar, S. ve Kurtar Anlı, C. (Eds.). (2024). *Parçalanmış kentsel mekân: Bellekten politikaya, metaverse'ten sinemaya*. Nika.
- Larson, L. E. (2009). Literary criticism's road scholars at the American century's turn. *Literature Compass*, 6, 1071–1083. <https://doi.org/10.1111/j.1741-4113.2009.00659.x>
- Latham, A. (2018). Edward W. Soja. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşüncüler* (ss. 645–653). Litera.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat* (I. Gürbüz, Çev., 2. baskı). İmge. (Orijinal eser 1968'de yayımlanmıştır.)

- Lefebvre, H. (2010). *Sosyalist dünya görüşü: Marksizm* (G. D. Görsev, Çev., 3. baskı). Sol Yayınları. (Orijinal eser 1948’de yayımlanmıştır.)
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik hayatın eleştirisi – II. Cilt* (I. Ergüden, Çev.). Sel. (Orijinal eser 1961’de yayımlanmıştır.)
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim* (S. Sezer, Çev.). Sel. (Orijinal eser 1970’de yayımlanmıştır.)
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel. (Orijinal eser 1974’te yayımlanmıştır.)
- Lefebvre, H. (2016). *Şehir hakkı* (I. Ergüden, Çev.). Sel. (Orijinal eser 1968’de yayımlanmıştır.)
- Lefebvre, H. (2021). *Diyalektik materyalizm* (B. Yıldırım, Çev., 2. baskı). Sel. (Orijinal eser 1939’da yayımlanmıştır.)
- Legg, S. (2005). Foucault’s population geographies: Classifications, biopolitics and governmental spaces. *Population, Space and Place*, 11, 137–156. <https://doi.org/10.1002/psp.357>
- Legg, S. (2011). Security, territory, and colonial populations. İçinde A. Teverson ve S. Upstone (Eds.), *Postcolonial spaces* (ss. 146–163). Palgrave Macmillan.
- Legg, S. (2016). Subject to truth: Before and after governmentality in Foucault’s 1970s. *Environment and Planning D: Society and Space*, 34(5), 858–876. <https://doi.org/10.1177/0263775816633474>
- Legg, S. (2003). Recuperating a social history of local knowledge. *Progress in Human Geography*, 27(5), 537–560. <https://doi.org/10.1191/0309132503ph448oa>
- Lilley, K. (2018). Denis Cosgrove. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşüncüler* (ss. 197–228). Litera.
- Liu, Y., ve Fan, Z. (2023). Spatializing gossip as chaotic and multiple liminal space. *Human Relations*, 76(11), 1714–1738. <https://doi.org/10.1177/00187267221112230>
- Livingstone, D. N. (1995). The spaces of knowledge: Contributions towards a historical geography of science. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(1), 5–34. <https://doi.org/10.1068/d130005>
- Livingstone, D. N. (2018). Coğrafyanın kısa bir tarihi (N. Yavan ve C. Kurtar Anlı, Çev.). *International Journal of Geography and Geography Education*, (38), 311–317.
- Loos, A. (2021). *Mimarlık üzerine* (A. Tümertekin, Çev.). Janus.

- Mackinder, J. H. (2004). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, (4), 298–321. (Original work published 1904)
- Mackinder, J. H. (2018). *Democratic ideals and reality: A study in the politics of reconstruction*. National Defense University. (Original work published 1919)
- Majsova, N. (2014). Outer space and cyberspace: An outline of where and how to think of outer space in video games. *Teorija in Praksa*, 51, 106–122.
- Manchester, H. ve Bragg, S. (2013). School ethos and the spatial turn: “Capacious” approaches to research and practice. *Qualitative Inquiry*, 19(10), 818–827. <https://doi.org/10.1177/1077800413503800>
- Mandel, E. (2013). *Geç kapitalizm* (C. Badem, Çev., 2. baskı). Versus. (Orijinal eser 1972’de yayımlanmıştır.)
- Marcuse, H. (1969). Contributions to a phenomenology of historical materialism. *Telos*, 4, 3–34.
- Martin, R. (1999). The new 'geographical turn' in economics: Some critical reflections. *Cambridge Journal of Economics*, 23(1), 65-91.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (S. Belli, Çev., 4. baskı). Sol. (Orijinal eser 1859’da yayımlanmıştır.)
- Marx, K. (2011). *Kapital – I. Cilt* (M. Selik ve N. Satlıgan, Çev.). Yordam. (Orijinal eser 1867’de yayımlanmıştır.)
- Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Alman ideolojisi [Feuerbach]* (S. Belli, Çev., 3. baskı). Sol. (Orijinal eser 1845’te yayımlanmıştır.)
- Marx, K. ve Engels, F. (1998). *Komünist parti manifestosu* (Yayın Kurulu, Çev.). Sol. (Orijinal eser 1848’de yayımlanmıştır.)
- Marston, S. A. (2006). Scale. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşüncüler* (ss. 421–423). Litera.
- Massey, D. (1993). Power-geometries and the politics of space-time. *Hettner-Lecture*.
- Massey, D. (1999). Imagining globalization: Power-geometries of time-space. İçinde A. Brah, M. J. Hickman ve M. M. Ghail (Eds.), *Global futures: Explorations in sociology* (ss. xx–xx). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230378537_2
- Massey, D. (2008). *For space*. Sage.
- Massoud, M. F. (2022). The price of positionality: Assessing the benefits and burdens of self-identification in research methods. *Journal of Law and Society*, 49(1), 64–S86. <https://doi.org/10.1111/jols.12372>

- Matless, D. (1992). An occasion for geography: Landscape, representation, and Foucault's corpus. *Environment and Planning D: Society and Space*, 10(1), 41–56. <https://doi.org/10.1068/d100041>
- Maxwell, J. A. (2022). *Nitel araştırma tasarımı* (M. Çevikbaş, Çev. Ed.). Nobel Akademik.
- Mayer, J. P. (2010). Önsöz. İçinde J. Baudrillard, *Tüketim toplumu* (ss. 11–12) (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı.
- McCarthy, C. (2013). Said, Lukács, and Gramsci: Beginnings, geography, and insurrection. *College Literature*, 40(4), 74–104.
- Mendes, S. (2019). The instagrammability of the runway: Architecture, scenography, and the spatial turn in fashion communications. *Fashion Theory*, 25(3), 311–338. <https://doi.org/10.1080/1362704X.2019.1629758>
- Merleau-Ponty, M. (2014). *Algılanan dünya* (Ö. Aygün, Çev., 4. baskı). Metis. (Orijinal eser 1948'de yayımlanmıştır.)
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının fenomenolojisi* (E. Sarıkartal ve E. Hacımuratoğlu, Çev., 2. baskı). İthaki. (Orijinal eser 1945'te yayımlanmıştır.)
- Merleau-Ponty, M. (2017). Dünyamız tamamlanmamış bir eser (Ö. Aygün, Çev.). *Cogito*, (88), 20–28.
- Merleau-Ponty, M. (2019). *Göz ve tin* (A. Soysal, Çev., 4. baskı). Metis. (Orijinal eser 1964'te yayımlanmıştır.)
- Merley Hill, A. (2015). Homesick: Longing for domestic spaces in the works of Julia Franck. İçinde C. Daffner ve B. Muellner (Eds.), *German women writers and the spatial turn: New perspectives* (ss. 133–148). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110378283-010>
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksizm* (N. Ünver, Çev.). Phoenix.
- Miller, M. (2008). Reconsidering the concept of discourse for the field of critical geopolitics: Towards discourse as language and practice. *Political Geography*, 27(3), 322–338. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2007.12.003>
- Moghadam, S. N. M. ve Rafieian, M. (2019). If Foucault were an urban planner: An epistemology of power in planning theories. *Cogent Arts and Humanities*, 6(1). <https://doi.org/10.1080/23311983.2019.1592065>
(Erişim tarihi: 9 Ekim 2022)
- Nagornaia, O. S. (2023). A fluid enemy, economic resource and bacteriological hazard: Galician rivers in anthropological constructs and occupation practices of the

- First World War. *Вестник Пермского университета. Серия: История*, 4(63), 189–199. <https://doi.org/10.17072/2219-3111-2023-4-189-199>
- Naylor, S., Ryan, J., Cook, I. ve Crouch, D. (Eds.). (2010). *Cultural turns / Geographical turns: Perspectives on cultural geography*. Routledge.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (S. Özge, Çev., 6. baskı). Yayın Odası.
- Nieuwenhuis, M. ve Crouch, D. (Eds.). (2017). *The question of space: Interrogating the spatial turn between disciplines*. Rowman & Littlefield.
- Nöth, W. (2015). The topography of Yuri Lotman’s semiosphere. *International Journal of Cultural Studies*, 18(1), 11–26. <https://doi.org/10.1177/1367877914528114>
- O’Loughlin, J. ve van der Wusten, H. (1990). Political geography of panregions. *Geographical Review*, 80(1), 1–20.
- Okur, M. ve Bilgili, M. (2022). Kültürel dönüş / coğrafi dönüş: Yeni kültürel coğrafya. İçinde 7. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 257–268).
- Ökmen, Y. E. (2023). Sosyal bilimlerde yaşanan “mekânsal dönüş”e medya perspektifinden bütünsel bir bakış: Dijital medya ve mekânın dönüşümü. *Medya ve Kültür*, 3(1), 130–135.
- Ökten, K. H. (2020). Heidegger’de mekânsallık ve zamansallık. İçinde S. Kurtar (Ed.), *Mekân varyasyonları* (ss. 215–236). Notabene.
- Öncü, A. (1999). Istanbulites and others: The cultural cosmology of being middle class in the era of globalism. İçinde Ç. Keyder (Ed.), *Istanbul between the global and the local* (ss. 95–120). Rowman & Littlefield.
- Özaydın, G. ve Tezer, S. T. (Eds.). (2021). *Mekânsallık: Sanat üretiminde eşzamanlılık durumu*. Yeni İnsan.
- Özdemir, M. ve Başkol, M. O. (2010). Thünen’den Krugman’a: Yeni ekonomik coğrafya (gerçekten) yeni mi? İçinde *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu* (ss. 129–138). Ankara.
- Özgüç, N. (1998). *Kadınların coğrafyası*. Çantay.
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E. (2012). *Coğrafya: Geçmiş, kavramlar ve coğrafyacılar*. Çantay.
- Özgür, A. E. (2019). *Bölgesel kalkınmaya giriş*. Hümanist.
- Özgür, E. M. ve Yakar, M. (2021). Coğrafya önemlidir! Nüfus yaşlanmasına mekânsal bir perspektiften bakmak. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 3–29.
- Öztürk, M. (2007). Coğrafya: Gelişimi, içeriği, eğitimi. İçinde S. Karabağ ve S. Şahin (Eds.), *Kuram ve uygulamada coğrafya eğitimi* (pp. 3–51). Gazi Büro.

- Paasi, A. (2003). Territory. İçinde J. Agnew, K. Mitchell ve G. Toal (Eds.), *A companion to political geography* (ss. 109–122). Blackwell.
- Palma, A. (2023). Laudato Si' and spatial turn: A theological approach. *Religions*, 14(9), 1111. <https://doi.org/10.3390/rel14091111>
- Parla, J. (1985). *Efendilik, şarkiyatçılık, kölelik*. İletişim.
- Parr, J.B. (2015). Exploring the urban system of von Thünen's isolated state. *Papers in Regional Science*, 94 (1), 161-176.
- Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014–1025. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Perec, G. (2023). *Mekân feşmekân* (A. Erkay, Çev., 3. baskı). Everest.
- Phillips, M., Woodham, A. ve Hooper-Greenhill, E. (2015). Foucault and museum geographies: A case study of the English 'renaissance in the regions'. *Social and Cultural Geography*, 16(7), 730–763. <https://doi.org/10.1080/14649365.2015.1009854>
- Pickles, J. (2011). *Uzamların tarihi: Haritacılık mantığı ve coğrafi olarak kodlanmış dünya* (K. Işık, Çev.). Yapı Kredi.
- Pitzl, G. R. (2004). *Encyclopedia of human geography*. Greenwood.
- Pfetsch, B., Maier, D., Stoltenberg, D., Waldherr, A., Kligler-Vilenchik, N. ve de Vries Kadem, M. (2021). Topographies of local public spheres on social media: The scope of issues and interactions. *International Journal of Communication*, 15, 3645–3670. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/17253>
- Philippopoulos-Mihalopoulos, A. (2011). Law's spatial turn: Geography, justice and a certain fear of space. *Law, Culture and the Humanities*, 7(2), 187–202. <https://doi.org/10.1177/1743872109355578>
- Philo, C. (1992). Foucault's geography. *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, 137–161. <https://doi.org/10.1068/d100137>
- Philo, C. (2018). Michel Foucault. İçinde P. Hubbard ve R. Kitchin (Eds.), E. Ş. Ataman (Çev.), *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (ss. 289–302). Litera.
- Pinto, S., Hannigan, S., Walker-Gibbs, B. ve Charlton, E. (Eds.). (2019). *Interdisciplinary unsettlings of place and space: Conversations, investigations and research*. Springer.
- Ploger, J. (2008). Foucault's dispositif and the city. *Planning Theory*, 7(1), 51–70. <https://doi.org/10.1177/1473095207085665>

- Pugh, J. (2009). The spaces of democracy and the democracy of space: A new network exploring the disciplinary effects of the spatial turn. *Space and Polity*, 13(2), 159–164. <https://doi.org/10.1080/13562570902999825>
- Pugh, J. (2013). Island movements: Thinking with the archipelago. *Island Studies Journal*, 8(1), 9–24. <https://doi.org/10.24043/isj.273>
- Pugliese, J. (2009). Crisis heterotopias and border zones of the dead. *Continuum*, 23(5), 663–679. <https://doi.org/10.1080/10304310903183627>
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş* (D. Bayrak, H. B. Arslan ve A. Akyüz, Çev., 2. baskı). Siyasal.
- Purvis, J. (2018). 'A glass half full'? Women's history in the UK. *Women's History Review*, 27(1), 88–108. <https://doi.org/10.1080/09612025.2016.1250544>
- Qin, B. (2014). Spatial turn in history and heritage site as an interface between past and present. *Conservation Science in Cultural Heritage: Historical Technical Journal*, 14, 55–66. <https://doi.org/10.6092/issn.1973-9494/5442>
- Raad, D. R. (2021). The power of collective vision: Landscape, visual media, and the production of American mountains. *Journal of Cultural Geography*, 38(1), 102–122. <https://doi.org/10.1080/08873631.2020.1775005>
- Radermacher, M. (2021). “Not a church anymore”: The deconsecration and conversion of the Dominican church in Münster (Westphalia, Germany). *Material Religion*, 17(1), 1–28. <https://doi.org/10.1080/17432200.2020.1870856>
- Rassekh, F. (2015). Comparative advantage in Smith's “wealth of nations” and Ricardo's “principles”: a brief history of its early development. *History of Economic Ideas*, 23(1), 59–75.
- Relph, E. (1970). An inquiry into the relations between phenomenology and geography. *Canadian Geographer / Le Géographe canadien*, 14(3), 193–201.
- Rembold, E. ve Carrier, P. (2011). Space and identity: Constructions of national identities in an age of globalisation. *National Identities*, 13(4), 361–377. <https://doi.org/10.1080/14608944.2011.629425>
- Reznicek, M. L. (2018). A city that she must postpone: The Parisian geography of Kate O'Brien's bildungsromane. *Irish University Review*, 48(1), 39–53. <https://www.jstor.org/stable/26537720>
- Roberts, P. (2018). Karl Polanyi as a spatial theorist. *Globalizations*, 15(7), 995–1006. <https://doi.org/10.1080/14747731.2018.1498175>

- Roberts, T. (2021). A constructivism of desire: Conceptualising the politics of assemblage with Deleuze and Guattari. *Area*, 53(4), 691–698. <https://doi.org/10.1111/area.12735>
- Rutherford, J. (1990). The third space: Interview with Homi Bhabha. İçinde *Identity: Community, culture, difference* (ss. 207–221). Lawrence Wishart.
- Rutkowski, A. Ve Williams, S. R. (2019). From an archive to a digital map edition: Introducing the spatial turn to an undergraduate writing course. *Journal of Map & Geography Libraries*, 15(2–3), 221–238. <https://doi.org/10.1080/15420353.2020.1755409>
- Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. Vintage.
- Said, E. W. (2016). *Kültür ve emperyalizm* (N. Alpay, Çev., 4. baskı). Hil Yayın. (Orijinal eser 1993'te yayımlanmıştır.)
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık* (B. Yıldırım, Çev.). Metis. (Orijinal eser 1978'de yayımlanmıştır.)
- Saldana, J. (2023). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (A. Tüfekçi ve S. N. Şad, Çev. Ed., 3. baskı). Pegem Akademi.
- Saravia, F., Jeyasingham, D. ve Díaz, F. (2024). Exploring the spatial turn in social work: A bibliometric and narrative analysis of the Latin American and Global North literature. *European Journal of Social Work*, 1(15). <https://doi.org/10.1080/13691457.2024.2418877>
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik* (T. Ilgaz, Çev., 3. baskı). İthaki. (Orijinal eser 1943'te yayımlanmıştır.)
- Sarup, M. (2019). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm: Eleştirel bir giriş* (A. Güçlü, Çev., 2. baskı). Pharmakon.
- Sassen, S. (2001). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University.
- Sauer, C. O. (2005). Peyzajın morfolojisi. İçinde Y. Arı (Ed. ve Çev.), *20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi* (ss. 53–84). Çizgi Kitabevi. (Orijinal eser 1925'te yayımlanmıştır.)
- Semper, G. (2021). *Mimarlığın dört ögesi ve iki konferans* (N. Ülner ve A. Tümertekin, Çev.). Janus.
- Semple, E. C. (2005). Fiziki çevrenin insana etkileri. İçinde Y. Arı (Ed. ve Çev.), *20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi* (ss. 23–37). Çizgi. (Orijinal eser 1911'de yayımlanmıştır.)

- Sethna, C. ve Doull, M. (2013). Spatial disparities and travel to freestanding abortion clinics in Canada. *Women's Studies International Forum*, 38, 52–62. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2013.02.001>
- Seymour, L. (2017). *An analysis of Roland Barthes's The Death of the Author*. Routledge.
- Sharp, J. (2006). Critical geopolitics. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of human geography* (ss. 65–66). Sage.
- Sheppard, E. (2017). The economic geography Project. İçinde S. Bagchi-Sen ve H. Lawton Smith (Eds.), *Economic geography: Past, present, and future* (11-23). Routledge.
- Simmel, G. (2020). *Harabe, kapı ve köprü, kulp* (N. Ülner ve A. Tümertekin, Çev.). Janus.
- Skinner, M. W., Cloutier, D. ve Andrews, G. J. (2015). Geographies of ageing: Progress and possibilities after two decades of change. *Progress in Human Geography*, 39(6), 776–799. <https://doi.org/10.1177/0309132514558444>
- Smith, R. G. ve Doel, M. A. (2001). Baudrillard unwound: The duplicity of post-Marxism and deconstruction. *Environment and Planning D: Society and Space*, 19, 137–159.
- Smith, N. (1987). Gentrification and the rent gap. *Annals of the Association of American Geographers*, 77(3), 462–465. <http://www.jstor.org/stable/2563279>
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz gelişim: Doğa, sermaye ve mekânın üretimi* (E. Soğancılar, Çev.). Sel.
- Smith, W. D. (1980). Friedrich Ratzel and the origins of lebensraum. *German Studies Review*, 3(1), 51–68.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined spaces*. Blackwell.
- Soja, E. W. (2009). Taking space personally. İçinde B. Warf ve A. Arias (Eds.), *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives* (ss. 11–35). Routledge.
- Soja, E. W. (2017). *Postmodern coğrafyalar* (Y. Çetin, Çev.). Sel. (Orijinal eser 1989'da yayımlanmıştır.)
- Soysal, A. (2019). Önsöz. İçinde M. Merleau-Ponty, *Göz ve tin* (4. baskı, ss. 7–14). Metis.
- Sönmez, E. (2022). *Annales Okulu ve Türkiye'de tarihyazımı*. Fol.

- Sönmez, F. (2016). Ortak tüketim araçlarının organizasyonu ve emek gücünün yeniden üretiminde kentsel mekânın rolü. İçinde C. Ergun, A. Dericioğulları Ergun ve M. S. Tümtaş (Eds.), *Kente dair* (ss. 106–124). Bağlam.
- Sönmez-Öğüt, F. (2024). *Sanayisizleşme, konut siyaseti, orta sınıf*. İletişim.
- St. Martin, K. (2008). Mapping community use of fisheries resources in the U.S. Northeast. *Journal of Maps*, 4(1), 38–49. <https://doi.org/10.4113/jom.2008.93>
- Springer, S. (2012). Anarchism! What geography still ought to be. *Antipode*, 44, 1605–1624. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2012.01034.x>
- Springer, S. (2014). Human geography without hierarchy. *Progress in Human Geography*, 38(3), 402–419. <https://doi.org/10.1177/0309132513508208>
- Springer, S. (2015a). *Violent neoliberalism*. Palgrave Macmillan.
- Springer, S. (2015b). Postneoliberalism? *Review of Radical Political Economics*, 47(1), 5–17. <https://doi.org/10.1177/0486613413518724>
- Springer, S. (2016). Radikal bir coğrafya neden anarşist olmak zorundadır? *Cogito*, 84, 69–110.
- Springer, S. (2017). Earth writing. *GeoHumanities*, 3(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/2373566X.2016.1272431>
- Springer, S. (2018). *Coğrafyanın anarşist kökleri* (B. Esen, Çev.). Sümer.
- Stavridis, S., ve Manoli, P. (2011). The parliamentary dimension of regionalism. İçinde A. Warleigh-Lack, N. Robinson ve B. Rosamund (Eds.), *New regionalism and the European Union* (ss. 218–235). Routledge.
- Sui, D., & DeLyser, D. (2012). Crossing the qualitative–quantitative chasm I: Hybrid geographies, the spatial turn, and volunteered geographic information (VGI). *Progress in Human Geography*, 36(1), 111–124. <https://doi.org/10.1177/0309132510392164>
- Sun, Q. (Chayn), Xia, J. (Cecilia), Nadarajah, N., Falkmer, T., Foster, J. ve Lee, H. (2016). Assessing drivers’ visual-motor coordination using eye tracking, GNSS and GIS: A spatial turn in driving psychology. *Journal of Spatial Science*, 61(2), 299–316. <https://doi.org/10.1080/14498596.2016.1149116>
- Šuvaković, M. ve Đurić, D. (2015). The spatial turn: A comparative analysis of the functions of place in experimental poetry and visual arts. *Život umjetnosti*, 96(1), 60–73. <https://hrcak.srce.hr/185547>
- Swartz, D. (2008). *Kültür ve iktidar* (E. Gen, Çev., 5. baskı). İletişim.
- Şan, E. (2017). Algıya göre düşünmek. *Cogito*, (88), 63–83.
- Şen, B. ve Doğan, A. E. (2010). *Tarih, sınıflar ve kent*. Dipnot.

- Şenol-Cantek, F. (2003). "Yaban"lar ve yerliler: Başkent olma sürecinde Ankara. İletişim.
- Şenol-Cantek, F. (Ed.). (2006). *Sanki Viran Ankara*. İletişim.
- Şenol-Cantek, F. (2010). Laleli'de bir edibe: Halide Edip'in *Akile Hanım Sokağı* üzerine. *fe dergi*, 2(2), 111–114.
- Şenol-Cantek, F. (Ed.). (2012). *Cumhuriyet'in ütopyası: Ankara*. Ankara Üniversitesi.
- Şenol-Cantek, F. (Ed.). (2017). *İcad edilmiş şehir: Ankara*. İletişim.
- Şenol-Cantek, F. ve Cantek, L. (2011). "Şehir ona yakışmadı": *Ayaşlı ile Kiracıları'nda* mekânlar ve kadınlar. *İdealkent*, 2(4), 198–216.
- Tabur, Ş. (2020). Mekân odaklı edebiyat çalışmaları ve Toni Morrison'un *Merhamet* romanı. İçinde M. A. Balkaya (Ed.), *Yeni tarihselcilikten posthümanist eleştiriye edebiyat kuramları* (ss. 117–1384). Çizgi.
- Tally Jr, R. (2020). *Mekansallık* (E. Aras, Çev.). Hece.
- Tally Jr, R. (2024). Robert T. Tally Jr. ile mekânsallık üzerine (E. Aras, Çev.). Hece.
- Taylor, C. (2009). Towards a geography of education. *Oxford Review of Education*, 35(5), 651–669. <http://www.jstor.org/stable/27784591>
- Tekeli, İ. (2010). *Mekânsal ve toplumsal olanın biligibilim yazıları*. Tarih Vakfı Yurt.
- Tepe, H. (2020). Önsöz. In E. Husserl, *Fenomenoloji üzerine beş ders* (4. baskı, ss. vii–xxii). Bilgesu.
- Thisse, J.-F. (2011). Geographical economics: A historical perspective. *Recherches Économiques de Louvain / Louvain Economic Review*, 77(2/3), 141–168.
- Tokgöz, C. (2017). Konum tabanlı mobil oyunlar ve mekân algısı: Ingress üzerine etnografik bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 4(2), 7–36.
- Tokgöz, C. (2018). Mekân ve beden bağlamında gözetim ve direniş. *Kültür ve İletişim*, 21(1), 60–83.
- Tokgöz, C. (2020). Covid-19 ile mücadelede konumsal gözetimin kurumsallaşması. *Kültür ve İletişim*, 23(46), 310–341.
- Tokgöz-Şahoğlu, C. (2019). Konum tabanlı mobil oyunlarda oyun emeğinin metalaşması ve hibrit mekânın toplumsal üretimi. *Moment Dergi*, 6(1), 176–198.
- Tokgöz-Şahoğlu, C. Ve Aydoğan, B. (Eds.). (2020). *Konumsal medya: Dijital çağda mekân üzerine disiplinlerarası tartışmalar*. Siyasal.
- Toprak, A. G. (2021). *Dijital medya ve mekânın dönüşümü*. Ütopya.
- Tuan, Y. F. (2005). Mekân ve yer: Hümanistik perspektif. İçinde Y. Arı (Ed. & Çev.), *20. yüzyılda Amerikan coğrafyasının gelişimi* (ss. 119–134). Çizgi. (Orijinal eser 1974'te yayımlanmıştır.)

- Tuncer, S. (2012). Beşeri coğrafyaya feminist itirazlar. *Fe Dergi*, 4(1), 78–90.
- Tuncer, S. (2019). The home as a field: Researching women's public experiences in the domestic sphere. *Families, Relationships and Societies*, 8(1), 167–171.
- Tuncer, S. (2023). A feminist dialogue across disciplines, geographies, and generations: Interview with Linda McDowell. *Gender, Place & Culture*, 30(8), 1170–1183.
- Tuysuz, S. ve Yavan, N. (2012). Bölgesel coğrafya yaklaşımı ve Türk coğrafyasındaki etkileri üzerine kritik bir değerlendirme. İçinde *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 390–405). Ankara.
- Uğur, Y. (2005). Şehir tarihi ve Türkiye'de şehir tarihçiliği: Yaklaşımlar, konular ve kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (6), 9–26.
- Uğur, Y. (2018). Mapping Ottoman cities: Socio-spatial definitions and groupings (1450–1700). *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 18(3), 16–65.
- Uğur, Y. (2020). Tarihçilikte “mekânın yeniden keşfi”: Osmanlı şehir çalışmaları için öneriler. *İdealkent*, 11(30), 678–700. <https://doi.org/10.31198/idealkent.776033>
- Uğur, Y. (2021). Tarih ve coğrafya: Zaman ve mekânın etkileşimi. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih ve diğer bilimler: Geçmişin peşinde disiplinlerarası bir kılavuz* (ss. 223–242). İdeal Kültür.
- Uğur, Y. (Ed.). (2023). *Dijital beşerî bilimler ve Osmanlı çalışmaları*. VakıfBank Kültür.
- Unamuno, E. S. (2017). GIS and telescopic reading: Between spatial and digital humanities. *Neohelicon*, 44, 65–81. <https://doi.org/10.1007/s11059-017-0381-1>
- Wainwright, J. (2010). On Gramsci's ‘conceptions of the world’. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35, 507–521.
- Walker, J. (2010). Moving testimonies and the geography of suffering: Perils and fantasies of belonging after Katrina. *Continuum*, 24(1), 47–64. <https://doi.org/10.1080/10304310903380769>
- Wallerstein, I. (2002). *Tarihsel kapitalizm* (N. Alpay, Çev., 3. baskı). Metis.
- Wallerstein, I. (2004). *Amerikan gücünün gerileyişi* (T. Birkan, Çev.). Metis.
- Walsh, J. (2023). A method of her own: Tracing memory in Marion Milner's *The hands of the living god*. *Textual Practice*, 38(1), 53–83. <https://doi.org/10.1080/0950236X.2023.2287359>
- Ward, C. ve Aalbers, M. B. (2016). Virtual special issue editorial essay: ‘The shitty rent business’: What's the point of land rent theory? *Urban Studies*, 53(9), 1760–1783. <https://doi.org/10.1177/0042098016638975>

- Warf, B. (2006a). Introduction. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of Human Geography* (ss. xxv–xxviii). Sage.
- Warf, B. (2006b). Chicago School. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of Human Geography* (ss. 33–35). Sage.
- Warf, B. (2009). From surfaces to networks. İçinde B. Warf ve A. Arias (Eds.), *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives* (ss. 59–76). Routledge.
- Warf, B. ve Arias, S. (Eds.). (2009). *The spatial turn: Interdisciplinary perspectives*. Routledge.
- Weigel, S. (2002). Zum 'topographical turn': Kartographie, Topographie und Raumkonzepte in den Kulturwissenschaften. *KulturPoetik*, 2(2), 151–165.
- Wentz, E. (2006). Cognitive models of space. İçinde B. Warf (Ed.), *Encyclopedia of Human Geography* (ss. 44–46). Sage.
- Withers, C. (2009). Place and the "spatial turn" in geography and in history. *Journal of the History of Ideas*, 70, 637–658. <https://doi.org/10.1353/jhi.0.0054>
- Wodzyński, Ł. (2018). Modernism romanced: Imaginary geography in Jerzy Żuławski's the lunar trilogy. *Slavic Review*, 77, 685–703. <https://doi.org/10.1017/slr.2018.205>
- Wolin, R. (2005). Introduction: What is Heideggerian Marxism? İçinde R. Wolin ve J. Abromeit (Eds.), *Heideggerian Marxism: Herbert Marcuse* (pp. xi–xxx). University of Nebraska.
- Yavan, N. (2005). Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım. İçinde S. Avcı ve H. Turoğlu (Eds.), *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiriler Kitabı* (ss. 405–414). İstanbul.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi*. İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Yavan, N. (2007). Bölge Bilimi’nin gelişiminde coğrafyacıların rolü. İçinde 12. *Ulusal Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi, Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar Bildiriler Kitabı* (ss. 109–126). İstanbul.
- Yavan, N. (2013). Küresel kriz sonrası bölgesel kalkınma politikalarında yeni yaklaşımlar: Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve OECD’nin yaklaşımları. İçinde A. Demirci ve Y. Arı (Eds.), *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 520–534). İstanbul.
- Yavan, N. (2014a). Örneklem ve örnekleme yöntemleri. İçinde Y. Arı ve İ. Kaya (Eds.), *Coğrafya araştırma yöntemleri* (ss. 155–174). Coğrafyacılar Derneği.

- Yavan, N. (2014b). Nicel araştırma tasarımı. İçinde Y. Arı ve İ. Kaya (Eds.), *Coğrafya araştırma yöntemleri* (ss. 175–198). Coğrafyacılar Derneği.
- Yavan, N. (2014c). Nicel araştırmalarda veri ve veri toplama teknikleri. İçinde Y. Arı ve İ. Kaya (Eds.), *Coğrafya araştırma yöntemleri* (ss. 219–266). Coğrafyacılar Derneği.
- Yavan, N. (2014ç). Batı coğrafyası geleneği üzerine. İçinde E. Bekaroğlu ve A. R. Özdemir (Eds.), *Bir disiplinin iç dünyası* (ss. 17–51). İdil.
- Yavan, N. (2019). Türkiye’deki coğrafyacıların uluslararası yayın performansı (1945–2015): Son 10 yılda (2005–2015) ne değişti? *International Journal of Geography and Geography Education*, (39), 121–150.
- Yavan, N. ve Kurtar Anlı, C. (2018). (Un)making human geography in Turkey under the dominance of environmental determinism. *Posseible Düşünme Dergisi*, 13, 77–98.
- Yeşiltaş, M. ve Durgun, S. (2015). Coğrafya ve jeopolitiği tartışmak: Eleştirel bir değerlendirme. İçinde M. Yeşiltaş, S. Durgun ve P. Bilgin (Eds.), *Türkiye dünyanın neresinde?* (ss. 9–35). Koç Üniversitesi.
- Yeşiltaş, M., Durgun, S. ve Bilgin, P. (Eds.). (2015). *Türkiye dünyanın neresinde?* Koç Üniversitesi.
- Young, S. (1998). Of cyber spaces: The internet and heterotopias. *M/C Journal*, 1(4). <https://doi.org/10.5204/mcj.1720>
- Young, R. J. (2016). *Postkolonyalizm* (B. T. Köprülü ve S. Şen, Çev.). Matbu.
- Yurdadön-Aslan, P. ve Yavan, N. (2018). Edward Said’in “mekânsal dönüş”e katkısı. *Posseible*, (14), 114–135.
- Yurdadön, P. (2020). Edward Said’in mekânsal praksişi. İçinde S. Kurtar (Ed.), *Mekân varyasyonları* (ss. 101–134). NotaBene.
- Yurdadön, P. (2021). Edward Said’in mekân-politik perspektifi. İçinde F. Mollaer (Ed.), *Edward Said’le yeniden başlamak: Entelektüel sürgün ve şarkiyatçılık* (ss. 361–402). İthaki.
- Yurdadön, P. (2022a). Coğrafyada postkolonyalizm temsilleri. İçinde M. A. Toprak (Ed.), *Eleştirel beşeri coğrafya* (ss. 61–94). Bağlam.
- Yurdadön, P. (2022b). Julia Kristeva’da platonik mekân kavramı “chora”. *Planlama*, 32(1), 38–46. <https://doi.org/10.14744/planlama.2021.03360>
- Yücel, Z. (2020). Küresel güvenliğin mekânsal dönüşümü. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 15–35.

- Zengin, E. (2013). Mekân kuramı çerçevesinde Yade Kara'nın eseri *Selam Berlin*. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1).
- Zengin, E. (2017). Almanya'da yaşayan Türk kökenli yönetmenlerin filmlerindeki göçmen-mekân ilişkisi. İçinde E. Zengin, S. Şahin, O. Yılmaz ve N. Ülner (Eds.), *Mekân*. Detay.
- Zhurauliova, T. (2020). Cartography as collage/collage as cartography: The spatial turn in mid-twentieth-century abstraction. *American Art*, 34, 72–91. <https://doi.org/10.1086/712751>
- Zieleniec, A. J. L. (2007). *Space and social theory*. Sage.
- Zieleniec, A. (2017). The hermeneutics of the urban spatial sociologies of Simmel, Benjamin and Lefebvre. In B. Janz (Ed.), *Place, space and hermeneutics* (Vol. 5, ss. 379–393). Contributions to Hermeneutics. https://doi.org/10.1007/978-3-319-52214-2_27

EKLER

EK 1: Görüşmecilere Yönelik Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu

Sosyal Bilimlerde Mekânsal Dönüş

Katılımcılara Yönelik Mülakat Formu

Bu mülakat formu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü’nde, Prof. Dr. Nuri YAVAN danışmanlığında yürütülmekte olan “*Sosyal Bilimlerde Mekânsal Dönüş*” başlıklı doktora tez çalışması kapsamında gerçekleştirilmektedir. Mülakata katılım isteğinize bağlıdır. Bu mülakata içtenlikle vereceğiniz cevaplar, tez çalışmasına sosyal bilimler alanında mekana yönelmenin koşullarını ve dinamiklerini aktörlerin perspektifinden anlama, sürecinin seyrini bahse konu perspektif(ler) gözlüğünden irdeleme imkanı sağlayacaktır. Mekân bilgisinin üretiminde, mekânsal yaklaşımın gelişiminde ve mekânsal dönüş sürecinde aktörlerin etkinliği (bilgi, kabul, faaliyet, çıkarım ve habitusları) tez çalışması için oldukça önemli olup, görüşleriniz çalışma açısından kritik bir yerde durmaktadır.

Mülakat formunda genel olarak sizin entelektüel ilgi alanınıza ve mekânla ilgili kişisel tarihinize, çalışmalarınızda mekânla ilgilenmenizin (mekâna yönelme, mekânla düşünme, mekânı araştırma sürecinde kullanma) koşullarına, mekânın sosyal bilimlerde gündeme gelmesinin nedenlerine, mekânı nasıl tanımlayıp kavramsallaştırdığınıza odaklanılmakta olup, ayrıca mekânla çalışma/düşünme konusunda kendi çalışma alanınızın/disiplininizin bulunduğu yer ve zorluklar konusundaki fikir ve yorumlarınıza başvuracağız. Yaklaşık 60 dakika sürecek görüşme sırasında vereceğiniz cevaplar “sadece tez çalışması kapsamında bilimsel amaçlarla” kullanılacaktır, verilen cevaplar tez dışında başka hiçbir kişi veya kurum ile paylaşılmayacaktır. İzninizle mülakat sırasında “ses kaydı”nızı da almak istiyorum; çünkü ancak bu yolla verdiğiniz değerli bilgi ve görüşleri esaslı şekilde çalışmama yansıtabilirim.

Zaman ayırdığınız için içtenlikle teşekkür ederim.

Pınar YURDADÖN

A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü – Coğrafya (Beşeri ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı

Katılımcıya İlişkin Bilgiler:

- Katılımcı adı:
- Çalıştığı kurum:
- Görevi:
- Akademik deneyimi süresi:
- Görüşme tarihi:
- İletişim:

Mülakat Soruları

Birinci Bölüm: Kişinin mekanla ilgili özdüşünümsel kritiği: Mekânla düşünmeye ve üretmeye ön açan hususların belirlenmesi. Çalışma ve entelektüel ilgi alanında yaşanan mekâna yönelimin koşullarının ve dinamiklerinin irdelenmesi.

1. Kendinizi tanıtır mısınız? (Entelektüel ilgi alanlarınızın oluşumunda ya da akademik kariyerinizin gelişiminde öz yaşam öykünüzün coğrafya/mekân ile doğrudan ya da dolaylı etkilerinden bahsedebilir misiniz?)
2. Çalışmalarınızda mekânla ilgilenmenizin (mekâna yönelme, mekânı kullanma, mekânla düşünme) koşullarından bahsedebilir misiniz? Sizi mekâna yönelten ya da mekânsal/coğrafi düşünmeye teşvik eden başlıca referanslarınızı açabilir misiniz?

- özel/işsel [*Çalışmalarınızın hangi ihtiyacından hareketle, çalışmalarınızda neyi tamamlamak ya da ortaya çıkarmak üzere, teorik (kavramlar, yaklaşımlar) ve/veya pratik (CBS gibi çeşitli analiz yöntemleri) düzeyde*]

- genel/dışsal (sizi coğrafya alanına davet eden, mekâna yönelmeyi sağlayan hususlar nelerdir? Kendi çalışmalarınızda referans aldığınız kişi/kişiler/yaklaşımların hangi yönleri ve içerikleri ile sizin gündeminize dahil oldular? [*a. Nasıl bir konjonktürel dönemde, nasıl bir akademik çevrede, nasıl bir siyasi gündemde, nasıl bir kişisel süreçte, b. teorik (kavramlar, yaklaşımlar) ve/veya pratik (CBS gibi çeşitli analiz yöntemleri) düzeyde*]

3. Bu bağlamda, sizi mekânsal/coğrafi düşünmeye teşvik eden hususlar arasında Türkiye'deki akademik coğrafyanın etkisinden söz edebilir misiniz? Böyle bir etkinin varlığı söz konusu ise bahse konu etki/etkinliği açmanız mümkün müdür?
4. Çalışmalarınızı mekân perspektifli bir bakışla gerçekleştirirken yaşadığınız zorluklar ya da kolaylıklar nelerdir?

İkinci Bölüm: Kişinin mekânla ilgili tarihsel perspektifi: Tarihsel süreçte ve güncel durumda mekânın nerede, nasıl konumlandırıldığının belirlenmesi (mekâna yönelmenin öncesi-sırası-sonrasının tespit edilmesi).

5. İçinde bulunduğumuz dönemi Michel Foucault'nun 1967 yılında "Başka/Diğer

Mekânlar Üzerine” isimli konuşmasında ifade ettiği haliyle “mekân çağı” olarak tanımlarsak ya da Edward Said’in tarihi ifade etmenin en tutarlı biçimi olarak coğrafyaya yaptığı vurguyu düşünürsek, mekânın zaman ve toplumla ilişkilendirildiği ya da eşdeğer bir pozisyon aldığı fikrine katılır mısınız? Mekânın öne çıkması, mekânın açıklamaya dahil olması anlamına gelen mekânsal dönüşle ilgili ne düşünümaktesiniz? Bahse konu süreçle ilgili düşünceleriniz nelerdir?

6. Genel düşünsel alanda ve özellikle sosyal bilim alanında mekânın (sosyal açıklamada ya da zamanla olan ilişkisinde) geri planda kalmasının sebepleri, bu durumun müellifleri sizce nelerdir? *Bu bahiste bir yaklaşım, paradigma, kişi, siyasal konjonktür, vb. gibi etmen/etmenlerden hangisi ya da hangilerinden bahsetmek sizce mümkündür?*
7. Genel düşünsel alanda ve özellikle sosyal bilim alanında mekânın *göz ardı edildiği bir dönemden göz önüne alındığı* bir döneme geçişte etkili olduğunu düşündüğünüz hususlar nelerdir, mekânın yeniden gündeme gelmesi konusunda hangi süreçleri, etmenleri (yaklaşım, paradigma, kişi, siyasal konjonktür, vb. gibi) öne çıkarırsınız?
8. Mevcut çalışmalarda (sosyal bilimler alanı, kendi çalışma alanı) mekânın önemli bir “analiz birimi” olarak alındığını düşünüyor musunuz? *(Mekânın dahli yeterli/ yetersiz/kısmen olumlu/ivme düştü/gelecek vaat ediyor/kimi alanlarda evet ancak kimi alanlarda hala geri planda gibi çok çeşitli cevaplar)* Size göre hangi disiplinler, mekânla ilişkilenebilme konusunda başarılı ya da başarısız olarak kabul edilebilir? Bahse konu durumun başlıca etkenleri nelerdir?

Üçüncü Bölüm: Kişinin doğrudan **mekân** kavramının kendisi ile ilgili perspektifi: Mekânın nasıl anlamlandırıldığının ve hangi bağlamda ele alındığının belirlenmesi, coğrafi terminolojinin içerik bakımından ve alan özgüllük yönünden değişimin tespit edilmesi.

9. Sizin için mekân nedir? Mekânı nasıl tanımlıyor ve kavramsallaştırıyorsunuz?
10. Mekân ve ilgili kavramlardan bir bulut oluşturacak olsaydınız, mekân kelimesinin yanına hangi kavramları eklerdiniz?
11. Mekân ya da mekanla ilgili kavramların sizin çalışmalarınıza kattığı anlam konusunda ya da nasıl bir anlam kattığı hususunda neler düşünüyorsunuz?

Dördüncü Bölüm: İlerleyen süreçte mekânsal dönüşün seyri, etkinliği, olası yol ayrımları ve ilgili bağlamdaki konumuna ilişkin fikrinin belirlenmesi.

12. Mekânla çalışma/mekânla düşünme konusunda sosyal bilim alanının ve kendi çalışma alanınızın/disiplininizin gelecekte nasıl bir seyrinde olacağını düşünüyorsunuz?

ÖZET

Bu tez çalışması, “sosyal bilimler” ve “mekân” arasındaki özel bir gündem olan “mekânsal dönüş” (*spatial turn*) hakkındadır. Mekânsal dönüş, sosyal bilimler alanında mekânsal/coğrafi boyutun öne çıkması, mekânın yaklaşımlara, açıklamalara dahil edilmesi ve yeniden bir analiz birimi olarak dikkate alınması süreci olup, uzun süre geri plana itilmiş olan mekânın yeniden talep edilmesidir. Çalışma kapsamında mekân, yalnızca fiziksel ya da geometrik değil, aynı zamanda bilgi, iktidar ve anlam üretiminin kurucu bir bileşeni olarak kavramsallaştırılmakta, *sabit bir zemin* olarak değil; çelişkili, oluşsal ve tarihsel bir olgu olarak ele alınmaktadır. Mekân, söylemsel olduğu kadar maddi gerçekliğe içkin *kolektif eylemin topografyası*, eleştirel bilginin kurucu bir ögesi olarak görülmektedir.

Mekânsal dönüş, yalnızca teorik bir yeniden yönelim değil, sosyal bilimlerin bilgi üretimine ilişkin köklü bir yeniden düşünüş biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamdan hareketle “mekânsal dönüşün ‘kendimizi ve dünyayı’ anlama ve anlamlandırma uğraşında kökensel bir yaklaşıma işaret ettiğini göstermek ve bunu kuramsal-kavramsal ve empirik bakımlardan, sistematik bir açıklama ile ortaya koyabilmek mümkün müdür?” sorusu tez çalışmasının başlıca problem noktasıdır. Buna göre kavramsal-kuramsal altyapı ve arka plan belirli yaklaşımlarla, genel anlamda konu ve kapsam ise tez çalışması sınırlarına çekilerek, çalışmanın empirik kısmı Türkiye ölçeğinde irdelenmiştir. Tezin amacı, Türkiye ve uluslararası düzeyde mekânsal dönüşün seyrini, nitelik ve dinamiklerini, mekân tartışmasına dönüşün koşullarını tespit etmektir. Tezin kuramsal-tarihsel arka planı dört ana bölümde sunulmuştur. Her bölümde farklı dönemlerin kuramsal yönelimler üzerinden mekânın toplumsal teorideki yeri, nasıl teorize edildiği ve toplumsal dinamiklerle nasıl ilişkilendiği tartışılmıştır. Tezin empirik ayağı ise, Türkiye bağlamında gerçekleştirilen mülakatlara dayanmakta olup, farklı disiplinlerden katılımcıların akademik ve entelektüel yönelimleri doğrultusunda mekâna nasıl yaklaştıklarını, mekânsal düşünmenin hangi koşullarda geliştiğini ve disiplinler bakış açılarının nasıl şekillendiğini anlamayı, tezin tümüne yönelik olarak ise Türkiye bağlamında sosyal bilimler alanında mekânla kurulan düşünsel ve kişisel ilişkileri açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup, bu kapsamda 7 farklı disiplinden (sosyoloji, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, edebiyat, felsefe ve iletişim) amaçlı/kasıtlı seçilen 19 katılımcı ile görüşmeler yapılarak ve kendilerine yarı-yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların mekânsal dönüş sürecini nasıl anlamlandırıdıkları, hangi ihtiyaca karşılık böylesi bir yakınlaşmaya girdikleri, kişisel akademik geçmişleri, öz yaşam öyküleri ve düşünsel yönelimleri üzerinden mekâna dair kavrayışları, kuramsal konumlanmaları ve epistemolojik duyarlılıkları gibi birbiriyle ilişkili pek çok husus ile yalnızca mekânın kavramsal temsillerinin değil, aynı zamanda onun yaşamsal inşasının ve entelektüel üretime içkin yerinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Görüşme metinleri içerik analizi ile çözümlenmiş ve yorumlanmış olup, bu noktada bilgisayar destekli nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2024 Pro kullanılmıştır. Verilerin çözümlemesinde ise kod-kategori-tema izleğinde kodlamalar yapılarak yalnızca *verili* içerik değil, ilişkisel

yoğunluklar, kavramsal boşluklar ve söylemsel süreklilikler temel alınmış; veri, düz anlatımın ötesine geçerek, bir *düşünsel topoloji* içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk temel sonucu, mekânsal dönüşün tekil değil; çok koldan ilerleyen, çok yönlü, eşzamanlı ve çelişkili dönüşlerden oluşan bir kavramsallaştırmaya sahip olduğudur. İkinci olarak hem uluslararası hem de Türkiye bağlamında mekânsal dönüşe yön veren aktör ve yaklaşımlar belirlenmiş; Türkiye’de sürecin yoğunlukla coğrafya dışı disiplinler üzerinden yürüdüğü ve yerel bilgi rejimleri ile küresel entelektüel akımlar arasındaki gerilimli ilişkiyle şekillendiği tespit edilmiştir. Üçüncü olarak ise mekânın sabit ve mutlak bir kavram değil; toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen, disiplinlere göre değişen ve ilişkisel anlamlarla yüklü olduğu görülmüştür. Mekân ve ilgili kavramların her disiplinde aynı şekilde içerilmediği, ilişkilendiği disipline göre bir temsil dili oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tezde mekânsal dönüş, yalnızca bir dönüş değil, zaman-mekân ilişkilerinin diyalektiği içinde bir yeniden doğum (*palingenesis*) olarak konumlandırılmaktadır. Tez, mekânsal dönüşü sadece anlamakla kalmayıp onu yeniden anlamlandırmaya çalışmakta ve bu yönüyle özgünlük taşımaktadır. Özellikle Türkiye’de sürece aktif katılan failerin görüşlerinin dahil edilmesi, çalışmayı hedeflerine ulaşma noktasında yaratıcı ve tutarlı kılmıştır. Ayrıca, mekânın 1980–1990’larda “post” ön ekli teorilerle doğal bir şekilde ilişkilendirilmesine yönelik eleştirel bir duruş geliştirilmiş olup, mekânsal dönüşün, kültürelci ya da tarihselci okumalardan farklı olarak, eleştirel bir coğrafi perspektifle yeniden ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmanın önerileri ise mekânsal dönüşün kapsamını derinleştirmek için coğrafyacılarla görüşmeler yapılarak karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilmesi ve konunun *Batılı* bağlamın dışına genişletilmesine yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal dönüş, mekân, nitel araştırma yöntemi, coğrafyanın tarihi ve felsefesi, beşeri coğrafya, sosyal bilimler

ABSTRACT

This thesis examines the “spatial turn,” a specific agenda between the social sciences and space. The spatial turn refers to the process in which the spatial/geographical dimension gains prominence within the social sciences, with space being reintegrated into approaches and explanations, and reconsidered as a fundamental unit of analysis. It represents a reclamation of space, which had long been marginalized. In this study, space is conceptualized not only as physical or geometric, but also as a constitutive component in the production of knowledge, power, and meaning. Rather than being a *fixed ground*, it is approached as a contradictory, emergent, and historical phenomenon. Space is regarded as both discursive and materially embedded in collective action—a *topography of critical knowledge* and a foundational element of intellectual inquiry.

The spatial turn is addressed not merely as a theoretical reorientation, but as a profound reconsideration of knowledge production in the social sciences. In this context, the central research question of the thesis is: *"Is it possible to demonstrate that the spatial turn signifies a foundational approach in the effort to understand and make sense of ourselves and the world, and to articulate this through a systematic theoretical-conceptual and empirical explanation?"* Accordingly, while the conceptual-theoretical background is grounded in particular approaches, the overall subject and scope are defined within the limits of the thesis. The empirical component is explored within the context of Turkey. The primary aim is to trace the trajectory, nature, and dynamics of the spatial turn at both the Turkish and international levels, and to identify the conditions under which the turn toward space reemerged. The theoretical-historical background of the thesis is structured into four main chapters. Each chapter explores how space has been theorized in different historical periods through specific theoretical orientations, examining its place in social theory and its interaction with social dynamics. The empirical dimension is based on interviews conducted in the Turkish context, aiming to understand how participants from different disciplines approach space, under what conditions spatial thinking develops, and how disciplinary perspectives are shaped. More broadly, the study seeks to uncover the intellectual and personal relationships formed with space within the Turkish social sciences.

A qualitative research methodology was employed. In this context, semi-structured interviews were conducted with 19 purposively selected participants from seven different disciplines such as sociology, public administration and political science, international relations, economics, literature, philosophy and communication. The interviews explored how participants made sense of the spatial turn, what needs this engagement responded to, and how their academic backgrounds, personal life stories, and intellectual trajectories shaped their understandings of space, theoretical positioning, and epistemological sensitivities. The aim was to reveal not only the conceptual representations of space but also its lived construction and inherent role in intellectual production. Interview data were analyzed through content analysis using MAXQDA 2024 Pro, a computer-assisted qualitative data analysis software. The analysis focused not only on *explicit* content but also on relational densities, conceptual gaps, and discursive continuities, evaluating the data within an *intellectual topology* beyond mere narrative description using a hierarchy of codes-categories-themes.

The first main finding of the study is that the spatial turn is not singular but comprises multiple, concurrent, and contradictory shifts. Secondly, the actors and approaches that shaped the spatial turn in both international and Turkish contexts were identified. It was found that in Turkey, the process was largely carried out through disciplines other than geography, shaped by a tense interplay between local knowledge regimes and global intellectual currents. Third, space was revealed not as a fixed or absolute concept but as one socially and culturally constructed, varying across disciplines and embedded with relational meanings. It is argued that space and its related concepts are not addressed uniformly across disciplines but are expressed through disciplinary-specific languages of representation. In the thesis, the spatial turn is conceptualized not merely as a turn but as a *palingenesis*—a rebirth within the dialectic of time-space relations. The study does not only seek to understand the spatial turn but also to reinterpret it, thereby contributing original insights. The inclusion of voices from actors actively engaged in the Turkish context enhances the coherence and creativity of the research. Moreover, the thesis adopts a critical stance toward the naturalized association of space with “post-” prefixed theories in the 1980s and 1990s, arguing instead for a reexamination of the spatial turn through a critical geographical lens rather than through culturalist or historicist readings. The study concludes with recommendations to expand the scope of the spatial turn by conducting comparative

analyses through interviews with geographers and by extending the discussion beyond *Western* contexts.

Keywords: Spatial turn, space, qualitative research method, history and philosophy of geography, human geography, social sciences

